

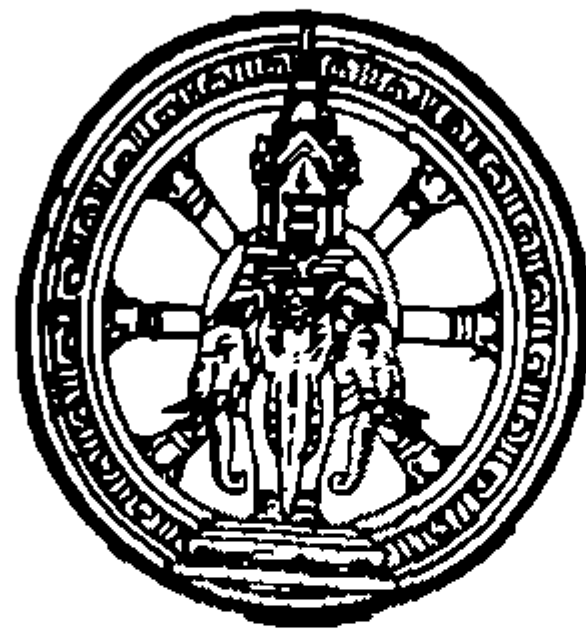
พระไตรปิฎก
มหาวัดถาวรน้อย ๕๐๐๐ กัณฑ์

พระสุตตันตปิฎก
ภ. มหาวรรค
เล่ม ๑

พระไตรปิฎก มหาวัดถาวรณัย ๕๐๐๐ กัณฑ์

เท่าพระพุทธศาสนาอายุกาล ๕๐๐๐ ปี ใหญ่ที่สุดในโลก

พระสูตรอันธปิฎก

พร้อมทั้งบาลี อรรถกถา ฎีกา และฉันทัตถาธิบาย
เล่มที่ ๒ (นับอันคัมภีร์รวม ๓ ปิฎก เป็นเล่มที่ ๑๔ ใน ๑๐๐ เล่ม)

คัมภีร์ที่ ๑ นิคาเยที่ ๒ ทิมนิกาย มหาวรรค

(เล่มที่ ๑ ถึง ๑๐ เป็นพระวินัยปิฎก เล่มที่ ๑๑ ถึง ๘๖ เป็นพระสุตตันตปิฎก

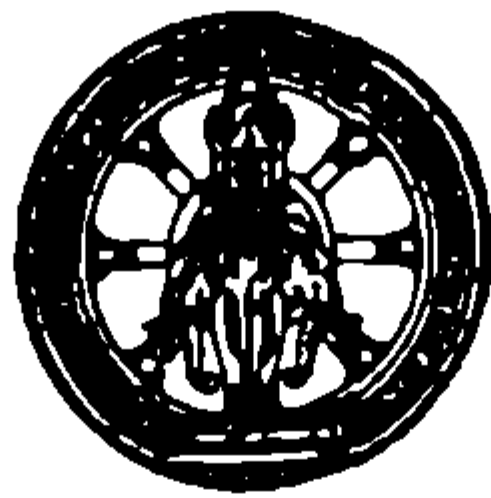
เล่มที่ ๘๗ ถึง ๑๐๐ เป็นพระอภิธรรมปิฎก รวม ๓ ปิฎก มี ๕๐ คัมภีร์)

(รวม ๕๐๐๐ กัณฑ์จบ แบ่งเป็น ๑๐๐ เล่ม จบบริบูรณ์)

โดย ปู่ แสงฉาย อนงคาราม

สำนักงาน ลูก ส.ธรรมภักดี สงวนลิขสิทธิ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ลูก ส. ธรรมภักดิ์ ถนนข้าวสาร พระนคร
นายบุญช่วย หิรัญวัฒน์ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๔๒๑

ถ้อยแถลงกิจการพิมพ์

พระไตรปิฎก มหาวิถดการนัย ๕๐๐๐ กัณฑ์ รวม ๑๐๐ เล่ม จบบริบูรณ์ชุดนี้
หลังจากสำนักงานได้พิมพ์ครบจบบริบูรณ์แล้ว บรรดาท่านพุทธศาสนิกชนทุกชั้น
ทุกเพศ ทุกวัย เมื่อได้อ่านแล้ว ล้วนพอใจเป็นอันมาก เพราะมีการแปลทั้งบาลี
พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาพระไตรปิฎก บางแห่งยังเติมรั้มมัตถาธิบายไว้ในที่
แห่งเดียวกันพร้อม ยังเป็นการสะดวกแก่ผู้ศึกษา ผู้ค้นคว้าหาประมาณมิได้ จึงนิยม
สร้างไว้ประจำวัด ประจำห้องสมุด มากมายเป็นประวัติการณ์ของประเทศ

ขอได้รับความเคารพอย่างสูง

จาก

(สน พ่วงภักดิ์)

(ทัศนีย์ พ่วงภักดิ์)

สารบาญ คัมภีร์ทศนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒
(คัมภีร์ทศนิกาย มหาวรรค มี ๒ เล่มจบ เล่มนี้เป็นเล่มที่ ๑๔ ใน ๑๐๐ เล่ม)

มหาสุทฺตสนฺตฺร

กัณฑ์ที่ ๕๐	ว่าด้วยเรื่องเมืองกุสาวดี	๐
	เรื่องพระเจ้ามหาสุทฺตสนจักรพรรดิ	๒
	พระเจ้ามหาสุทฺตสนะบริบูรณ์ด้วยแก้ว ๑ ประการ ฤทธิ์ ๔	
	ประการ พรรณนามมหาสุทฺตสนนคร	๕
	จักรแก้ว	๖
	ช้างแก้ว	๗
กัณฑ์ที่ ๕๑	ว่าด้วยแก้ว ๑ ประการ ของพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ	๘
กัณฑ์ที่ ๕๒	ว่าด้วยฤทธิ์ ๔ ประการ ของพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ	๑๐
	สระโบกขรณีของพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ	๑๑
	วิษณุกรรมเทพบุตรสร้างธรรมปราสาทถวาย	๑๒
	สระโบกขรณี ๘๔,๐๐๐ เกิดขึ้นเอง	๑๓
กัณฑ์ที่ ๕๓	ว่าด้วยพระเจ้ามหาสุทฺตสนะเจริญพรหมวิหาร	๑๔
	พระนคร ๘๔,๐๐๐ ของพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ	๑๕
	นาค ๘๔,๐๐๐ มาเฝ้าพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ	๑๖
	บุพพกุศลของพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ	๑๗
กัณฑ์ที่ ๕๔	ว่าด้วยพุทธพยากรณ์คัคคิของคนทั้งหลาย	๑๘
	ธรรมทาสะ แวันธรรม	๑๙

ชนวสภาสฺตฺร

กัณฑ์ที่ ๕๕	ว่าด้วยเรื่องชนวสภยักษ์	๒๐
	ชนวสภยักษ์กราบทูลพระพุทธเจ้า	๒๑

กัณฑ์ที่ ๕๑	ว่าด้วยสนั้กumarพรหม	๔๗
	เส้ียงพรหมประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ	๔๘
	เร่ืองพระเจ้าทุฏฐคามณีกั้ยทรงบรรทมไม่หลับ	๕๐
กัณฑ์ที่ ๕๔	ว่าด้วยโอกาส ๓ ที่จะให้ไ้ความสุข	๕๓
	สังขาร ๓	๕๖
	การบรรลุโอกาส ๓	๕๘
กัณฑ์ที่ ๕๕	ว่าด้วยสัคั้ญฐาน ๔ บริหารสมาธิ ๘	๖๐
	ถ้อยคำของสนั้กumarพรหม	๖๓

มหาโควินทสูตร

กัณฑ์ที่ ๖๐	ว่าด้วยเร่ืองบั้ญจสิขเทพบุตร	๖๘
	อธิบาย คำว่า บั้ญจสิขะเป็นต้น	๗๐
	เหตุที่เทพเจ้าชาวคาวคังสั้ประชุมกันมี ๔	๗๒
	การฟังธรรมในสวรรค์เดือนละ ๔ ครั้ง	๗๓
กัณฑ์ที่ ๖๑	ว่าด้วยพระอินทร์เส้ดงพุทธคุณ ๔ ข้อ	๗๕
	เร่ืองอสทิสถาน	๗๘
กัณฑ์ที่ ๖๒	ว่าด้วยเร่ืองเทพเจ้าชาวคาวคังสั้	๘๒
	พระพุทธรคุณ ๘	๘๕
	ขยายพระพุทธรคุณ ๘	๘๗
กัณฑ์ที่ ๖๓	ว่าด้วยเร่ืองพระเจ้าทิสัมบดี	๘๘
	มหาโควินทพราหมณ์ทุกกั้ศรัยั้ทั้ง ๖	๙๐
กัณฑ์ที่ ๖๔	ว่าด้วยมหาโควินทพราหมณ์ ถาพทางไปพรหมโลก	๙๗
	อธิบายคำถามของมหาโควินทพราหมณ์	๙๘
กัณฑ์ที่ ๖๕	ว่าด้วยมหาโควินทพราหมณ์ออกบรรพชา	๑๐๔
	อธิบาย คำว่า กลั้นสคคาว	๑๐๘
กัณฑ์ที่ ๖๖	ว่าด้วยพรหมวิหาร ๔	๑๑๑

	คำเจริญพรหมวิหาร ๔	๑๑๓
กณฑ์ที่ ๖๗	ว่าด้วยอัฐฐังคิกมรรค ๘	๑๑๗
	อธิบายอัฐฐังคิกมรรค ๘	๑๒๐

มหาสติปัฏฐานสูตร

กณฑ์ที่ ๖๘	ว่าด้วยการประชุมใหญ่ของเทวดา	๑๒๓
	เรื่องวิวาทของสักกะ-โลกิยะ ๒ นคร	๑๒๘
	เทวดาในเม่นจักรวาลไปประชุมกันที่ป่ามหาวัน	๑๓๓
กณฑ์ที่ ๖๙	ว่าด้วยคาถาพรหม ๔ คาถา	๑๓๖
	อธิบาย คำว่า มหาสมัยเป็นต้น	๑๓๗
	ขยายความในคาถาพรหมทั้ง ๔ คาถา	๑๓๘
กณฑ์ที่ ๗๐	ว่าด้วยชื่อแห่งเทวดาทั้งหลาย	๑๔๓
	จำนวนพวกเทพดาที่ประชุมกันในคราวนั้น	๑๔๘
กณฑ์ที่ ๗๑	ว่าด้วยท้าวโลกบาลทั้ง ๔	๑๕๐
	พรรณนาสวรรค์ชั้นจาตม	๑๕๒
กณฑ์ที่ ๗๒	ว่าด้วยชื่อเทพเจ้าที่ไปประชุมกันที่ป่ามหาวัน	๑๕๘

สีกกปัญหสูตร

กณฑ์ที่ ๗๓	ว่าด้วยพระอินทร์ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า	๑๖๓
	ข้อความ ๔ ข้อ ในเนื้อเพลงของปัญจสิขเทพบุตร	๑๖๘
กณฑ์ที่ ๗๔	ว่าด้วยปัญจสิขะเล่าเรื่องแต่งเพลงถวายพระพุทธเจ้า	๑๗๔
กณฑ์ที่ ๗๕	ว่าด้วยเรื่องนางโคปกาสะกยธิดา	๑๘๑
	อดีตประวัติของพระอินทร์	๑๘๕
กณฑ์ที่ ๗๖	ว่าด้วยปัญหาของพระอินทร์ข้อที่ ๑	๑๘๘
กณฑ์ที่ ๗๗	ว่าด้วยปัญหาของพระอินทร์ข้อที่ ๒-๕	๑๙๖
	อธิบายปัญหาของพระอินทร์ข้อที่ ๒-๕	๑๙๗

กัณฑ์ที่ ๑๘	ว่าด้วยปัญหาพระอินทร์ข้อที่ ๑	๒๐๔
	อธิบายปัญหาข้อที่ ๖	๒๐๕
	กรรมฐาน ๒	๒๐๖
กัณฑ์ที่ ๑๙	ว่าด้วยปัญหาพระอินทร์ข้อที่ ๓	๒๑๑
	อธิบายปัญหาข้อที่ ๓	๒๑๓
กัณฑ์ที่ ๒๐	ว่าด้วยปัญหาพระอินทร์ข้อที่ ๔-๕	๒๑๘
	แยกปัญหา ๕ ข้อ เป็น ๑๔ ข้อ	๒๒๒

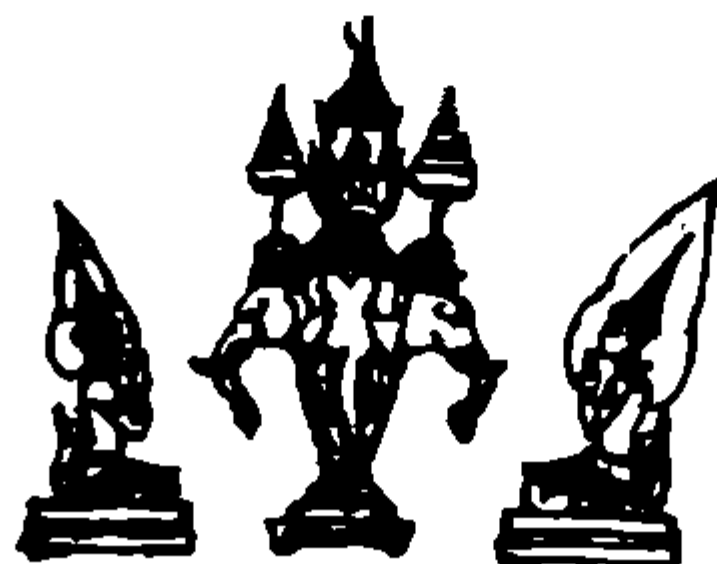
มหาสมยสูตร

กัณฑ์ที่ ๒๑	ว่าด้วยหัวข้อสติปัฏฐานทั้ง ๔	๒๒๖
	การเจริญสติปัฏฐาน ๔ โดยย่อ	๒๓๒
กัณฑ์ที่ ๒๒	ว่าด้วยเรื่องพระคัสสะเจริญเวทนานุปัสสนา	๒๓๕
	ภิกษุที่ได้สำเร็จในปากเสือโคร่ง	๒๓๖
กัณฑ์ที่ ๒๓	ว่าด้วยอุทเทสแห่งสติปัฏฐาน ๔	๒๔๐
	อธิบายคำว่า อุทเทส	๒๔๓
กัณฑ์ที่ ๒๔	ว่าด้วยอานาปานสติเป็นต้น	๒๔๗
	อธิบายถ ๔	๒๔๘
	สัมปชัญญะ ๔	๒๔๙
	ที่ ๆ ควรเจริญสติปัฏฐาน ๔	๒๔๙
	ความในข้อว่าด้วยอธิบายถ ๔ สัมปชัญญะ ๔	๒๕๐
กัณฑ์ที่ ๒๕	ว่าด้วยกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน	๒๕๖
	ธาตุ ๔	๒๕๘
	อสุภ ๘	๒๕๘
กัณฑ์ที่ ๒๖	ว่าด้วยจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน	๒๖๕
	ธัมมานุปัสสนา ว่าด้วยนิรณ	๒๖๗
กัณฑ์ที่ ๒๗	ว่าด้วยธัมมานุปัสสนาข้อจันทร์และอาบคณะ	๒๗๔

	อวิชาโตยวิเคราะห์	๒๓๕
กัณฑ์ที่ ๔๔	ว่าด้วยธัมมานุปัสสนาข้อโพชนงค์	๒๔๒
	เหตุให้เกิดโพชนงค์นั้น ๆ	๒๔๕
กัณฑ์ที่ ๔๕	ว่าด้วยอริยสัจ ๔ ตามนัยที่ ๑ ถึงที่ ๗	๒๕๐
กัณฑ์ที่ ๕๐	ว่าด้วยอริยสัจตามนัยที่ ๘	๒๕๘
กัณฑ์ที่ ๕๑	ว่าด้วยอริยสัจตามนัยที่ ๘-๑๒	๓๐๕
กัณฑ์ที่ ๕๒	ว่าด้วยอริยสัจตามนัยที่ ๑๓-๑๕	๓๑๒

ปายาสีราชัญญสูตร

กัณฑ์ที่ ๕๓	ว่าด้วยพระยาปายาสีได้สดับข่าวพระกุมารกัสสป	๓๒๐
	ประวัติพระกุมารกัสสป	๓๒๔
กัณฑ์ที่ ๕๔	ว่าด้วยอานิสงส์กุศลกรรมบท ๑๐	๓๒๗
กัณฑ์ที่ ๕๕	ว่าด้วยสมณพราหมณ์ผู้มึนสล	๓๓๔
กัณฑ์ที่ ๕๖	ว่าด้วยการพิสูจน์ชีวิตของโจร	๓๔๑
กัณฑ์ที่ ๕๗	ว่าด้วยอุปมาด้วยพ่อค้าเกวียนบนเนิน	๓๔๘
กัณฑ์ที่ ๕๘	ว่าด้วยอุปมากับคนหาบบ้าน ๒ สหาย	๓๕๕
กัณฑ์ที่ ๕๙	ว่าด้วยการบูชามหาปัญญ์ทั้งอย่างผิดและอย่างถูก	๓๖๓
กัณฑ์ที่ ๑๐๐	การให้ทานของพระยาปายาสี	๓๗๓

พระสุตตันตปิฎกมหาวิธการนัย

พระสุตตันตปิฎก มี ๕ คัมภีร์ ๓๔๐๐ กัณฑ์ จบ
เฉพาะ คัมภีร์ที่ฉนิกาย มหาวรรค มี ๑๐๐ กัณฑ์
(แบ่งเป็น ๒ เล่ม จบ)

กัณฑ์ที่ ๕๑

คัมภีร์ที่ฉนิกาย มหาวรรค
มหาสุตัสสนสูตร ตอนว่าด้วยเรื่องเมืองกุสาวดี

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา กุสินารายํ วิหริติ อุปวตฺตเน
มลฺลानํ สาลวเน อนฺตเร ชมกสาลานํ ปรีนิพฺพานสมฺเบ ฯ อถปิ อาชฺสมา
อาณนฺโท เชน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา
เอกมฺนตํ นิสิตฺติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงมหาสุตัสสนสูตร กัณฑ์ที่ ๕๑ ว่าด้วยเรื่องเมือง
กุสาวดีราชธานี และเรื่องจักรแก้วของพระเจ้ามหาสุตัสสนจักรพรรดิ ตามพระบาลี
อรรถกถา อรรถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชน
ทั้งหลายตลอดกาลนาน อันมีประมาณ ๕๐๐๐ พรรษา เริ่มแต่พุทธศาสนิกชนในบัดนี้
เป็นต้น ตามสมควรแก่การพึงพระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในมหาสุตัสสนสูตรที่ ๔ คัมภีร์ที่ฉนิกาย
มหาวรรคว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอาณนทฺ์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ
ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในสาลวโนทยานของมัลลกษัตริย์

ทั้งหลายอันเป็นอุทธาบทเวกเวียน โกลเมืองกุสินารา ในระหว่างต้นรังท่งคักราว
จะปรีนิพพาน ฯ กราวนั้นพระอนนทเถระเจ้าได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถวายบังคมแล้วก็นั่งอยู่ในที่สมควรแก่ตน ฯ พระอนนทนั่งลงในที่สมควร
แก่ตนแล้ว จึงกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
อย่าได้ปรีนิพพานที่เมืองกุสินารา อันเป็นเมืองเล็กเมืองน้อย อันเป็นเมืองดอน
อันเป็นกิ่งเมืองนเลย พระเจ้าข้า เพราะเมืองใหญ่อื่น ๆ ก็มีอยู่ เช่น เมืองจำปา
ราชคฤห์ สาวตถิ สาเกต โกสัมพี พาราณสี ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรี-
นิพพานที่เมืองใหญ่นั้น ๆ เกิด กษัตริย์มหาศาล พราหมณมหาศาล กฤหค
มหาศาลเป็นอันมาก ที่เมืองใหญ่นั้น ๆ ได้เลื่อมใสยังในพระตถาคตเจ้าแล้ว
เขายังได้ทำสรีรบูชาแด่พระตถาคตเจ้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส
ตอบว่า ดูก่อนอนนท เธออย่ากล่าวว่าเมืองกุสินารานี้ เป็นเมืองเล็กเมืองน้อย
เป็นเมืองดอน เป็นกิ่งเมืองนเลย ฯ ดูก่อนอนนท เมื่อก่อนได้มีพระราชาทรง
พระนามว่ามหาสุทิสสนะ เป็นกษัตริย์ผู้ได้อภิเษกแล้ว ผู้มีมหาสมุทร ๔ เป็นที่สุด
ผู้ชนะวิเศษ ผู้ถึงความมั่นคงแห่งชนบท ฯ เมืองกุสินารานี้ได้เป็นเมืองของ
พระเจ้ามหาสุทิสสนะ มีชื่อว่า กุสาวตราชธานี ฯ เมืองกุสาวตราชธานีนั้น ขาว
๑๒ โยชน์ โดยวัดแต่ทิศตะวันออกไปถึงทิศตะวันตก กว้าง ๗ โยชน์ โดยวัด
แต่ทิศเหนือถึงทิศใต้ เป็นเมืองที่ใหญ่โตกว้างขวาง มีผู้คนมาก เคลื่อนกล่นไป
ด้วยผู้คน สมบูรณ์ด้วยภิกษาหาร ฯ ราชธานีอันมีชื่อว่า อาลกมันทา
ของเทวดาทั้งหลาย เป็นราชธานีที่ใหญ่โตกว้างขวาง มียักษ์มาก เคลื่อนกล่น
ไปด้วยหม้อยักษ์ สมบูรณ์ด้วยภิกษาหารมากฉนโต เมืองกุสาวตราชธานี ก็เป็น
เมืองใหญ่โตกว้างขวาง มีผู้คนมาก เคลื่อนกล่นไปด้วยผู้คน สมบูรณ์ด้วยภิกษาหาร
ฉนนัน ฯ เมืองกุสาวตราชธานีนั้น ก็ยกออกไปด้วยเสียง ๑๐ ประการ
ทั้งกลางวันและกลางคืน เสียง ๑๐ ประการนั้น คือ เสียงช้าง เสียงม้า
เสียงรถ เสียงกลอง เสียงตะโพน เสียงพิณ เสียงขลุ่ยร้อง เสียงเรือกเพื่อน
ฝูง เสียงลูกदान เสียงเรือกกันให้กินข้าวกันน้ำ และของเคี้ยวกินต่าง ๆ ฯ
เมืองกุสาวตราชธานีนั้น ล้อมด้วยกำแพง ๗ ชั้น คือ กำแพงทองคำ กำแพงเงิน
กำแพงแก้วไพฑูรย์ กำแพงแก้วผลึก กำแพงแก้วแดง กำแพงแก้วลาย กำแพง

แก้วทั้งปวง ฯ เมืองกุสาวดีราชธานีนี้มีประตู ๔ ประตู คือ ประตูทองคำ • ประตูเงิน • ประตูแก้วไพฑูรย์ • ประตูแก้วผลึก • ฯ ที่ประตูหนึ่ง ๆ มีเสา เชื่อนประตูละ ๑ เสา เชื่อนนั้นฝังลึกลงไป ๓ ชั่วบุรุษ สูง ๑๒ ชั่วบุรุษ ฯ เสาเชื่อนเสาหนึ่งแล้วด้วยทองคำ เสาหนึ่งแล้วด้วยเงิน เสาหนึ่งแล้วด้วยแก้ว ไพฑูรย์ เสาหนึ่งแล้วด้วยแก้วผลึก เสาหนึ่งแล้วด้วยแก้วแดง เสาหนึ่งแล้วด้วย แก้วลาย เสาหนึ่งแล้วด้วยแก้วทั้งปวง ฯ เมืองกุสาวดีราชธานีนี้ ล้อมด้วย แก้วคันดาล ๑ ชน ชนหนึ่งเป็นคันดาลทองคำ ชนหนึ่งเป็นคันดาลเงิน ชนหนึ่ง เป็นคันดาลแก้วไพฑูรย์ ชนหนึ่งเป็นคันดาลแก้วผลึก ชนหนึ่งเป็นคันดาลแก้ว แดง ชนหนึ่งเป็นคันดาลแก้วลาย ชนหนึ่งเป็นคันดาลแก้วทั้งปวง ฯ คันดาล ทองคำนั้น มีลำต้นเป็นทองคำ มีใบและผลเป็นเงิน ฯ คันดาลเงินนั้น มีลำต้น เป็นเงิน มีใบและผลเป็นทองคำ ฯ คันดาลแก้วไพฑูรย์นั้น มีลำต้นเป็นแก้ว ไพฑูรย์ มีใบและผลเป็นแก้วผลึก คันดาลแก้วผลึกนั้น มีลำต้นเป็นแก้ว ผลึก มีใบและผลเป็นแก้วไพฑูรย์ ฯ คันดาลแก้วแดงนั้น มีลำต้นเป็นแก้วแดง มีใบและผลเป็นแก้วลาย ฯ คันดาลแก้วลายนั้น มีลำต้นเป็นแก้วลาย มีใบ และผลเป็นแก้วแดง ฯ คันดาลแก้วทั้งปวงนั้น มีลำต้นเป็นแก้วทั้งปวง มีใบ และผลก็เป็นแก้วทั้งปวง ฯ เวลาสมพิศคันดาลเหล่านั้น มีเสียงดังไพเราะจับใจ มีเสียงนารักใคร่ มีเสียงควรแก่การงาน มีเสียงควรให้เกิดความเมามัว เหมือน กับเสียงดนตรีประกอบด้วยองค์ ๕ ที่ช่างฉลาดประกอบดีแล้ว ประโคมดีแล้ว ฉะนั้น ฯ ในคราวนั้น พวกนักเลงพระนั้น นักเลงสุรา นักเลงดื่ม ในเมืองกุสินารา ราชธานี ได้พากันพ้อรำเล่นสนุกสนานด้วยเสียงลมพัดใบตาลเหล่านั้น

ศุก่อนอาณนที พระเจ้ามหาสุทสสนะนั้น สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๑ ประการ และฤทธิ์ ๔ ประการ ฯ แก้ว ๑ ประการนั้น คือสิ่งไรบ้าง

ศุก่อนอาณนที เมื่อพระเจ้ามหาสุทสสนะ ซึ่งเสวยราชสมบัติอยู่ในเมือง กุสินารานี้ สรงสนานพระเศียรในวันอุโบสถ ๑๕ คำแล้ว ทรงสมาทานอุโบสถ เสด็จขึ้นประทับที่ปราสาทชั้นบน ก็มีจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีกำแพงหนึ่ง ประกอบ ด้วยทองคำและบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ปรางค์งามแก่ท้าวเธอ ครั้นท้าวเธอทอด พระเนตรเห็นแล้ว จึงทรงพระดำริว่า เมื่อพระราชาพระองค์ใด ซึ่งเป็นกษัตริย์

ผู้ได้มรชาภิเษกแล้ว ทรงสมานพระเศียรในวันอุโบสถ ๑๐ คำแล้ว ทรงสมათาน
 อุโบสถเสด็จขึ้นประทับที่ปราสาทชั้นบน มีจักรแก้วอันเป็นทิพย์ อันมีก้านหนึ่ง
 ประกอบด้วยกงและคุมอันบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวงปรากฏขึ้น พระราชาพระองค์นั้น
 ย่อมเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เราจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิกระมัง ฯ ครั้นทรงดำริ
 ดังนี้แล้ว พระเจ้ามหาสุทิสสนะจึงเสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับ ทรงกระทำพระภษาเฉียง
 พระอโศกข้างหนึ่ง จับพระเต้าทองคำด้วยพระหัตถ์ข้างซ้าย แล้วหลังลงทจักรแก้ว
 ด้วยพระหัตถ์ข้างขวาว่า ขอจักรแก้วจงเป็นไปเกิด ขอจักรแก้วจงชนะยิ่งใหญ่
 เกิด ฯ ดังนี้ คราวนั้น จักรแก้วก็เลื่อนลอยไปทางทิศตะวันออก ฯ พระเจ้า
 มหาสุทิสสนะพร้อมด้วยจตุรงคเสนาก็เลื่อนลอยไปตาม ฯ จักรแก้วตั้งอยู่ในที่ใด
 พระเจ้ามหาสุทิสสนะพร้อมด้วยจตุรงคเสนาที่พากันพักอยู่ในที่นั้น ฯ พระราชา
 ทั้งหลายที่จะเป็นผู้ต่อต้านในทิศตะวันออก ก็ได้พากันไปเฝ้าพระเจ้ามหาสุทิสสนะ
 ที่นั่น พากันกราบทูลว่า เชิญเถิดมหาราชเจ้า พระองค์เสด็จมาคแล้ว นเป็น
 บ้านเมืองของพระองค์ ขอพระองค์จงทรงครอบครองเกิด ฯ พระเจ้ามหา
 สุทิสสนะก็ตรัสสั่งสอนว่า ท่านทั้งหลายไม่ควรฆ่ากัน ไม่ควรลักขโมยกัน
 ไม่ควรทำกาเมสุมิจฉาร ไม่ควรกล่าวเท็จ ไม่ควรดื่มเมา ครอบบริโภคม
 สมควรแก่ฐานะของตน ฯ พระราชาทั้งหลายที่จะเป็นผู้ต่อต้านนั้น ก็ได้พร้อมกัน
 ตามเสด็จพระเจ้ามหาสุทิสสนะไป ฯ ครั้นนั้น จักรแก้วนั้นก็ลงไปสู่สมุทรทางทิศ
 ตะวันออก แล้วเลี้ยวขึ้นไปทางทิศทักษิณ ลงไปสู่สมุทรทางทิศทักษิณ แล้วเลี้ยวขึ้น
 ไปทางทิศปัจฉิม ลงไปสู่สมุทรทางทิศปัจฉิมแล้วเลี้ยวขึ้นไปทางทิศอุดร ฯ พระเจ้า
 มหาสุทิสสนะกับจตุรงคเสนาที่ตามจักรแก้วนั้นไป ฯ จักรแก้วหยุดอยู่ในที่ใด
 พระเจ้ามหาสุทิสสนะกับจตุรงคเสนาที่หยุดอยู่ในที่นั้น ฯ พระราชาทั้งหลายที่ม
 อยู่ในทิศต่าง ๆ นั้น ก็พร้อมกันมาเฝ้าพระเจ้ามหาสุทิสสนะ กราบทูลว่า ขอ
 เชิญเถิดมหาราช การที่พระองค์เสด็จมานเป็นภารคแล้ว พระเจ้าข้า นเป็น
 แว่นแคว้นของพระองค์ ขอพระองค์จงทรงปกครองเกิด ฯ พระเจ้ามหาสุทิสสนะ
 ก็ทรงสั่งสอนอย่างเดียวกันกับที่วามาแล้วนั้น ฯ พระราชาเหล่านั้นก็ตามเสด็จ
 พระเจ้ามหาสุทิสสนะไป ฯ ครั้นนั้น จักรแก้วนั้นก็ปราบพ่นปฐพีอันมีสมุทรเป็นที่สุด
 แล้วกลับมาสู่กาสาวคิริราชธานี มาประดิษฐานอยู่ภายในประตูพระราชวังของพระเจ้า

มหาสุทฺตสนสฺสเน เหมือนกับนายประต ทำให้ภายในบุรีของพระเจ้ามหาสุทฺตสนสฺสเน สว่าง
รุ่งเรืองอยู่ ฯ ดูก่อนอานนท จักรแก้วเข่นนี้ได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทฺตสนสฺสเนแล้ว
ดังนี้ สนเเนอความในพระบาลีตอนนเเพงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ จะขอยกเเนอความในอรรถกถาแห่งมหาสุทฺตสนสฺสตร อันมีในคัมภีร์
สมังกลวาลาสนีว่า คำว่า สำเร็จด้วยแก้วทั้งปวงนั้น คือ อัฐิสำเร็จด้วยทองคำ
สำเร็จด้วยเงินกม สำเร็จด้วยแก้วไพฑูรย์กม สำเร็จด้วยแก้วผลึกกม สำเร็จ
ด้วยแก้วแดงกม สำเร็จด้วยแก้วทั้งปวงกม ฯ กำแพงเมืองกุสาวดีราชธานีนั้น
ชั้นในสูง ๖๐ ศอก ฯ พระเถระเจ้าทั้งหลายบางจำพวกกล่าวว่า อันธรรมดาเมือง
เมื่อยนแลค้อยข้างในก็ต้องเห็นเป็นของน่าดูจึงจะสมควร เพราะฉะนั้น กำแพงชั้น
นอกที่สุดจึงควรเป็นกำแพงสูง ๖๐ ศอก ส่วนชั้นในเข้ามาใกล้เป็นลำดับลงมา ฯ
อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า เมื่อยนแลค้อยข้างนอกต้องให้เห็นสูงเป็นลำดับไป เพราะ
ฉะนั้น กำแพงชั้นในที่สุดจึงควรสูง ๖๐ ศอก นอกนั้นควรต่ำออกมาเป็นลำดับ ฯ
อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า เมื่อยนแลค้อยทั้งข้างในและข้างนอกก็ให้น่าดู เพราะฉะนั้น
กำแพงชั้นกลางจึงควรสูง ๖๐ ศอก ส่วนข้างในและข้างนอกข้างละ ๓ ชั้นนั้น ควรต่ำ
เป็นลำดับไป

คำว่า เสาเขื่อนนั้น คือ เสาที่ฝังลงข้างประตู ฯ คำว่า ๓ ขั้วบุรุษนั้น คือ
กิดขั้วบุรุษละ ๕ ศอก รวมเป็น ๑๕ ศอกด้วยกัน การทมิเสาเล็กลงไปอย่างนั้น เพราะ
จะทำให้ประคูนั่นหนาขึ้น

คัมภีร์คังถ์กล่าวไว้ในพระบาลีนั้น แต่ละคัมภีร์ ๗ สูง ๘๐ ศอก ภายใต้
คัมภีร์คังถ์ มีทรายเกลี่ยเรียบรายเสมอกัน ตั้งเป็นแถวไปตามระหว่างกำแพงทั้ง
๓ ชั้น ฯ คำว่า พระเจ้ามหาสุทฺตสนสฺสเนทรงสมათานอุโบสถแล้ว เสด็จขึ้นประทับ
ที่ปราสาทชั้นบนนั้น คือ พระเจ้ามหาสุทฺตสนสฺสเนเสวยพระกระยาหารแล้วเสด็จ
ขึ้นไปประทับพิจารณาศีลของพระองค์อยู่ที่ปราสาทชั้นบน ฯ กล่าวคือ ในคราวนั้น
พระเจ้ามหาสุทฺตสนสฺสเนทรงบริจาคมหาทาน กำหนดด้วยพระราชทรัพย์แสนหนึ่งแล้ว

หนึ่งแล้ว ก็ทรงสระเกล้าด้วยน้ำแอม ๑๖ กระออม แล้วจึงเสวยพระกระยาหารเข้า
 ครั้นเสวยเสร็จแล้วทรงพระภูมาเลียงพระองค์สาข้างหนึ่ง แล้วเสด็จขึ้นประทับนั่ง
 พิจารณาถึงต้นเหตุให้เกิดบุญ อันสำเร็จด้วยทานและการฝึกฝน การสำรวม ของ
 พระองค์ อยู่ที่ปราสาทชั้นบน ฯ อันเป็นธรรมดาของพระเจ้าจักรพรรดิทั้งปวง ฯ
 เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิเหล่านั้นทรงพิจารณาถึงบุญอยู่อย่างนั้น จักรแก้วอันเป็น
 ทิพย์ อันมีคุณเป็นสมุฏฐาน เกิดขึ้นด้วยบุญกุศล มีสติแก้วมณีนิล ก็ปรากฏขึ้นมา
 เหมือนกับขึ้นมาจากพนมมาสมุทราทางทิศตะวันออก จักรแก้วเช่นนั้นก็ได้ปรากฏ
 แก่พระเจ้ามเหสหัสสนะ

คุมจักรแก้วนั้น สำเร็จด้วยแก้วอนันติล กลางคุมสำเร็จด้วยเงิน ท้าง
 หง ๒ สำเร็จด้วยแผ่นเงิน ฯ มีลวดลายกันวิจิตรงดงาม คุมนั้นบริบูรณ์ด้วย
 อาการทั้งปวง ฯ กำนันล้วนแต่สำเร็จแล้วด้วยแก้ว ๑ ประการ มีรัศมี
 ประหนึ่งว่า รัศมีพระอาทิตย์ มีลวดลายอันวิจิตรบรรจง ฯ กงนั้นสำเร็จแล้ว
 ด้วยแก้วประพาฬ มีรัศมีเหมือนรัศมีพระอาทิตย์แรกอทัย ในที่ต่อแห่งกง
 นั้น แก่นแก้วแดงเกลี้ยงเกลามากเหมือนทองชมพู มีลายวิจิตรงดงาม ฯ มีท่อน
 แก้วประพาฬ สำหรับรับลมเป็นรูปกลมมีโพรงภายในเหมือนกับกระบอกกรองน้ำ
 อยู่ในระหว่างกำ ๑๐ กำต่อ ๑ อัน ที่หลังถึงแห่งจักรแก้วนั้น

ในคืนที่จักรแก้วอันบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง จะปรากฏขึ้นมานั้น ได้
 ปรากฏแก่คนทั้งหลายซึ่งบริโภคอาหารเย็นแล้ว นั่งอยู่ที่ประตูเรือนของตน ฯ
 ประหนึ่งว่าจะทำให้อากาศอันมีในที่ใกล้ๆ ซึ่งไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก ให้รุ่งเรือง ทำ
 ให้คนทั้งหลายซึ่งอยู่ในที่ใกล้ตั้ง ๑ โยชน์ ได้ยินเสียง เหมือนกับจะประกาศบุญ
 ญาณภาพแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ แล้วจักรแก้วนั้นก็บ้ายหน้าลงมาสู่ราชธานี ฯ
 เมื่อคนทั้งหลายได้ยินเสียงจักรแก้วนั้น ต่างก็พากันแลดูไปทางทิศตะวันออกว่า
 เป็นเสียงสิ่งอันใด บางคนก็ว่า ท่านทั้งหลายจงคิดเถิด วันนี้เป็นวันอัศจรรย์ เพราะ
 เมื่อก่อนมีพระจันทร์ขึ้นมาดวงเดียว วันนี้มีพระจันทร์ขึ้นมาถึง ๒ ดวง ฯ บางคน
 ก็ว่า ไม่ใช่พระจันทร์ เป็นพระอาทิตย์ต่างหาก บางคนก็ว่า บันเวียนของท่านผู้มีบุญ
 บางคนก็ว่า สิริสมบัติเช่นนั้น จะต้องเป็นของท่านผู้หนึ่ง ซึ่งจะได้เสวยสมบัติด้วย

จักรแก้ว ฯ เมื่อคนทั้งหลายกล่าวกันอยู่ดังนี้ จักรแก้วนั้นเกล็ดดวงพระจันทร์
นำหน้ามาส่วราชธานี

ในคราวนั้น คนทั้งหลายก็กล่าวกันขึ้นว่า มหาราชของเราทั้งหลายคงจะ
ได้นำเพณืขั้วตรของพระเจ้าจักรพรรดิไว้แล้ว ฯ คนทั้งปวงก็ได้ตามจักรแก้ว
มา ฯ จักรแก้วนั้นเวียนรอบพระนครถึง ๑ รอบแล้ว ก็ไปประดิษฐานอยู่ที่
ประตูพระราชวัง ในทางทิศอุดร ไม่สูงไม่ต่ำพอให้บูชาได้ด้วยดอกไม้และของหอม
ได้โดยสะดวก ฯ ในเวลาที่จักรแก้วประดิษฐานอยู่นั้น ได้มีรัศมีส่องสว่างเข้าไป
ภายในปราสาท ประหนึ่งจะกราบหลั้ขัตติยราชที่ราชธานีนั้น

ลำดับนั้น ขัตติยราชที่ราชธานีนั้น ก็เกิดปิฎกปาโมทย์อย่างแรงกล้า เสด็จ
ลุกขึ้นไปที่ใกล้สัทนุชกร ทอดพระเนตรดูจักรแก้วนั้น แล้วก็ทรงพระดำริตั้ง
แสดงมาในพระบาลี สิ่งทั้งปวงดังที่แสดงมาแล้วนี้ ได้มีแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะ
ทรงน

ครั้งนั้น พระเจ้ามหาสุทิสสนะก็ทรงพระเต้าทอง อันมีวงคล้ายกับวงช้าง
ด้วยพระหัตถ์เบื้องซ้าย หลังลงประพรมจักรแก้วนั้นด้วยพระหัตถ์ข้างขวา แล้ว
ก็ตรัสสั่งให้จักรแก้วแสดงอานภาพให้ปรากฏดังแสดงมาตามพระบาลี ส่วนพระ
เจ้ามหาสุทิสสนะนั้น ได้เสด็จขึ้นบนพระราชยาน แล้วเลื่อนลอยขึ้นไปสู่อากาศตาม
จักรแก้วไป พวกอำมาตย์ราชบริวารเหล่าจตุรงคโยธาหาญ ก็เลื่อนลอยตามเสด็จ
ไปดังแสดงมาตามพระบาลี ฯ ผู้ใดประสงค์จะไปด้วยอิริยาบถใด ก็ไปได้ด้วย
อิริยาบถนั้น ประสงค์จะทำสิ่งใดก็ทำได้ตามประสงค์ ฯ จักรแก้วนั้นนำพระ
เจ้าจักรพรรดิกับทั้งราชบริวารไปทางข้างเบื้องซ้ายแห่งภูเขาสิเนรุ แล้วไปสั้พบพ-
วิเทหทวีป อันมีประมาณ ๘ พันโยชน์ ซึ่งอยู่เหนือมหาสมุทร ภูมิภาคอันใดที่มี
พินราบคาบสะอาดดี สมบูรณ์ด้วยร่มเงาและน้ำ ประกอบด้วยอาหารทุกประการ
สมควรเป็นที่พักของบริษัท ๓๖ โยชน์ ที่ตามเสด็จพระเจ้ามหาสุทิสสนะไป จักร
แก้วนั้นก็หยุดยอ้เบื้องบนภูมิภาคนั้น ฯ คนทั้งปวงก็ลงไปสู่ภูมิภาคนั้น ทำกิจ
ทั้งปวง มีอาบน้ำ กินข้าวเป็นต้นตามประสงค์ ผู้ที่จะเป็นข้าศึกในประเทศนั้น
ย่อมไม่มี มีแต่เพื่อนอันยอมถวายตัวทั้งนั้น พระเจ้ามหาสุทิสสนะก็ได้ทรงสั่งสอน
ให้ตั้งอยู่ในศีล ๕

ครั้นพระเจ้ามหาสหัสสนะพระราชทานโอวาท แก่ชาวบุพพิเทหทวีปแล้ว
 เสวยพระกระยาหารเช้าเสร็จแล้ว จักรแก้วนั้นก็นำเสด็จลงสู่สมุทรทางทิศตะวันออก
 ตั้งอยู่ภายใต้สมุทร ๑๐ โยชน์ บรรดาแก้วต่าง ๆ ที่อยู่ภายในใต้มหาสมุทร ก็มา
 ประชุมกัน คล้ายจะเชยชมบุญสิริของพระเจ้ามหาสหัสสนะ เมื่อพวกราชบริพาร
 ถือเอาแก้วต่าง ๆ ตามประสงค์แล้ว จักรแก้วนั้นก็กลับขึ้นมา แล้วไปสู่สมุทร
 ด้านทิศทักษิณ อันเป็นที่ตั้งแห่งชมพูทวีปซึ่งกว้างได้หมื่นโยชน์ เมื่อขึ้นจาก
 สมุทรด้านทิศทักษิณแล้วก็ไปสู่สมุทรด้านทิศปัจฉิม ถึงอมรโคยานทวีป อันกว้าง
 ได้ ๘ พันโยชน์ เมื่อขึ้นจากสมุทรด้านทิศปัจฉิมแล้ว ก็ลงสู่สมุทรด้านทิศอุดร
 ถึงอุตตรกุรวทวีปอันกว้างได้ ๘ พันโยชน์ แล้วกลับขึ้นจากสมุทรด้านทิศอุดร เป็นอัน
 ได้ใจความว่า จักรแก้วนำพระเจ้ามหาสหัสสนะเที่ยวปราบทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มีทวีปน้อย
 ๒ พันเป็นบริวาร แล้วก็กลับหลังตามทางเดิมมาสู่ราชธานี อันมีในชมพูทวีป ๆ
 เมื่อมาถึงราชธานีแล้ว ก็ตั้งอยู่ที่ประตูพระราชวัง ส่องรัศมีสว่างทั้งพระนคร คนใน
 พระนครไม่จำเป็นต้องจุดไฟคบเพลิง หรือประทีปแม้แต่อย่างใด พวกใดต้องการมี
 ความมั่งคั่งแก่พวกนั้น พวกใดต้องการสว่าง ความสว่างก็มีแก่พวกนั้น สนเณรความ
 ในอรรคภาโดยใจความเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ก็มีแต่เพียงว่า ผู้ที่จะได้เป็นพระเจ้าจักร
 พรคนั้น ต้องเป็นผู้หมากไปด้วยบุญบารมี แม้ในชาติที่จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรคนั้น
 ก็ได้เป็นพระราชาที่สมบูรณ์ด้วยการให้ทาน และการฝึกหัดจิตใจ การสำรวมจิตใจ
 เป็นต้นว่า ให้ทานในวันอุโบสถที่ ๑๕ ค่ำ แล้วก็สมาทานอุโบสถ แล้วพิจารณาองค์
 อุโบสถตั้งพระเจ้ามหาสหัสสนะทรงกระทำมา จึงจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ดังนั้น
 เท่านั้น เป็นอันว่าสนเณรความในพระธรรมเทศนาแก่นั่นเพียงเท่านั้น

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕๒

กัมภีรทมิณิกาย มหาวรรค

มหาสุทฺตสนฺตฺร ว่าด้วยแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ

ปุน จปรํ อานนท ญฺโณ มหาสุทฺตสนฺตฺส หตฺถิรตนํ ปาตุรโหสิ สหฺพเสโต
สคฺคปฺปติญฺโง อิทฺธิมา เวหาสจฺจโม อุโปสโก นาม นาคราชา ฯ ทิสฺวา ญฺโณ
มหาสุทฺตสนฺตฺส จิตฺตํ ปสฺสีทิ ภาทฺทกํ วต โภ หตฺถิยานํ สเจ ทมถิ อฺเปยฺยาติ.

ณ บัดนี้ อาคมภาพจกแสดงมหาสุทฺตสนฺตฺร กัณฑ์ที่ ๕๒ ว่าด้วยข้างแก้ว
มาแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คฤหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว ของพระเจ้ามหาสุทฺตสน-
จักรพรรดิ สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี และอรรถกถา ธรรมัตถาธิบาย เพื่อ
ให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
ตามสมควรแก่การพึงพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในมหาสุทฺตสนฺตฺรที่ ๔ ซึ่งมีใน
กัมภีรทมิณิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่พระอานนทเถรเจ้าว่า ตุก่อนอานนท ยังมีอีก
อย่างหนึ่ง คือ ข้างแก้วได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทฺตสนะ ข้างแก้วนั้น เป็นพญา
ช้าง ชื่อว่าอุโบสถ ขาวทั่วทั้งตัว มีทนต์ ๗ แห่ง มีฤทธิ์ไปในเวหาสได้ ฯ พระ
หฤทัยของพระเจ้ามหาสุทฺตสนะก็ทรงผ่องใสขึ้น เพราะได้ทรงเห็นพญาช้างนั้น
แล้วทรงดำริว่า เป็นหัตถิยานทศเทห์ ถ้าพญาช้างนี้ได้รับความผูกพัน ดังนี้ ฯ
ลำดับนั้น ข้างแก้วนั้น ก็ได้เข้าถึงซึ่งความผูกพันเหมือนกับช้างอาชาในยทศ
ที่ได้รับผูกพันคเค็มทมาตลอดกาลนานแล้ว ฯ พระเจ้ามหาสุทฺตสนะ เมื่อจะทรง
ทดลองช้างแก้วนั้น ได้เสด็จขึ้นทรงแต่เช้า เสด็จเที่ยวไปตลอดแผ่นดินมีสมุทร

เป็นที่สุดแล้วเสด็จกลับมาเสวยเช้าที่กุสาวดีราชธานี ฯ ข้างแก้วเช่นนั้น ได้มี
แล้วแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะ

ยังมีอีกอย่างหนึ่งอาณนที คือ ม้าแก้ว ซึ่งเป็นพญาม้า ชื่อว่าวลาหก มีสี
ขาวทั่วทั้งตัว มีศีรษะดำเหมือนกับศีรษะกา มีผมเหมือนกับพญามุงกระต่าย มี
ฤทธิ์ไปในเวหาสได้ ได้ปรากฏขึ้นแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะอีก พอพระเจ้ามหา
สุทิสสนะ ได้ทอดพระเนตรเห็นแล้วก็มีพระหฤทัยผ่องใส ว่าอัสสยานนคัตถ์
ถ้าได้ผูกหัด ดังนี้ ลำดับนั้น ม้าแก้วนั้น ก็ได้ถึงซึ่งความผูกหัดเหมือนกับม้า
อาชาในยหัตถ์ได้รับผูกหัดคเค็มมาแล้วตลอดกาลนาน ฉะนั้น ฯ เมื่อพระเจ้ามหา
สุทิสสนะจะทรงทอดลองม้าแก้วนั้น จึงได้เสด็จขึ้นทรงแต่เวลาเช้าแล้วเทียวไป
ตลอดแผ่นดินมีสมุทรเป็นที่สุด ได้เสด็จกลับมาเสวยเช้าที่กุสาวดีราชธานี ดูก่อน
อาณนที ม้าแก้วเช่นนั้นได้ปรากฏขึ้นแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะแล้ว

ยังมีอีกอย่างหนึ่งอาณนที คือ แก้วมณี ที่เป็นแก้วมณีไพฑูรย์ เป็นแก้วที่
งามมาแต่กำเนิด มีเหลี่ยมได้ ๔ เหลี่ยม เป็นแก้วที่เจียรระไนดีแล้ว เป็นแก้วใส
บริสุทธิ์สมบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ได้ปรากฏขึ้นแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะอีก ฯ
รัศมีแก้วมณีนั่นแผ่ไปตลอด ๑ โยชน์โดยรอบ ฯ เมื่อพระเจ้ามหาสุทิสสนะจะ
ทอดลองแก้วมณีนั่น จึงทรงเตรียมจตุรงคเสนา ให้ยกธงชัยแก้วมณีขึ้นแล้ว
เสด็จไปในเวลาเดือนมืด ฯ บ้านเหล่าใดที่มีอยู่โดยรอบ บ้านเหล่านั้นได้ประกอบ
การงานด้วยแสงสว่าง ด้วยเข้าใจว่าเป็นกลางวัน ฯ ดูก่อนอาณนที แก้ว
มณีเช่นนั้นให้ปรากฏขึ้นแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะแล้ว

ยังมีอีกอย่างหนึ่งอาณนที คือ ยังมีนางแก้ว ได้ปรากฏขึ้นแก่พระเจ้ามหา
สุทิสสนะอีก นางแก้วนั้นมีรูปสวยงามอย่างยิ่ง น่ารัก น่าเลื่อมใส ประกอบด้วย
ผิวพรรณอันงาม ไม่สูงนัก ไม่ตํานัก ไม่ผอมนัก ไม่อ้วนนัก ไม่คํานัก ไม่ขาวนัก
ล่องเสียซึ่งผิวพรรณแห่งมนุษย์ แต่ไม่ถึงผิวพรรณเทพบุตรเทพธิดา ฯ กายสัมผัส
ของนางแก้วนั้น เหมือนกับปุยพุ่มหรือปุยสำลี ฯ ในเวลาเย็นพระกาย
ของนางแก้วนั้นก็ร้อน ในเวลาร้อน พระกายของนางแก้วนั้นก็เย็น นางแก้วนั้น
มีกลิ่นพระกายเหมือนกับกลิ่นจันทน์แดง มีกลิ่นพระโอษฐ์เหมือนกับกลิ่นดอก
อุบล ฯ นางแก้วนั้นได้เป็นผู้ต้นก่อนนอนที่หลัง คอยระวังรับใช้ ทรงประพฤติ

ให้เป็นทพอพระฤทัย มีพระวาจานำรักใคร่ ฯ นางแก้วนั้น ไม่เคยนอกพระทัย พระเจ้ามหาสุทฺตสนะ แม้แต่ด้วยวาทะ ใจ ไม่ต้องพูดถึงด้วยกาย ฯ ดูก่อน อานนทฺ์ นางแก้วเช่นนั้นได้แก่พระเจ้ามหาสุทฺตสนะแล้ว

ยังอีกอย่างหนึ่งอานนทฺ์ คือ คฤหบดีแก้ว ได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทฺตสนะ อีก ฯ คฤหบดีแก้วนั้น มีคาถิพฺย อันเกิดด้วยกุศลธรรม แลเห็นขุมทรัพย์ทั้ง ห้าเจ้าของและไม่มีเจ้าของ คฤหบดีแก้วนั้น ได้กราบทูลพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ ว่า ขอพระองค์จงมีความชวนชวนน้อยเกิด ข้าพระองค์จักทำสิ่งที่ควรทำด้วย ทรัพย์ถวายแก่พระองค์ เมื่อพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ จะทรงทดลองคฤหบดีแก้วนั้น ได้เสด็จลงเรือแล่นไปในท่ามกลางคองคา แล้วตรัสแก่คฤหบดีแก้วว่า เราต้องการ เงินในที่นี้ คฤหบดีแก้วได้กราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่มหाराชาเจ้า ขอพระองค์ จงให้เรือเข้าไปสู่ฝั่งข้างหนึ่งเกิด พระเจ้ามหาสุทฺตสนะก็ตรัสอีกว่า ดูก่อน คฤหบดี เราต้องการเงินทองในที่นี้ ลำดับนั้น คฤหบดีแก้วนั้นจึงหย่อนมือทิ้ง สองลงไปสู่แม่น้ำ ขกหม้ออันเต็มด้วยเงินทองขึ้นมา แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่มหา ราชาเจ้า ทรัพย์เท่านี้พอแก่พระราชประสงค์หรือยัง พระเจ้ามหาสุทฺตสนะตรัส ตอบว่าพอแล้ว เป็นอันเชอบูชาเราด้วยทรัพย์เพียงเท่านี้แล้ว ดูก่อนอานนทฺ์ คฤหบดีแก้วเช่นนั้น ได้ปรากฏขึ้นแก่พระเจ้ามหาสุทฺตสนะแล้ว

ยังอีกอย่างหนึ่งอานนทฺ์ คือ ปริณายกแก้วผู้เป็นบัณฑิต ผู้ฉลาด ผู้มีหัว คัดดี ผู้มีความสามารถที่จะนำผู้ควรนำเข้าไป เพื่อให้เฝ้าพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ สามารถนำออก สามารถตั้งผู้ควรตั้ง ได้ปรากฏขึ้นแก่พระเจ้ามหาสุทฺตสนะอีก ฯ ดูก่อนอานนทฺ์ ปริณายกแก้ว เช่นนั้นได้ปรากฏขึ้นแก่พระเจ้ามหาสุทฺตสนะแล้ว ดูก่อนอานนทฺ์ พระเจ้ามหาสุทฺตสนะ เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยแก้ว ๑ ประการ ดังที่ว่ามา แล้ว สันเนอความในพระบาลีตอนนั้นเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งมหาสุทฺตสนฺตฺร ในคัมภีร์สมัง- คลวิลาสินีว่า พวกอำมาตย์ของพระเจ้าจักรพรรดิที่ได้จักรแก้วแล้วนั้น ได้ให้ทำ ที่อยู่แห่งมงคลหัตถิปกคิ ให้มีพื้นอันราบคาบบริสุทธิ์ดี แล้วให้โบกด้วยสิ่งที่มี

กลิ่นหอมยิ่ง มีกลิ่นเหม็นแรง เป็นคัน ตกแต่งให้เย็บย่อยไปด้วยพวงดอกไม้ซึ่งมีสีต่าง ๆ กัน ล้วนแต่เป็นพวงดอกไม้มีกลิ่นหอม ประดับด้วยดาวทองในเบ้องบน ในระหว่างดาวทองดวงหนึ่ง ๆ ประดับด้วยพวงดอกไม้อันน่าชื่นใจ คล้ายกับวิมานเทพยดา แล้วเข้าไปกราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิว่า ขอพระองค์จงทรงนึกให้ช่างแก้วมาเกิด พระเจ้าข้า ฯ พระเจ้าจักรพรรดินั้น ก็ทรงบริจาคนหาทานและสมาทานศีลแล้ว ก็ทรงนั่งนึกถึงบุญกุศลของพระองค์ ฯ ในลำดับนั้น ช่างตัวประเสริฐที่เกิดในตระกูลช่างฉันทันต์ หรือเกิดในตระกูลช่างอุโบสถ ที่บุญญา-
 ภาพของพระเจ้าจักรพรรดินั้นตกเตือน ก็ประสงค์จะได้รับเครื่องสักการบูชาอันพิเศษ จึงได้มายืนอยู่ที่โรงช่างนั้น ช่างตัวประเสริฐนั้นมีร่างกายเผือกผ่อง ประดับด้วยความหม่นมีเสียงร้องกลมกล่อม มีเท้าคอปากสีแดงเข้ม มีทนต์ ๗ แห่ง มีอวัยวะสมบูรณ์ดี มีใบหูเหมือนกับบัวแดง มีฤทธิ์สามารถไปในเวหาสได้เหมือนพระโยคี มีร่างกายใหญ่เหมือนกับภูเขารูขี้เฒ่า ซึ่งโอบด้วยผงมโนศิลา ฯ ช่างตัวประเสริฐนั้น ถ้ามาจากตระกูลช่างฉันทันต์ เป็นช่างที่เล็กกว่าช่างหังปวง ฯ ถ้ามาจากตระกูลช่างอุโบสถ เป็นช่างที่ใหญ่กว่าช่างหังปวง ฯ ส่วนในพระบาลีกล่าวไว้ว่าเป็นพญาช่างอุโบสถ ฯ อันพญาช่างที่เล็กกว่าช่างหังปวง ย่อมไม่ควรเป็นพาหนะของใคร คำนับคำทักมาในอรรถกถาทั้งหลาย ก็พญาช่างอุโบสถนั้น ย่อมมีมาแก่พระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลาย ผู้ทรงปฏิบัติข้อวัตรพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงคำนึงถึงสิ่งที่แสดงมาแล้วตามพระบาลี ฯ แต่สำหรับพระเจ้ามหาสทิสสนะนั้น ช่างแก้วได้มาสโรงช่างด้วยตนเอง ครั้นมาถึงแล้ว ก็ให้ช่างตนเป็นมงคลหัตถ์อยู่เท่านั้นออกไปเสียจากโรง แล้วก็นอนที่โรงนั้น

พอคนทั้งหลายมียกเลียงช่างเข็นต้น ได้เห็นช่างแก้วปรากฏขึ้นเช่นนั้น ก็มีใจราเริงยินดี รีบไปกราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิ ฯ พระเจ้าจักรพรรดิได้รับเสด็จมาทอดพระเนตร พอทอดพระเนตรเห็นแล้วก็ทรงพอพระทัยว่า เป็นหัตถ์ถิยานหัตถ์แท้ ถ้าช่างนี้ได้รับฝึกหัด ดึงแล้ว ก็ทรงเหยียดพระหัตถ์ออกไป ฯ ในลำดับนั้น ช่างแก้วนั้นก็มีใบหูตลกเหมือนลูกแก้วที่คนเลี้ยงไว้ ได้เข้าไปหาพระเจ้าจักรพรรดิด้วยความจงรักภักดี ฯ พอพระเจ้าจักรพรรดิมีพระราชประสงค์ จะขึ้นทรงช่างแก้วนั้น พวกอำมาตย์ราชบริวาร ก็ประดับช่างแก้วนั้นด้วยธงทองเครื่อง

ประทับทอง ตาข่ายทองถวายเป็นทานใด พระเจ้าจักรพรรดิเสด็จขึ้นมณเฑียร
๑ ประการ แล้วมีพระหฤทัยใคร่จะเสด็จไปในอากาศ ๑
แล้ว ช้างแก้วนั้น ก็เลื่อนลอยขึ้นไปสู่ท้องฟ้าเหมือนกับพญาเสก
หงส์ก็ได้เลื่อนลอยตามเสด็จไป เหมือนกับที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์
ที่เสด็จไปด้วยจักรแก้ว ดังที่แสดงมาแล้วในกัณฑ์ที่ ๕๑ นั้น ๑

จักรพรรดิพร้อมทั้งราชบริพาร เทียวไปตลอดแผ่นดินก่อนเวลาเสวยเช้า แล้วก็กลับ
มาสู่ราชธานีในเวลาเสวยเช้า ๑ ช้างแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ มีฤทธิ์มาก
อย่างนั้น ๑ ช้างแก้วเช่นนั้นได้มีแล้วแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะดังแสดงมา

พวกอำมาตย์ของพระเจ้าจักรพรรดิที่ได้ช้างแก้วแล้ว ได้สั่งผู้คนให้ทำโรงม้
มงคลปกติให้สะอาดเรียบร้อยเป็นอันดีแล้ว ก็กราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิเพื่อให้ทรง
นึกถึงม้าแก้ว ๑ พระเจ้าจักรพรรดิได้บริจาคนมทานสมาทานศีลแล้ว ก็ประทับ
นั่งระลึกลึกถึงบุญกุศลอยู่ที่ปราสาทชั้นบน ๑ ในลำดับนั้น ม้าแก้วก็มาจากตระกูล
ม้าสินธพ ด้วยอำนาจบุญญาธิการของท้าวเธอ ๑ ม้าแก้วนั้น มีอวัยวะขาว
บริสุทธิ์ มีเท้าแดง ปากแดง มีร่างกายอันสมบูรณ์ดี มีศีรษะดำเหมือนกับ
ศีรษะกา หรือเหมือนกับแก้วอินทนิล มีผมเหมือนกับพญามังกรกระต่าย ก็อมผม
ขาวละเอียดเกลี้ยงกลม มีเส้นกลมทุกเส้น ม้าแก้วนั้นชื่อว่าพญาม้าลาห
สามารถไปในเวหาสได้ตามใจประสงค์ ๑ ม้าแก้วนั้น ก็ได้มีแล้วแก่พระเจ้า
มหาสุทิสสนะ

ถัดไปนั้นแก้วมณเฑียรลอยมาจากเขาเวปุลลบรรพต . ปรากฏแก่พระเจ้าจักร
พรรดิผู้ได้มาแก้วแล้ว ๑ แก้วมณเฑียรนั้นขาว ๔ คอก มีลักษณะเหมือนกงเกวียน
ประดับด้วยดอกปทุม ๒ คอก ในที่สุดทั้ง ๒ แก้วมณเฑียรนั้น มีบริวาร ๘ หมื่น
๔ พัน มีรัศมีประหนึ่งพระจันทร์ ฉะนั้น เมื่อยกแก้วมณเฑียรขึ้นบนปลายไม้ไผ่สูง
๖๐ คอก ในเวลากลางคืน ก็ส่องสว่างไปตลอดที่โยชน์หนึ่งโดยรอบ แสงแก้ว
มณเฑียรนั้น เหมือนกับแสงอาทิตย์ในเวลาอรุณขึ้น ๑ คนทั้งหลายต่างก็ลุกขึ้นประ
ทอการงาน ด้วยเข้าใจว่าเป็นเวลากลางวัน แก้วมณเฑียรเช่นนั้นได้มีแล้วแก่พระเจ้า
จักรพรรดิ

เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิ ได้แก้วมณีเช่นนั้นแล้ว ได้นำแก้วมาจากตระกูล
มหาราช ไม่อย่างนั้นก็ได้มาจากอศตรกรทวีป ๆ นางแก้วนั้นมีรูปร่างสมบูรณ์ด้วย
ทรวดทรงทั้งปวง ใครได้เห็นแล้วก็ทึ่งทึ่งการทึ่งสน ทำให้ใจของผู้ได้เห็นเกิด
โสมนัสปริศนา มีพระฉวีวรรณดังทองคำ มีรูปร่างไม่สูงนัก ไม่ตํานัก ไม่ผอมนัก
ล่องเสียงซึ่งผิวพรรณมนุษย์ แต่ไม่ถึงผิวพรรณทิพย์ คือ ธรรมดาสามัญมนุษย์
บ่อมนำไม่แผ่ออกไปภายนอกได้ ส่วนรัศมีกายของเทพเจ้าทั้งหลาย แผ่ไปไกลอย่าง
ยิ่ง ๆ พระรัศมีแห่งนางแก้วนั้น แผ่ไปได้เพียง ๑๒ ศอกเท่านั้น รูปร่าง
ของนางแก้วนั้น มีสัมผัสอ่อนนุ่มเหมือนกับปุยขน หรือสำลที่ประชีได้ ๑ ครั้ง
ในเวลาพระเจ้าจักรพรรดิหนาว ตัวนางแก้วก็ร้อน ในเวลาพระเจ้าจักรพรรดิร้อน
ตัวนางแก้วก็เย็น กลิ่นพระกายของนางแก้วนั้น เหมือนกับกลิ่นจันทน์แดง
ที่ปรุงด้วยของหอม ๔ ประการ กลิ่นพระโอษฐ์ของนางแก้วนั้น เหมือนกับ
กลิ่นดอกบัวเขียวที่บานในขณะนั้น นางแก้วนั้น พอเห็นพระเจ้าจักรพรรดิ
ก็รีบลุกขึ้นประหนึ่งว่าไฟไหม้ จึงได้ชื่อว่าลุกก่อน พอพระเจ้าจักรพรรดิ
ประทับนั่ง ก็โบกพัดถวายแล้วจึงทรงนั่งในภายหลัง จึงได้ชื่อว่านั่งทีหลัง คอย
รับสนองพระโอษฐ์อยู่เสมอว่า จะให้ทำอะไร จึงได้ชื่อว่าคอยรับใช้ มีแต่ทำ
ให้เป็นทีพอพระทัยของพระเจ้าจักรพรรดิเสมอ จึงได้ชื่อว่าทรงประพฤติก่อ
พระทัย กล่าวแต่ถ้อยคำอันเป็นที่พอพระทัยของพระเจ้าจักรพรรดิเสมอ จึง
ได้ชื่อว่ากล่าวแต่พระวาจาอันเป็นที่รัก นางแก้วนั้น ไม่เคยต้องการบุรุษอื่นแม้
ด้วยใจเลย จึงชื่อว่าไม่ทรงประพฤตินอกพระทัยของพระเจ้าจักรพรรดิ

เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิได้นางแก้วเช่นนั้นแล้ว ก็มีคฤหบดีแก้วผู้สามารถใน
ทางพระราชทรัพย์เกิดขึ้น คฤหบดีแก้วนั้น มีตาทิพย์และเห็นขมทรัพย์ในภายใต้
พื้นดินชั่วภายใน ๑ โยชน์ ให้สำเร็จประโยชน์ในเรื่องทรัพย์ แก่พระเจ้าจักรพรรดิ
ดังพระอริยาสัยทุกประการ

พระเจ้าจักรพรรดิผู้ได้คฤหบดีแก้วอย่างนั้นแล้ว ก็ได้ปริณายกแก้วผู้สามารถ
จัดกิจการทั้งปวงขึ้นอีก ปริณายกแก้วนั้น คือ พระราชโอรสของพระองค์เอง
ปริณายกนั้นเป็นบัณฑิตผู้ฉลาด ผู้มีหัวใจดีอยู่ตามปกติแล้ว แต่ได้ประจักษ์ญาณ
ด้วยบุญญาณภาพของตน เนื่องด้วยบุญญาณภาพของพระเจ้าจักรพรรดิ อาจรู้ใจ

ของคนทั้งหลายที่อยู่เต็มไปในที่ ๑๒ โยชน์ ได้ทุกคนไป เป็นผู้ใช้ในราชกิจน้อยใหญ่ ของพระเจ้าจักรพรรดิทุกประการ สันเนือความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนเนื้อความในธัมมัตถาธิบายต่อไปนี้ ก็มีแต่เพียงคำตักเตือนให้ราชาธิ
หิงชาทั้งหลาย พยายามทำตนให้ตั้งอยู่ในบุญกุศลเท่านั้น กล่าวคือ นรชาติ
หิงชาทั้งหลาย ผู้ได้ฟังเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิเช่นนั้นแล้ว จงนึกถึงอานุภาพบุญ
กุศล คือ การให้ทาน รักษาศีล พึงพระธรรมเทศนา และบุญกุศลอื่น ๆ ว่า ล้วน
แต่เป็นของทำให้เกิดสุข ทั้งในชาตินี้และชาติหน้าทั้งนั้น เมื่อใดใครได้ทำบุญ
กุศลไว้แล้วปรารถนาจักมีความสุข ว่าด้วยบุญกุศลอันนี้ ของให้ข้าพเจ้าได้สุข
ของพระเจ้าจักรพรรดิเกิด ดังนี้ ผู้นั้นต้องได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเป็นเทียงแท้
สำหรับหิงชาทั้งหลายที่ปรารถนาอย่างนี้ ก็จักได้เป็นนางแก้ว ซึ่งเป็นอัครมเหสี
ของพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ว่าในบัดนี้ถ้าใครอยากเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ และเป็น
นางแก้ว ก็จงพยายามทำตนให้ตั้งพระเจ้าพรตและนางแก้ว กล่าวคือ
ถ้าเป็นบุรุษ ก็ให้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยา อย่างใดอย่างหนึ่ง ให้แก่กล้า
แล้วใช้ศิลปวิทยานั้นให้เป็นประโยชน์ ก็จักได้ความสุขคล้ายพระเจ้าจักรพรรดิ
ถ้าเป็นสตรี ก็จงให้มีศัลยาจารวัตรปฏิบัติสามีในเวลาร้อนเย็น เป็นต้น กล่าวคือ
ในเวลาร้อนก็ให้พักผ่อน ในเวลาร้อนก็ให้ทำให้อบอุ่น ให้คอยรับใช้สามี
ให้ลูกก่อนนอนที่หลัง ให้ประพฤติดั่งสิ่งที่พอใจของสามี ให้กล่าวแต่คำที่พอใจ
ของสามี ให้ยินดีอยู่แต่ในสามีของตน ผลอันนี้ก็จักส่งผลให้ตนเป็นอัครมเหสี
ของพระเจ้าจักรพรรดิในอติภาพกายภาคหน้า เหมือนดังนางแก้วที่มาแสดง ของด
พระธรรมเทศนาแก่ท่านไว้เพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕๓

คัมภีร์ทิฆนิกาย มหาวรรค

มหาสุทฺตสนฺสูตร ทอนว่าด้วยฤทธ ๔ ประการ

ราชา อานนท มหาสุทฺตสนฺ โจหุติ อิทฺธิ สมณฺนาโคโต โหติ ฯ
กตมาหิ จตุหิ อิทฺธิ ฯ อิทฺธานนท ราชา มหาสุทฺตสนฺ อภิรุโป อโหสิ
หสฺสนิโย ปาสาทโก ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมณฺนาโคโต อติวีย อญฺเณหิ
มนุสฺเสหิ ฯ ราชา อานนท มหาสุทฺตสนฺโนติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงมหาสุทฺตสนฺสูตร กัณฑ์ที่ ๕๓ ว่าด้วยฤทธ ๔
ประการ ของพระเจ้ามหาสุทฺตสนจักรพรรดิ และเรื่องพราหมณ์ คฤหบดี เรื่อง
สร้างธรรมปราสาทและธรรมโบกขรณี ตามพระบาลี อรรถกถา และธัมมัตถาธิบาย
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
กาลนาน ตามสมควรแก่การฟังพระสัทธรรมเทศนา

บาลี

คํานีนความตามวาระพระบาลี อันมีในมหาสุทฺตสนฺสูตรที่ ๔ คัมภีร์
ทิฆนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่พระอานนทว่า คุณอนอานนท พระเจ้ามหาสุทฺตสนนั้น
เป็นผู้ประกอบด้วยฤทธ ๔ ประการ ฯ ฤทธ ๔ ประการนั้น คือ ประการที่ ๑
พระเจ้ามหาสุทฺตสนนั้น เป็นผู้มีพระรูปพระโฉมงามยิ่ง น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบ
ด้วยผิวพรรณอันเข้มแข็งกว่ามนุษย์ทั้งหลาย ฯ ประการที่ ๒ พระเจ้ามหาสุทฺตสน
นั้น เป็นผู้มียายุอันยิ่งกว่ามนุษย์ทั้งหลาย ฯ ประการที่ ๓ พระเจ้ามหาสุทฺตสน
นั้น เป็นผู้มียาพาชน้อย มีโรคน้อย ประกอบด้วยเตโชธาตุ สำหรับย่อยอาหาร
สม่ำเสมอ ไม่เย็นเกิน ไม่ร้อนเกิน แปรจากมนุษย์ทั้งหลาย ฯ ประการที่ ๔

พระเจ้ามหาสัทสนะนั้น ผู้เป็นทักไคร์พอใจของพราหมณ์ และคฤหบดีทั้งหลาย
 เหมือนกับบิดาอันเป็นทักไคร์พอใจของบุตรทั้งหลายฉะนั้น ฯ พราหมณ์และ
 คฤหบดีทั้งหลาย ก็เป็นทักไคร์พอใจของพระเจ้ามหาสัทสนะ เหมือนกับบุตร
 ทั้งหลาย อันเป็นทักไคร์พอใจของบิดาฉะนั้น ฯ ดูก่อนอานนท์ เวลาพระ
 เจ้ามหาสัทสนะเสด็จออกไปสู่พระราชอุทยาน พร้อมด้วยจตุรงคเสนา ฯ พวก
 พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ได้คอยเฝ้ากราบทูลอวยวาทว่า ขอพระองค์อย่าเสด็จ
 เร็ว โปรดเสด็จช้า ๆ เกิด ให้พวกข้าพระองค์ได้เห็นนาน ๆ พระเจ้าข้า ฯ
 เวลานั้นพระเจ้ามหาสัทสนะก็ตรัสสั่งนายสารถีว่า อย่าขับเร็ว ให้เราได้เห็น
 พวกพราหมณ์และคฤหบดีนาน ๆ ฯ ดูก่อนอานนท์ พระเจ้ามหาสัทสนะ
 ประกอบด้วยอุท ๔ ประการ ดังที่เราตถาคตว่ามาแล้ว

ดูก่อนอานนท์ ครั้นนั้นพระเจ้ามหาสัทสนะทรงพระดำริว่า เราควรให้
 สร้างสระโบกขรณีกว้างยาวสระละร้อยชั่วธนู ในระหว่างต้นตาลเหล่านั้น ฯ ครั้น
 ทรงพระดำริดังนี้แล้ว ก็โปรดให้สร้างสระโบกขรณีขึ้นตามที่ทรงพระดำริไว้ ฯ
 สระโบกขรณีเหล่านั้นก่อด้วยอิฐ ๔ ประการ คือ อิฐทองคำ • อิฐเงิน • อิฐแก้ว
 ไพฑูรย์ • อิฐแก้วผลึก • ฯ และมีบันไดทองคำ บันไดเงิน บันไดแก้วไพฑูรย์
 บันไดแก้วผลึก ทุกสระไป ฯ บันไดทองคำมีเสาเป็นทองคำ มีลูกสลักและหัวเสา
 เป็นเงิน บันไดเงินก็มีเสาเป็นเงิน มีลูกสลักและหัวเสาเป็นทอง ฯ บันได
 แก้วไพฑูรย์ มีเสาเป็นแก้วไพฑูรย์ มีลูกสลักและหัวเสาเป็นแก้วผลึก ฯ บันได
 แก้วผลึกมีเสาเป็นแก้วผลึก มีลูกสลักและหัวเสาเป็นแก้วไพฑูรย์ ฯ สระโบกขรณี
 เหล่านี้ ล้อมด้วยไพรท ๒ ชนิด คือ ไพรทองคำและไพรเงิน ฯ ไพร
 ทองคำมีเสาเป็นทองคำ มีลูกสลักและหัวเสาเป็นเงิน ฯ ไพรเงิน มีลูกเสา
 เป็นเงิน มีลูกสลักและหัวเสาเป็นทองคำ ฯ ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสัทสนะ
 จึงทรงพระดำริว่า เราควรให้ปลูกดอกกุบล ดอกปทุม ดอกโกมุท ดอกปณทริก
 อันบานทุกฤดูให้เป็นประโยชน์แก่ชนทั้งปวง ฯ ครั้นทรงพระดำริดังนี้แล้ว ก็
 โปรดให้ปลูกดอกไม้เหล่านั้นลงทุกสระโบกขรณี ฯ ลำดับนั้น จึงทรงพระดำริว่า
 เราควรตั้งพวกบุรุษให้เป็นเจ้าหน้าทออาบน้ำให้แก่คนทั้งหลาย ไว้ทรมสระโบก-

ชนม์ จึงให้ดูแลพวกคนทมาอาบน้ำ แล้วก็ทรงทำตามพระราชดำริ ๆ ลำดับนั้น จึงทรงพระดำริว่า เราควรตั้งการให้ทานข้าว น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ยานพาหนะ หนึ่ง หนึ่งนอน สตรี เงินทอง ไว้เริ่มสละไปกษัตริย์เหล่านั้น เพื่อให้แก่ผู้ต้องการ ข้าว ผู้ต้องการนา ผู้ต้องการเครื่องนุ่งห่ม ผู้ต้องการยานพาหนะ ผู้ต้องการหนึ่งนอน ผู้ต้องการสตรี ผู้ต้องการเงินทอง ครั้นทรงพระดำริดังนี้แล้ว ก็ทรงทำตามพระราชดำริทุกประการ

ลำดับนั้น พวกพราหมณ์และคฤหบดี จึงพร้อมกันถือเอาทรัพย์สินสมบัติเป็นอันมาก ไปเฝ้าพระเจ้ามหาสุทิสสนะ กราบทูลว่า ทรัพย์สินสมบัติเป็นอันมากนี้ ข้าพระองค์ทั้งหลายได้นำมาถวายพระองค์ ขอพระองค์ทรงรับเกิด พระเจ้าข้า ๆ พระเจ้าสุทิสสนะตรัสตอบว่า อย่าเลยท่านทั้งหลาย ทรัพย์สินสมบัติของเราดีมากอยู่แล้ว ทรัพย์สินสมบัติที่ท่านทั้งหลายนำมาเป็นของท่านทั้งหลายเกิด มิใช่แต่เท่านั้น ท่านทั้งหลายจงนำทรัพย์สินสมบัติของเราไปให้มากตามประสงค์ของทุกคน ๆ พวกพราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้น จึงพร้อมกันถวายบังคมลาออกไปปรึกษากันว่า การที่พวกเราจะนำทรัพย์สินสมบัติของพวกเรากลับไปอีกนั้น ข้อมเป็นการไม่สมควร พวกเราควรจะสร้างนิเวศน์ถวายพระเจ้ามหาสุทิสสนะเกิด ๆ คิดกันดังนี้แล้ว จึงพร้อมกันกลับไปกราบทูลว่า ข้าแต่ท้าวราชเจ้า ข้าพระองค์ทั้งหลาย จะสร้างนิเวศน์ถวายพระองค์ ๆ พระเจ้ามหาสุทิสสนะก็ทรงรับด้วยพระอาการนิ่งอยู่

ก่อนอาณัติ ลำดับนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเจ้าทั้งหลาย ทรงทราบพระราชดำริของพระเจ้ามหาสุทิสสนะแล้ว จึงตรัสสังฆกรรมเทพบุตรว่า เธอจงไปสร้างนิเวศน์ อันชื่อว่าธรรมปราสาท ถวายแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะในบัดนี้ ๆ วิษณุกรรมเทพบุตรทูลรับท้าวบัญชาแล้ว ก็ลงมาจากดาวดึงส์มาปรากฏอยู่ตรงพระพักตร์ของพระเจ้ามหาสุทิสสนะ โดยเร็วพลัน เหมือนกันกับบุรุษผู้กำลังมาก เขยิบตแชนออกคู่แชนเข้าฉะนั้น ๆ ครั้นแล้ววิษณุกรรมเทพบุตรจึงกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ข้าพระองค์จักสร้างนิเวศน์ อันมีนามว่าธรรมปราสาทถวายพระองค์ พระเจ้าข้า ๆ พระเจ้ามหาสุทิสสนะก็ทรงรับด้วยพระอาการนิ่งอยู่ ๆ ลำดับนั้น วิษณุกรรมเทพบุตร จึงนิรมิตนิเวศน์ อันชื่อว่า

ธรรมปราสาทถวายแด่พระเจ้ามหาสัทสนราช ฯ ธรรมปราสาทนั้น ขาวแต่ทิศตะวันออกถึงทิศตะวันตกได้ ๑ โยชน์ ค่านกว้าง ทางทิศอุดรถึงทิศทักษิณได้กึ่งโยชน์ ฯ ธรรมปราสาทนั้น พนก่อด้วยอิฐทองคำ อิฐเงิน อิฐแก้วไพฑูรย์ อิฐแก้วผลึก สูงขึ้นไปจากพื้นดินถึงพื้น ๓ ชั้นบริษ ฯ เสาธรรมปราสาทนั้น ได้ ๘ หมื่น ๔ พันเสา ล้วนแล้วด้วยทองคำ เงิน แก้วไพฑูรย์ แก้วผลึกทั้งนั้น แผ่นกระดานที่ปูนั้นก็ล้วนแล้วด้วยทองคำ เงิน แก้วไพฑูรย์ แก้วผลึกทั้งนั้น ฯ มีบันได ๒๔ บันได ล้วนแล้วด้วยทองคำ เงิน แก้วไพฑูรย์ แก้วผลึกทั้งนั้น สำหรับบันไดทองคำนั้น มีแม่บันไดเป็นทองคำ มีลูกบันไดสี่ระยะบันไดเป็นเงิน ฯ สำหรับบันไดเงินนั้น มีแม่บันไดเป็นเงิน มีลูกบันไดสี่ระยะบันไดเป็นทองคำ ฯ สำหรับบันไดแก้วไพฑูรย์นั้น มีแม่บันไดเป็นแก้วไพฑูรย์ มีลูกบันไดสี่ระยะบันไดเป็นแก้วผลึก ฯ สำหรับบันไดแก้วผลึกนั้น มีแม่บันไดเป็นแก้วผลึก มีลูกบันไดสี่ระยะบันไดเป็นแก้วไพฑูรย์ ฯ ที่ธรรมปราสาทนั้น ยังมีปราสาททองคำ ปราสาทเงิน ปราสาทแก้วไพฑูรย์ ปราสาทแก้วผลึกอยู่ภายในนั้นอีกถึง ๘ หมื่น ๔ พัน ฯ ปราสาททองคำมีบัลลังก์เงิน ปราสาทเงินมีบัลลังก์ทองคำ ฯ ปราสาทแก้วไพฑูรย์ มีบัลลังก์งา ฯ ปราสาทแก้วผลึกมีบัลลังก์แก้วลาย ฯ ที่ประตูปราสาททองคำ มีต้นตาลเงินอันมีลำต้นแล้วด้วยเงิน มีใบและผลเป็นทองคำ ฯ ที่ประตูปราสาทเงินมีต้นตาลทองคำ อันมีลำต้นเป็นทองคำ มีใบและผลเป็นเงิน ฯ ที่ประตูปราสาทแก้วไพฑูรย์ มีต้นตาลแก้วผลึก อันมีลำต้นเป็นแก้วผลึก มีใบและผลเป็นแก้วไพฑูรย์ ฯ ที่ประตูปราสาทแก้วผลึก มีต้นตาลเป็นแก้วไพฑูรย์ มีลำต้นเป็นแก้วไพฑูรย์ มีใบและผลเป็นแก้วผลึก

ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสัทสนะได้ทรงพระดำริว่า เราควรจะให้สร้างสวนตาลอันสำเร็จด้วยทองคำทั้งสน ไร่ที่ริมประตูปราสาท อันชื่อว่ามหาวิษุหา สำหรับนั่งพักผ่อนกลางวัน ฯ ครั้นทรงพระดำรินั้นแล้ว ก็โปรดให้สร้างสวนตาลดังที่ทรงพระดำรินั้น ฯ ธรรมปราสาทนั้น ล้อมด้วยไพฑูรย์ทองคำและไพฑูรย์เงิน ฯ ไพฑูรย์ทองคำนั้น มีเสาเป็นทองคำ มีลิ่มสี่ระยะเป็นเงิน ฯ ไพฑูรย์เงินมีเสาเป็นเงิน มีลิ่มและสี่ระยะเป็นทองคำ ฯ ธรรมปราสาทนั้นมีพวงกระดิ่งทองคำและพวงกระดิ่งเงินแขวนอยู่ล้อมรอบ ฯ สำหรับพวงกระดิ่งทองคำ มีตัว

กระดิ่งเป็นเงิน ฯ สำหรับพวกกระดิ่งเงิน มีตัวกระดิ่งเป็นทองคำ ฯ เวลา
 สัมผัสมากระดิ่งเหล่านั้นก็เสียงดังไพเราะจับใจน่าตื่นระบือร้อง เหมือนกับเสียง
 คนตรึงประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ ที่ข้างมณฑลาคตกแต่งไว้แล้วฉะนั้น ฯ พวก
 นักเลงพนัน นักเลงสุรา นักเลงกิน ในกษัตริราชธานีในคราวนั้น ได้พากัน
 สนุกสนานด้วยเสียงกระดิ่งเหล่านั้น ถึงกับตื่นรำเล่นตามประสา ฯ ชรรพราสาท
 ที่สร้างสำเร็จแล้วนั้น ไม่มีใครแลดูได้ เพราะทำให้พราวตา เหมือนกับแลดู
 แสงอาทิตย์ในเวลากลางวันในฤดูร้อนฉะนั้น ฯ ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสุทิสสนะ
 จึงทรงพระดำริว่า เราควรให้สร้างสระโบกขรณี อันมีนามว่า ชรรพโบกขรณีไว้
 ข้างหน้าชรรพราสาท ฯ ครั้นทรงพระดำริดังนี้แล้ว ก็โปรดให้สร้างชรรพโบกขรณี
 ขึ้น ฯ ชรรพโบกขรณินั้น ขาวแต่ทิศตะวันออกถึงทิศตะวันตกได้ ๑ โยชน์
 กว้างตั้งแต่ทิศอุดรถึงทิศทักษิณได้ทั้งโยชน์ ฯ ชรรพโบกขรณินั้น แล้วด้วยอิฐ
 ทองคำ อิฐเงิน อิฐแก้วไพฑูรย์ อิฐแก้วผลึก ฯ ชรรพโบกขรณินั้น มีบันได
 ๒๔ บันได ซึ่งล้วนแล้วด้วยทองคำ เงิน แก้วไพฑูรย์ แก้วผลึก ฯ สำหรับ
 บันไดทองคำแม่บันไดเป็นทองคำ ลูกบันไดกับศีรษะบันไดเป็นเงิน ฯ บันได
 เงินแม่บันไดเป็นเงิน ลูกบันไดกับศีรษะบันไดเป็นทองคำ ฯ บันไดแก้ว
 ไพฑูรย์ แม่บันไดเป็นแก้วไพฑูรย์ ลูกบันไดกับศีรษะบันไดเป็นแก้วผลึก ฯ
 บันไดแก้วผลึก แม่บันไดเป็นแก้วผลึก ลูกบันไดกับศีรษะบันไดเป็นแก้วไพฑูรย์
 ชรรพโบกขรณินั้น มีโพธิ์ทองคำ โพธิ์เงินอยู่ล้อมรอบ ฯ โพธิ์ทองคำนั้น
 มีแม่โพธิ์เป็นทองคำ มีลูกโพธิ์และศีรษะโพธิ์เป็นเงิน ฯ โพธิ์เงิน มีแม่โพธิ์
 เป็นเงิน มีลูกโพธิ์และศีรษะโพธิ์เป็นทองคำ ฯ ชรรพโบกขรณินั้น มีแถว
 คันตาลล้อมอยู่ ๑๖ ชั้น ชั้นหนึ่งเป็นคันตาลทองคำ ชั้นหนึ่งเป็นคันตาลเงิน ชั้น
 หนึ่งเป็นคันตาลแก้วไพฑูรย์ ชั้นหนึ่งเป็นคันตาลแก้วผลึก ชั้นหนึ่งเป็นคันตาลแก้ว
 แดง ชั้นหนึ่งเป็นคันตาลแก้วลาย ชั้นหนึ่งเป็นคันตาลแก้วท่งปวง ฯ คันตาล
 ทองคำนั้น มีลำต้นเป็นทองคำ มีใบและผลเป็นเงิน ฯ คันตาลเงินมีลำต้นเป็น
 เงิน มีใบและผลเป็นทองคำ ฯ คันตาลแก้วไพฑูรย์ มีลำต้นเป็นแก้วไพฑูรย์
 มีใบและผลเป็นแก้วผลึก ฯ คันตาลแก้วผลึก มีลำต้นเป็นแก้วผลึก มีใบและ
 ผลเป็นแก้วไพฑูรย์ ฯ คันตาลแก้วแดง มีลำต้นเป็นแก้วแดง มีใบและผล

เป็นแก้วลาย ๆ ต้นตาลแก้วลาย มีลำต้นเป็นแก้วลาย มีใบและผลเป็นแก้ว
แดง ต้นตาลแก้วทั้งปวงมีลำต้นและใบผลเป็นแก้วทั้งปวงเหมือนกัน ๆ เสียง
ใบตาลเหล่านั้นไพเราะเหมือนกับเสียงดนตรีประกอบด้วยองค์ ๕ ทำให้พวกนักเลง
ในเมืองกุสาวตีมีความสนุกสนาน ๆ เมื่อสร้างธรรมปราสาท ธรรมโบกขรณี
สำเร็จแล้ว พระเจ้ามหาสุทฺตสนะโปรดให้เลี้ยงดูสมณพราหมณ์ที่ประพฤติชอบ
ให้อิ่มหนำสำราญแล้ว จึงได้เสด็จขึ้นสู่ธรรมปราสาท ๆ สันเนือความในพระบาลี
อันมีในปฐมภาณวารเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งมหาสุทฺตสนสูตร ในคัมภีร์สมัง-
กลวิลาสที่ว่า เตโชชาตุ สำหรับข่อยอาหารของพระเจ้ามหาสุทฺตสนะนั้น เป็น
เตโชชาตุที่สม่ำเสมอ ทำให้อาหารใหม่ย่อยดี ทำให้อาหารเก่าตั้งอยู่เหมือน
กับข้าวในห่อฉะนั้น ทำให้เสวยพระกระยาหารได้เป็นปกติ

สระโบกขรณี ๘ หัมน ๔ พัน ได้ผุดขึ้นมาจากพื้นดิน พร้อมกันกับพระเจ้า
มหาสุทฺตสนะ ทรงพระดำริจะสร้าง ๆ การที่พระเจ้ามหาสุทฺตสนะทรงดำริว่า
จะปลูกดอกไม้ลงในสระโบกขรณีนั่น ก็เพราะท้าวเธอได้ทอดพระเนตรเห็นคน
ทั้งหลาย ลงอาบน้ำ ดื่มน้ำ ที่สระโบกขรณีแล้ว เดินไปโดยปราศจากเครื่อง
ประดับ ๆ การที่ทรงพระดำริตั้งการให้ทานขึ้นนั้น ก็เพราะทรงมีพระราชประสงค์
จะให้คนทั้งหลายมีความสุขยิ่งขึ้นไป

มหาชนคนทั้งปวง ได้พากันไปอาบน้ำที่สระโบกขรณีแล้ว ก็ขึ้นมาเปลี่ยน
ผ้าใหม่ที่พระเจ้ามหาสุทฺตสนะทรงจัดพระราชทานไว้ แล้วคนเหล่านั้น จึงพากัน
ลูบไล้ร่างกายด้วยของหอมต่าง ๆ ประดับประดาด้วยดอกไม้ แล้วพากันเข้ามา
สู่โรงทาน ต้องการสิ่งใดก็รับพระราชทานสิ่งนั้น ๆ ในคราวนั้น ชาวชมพูทวีป
ไม่ต้องทำการงานอันใด มีแต่รับพระราชทานไทยทานของพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ
เท่านั้น

ในคราวนั้น พวกพราหมณ์และคฤหบดีจึงพากันคิดว่า พระเจ้าอยู่หัวของเราไม่เคยทรงกะเกณฑ์เครื่องไทยทานจากผู้ใด การที่พวกเราจะไม่นำสิ่งของไปถวายพระองค์ย่อมไม่สมควร พวกพราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้น จึงได้นำทรัพย์สมบัติเป็นอันมากไปถวายพระเจ้าสุทฺธสชนะดังแสดงมา แต่เมื่อพระเจ้าสุทฺธสชนะไม่ทรงรับ จึงปรึกษากันว่า ทรัพย์สิ่งของที่เราทั้งหลายนำมารวมกันไว้เนื่ บางคนก็นำมาน้อย บางคนก็นำมามาก อาจเกิดทะเลาะวิวาทกันในเวลาจะนำกลับไป เมื่อคิดดังนี้แล้ว จึงได้พร้อมกันสร้างนิเวศน์ถวายพระเจ้ามหาสุทฺธสชนะ แต่หาได้สร้างด้วยทรัพย์เหล่านั้นไม่ เพราะท้าวสักกเทวราชตรัสสั่งให้วิชณกรรมเทพบุตรลงมานิรมิตถวาย

นิเวศน์ ซึ่งเรียกว่าธรรมปราสาท ทววิชณกรรมเทพบุตรนิรมิตถวายนั้น แล้วด้วยแก้ว ๘ ประการ ยาว ๑ โยชน์ กว้างถึงโยชน์ เป็นปราสาททรมศมีจักรมีพระอาทิตย์ในเวลากลางวัน ส่วนสระโบกขรณีและสิ่งต่าง ๆ เป็นต้นนั้น กล้วนแต่เป็นของเกิดเองทั้งสิ้น คือ พอพระเจ้ามหาสุทฺธสชนะทรงนั่งก็จะสร้างสิ่งใดสิ่งนั้นก็เกิดขึ้นในทันใด ๆ สันเนือความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนเนื้อความในธัมมัตถาธิบายต่อไปนี้ ก็มีแต่อธิบาย คำว่า ไพรหนั้น คือ คำว่า ไพรหนั้น นิยมแปลกันมาว่า ชุกชี ได้แก่ทัญญา แต่ยังไม่เป็นที่เข้าใจดีแก่คนทั้งหลายว่า ได้แก่สิ่งไรแน่ เพราะฉะนั้น จึงจะขออธิบายให้ฟังว่า ไพรหนั้น ได้แก่ดินที่ทำขึ้นเหมือนกับพระสถูปไว้ในสถานที่ต่าง ๆ มีทั้งใกล้ประตูเรือน เป็นต้น มีลักษณะต่าง ๆ กัน ทำเป็น ๔ เหลี่ยมกลม เป็นอย่างอื่นนอกกลม ๆ ก็ คำว่า พระสถูปนั้น แปลว่า สิ่งทมนยอดซึ่งเราทั้งหลายเรียกว่าเจดีย์ ดังที่เราทั้งหลายเห็นอยู่ในที่ต่าง ๆ ทุกวันนี้ ดังนั้นส่วนคำอื่น ๆ นอกจากนั้น ก็มีแจ่มแจ้งอยู่แล้วทั้งนั้น จึงเป็นอันว่า จบพระธรรมเทศนาภคณชนเพียงเท่านั้น.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฺฐที่ ๕๕

คัมภีร์ทมนิกาย มหาวรรค

มหาสุทฺตสนฺตฺร ตอนว่าด้วยพระเจ้ามหาสุทฺตสนจักรพรรดิ

อดโข อานนฺท ฃณฺโณ มหาสุทฺตสนฺตฺส เอตทโหสิ กิสุส นุ โข เม
อิทํ กมฺมสฺส ผลํ กิสุส กมฺมสฺส วิปาโก เยนาหํ เอตริหิ เอวํ มหิทธิโก
เอวํ มหานุภาโวติ ฯ อดโข อานนฺท ฃณฺโณ มหาสุทฺตสนฺตฺส เอตทโหสิ
คิณฺณํ โข เม อิทํ กมฺมานํ ผลนฺติ.

ณ บัณฑิต ชาติมภาพักแสดงมหาสุทฺตสนฺตฺร กัณฺฐที่ ๕๕ ว่าด้วยพระเจ้า-
มหาสุทฺตสนจักรพรรดิเจริญพรหมวิหาร และเรื่องพระนางสุภัทราเทวีเข้าเฝ้า ตาม
พระบาลี อรรถกถา ฐัมมคถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
พุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน ตามสมควรแก่การฟังพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีมาในมหาสุทฺตสนฺตฺรที่ ๔ ในคัมภีร์
ทมนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า สมเด็จพระผู้มี-
พระภาคเจ้า ผู้เป็นพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ได้ทรงแสดงในท่ามกลางพระ
ภิกษุ ๕๐๐ มีพระอานนฺทเป็นประธานว่า ดูก่อนอานนฺท ครั้นนั้นพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ
ทรงพระดำริว่า การที่เรามฤตมาก มีอานภาพมากเช่นนั้น เป็นด้วยผล
กรรมใดหนอ ฯ ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสุทฺตสนะก็ทรงพระดำริว่า การที่เรา
มฤตมาก มีอานภาพเช่นนั้น เป็นด้วยผลกรรม ๓ ประการ คือ ทาน ๑ ทมะ ๑
ฉันทะ ๑ ครั้นทรงดำริดังนี้แล้ว จึงได้เสด็จไปทรงยืนที่ประตูเรือนยอดอันชื่อว่า
มหาวิยฺหะ แล้วทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า ดูก่อนกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก
เจ้าจงหยุดอยู่ จงหยุดอยู่แต่เพียงเท่านั้น ฯ ครั้นตรัสดังนี้แล้ว จึงเสด็จเข้าไป
ที่เรือนยอดอันชื่อว่ามหาวิยฺหะ ประทับบนบัลลังก์ทองคำ แล้วทรงทำปฐมฃณ

กุติยานาน ตติยานาน จตตณาน ให้เกิดขึ้นเป็นลำดับกัน ๆ ปฐมนานนั้น ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปัสสขอันเกิดจากวิเวก ปราศจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ๆ กุติยานานนั้น ไม่มีวิตก วิจารณ์ เพราะระงับวิตกวิจารณ์เสียหมดแล้ว มีแต่ปัสสขและสุขอันเกิดจากสมาธิ ๆ ตติยานานนั้น ไม่มีปัสสข มีแต่อุเบกขา กับสติสัมปชัญญะ กับความสขกาย ซึ่งพระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า ผู้ได้ตติยานานนั้น เป็นผู้มีอุเบกขาและสติอยู่ด้วยความสขเท่านั้น ๆ จตตณานนั้น ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละทุกข์และสุขในก่อนเสียแล้ว ไม่มีโสมนัส โทมนัส มีแต่อุเบกขา กับสติอันบริสุทธิ์เท่านั้น

คูก่อนอาณนท ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสุทิสสนะ ก็เสด็จออกจากเรือนยอดอันชื่อว่ามหาวิหะ แล้วเสด็จเข้าไปสู่เรือนยอดอันสำเร็จด้วยทองคำ ประทับนั่งบนบัลลังก์เงิน ทรงแผ่จิตอันประกอบด้วยเมตตาไปในทิศที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ๆ พระเจ้ามหาสุทิสสนะนั้น ทรงแผ่ไปตลอดโลกทั้งสี่ ทังเบื้องบน เบื้องต่ำ และทางขวาง ด้วยจิตอันประกอบด้วยเมตตา อันไพบูรณ์ อันใหญ่ อันหาประมาณมิได้ อันไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แล้วก็ทรงแผ่ไปด้วยจิตประกอบด้วยกรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นลำดับไป

คูก่อนอาณนท ก็พระเจ้ามหาสุทิสสนะนั้น มีพระนครถึง ๘ ห่ม ๔ พัน มีกษัตริราชธานีเป็นประธาน มีปราสาทถึง ๘ ห่ม ๔ พัน มีธรรมปราสาทเป็นประธาน มีเรือนยอดถึง ๘ ห่ม ๔ พัน มีเรือนยอดอันชื่อว่ามหาวิหะเป็นประธาน มีบัลลังก์ ๘ ห่ม ๔ พัน ซึ่งล้วนแล้วด้วยบัลลังก์ทองคำ บัลลังก์เงิน บัลลังก์งา บัลลังก์แก้วลาย อันปูด้วยผ้าขนขาว ๔ นิ้ว และผ้าขาวทำด้วยขนแกะ ผ้าขาวทำด้วยขนแกะมีลายเป็นดอกไม้และหนังชะมด และผ้ามีสีแดงข้างบนข้างเขียว ผ้าสีแดงทั้ง ๒ ข้าง ๆ มีช้าง ๘ ห่ม ๔ พัน ซึ่งล้วนแต่ประดับด้วยเครื่องทองคำ มีธงทองคำ ปกคลุมด้วยตาข่ายทองคำ มีพญาช้างอุโบสถเป็นประธาน ๆ มีม้า ๘ ห่ม ๔ พัน ซึ่งล้วนแต่มีเครื่องประดับทองคำ มีธงทองคำ ปกคลุมด้วยตาข่ายทองคำ มีพญาม้าวลาหกเป็นประธาน ๆ มีรถ ๘ ห่ม ๔ พัน ซึ่งล้วนแต่หุ้มด้วยหนังราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง ผ้ามัมพลขาว มีเครื่องประดับล้วนแล้วด้วยทองคำ มีธงทองคำ ปกคลุมด้วยตาข่ายทองคำ มี

เวชยันตรถเป็นประธาน ฯ มีแก้วมณี ๘ ห่ม ๔ พันดวง อันมีแก้วมณีดวง
ใหญ่เป็นประธาน ฯ มีนางนักษณม ๘ ห่ม ๔ พันนาง มีพระนางสุภัททาเทวี
เป็นประธาน ฯ มีกฤหสัถ ๘ ห่ม ๔ พันคน มีกฤททคิแก้วเป็นประธาน ฯ
มีกษัตริย์ห้อมล้อมตามเสด็จ ๘ ห่ม ๔ พันองค์ มีปริณายกแก้วเป็นประธาน ฯ
มีมมโค ๘ ห่ม ๔ พัน กับทั้งภานะทองรองน่านม ฯ มีผ้าเปลือกไม้ ผ้าด้าย
ผ้าไหม ผ้ากัมพล อย่างละ ๘ ห่ม ๔ พันหีบ ฯ ดูก่อนอานนท์ พระเจ้ามหา
สุทฺตสนะนั้น มีสารถีเสวยเข้าเย็นเวลาละ ๘ ห่ม ๔ พันสารถี

ในคราวนั้น มีนาค ๘ ห่ม ๔ พัน ได้มาเฝ้าพระเจ้ามหาสุทฺตสนะในเวลา
เย็น และเวลาเช้า ฯ พระเจ้ามหาสุทฺตสนะจึงทรงพระดำริว่า นาค ๘ ห่ม
๔ พันเหล่านี้ ได้มาเฝ้าเราทั้งเย็นทั้งเช้า เราจะให้นาคเหล่านี้มาเฝ้าเราเรื่อยต่อ
๔ ห่ม ๒ พัน ฯ ครั้นทรงพระดำริอย่างนั้นแล้ว จึงตรัสสั่งปริณายกแก้วว่า
นาค ๘ ห่ม ๔ พัน ได้มาเฝ้าเราทั้งเย็นทั้งเช้า เธอจงให้มาเฝ้าเราเรื่อยต่อ
๔ ห่ม ๒ พัน ฯ ปริณายกแก้วก็ทูลรับว่า พระพุทธเจ้าข้า ฯ ต่อนั้นมา เมื่อ
ล่วงไปได้ร้อยปี จึงมีนาค ๔ ห่ม ๒ พัน มาเฝ้าพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ ฯ เมื่อ
ล่วงไปหลายพันปี พระนางสุภัททาเทวี จึงทรงพระดำริว่า เราไม่ได้เฝ้าพระเจ้า
มหาสุทฺตสนะมานานแล้ว เราควรจะไปเฝ้าให้จงได้ ครั้นทรงดำริดังนี้แล้ว จึง
ตรัสสั่งพวกนางนักษณมว่า เจ้าทั้งหลายจงสระเกล้าล้างห่มผ้าสีเหลืองมา เราไม่
ได้เฝ้าพระเจ้ามหาสุทฺตสนะมานานแล้ว พวกเราต้องไปเฝ้าพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ
ในบัดนี้ ฯ นักษณมเหล่านั้นก็ทูลรับพระเสาวนีย์ แล้วพากันสระเกล้าล้างห่มผ้า
สีเหลืองเข้าไปเฝ้าพระนางสุภัททาเทวี ฯ ลำดับนั้น พระนางสุภัททาเทวี จึง
ตรัสสั่งปริณายกแก้วว่า ท่านจงเตรียมจตุรงคเสนาให้แก่เรา เราไม่ได้เฝ้าพระเจ้า
มหาสุทฺตสนะมานานแล้ว เราจะไปเฝ้าพระเจ้ามหาสุทฺตสนะในบัดนี้ ฯ ปริณายก
แก้วก็ทูลรับว่า พระเจ้าข้า แล้วก็จัดจตุรงคเสนาถวาย ฯ พระนางสุภัททาเทวี
ก็เสด็จไปที่ธรรมปราสาทพร้อมด้วยจตุรงคเสนา แล้วเสด็จขึ้นธรรมปราสาท
ไปยืนพิงบานประตูเรือนยอดอันชื่อว่า มหาวิบุหะอยู่ ฯ ลำดับนั้น พระเจ้ามหา
สุทฺตสนะทรงดำริว่า เสียงอะไรหนอ ดูเหมือนเสียงหมกคนเป็นอันมาก ทรงพระ

คำแล้ว จึงเสด็จออกจากเรือนยอดอันชื่อว่า มหาวิหะ ก็ได้ทอดพระเนตร
เห็นพระนางสุกัททาเทวี ทรงยืนฟังบานประคองอยู่ จึงตรัสว่า ดูก่อนเทวี เจ้าจง
ขอยกยอนนั้น อย่าได้เข้ามา ฯ ครั้นแล้ว พระเจ้ามหาสุทสสนะจึงตรัสสั่งบริษคน
หนึ่งว่า เจ้าจงนำบัลลังก์ทองคำออกจากมหาวิหะไปตั้งที่สวนตาลทองคำในบัดนี้ ฯ
บริษคนรับว่า พระพุทธเจ้าข้า แล้วทำตามพระราชบัญชา ฯ ในลำดับนั้น พระ
เจ้ามหาสุทสสนะ จึงเสด็จไปบรรทมทับล่งก้นด้วยสหไสยาสน์ คือ ตะแคงข้าง
ขวา ขอนพระบาทเหลื่อมพระบาท มีสติสัมปชัญญะเป็นอันดี

ลำดับนั้น พระนางสุกัททาเทวีจึงทรงพระดำริว่า พระอินทร์ของพระเจ้า
มหาสุทสสนะบริษทผองใสนัก พระฉวีวรรณก็บริษทผองใส ขอพระเจ้ามหา
สุทสสนะอย่ารู้จักสวรรคตเลย ฯ ทรงพระดำริอย่างนั้นแล้ว จึงได้กราบทูลชวนว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์ทรงมีพระนครถึง ๘ ห่มน ๔ พัน มีกษัตริราชธานี
เป็นประธาน ขอพระองค์จงทรงพอพระทัยในพระนครเหล่านั้นเกิด จงทรง
เยอโยในพระชนมชีพเกิด ฯ พระองค์มีพระปราสาทถึง ๘ ห่มน ๔ พันหลัง
มีธรรมปราสาทเป็นประธาน มีเรือนยอดถึง ๘ ห่มน ๔ พัน มีเรือนยอดอันชื่อว่า
มหาวิหะเป็นประธาน มีบัลลังก์ถึง ๘ ห่มน ๔ พัน ซึ่งล้วนแล้วด้วยบัลลังก์ทองคำ
บัลลังก์เงิน บัลลังก์งา บัลลังก์แก้วลาย ล้วนแต่ไปด้วยผ้าขนขาว ๔ นิ้ว
และไปด้วยผ้าขนแกะทั้งอย่างมีลายดอกไม้และไม่มีลายดอกไม้ ไปด้วยหนังชะมด
กับมีช้าง ๘ ห่มน ๔ พัน ล้วนแต่มีเครื่องประดับทองคำ มีธงทองคำ กลมด้วย
ตาข่ายทองคำ มีพญาช้างอุโบสถเป็นประธาน มีม้า ๘ ห่มน ๔ พัน ล้วนแต่มี
เครื่องประดับทองคำ มีธงทองคำ กลมด้วยตาข่ายทองคำ มีพญาม้าลาห
เป็นประธาน มีรถ ๘ ห่มน ๔ พัน หุ้มด้วยหนังราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง
ผ้ากัมพลขาว มีเครื่องประดับทองคำ มีธงทองคำ ปกกลมด้วยตาข่ายทองคำ
มีเวชยันตรถเป็นประธาน มีแก้ว ๘ ห่มน ๔ พัน มีแก้วมณีเป็นประธาน มีนัก
สนม ๘ ห่มน ๔ พัน มีนางแก้วเป็นประธาน มีคฤหบดี ๘ ห่มน ๔ พัน
มีคฤหบดีแก้วเป็นประธาน มีกษัตริย์ตามเสด็จ ๘ ห่มน ๔ พัน มีปรีณายกแก้ว
เป็นประธาน มีแม่โคนม ๘ ห่มน ๔ พัน ซึ่งล้วนแต่มีภษณะสัมฤทธิ์รอนนาม
มีผ้า ๘ ห่มน ๔ พัน ซึ่งล้วนแต่ผ้าเปลือกไม้ ผ้าคาย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ มี

สำหรับอาหารเป็นเช้าถึง ๘ หมั่น ๔ พันสำหรับ ๑ ขอพระองค์จงทรงพอพระทัยเชื้อไข
ในพระชนมชีพเกิด พระเจ้าข้า

เอวี่ วุตเต อานนท ราชา มหาสุทิสสนโน ดูก่อนอานนท เมื่อพระนาง
สุกัททาเทวีกราบทูลอย่างนั้นแล้ว พระเจ้ามหาสุทิสสนะจึงตรัสตอบว่า ดูก่อนเทวี
เจ้าได้พูดกับเราด้วยถ้อยคำอันเป็นที่น่ายกใจพอใจมานานแล้ว มาในเวลาสุดท้าย
เช่นนี้ เจ้าได้พูดกับเราด้วยถ้อยคำอันไม่เป็นที่น่ายกใจพอใจ ๑ พระนาง
สุกัททาเทวี จึงทูลถามขึ้นว่า กระหม่อมฉันจะพูดกับพระองค์อย่างไร พระเจ้าข้า
ตรัสตอบว่า ดูก่อนเทวี เจ้าจงพูดกับเราว่า ความพลัดพรากจากสิ่งที่ยกใจทั้งปวง
ย่อมมีอยู่เป็นธรรมดา ขอพระองค์อย่ามีความเขื่อใจต่อสิ่งใดเลย ความตาย
ของมนุษย์มีความเขื่อใจ ย่อมนำมาซึ่งทุกข์ ย่อมมีผลเกิดขึ้น พระองค์จงทรงสละ
ความพอพระทัยในพระนครทั้ง ๘ หมั่น ๔ พัน มีกษัตริราชธานีเป็นประธานเสีย
อย่าทรงมีความเขื่อใจ ในชีวิตเลย ๑ ถึงแม้ว่า ปราสาท ๘ หมั่น ๔ พัน เรือน
ยอด ๘ หมั่น ๔ พัน บัลลังก์ ๘ หมั่น ๔ พัน ช้าง ๘ หมั่น ๔ พัน ม้า ๘ หมั่น
๔ พัน รถ ๘ หมั่น ๔ พัน แก้ว ๘ หมั่น ๔ พัน มินางนักสนม ๘ หมั่น ๔ พัน
คฤหบดี ๘ หมั่น ๔ พัน กษัตริย์ ๘ หมั่น ๔ พัน แม่โคนม ๘ หมั่น ๔ พัน ผ้า
๘ หมั่น ๔ พัน สำหรับเสวย ๘ หมั่น ๔ พัน เหล่านักคิด พระองค์ก็อย่าทรง
อาลัยเลย ดังนี้

เมื่อพระเจ้ามหาสุทิสสนะตรัสอย่างนั้นแล้ว พระนางสุกัททาเทวีก็ทรงพระ
กรรแสงกราบทูลพระเจ้ามหาสุทิสสนะ ตามพระราชโองการ

ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสุทิสสนะ ก็ได้สวรรคตในไม่ช้า ๑ ดูก่อนอานนท
ความเมาอาหารของคฤหบดี หรือของบุตรคฤหบดีผู้บริโภคอาหารอันเป็นที่พอใจ
มีอยู่ ฉะนั้นใด เวทนาอันสามารถให้ถึงซึ่งความตาย ของพระเจ้ามหาสุทิสสนะก็มีอยู่
ฉะนั้น ๑ ครั้นพระเจ้ามหาสุทิสสนะสวรรคตแล้ว ก็ได้ไปเกิดในพรหมโลก ๑
พระเจ้ามหาสุทิสสนะนั้น มีพระชนมายุยืนนาน คือ เป็นพระราชากรมอยู่ ๘ หมั่น
๔ พันปี เป็นอุปราชอยู่ ๘ หมั่น ๔ พันปี เสวยราชอยู่ ๘ หมั่น ๔ พันปี ทรงประ-
พฤติพรหมจรรย์อยู่ธรรมปราสาท ๘ หมั่น ๔ พันปี ๑ ครั้นพระเจ้ามหาสุทิสสนะ
ทรงเจริญพรหมวิหาร ๔ เวลากายแตกแล้วก็ได้ขึ้นไปเกิดในพรหมโลก

ดูก่อนอานนท์ เธออาจคิดว่า พระเจ้ามหาสหัสสนะในคราวนั้น คือ ผ่อน
 เธออย่าเห็นอย่างนั้น พระเจ้ามหาสหัสสนะในคราวนั้น ก็คือเรตถาคตน ใน
 คราวนั้น เรตถาคตมีเมืองถึง ๔ หมื่น ๔ พันเมือง มีเมืองกษัตริราชธานีเป็นประธาน
 มีปราสาทถึง ๔ หมื่น ๔ พัน มีธรรมปราสาทเป็นประธาน มีเรือนยอดถึง
 ๔ หมื่น ๔ พัน มีเรือนยอดอันชื่อว่า มหาวิหะเป็นประธาน มีบัลลังก์ถึง ๔ หมื่น
 ๔ พัน ล้วนแต่เป็นบัลลังก์ทองคำ บัลลังก์เงิน บัลลังก์งา บัลลังก์แก้วลาย อันป
 ด้วยผ้าขนขาว ๔ นิ้ว และไปด้วยผ้าขนแกะทั้งที่ไม่มีลายดอกไม้และมีลายดอกไม้
 ไปด้วยหนังชะมด มีพุดานในเบ้องบน มีหมอนข้างทั้ง ๒ ข้าง กับมีข้างถึง
 ๔ หมื่น ๔ พัน ล้วนแต่มีเครื่องประดับแล้วด้วยทอง มีธงทอง กลมด้วยตาข่าย
 ทอง มีพญาช้างอโอบสถเป็นประธาน มีมากถึง ๔ หมื่น ๔ พัน ล้วนแต่มีเครื่อง
 ประดับทองคำ มีธงทองคำ กลมด้วยตาข่ายทอง มีพญาม้าลาหกเป็นประธาน
 มีรถ ๔ หมื่น ๔ พัน มีเวชยันตรถเป็นประธาน มีแก้ว ๔ หมื่น ๔ พัน มีแก้ว
 มณีเป็นประธาน มีนางนัคนม ๔ หมื่น ๔ พัน มีนางสภักทาเทวเป็นประธาน มี
 คฤหบดี ๔ หมื่น ๔ พัน มีคฤหบดีแก้วเป็นประธาน มีกษัตริย์ตามเสด็จ ๔ หมื่น
 ๔ พัน มีปริณายกแก้วเป็นประธาน มีแม่โคนม ๔ หมื่น ๔ พัน ล้วนแต่มีภาชนะ
 ทองสำริดสำหรับรองน่านม มีผ้า ๔ หมื่น ๔ พัน ล้วนแต่ผ้าบ้าน ผ้าย้าย ผ้าไหม
 ผ้าขนสัตว์ ทั้งนี้ มีสำหรับอาหารเป็นเซาถึง ๔ หมื่น ๔ พันสำหรับ ฯ ดูก่อน
 อานนท์ แต่ในคราวนั้น เราก้อยู่เพียงคนเดียว คือ กษัตริราชธานี อยู่เพียง
 ปราสาทหลังเดียว คือ ธรรมปราสาท อยู่เรือนยอดเพียงหลังเดียว คือ เรือนยอด
 อันชื่อว่า มหาวิหะ นั่งนอนเพียงบัลลังก์เดียว คือ บัลลังก์ทอง หรือบัลลังก์เงิน
 บัลลังก์งา บัลลังก์แก้วลาย ข้างเพียงตัวเดียว คือ พญาช้างอโอบสถ ขี่มาเพียงตัว
 เดียว คือ พญาม้าลาหก ขี่รถเพียงคันเดียว คือ เวชยันตรถ ให้นางบำเรอเพียงนาง
 เดียว คือ พระนางสภักทาเทว นั่งห่มผ้าเพียงทละคี่ ซึ่งเป็นผ้าบ้าน ผ้าย้าย ผ้าไหม
 ผ้าขนสัตว์อย่างละเอียด บริโภคเพียงสำหรับเดียวเท่านั้น ดูก่อนอานนท์ เธอจง
 เห็นเถิดว่า สังขารทั้งปวงนั้น ได้ล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว สังขารทั้งหลายล้วน
 แต่ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่ายินดีทั้งนั้น น่าเบื่อหน่าย น่าคลาย น่าปล่อย
 ทิ้ง ดูก่อนอานนท์ เราได้ทิ้งสรีระคราวเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ตั้งอยู่ในธรรม

ผู้เป็นพระราชาในธรรม ผู้ครอบครองแผ่นดิน มีมหาสมุทรใหญ่แห่ง ๔ เป็นขอบเขต
ผู้ชนะพิเศษขงศัตถ์ทั้งปวง ผู้ถึงความมั่นคงแห่งบ้านเมือง ผู้สมบูรณ์ด้วยแก้ว
๗ ประการ อยู่ในหนถึง ๗ ขาดแล้ว ดูก่อนอานนทฺ์ เราตถาคตไม่เล็งเห็น
ที่ใดในมนุษยโลก เทวโลก มารโลก พรหมโลก ที่ตถาคตจะทงสรรพะที่ ๘ ไว้อีก ๆ
ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว จึงตรัสเป็นพระคาถาว่า

อนิจฺจา วต สงฺขารา อปฺปาทวฺยธฺมฺมโน อปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺชนฺติ เตสํ
วูปสโม สฺโฆ ซึ่งแปลว่า สังขารทั้งหลายล้วนแต่ไม่เที่ยง ล้วนแต่มีความเกิดขึ้น
และดับไปเป็นธรรมดา ครั้นเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ความสงบแห่งสังขารเหล่านั้นเป็น
ความสุข ดังนี้ จบมหาสุทฺตสนฺตฺร ตามพระบาลี เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งมหาสุทฺตสนฺตฺรอันมีในคัมภีร์
สมํกฺคเวลาสนฺว่า คำว่า มฤตฺตมากนฺน หมายความว่า ประกอบด้วยความสำเร็จ
แห่งสระโบทฺตจนฺถึง ๘ หมฺน ๔ พัน พร้อมกับกับเวลาจิต ฯ คำว่า มีอานภาพมาก
นฺน คือ ได้เสวยสมบัติเหล่านั้นมาก ฯ คำว่า ทานนฺน ได้แก่การสละสมบัติ
ให้แก่ผู้อื่น ฯ คำว่า ทมะ นฺน ได้แก่อุโบสถกรรมที่ทำให้ผลกหักตนให้ดีขึ้น ฯ
คำว่า สัญญมะ นฺน ได้แก่ศีล

ดังได้สดับมาว่า เมื่อก่อนพระเจ้ามหาสุทฺตสนฺตฺรนั้น ได้เกิดในตระกูล
กฤตฺตบคฺติ ได้สร้างบรรณศาลาไม้โบทฺตด้วยคินเหนียว มีบานประตูหน้าต่างพร้อม
ถวายเป็นพระเถระเจ้ารูปหนึ่ง ในครั้งศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า และนิมนต์
พระเถระเจ้าองค์นั้น ไปฉันที่บ้านของตนเป็นนิจ ฯ ส่วนบรรณศาลานั้น คนก็ได้
ถวายเป็นเครื่องใช้ไว้พร้อม คือ เสื่อลำแพน เตียง คั่ง พนักอิง เขียงเช็ดเท้า และ
ได้สร้างสระโบทฺตจนฺไว้ ทำที่เดินจงกรมไว้ โปรยทรายลงไว้ ล้อมรั้วไว้ ภายใน
สระโบทฺตจนฺนั้นได้ก่อด้วยศิลา ภายนอกนั้นล้อมด้วยรววดหนาม ที่สุดรววด
หนามนั้น ปลุกทันตาลไว้เป็นแถว และที่เดินจงกรมก็มีรั้วล้อม ในที่สุดรววดภายในได้
ปลุกทันตาลไว้ ครั้นทำที่อยู่อย่างนั้นเสร็จแล้ว ก็ได้ถวายเป็นเครื่องบริขาร คือ ไตรจีวร
แก่พระเถระเจ้านั้น กับทั้งอาหารบริขารบาตร ขาแก้วโรค ภาชนะอาหาร กล้องเข็ม

มัตถน้อย มัตถคเคเลบ เข้ม ไม้เท้า รองเท้า เต้าน้ำ ร่ม ประทีป ไม้แคะหู บาตร
 ถาด ผ้ากรองน้ำ กระบอกกรองน้ำ และสิ่งอื่น ๆ ที่สมควรแก่บรรพชิต ทั้งได้
 รักษาศีลและอุบาสก และปฏิบัติพระเถระเจ้าอยู่ตลอดชีวิต แล้วขึ้นไปเกิดในเทวโลก
 เวลาจุติมาจากเทวโลก จึงได้มาเกิดเป็นพระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิ

คำว่า มหาวิษุหนัน คือ เรือนยอดหลังใหญ่ที่สำเร็จด้วยเงิน ฯ ฉะนั้น
 พระเจ้ามหาสุทิสสนะได้นั้น ได้ด้วยอำนาจกสิณ คือ เพ่งดูแก้วมณีสีเขียว และ
 เพ่งดูทองคำซึ่งมีสีเหลือง เพ่งดูแก้วแดง เพ่งดูแก้วเงิน อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์
 แล้วได้เจริญพรหมวิหารเพิ่มเติมอีกตลอดกาล

การที่พระเจ้ามหาสุทิสสนะ มีพระราชประสงค์ให้พวกนาคเข้าเฝ้าร้อมบิณฑ
 หนึ่ง เพราะไม่ทรงพอพระทัยในการคลุกคลีกับผู้คนทั้งหลาย ฯ ในวันที่พระเจ้า
 มหาสุทิสสนะสวรรคตนั้น เทวดาทั้งหลายพากันคิดว่า อย่าให้ท้าวเธอสวรรคต
 โดยลำพังพระองค์เดียว จึงให้ห้อมล้อมด้วยสนมกำนัลใน พระราชโอรสธิดาเกิด
 กิดกันดังนี้แล้ว จึงบันดาลให้พระราชเทวีเสด็จไปเฝ้า ฯ การที่พระราชเทวีจะ
 ตรัสสั่งให้พวกนางนักษมนนึ่งหม้อน้ำสีเหลืองนั้น เพราะพระเจ้ามหาสุทิสสนะทรงโปรด
 น้ำสีเหลืองอยู่ตามปกติ

การที่พระเจ้ามหาสุทิสสนะมีพระนครและปราสาทกับเรือนยอดอย่างละ ๘ ห่ม
 ๔ พันนั้น ด้วยอำนาจแห่งการสร้างบรรณศาลาเพียงหลังเดียวเท่านั้น ฯ การ
 ที่ท้าวเธอได้บัลลังก์ ๘ ห่ม ๔ พันนั้น ได้ด้วยอำนาจสังสทวายุเตยง ฯ การที่ท้าว
 เธอได้ช้าง ม้า รถ อย่างละ ๘ ห่ม ๔ พันนั้น ได้ด้วยอำนาจสังสทวายุเตยง ฯ การที่
 ท้าวเธอได้แก้วมณีถึง ๘ ห่ม ๔ พันนั้น ได้ด้วยอำนาจสังสทวายุเตยงประทีป ส่วน
 สระโบกขรณี ๘ ห่ม ๔ พันนั้น เกิดขึ้นด้วยอำนาจสังสทวายุเตยงเพียงสระ
 เดียว ฯ นางนักษมนและพระราชโอรสกับภคินีอย่างละ ๘ ห่ม ๔ พันนั้น
 เกิดขึ้นด้วยอำนาจสังสทวายุเตยงภาชนะอาหารและบาตร ถาด กระบอกกรองน้ำ กล้อง
 เข้ม มัตถน้อย มัตถคเคเลบ เข้ม ลูกदान ไม้แคะหู เขียงเช็ดเท้า รองเท้า ร่ม
 ไม้เท้า ฯ แม่โคนม ๘ ห่ม ๔ พันนั้น เกิดขึ้นด้วยอำนาจสังสทวายุเตยงนมโค ฯ
 ผ้า ๘ ห่ม ๔ พันนั้น เกิดขึ้นด้วยอำนาจสังสทวายุเตยงผ้าห่ม สำหรับเสวย ๘ ห่ม
 ๔ พันนั้น เกิดขึ้นด้วยอำนาจสังสทวายุเตยงอาหารแก่พระเถระเจ้านั้น

เมื่อพระเจ้ามหาสุทิสสนะสวรรคไปแล้วได้ ๗ วัน กำแพงแก้ว ๗ ประการ กับต้นตาลแก้ว สระโบกขรณี ธรรมปราสาท ธรรมโบกขรณี จักรแก้วเป็นต้น ก็อันตรธานไปสิ้น ฯ ข้างเป็นต้นนั้น หสนอายุแล้วก็ตายไป ที่ยังมีอายุอยู่ก็กลับไปสู่ที่อยู่ตามเดิม คือ ข้างแก้วกลับไปสู่ตระกูลข้างอุโบสถ ฯ ม้าแก้วกลับไปสู่ตระกูลม้าลาหก ฯ แก้วมณี ก็กลับไปสู่เขาเวฬุลลบรรพต ฯ อานุกาฬแห่งนางแก้วก็หายไป ฯ จักษุของคฤหบดีแก้ว ก็เป็นจักษุธรรมตา ฯ ความสามารถของปริณายกแก้วก็หายไป ฯ สันเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนเนื้อความในธัมมัตถาธิบายในกัณฐัม ก็มีเพียงว่า ผู้สดับฟังทั้งหลาย ควรนึกไว้เสมอว่า แม้แต่พระเจ้ามหาสุทิสสนะซึ่งมีสมบัตินับไม่ถ้วน ดังที่แสดงมาแล้วนั้น ก็ยังไม่พ้นแห่งความตาย สังขารทั้งหลายล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง ล้วนแต่เป็นของไม่คงที่ ล้วนแต่เป็นของไม่น่ายินดีทงมน เมื่อนกอย่างนอยเสมอ ก็ไม่รู้สึกโศกเศร้าเสียใจ ในเวลาผู้ที่ตนรักใคร่นับถือทำกาลกิริยาตาย หรือจะไม่โศกเศร้าในเวลาตนเองจะถึงแก่ความตาย ดังมีเท่านั้น ส่วนถ้อยคำนอกจากนี้ ก็มัวจมจ่อมตามทแสดงมาแล้วทุกคำ จึงขอจบพระธรรมเทศนาไว้เพียงเท่านั้น

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐัมที่ ๕๕

คัมภีร์ทมิฬนิกาย มหาวรรค

ชนวนสภสูตร ตอนว่าด้วยพุทธพยากรณ์คดีของคนทั้งหลาย

เอวมเม สุตํ ฯ เอกัง สมยํ ภควา นาทิกะ วิหริติ คิลุชกาตสเถ ฯ เทน โข ปน สมเขน ภควา ปรีโต ชนปเทสุ ปรีจารเก อพุกตเต-
กาลกเต อุปปตฺติสุ พุยากโรติ กาสโกสเลสุ วชฺฉิมลเลสุ เจติวิเสสุ กุรูปญจาเลสุ มจฺจุสฺสเรเนสุติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงชนวนสภสูตร กัณห์ที่ ๕๕ ว่าด้วยคำพยากรณ์
 คติของคนทั้งหลายในประเทศกาลี และโกศลเป็นต้น และความดำริของพระอานนท์
 เกี่ยวกับพระเจ้าพิมพิสาร ตามพระบาลี อรรทกกา ชัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป
 เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
 กาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในชนวนสภสูตรที่ ๕ คัมภีร์ทิมนิกาย
 มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า ข้าพเจ้าได้ชื่อว่าอานนท์
 ได้สดับมาแล้ว ดังนี้ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่
 ที่กุญชรavasถาคาร ที่นาฬิกคาม ฯ ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรง
 พยากรณ์คติของคนทั้งหลาย ที่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ในชนบทต่าง ๆ ซึ่งทำ
 กาลกิริยาไปแล้วว่า คนโน้นในประเทศกาลีโกศล ในประเทศวัชชีมัลละ
 ในประเทศเจติยะวังสะ ในประเทศกุรุปัญจาละ ในประเทศมัจฉะสรเสน ได้
 เกิดในที่นั้น ๆ พวกที่บำเรอพระรัตนตรัยในนาฬิกคาม ๕๐ กว่าคน ซึ่งทำกาลกิริยา
 ไปแล้ว ได้ขึ้นไปเกิดในพรหมโลก เพราะสันสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ
 จะปรินิพพานในพรหมโลกนั้น ไม่กลับมาจากพรหมโลกนั้น พวกบำเรอ
 พระรัตนตรัยในนาฬิกคาม ๕๐ คน ซึ่งล่องลับไปแล้ว ได้เป็นพระสกทาคามี เพราะ
 สันสังโยชน์ ๓ และเพราะมีราคะ โทสะ โมหะน้อย จักมาสู่โลกนี้เพียงครึ่งเดียว
 แล้วจักทำให้สิ้นทุกข์ พวกนับถือพระรัตนตรัยชาวนาฬิกคาม ๕๐๐ กว่า ซึ่งล่อง
 ลลับไปแล้ว ได้เป็นพระโสดาบัน เพราะสันสังโยชน์ ๓ ประการ มีความไม่ตกต่ำ
 เป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอน เป็นผู้จะตรัสรู้ข้างหน้า ดังนี้

พวกที่นับถือพระรัตนตรัยที่อยู่ในนาฬิกคามได้ขึ้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้า ทรงพยากรณ์คติของพวกที่นับถือพระรัตนตรัยในชนบทใกล้เคียง ซึ่ง
 ล่องลับไปแล้วว่า คนโน้นในประเทศกาลีโกศล ในประเทศวัชชีมัลละ ใน
 ประเทศเจติยะวังสะ ในประเทศกุรุปัญจาละ ในประเทศมัจฉะสรเสนะ ได้เกิด

ในที่โน้น ๆ พวกนั้ถือพระรัตนตรัยในนาทิกคาม ๕๐ กว่า ซึ่งล่วงลับไปแล้ว ได้ขึ้นไปเกิดในพรหมโลก เพราะสันสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ จะปรินิพพานที่พรหมโลก จะไม่กลับมาจากพรหมโลก พวกนั้ถือพระรัตนตรัยในนาทิกคาม ๕๐ กว่า ที่ล่วงลับไปแล้ว ได้เป็นพระสกทาคามี เพราะสันสังโยชน์ ๓ ประการ เพราะมีราคะ โทสะ โมหะน้อย จักกลับมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวแล้วจักทำให้สันทุกข พวกนั้ถือพระรัตนตรัยในนาทิกคาม ๕๐๐ กว่า ซึ่งล่วงลับไปแล้ว ล้วนแต่เป็นพระโสดาบัน เพราะสันสังโยชน์ ๓ ประการ มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอน เป็นผู้จกตรัสรู้ข้างหน้า ๆ พวกนั้ถือพระรัตนตรัยในนาทิกคามได้พากันดีใจ บันเทิงใจ เกิดปีติโสมนัส เพราะได้ฟังปัญหาพยากรณ์ ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น

พระอานนทเถระเจ้าได้ยิ่ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพยากรณ์คติของคนทั้งหลาย ที่นั้ถือพระรัตนตรัยในชนบทใกล้เคียง ซึ่งล่วงลับไปแล้วว่า คนโน้นในประเทศกาลสีโกศล ในประเทศวัชชีมัลละ ในประเทศเจติยะวังสะ ในประเทศกุรุปัญจาละ ในประเทศมัจฉะสุรเสนะ ได้เกิดในที่โน้น ๆ ชาวนาทิกคาม ๕๐ คนกว่า ซึ่งล่วงลับไปแล้ว ได้เกิดในพรหมโลกเพราะสันสังโยชน์ เบื้องต่ำ ๕ ประการ จะปรินิพพานในพรหมโลก ไม่กลับมาจากพรหมโลก พวกนาทิกคาม ๕๐ กว่า ที่นั้ถือพระรัตนตรัย ได้เป็นพระสกทาคามีนี้ เพราะสันสังโยชน์ ๓ ประการ เพราะมีราคะ โทสะ โมหะน้อย จะกลับมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว แล้วจักทำให้สันทุกข พวกนาทิกคาม ๕๐๐ เศษ ซึ่งนั้ถือพระรัตนตรัยที่ล่วงลับไปแล้ว ล้วนแต่เป็นพระโสดาบัน เพราะสันสังโยชน์ ๓ ประการ มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอน เป็นผู้จกตรัสรู้ข้างหน้า พวกชาวนาทิกคามก็ได้พากันดีใจ พากันบันเทิงใจ ได้ปีติโสมนัส เพราะได้ฟังปัญหาพยากรณ์ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ๆ ลำดับนั้น พระอานนทเถระเจ้าจึงคิดว่า พวกชาวมคธเหล่านั้นก็เป็นนั้ถือพระรัตนตรัย และนั้ถือมานาน ซึ่งล่วงลับไปแล้วก็มีเป็นอันมาก แต่ประหนึ่งว่า ประเทศอังคะและมคธจะว่างเปล่า จากชาวมคธที่นั้ถือพระรัตนตรัยซึ่งล่วงลับไปแล้ว พวกนั้นก็ล้วนแต่

เป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ล้วนแต่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์
ในสิ่งทั้งหลาย การพยากรณ์คดีของพวกนั้นจะทำให้เกิดความเลื่อมใส แก่คน
ทั้งหลายเป็นอันมาก จะทำให้คนเป็นอันมากได้ไปสู่สุคติยิ่งขึ้น ส่วนพระเจ้า
พิมพิสารผู้ทรงดำรงอยู่ในธรรม ผู้เป็นพระราชาประกอบด้วยธรรม ผู้ประ-
โยชน์แก่พวกพราหมณ์ และคฤหบดี และชาวนิกม ชนบททั้งหลาย ซึ่งเป็นที่
สรรเสริญของคนทั้งหลายว่า พระเจ้าพิมพิสารผู้ทรงดำรงอยู่ในธรรม ผู้เป็น
พระราชาประกอบด้วยธรรมของเราทั้งหลาย ผู้ทำให้เราทั้งหลายมีความสุข ได้
สวรรคตไปแล้ว พวกเราได้อยู่สุขสำราญในแว่นแคว้นของพระองค์ ท่านผู้ทรง
ดำรงอยู่ในธรรม ผู้เป็นพระราชาประกอบด้วยธรรม ดังนี้ ก็พระเจ้าพิมพิสาร
นั้น พระองค์ก็ได้เป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้เป็นผู้
ทรงทำให้บริบูรณ์ในสิ่งทั้งหลาย คนทั้งหลายก็สรรเสริญยกย่องกันว่า พระเจ้า
พิมพิสารผู้นับถือสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้สวรรคตไปแล้ว ดังนี้ แต่
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ได้ทรงพยากรณ์คดีของพระเจ้าพิมพิสาร ถ้าพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงพยากรณ์คดีของพระเจ้าพิมพิสารนั้น ก็จักเป็นการดี
จะทำให้คนเป็นอันมากเลื่อมใส จะทำให้คนเป็นอันมากไปสู่สุคติ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าก็ตรัสรู้ในเรื่องคนชาวมคธ แต่เหตุไรพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่ทรง
พยากรณ์คดีของคนชาวมคธ หนับถือพระรัตนตรัยซึ่งล่วงลับไปแล้ว ถ้าพระผู้มี
พระภาคเจ้า จะไม่ทรงพยากรณ์คดีของคนชาวมคธที่นับถือพระรัตนตรัย คน
ชาวมคธก็จักพากันน้อยใจ แต่เหตุไรพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่ทรงพยากรณ์
เล่า ฯ พระอานนตเถระเจ้าก็ตอบว่าอยู่ในที่สงัดแต่ผู้เดียว พอจวนสว่างจึงลุก
ขึ้นไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วก็นั่งอยู่ในที่สมควรแก่ตน ฯ
พระอานนตก็นั่งอยู่ในที่สมควรแก่ตนแล้ว จึงกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า ข้าพระองค์ได้สดับมาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพยากรณ์คดีของ
คนทั้งหลาย ซึ่งนับถือพระรัตนตรัยในชนบทใกล้เคียง หล่วงลับไปแล้วว่า คน
โน้นในประเทศกาลัสโกศล ในประเทศวัชชีมัลละ ในประเทศเจติยะวังสะ ใน
ประเทศกุรุปัญจาละ ในประเทศมัจฉะสุรเสนะ ได้เกิดในที่โน้น ๆ ชาว
นาฬิกคาม ๕๐ เศษ หนับถือพระรัตนตรัย เวลาตายแล้วได้ขึ้นไปเกิดในพรหม-

โลก เพราะสันสังโยชน์เบื้องต้น ๔ ประการ จะปรินิพพานในพรหมโลก ไม่
 กลับมาจากพรหมโลกนั้น ฯ ขาวนาทิกถาม ๕๐ เศษ. ที่นับถือพระรัตนตรัย
 เวลาว่างกลับไปแล้วได้เป็นพระสกทาคามี เพราะสันสังโยชน์ ๓ ประการ เพราะ
 มีราคะ โทสะ โมหะ น้อย จะกลับมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว แล้วก็จักทำ
 ให้สิ้นทุกข์ ฯ พวกนาทิกถาม ๕๐๐ เศษ. ที่นับถือพระรัตนตรัย ที่ว่างกลับไปแล้ว
 ได้เป็นพระโสดาบัน เพราะสันสังโยชน์ ๓ ประการ มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา
 เป็นผู้แน่นอน เป็นผู้ที่จะตรัสรู้ข้างหน้า ดังนี้ เมื่อขาวนาทิกถามผู้นับถือพระ
 รัตนตรัยได้ฟังดังนี้แล้วก็ดีใจ บันเทิงใจ เกิดปีติ โสมนัส ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระ
 ภาคเจ้า ก็ชาวมคธเหล่านี้ ก็เป็นผู้นับถือพระรัตนตรัยมีอยู่เป็นอันมาก ที่ว่างกลับ
 ไปแล้วก็ยังมีอยู่เป็นอันมาก ซึ่งล้วนแต่เป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม
 พระสงฆ์ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้ทรง
 พยากรณ์คดีของคนเหล่านั้นไว้ การพยากรณ์คดีของคนเหล่านั้น จะเป็นการดี
 จะทำให้เกิดความเลื่อมใสแก่คนเป็นอันมาก จะทำให้คนเป็นอันมากไปสู่สุคติ ฯ
 ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระเจ้าพิมพิสารผู้ทรงดำรงอยู่ในธรรม ผู้เป็นพระราชา
 ประกอบด้วยธรรม ก็เป็นผู้มีประโยชน์ แก่พวกพราหมณ์คฤหบดีและชาวนิคม
 ชนบท เป็นผู้ทศนทั้งหลายสรรเสริญอยู่ว่า ท้าวเธอเป็นผู้ทรงดำรงอยู่ในธรรม
 เป็นพระราชาประกอบด้วยธรรมของเราทั้งหลาย เป็นผู้ทำเราทั้งหลายให้มีความสุข
 สุข บัดนี้พระองค์ก็ได้สวรรคตไปแล้ว พวกเราได้ยินข่าวร้ายในบ้านเมืองของ
 พระองค์ ดังนี้ ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระเจ้าพิมพิสารนั้น ก็เป็นผู้
 เลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย
 จนคนทั้งหลายสรรเสริญอยู่ตั้งแต่เวลาท้าวเธอสวรรคต มากระทั่งบัดนี้ว่า พระเจ้า
 พิมพิสารผู้นับถือสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้สวรรคตไปแล้ว ดังนี้ ฯ พระเจ้า
 พิมพิสารผู้สวรรคตไปแล้วนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่ได้ทรงพยากรณ์ การ
 ทรงพยากรณ์คดีของพระเจ้าพิมพิสารนั้น จะเป็นการดี จะทำให้เกิดความเลื่อมใส
 แก่คนมาก จะทำให้คนเป็นอันมากได้ไปสู่สุคติ ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงรู้ดี
 ในเรื่องของคนชาวมคธ แต่เหตุไรพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่ทรงพยากรณ์คดี
 ของคนชาวมคธที่นับถือพระรัตนตรัย ซึ่งว่างกลับไปแล้ว ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า

ไม่ทรงพยากรณ์คดีของชาวมคธที่นับถือพระรัตนตรัย ซึ่งล่วงลับไปแล้ว ก็
จะทำให้คนชาวมคธน้อยใจ พระเจ้าข้า ๑ ครั้นพระอานนตเถรเจ้ากราบทูล
เลียบเคียงเฉพาะพระพักตร์ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยปรารภคนชาวมคธ
อย่างนี้แล้ว ก็ลกขันธ์วาทบังคมทูลปทักษิณแล้วก็เลิกไป สิ้นเนื้อความในพระบาลี
ตอนนเพยงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งชนวสภสูตร อันมีในคัมภีร์สุมัง-
กลวิลาสที่ว่า ผู้นับถือพระรัตนตรัยนั้น ได้แก่ผู้ นับถือพระพุทธ พระธรรม
พระสงฆ์ ๑ คำว่า ประเทศกาลโกศลนั้น ได้แก่ประเทศกาล ๑ ประเทศ
โกศล ๑ ๑ ในคำนี้ออกจากนี้เหมือนกัน ๑ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้ทรง
พยากรณ์คดีของคนทั้งหลายใน ๖ ประเทศ อันได้แก่ประเทศอังคะ ๑ ประเทศ
มคธ ๑ ประเทศโยนก ๑ ประเทศกัมโพชะ ๑ ประเทศอัสสกะ ๑ ประเทศ
อวันตี ๑ ๑ ทรงพยากรณ์แต่ในประเทศทั้ง ๑๐ คือ ประเทศกาลและประเทศ
โกศล ประเทศวัชชี ประเทศมัลละ ประเทศเจติยะ ประเทศวังสะ ประเทศ
กुरु ประเทศปัญจาละ ประเทศมัจฉะ ประเทศสุรเสนะเท่านั้น

คำว่า คนชาวนาทิกคามนั้น ได้แก่พวกคนที่อยู่ในนาทิกคาม ๑ พวก
นั้นได้พากันดีใจด้วยการได้ฟัง พระพุทธเจ้า ทรงพยากรณ์คดีของคนทั้งหลาย
มีคำว่า พวกนั้นเป็นอนาคามี เป็นต้น ๑ คำว่า นับถือพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น
ได้แก่นับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นของประเสริฐแท้ ๑ คำว่า
จะทำให้เกิดความเลื่อมใสแก่คนมาก คือ จะทำให้คนเป็นอันมาก เลื่อมใสว่า
บิดามารดา พี่ชายน้องชาย พี่หญิงน้องหญิง บุตรธิดาและสหายของเราได้เป็น
พระอนาคามี พระสกทาคามี พระโสดาบัน ๑ สิ้นเนื้อความในอรรถกถาตอน
นเพยงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย รวบรวมเนื้อความที่แสดงมาแล้วตามพระบาลีนั้นไว้อีกชั้นหนึ่ง เพื่อให้เป็นที่เข้าใจง่าย แก่ผู้สดับฟังทั้งหลาย กล่าวคือ เนื้อความที่แสดงมาแล้วนั้น เมื่อจะหยิบยกขึ้นเป็นข้อ ๆ ก็มีอยู่เพียง ๔ ข้อ คือ ข้อที่ ๑ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงพยากรณ์คติของคนใน ๑๐ ประเทศ มีประเทศกาสีเป็นต้น ว่าคนโน้นได้ไปเกิดในที่โน้น

ข้อที่ ๒ ได้แก้คำที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพยากรณ์คติของคนชวานาทิกคามว่า ชวานาทิกคามที่ตายไปแล้วนั้น เป็นอนาคามี ๕๐ เศษ เป็นพระสกทาคามี ๕๐ เศษ เป็นพระโสดาบัน ๕๐๐ เศษ

ข้อที่ ๓ ได้แก้คำที่แสดงว่า เมื่อชวานาทิกคามได้สดับคำพยากรณ์ของพระพุทธเจ้า ดังที่วามาแล้วนั้น ก็เกิดปีติโสมนัสยิ่งขึ้น

ข้อที่ ๔ ได้แก้คำที่กล่าวว่า พระอานนท์ได้สดับพุทธพยากรณ์นั้นแล้ว ได้เข้าไปกราบทุกเลียบเคียง เพื่อให้พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์คติของชนชาวมคธ และพระเจ้าพิมพิสาร เพราะคนในประเทศมคธนับถือพระพุทธศาสนามิใช่มิใช่อยู่มาก ที่ล่วงลับไปแล้ว ก็มีอยู่เป็นอันมาก แต่พระพุทธเจ้ายังไม่ได้ทรงพยากรณ์ว่าใครเป็นอย่างไร ใครไปเกิดที่ไหน ดังนี้

การพยากรณ์คติ ซึ่งได้แก่การยืนยันคดีว่า ใครจักไปเกิดที่ไหน ใครจักเป็นอย่างไรนั้น เป็นพุทธวิสัย ไม่ทั่วไปแก่สาวกทั้งหลาย เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ผู้ที่ยังมีความสงสัยว่าใครจะไปเกิดที่ไหน ก็ไปทูลถามพระพุทธเจ้า แต่เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ก็มีแต่พระธรรมของพระองค์เท่านั้น จะเป็นผู้แก้ไขคำสงสัยของเทพยตามนุษย์ทั้งหลาย แทนพระองค์ ๑ ก็พระธรรมที่จะแทนพระองค์ในเรื่องการทำนายกคตินั้น มีอยู่หรือไม่ ๑ แก้วว่า มีอยู่ ๑ ถ้ามีอยู่ พระธรรมนั้นมีนามว่าอย่างไร มีปรากฏอยู่ในอะไร มีเนื้อความว่าอย่างไร ๑ มีคำแก้ไขว่า พระธรรมนั้นมีนามว่า ธรรมาทาสะ ซึ่งแปลว่า แวนธรรม มีปรากฏอยู่ในมหาปรินิพพานสูตร เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าเสด็จไปประทับที่คฤหาสน์การุณการ คือ ศาลาอันก่อด้วยอิฐ ซึ่งเป็นที่อาศัยของคนไปมาในนาทิกคามนั้น พระอานนตเถระเจ้า ทูลถามถึงคติแห่งภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่ทำกาลกิริยาในนาทิกคามนั้นว่า คนไหนมีคติอย่างไร ครั้นพระพุทธเจ้าทรงแก้ไขแล้ว จึงตรัสตอบไปว่า คุณ่อนอานนต การที่เราตถาคตจะทรงรับแก้คำทูลถามถึงคติของคนทั้งหลายที่ตายไปแล้ว บ่อมเป็นการที่ทำให้เราตถาคตลำบาก เพราะฉะนั้น เราตถาคตจักแสดงธรรมปริยาย อันชื่อว่า ธรรมทาสะ คือ ชื่อว่าแว่นธรรมไว้ ให้คนทั้งหลายได้ทำนาคติของตนเอง ครั้นตรัสดังนี้แล้ว จึงทรงแสดงแว่นธรรมไว้ว่า การเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า อิตปิ โส ภควา อรหัง สมมาสมพุทฺธो วิชชาจรณสมปนฺโน สกโต โลกวฑฺฒ อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺसानํ พุทฺธो ภควา ดังนี้ • การเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระธรรมว่า สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม สันทิฏฺฐิโก อกาลิโถ เอหิปสฺสีโก โอปนยิโก ปจฺจคฺคิ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ดังนี้ • การเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระสงฆ์ว่า สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ อสุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ฌายปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ สามจีปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ขทิตฺถ จตุตตาริ ปุริสยุดฺधानิ อญฺช ปุริสปุคฺคลา เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิณเณยฺโย อณฺชลักรณเณยฺโย อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺขเขตฺติ โลกสฺส ดังนี้ • การสมบูรณ์ด้วยศีลอันบริสุทธิ์แท้ • รวมเป็นแว่นธรรม ๔ ประการด้วยกัน ดังนี้ ผู้ใดมีแว่นธรรม ๔ ประการอยู่ในตัวแล้ว ผู้นั้นต้องทำนาคติของตนได้ว่า เราสิ้นนรกแล้ว สิ้นกำเนิดดิรัจฉานแล้ว สิ้นเปรตวิสัยแล้ว สิ้นอบายทุกขวิบาตแล้ว คือ เราไม่ต้องไปเกิดในนรก เปรต สัตว์ดิรัจฉาน อสุรกายต่าง ๆ อีกแล้ว เราเป็นพระโสดาบันแล้ว เป็นผู้จะไม่ตกต่ำแล้ว เป็นผู้มั่นคงแน่นอนแล้ว เป็นผู้จะตรัสรู้ข้างหน้าแล้ว ดังนี้ ฯ ขอท่านผู้ฟังทั้งหลาย จงตรวจดูตัวของตัวว่า เรามีแว่นธรรม ๔ ประการอยู่ในตัวแล้วหรือยัง ถ้าเห็นว่ายังไม่มี ก็จงเข้าใจเถิดว่าเรายังมีคติไม่แน่นอน คือ ไม่แน่ว่าเวลาตายแล้วจะไปอย่างไร เมื่อเห็นว่ามีครบทั้ง ๔ แล้ว ก็ให้แน่ใจเถิดว่า เราจะไปเกิดในสุคติ คือ มนุสส์หรือสวรค์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่แท้ ฯ การที่

จะทดลองให้เห็นว่า ตัวของกัมม์แวนธรรม ๔ ประการนี้แล้วหรือยังนั้น ต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจมาก คือ ต้องรู้ในเรื่องพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ว่า อติปิ โส ภควา เป็นต้นนั้น ให้แจ่มแจ้งทุกคำไป ว่าคำไหนว่าอย่างไร แล้วให้ตรวจดูตัวของตัวว่า เราเลื่อมใสแน่นอนตามคำเหล่านั้นแล้วหรือยัง ถ้าคนเป็นฆราวาสก็ให้ตรวจดูว่า ศีล ๕ ของตนบริสุทธิ์เป็นนิจหรือไม่ ถ้าคนเป็นพระภิกษุสามเณร ก็ให้ตรวจดูว่า ศีลของพระภิกษุสามเณรสำหรับคนนั้นบริสุทธิ์หรือไม่ ถ้าเห็นว่าคนยังไม่เข้าใจดีในพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ก็ให้ศึกษาเล่าเรียนให้เข้าใจ จึงจักตรวจดูตัวของตัวได้ แต่ที่จะทดลองให้รู้ได้ง่ายนั้นมีอยู่วิธีหนึ่ง คือ ท่านกล่าวว่า พระโสดาบันเป็นผู้มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และมีศีล ๕ เป็นนิจกาลพระโสดาบันนั้นแม้บุคคลจะเอาน้ำปนกับสุรา กรอกเข้าไปในปาก สุรานั้นก็จะไม่เข้า จะเข้าแต่น้ำเท่านั้น เหมือนกับเอาน้ำนมกับน้ำปนกันกรอกเข้าไปในปากนกกระเรียน จะเข้าไปแต่น้ำนมเท่านั้น ส่วนน้ำท่านั้นจะไม่เข้าไป ดังนั้นโดยเหตุนี้ การที่จะทดลองง่าย ๆ ก็คือทดลองด้วยสุรา ถ้าผู้ใดยังกรอกน้ำสุราเข้าไปในปาก ไหลลงลงไปตามลำคอได้อยู่แล้ว จงให้รู้เถิดว่าผู้นั้นยังไม่มีแวนธรรม ๔ ประการเต็มที่ ยังทำนาคติของตนไม่ได้ว่าจะเป็นอย่างไร สันคำที่ควรยกมาแก้ไขในชั้นมัคคาธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมิ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัมม์ที่ ๕๖

คัมภีร์ที่ฌนิกาย มหาวรรค

ชนวนสกุตร ตอนว่าด้วยพระพุทธเจ้าเล่าเรื่องชนวนสกุณิกัมม์

อลโข ภควา อจิรปกกนฺเต อายสุมนฺเต อานนฺเต ปุพฺพปณฺหสมฺมํ นีวาเสตฺวา ปตฺตจิวรํ อาทาย เกทิกํ ปิณฺหาบ ปาวิสี นาทิเก ปิณฺหาบ จริตฺวา ปจฺฉากฺขตํ ปิณฺหาปาทปฏิกกนฺโถ ปาเท ปกฺขารेतฺวา คิณฺชกาवสถํ ปวิสีตฺวา มาคฺธิเก ปริจารเก อารพฺภาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงชนวสภสูตร กัณฑ์ที่ ๕ ว่าด้วยเรื่องพระพุทธเจ้าเล่าเรื่องชนวสภยักษ์ให้พระอานนตฟัง ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน ตามสมควรแก่การฟังพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในชนวสภสูตรที่ ๕ คัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ครั้นพระอานนตเถระเจ้าออกจากที่เฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วไม่นาน สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงนั่งสงบในเวลาเช้าแล้ว ทรงครองบาตรจีวรเข้าไปบิณฑบาต ที่นาฬิกคาม ครั้นเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในนาฬิกคาม แล้วกลับจากบิณฑบาต ในภายหลังอาหาร ทรงล้างพระบาทแล้ว ก็เสด็จเข้าคฤชกาฬสถาน ทรงนั่งคำนึงถึงพวกนัภโถพระรัตนตรัยที่อยู่ในประเทศมคธว่า เราจักรู้คติของพวกนั้นว่า พวกนั้นมีคติอย่างไรในภพเบื้องหน้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทอดพระเนตรเห็นคติของพวกชาวมคธที่นัภโถพระรัตนตรัย ฯ ครั้นถึงเวลาเย็นพระองค์ออกจากที่สงัดแล้วเสด็จออกจากคฤชกาฬสถาน ประทับนั่งบนบัณฺฑิตาอาสน์ที่เงาพระวิหาร

ลำดับนั้น พระอานนตเถระเจ้าจึงไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว ถวายคำนึงลงในที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง ฯ พระอานนตนั้นลงในที่สมควรส่วนหนึ่งแล้ว จึงกราบทูลชนว ข่าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์เป็นผมความเห็นอันละเอียด สัพพะพัตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้ารุ่งเรืองยิ่งนัก วันนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าคงอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องสงบเป็นแน่ เพราะพระอินทร์ทั้งหลายของพระองค์มองเห็นแสงเปลวประหลาด ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสตอบว่า ตุก่อนอานนต เธอได้กล่าวคำเลียบเคียงค่อนหน้าเรา เพราะปรารถนาพวกนัภโถพระรัตนตรัยที่อยู่ในประเทศมคธแล้วลุดไป เราได้ไปเที่ยวบิณฑบาตที่นาฬิกคาม เวลานั้นอาหารเสร็จแล้ว ก็กลับจากบิณฑบาต ล้างเท้าแล้วก็เข้าไปที่โรงคฤชกาฬ-

สภาคาร ทำให้ใจมั่นคงแล้ว ทำไว้ในใจแล้ว รวมกำลังใจทั้งสามมาแล้ว ก็นั่งอยู่ที่
 ทัพญตญุตตาอาสน์ ประารภถึงพวกชาวมครที่นับถือพระรัตนตรัยว่า เราจักครุติ
 ของชาวมครในภพเบื้องหน้าว่าเป็นอย่างไร เราได้เห็นคติของชาวมครที่นับถือ
 พระรัตนตรัยว่า มีคติอย่างไร ในลำดับนั้น ชนวสภยักษ์ ได้ส่งเสียงขึ้นว่า
 ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ชื่อว่า ชนวสภะ ข้าแต่พระสคตเจ้า ข้าพระ
 องค์ชื่อว่า ชนวสภะ ดังนี้ ตุก่อนอาณนทฺ์ เฮอร์หรือไม่ว่า ชนวสภะนั้น เมื่อก่อน
 มีชื่ออย่างไร ฯ พระอาณนทฺ์กราบทูลว่า ไม่รู้ พระเจ้าข้า แต่ข้าพระองค์ได้ฟัง
 ชื่อว่า ชนวสภะก็มีชนลูกชน ข้าพระองค์จึงคิดว่า ชนวสภะ นั้น จักไม่ใช่ยักษ์
 คำว่า ยักษ์ทชชื่อว่าชนวสภะจักเป็นยักษ์ทมผตงขอให้คิด ฯ สมเด็จพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าจึงตรัสว่า ตุก่อนอาณนทฺ์ ในลำดับนั้น ได้มีเสียงปรากฏขึ้นว่า ยักษ์ชงมี
 รัศมีอันยิ่ง ได้ปรากฏขึ้นในที่เฉพาะหน้าเรา ได้ส่งเสียงขึ้นเป็นวาระที่ ๒ ว่า
 ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ชื่อว่าพมพิสาร ข้าแต่พระสคตเจ้า ข้า
 พระองค์ชื่อว่าพมพิสาร ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ชาตณเป็นชาติที่ ๗ ที่
 ข้าพระองค์ได้เกิดเป็นพวกท้าวเวสวัณมหาราช ข้าพระองค์จติจากกำเนิดนั้นแล้ว
 ก็สามารไปเกิดเป็นพระราชาในมนุษย์ กราบทุกคั้งแล้ว จึงกราบทูลต่อไปว่า
 ข้าพระองค์ได้ท่องเที่ยวอยู่ในกำเนิดยักษ์ ๗ ครั้ง ๗ ชาติ อยู่ในกำเนิดมนุษย์
 ๗ ชาติ รวมเป็น ๑๔ ชาติด้วยกัน ข้าพระองค์นึกได้ถึงภพก่อนของข้าพระองค์
 ได้ดี ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ ไม่ได้เป็นผู้ตกต่ำมาตลอดกาล
 นานแล้ว แต่ความหวังเพื่อเป็นพระสภทาคามของข้าพระองค์ได้ตั้งอยู่เป็นอันดี ฯ
 เราตถาคตจึงกล่าวว่า เป็นที่น่าอัศจรรย์ในการที่ชนวสภะยักษ์กราบทูลว่า ไม่ได้
 ตกต่ำมานานแล้ว และกราบทูลว่า มีความหวังเพื่อเป็นพระสภทาคามมั่นคง
 ชนวสภะยักษ์ได้คุณวิเศษอันยิ่งเช่นนี้มาแต่ไหน ฯ ชนวสภะยักษ์ จึงกราบทูลว่า
 ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นอกจากศาสนาของพระองค์แล้ว บ่อมีไม่มี ข้าแต่
 พระสคตเจ้า นอกจากศาสนาของพระองค์แล้ว บ่อมีไม่มี ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
 นับแต่ข้าพระองค์ได้เลื่อมใสยังต่อพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมา ข้าพระองค์ก็ไม่ได้
 ตกต่ำมานานแล้ว ข้าพระองค์รู้จักแต่ความไม่ตกต่ำมานานแล้ว ข้าพระองค์

มีความหวังที่จะเป็นสกทาคามมั่นคง ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เวลานันทเวส-
วันมหาราช ใช้ให้ข้าพระบาทไปหาวิรูปกมหาราชด้วยกิจธุระอันหนึ่ง ข้า
พระบาทได้เห็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนั่งคำนึงถึงพวกชาวมคธที่นับถือ
พระรัตนตรัยอยู่ในคิณชกาฬสภาวะว่า เราจักรู้กิจของพวกชาวมคธว่า จะมีภพ
ข้างหน้าเป็นอย่างไร ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นการอัศจรรย์เนื่อง ๆ ในเรื่อง
ที่ข้าพระองค์ได้ฟังมาเฉพาะหน้าของท้าวเวสวันมหาราช ผู้กล่าวในที่ประชุมว่า
พวกชาวมคธมีคติอย่างไร มีภพเบื้องหน้าอย่างไร ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ข้าพระองค์ก็คือนับว่า ถ้าได้พบพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็จะกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรง
ทราบ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า มีเหตุอยู่ ๒ ประการ ที่จะได้มาพบพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า คือ เมื่อวันอุโบสถก่อนซึ่งเป็นวันเข้าพรรษา ๑๕ ค่ำ ในเวลากลางคืน
พวกเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ได้ประชุมกันในสุทธมาเทวสภา มีเทพเจ้าประชุมกันมาก
ท้าวเวสวันมหาราชทั้ง ๔ ถิ่นประจำทิศทั้ง ๔ ท้าวธรรมหาราชในทิศตะวันออก ได้นั่ง
หันหน้าไปทางทิศตะวันตก มีเทพเจ้าทั้งหลายอยู่ข้างหน้า ท้าววิรูปกมหาราช
ในทิศทักษิณ ได้นั่งหันหน้าไปทางทิศอุดร มีเทพเจ้าทั้งหลายอยู่ข้างหน้า ท้าว
วิรูปกมหาราชในทิศตะวันตก ได้นั่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีเทพเจ้า
ทั้งหลายอยู่ข้างหน้า ท้าวเวสวันมหาราชในทิศอุดร ได้นั่งหันหน้าไปทางทิศ
ทักษิณ มีเทพเจ้าทั้งหลายอยู่ข้างหน้า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เวลาเทพเจ้า
ชาวดาวดึงส์ทั้งสี่ ได้ประชุมกันในสุทธมาเทวสภา ท้าวเวสวันมหาราชทั้ง ๔ ถิ่นประจำ
ทิศทั้ง ๔ ในคราวใด อันนั้นก็เป็นที่สนทนาของท้าวเวสวันมหาราชทั้ง ๔ นั้น เมื่อท้าวเวสวันมหาราช
ทั้ง ๔ นั้นนั่งแล้ว ข้าพระองค์จึงได้นั่งในภายหลัง ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
เทพเจ้าเหล่าใด ได้ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าเกิดขึ้นใหม่
ในดาวดึงส์สวรรค์ เทพเจ้าเหล่านั้นก็มีวิเศษ และยศ ยิ่งกว่าเทพเจ้าเหล่าอื่น
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ขอมพากันดีใจ พากันบันเทิงใจ
พากันมีจิตโสมนัสว่า พวกเทพกายเจริญขึ้น พวกอสุรกายเสื่อมไป ดังนั้น ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า ลำดับนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเจ้าทั้งหลาย รู้แจ้งความ
เสื่อมใสของเทพเจ้าชาวดาวดึงส์แล้ว จึงทรงแสดงความยินดีขึ้นด้วยคำว่า เทพเจ้า
ชาวดาวดึงส์สวรรค์พร้อมทั้งพระอินทร์ ขอมมีความร่าเริงใจ พากันนอบน้อม

พระตถาคตเจ้า และพระธรรมอันดี เทพเจ้าทั้งหลายได้เห็นเทพเจ้าใหม่ ๆ หนึ่งร้อย
 มียศ เพราะได้ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในศาสนาพระสฤตเจ้ามาอยู่ในหนึ่ง ๆ เทพเจ้า
 หนึ่งหลายที่เป็นสาวกของพระสฤตเจ้า ผู้มีบุญญาอันกว้างขวาง ซึ่งประกอบด้วยคุณ
 วิเศษอยู่ในหนึ่ง ๆ ย่อมรู้เรื่องยิ่งกว่าเทพเจ้าเหล่าอื่นด้วยวรรณะ ยศ อายุ ฯ เทพเจ้า
 ชาวดาวดึงส์ พร้อมทั้งพระอินทร์ได้เห็นดังนี้แล้ว ย่อมมีความรื่นเริง ย่อมยินดี
 นมัสการพระสฤตเจ้า พร้อมทั้งพระธรรมอันดี

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ยินดีใจขึ้นมาก ยิ่งนักยิ่งใจ
 ขึ้นมาก ยิ่งเกิดปีติโสมนัสขึ้นมาก ว่าพวกเทพพกาบเจริญขึ้น พวกอสุรกายเสื่อมลง
 ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ ได้ประชุมกันในสุทธมาเทวสภา
 ด้วยกิจธุระอันใด ก็ได้ปรึกษากิจธุระอันนั้นให้เสร็จไป ท้าวมหาราชทั้ง ๕ ก็รับกิจ
 ธุระอันนั้น ดังนี้ สมนเอนความในพระบาลีตอนนั้นเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งชนวสภสูตร ในคัมภีร์ทมิฬนิกาย
 มหาวรรคว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นชาวมคธที่นับถือพระรัตนตรัย
 แล้วได้ไปเกิดในสุคตินั้น มีอยู่ ๒ ล้าน ๔ แสนคน ฯ คำที่พระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าตรัสแก่พระอานนทว่า เราตถาคตได้เห็นพวกชาวมคธที่นับถือพระรัตนตรัย
 ว่า มีคติภพหน้าอย่างไรวินั้น อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสแก่พระ
 อานนทว่า ไม่ใช่เราตถาคตได้เห็นเพียง ๑๐ คน หรือ ๒๐ คน ร้อยคน พันคน
 เราตถาคตได้เห็น ๒ ล้าน ๔ แสนคน ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่พระ
 อานนทว่า โสมนัสอันแก่กล้าได้เกิดขึ้นแก่เราตถาคต เพราะเห็นว่าคนถึงเพียงนี้
 ได้พ้นทุกข์เพราะอาศัยเรา จิตของเราตถาคตก็ผ่องใส เมื่อจิตผ่องใส โลหิตมี
 จิตเป็นสมุฏฐานก็ย่อมผ่องใส เมื่อโลหิตผ่องใส อินทรีย์ทั้ง ๖ ก็ผ่องใส ดังนี้แล้ว
 จึงได้ทรงเล่าเรื่องชนวสภกัมม์ให้พระอานนทฟัง ฯ พระเจ้าพิมพิสารได้ฟังธรรม-
 กถาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เป็นหัวหน้าของคน ๑ แสน ๑ หมื่นคน แล้วได้
 เป็นพระโสดาบัน เพราะฉะนั้น จึงได้นามว่าชนวสภะ ซึ่งแปลว่า ผู้อยู่อาภรณ์ในหมู่ชน

ชนวสภยัณัฏฐกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าพระองค์ได้เกิดจาก
 เทวโลก ๑๑ ชาตินี้แล้ว ได้เกิดจากมนุษยโลกนั้นอีก ๑๑ ชาตินี้ รวมเป็น ๒๒ ชาตินี้ด้วยกัน
 ข้าพระองค์รู้จักชาติก่อนว่า ข้าพระองค์ได้เกิดเป็นพรหมพวกของท้าวเวสวัตน์ และได้
 เกิดเป็นพระราชาในมนุษย บัดนี้ ข้าพระองค์ได้เป็นพระโสดาบัน ได้ทำบุญไว้มาก
 ในพระรัตนตรัย สามารถเกิดในเทวโลกชั้นสูงได้ แต่ก็ได้เกิดในเทวโลกชั้นต่ำ
 เพราะความยินดีด้วยได้เคยอยู่มานานมีกำลังแรงกล้า

คำที่ ชนวสภยัณัฏฐ กราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าพระองค์มีความ
 ความหวังเพื่อความเป็นพระสกทาคามีนั้นคณิน มีคำอธิบายว่า ชนวสภยัณัฏฐกราบ
 ทูลว่า ไม่ใช่ข้าพระองค์ ไม่ได้ปล่อยให้เวลาล่วงไปด้วยความประมาท ข้าพระองค์
 ได้เจริญวิปัสสนาแรงกล้า เพื่อให้ได้สำเร็จพระสกทาคามีบรรพ ข้าพระองค์ มีความ
 อุตสาหะว่า จักให้รู้แจ้งแทงตลอดในวันนั้นแหละ ในวันนั้นแหละ คงอยู่ ๆ คำที่
 ชนวสภยัณัฏฐกราบทูลว่า นับแต่ข้าพระองค์เลื่อมใสยังต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า มาแล้ว
 นั้น ข้าพระองค์ไม่ได้เป็นพวกวินิบาต รู้จักแต่พวกไม่ใช่วินิบาตนั้น อธิบายว่า
 ชนวสภยัณัฏฐกราบทูลดังนี้ โดยหมายเอาการที่ตนได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน
 แต่ในเวลาได้เห็นพระพุทธรูปครั้งแรก ที่สวนตาลหนุ่ม ในกรุงราชคฤห์นั้น ๆ
 ชาติก่อนเป็นพระเจ้าพิมพิสารนั้น ก็ได้เป็นเทพยดา มนุษย์มาถึง ๑๑ ชาตินี้
 แล้ว เมื่อได้สำเร็จเป็นพระโสดาบันแล้ว ก็รู้จักแต่ธรรมวิเศษที่ตนได้ ๆ คำที่
 ชนวสภยัณัฏฐกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เป็นการอัครรรยเล็กน้อย
 ในการที่ข้าพระองค์ได้รับมาเฉพาะหน้าของท้าวเวสวัตน์มหาราช ที่กล่าวในที่
 ประชุมนั้นว่า พวกนั้นมีคติภพอย่างไร ดังนั้น อธิบายว่า การที่พระองค์ผู้มา
 ด้วยกิจธุระอย่างหนึ่ง แต่ได้พบพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นการอัครรรยกว่าเรื่องที่
 ข้าพระองค์ได้ฟังมาเฉพาะหน้าของท้าวเวสวัตน์มหาราช ที่กล่าวในที่ประชุม
 คล้ายกับได้เห็นเฉพาะพระพักตร์ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ๆ คำว่า มีเหตุ
 ๒ อย่าง ที่ข้าพระองค์จะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น คือ การที่ได้เห็นพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าในระหว่างทาง ๑ การประสงค์จะกราบทูลเรื่องที่ได้ฟังมาเฉพาะหน้าท้าว
 เวสวัตน์ ๑ มีคำป้อนว่า เทพเจ้าดาวดึงส์ประชุมกันในสุธรรมเทวสถานด้วยเหตุ
 ก็ประการ ๑ มีคำวิสันนาว่า เทพเจ้าขวดาวดึงส์ประชุมกันในสุธรรมเทวสถาน

ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ด้วยสงเคราะห์ภิกษุทั้งหลายที่จำพรรษา ๑ ด้วยเหตุ
สงเคราะห์ภิกษุที่จะปรารภ ๑ ด้วยประสงค์จะฟังธรรม ๑ ด้วยประสงค์จะคุกหา
หิมในคราวต้นปรินิพัตตกะมีดอกบาน ๑ ๑ คำว่า ประสงค์จะสงเคราะห์ภิกษุที่จำพรรษา
นั้น คือ เมื่อกองเดือน ๔ เพ็ญ เทพเจ้าทั้งหลายในเทวโลกทั้ง ๒ คือ จาตมและดาวดึงส์
ย่อมไปประชุมกันที่สุธรรมเทวสภา แล้วปรึกษากันว่า ทิวหารโน้นมีภิกษุจำพรรษา
๑ รูป ทิวหารโน้นมีภิกษุจำพรรษาอยู่ ๒ รูป หรือ ๓ รูป ๔ รูป ๕ รูป ๑๐ รูป ๒๐ รูป
๓๐ รูป ๔๐ รูป ๕๐ รูป ร้อยรูป พันรูป ท่านทั้งหลายจงจัดการรักษาพระผู้เป็นเจ้า
ทั้งหลายเหล่านั้นให้งด ดึง การทำอย่างนี้ เรียกว่าเป็นการสงเคราะห์ภิกษุทั้งหลาย
ที่จำพรรษา

คำที่ ชนวสภักษ์ กราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เทพเจ้าชาวดาว-
ดึงส์ประชุมกันในสุธรรมเทวสภา ด้วยประโยชน์อันใดนั้น หมายถึงประโยชน์ คือ
การสงเคราะห์ภิกษุทั้งหลายที่จำพรรษา ดังที่มาแล้วนั้น ๑ คำว่า ก็ปรึกษา
ประโยชน์อันนั้นให้เสร็จไปนั้น คือ ได้คิดการรักษาทะลักสงฆ์ที่อยู่ในป่า แล้ว
มอบให้ท้าวมหาราชทั้ง ๔ เป็นผู้รักษา ว่าท่านทั้งหลายจงจัดการรักษาทะลักสงฆ์
ที่จำพรรษาอยู่ในที่นั้น ๆ ๑ คำว่า ชนวสภักษ์กราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ก็รับประโยชน์นั้น ๆ อธิบายว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้น ต้องทำ
ตามคำสั่งของเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ คือ เทพบุตร ๓๓ องค์ ที่เป็นใหญ่ในดาวดึงส์ ๑
สนทนอความในอรรถกถาตอนนเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย รวบรวมข้อความที่แสดงมาตาม
พระบาลีแล้วนั้น ไว้เป็นข้อ ๆ เพื่อให้เป็นทงจดจำได้ง่าย แก่ผู้สดับฟังทั้งหลาย
กล่าวคือ เนื้อความที่แสดงมาแล้วตามพระบาลีนั้น เมื่อจะว่าเป็นข้อ ๆ แล้วก็มีอยู่
๓ ข้อ คือ ข้อที่ ๑ ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงนั่งคำนึงถึงคติภพของชาวมคธ
ที่นับถือพระพุทธศาสนาว่า ไครมีคติอย่างไร แล้วทรงได้รู้แจ่มแจ้ง ๑ ข้อที่ ๒ ว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเล่าเรื่องที่พระองค์ทรงได้เห็นคติของพวกชาวมคธ ที่นับถือ

นับถือพระรัตนตรัยให้พระอานนทพิง ๆ ข้อที่ ๓ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเล่าเรื่องชนวสภักษ์มากราบทูลพระองค์ให้ทรงทราบ ว่า เมื่อก่อน คือพระเจ้าพิมพิสาร เวลาตายจากชาติเป็นพระเจ้าพิมพิสารแล้ว ได้ขึ้นไปเกิดเป็นพวกท้าวเวสวัณมหาราช และทูลว่า ได้เคยเป็นพวกท้าวเวสวัณมหาราชมา ๗ ชาติแล้ว ได้เกิดเป็นพระราชาในมนุษย์ ๗ ชาติแล้ว รวมเป็น ๑๔ ชาติด้วยกัน ทั้ง ๑๔ ชาตินี้เป็นอันได้เกิดแต่ในสุคติ ดังนั้นเป็นต้น ให้พระอานนทพิง

เมื่อท่านทั้งหลายได้ฟังหัวข้อดังนี้แล้ว ก็พอจะเข้าใจตามที่แสดงมาแล้ว น่ายกขึ้น ส่วนข้อความสำคัญในพระธรรมเทศนาที่นั้น ก็คือที่ชนวสภักษ์กราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พวกเทพเจ้าที่ได้ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในศาสนาพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้ขึ้นไปเกิดในดาวดึงส์สวรรค์ ล้วนแต่มีวรรณะและยศยิ่งกว่าเทพเจ้าเหล่านั้น ทำให้เทพเจ้าชาวดาวดึงส์เกิดคิดโสมนัสว่า ทิพพกายเจริญขึ้น ส่วนอสุรกายเสื่อมลงไป กับคำของท้าวสักกะ ผู้เป็นจอมเทพเจ้าทั้งหลาย กล่าวขึ้นในที่ประชุมว่า เทพเจ้าชาวดาวดึงส์พร้อมทั้งพระอินทร์ ย่อมมีความยินดีนอบน้อมพระตถาคตเจ้า และพระธรรมอันดี ๆ เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ได้เห็นพวกเทพเจ้าที่เกิดใหม่ ซึ่งมีวรรณะ และยศ เพราะได้เจริญพรตพรหมจรรย์ในศาสนาพระสัจจเจ้า ๆ เทพเจ้าที่เป็นสาวกของพระสัจจเจ้า ย่อมรุ่งเรืองยิ่งกว่าเทพเจ้าเหล่านั้น ด้วยวรรณะ ยศ อายุ ๆ เทพเจ้าชาวดาวดึงส์พร้อมทั้งพระอินทร์ได้เห็นดังนี้แล้ว จึงยินดีนอบน้อมพระตถาคตเจ้า และพระธรรมอันดี ดังนั้นเท่านั้น เพราะคำที่ ๒ นี้ เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นของประเสริฐแท้ ทำผู้ปฏิบัติตามให้เป็นผู้ประเสริฐทั้งในเวลาเกิดเป็นมนุษย์ และเทพเจ้า โดยแท้ยิ่งแท้ ๆ สันกระแสความในพระธรรมเทศนาที่นั้นเพียงเท่านั้น.

เอว่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๕๗

คัมภีร์ทศนิกาย มหาวรรค

ชนวนสภสูตร ตอนว่าด้วยสนังกุมารพรหม

อถโข ภนุเต อุตฺตราย ทิสาย อุพาโร อาโลโก สณฺชาปิ โสภาโส
ปาตุโรหสิ อติกกมฺเมว เทวานํ เทวานุภาวํ อถ ภนุเต สกโก เทวานมินฺโท
เทวา ตาวตฺติเส อามนฺเตสิ ยถา โข มาริสา นิมิตฺตา ทิสฺสนฺติ อาโลโก สณฺชายติ
โสภาโส ปาตุภวตฺติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักแสดงชนวนสภสูตรกัณฑ์ที่ ๕๗ ว่าด้วยเรื่องสนังกุมารพรหม ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน เริ่มแต่กาลบัดนี้เป็นต้นไป ตามสมควรแก่เวลาพึงพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในชนวนสภสูตรที่ ๕๗ ในคัมภีร์ทศนิกายมหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า ชนวนสภยักษ์ได้กราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในเวลาที่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ประชุมปรึกษาเรื่องสงเคราะห์ภิกษุทั้งหลายที่จำพรรษา จบลงไปแล้วนั้น ได้มีแสงสว่างอย่างยิ่งเกิดทางทิศอุดร แสงสว่างนั้นยิ่งกว่าเทวานุภาพของเทพเจ้าทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเจ้าทั้งหลาย จึงประกาศแก่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย ตามทนต์ปรากฏขึ้น คือ มีแสงสว่างเกิดขึ้นนี้ จักมีพระพรปรากฏขึ้น การที่มีแสงสว่างเกิดขึ้นนี้ เป็นบุพพณิมิตแห่งพรหมที่จะปรากฏขึ้น

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ลำดับนั้น เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ ก็ได้พากันนั่งนั่งอยู่ที่อาสนะของตน ๆ ด้วยคิดว่า เราจักรู้ผลแห่งแสงสว่างอันนี้ว่าจักได้แก่สิ่งใด

เราใคร่ผลแห่งแสงสว่างอันนั้นแล้วจึงจักไป ฯ ส่วนท้าวมหาราชทั้ง ๕ ก็นั่งอยู่ที่
 อาสนะของตน ๆ ด้วยคิดว่า เราจักผลแห่งแสงสว่างอันนั้น ครั้นรู้ผลแห่งแสง
 สว่างอันนั้นแล้วจึงจักไป ฯ เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ได้ฟังคำของท้าวสักกเทวราชแล้ว
 ก็ได้พากันนั่งสำรวมใจให้มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ด้วยคิดว่า เราจักผลแห่งแสงสว่างอัน
 นั้นแล้วจึงจักไป ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อใด สันถัมมารพรหมปรากฏ
 แก่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ เมื่อนั้น สันถัมมารพรหมก็นิรมิตอัคภาพให้หายไปแล้ว
 จึงปรากฏ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า รัศมีอันใดเป็นรัศมีปกติแห่งพรหม ซึ่ง
 เป็นรัศมีที่ไม่น่าเชยชม รัศมีอันนั้น ก็ปรากฏแก่จักขุของเทพเจ้าชาวดาวดึงส์
 ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อใด สันถัมมารพรหมปรากฏแก่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์
 เมื่อนั้น สันถัมมารพรหมก็รุ่งเรืองยิ่งกว่าเทพเจ้าเหล่านั้นด้วยวรรณะ และยศ
 ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า สักกายเทพเจ้ารุ่งเรืองยิ่งกว่าสักกายของมนุษย์ ฉะนั้น เมื่อใด
 สันถัมมารพรหมปรากฏแก่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ เมื่อนั้น สันถัมมารพรหมก็รุ่งเรือง
 ยิ่งกว่าเทพเจ้าเหล่านั้นด้วยสักกาย และยศฉะนั้น เมื่อใด สันถัมมารพรหมปรากฏ
 แก่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ เมื่อนั้น ก็ไม่มีเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งซึ่งอยู่ในที่ประชุมนั้น
 จะกราบไหว้ หรือสูกิริยา หรือเชยสุสันถัมมารพรหมนั้นให้หนึ่ง เทพเจ้าทั้งหมด
 ได้พากันนั่งนิ่งประนมมออยู่ที่บัลลังก์ทั้งนั้น สันถัมมารพรหมประสงค์จะนั่งที่
 บัลลังก์ของเทพเจ้าองค์ใด ก็นั่งลงที่บัลลังก์ของเทพเจ้าองค์นั้น สันถัมมารพรหม
 โสมนัสยิ่ง ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระราชาผู้เป็นกษัตริย์ผู้ได้ราชาภิเษกใหม่ ๆ
 ย่อมได้ความดีใจ และความโสมนัสอย่างยิ่ง ฉะนั้น สันถัมมารพรหมนั่งลงที่บัลลังก์
 ของเทพเจ้าองค์ใด เทพเจ้าองค์นั้นก็ได้รับความดีใจ ได้ความโสมนัสอย่างยิ่ง
 ฉะนั้น ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ลำดับนั้น สันถัมมารพรหมจึงนิรมิตอัคภาพ
 ให้ใหญ่ให้ปรากฏเป็นเหมือนกุมารมีผม ๕ แหยมให้เทพเจ้าชาวดาวดึงส์เห็น แล้ว
 เหาะขึ้นสู่เวหนาน้อยบนอากาศ ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า บุรุษทั้งหลายมาก
 นั่งอยู่ที่บัลลังก์ซึ่งมีเครื่องป้อนดี หรือนั่งอยู่ที่พนดินอันเสมอ ฉะนั้น สันถัมมาร-
 พรหมก็เหาะขึ้นไปนั่งอยู่บนอากาศ ฉะนั้น สันถัมมารพรหมเห็นว่า เทพเจ้าชาว
 ดาวดึงส์มีความเลื่อมใสเป็นอันดี จึงแสดงความยินดีด้วย คำว่า เทพเจ้าชาว

ดาวดึงส์พร้อมทั้งพระอินทร์ได้พากันขึ้นคั่นอบน้อมพระตถาคตเจ้า และพระธรรมอันดี ๆ เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ได้เล็งเห็นเทพเจ้าใหม่ ๆ หอมรมและยศ ด้วยผลที่ได้ประพฤติกุศลพรหมจรรย์ในศาสนาพระสฤคเจ้า ๆ เทพเจ้าทั้งหลายที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าที่ประกอบด้วยคุณวิเศษซึ่งมีอยู่ในที่นั้น บ่อมรุ่งเรืองยิ่งกว่าเทพเจ้าเหล่านั้น ด้วยสี่และยศ อายุ เทพเจ้าชาวดาวดึงส์พร้อมด้วยพระอินทร์พากันเห็นอย่างนั้นแล้ว บ่อมขึ้นคั่นอบน้อมพระตถาคตเจ้า และพระธรรมอันดีดังนี้

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า สนังกุมารพรหมได้กล่าวคำนี้ไว้ ๆ เวลาสนังกุมารพรหมกล่าวคำอันนี้ไว้ ได้มีเสียงประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ปรากฏออกไป ๆ เสียงประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนั้น คือ เป็นเสียงสละสลวย • เป็นเสียงรู้ได้ง่าย • เป็นเสียงเพราะ • เป็นเสียงควรฟัง • เป็นเสียงหทยข้อ • เป็นเสียงกลมกล่อม • เป็นเสียงลึก • เป็นเสียงก้อง • ๆ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เสียงสนังกุมารพรหมนั้น บ่อมได้ขึ้นเฉพาะภายในที่ประชุมเท่านั้น ไม่ได้ขึ้นนอกออกไปจากที่ประชุม ๆ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เสียงอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการอย่างนั้น บ่อมมีแก่ผู้ใด ผู้ใดเรียกว่ามีเสียงเหมือนพรหม ๆ ลำดับนั้น สนังกุมารพรหมก็นิมิตภาพให้เป็น ๓๓ องค์ แล้วนั่งลงทบทวนของเทพเจ้าชาวดาวดึงส์องค์ละบัลลังก์ ประกาศแก่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ว่า คุณก่อนท่านทั้งหลาย ขอเทพเจ้าชาวดาวดึงส์จงเข้าใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่คนมาก เพื่อความสุขแก่คนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อความเจริญ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทพยดานุชย์ทั้งหลาย ๆ คุณก่อนท่านทั้งหลาย พวกได้นับถือพระพุทธเจ้าเป็นเทพ นับถือพระธรรมเป็นเทพ นับถือพระสงฆ์เป็นเทพ ทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย พวกนั้นเวลากายแตกทำลายแล้ว ได้เกิดเป็นพรคพวกของเทพเจ้าชาวปรินิมิตวสวัตติกัมมิ ได้เกิดเป็นพวกของเทพเจ้าชาวนิมานรตัมมิ ได้เกิดเป็นพวกของเทพเจ้าชาวคัสติกัมมิ ได้เกิดเป็นพวกของเทพเจ้าชาวยามากัมมิ ได้

เกิดเป็นพวกของเทพเจ้าชาวคาวตังสัทมิ ได้เกิดเป็นพวกของเทพเจ้าชาวอาตุ-
มหาราชิกากมิ ได้เกิดเป็นพวกคนธรรพกมิ

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า สันถัมมารพรมได้กล่าวคำอันนี้ไว้ ฯ เวลา
สันถัมมารพรมกล่าวคำอันนี้ไว้ เทพเจ้าทั้งหลายย่อมเข้าใจว่า สันถัมมารพรม
นั้นได้กล่าวอภัยโทษของตน ฯ เมื่อสันถัมมารพรมกล่าวขึ้นเพียงองค์เดียว
พรมทณรมิตชนทงสนกได้กล่าวขึ้นเหมือนกัน เมื่อสันถัมมารพรมนั่งเพียง
องค์เดียว พรมทณรมิตชนทงสนต่างกนั่งงงทนงน ฯ เทพเจ้าชาวคาวตังส
พร้อมทั้งพระอินทร์จึงเข้าใจว่า สันถัมมารพรมนั้นกล่าวอภัยโทษของตน ฯ

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ลำดับนั้น สันถัมมารพรมจึงรวบรวมตนเข้า
เป็นอันเดียว แล้วนั่งลงในที่ปลงศพของท้าวสัทกะผู้เป็นจอมเทพเจ้าทั้งหลาย ได้
ประกาศแก่เทพเจ้าชาวคาวตังสทั้งหลายว่า ขอเทพเจ้าชาวคาวตังสทั้งหลายจง
เข้าใจเถิดว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้า ได้ทรงบัญญัติอิทธิบาท ๔ ไว้แล้ว เพื่อให้มีฤทธิ์มาก เพื่อให้เกิด
ฤทธิ์ เพื่อให้แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ อิทธิบาท ๔ ประการนั้น คือ ได้แก่การที่
ภิกษุในพระพุทธศาสนาอบรมอิทธิบาทอันประกอบด้วยความตั้งใจมั่น และความ
เพียรในความพอใจ ๑ อบรมอิทธิบาทอันประกอบด้วยความตั้งใจมั่น และความ
เพียรในวิริยะ ๑ อบรมอิทธิบาทอันประกอบด้วยความตั้งใจมั่น และความเพียร
ในการเอาใจฝักใฝ่ ๑ อบรมอิทธิบาทอันประกอบด้วยความตั้งใจมั่น และความ
เพียรในความตรึกตรอง ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดใน
อดีตหมฤทธต่าง ๆ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทงสน ล้วนแต่ได้อบรมอิทธิบาท ๔
นี้ให้มาก สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดในอนาคตจักมีฤทธต่าง ๆ สมณะหรือ
พราหมณ์เหล่านั้นทงสน ก็ล้วนแต่ได้อบรมอิทธิบาท ๔ นี้ให้มาก สมณะหรือ
พราหมณ์เหล่าใดมีฤทธต่าง ๆ ในบัดนี้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทงสน ก็
ล้วนแต่ได้อบรมอิทธิบาท ๔ นี้ให้มาก ดูก่อนเทพเจ้าชาวคาวตังสทั้งหลาย ท่าน
ทั้งหลายเห็นฤทธานุภาพของเราหรือไม่ ฯ เทพเจ้าชาวคาวตังสตอบว่า ข้าแต่มหา
พรม ข้าพเจ้าทั้งหลายเห็น ฯ สันถัมมารพรมจึงกล่าวต่อไปว่า ดูก่อนท่าน
ทั้งหลาย ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะมีฤทธานุภาพมากเช่นนั้นก็ดี ก็เพราะข้าพเจ้าได้
อบรมอิทธิบาท ๔ เหล่านี้ให้มาก ฯ สันนิเวศความในพระบาลีตอนนเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งชนวนสภสูตร ในคัมภีร์สมังกล-
 วิชาสินีว่า แสงสว่างอันยิ่งนั้น ได้แก่แสงสว่างใหญ่ ๆ คำว่า ล่วงเสียบซึ่ง
 เทวานุภาพของเทวดาทิ้งหลายนั่น คือ รัศมีแห่งเครื่องนุ่งห่มและเครื่องประดับ
 ประการ่างกายและวิมานของเทวดาทิ้งสน ย่อมแผ่ไปเพียง ๑๒ โยชน์เท่านั้น ส่วน
 สีกายของเทพเจ้าผู้มีบุญมาก ย่อมแผ่ไปตลอดร้อยโยชน์ แต่แสงสว่างสว่างที่
 ปรากฏขึ้นในคราวสังกุมารพรหมจะลงมาจากพรหมโลกนั้น ล่วงเสียบซึ่งแสง
 สว่างนั้น ๆ คำว่า แสงสว่างนั้น เป็นบุพพนิมิตที่จะมีพรหมปรากฏขึ้นนั้น
 มีคำอธิบายว่า แสงอรุณย่อมเป็นบุพพนิมิตที่จะมีดวงอาทิตย์ต้งขึ้นฉันใด แสง
 สว่างนั้น ก็จะเป็นนิมิตพรหมที่จะมีปรากฏขึ้นฉันนั้น คำว่า สิ้นใจเป็นส
 ปกติของพรหม เป็นสที่ไม่น่าเชยชมนั้น คือ สนั้นเป็นสที่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์แล
 ไม่เห็น ๆ สนั้นเป็นสที่ไม่ปรากฏแก่ตาของเทพเจ้าทั้งหลาย ๆ ก็เทพเจ้า
 ทั้งหลายชั้นต่ำ ๆ อาจแลเห็นแต่อดีตภาพที่เทพเจ้าชั้นสูงนิรมิตให้หยาบเท่านั้น ๆ
 คำว่า เทพเจ้าองค์นั้นก็ได้รับความยินดีและโสมนัสอย่างยิ่ง เหมือนกับพระราชา
 ที่ได้อภิเษกใหม่นั้น มีเรื่องพระเจ้าทฤทคามณีอภิเษกเป็นต้น

กล่าวคือ พระเจ้าทฤทคามณีอภิเษกนั้น เวลาชนะเจ้าจมิพ ๓๒ องค์แล้ว
 ก็ได้อภิเษกในอนูราชบุรี ครั้นได้อภิเษกแล้ว ก็ทรงบรรทมไม่หลับอยู่ตลอดคืน
 ด้วยความยินดีและโสมนัส ได้ตรัสบอกแก่ภิกษุสงฆ์ว่า โยมนอนไม่หลับอยู่
 ตลอดคืนแล้ว ๆ พระภิกษุจึงทรงถวายพระพรว่า ขอมหาบพิตรจงทรง
 อธิษฐานอุโบสถเสียบในบัดนี้ ๆ ท่านธอกีทรงอธิษฐานอุโบสถ ๆ สงฆ์ได้ส่ง
 ภิกษุผู้ทรงอภิธรรม ๘ รูป ไปให้สวดจิตตยัมภกถา ๖๐ รูปนั้นก็ไปสวด
 อภิธรรมถวาย ๖ เมื่อท้าวเธอทรงฟังสวดไปก็ทรงบรรทมหลับ ๆ ภิกษุเหล่านั้น
 บอกไม่ให้ใครปลุก แล้วได้พากันกลับไป ๆ พระเจ้าทฤทคามณีได้คืนบรรทมใน
 เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในวันที่ ๒ เมื่อไม่เห็นภิกษุทั้งหลายจึงตรัสถามว่า พระผู้
 เป็นเจ้าทั้งหลายไปที่ไหน ? พวกอำมาตย์กราบทูลว่า พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย

ทราบว่าจะองค์ทรงบรรทมหลับแล้วก็ได้พากันกลับไป ๆ ท้าวเธอจึงตรัสว่า
พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายรู้จักยานอนหลับ ดังนี้

คำว่า เป็นกมารมผม ๕ แหยมั่น คือ เป็นเหมือนคันธัพพเทพบุตรผม
ผม ๕ แหยม คือ เทพบุตรหงสน์ขอมันับถือรูปร่างของปัญจสิขคันธัพพเทพบุตร
เพราะฉะนั้น สันถกุมารพรหมจึงจำแลงให้รูปร่างเป็นเหมือนปัญจสิขคันธัพพ-
เทพบุตร

เสียงพรหมประกอบด้วยองค์ ๔ ประการนั้น มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ คือ
คำว่า เสียงสละสลวยนั้น ได้แก่เสียงที่เปล่งออกคล่อง ๆ ไม่มีขัดข้องด้วย
อันใด ๆ คำว่า เสียงไพเราะนั้น คือ เป็นเสียงแจ่มใสเข้าใจความได้ง่าย ๆ
คำว่า เสียงเพราะนั้น คือ เสียงอ่อนหวาน ๆ คำว่า เสียงน่าฟังนั้น คือ เสียง
เพราะหู ๆ คำว่า เสียงหยดข้อยนั้น คือ เสียงที่ขาดเป็นคำ ๆ ๆ คำว่า เสียง
กลมกล่อมนั้น คือ เสียงที่ไม่แตก ๆ คำว่า เสียงลึกนั้น คือ เสียงลึกลงไปถึง
สะดือ ไม่ใช่อยู่ที่ปลายลิ้นหรือฟัน หรือริมฝีปากหรือเพดาน ๆ เพราะเสียง
ซึ่งอยู่ที่ปลายลิ้น หรือฟัน หรือริมฝีปาก หรือเพดานนั้น ข้อมเป็นเสียงไม่
เพราะ เป็นเสียงไม่คงไกล ๆ คำว่า เสียงก้องนั้น คือ ก้องเหมือนกับเสียงฟ้าร้อง
หรือเสียงตะโกนฉะนั้น ๆ เสียงของสันถกุมารพรหมนั้น ดังตลอดที่ประชุม
ไม่ดังพื้นที่ประชุมไป คือ ที่ประชุมมีเท่าใด ก็ดังตลอดไปเท่านั้น หมายความว่า
เสียงนั้น ได้ยินแต่ภายในที่ประชุมเท่านั้น

คำที่สันถกุมารพรหมกล่าวว่า พวกโคนันถือพระพุทธเจ้าเป็นเทพเป็นคณัน
หมายถึงผู้นับถือพระโคตรสธกมนั้น โดยไม่มีความเคลือบแคลงสงสัย ๆ คำที่
สันถกุมารพรหมกล่าวว่า พวกที่นับถือพระโคตรสธกมนั้นนั้น คำนี้ได้เกิดใน
สวรรค์คตินั้น แสดงให้เห็นว่า นับแต่พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายเกิดขึ้นในโลก
เทวโลกทั้ง ๖ ข้อมเต็มไปด้วยเทพเจ้าเหมือนกับเทวานที่เต็มไปด้วยแบริ่ง หรือป่าไม้
อ้ออันเต็มไปด้วยไม้้อฉะนั้น

คำว่า อิทธิบาทนั้น ได้แก่คุณธรรมที่ทำให้สำเร็จความประสงค์ ๔ ประการ
คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ๆ ฉันทะ ได้แก่ความพอใจ หมายความว่า
พอใจในการทำ ๆ วิริยะนั้น ได้แก่ความเพียร หมายความว่าทนกล้วกล้าในการ

ทำ ๆ จิตตะนั้น ได้แก่ความเอาใจใส่ หมายถึงความเอาใจใส่ในการทำความดี ๆ
 วิจารณ์นั้น ได้แก่ความไตร่ตรอง หมายถึงความไตร่ตรองในเหตุผลทั้งปวง ๆ คำว่า
 ความตั้งใจมั่นและความเพียรในความพอใจนั้น หมายถึงความตั้งใจมั่นและความ
 เพียรอันมีความพอใจเป็นเหตุ มีความพอใจเป็นใหญ่ ๆ คำว่า ความตั้งใจ
 มั่นและความเพียรในทางวิริยะ และในทางเอาใจฝักใฝ่ในทางไตร่ตรองนั้น ก็ได้
 แก่ความตั้งใจมั่น และความเพียรซึ่งมีวิริยะเป็นต้นเหตุ มีวิริยะเป็นใหญ่ มี
 ความฝักใฝ่เป็นต้นเหตุ มีความฝักใฝ่เป็นใหญ่ มีความไตร่ตรองเป็นต้นเหตุ มี
 ความไตร่ตรองเป็นใหญ่ ๆ สันเนือความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ได้ใจความตามฉัหมัตถาธิบายว่า อิทธิบาท ๔ ประการนั้น คือ ความพอใจ
 ในการทำ • ความแกล้วกล้าในการทำ • ความฝักใฝ่ในการทำ • ความไตร่
 ตรองในการทำ • สิ่งทำนั้นไม่จำกัดว่าเป็นสิ่งไร เมื่อทำพร้อมด้วยองค์ ๔
 คือ ความพอใจ ความแกล้วกล้า ความฝักใฝ่ ความไตร่ตรองแล้ว ต้องสำเร็จ
 ทั้งนั้น แต่จะให้มฤตฐานูปาทมกนั้น สิ่งทำนั้นต้องเป็นกุศล เป็นฉาน
 สมบัติ ดังสังฆกุมารพรหมได้ทำมา ๆ สันเนือความอันสำคัญเพียงเท่านั้น

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฐกัณ ๕๘

กัมภีรที่ฌนิกาย มหาวรรค

ชนวสภสูตร ทอนว่าด้วยโอกาส ๓ ประการ ที่จะให้ได้ความสุข

อิทมตถิ ภนฺเต พุรฺรهما สนฺจกฺกมาโร อภาสิตฺตํ ฯ อิทมตถิ ภนฺเต
 พุรฺรهما สนฺจกฺกมาโร ภาสิตฺวา เทเว ตาวตีสเ อามนฺเตสึ ตํ ก็ มลฺลณฺนติ
 โภณฺโต เทวา ตาวตีสวา ยาวณฺจิทํ เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา
 สมฺมาสมฺพุทฺธเชน คโย โภกาสาธิกมา อนุพุทฺธา สุขสฺสาธิกมายาติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงขณวสทสูตร กัณฑ์ที่ ๕๘ ว่าด้วยการได้โอกาส ๓ ประการที่จะให้ได้ความสุข ตามคำของสัทังกุมารพรหม ซึ่งขณวสทกัณฑ์ได้โอกาส กราบทุกแด่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า สืบต่อไป ตามวาระพระบาลี อรรถกถา ติมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่ประชุมกันอยู่ในสถานที่นี้ ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในขณวสทสูตรที่ ๕ ในคัมภีร์ ทิมนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้ในเบื้องต้นนั้นว่า ขณวสทกัณฑ์ได้กราบทูล สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ครั้นสัทังกุมารพรหมได้แสดงอิทธิบาท ๔ ประการ แล้ว จึงกล่าวแก่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายผู้ เป็นเทพเจ้าชาวดาวดึงส์จงเข้าใจว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ การได้โอกาส ๓ ประการ ที่จะให้ได้ความสุขแล้ว ฯ การได้โอกาส ๓ ประการ ที่เป็นเหตุให้ได้ความสุขนั้น คือ สิ่งใดนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้คลุกคลีด้วย กามารมณ์ และอกุศลธรรมทั้งหลาย ฯ ครั้นต่อมาภายหลังเขาก็ได้พึงธรรมของ พระอริยเจ้า ได้ทำไว้ในใจโดยถูกต้อง ได้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ครั้น เขาได้พึงธรรมของพระอริยเจ้าแล้ว ได้ทำไว้ในใจโดยถูกต้องแล้ว ก็ไม่คลุกคลี ด้วยกามารมณ์และอกุศลธรรมทั้งหลาย ฯ เมื่อเขาไม่คลุกคลีด้วยกามารมณ์และ อกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว ความสุขโสมนัสอันยังก็เกิดแก่เขา ฯ ดูก่อนท่าน ทั้งหลาย ความร่าเริงย่อมเกิดเพราะความร่าเริง ฉันทิ ความสุขและโสมนัสอันยัง ซึ่งเกิดจากความสุข ก็เกิดขึ้นแก่ผู้ไม่คลุกคลีด้วยกามารมณ์ และอกุศลธรรม ทั้งหลาย ฉะนั้น ฯ ดูก่อนท่านทั้งหลาย อันนั้นเป็นการบรรลุโอกาสข้อแรก ที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เพื่อ บรรลุความสุข

ยังอีกข้อ ๑ ท่านทั้งหลาย คือ กายสังขารอันหยาบ วิจิตสังขารอันหยาบ จิตตสังขารอันหยาบของบุคคลบางคนในโลกนี้ ยังไม่สงบระงับ ฯ ต่อมาภายหลัง

เขาได้ฟังธรรมของพระอริยเจ้า ได้ทำไว้ในใจโดยถูกต้อง ได้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ฯ เมื่อเขาได้ฟังธรรมของพระอริยเจ้า ได้เก็บธรรมของพระอริยเจ้ามาไว้ในใจโดยถูกต้อง ได้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม กายสังขาร วจสังขาร จิตตสังขาร อันหยาบของเขาห่อจมลงไป ฯ เมื่อกายสังขาร วจสังขาร จิตตสังขาร อันหยาบของเขาสงบไปแล้ว ความสุขและโสมนัสอย่างยิ่ง ซึ่งเกิดจากความสุขก็เกิดแก่เขา ฯ ความบันเทิงย่อมเกิดจากการบันเทิง ฉันทิ์ ความสุขและโสมนัสอย่างยิ่ง ซึ่งเกิดจากความสุข ก็เกิดแก่ผู้มีกายสังขาร วจสังขาร จิตตสังขาร อันหยาบสงบไป ฉะนั้น ฯ อันนั้นแหละท่านทั้งหลาย เป็นการบรรลุโอกาสข้อที่ ๒ ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เพื่อบรรลุความสุข

ยังอีกข้อ ๑ ท่านทั้งหลาย คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่รู้ตามความจริงว่าสิ่งใดเป็นกุศล อกุศล สิ่งไรมีโทษไม่มีโทษ สิ่งไรควรทำไม่ควรทำ สิ่งไรเลวและดี สิ่งไรเทียบกับของดำของขาว ฯ ต่อมาภายหลังเขาได้ฟังธรรมของพระอริยเจ้า ได้เก็บเอาธรรมของพระอริยเจ้ามาไว้ในใจโดยถูกต้อง ได้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ฯ เมื่อเขาได้ฟังธรรมของพระอริยเจ้าแล้ว ได้เก็บเอาธรรมของพระอริยเจ้าไว้ในใจโดยถูกต้องแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว เขาก็รู้ตามเป็นจริงว่า สิ่งใดเป็นกุศล อกุศล สิ่งไรมีโทษไม่มีโทษ สิ่งไรควรทำไม่ควรทำ สิ่งไรเลวและดี สิ่งไรเทียบด้วยของดำและของขาว ฯ เมื่อเขารู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ เขาก็ละอวิชชาได้ วิชชาที่เกิดขึ้นแก่เขา ฯ เมื่อเขาละอวิชชาได้แล้ว วิชชาเกิดขึ้นแก่เขาแล้ว ความสุขและโสมนัสอันยิ่งกว่าความสุข ก็เกิดขึ้นแก่เขา ฯ ความบันเทิงย่อมเกิดจากความบันเทิง ฉันทิ์ ความสุขและโสมนัสอันยิ่งกว่าความสุขก็เกิดขึ้น เพราะการละอวิชชา และเพราะการเกิดขึ้นแห่งวิชชา ฉะนั้น ฯ อันนั้นแหละท่านทั้งหลาย เป็นการบรรลุโอกาสที่ ๓ ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้เพื่อบรรลุความสุข ฯ ดูก่อนท่านทั้งหลาย สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้การได้โอกาสที่ ๓ ซึ่งเป็นเหตุให้ได้ความสุข เพื่อบรรลุความสุข ฯ ดูก่อนท่านทั้งหลาย สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น

เห็นผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้การได้โอกาสทั้ง ๓ ซึ่งเป็น
เหตุให้ได้ความสุขไว้อย่างเรวเข้ามาแล้ว ณ คณ สันเนอความในพระบาลีตอน
เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งขณนวกสูตร ในคัมภีร์สุมังคล-
วิลาสินีว่า คำว่า เพื่อความสุขนั้น คือ เพื่อสุขในฌานและสุขในมรรคผล ฯ
คำว่า คลุกคลีนั้น หมายถึงคลุกคลี ฯ คำว่า ธรรมของพระอริยเจ้า หมายถึงธรรม
ที่พระอริยเจ้า คือ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ฯ คำว่า ฟังนั้น คือ ได้ฟังต่อพระพักตร์
พระศาสดา หรือได้ฟังต่อหน้าสาวกของพระพุทธเจ้า มีภิกษุ ภิกษุณี เป็นต้น ฯ คำว่า
ทำไว้ในใจโดยอุกทาง ซึ่งเรียกตามบาลีว่า โยนิโสมนสิการนั้น ได้แก่ทำไว้ในใจโดย
อุบาย คือ โดยทาง โดยเหตุว่า อนิจจัง ดังนี้เป็นต้น ฯ อันคำว่า โยนิโสมนสิการนั้น
ได้แก่อุบายมนสิการ คือ ทำไว้ในใจโดยอุบาย ฯ อุบายมนสิการ นั้น ได้แก่
ปณณสิการ คือ การทำไว้ในใจโดยอุกทาง ฯ ปณณสิการ การทำไว้ในใจโดย
อุกทางนั้น ได้แก่การนึก การถูกใจ การเก็บมาไว้ในใจว่า ไม่เที่ยง ในสิ่งที่ไม่
เที่ยง ว่าไม่สวยงาม ในสิ่งที่ไม่สวยงาม ว่าเป็นทุกข์ ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าไม่ใช่
ตัวตน ในสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน อันจวนจะได้สำเร็จพระโสดาปัตติมรรค ฯ คำว่า
ไม่คลุกคลีนั้น คือ ไม่คลุกคลีด้วยวัตถุภายนอกและกิเลสภายนอก ฯ คำว่า ความสุขย่อม
เกิดขึ้นนั้น ได้แก่ความสุขในปฐมฌาน ฯ โสมนัสอันยิ่งกว่าความสุขย่อมเกิด
ขึ้นนั้น คือ โสมนัสย่อมเกิดขึ้นต่อไป เพราะความสุขในฌานเป็นปัจจัยแก่ผู้ออกจาก
สมาบัติแล้ว ฯ คำว่า จากความบันเทิงนั้น คือ จากความยินดี ฯ คำว่า
ความบันเทิงนั้น ได้แก่ปติโสมนัสอันแรงกล้า ฯ คำว่า การบรรลุโอกาสที่ ๑ นั้น
ได้แก่ปฐมฌานที่ขมื่นวรรค ๕ แล้วได้โอกาสของตน

ใน คำว่า กายสังขาร วีสังขาร จิตตสังขารอันหยาบนั้น มีคำปจฺฉาว่า
ทวิวกายสังขาร วีสังขารหยาบก็จงยกไว้ ทวิวจิตตสังขารหยาบนั้น คือ อย่างไร ?
มีคำวิสัชนาว่า คือ ยังละจิตตสังขารนั้นไม่ได้ ฯ ที่กายสังขารทั้งหลาย บุคคล

ย่อมละได้ด้วยจตุตถฌาน ๆ วังสังขารทั้งหลาย ละได้ด้วยหัตถิฌาน ๆ จิตต-
สังขารทั้งหลาย ละได้ด้วยนิโรธสมาบัติ ๆ โดยเหตุนี้ เมื่อละกายสังขาร วัง-
สังขารได้แล้ว จิตตสังขารก็ตั้งอยู่ ที่ชื่อว่าหยาบนั้น ก็เพราะยังละไม่ได้ ๆ
คำว่า ความสุขนั้น หมายความว่าความสุขในผลสมาบัติที่เกิดจากจตุตถฌาน ซึ่งเกิดขึ้น
แก่ผู้ออกจากนิโรธ ๆ คำว่า โสมนัสอันยิ่งกว่าความสุขนั้น หมายโสมนัสที่มี
ต่อ ๆ ไปแก่ผู้ต้อออกจากผลสมาบัติ ๆ คำว่า การบรรลุโอกาสที่ ๒ นั้น หมาย
จตุตถฌานที่ข่มสุขและทุกข์เสียแล้ว ถือเอาโอกาสของตน ๆ เมื่อสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงหมายเอาจตุตถฌานแล้ว ก็เป็นอันหมายเอาหัตถิฌาน หัตถิฌาน
เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงไม่ได้กล่าวไว้อีกแผนกหนึ่ง

ในคำว่า กุศล เป็นต้นนั้น มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ คือ คำว่า กุศล
นั้น ได้แก่กุศลกรรมบถ ๑๐ ๆ คำว่า อกุศลนั้น ได้แก่อกุศลกรรมบถ ๑๐ ๆ
กุศลกรรมบถ ๑๐ และอกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้ชื่อว่าเป็นของมีโทษและไม่มีโทษ
เป็นต้น ๆ อกุศลกรรมบถ ๑๐ เรียกว่าของเปรียบด้วยของดำ ส่วนกุศลกรรม-
บถ ๑๐ เรียกว่าของเปรียบด้วยของขาว ๆ นิพพานเป็นของเปรียบกับของสิ่งไร
ไม่ได้ ๆ อวิชชานั้น คือ ละอวิชชาที่ปกปิดด้วยอวิชชาสงสาร ๆ คำว่า วิชชา
ย่อมเกิดขึ้นนั้น คือ วิชชาในอหัตมรรคย่อมเกิดขึ้น ๆ คำว่า ความสุขนั้น
หมายเอาความสุขในอหัตมรรคหรือหัตผล ๆ คำว่า โสมนัสยิ่งกว่าความสุขนั้น
ได้แก่โสมนัสต่อ ๆ ไป ที่มีแก่ผู้ต้อออกจากผลสมาบัติ ๆ คำว่า การบรรลุโอกาส
ที่ ๓ นั้น หมายอหัตมรรคที่ข่มกิเลสทั้งปวงไว้ แล้วถือเอาโอกาสของตน ๆ
ส่วนมรรคนอกจากอหัตมรรคนั้น ย่อมรวมอยู่ในอหัตมรรค เพราะฉะนั้น ใน
พระบาลีจึงไม่ได้กล่าวไว้อีกแผนกหนึ่ง

ก็การได้โอกาส ๓ ประการนี้ ควรแสดงให้พิสดารตามอารมณ์ ๓๘ ประ-
การ ๆ จะแสดงอย่างไร ? มีคำแก้ไขว่า อารมณ์ทั้งสามมีกล่าวไว้ในคัมภีร์
วิสุทธิมรรค ควรแสดงปฐมฌานในฐานะ ๒๔ อันกำหนดด้วยอุปจารสมาธิและ
อัปปนาสมาธิ ว่าเป็นการบรรลุโอกาสที่ ๑ ๆ ควรแสดงหัตถิฌาน หัตถิฌาน
ในฐานะ ๑๓ และจตุตถฌานในฐานะ ๑๕ อันสั่งให้ถึงนิโรธสมาบัติ ว่าเป็นการบรรลุ

โอกาสที่ ๒ ๑ อุปจารณาทัง ๑๐ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งมรรค จัดเข้าในการ
บรรลुโอกาสที่ ๓ ๑ อีกอย่างหนึ่ง อธิสัสสิกขา จัดเป็นการบรรลुโอกาสที่ ๑ ๑
อธิจิตตสิกขา จัดเป็นการบรรลुโอกาสที่ ๒ ๑ อธิปัญญาสิกขา จัดเป็นการ
บรรลुโอกาสที่ ๓ ๑ อันมีแสดงตามสิกขา ๓ เมื่อแสดงตามสามัญญผลสูตร ต้อง
จัดตั้งแต่จุลศีลถึงปจุมณานเป็นการบรรลुโอกาสที่ ๑ ๑ จัดหัตถิขณานจนถึงเนว-
สัญญานาสัญญาขณอนาน เป็นการบรรลुโอกาสที่ ๒ ๑ จัดวิปัสสนาจนถึงพระ
อรหัตเป็นการบรรลุโอกาสที่ ๓ ๑ เมื่อแสดงตามพระไตรปิฎก ก็จัดพระวินัยปิฎก
เป็นการบรรลुโอกาสที่ ๑ จัดพระสุตตันตปิฎก เป็นการบรรลุโอกาสที่ ๒ ๑
จัดพระอภิธรรมปิฎก เป็นการบรรลุโอกาสที่ ๓ สันเนอความในอรรถกถาทอนัน
เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายเนื้อความที่แสดงมาแล้วตาม
พระบาลีอรรถกถานั้นออกไปอีก เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแก่ผู้ฟังทั้งหลาย คือ
คำว่า การบรรลุโอกาส ๓ ประการนั้น เมื่อจะพูดให้เป็นที่เข้าใจง่าย ก็ได้แก่
เหตุที่ให้มีความสุข ๓ ประการ ๑ เหตุที่ให้มีความสุข ๓ ประการนั้น ประการ
ที่ ๑ ได้แก่การไม่คลุกคลีด้วยอารมณ์ และอกุศลธรรมทั้งหลาย ๑ ประการ
ที่ ๒ ได้แก่การระงับกายสังขาร วจสังขาร จิตตสังขาร ๑ ประการที่ ๓ ได้แก่
อรหัตมรรค อรหัตผล ดังนี้ ๑ เมื่อถือตามคำของพระอรรถกถาจารย์แล้ว เหตุ
ให้มีความสุขข้อที่ ๑ นั้น ได้แก่ปฐมณาน ๑ เหตุให้มีความสุขข้อที่ ๒ นั้น ได้แก่
หัตถิขณาน ตติขณาน จตุตถณาน ๑ เหตุให้มีความสุขข้อที่ ๓ นั้น ได้แก่
อุปจารณาน ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งมรรค ๑ อีกอย่างหนึ่ง เหตุให้มีความสุขข้อที่ ๑
นั้น ได้แก่อธิสัสสิกขา ๑ เหตุให้มีความสุขข้อที่ ๒ นั้น ได้แก่อธิจิตตสิกขา ๑
เหตุให้มีความสุขข้อที่ ๓ นั้น ได้แก่อธิปัญญาสิกขา ๑ อีกอย่างหนึ่ง เหตุให้
มีความสุขข้อที่ ๑ นั้น ได้แก่จุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล อินทริยสังวร สติ
สัมปชัญญะ สันโดษ ปฐมณาน ๑ เหตุให้มีความสุขข้อที่ ๒ นั้น ได้แก่หัตถิขณาน

ตติยฌาน จตตฌาน อากาสนัญญาตนฌาน วิญญานัญญาตนฌาน อากิญ-
จัญญาตนฌาน เนวสัญญานาสัญญาตนฌาน ฯ เหตุให้ได้ความสุขข้อที่ ๓ นั้น
ได้แก่วิปัสสนาจนถึงพระอรหันต์ ฯ อีกนัยหนึ่ง เหตุให้ได้ความสุขข้อที่ ๑ นั้น ได้แก่
พระวินัยปิฎก ฯ เหตุให้ได้ความสุขข้อที่ ๒ นั้น ได้แก่พระสุตตันตปิฎก ฯ เหตุ
ให้ได้ความสุขข้อที่ ๓ นั้น ได้แก่พระอภิธรรมปิฎก ดังนี้

คำว่า กายสังขารนั้น แปลว่า เครื่องแต่งกาย ได้แก่มหาบิณฑบาต
ที่แต่งร่างกายให้เป็นอยู่ ฯ วิญญาณนั้น แปลว่า เครื่องตักแตงวาจา
ได้แก่วิตก วิจารณ์ คือ ความนึก ความตรอง ที่เป็นเหตุให้พูดออกมาอย่างใดอย่าง
หนึ่ง ฯ จิตตสังขารนั้น แปลว่า เครื่องตกแต่งใจ ได้แก่สัญญา และเวทนา
คือ ความจดจำ และความสุข ทุกข์ อเบกขา อันเป็นเหตุให้ใจคิดสิ่งนั้น สิ่ง
คำอื่น ๆ นอกจากนั้นพระอรหันตภิกษุก็ได้อธิบายไว้แจ่มแจ้งแล้ว เพราะฉะนั้น
ที่จะแสดงต่อไปนี้ ก็มิแต่แสดงให้เป็นข้อปฏิบัติของผู้ฟังทั้งหลายเท่านั้น

กล่าวคือ เมื่อผู้ฟังทั้งหลายประสงค์จะปฏิบัติตามที่แสดงมาแล้วนี้ ก็จง
จับหลักสำคัญไว้ว่า ความสุขที่ควรพยายามให้ได้อย่างยิ่งนั้น ก็คือ ความสุข
ในปฐมฌาน ๑ ความสุขในทุติยฌาน ๑ จตตฌาน จนถึงนิโรธสมาบัติ ๑
ความสุขในอริยมรรค อริยผล ๑ เมื่อจำได้อย่างนั้นแล้ว จงจำไว้อีกเป็นครั้งที่ ๒
ว่า การที่จะได้ความสุขเหล่านั้น ต้องได้ด้วยการปฏิบัติธรรมให้สมควรแก่ธรรม
คือ ให้สมควรแก่โลกุตตรธรรม ฯ การที่จะให้ปฏิบัติให้สมควรแก่โลกุตตรธรรมได้
ก็อาศัยโยนิโสมนสิการ คือ การทำไว้ในใจโดยถูกต้อง หรือการนึกการคิดโดย
ถูกต้อง อันได้แก่ถูกต้องทางโลกุตตรธรรม ฯ การที่จะนึกคิดถูกต้องทางโลกุตตรธรรมได้
นั้น ก็อาศัยแก่การฟังธรรมของพระอริยเจ้า ฯ ได้ใจความว่า การฟังธรรมของ
พระอริยเจ้า เป็นเหตุให้คิดนึกถูกต้องทาง ฯ การคิดนึกถูกต้องทาง เป็นเหตุให้ปฏิบัติ
ธรรมสมควรแก่โลกุตตรธรรม ฯ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่โลกุตตรธรรม จึง
เป็นเหตุให้ได้ความสุข อันเกิดจากฌานสมาบัติ มรรคผล นิพพาน ดังนี้ ฯ
เมื่อจับหลักได้อย่างนั้นแล้ว จงพยายามฟังธรรมของพระอริยเจ้า ฯ เมื่อได้ฟัง
ธรรมของพระอริยเจ้าแล้ว จงจดจำไว้คิดนึกโดยถูกต้อง ว่าสิ่งใดเป็นของไม่งาม
เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นของไม่ใช่วัตถุตน ฯ เมื่อรู้แล้วจงพยายามปฏิบัติ

ตามความรู้นั้น ๆ เมื่อปฏิบัติตามความรู้นั้นได้แล้ว ก็จะได้ความสุขอันเกิดจาก
ฉาน สมาบัติ มรรค ผล นิพพาน ไปตามลำดับ ๆ เมื่อยังไม่ได้ความสุขอัน
เกิดจากมรรค ผล นิพพาน ตามลำดับ ก็จะได้ความสุขอันเกิดจากการปฏิบัติ
ของตนตามสมควรแก่ความปฏิบัติ คือ คนปฏิบัติได้เพียงไหน ก็จะได้ความสุข
เพียงนั้น เช่นการปฏิบัติเพียงอริสัลลสิกขา คือ เพียงศีลอันบริสุทธิ์ตามเพศชั้น
ของตน ซึ่งเป็นคุณุหัตถ์หรือบรรพชิต ก็จะได้ความสุขอันเกิดจากศีล คือ ความ
เป็นใจ ไม่ต้องกลัวว่าจะได้รับโทษทุกขภัย เพราะความประพฤติของตน ทั้งใน
ชาติหนึ่งและชาติหน้า เช่นคนไม่ฆ่าใคร ไม่ลักขโมยของใคร ไม่ทำกาเมสุมิงจาจาร
ต่อใคร ไม่พูดเท็จให้ใครเสียประโยชน์ ไม่ดื่มสุราเมรัยให้เกิดโทษแก่ตนและ
ผู้อื่นที่เกี่ยวข้องด้วยการทะเลาะวิวาทบาดหมาง ตนก็จะได้รับความเป็นใจ ความ
สบายใจเสมอไป ไม่ต้องกลัวว่าใครจะมาฆ่าเรา หรือฟ้องหาใส่โทษเรา เกือบค
งเรา ดังนั้น เป็นต้น เมื่อคนปฏิบัติในชั้นอริจิตตสิกขา คือ ชั้นสมาบัติ ตนก็
จะได้รับความสุขอันเกิดจากสมาธิ ๆ เมื่อคนปฏิบัติได้ในชั้นอริบัญญัติสิกขา คือ
ชั้นปัญญา ตนก็จะได้รับความสุขอันเกิดจากปัญญา

เมื่อจะว่าตามใจความในบาลีที่แสดงมาแล้วนั้น ก็มีใจความว่า เหตุที่จะ
ให้มีความสุขข้อที่ ๑ นั้น ได้แก่การพึงธรรมของพระอริยเจ้า แล้วก็นึกให้ถูก
ทาง ปฏิบัติให้สมควรแก่โลกุตตรธรรม ไม่คลุกคลีด้วยกามารมณ์และอกุศลธรรม
ของพระอริยเจ้า การนึกให้ถูกทาง การปฏิบัติธรรมให้สมควรแก่โลกุตตรธรรม
การทำกายสังขาร วจิสังขาร จิตตสังขารให้สงบไป ๆ เหตุจะให้มีความสุขข้อที่ ๓
นั้น ได้แก่การพึงธรรมของพระอริยเจ้า การนึกให้ถูกทาง การปฏิบัติธรรมให้สม
ควรแก่โลกุตตรธรรม การรู้จักกุศล อกุศล รู้จักสิ่งที่มีโทษไม่มีโทษ รู้จักสิ่งท
ควรทำไม่ควรทำ รู้จักสิ่งที่เลวทรต่ำ รู้จักสิ่งที่เหี้ยมด้วยของคำของชาว จนละ
อวิชาได้ ดังนี้ เป็นอันว่าสังฆกุมารพรหมได้กล่าวแก่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ว่า
พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เหตุให้มีความสุข ๓ ประการนี้แล้ว ดังนี้ สอนข้อความที่
ควรยกขึ้นแสดงในธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๕๔

คัมภีร์ทมิฬนิกาย มหาวรรค

ชนวสภสูตร ตอนว่าด้วยสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น

อิทมคฺกั ฃนฺเต พุรหฺมา สนฺนํกุมาโร อภาสํคฺกั ฯ อิทมคฺกั ฃนฺเต พุรหฺมา สนฺนํกุมาโร ภาสํคฺกัวา เทเว ตาวคฺคิเส อามนฺเตสิ ตํ กิ มณฺณนฺติ โภณฺโต เทวา ตาวคฺคิสา ขาว สฺปณฺณตฺตาปฺเป เตเน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหฺตา สมนฺาสมฺพุทฺเชนาติ.

ณ บัณฺเฑ อาทมภาพจกัแสดงชนวสภสูตรกัณฑ์ที่ ๕๔ ว่าด้วยเรื่องสติปัฏฐาน ๔ บริกขารสมาธิ ๑ และความนิกของท้าวเวสัณมหาราช ตามพระบาลี อรรถกถา ฃมฺมคฺคมาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายที่มาประชุมกันฟังธรรมอยู่ในสถานที่ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

คํานึความตามวาระพระบาลีอันมีในชนวสภสูตรที่ ๕๔ คัมภีร์ทมิฬนิบาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ชนวสภยักขัได้กราบ ทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ครันสนังกุมารพรหม ได้แสดงเหตุ ๓ ประการที่จะให้ได้ความสุขจบลงไปแล้ว จึงได้กล่าวแก่เทพเจ้า ชาวดาวดึงส์ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เห็นผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงบัญญัติสติปัฏฐาน ๔ เพื่อให้ได้กุศลไว้ดีแล้ว ท่านทั้งหลาย เข้าใจว่าอย่างไร ? สติปัฏฐาน ๔ นั้น ได้แก่อะไร ? ได้แก่การที่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เล็งเห็นกายในกาย มีความเพียร มีความรู้สึกตัว มีสติ กำจัดอภิชฌา โทมนัสในโลกได้ เมื่อเล็งเห็นกายในกายแล้วก็มีใจตั้งมั่นดี มีความเลื่อมใสดีในกายภายในนั้น ฯ ภิกษุผู้มีใจตั้งมั่นดี มีความเลื่อมใสดีในกายภายในนั้น

ย่อมทำให้เกิดความรู้ความเห็นในกายภายนอก คือ กายผู้อื่น ๆ ภาวนาเป็นผู้
 เล็งเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายภายใน เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึก มี
 ความระลึกได้ กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกได้ ภาวนาผู้เล็งเห็นเวทนาใน
 เวทนาทั้งหลายภายใน ย่อมมีใจตั้งมั่นดี มีความเลื่อมใสดีในเวทนาภายในนั้น ๆ
 ภาวนาผู้ใจตั้งมั่นดี มีความเลื่อมใสดีในเวทนาภายในนั้น ย่อมทำให้เกิดความรู้
 ความเห็นในเวทนาภายนอก คือ เวทนาของผู้อื่น ๆ ภาวนาย่อมเล็งเห็นจิตในจิต
 ภายใน มีความเพียร มีความรู้สึก มีความระลึกได้ กำจัดอกิขณาโทมนัส
 ในโลกได้ ภาวนาผู้เล็งเห็นจิตในจิตภายในย่อมมีใจตั้งมั่นดี มีใจผ่องใสดีในจิต
 ภายในนั้น ๆ ภาวนาผู้ใจตั้งมั่นดี มีใจผ่องใสดีในจิตภายในนั้น ย่อมทำให้เกิด
 ความรู้ความเห็นในจิตภายนอกคือจิตของผู้อื่น ๆ ภาวนาย่อมเล็งเห็นธรรมในธรรม
 ทั้งหลายภายใน ผู้มีความเพียร ผู้มีความรู้สึก ผู้มีความระลึกได้ ต้องกำจัด
 อกิขณาโทมนัสได้ ภาวนาผู้เล็งเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายใน ย่อมมีใจตั้ง
 มั่นดี มีใจผ่องใสดีในธรรมทั้งหลายภายในนั้น ๆ ภาวนาผู้ใจตั้งมั่นดี มีใจ
 ผ่องใสดีในธรรมภายในนั้น ย่อมทำให้เกิดความรู้ ความเห็นในธรรมภายนอก
 คือ ในธรรมของผู้อื่น ๆ คู่ก่อนท่านทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็น
 อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติสติปัฏฐาน ๔ นี้ไว้เพื่อบรรลุกุศลแล้ว

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นสังฆกุมารพรหมได้กล่าวเนื้อความอันนั้นแล้ว
 จึงกล่าวแก่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ว่า ขอท่านทั้งหลายจงเข้าใจว่า พระผู้มีพระภาค
 เจ้าผู้รู้ ผู้เห็น ผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงบริกขารสมาธิ ๑
 ประการไว้เพื่อให้สมาสมาธิเกิดขึ้น เพื่อให้สมาสมาธิบริบูรณ์ขึ้น ๆ บริกขาร
 สมาธิ ๑ ประการนั้น คือสิ่งไรบ้าง ? คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปो สัมมาวาจา
 สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวาชาโม สัมมาสติ ฯ ความมีอารมณ์
 อันเดียวแห่งจิตประกอบด้วยองค์ ๗ นั้น เรียกว่าสมาสมาธิของพระอรหันตเจ้าผู้มี
 อปนิสขบั้ง มีบริกขารบั้ง สัมมาสังกัปปो ย่อมมีแก่สัมมาทิฏฐิ สัมมาวาจา
 ย่อมมีแก่สัมมาสังกัปปो สัมมากัมมันโต ย่อมมีแก่สัมมาวาจา สัมมาอาชีโว
 ย่อมมีแก่สัมมากัมมันโต สัมมาวาชาโม ย่อมมีแก่สัมมาอาชีโว สัมมาสติ ย่อม
 มีแก่สัมมาวาชาโม สัมมาสมาธิ ย่อมมีแก่สัมมาสติ สัมมาญาณ ย่อมมีแก่สัมมา-

สมาธิ สัมมาวิมุตติ ย่อมมีแก่สัมมาญาณ ฯ ผู้ที่กล่าวชอบต้องกล่าวต่อผู้ใดว่า
 สุวากุขาโต ภควตา ชมโม สนฺทิกฺขโก อกาลโก เอหิปสฺสโก โอปนยิโก
 ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ดังนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงเปิดประตูนิพพานไว้เพื่อ
 ท่านแล้ว ดังนี้ ฯ ผู้ที่กล่าวชอบต้องกล่าวต่อผู้อื่น ซึ่งเป็นผู้ประกอบด้วยความ
 เลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า สุวากุขาโต หิ ภควตา ชมโม
 สนฺทิกฺขโก อกาลโก เอหิปสฺสโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ
 อปารุตา เต อมตสฺส ทวารา ซึ่งแปลว่า ก็ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
 แสดงไว้แล้วนั้นเป็นธรรมที่เห็นเอง เป็นธรรมไม่เลือกเวลา เป็นธรรมควรเรียก
 ให้มาดุ เป็นธรรมควรน้อมเข้ามาในคนได้ เป็นธรรมที่ผู้รู้จักความต้องรู้ได้ด้วย
 ตนเอง พระพุทธเจ้าได้ทรงเปิดประตูนิพพานไว้เพื่อท่านแล้ว ดังนี้ ฯ พวกใด
 ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์
 และศีลที่พระอริยเจ้าพอใจ ฯ ผู้ใดเป็นโอปปาติกะ ได้รับแนะนำในธรรม
 แล้ว มีกำหนด ๒๔ แสนเศษ ซึ่งเป็นชาวมคธทนต์ถือพระรัตนตรัยซึ่งลวงลับ
 ไปแล้ว ซึ่งเป็นพระโสดาบัน เป็นผู้ไม่มีความตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอน
 เป็นผู้ตรัสรู้ข้างหน้า เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ ประการแล้ว ฯ กำลังที่จะนับของ
 เรารู้ว่า ในพวกนั้นมีพระสกทาคามี มีหมู่สัตว์โลกเหล่านั้นที่มีส่วนแห่งบุญ ดังนี้
 ก็หาไม่ได้ แต่เรากล่าวมุสาวาทจึงไม่อาจนับ

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นสนังกุมารพรหมได้กล่าวเนื้อความดังนี้
 แล้ว ท้าวเวสวัณมหาราชก็นกขนิวว่า เป็นที่น่าอัศจรรย์นัก ที่พระศาสดาผู้
 ยิ่งเข่นนั้นก็มิใช่ การกล่าวธรรมอันยิ่งเข่นนั้นก็มิใช่ การได้คุณวิเศษอันยิ่ง
 เข่นนั้นก็ปรากฏอยู่ ดังนี้ ฯ ลำดับนั้น สนังกุมารพรหมก็รู้จักความนึกของท้าว
 เวสวัณมหาราช จึงถามขึ้นว่า ท้าวเวสวัณมหาราชเข้าใจว่า พระศาสดาเข่น
 ได้มิใช่ในอดีตแล้วหรือ การกล่าวธรรมอันยิ่งเข่นนี้ได้มิใช่ในอดีตแล้วหรือ
 การได้คุณวิเศษอันยิ่งเข่นนี้ได้ปรากฏแล้วหรือ พระศาสดาผู้ยิ่งเข่นนั้นก็มิใช่
 อนาคตหรือ การกล่าวธรรมอันยิ่งเข่นนั้นก็มิใช่ในอนาคตหรือ การได้คุณวิเศษอัน
 ยิ่งเข่นนั้นก็มิใช่ในอนาคตหรือ

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า สันถัมภ์พรหมได้กล่าวเนื้อความข้อนี้แก่
เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ ท้าวเวสวัณเมหาราชได้สดับเนื้อความข้อนี้ ได้รับ
เนื้อความข้อนี้มาเฉพาะหน้าสันถัมภ์พรหม ผูกกล่าวแก่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์
แล้วมาบอกแก่บริษัทของตน ๑ ชนวสภยักษีสดับเนื้อความข้อนี้ ได้รับ
เนื้อความข้อนี้มาเฉพาะท้าวเวสวัณเมหาราชผู้บอกแก่บริษัทของตน แล้วนำมา
กราบทูลสมเด็จพระศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ สมเด็จพระศพลสัมมาสัมพุทธ-
เจ้าได้ทรงสดับเนื้อความข้อนี้ ทรงรับเนื้อความข้อนี้เฉพาะหน้าชนวสภยักษแล้ว
ตรัสบอกแก่พระอานนที่ด้วยความรู้ของพระองค์เอง ๑ พระอานนที่ได้สดับ
เนื้อความข้อนี้ ได้รับเนื้อความข้อนี้มาเฉพาะพระพักตร์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วแสดงแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย ๑ เป็นอันว่า
พรหมจรรย์กว้างขวางแพร่หลาย เป็นประโยชน์แก่ชนมาก เป็นของแน่นหนา
เป็นของที่เทพยตามนุษย์ทั้งหลายประกาศไว้แล้ว ดังนี้ จบชนวสภสูตรกัณฑ์ที่ ๕๔
เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้เนื้อความในอรรถกถาแห่งชนวสภสูตร ในคัมภีร์สมุทฺธ-
วิลาสินว่า คำว่า เพื่อได้กุศลนั้น คือ เพื่อได้มรรคกุศล ผลกุศล ๑ เพราะ
มรรคและผลทั้ง ๒ นั้น ชื่อว่าเป็นกุศลเพราะเป็นของไม่มีโทษ เพราะเป็นของ
ปลอดภัย ๑ คำว่า มีใจตั้งมั่นในกายภายในนั้น คือ มีใจแน่วแน่ในกาย
ภายใน ๑ คำว่า ทำความรู้ความเห็นให้เกิดขึ้นในกายภายนอก คือ กายของ
ผู้อื่นนั้น คือ ส่งความรู้ไปหาภายนอกจากกายของตน ๑ ในบททั้งปวงก็เหมือน
นั้น ๑ คำว่า มีสติในบททั้งปวงนั้น คือ มีสติกำหนดธรรม ๔ ประการมีกาย
เป็นต้น ๑ คำว่า โลกนั้น หมายธรรม ๔ ประการมีกายเป็นต้น ๑ ขอให้ทราบว่า
สติปัฏฐาน ๔ เป็นของเจือด้วยธรรมทั้งโลกีย์และโลกุตระ

คำว่า บริกขารสมาธินั้น หมายบริกขาร ๓ ประการ ๑ เครื่องประดับ
ในคำว่ารณมีความขาวเป็นบริกขร มีฉานเป็นเพลา มีวริขะเป็นจักรนั้น ชื่อว่า

บริกขาร ฯ บริวารในคำว่าลอมตแล้วด้วยเครื่องลอมเมือง ๑ ประการนั้น ชื่อว่า
 บริกขาร ฯ เครื่องประกอบในคำว่าบริกขารแห่งชีวิต คือ คิลานปัจจัยนั้น ชื่อ
 ว่าบริกขาร ฯ แต่ในที่นี้ท่านกล่าวว่า บริกขารสมาธิ ๑ ประการ ดังนี้ หมายเอาบริวาร ฯ
 คำว่า บริกขาร คือ บริวาร ฯ คำว่า อันนี้เรียกว่าสัมมาสมาธิของพระอริยเจ้า
 คือ สัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๑ เหมือนกับพระเจ้าจักรพรรดิที่ประกอบด้วย
 องค์ ๑ นี้ เรียกว่าสัมมาสมาธิของพระอริยเจ้า ฯ คำว่า มีอุปนิสัยนั้น
 คือมีบริวาร ฯ คำว่า แก่สมาธิปฏิ คือ แก่ผู้ตั้งอยู่ในสมาธิปฏิสนธิ ฯ คำว่า
 สัมมาสังกัปปโยขมมัตถ์ คือ สัมมาสังกัปปโย ข่อมเป็นไป ฯ ในบททั้งปวง
 กันนั้น ฯ แต่เนื้อความอันควรทราบด้วยสามารถแห่งมรรคและผล ฯ ควรทราบ
 อย่างไร ? ควรทราบว่า มรรคสัมมาสังกัปปโย ข่อมมีแก่ผู้ตั้งอยู่ในมรรคสัมมา-
 ธิปฏิ สนทนถึงมรรควิมุตติ ข่อมมีแก่ผู้ตั้งอยู่ในมรรคญาณ ผลสัมมาสังกัปปโยข่อมมี
 แก่ผู้ตั้งอยู่ในผลสัมมาธิปฏิ จนกระทั่งผลวิมุตติ ข่อมมีแก่ผู้ตั้งอยู่ในผลสัมมาญาณ ฯ
 คำว่า สุวากุขาโต เป็นต้น มักกล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้ว คำว่า เนะนํ
 คีในธรรมนั้น คือ แน่นอนในธรรมนิยาม ฯ คำว่า สัตวโลกนอกนั้นน หมาย
 พระอนาคามิ ฯ อธิบายว่า พระอนาคามิ มีอยู่ ฯ คำว่า ส่วนบุญนั้นหมาย
 ผู้เกิดด้วยส่วนบุญ ฯ คำว่า โอตตปฺปะเนน หมายความว่าความสะอาด ฯ อธิบายว่า
 เราไม่อาจกล่าว เพราะกลัวภัยอันเกิดจากมสาวาท ไม่ใช่ว่า กำลังที่จะนับของเรา
 ไม่มี ฯ คำว่า ท้าวเวสวัณมหาราชเข้าใจหรือไม่นั้น เป็นคำถามเฉพาะท้าวเวสวัณ
 เท่านั้น ฯ คือ ท้าวเวสวัณนั้นมัลลทช้อยว่า พระศาสนาเช่นนั้นไม่ได้มีในอดีต
 อนาคต ดังนี้ห้ามได้ ฯ ความแปลกกันในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าทั้งปวงย่อม
 ไม่มี ฯ คำว่า พรหมจรรย์นั้น หมายพรหมจรรย์ คือ สิกขา ๓ ทั้งสน ฯ
 คำนอกจากนี้เป็นคำคั่นท่อนั้น ฯ กับทเหล่านั้นเป็นบทที่พระธรรมสังคากถกรเจ้าทั้งหลาย
 ได้ตั้งไว้ สันเนื้อความในอรรถกถา เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความในอรรถกถานั้นออกไป
 อีก คือ ในอรรถกถาอันว่าด้วยบริกขารสมาธินั้น ยังพึงยากอยู่ ข้อที่พึงยากนั้น

เป็นด้วยท่านยกเอาคำในท่อนมาแสดงเพื่อแก้ไข คำว่า บริกขารให้กว้างออกไป คือ ท่านยกเอาคำว่า รมมีความขาวเป็นบริกขาร มีถาเป็นเพลลา มีวัชระเป็น จักรขึ้นมาแสดงว่า บริกขารนั้น ได้แก่เครื่องประดับดังนี้ ๑ ท่านยกเอาคำว่า เมืองล้อมคด้วยบริกขารเมือง ๑ ขึ้นมาแสดงว่า บริกขารนั้น ได้แก่เครื่องล้อม ดังนี้ ๑ ท่านยกเอาคำว่า บริกขารชีวิต คือ กลาณบัจจขึ้นมาแสดงว่า บริกขารนั้น ได้แก่เครื่องประกอบดังนี้ ๑ ๑ ได้ใจความว่า บริกขารนั้น หมายถึงเอาเครื่องประดับ ๑ หมายถึงเอาเครื่องห้อมล้อม ๑ หมายถึงเอาเครื่องประกอบ ๑ ๑ แล้วท่านกล่าวต่อไปว่า คำว่า บริกขารสมาธิ ๑ ในพระสูตรนั้น ได้แก่เครื่องห้อมล้อม ดังนี้ ๑ เป็นอัน ได้ใจความว่า เครื่องห้อมล้อมสมาธิ ๑ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปो สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวาจาโม สัมมาสติ เรียกว่า บริกขารสมาธิ เรียกว่าบริกขารสมาธิ เพราะเป็นเครื่องห้อมล้อมสมาธิ เปรียบ เหมือนแก้ว ๑ ประการ อันเป็นเครื่องห้อมล้อมพระเจ้าจักรพรรดิเท่านั้น

ในอรรถกล่าวว่า สัมมาสังกัปปो ข้อมมีแก่ผู้ตั้งอยู่ในสัมมาทิฏฐิเป็นต้นนั้น ท่านหมายความว่า ผู้ที่ตั้งอยู่ในมรรคผลแล้ว ข้อมมีบริกขารสมาธิตั้งอยู่เป็นลำดับไป คือ ผู้ที่ตั้งอยู่ในมรรคสัมมาทิฏฐิ ต้องมีมรรคสัมมาสังกัปปो ๑ ผู้ที่ตั้งอยู่ในมรรค สัมมาสังกัปปอแล้ว ต้องมีมรรคสัมมาวาจา ๑ ผู้ที่ตั้งอยู่ในมรรคสัมมาวาจาแล้ว ต้องมีมรรคสัมมากัมมันโต ๑ ผู้ที่ตั้งอยู่ในมรรคสัมมากัมมันโตแล้ว ต้องมี มรรคสัมมาอาชีโว ๑ ผู้ที่ตั้งอยู่ในมรรคสัมมาอาชีโวแล้ว ต้องมีมรรคสัมมาวาจา-โม ๑ ผู้ที่ตั้งอยู่ในมรรคสัมมาวาจาโมแล้ว ต้องมีมรรคสัมมาสติ ๑ ผู้ที่ตั้ง อยู่อยู่ในมรรคสัมมาสติแล้ว ต้องมีมรรคสัมมาสมาธิ ๑ ผู้ที่ตั้งอยู่ในมรรคสัมมาสมาธิ แล้ว ต้องมีมรรคสัมมาญาณ ๑ ผู้ที่ตั้งอยู่ในมรรคสัมมาญาณแล้ว ต้องมีมรรค สัมมาวิมุตติ ส่วนผลก็เหมือนกัน ดังนี้

ได้ใจความในข้อนี้ว่า เมื่อมีสัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบแล้ว ต้องมี สัมมาสังกัปปอ คือ ความดำริชอบ ๑ เมื่อมีสัมมาสังกัปปอ คือ ความดำริชอบ แล้ว ต้องมีสัมมาวาจา คือ การพูดชอบ ๑ เมื่อมีสัมมาวาจา คือ การพูดชอบ แล้ว ต้องมีสัมมากัมมันโต คือ การทำชอบ ๑ เมื่อมีสัมมากัมมันโต คือ การ ทำชอบแล้ว ต้องมีสัมมาอาชีโว คือ การเลี้ยงชีพชอบ ๑ เมื่อมีสัมมาอาชีโว

คือ การเลียงชพชอบแล้ว ต้องมีสัมมาวาชาโม คือ การพยายามชอบ ๆ เมื่อมี
สัมมาวาชาโม คือ การพยายามชอบแล้ว ต้องมีสัมมาสติ คือ การระลึกชอบ ๆ
เมื่อมีสัมมาสติ คือ การระลึกชอบแล้ว ต้องมีสัมมาสมาธิ คือ การตั้งใจมั่นชอบ ๆ
เมื่อมีสัมมาสมาธิ คือ การตั้งใจมั่นชอบแล้ว ต้องมีสัมมาญาณ คือ การรู้ชอบ ๆ
เมื่อมีสัมมาญาณ คือ การรู้ชอบแล้ว ต้องมีสัมมาวิมุตติ คือ การหลุดพ้นจากกิเลส
และกองทุกข์ชอบ ดังนี้

กลั่นใจความลงไปอีกชั้นหนึ่งว่า เมื่อมีความเห็นชอบแล้ว ต้องมีความ
ดำริชอบ ๆ เมื่อมีความดำริชอบแล้ว ก็ต้องมีการพูดชอบ ๆ เมื่อมีการพูดชอบ
แล้ว ต้องมีการทำชอบ ๆ เมื่อมีการทำชอบแล้ว ต้องมีการเลียงชพชอบ ๆ
เมื่อมีการเลียงชพชอบแล้ว ต้องมีการพยายามชอบ ๆ เมื่อมีการพยายามชอบแล้ว
ต้องมีการระลึกชอบ ๆ เมื่อมีการระลึกชอบแล้ว ต้องมีการตั้งใจมั่นชอบ ๆ
เมื่อมีการตั้งใจมั่นชอบแล้ว ต้องมีความรู้ชอบ ๆ เมื่อมีความรู้ชอบแล้ว ต้องมี
ความหลุดพ้นชอบ เป็นลำดับไป ดังนี้

คำที่ว่าไม่ใช่ว่ากำลังนับของเราว่า ในพวกนั้นมีพระสกทาคามี มีสัตว์โลก
นอกนี้ ที่เป็นมนุษย์ส่วนแห่งบุญดังนี้ก็หาไม่ แต่เรากลัวมีสาวาท จึงไม่อาจนับดังนี้
เป็นคำที่เข้าใจยากมาก เพราะฉะนั้น จึงจักอธิบายให้ฟังว่า คำนี้เป็นคำที่
สังฆกุมารพรหมกล่าวว่า ไม่ใช่เราไม่มีกำลังนับว่า ในพวกที่เลื่อมใสต่อพระพุทธเจ้า
พระธรรม พระสงฆ์ และมั่นอยู่ในศีล ๕ นั้น มีพระสกทาคามีอยู่เท่านั้น มีพระ
อนาคามีอยู่เท่านั้น เป็นแต่เรากลัวมีสาวาท เราจึงไม่อาจนับ คือ เรากลัวว่า บาง
ทีอาจเป็นมุสาวาทได้ ดังนี้ ๆ เป็นอันได้ใจความว่า สังฆกุมารพรหมได้กล่าวไว้ว่า
พวกที่เลื่อมใสต่อพระรัตนตรัย และมีศีลอันบริสุทธิ์นั้น เป็นพระโสดาบันก็มี เป็น
พระสกทาคามีก็มี ส่วนพวกที่อยู่ในประเทศมคธ ซึ่งเป็นพระโสดาบันนั้น มีอยู่
๒๔ แสนคน สำหรับผู้ที่เห็นพระสกทาคามีและพระอนาคามี สังฆกุมารพรหมไม่
ได้กล่าวไว้ว่ามีอยู่เท่าไร เพราะสังฆกุมารพรหมกลัวจะพลั้งพลาดในการที่จะกล่าว
ไว้ว่ามีอยู่เท่านั้นเท่านั้น

เป็นอันว่า ชนวนสกุตรนี้ประกาศให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาแพร่หลาย
ไปทั้งเทพยตามนุษย์ ด้วยพรหมที่อยู่ในสวรรค์ก็แสดงธรรมได้ถูกต้องตามถ้อยคำ

ของพระพุทธเจ้า ควรที่เราเหล่าพุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะเลื่อมใสนับถือให้ยิ่ง ๆ
ขึ้นไปจงทุกคำ สันคำที่ควรยกขึ้นอธิบายสับอนุสนธิเพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐกัณฐ ๖๐

คัมภีร์ทิมนิกาย มหาวรรค

มหาโควินทสูตร ตอนว่าด้วยเรื่องปัญจสิขเทพบุตร

เอวมเม สุตฺตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา ราชคเฑ วิหริติ กิซณฺณกุญฺเญ ปพฺพเต ฯ
อุตฺโต ปณฺจสิโข กนฺธพฺพตฺโต อภิกฺกนฺตยา รตฺติยา อภิกฺกนฺตวณฺโน เกลวปฺป
กิซณฺณกุญฺเญ ปพฺพตฺตํ โสภาเสตฺวา เชน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ
อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิตํ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงมหาโควินทสูตร กัณฐกัณฐ ๖๐ ว่าด้วยเรื่อง
ปัญจสิขคันธัพพเทพบุตร และเรื่องพระอินทร์แสดงพระพุทธคุณ ๔ ข้อเบื้องต้น แก่
เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ ตามพระบาลี อรรถกถา ชัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน ตามสมควร
แก่การพึงพระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในมหาโควินทสูตรที่ ๕ ในคัมภีร์
ทิมนิกาย มหาวรรคว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ
ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ท่ามกลางคิซณฺณกุญฺเญ ใกล้กรุงราชคฤห์ ฯ
ครั้งนั้น ปัญจสิขคันธัพพเทพบุตร ผู้มีสมณรังเรือง ได้ทำกุเขาคิซณฺณกุญฺเญทั้งสี่
ให้สว่างในเวลารাত্রี แล้วเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว

ก็ขึ้นอยู่ในที่สมควรส่วนหนึ่ง ๆ บัญญัติสหเทพบุตร ผู้นั่งอยู่ในที่สมควร
 ส่วนหนึ่งแล้ว ได้กราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
 ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะหน้าของเทพเจ้าชาวดาวดึงส์อยู่เรื่องหนึ่ง ข้าพระองค์
 จะกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ ฯ จึงตรัสว่า ว่าเป็นเกิด
 บัญญัติสห ฯ บัญญัติสหเทพบุตร จึงกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มี
 พระภาคเจ้า เมื่อวันก่อนซึ่งเป็นวันอุโบสถที่ ๑๕ ค่ำ เวลากลางคืน เทพเจ้าชาว
 ดาวดึงส์ทั้งสี่ ได้ประชุมกันที่สุทธมาสกา มีเทพบริษัที่เป็นอันมากอยู่ในที่
 ประชุมนั้น ๆ ส่วนท้าวมหาราชทั้ง ๔ ได้นั่งประจำอยู่ในทิศทั้ง ๔ คือ ท้าวธรรม
 มหาราช นั่งอยู่ทางทิศตะวันออก หันหน้าไปทางทิศตะวันตก มีพวกเทพยดา
 อยู่ข้างหน้า ฯ ท้าววิรูปกมหาราช นั่งอยู่ทางทิศทักษิณ หันหน้าไปทางทิศอุดร
 มีเทพเจ้าทั้งหลายนั่งอยู่ข้างหน้า ฯ ท้าววิรูปกมหาราช นั่งอยู่ทางทิศปัจฉิม หัน
 หน้าไปทางทิศบูรพา มีเทพเจ้าทั้งหลายอยู่ข้างหน้า ฯ ท้าวเวสวัณมหาราช
 นั่งอยู่ทางทิศอุดร หันหน้าไปทางทิศทักษิณ มีเทพเจ้าทั้งหลายอยู่ข้างหน้า ฯ
 ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ทั้งสี่ ได้ประชุมกันที่
 สุทธมาสกาแล้ว มีเทพบริษัที่เป็นอันมากประชุมกันแล้ว ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ได้
 ประจำทิศแล้ว ข้าพระองค์ก็นั่งลงภายหลัง เทพเจ้าที่ได้ประพาศิพรหมจรรย์
 ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเกิดขึ้นที่ดาวดึงส์ใหม่ ๆ ก็ร้องเรื่องยิ่งกว่า
 เทพเจ้าเหล่าอื่นด้วยรัศมีและยศ ฯ เทพเจ้าชาวดาวดึงส์พากันดีใจเกิดปราโมทย์
 บิณฑิสมนัสว่า ทิพพกายบริบูรณ์ขึ้น อสุรกายเสื่อมลง ฯ ลำดับนั้น ท้าวสักกะ
 ผู้เป็นจอมแห่งเทพเจ้าทั้งหลาย ทรงทราบความเลื่อมใสอันดีของเทพเจ้าชาว
 ดาวดึงส์แล้ว ได้ทรงแสดงความยินดีด้วยคำว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย เทพเจ้า
 ชาวดาวดึงส์พร้อมทั้งพระอินทร์ ต่างก็มีความยินดีนอบน้อมพระตถาคตเจ้า
 และพระธรรมอันดี ฯ เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ได้เห็นเทพเจ้าใหม่ ๆ ที่มีรัศมี
 และยศ เพราะได้ประพาศิพรหมจรรย์ในศาสนาพระสุคตเจ้ามาอยู่แล้วในทันที ฯ
 เทพเจ้าที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าผู้มีบุญญาอันกว้างขวาง ผู้ประกอบด้วยคุณ
 วิเศษซึ่งอยู่ในทันที ล้วนแต่รุ่งเรืองกว่าเทพเจ้าเหล่าอื่นด้วยรัศมีและยศ ฯ ครั้น

เทพเจ้าชาวดาวดึงส์พร้อมทั้งพระอินทร์ ครั้นได้เห็นดังนี้แล้วก็ย่นคินอบน้อมพระ
ตถาคตเจ้า และพระธรรมอันดี ดังนี้

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ได้ฟังคำของท้าวสักกะ
ผู้เป็นจอมเทพเจ้านั้นแล้ว ก็ยิ่งดีใจมากขึ้น ยิ่งเกิดปราโมทย์ปีติโสมนัสมากขึ้น
ว่าเทพกายเจริญชั้น อสุรกายเสื่อมลง ฯ ลำดับนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเจ้า
ชาวดาวดึงส์ว่า ท่านทั้งหลายประสงค์จะฟังพระคุณธรรม ๘ ประการ ตามเป็นจริง
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าองค์นั้นหรือไม่ ? เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ ทูลตอบว่า
ข้าพระองค์ทั้งหลายประสงค์จะฟัง พระเจ้าข้า ฯ ลำดับนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอม
เทพเจ้าทั้งหลาย จึงได้ทรงแสดงพระคุณธรรม ๘ ประการ ตามความเป็นจริง
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า แก่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย ขอตาน
ทั้งหลายผู้เป็นเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ จงเข้าใจเถิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์
นั้น เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อให้เป็นประโยชน์สุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก
เพื่อความเจริญ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทพยตามนุษย์ทั้งหลาย ฯ
เราไม่เห็นพระศาสดาองค์อื่น ทั้งในอดีตและปัจจุบัน นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น ที่จะประกอบด้วยพระคุณธรรมข้อนี้ ดังนี้ ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น ได้ทรงแสดงธรรมไว้ถูกต้องเป็นอันดี ซึ่งล้วนแต่เป็นของเห็นเอง
เป็นของไม่จำกัดเวลา เป็นของควรเรียกให้มาคู่ได้ เป็นของควรน้อมเข้ามาในตน
เป็นของทรมารจิตความทั้งหลายต้องรู้ได้เฉพาะตน ฯ เราไม่เล็งเห็นพระศาสดา
องค์อื่น ทั้งในอดีตและปัจจุบัน นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จะ
ประกอบด้วยคุณธรรมข้อนี้ ดังนี้ ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรง
บัญญัติไว้ดีแล้วว่า สิ่งนี้เป็นกุศล สิ่งเป็นอกุศล สิ่งมีโทษ สิ่งไม่มีโทษ
สิ่งควรทำตาม สิ่งไม่ควรทำตาม สิ่งเลว สิ่งประณีต สิ่งเปรียบด้วยของ
ดำและของขาว เราไม่เล็งเห็นศาสดาองค์อื่นทั้งในอดีตและปัจจุบัน นอกจาก
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จะประกอบด้วยคุณธรรมข้อนี้ ดังนี้ ๑ พระผู้มี
พระภาคเจ้าพระองค์นั้น ได้ทรงบัญญัติข้อปฏิบัติคือหนทางนิพพานไว้ให้สาวก
ทั้งหลาย นิพพานกับข้อปฏิบัตินี้เหมือนกันเป็นอันดี เหมือนกับน้ำในแม่น้ำคงคา
ซึ่งสมกันกับน้ำในแม่น้ำขมุนาฉะนั้น เราไม่เล็งเห็นศาสดาองค์อื่น ทั้งในอดีตและ

ปัจจุบัน นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จะประกอบด้วยคุณธรรมข้อ
ดังนี้ ๑ ๆ สันเนอความในพระบาลีตอนนั้น เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งมหาโควินทสูตรในคัมภีร์สุมังคล-
วิลาสินีว่า คำว่า บัญญัตินั้น แปลว่า มีห้าม ๕ อธิบายว่า มีผมจุก ๕ จุก ๆ
กล่าวคือ บัญญัติเทพบุตรนั้น เมื่อชาติเกิดเป็นมนุษย์ เป็นเด็กเลียงโคมีผมจุก
๕ จุก ได้พาเด็กอื่น ๆ ไปสร้างศาลาในทาง ๔ แพร่งไว้ที่นอกบ้าน ทั้งได้ขุดสระ
โบกขรณี สร้างสะพานและถนน แผ้วถางต้นไม้ในหนทาง เพื่อไม่ให้กีดขวางทาง
ยานพาหนะ ครั้นทำบุญไว้อย่างนั้นแล้ว ก็ตายแต่เวลายังเป็นเด็ก ๆ เขาชอบใจ
อรรถาพร่างกายของเก่าเขาอยู่ เวลาตายไปได้เกิดในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ซึ่งมี
อายุได้ ๘ ล้านปีในมนุษย์ มีร่างกายสูง ๓ คาวุต คือ ๓๐๐ เส้น มีผิวพรรณ
ดั่งทองคำ มีเครื่องประดับประมาณ ๖๐ เกวียน มีเครื่องสบไล้ ๕ กระออม นุ่งห่ม
ผ้าสีแดง ทัดดอกไม้งดงามดี สดก เทียวเล่นกับพวกเด็กที่มีผม ๕ จุก อยู่ด้วย
ร่างกาย ซึ่งมีผมจุก ๕ จุกเหมือนแต่ก่อนมา ๆ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าบัญญัติเทพบุตร

บัญญัติเทพบุตรนั้น มีผิวพรรณน่ารักใคร่อย่างยิ่ง พอถึงเวลาปฐมยาม
ก็ทำให้กุเขาคิซมกุกุทั้งสี่ ให้สว่างไสวด้วยรัศมีของตน แล้วเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระ
พุทธศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า กราบทูลเรื่องเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ และเรื่องสมเด็จพระ
อมรินทราธิราชเจ้าทรงแสดงพระพุทธรูป ๘ ประการ แก่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ถวาย
ให้ทรงทราบ ดังแสดงตามวาระพระบาลี

คำว่า สุธรรมาสถานนั้น หมายถึงที่เกิดด้วยอันสงฆ์สร้างข้อฟ้าของนาง
สุธรรมา ซึ่งเป็นชายาของมณฑาพ ในชาติเป็นมนุษย์อยู่ในอจลคาม ๆ ก็สุธรรมา-
สถานนั้น มีพนแล้วด้วยแก้วผลึก มลัมแล้วด้วยแก้วผลึก มีเสาแล้วด้วยทองคำ มีเสา
ค้ำและคานข้อแล้วด้วยเงิน มีรูปสัตว์แล้วด้วยแก้วประพาฬ มีกลอน เพดาน
กรอบประตูหน้าต่างแล้วด้วยแก้ว ๘ ประการทั้งนั้น มีกระเบื้องสำหรับมุงแล้วด้วย
แก้วอินทนิล มีเครื่องฉาบไล้หลังคาแล้วด้วยทอง มียอดแล้วด้วยเงิน ขาว
กว้าง ๓๐๐ โยชน์ วัดโดยรอบ ๘๐๐ โยชน์ สูง ๕๐๐ โยชน์

ในคำว่า ท้าวธตรฐเป็นต้นนั้น มีคำพรรณนาว่า ท้าวธตรฐนั้น เป็นพระยา
 คนธรรพ์ มีพวกคนธรรพ์เทพดาแสนโกฏิเป็นบริวาร ให้พวกบริวารถือเอาโล่
 ใหญ่อันสำเร็จด้วยทองคำและทองคำงมมือทั้งแสนโกฏิ แล้วไปนั่งอยู่ใน
 ทิศตะวันออก หันหน้าไปทางทิศตะวันตก ที่สุธรรมาสภา อยู่ข้างหลังเทพเจ้า
 ทั้งหลาย ฯ ท้าววิรุฬหกนั้นเป็นพระยาคุมภัณฑ์ มีพวกคุมภัณฑ์เทพดาเป็น
 บริวารแสนโกฏิ ให้พวกบริวารถือเอาโล่และทองคำอันล้วนแล้วด้วยเงินจนครบมือ
 แล้วไปนั่งประจำทิศทักษิณ หันหน้าไปทางทิศอุดร อยู่หลังเทพเจ้าทั้งหลาย ฯ
 ท้าววิรูปักษ์นั้นเป็นพญานาค มีนาคแสนโกฏิเป็นบริวาร ให้พวกบริวารถือเอาโล่
 แก้วมณีและทองคำประจำมือทั่วทุกตัวตนแล้ว ก็ไปนั่งรักษาสุธรรมาสภาอยู่
 ในทิศตะวันตก หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีเทพเจ้าในสวรรค์ทั้ง ๒ ชั้นอยู่
 ข้างหน้า ฯ ท้าวเวสวัณนั้นเป็นพญายักษ์ มียักษ์แสนโกฏิเป็นบริวาร ให้พวก
 ยักษ์ถือโล่แก้วประพาฬ และทองคำพร้อมแล้วไปนั่งรักษาสุธรรมาสภาอยู่ใน
 ทิศอุดร หันหน้าไปทางทิศทักษิณ มีเทวดาในโลกทั้ง ๒ อยู่ข้างหน้า ฯ
 ถัดขึ้นไปจึงถึงที่นั่งของปัญจสิขเทพบุตร เมื่อท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั่งเรียบร้อยแล้ว
 ปัญจสิขเทพบุตรจึงได้นั่งต่อต่อภายหลัง

เหตุที่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ จะประชุมกันนั้น มีอยู่ ๔ ประการ ดังแสดงมา
 แล้วในขณวสภสูตร ฯ เทพเจ้าทั้งหลายประชุมกันในวันเข้าพรรษา ฉะนั้น ก็ประชุม
 กันในวันออกพรรษาปวารณา ฉะนั้น ก็ในวันปวารณา เทพเจ้าทั้งหลายประชุม
 ปรีกษากันว่า วันนั้นเราทั้งหลายจะไปปวารณาที่ไหน ฯ ส่วนท้าวสหสัณห์
 เทวราชได้ทรงปวารณาที่ปัจจุทัปมหาวิหารโดยมาก ฯ ส่วนเทวดาอื่น ๆ ได้พา
 กันถือเอาดอกไม้ทิพย์มีดอกปาริฉัตตกะเป็นต้น และทิพยจุณจันท์แล้วไปปวารณา
 ตามที่ชอบใจของตน ฯ

ก็ในเทวโลกนั้นมีเครื่องมืออยู่ชนิดหนึ่ง เรียกว่าเครื่องมืออาสาดิ ฯ เครื่อง
 อาสาดินนี้มีดอกบานพันปีในมนุษย์ต่อครั้ง พวกเทพเจ้าได้มาประชุมกันในเวลา
 ดอกเครื่องมืออาสาดิบานนั้นเสมอ ฯ เมื่อดอกปาริฉัตตกะบาน เทพเจ้าทั้งหลาย
 ก็ไปประชุมกันเหมือนกัน ดอกปาริฉัตตกะนั้นก็บานพันปีต่อ ๑ ครั้งเหมือนกัน ฯ
 จำเดิมแต่ต้นปาริฉัตตกะมีใบเหลืองเป็นต้นไป เทพเจ้าเหล่านั้นก็พากันดีใจ คือ

ในคราวใด ต้นปาริฉัตตกะในดาวดึงส์มีใบเหลือง ในคราวนั้น เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ก็พากันดีใจว่า ไม่ช้าต้นปาริฉัตตกะนี้ ก็จะมีใบหล่น แล้วก็จะงอกขึ้นเป็นดอกตูมและบานขึ้น รัศมีต้นปาริฉัตตกะนั้นแผ่ไปถึง ๕๐ โยชน์ มีกลิ่นหอมฟุ้งไปตามลมได้ ๑๐๐ โยชน์ มีลมพัดดอกให้ร่วงหล่นลงมา มีลมรับดอกไว้ แล้วพัดเข้าไปในสุทธรรมาเทวสภา ส่วนดอกเก่า ๆ ที่มีย่อยในสุทธรรมาเทวสภานั้น ก็มีลมพัดออกไป ๑ ที่สุทธรรมาเทวสภานั้นมีบัลลังก์แก้วสูง ๑ โยชน์ กั้นด้วยเศวตฉัตรสูง ๓ โยชน์ เป็นที่ประทับของสมเด็จพระอมรินทราบหาราชเจ้า ๆ ต่อจากสมเด็จพระอมรินทราบหาราชเจ้านั้นไปถึงถึงที่นั่งของเทพบุตร ๓๓ องค์ ๑ ถัดนั้นออกไป ก็ถึงที่นั่งของมหาเสวกเทพบุตร เหล่าอื่น ๆ ถัดนั้นออกไปก็เป็นที่นั่งอันสำเร็จด้วยดอกไม้ สำหรับเทพยดาเหล่านั้น เทพยดาทั้งหลายได้พากันเข้าไปนั่งที่สุทธรรมาเทวสภานั้นพร้อมกัน ๑ ละอองดอกไม้ก็ฟุ้งขึ้นไปถึงซอฟ้า แล้วร่วงลงมาถูกต้องร่างกายของเทพยดาทั้งหลาย ซึ่งมีร่างกายสูง ๓ ศอก คือ ๓๐๐ เส้น ๑ การประชุมนั้น เรียกว่าประชุมเล่นกีฬาดอกไม้ ในเวลาดอกปาริฉัตตกะบาน การประชุมกันคราวหนึ่ง ๆ กินเวลานานถึง ๔ เดือน ในมนุษย์

ก็ในเทวโลกนั้น มีการฟังธรรมใหญ่เดือนละ ๘ ครั้ง ๑ สันถัมภ์มารพรหม หรือสมเด็จพระอมรินทราบหาราชเจ้า หรือพระภิกษุผู้เป็นธรรมกถึก หรือเทพบุตรที่เป็นธรรมกถึกองค์ใดองค์หนึ่ง ได้แสดงธรรมที่สุทธรรมาเทวสภานั้น ๑ ในวัน ๘ ค่ำนั้น พวกอำมาตย์ของท้าวมหาราชทั้ง ๔ ได้ลงมาตรวจดูมนุษย์โลก ในวัน ๑๔ ค่ำ บุตรของท้าวมหาราชทั้ง ๔ ลงมา ในวัน ๑๕ ค่ำ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ เองได้ทรงถือเอาแผ่นทองคำกับหรรดาลงมาเที่ยวตรวจดูตามคามนิคมชนบทราชธานีอันยิ่งใหญ่ ๑ ได้จารึกบุญกุศลของคนทั้งหลายลงในแผ่นทองว่า สตรีชื่อนั้น บุรุษชื่อนั้น ได้นับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้รักษาศีล ๕ ได้รักษาอุโบสถศีล ได้ปฏิบัติมารดาบิดา ได้บูชาพระรัตนตรัย ได้ให้ดวงไฟเป็นทาน ได้ให้มีการฟังพระธรรมเทศนา ได้บำเพ็ญสุจริต กุศลกรรมบถ ๑๐ ดังนี้แล้ว ส่งให้แก่บัญญัติสหเทพบุตร ๑ บัญญัติสหเทพบุตรก็นำไปส่งให้มาตลีเทพบุตร ๑ มาตลีเทพบุตรก็นำไปถวายสมเด็จพระอมรินทราบหาราชเจ้า ๑ คราวใด ไม่มีผู้ทำบุญมาก คราวนั้น

เทพเจ้าทั้งหลายก็พากันเสียใจว่า คนทั้งหลายพากันประมาทแล้ว อบายทั้ง ๔ จักเต็มไปด้วยคนบาป แหวโลกทั้ง ๖ จักว่างเปล่าจากคนบุญ ฯ ถ้าคราวใด มีผู้ทำบุญมาก เทพเจ้าทั้งหลายก็พากันดีใจว่า คนทั้งหลายไม่ประมาท อบายทั้ง ๔ จักขาดคนบาป แหวโลกทั้ง ๖ จักเต็มไปด้วยคนบุญ พวกเราจักได้เล่นนักษัตตฤกษ์ร่วมกับผู้มีบุญ ซึ่งได้ทำไว้ในพระพุทธานุศาสน์ที่จะเกิดมาในภพภาคหน้า ฯ เวลาสมเด็จจอมรินทราธิราชเจ้าทรงอ่านรายชื่อผู้ทำบุญด้วยเสียงปกติ นั้น ได้ยินตลอดไปถึง ๑๒ โยชน์ ถ้าทรงอ่านด้วยเสียงดังกว่าปกติ ก็ได้ยินตลอดไปถึงหมื่นโยชน์ เทพเจ้าทั้งหลายได้ประชุมกันฟังคำอ่านรายชื่อผู้ทำบุญดังนี้เสมอมา

คำว่า เทพเจ้าทั้งหลายยินดีบน้อมพระศากยโคตมเจ้า และพระธรรมอันดีนั้น คือ ยินดีบน้อมพระพุทธ พร้อมทั้งพระธรรม พระสงฆ์

คำว่า พระพุทธเจ้านั้น เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่สัตว์โลกเป็นอันมากนั้น คือ พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาตลอด ๕ อสงไขย กำไรแสนมหา-กัลป์ ฯ คำว่า เราไม่เล็งเห็นศาสดาองค์อื่นในอดีต และปัจจุบันนั้น คือ พระอินทร์ตรัสว่า เราไม่เล็งเห็นผู้อื่นทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ที่จะทรงคุณธรรมเหมือนกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ คำว่า นิพพานกับปฏิบัติ ข้อมสมกันนั้น คือ นิพพานกับปฏิบัติเป็นของบริสุทธิ์สมกันเหมือนกับน้ำในแม่น้ำคงคากับน้ำในแม่น้ำยมุนา ซึ่งสมกันด้วยสี กลิ่น รส ฉะนั้น ฯ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ข้อมไปในอากาศโดยไม่มีที่ขัดข้อง และเป็นของบริสุทธิ์ ฉะนั้น ปฏิบัติของภิกษุผู้จะไปสู่นิพพานก็ฉะนั้น คือ ภิกษุผู้จะไปสู่นิพพานนั้น ข้อมไม่มีกังวลเกี่ยวข้องกับผู้อื่นหรือสิ่งหนึ่งสิ่งใดในโลก จึงได้ใจความว่า นิพพานกับปฏิบัติเป็นของสมกัน ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยายความว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้นประจำทิศดังแสดงมานั้นออกไปอีก เพื่อให้ได้ใจความชัดเจนว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้น ประจำทิศอย่างนั้นเสมอไปหรือ หรือว่าเป็นบางครั้ง บางคราว แก้วว่าไม่เสมอไป คือ ในคราวใด มีการประชุมกันที่สุทธรรมาเทวสภา คราวนั้น

ท้าวมหाराชทั้ง ๔ จึงไปนั่งประจำทิศ เพื่อพิทักษ์รักษาดาวดึงส์ เพื่อมิให้พวกอสูร
 ขึ้นไปย่ำยัดาวดึงส์ได้ ได้ใจความว่า ท้าวมหाराชทั้ง ๔ นั้น เป็นผู้หน้าทึกรักษา
 ดาวดึงส์ โดยเหตุที่เป็นผู้อยู่ได้อำนาจของสมเด็จพระอินทราชาเจ้า ในดาวดึงส์
 สวรรค์ ฯ คำว่า ท้าวมหाराชทั้ง ๔ และบุตรกับอำมาตย์ลงมาเที่ยวตรวจคนุษยโลก
 ในวัน ๘ คำ ๑๔ คำ ๑๕ คำนั้นแล เป็นเหตุให้ผู้นับถือพระพุทธศาสนานิยมทำบุญ
 ในวันพระเสมอมา แต่ว่าใครจะทำวันไหนก็ตาม ก็มีข้อปรากฏอยู่ในบัญญัติของท้าว
 มหाराชทั้ง ๔ เหมือนกันทั้งนั้น แต่ว่าวันพระ ๘ คำ ๑๔ คำ ๑๕ คำนั้น เป็นวันที่
 เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ได้ประชุมกัน เป็นการทำบุญเกี่ยวกับการฟังธรรมอยู่ในสุธรรมา
 เทวสภา ส่วนวันอื่นนั้นเทพเจ้าทั้งหลายได้ประชุมกันเพื่อกิจอย่างอื่น เพราะฉะนั้น
 ในทางพระพุทธศาสนาจึงได้นิยมทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล ฟังพระธรรมเทศนา ในวัน
 พระ ๘ คำ ๑๔ คำ ๑๕ คำ ตั้งแต่โบราณมาจนกระทั่งเวลานี้ แต่ขอจงเข้าใจว่า ใครทำบุญ
 วันไหน เวลาไหน ก็ได้บุญเหมือนกันทั้งสิ้น ทำบาปเวลาไหน ก็ได้บาปเหมือนกัน
 ทั้งสิ้น เข้าใจดังนี้แล้ว จงอย่าเลือกเวลาทำบุญ จึงจะเป็นการดี สิ้นเนื้อความใน
 ธรรมัตถจริยาบายเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๑

คัมภีร์ที่ฌณิกาย มหาวรรค

มหาโควินทสูตร ตอนว่าด้วยพระอินทร์แสดงพุทธานุ ๔ ข้อ

ลทุทธสาโย โข ปน โส ภควา เสขานนุเจว ปฏิปทานิ จินาสวานนุจ
 วุสิตวตฺเต เตน ภควา อานุปชฺช เอการามคํ อานุยุโต วิหริติ ฯ เอวี่ เอการามคํ
 อานุยุตํ อิมินา ปงฺเกน สมมฺมุนาคตํ สตุถารํ เนว อตฺตเส สมมฺมปสุสาม น ปเนตฺรหิ
 อณฺณตฺร เตน ภควตาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงมหาโควินทสูตร กัณฑ์ที่ ๖๑ ว่าด้วยพระอินทร์
 ทรงแสดงพุทธานุ ๔ ข้อเบื่องปลาย แก่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ ตามพระบาลี

อรรถกถา ชัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่การพึงพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในมหาโควินทสูตรที่ ๕ ในคัมภีร์ ทิมนิกาย มหาวรรค ว่า บัณฺฑสฺสคันธัพพเทพบุตร ได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเจ้าทั้งหลาย ได้แสดง พระคุณธรรมที่มีจริงของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ๔ ข้อเบื้องต้น แก่เทพเจ้า ชาวดาวดึงส์ทั้งหลายซึ่งประชุมกันในสุทธมาเวทสภาวา คุก่อนท่านทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงได้สหายแล้ว คือ ได้พระเสขะทั้งหลายซึ่งตั้งอยู่ใน ปฏิปทา และได้พระขีณาสพทั้งหลายที่สำเร็จพรหมจรรย์แล้ว แต่พระองค์ทรง หลีกเสียจากสหายเหล่านั้น แล้วทรงประกอบความขันคือข้อยโดยลำพังพระองค์ เดียว ไม่เล็งเห็นศาสดาองค์อื่นทั้งในอดีตและปัจจุบัน นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นจะประกอบด้วยคุณธรรม คือ ความขันคือข้อยโดยลำพังพระองค์ เดียว ดังนี้ ๑ ลากสักการะได้เกิดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นอย่างยิ่ง ด้วยกษัตริย์ทั้งหลายต่างก็รักใคร่นับถือพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงปราศจากความเมา ทรงนำมาเฉพาะอาหาร เท่านั้น เราไม่เล็งเห็นศาสดาองค์อื่นทั้งในอดีตและปัจจุบัน นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จะประกอบด้วยคุณธรรม คือ ปราศจากความมัวเมา รับเฉพาะอาหารเท่านั้น ดังนี้ ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ตรัสอย่างใดก็ทำ อย่างนั้น ทำอย่างใดก็ตรัสอย่างนั้น เราไม่เล็งเห็นศาสดาองค์อื่น ทั้งในอดีตและปัจจุบัน นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จะประกอบด้วยคุณธรรม คือ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ดังนี้ ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ข้ามความสงสัยได้แล้ว ปราศจากการกล่าววาทะอย่างไร ๆ แล้ว สำเร็จความดำริแล้วด้วย พรหมจรรย์อันเป็นคุณธรรมอันยิ่ง เราไม่เล็งเห็นศาสดาองค์อื่นทั้งในอดีตและปัจจุบัน จะประกอบด้วยคุณธรรม คือ ข้ามความสงสัยได้แล้ว ปราศจากความกล่าววาทะ

อย่างไร ๆ แล้ว สำเร็จความดำริแล้ว ด้วยพรหมจรรย์ อันเป็นคุณธรรมอันยิ่ง
ดังนี้ • ๑ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเจ้าทั้งหลาย
ได้แสดงพระคุณ ๔ ประการ ตามความเป็นจริงของพระผู้มีพระภาคเจ้า แก่เทพเจ้า
ชาวดาวดึงส์ทั้งหลาย อย่างนั้นแล พระเจ้าข้า สันเนอความในพระบาลีตอน
เพียงเท่านี้

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งมหาโควินทสูตร คัมภีร์สมังกลวิลา-
สินีว่า คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้สหายนั่น คือ ขื่อว่าเป็นผู้สหยา เพราะ
พระองค์ไปในที่นั้น ๆ กับสาวกทั้งหลาย • แต่คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้
ไม่มีเพื่อนสอ เป็นผู้ไม่มีสหยา เป็นผู้ไม่มีใครเปรียบนั้น เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นผู้ไม่มีใครเสมอเหมือน • คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าหลุดออกจากสหยาเหล่านั้น
อธิบายว่า ถึงแม้พระผู้มีพระภาคเจ้าจะเข้าสมาบัติอยู่ในท่ามกลางของสาวกทั้งหลาย
ก็ตาม พระหัตถ์ของพระองค์ก็ไม่ทรงเกี่ยวข้องกับสาวกเหล่านั้น ทรงมั่นอยู่ใน
อารมณ์อันเดียว

คำว่า ลาก สำเร็จแก่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น คือ ลากเป็นอันมากได้เกิด
ขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น • ลากเป็นอันมากนั้นเกิดขึ้นแต่เมื่อไร • ลาก
เป็นอันมากนั้น เกิดขึ้นแต่เมื่อครั้งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปโปรดพระเจ้า
พิมพิสารที่กรุงราชคฤห์ คือ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ก็ทรงพักอยู่ที่
บริเวณไม้ศรีมหาโพชนันสน ๘ สัปดาห์ คือ สิ้น ๘ วัน ๘ หน ซึ่งรวมเป็น ๔๘ วัน
แล้วเสด็จไปประกาศพระธรรมจักร ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน และทรงโปรด
เทพยดา มนุษย์ไปตามลำดับ จนกระทั่งถึงโปรดชฎิล ๓ พันองค์ให้บรรพชา แล้ว
เสด็จสู่กรุงราชคฤห์โปรดพระเจ้าพิมพิสาร • คำที่กล่าวไว้ว่า ในคราวนั้น สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ได้รับความสักการะ ความเคารพ ความนับถือ ความบูชา
ความนอบน้อม ความบริบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ นั้น ก็หมายเอาลากที่เกิดขึ้นแก่พระองค์
จำเดิมแต่นั้นมา • ลากสักการะได้เกิดขึ้นแก่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยอานิสงส์

บุญกุศลที่พระองค์ได้ทรงสะสมมาในเวลา ๔ อสงไขย กำไรแสนทวีป ประหนึ่งว่า
ห้วงน้ำใหญ่ที่ไหลมา ฉะนั้น

ดังได้สดับมา ปฏิปาทิกภัตร คือ การถวายทานโดยลำดับ ได้เกิดขึ้นแก่
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ในคราวหนึ่ง คือ ในคราวที่พระองค์ประทับอยู่ที่กรุง
ราชคฤห์ และกรุงสาวัตถี เมืองสาเกต เมืองโกสัมพี เมืองพาราณสี ฯ คน ๆ
หนึ่งในเมืองเหล่านั้น ต่างก็ได้เขียนหนังสือแขวนไว้ที่ประตูวิหารว่า ข้าพเจ้าจัก
สละทรัพย์ร้อยหนึ่งออกบริจาคทาน ดังนี้ ข้าพเจ้าจะสละทรัพย์ ๒ ร้อยก็มิ
ข้าพเจ้าจะสละทรัพย์ ๕ ร้อยก็มิ ข้าพเจ้าจะสละทรัพย์พันหนึ่งก็มิ ข้าพเจ้าจะ
สละทรัพย์ ๒ พันก็มิ จนกระทั่งถึงข้าพเจ้าจะสละทรัพย์แสนหนึ่งก็มิ ดังนี้ ฯ
ถึงแม้ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จจาริกไปในชนบทต่าง ๆ ก็มีมหาชนคนทั้งปวง ซึ่ง
ตั้งใจจะหาโอกาสถวายทานบรรทุกไทยทานได้ด้วยเกวียนติดตามไป ฯ เพราะฉะนั้น
จึงมีคำกล่าวไว้ว่า ในคราวนั้น ชาวชนบททั้งหลายได้บรรทุกเกวียน น้ำมัน ข้าวสาร
ข้าวปลาอาหารต่าง ๆ ด้วยเกวียนติดตามพระผู้มีพระภาคเจ้าไป ด้วยคิดว่า เราจัก
ได้ถวายทานตามลำดับวาระที่มาถึง ดังนี้ ฯ เรื่องต่าง ๆ นั้น ปรากฏอยู่ในคัมภีร์
ขันธกะ คือ คัมภีร์มหาขันธ และในพระวินัยต่าง ๆ แล้ว แต่ลาภที่เกิดขึ้นแก่
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ถึงที่สุดลงด้วยอสังกาสถาน

ดังได้สดับมาว่า คราวหนึ่ง เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไป
ในที่ต่าง ๆ แล้วเสด็จกลับมาสู่พระเชตวันมหาวิหาร พระเจ้าปเสนทิโกศลผู้ผ่าน
ราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี ได้มีมนต์เข้าไปเฝ้าที่พระราชวังในวันแรก ฯ รุ่งขึ้น
วันที่ ๒ พวกชาวเมืองได้พากันถวายทาน ฯ รุ่งขึ้นวันที่ ๓ พระราชาก็ได้ทรงถวาย
ทานอีก แต่ได้ทรงถวายให้ยิ่งขึ้นไปกว่าทานของชาวเมือง ฯ รุ่งขึ้นวันที่ ๔ ชาวเมือง
ได้พากันถวายทานให้ยิ่งขึ้นไปกว่าพระราชาอีก ฯ รุ่งขึ้นวันที่ ๕ พระราชาได้
ถวายทานให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีก ฯ รุ่งขึ้นวันที่ ๖ พวกชาวเมืองก็ได้พากันถวายทาน
ให้ยิ่งขึ้นไปกว่าทานของพระราชาอีก ทำกันอยู่อย่างนี้หลายวัน ฯ พระราชาจึงทรง
พระดำริว่า ชาวเมืองได้บริจาคทานยิ่งกว่าเราเป็นลำดับมา ส่วนเราผู้เป็นใหญ่ใน
แผ่นดิน ได้แผ้วชาวเมืองด้วยการให้ทานแล้ว ความครหาที่จะเกิดมีแก่เรา ฯ
ลำดับนั้น พระนางมัลลิกาจึงกราบทูลอุบายถวาย

เมื่อพระราชาทรงได้อุบายแล้ว จึงโปรดให้สร้างปราสาทขึ้นที่สนามหลวง ให้มี
 ปรำนันด้วยดอกกอบเลี้ยว ให้แต่งตั้งอาสนะไว้ ๕๐๐ ที่ ให้ช่าง ๕๐๐ เชือก
 ถือเสวตฉัตรกันให้ภิกษุ ๕๐๐ องค์ ฯ ระหว่างอาสนะของภิกษุองค์หนึ่ง ๆ นั้น
 โปรดให้ขัตติยราชธิดาที่นั่งบนเครื่องหอมอยู่แห่งละองค์ ๆ ขัตติยราชธิดาพวกอื่นก็ได้
 นำของหอมที่บดแล้วนั้น ใส่ลงในทะนानของหอม อีกพวกหนึ่งก็เอากันอบเลี้ยว
 ประพรมของหอมถวายแก่ภิกษุเหล่านั้น ฯ เป็นอันว่าภิกษุองค์หนึ่ง มีขัตติยราชธิดา
 เป็นบริวารองค์ละ ๓ นาง ฯ ฝ่ายภุมาร้องค้อน ๆ ได้พากันรับหน้าทอน ๆ คือ
 พวกหนึ่งรับหน้าทพค พวกหนึ่งรับหน้าทกรองนา พวกหนึ่งรับหน้าทคักน่าใส่บาตร
 ถวายพระ ฯ ส่วนเชิงรองพระบาท เชิงพระบาท พนักอิง เสวตฉัตรแก้วมณิกถวาย
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นของหาค่ามิได้ ไทยธรรมที่ถวายแก่ภิกษุใหม่
 ในคราวนั้น มีกำหนดราคาได้หนึ่งแสน ฯ ภิกษุใหม่ในคราวนั้น คือ พระ
 อนุสิสส ฯ ช่างที่นำมาใกล้อาสนะของพระอนุสิสสนั้น ไม่อาจเข้าไปใกล้
 พระอนุสิสสได้ ฯ พระราชาจึงโปรดให้นำช่างเชือกอื่นไปเปลี่ยนเป็นหลายเชือก
 แต่ช่างเหล่านั้นก็ไม่อาจเข้าไปใกล้ได้ ฯ พระราชาจึงกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า
 ภิกษุใหม่นั้น คือใคร ฯ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า คือ พระอนุสิสส ขอให้มหา
 บพิตรตรัสสั่งให้นำช่างที่ชั่วร้าย เข้าไปถือเสวตฉัตรให้องค์อนุสิสสเถิด ฯ คนทั้งหลาย
 ก็ได้ตกแต่งช่างที่ชั่วร้าย แล้วนำไปถือเสวตฉัตรถวายแก่พระอนุสิสส ฯ ช่างนั้น
 ไม่อาจกระตุกกระดิกได้ด้วยอานุภาพของพระอนุสิสส ฯ พระราชาได้ทรงถวาย
 ทานอยู่ตลอด ๗ วัน ฯ พอถึงวันที่ ๗ จึงทูลขอให้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ทรงแสดงธรรม

ที่อำมาตย์ของพระราชนั้นมีอยู่ ๒ คน ซึ่งอยู่ในที่ประชุม นั้น คนหนึ่งชื่อว่า
 กาฬอำมาตย์ คนหนึ่งชื่อว่าชุนอำมาตย์ ฯ กาฬอำมาตย์นั้นคิดว่า ทรัพย์ของ
 พระราชาจักฉิบหายในคราวนี้แล้ว สมณะเหล่านั้นบริโภคนอนเท่านั้น ไม่ได้
 ทำประโยชน์อันใดให้แก่พระราชา ฯ ส่วนชุนอำมาตย์นั้นคิดว่า โอ ! น้า
 สรรเสริญท่านพระราชา ผู้นั้นนอกจากพระราชาแล้วไม่สามารถจะบริจาคทาน
 อย่างนี้ได้ แม้แต่พระราชาองค์อื่นก็ไม่สามารถบริจาคทานอย่างนี้ได้ ฯ ในคราว
 นั้น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ทรงทราบความคิดของอำมาตย์ทั้งสองนั้น แล้ว

ทรงพระดำริว่า ถ้าเรตถาคตจะแสดงธรรมให้สมกับอชยาศัยของชฎาอำมาตย์ในวันนั้นแล้ว ศักระของกาฬอำมาตย์นั้นก็จักแตกออกไปถึง ๗ ภาค ก็เรตถาคตได้บำเพ็ญบารมีมากเพราะความเมตตาแก่สัตว์โลก ต่อวันอื่นเกิด เราจึงจักแสดงธรรมโปรดชนอำมาตย์ให้สำเร็จมรรคผล ส่วนวันนี้เรจักงดไว้ เพราะเมตตาแก่กาฬอำมาตย์ ครั้นทรงพระดำริดังนี้แล้ว ก็ได้ทรงแสดงธรรมเพียง ๑ คาถาเท่านั้น ในคาถาที่ทรงแสดงนั้น มีเนื้อความว่า คนตระหนี่ทั้งหลาย ข้อมไปเทวโลกไม่ได้ คนพาลทั้งหลาย ข้อมไม่สรรเสริญการให้ทาน ส่วนบัณฑิตข้อมสรรเสริญการให้ทาน บัณฑิตข้อมได้ความสุขในโลกหน้า เพราะยินดีในการให้ทาน ดังนี้

เมื่อขัตติยชาติในกรุงสาวัตถี ที่ทรงพระนามว่าพระเจ้ามหายาปิเสนทิโกศล ซึ่งทรงบริจาคมหาทานอยู่ตลอด ๗ วันนั้น ได้ทรงฟังพระธรรมเทศนา ดังนี้แล้ว ก็ทรงเลิษพระทัยว่า เราได้บริจาคมหาทานเป็นการใหญ่ถึง ๗ วันแล้ว แต่พระพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงธรรมแก่เราเล็กน้อยเท่านั้น หรือเราทำให้ถูกพระทัยของพระพุทธเจ้าเป็นประการใด ๆ เมื่อท้าวเธอทรงพระดำริดังนี้แล้ว จึงได้ติดตามพระพุทธเจ้าออกไปถึงพระวิหาร แล้วทูลถามว่า ข้าพระองค์ได้บริจาคมหาทานเป็นการใหญ่แล้ว แต่เหตุใดพระองค์จึงทรงอนุโมทนาเพียงเล็กน้อย ข้าพระองค์ผิดอย่างไรหรือ ฯ จึงตรัสตอบว่า ตุก่อนมหาราช พระองค์ไม่มีความผิดอันใด แต่บริวารของพระองค์ไม่บริสุทธฺ์ เพราะฉะนั้น เรตถาคตจึงไม่แสดงธรรมให้มาก ฯ พระราชาจึงทูลถามว่า เพราะเหตุไรจึงตรัสตอบว่า บริวารของข้าพระองค์ไม่บริสุทธฺ์ ฯ พระพุทธองค์จึงทรงเล่าเรื่องความคืดของอำมาตย์ทั้งสองนั้นให้ฟัง ฯ เมื่อพระราชาทรงซักถามได้ความจริงแล้ว ก็ทรงเนรเทศกาฬอำมาตย์นั้นเสียโปรดให้ชฎาอำมาตย์ นำพระราชทรัพย์ของหลวงไปบริจาคมหาทานอยู่อีกถึง ๗ วัน ในวันที่ ๗ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงแสดงธรรมโดยพิสดาร ชฎาอำมาตย์นั้นก็สำเร็จเป็นพระโสดาบัน จอมขัตติยชาติได้ทรงถวายปาวายผ้าแด่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยความเลื่อมใส เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า ลากได้เกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ดังนี้

คำว่า สโลก ได้เกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น คือ คำสรรเสริญพระคุณธรรมได้เกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า เริ่มแต่พระองค์ทรงแสดงพระธรรม

จักรเป็นต้นไป ฯ ก่อนนับแต่พระองค์ทรงแสดงพระธรรมจักรแล้วนั้น พวกกษัตริย์
พราหมณ์ คฤหบดี นาค ครุฑ กนธรรพ เทพยดา อินทร์ พรหม ต่างก็นิยม
สรรเสริญพระพุทธคุณว่า อติปโส ภควา เป็นต้น ฯ ฝ่ายเดียรถีย์ถึงกับ
ยอมจำนนด้วยทรัพย์เป็นพัน ๆ ให้ไปตีเตียนพระพุทธเจ้า แต่ผลที่ได้รับจ้านั้น
ได้กลับสรรเสริญพระพุทธเจ้ายิ่งขึ้น โดยเหตุที่ได้เห็นพระพุทธเจ้าประกอบด้วย
ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ และอสัตยานุพยุขณะ ๘๐ ประการ กับไม่เล็ง
เห็นความผิดอันใดอันหนึ่งแม้แต่เพียงเล็กน้อย ได้เห็นแต่สิ่งสมควรเลื่อมใส
ได้ตกลงใจว่า ถ้าเราตีเตียนพระพุทธเจ้า ศีรษะของเราจักแตก ๗ ภาค ฯ แต่
ในโลก คือคำสรรเสริญพระพุทธเจ้านั้น ได้ถึงที่สุดลงด้วยคำสรรเสริญในคราวที่
พระพุทธเจ้าทรงทำยมกปาฏิหาริย์

คำที่กล่าวในพระบาลีว่า มีผู้สรรเสริญจนกระทั่งกษัตริย์ พราหมณ์ เวศย์
ศูทร นาค สุบรรณ ยักษ์ อสูร เทพยดา และพรหมทั้งสิ้น ต่างก็มีใจเลื่อมใส
ยินดีต่อพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น

คำว่า พระพุทธเจ้าทรงปราศจากการมัวเมานั้น คือ พระพุทธเจ้าไม่ทรง
มัวเมาว่า เราเป็นทนายของคนที่หลาย ฯ คำว่า พระพุทธเจ้าตรัสอย่างไร
ก็ทำอย่างนั้น คือพระพุทธเจ้านั้นตรัสสิ่งใดด้วยวาจา ก็ทำสิ่งนั้นด้วยกาย ทำสิ่ง
ใดด้วยกาย ก็ตรัสสิ่งนั้นด้วยวาจา กายกับวาจาของพระองค์ตรงกันเสมอ

คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ขำความสงสัยได้แล้ว ไม่มีการกล่าวว่า
อย่างไร ๆ นั้น อธิบายว่า มหาชนล้วนแต่เป็นผู้มีความสงสัย ล้วนแต่กล่าวตาม
ความสงสัย เช่น กล่าวว่า ไม่นั่นช่ออะไร บานนั้นเมื่อนช่ออะไร เพราะเหตุไร
ไม้นั้นจริงตรง ไม้นั้นจริงคด ไม้นั้นจริงมีหนาม ดังนั้น เป็นต้น ส่วนพระพุทธเจ้า
ย่อมไม่มีความสงสัยอย่างนั้น

คำว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้สำเร็จความดำริแล้วนั้น คือ สำเร็จพระประสงค์
ด้วยพระสัมปญญัตญาณสมดังที่ทรงตั้งปณิธานไว้ ฯ พระพุทธเจ้านั้น เป็นผู้ทรง
ขำความสงสัยได้แล้ว ปราศจากการกล่าววาทะอย่างไร ๆ แล้ว สำเร็จพระประสงค์
แล้วทุกประการ ด้วยพรหมจรรย์อันประเสริฐ ฯ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าสำเร็จ

พระประสงค์ เพราะได้ตรัสรู้ริบสัจทั้งหลาย และเพราะได้สำเร็จพระสัม-
ปัญญุตญาณ เพราะมีความเชี่ยวชาญในกำลังทั้งหลาย ฯ สันเนอความในอรรถกถา
ตอนนเขยงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนเนอความในธัมมัตถาธิบายต่อไปนี้ ก็มีแต่เพียงว่า พระพุทธคุณ
๔ ข้อตอนปลาย ที่แสดงมาแล้วนั้น ก็ พระพุทธคุณ ๔ ข้อตอนต้น ที่แสดงมา
แล้วในกัณฑ์ที่ ๖๐ นั้นก็ แสดงตามคำของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชเจ้าทรงนิพนธ์ และ
เป็นพระพุทธานุภาพที่จริงดังแสดงมาแล้วนั้นทุกประการ นอกจากนั้นก็ไม่มีคำใดที่
ควรจะยกขึ้นแก้ไข จึงขอจดพระธรรมเทศนาถ้อยคำไว้มิเพ่งเท่านั้น.

เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๒

คัมภีร์ที่ฌณนิกาย มหาวรรค

มหาโควินทสูตร ตอนว่าด้วยบัญญัติสิบเทพบุตรเล่าเรื่องเทพเจ้า

เตน สุทฺถิ ภนฺเต เทวา ตาวตีสํ ภิกฺขุโธ โส มคฺคตฺยา อตฺตมฺนา
โหนติ ปมฺหิตา บิฑฺติโสมนสฺสชาตา ภควโต อญฺช ชฎาภุจฺเจ วณฺณํ สุตฺวา ฯ
ตตฺร ภนฺเต เอกภุจฺเจ เทวา เอวมาหํสุ อโห วต มาริสา จตฺตาริ สมฺมาสม-
พุทฺธา โลกํ อปฺปชฺเชยฺยํ ฌมฺมญฺจาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงมหาโควินทสูตร กัณฑ์ที่ ๖๒ ว่าด้วยเรื่องบัญญัติ
สิบเทพบุตรเล่าเรื่องเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ และเรื่องสนักกุมารพรหม ตามพระบาลี อรรถกถา
ธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควร
แก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในมหาโควินทสูตรที่ ๕ ในคัมภีร์
 ทณิกาย มหาวรรคว่า บัญญัติสิบเทพบุตรกราบทูลพระพุทธองค์ว่า ข้าแต่พระผู้มี
 พระภาคเจ้า ข้าพระองค์ได้สดับมาว่า เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ได้ฟังพระพุทธคุณ
 ทั้ง ๘ ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตามเป็นจริงแล้ว ยังมีความดีใจมากขึ้น
 ยิ่งเกิดปราโมทย์ปีติโสมนัสมากขึ้น ๆ เทพเจ้าบางจำพวกได้พากันกล่าวว่า ขอ
 ให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลกถึง ๔ พระองค์ และให้ทรงแสดงธรรม
 เพื่อให้เป็นประโยชน์สุขแก่ชนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อความเจริญ เพื่อ
 ความเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทพยตามนุษย์ทั้งหลาย เหมือนกับพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าพระองค์ใดเกิด ๆ บางจำพวกกล่าวว่า ถึงไม่เกิดขึ้นถึง ๔ พระองค์ ก็ขอให้
 เกิดเพียง ๓ พระองค์เกิด ๆ บางจำพวกกล่าวว่า ถึงจะไม่เกิดขึ้นถึง ๓ พระองค์
 ก็ขอให้เกิดขึ้นเพียง ๒ พระองค์เกิด ๆ เมื่อเทพเจ้าทั้งหลายกล่าวกันอย่างนี้
 ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเจ้าทั้งหลาย จึงตรัสขึ้นว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย การ
 ที่จะให้มีพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เกิดขึ้นในโลกพร้อมกันถึง ๒ พระองค์นั้น
 ย่อมไม่ได้ เรามีความประสงค์ว่า ขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นจงเป็น
 ผู้มีอาพาธน้อย มีโรคน้อย ทรงดำรงอยู่ตลอดกาลนาน เพื่อเป็นประโยชน์
 สุขแก่ชนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อความเจริญ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อ
 ความสุขแก่เทพยดาทั้งหลายเกิด ๆ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเทพเจ้า
 ชาวดาวดึงส์ปรึกษากิจธุระกันในสุธรรมาเทวสภาเสร็จแล้ว ก็สั่งท้าวมหาราชทั้ง ๔
 ให้ปฏิบัติตามที่ตกลงกันไว้ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ก็ได้รับไว้ด้วยความยินดี แต่ยังไม่
 นั่งอยู่ในที่นั้น

ลำดับนั้น แสงสว่างอย่างยิ่ง ก็เกิดขึ้นทางทิศอุดร แสงสว่างนั้นสว่าง
 ยิ่งกว่าอานุกาฬของเทวดาทั้งหลาย ๆ ลำดับนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเจ้า
 ทั้งหลาย จึงตรัสแก่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ว่า แสงสว่างที่ปรากฏขึ้นเป็นบุพพนิมิต
 ที่จะให้มีพรหมปรากฏขึ้น

ลำดับนั้น เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ ต่างกึ่งนึ่งอยห่ออาสนะของตน ๆ ด้วย
 คิดว่า เราจักผลแห่งแสงสว่างอันนั้นแล้วจึงจักไป ๆ ฝ่ายท้าวมหาราชทั้ง ๔ กึ่ง
 นึ่งอยห่ออาสนะของตน ๆ ด้วยคิดว่า เราจักผลแห่งแสงสว่างอันนั้นแล้วจึงจักไป ๆ
 เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ ได้ฟังคำของท้าวกะคังคังแล้ว ต่างก็มีอารมณ์อันเดียว
 ด้วยคิดว่า เราจักผลแห่งแสงสว่างอันนั้นแล้วจึงจักไป ๆ ข้าแต่พระผู้มีพระ
 ภาคเจ้า เวลาที่สังกุมารพรหมปรากฏแก่เทพเจ้าดาวดึงส์นั้น ได้มีมิต
 ติภาพให้หยาบ ๆ รัศมีปกติแห่งสังกุมารพรหมนั้น ไม่ปรากฏแก่เทพเจ้า
 ชาวดาวดึงส์ ๆ สังกุมารพรหมนั้น ได้มีรัศมีและขรรค์เรื่องยิ่งกว่าเทพเจ้า
 เหล่าอื่น เหมือนกับรัศมีของเทพเจ้า ซึ่งรุ่งเรืองกว่าสกายของมนุษย์ฉะนั้น ๆ
 เวลาที่สังกุมารพรหมปรากฏแก่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์นั้น ไม่มีเทพเจ้าองค์ใด
 องค์หนึ่งซึ่งอยู่ในที่ประชุมนั้น จักกราบไหว้ หรือลูกรับ หรือเชอเชิญให้หนึ่ง ๆ
 เทพเจ้าทั้งปวงนั้น ได้พากันนั่งประนมมืออยู่ทบบัลลังก์ของตน ๆ ด้วยตั้งใจว่า
 สังกุมารพรหม ประสงค์จะนั่งที่บัลลังก์ของเทพเจ้าองค์ใด ก็จงให้หนึ่ง
 บัลลังก์ของเทพเจ้าองค์นั้น ๆ เมื่อสังกุมารพรหมนั่งลงที่บัลลังก์ของเทพเจ้า
 องค์ใด เทพเจ้าองค์นั้นก็ได้อัปโสมนัสอย่างยิ่ง เหมือนกับพระราชาที่เบญจศรัย
 ซึ่งได้รับราชาภิเศกแล้วใหม่ ๆ ฉะนั้น ๆ ลำดับนั้น สังกุมารพรหมจึงหายวับไป
 แล้วกล่าวแสดงความยินดีขึ้นว่า เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ พร้อมด้วยพระอินทร์
 ต่างกึ่งนึ่งน้อมพระตถาคตเจ้า และพระธรรมอันดี ด้วยได้เห็นเทพเจ้าใหม่ ๆ
 ซึ่งมีรัศมี และขรรค์ อันมีอยู่ในตน โดยที่ได้ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในศาสนาของ
 พระสุคตเจ้ามาแล้ว ๆ เทพเจ้าที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้บุญญาอันกว้าง
 ขาว ซึ่งเป็นผู้ประกอบด้วยคุณวิเศษในตน ล้วนแต่รุ่งเรืองยิ่งเทพเจ้าเหล่า
 อื่นด้วยรัศมีและขรรค์ อายุ ๆ เทพเจ้าชาวดาวดึงส์พร้อมด้วยพระอินทร์ได้เห็นแล้ว
 กึ่งนึ่งน้อมพระตถาคตเจ้า และพระธรรมอันดี ดังนี้

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เสียงของสังกุมารพรหม ซึ่งกล่าวคำนั้น
 เป็นเสียงที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ เป็นเสียงสละสลวย • เป็นเสียงร
 ุดง่าย • เป็นเสียงไพเราะ • เป็นเสียงนำฟัง • เป็นเสียงหทยข้อย • เป็น
 เสียงกลมกล่อม • เป็นเสียงลึก • เป็นเสียงก้อง • ๆ เสียงของสังกุมาร-

พรหมนั้น ได้ยินเฉพาะภายในที่ประชุมเท่านั้น ไม่ตั้งแผ่ออกไปพื้นที่ประชุม ฯ
 เสียงของผู้ใดประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนี้ ผู้นั้นเรียกว่า มีเสียงเหมือน
 พรหม ฯ ลำดับนั้น เทพเจ้าชาวดาวดึงส์จึงกล่าวต่อสันทกุมารพรหมว่า ข้าแต่
 มหาพรหม พวกข้าพเจ้าเรียนแล้วพวกกันยินดี อีกอย่างหนึ่ง พวกข้าพเจ้า
 ได้พวกกันยินดี ด้วยได้ฟังพระพุทธคุณ ๘ ประการ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ที่ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเจ้าทรงแสดง ฯ ลำดับนั้น สันทกุมารพรหม จึงกล่าว
 ต่อท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพเจ้าว่า ตุก่อนท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเจ้า
 ขอให้ข้าพเจ้าได้ฟังพระพุทธคุณ ตามที่เป็นจริง ๘ ประการ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า
 พระองค์นั้นด้วยเถิด ฯ ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเจ้า รับถ้อยคำของสันทกุมารพรหม
 แล้ว ก็แสดงพระพุทธคุณ ตามที่เป็นจริง ๘ ประการ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า
 คือไปว่า ขอมหาพรหมจงเข้าใจเถิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
 เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อให้เป็นประโยชน์สุขแก่ชนหมู่มาก เพื่อบุญเคราะห์โลก เพื่อ
 ประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่เทพยตามนุษย์ทั้งหลาย ฯ ข้าพเจ้าไม่
 เล็งเห็นศาสดาอื่น ฯ ในอดีตและปัจจุบันที่จะประกอบด้วยคุณธรรม คือความ
 ปฏิบัติเพื่อให้เป็นประโยชน์สุขแก่ชนหมู่มาก เพื่อบุญเคราะห์โลก เพื่อบุญ
 เกื้อกูล เพื่อบุญความสุขแก่เทพยตามนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้ ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้า
 พระองค์นั้น ได้ทรงแสดงธรรมไว้ถูกต้องแล้ว ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์
 นั้นแสดง เป็นธรรมที่เห็นได้เอง เป็นธรรมที่ไม่จำกัดเวลา เป็นธรรมที่เรียก
 ให้มาได้ เป็นธรรมที่ควรน้อมเข้ามาในตน เป็นธรรมที่ควรจักความทั้งหลาย
 ต้องรู้ได้เฉพาะตน ฯ ข้าพเจ้าไม่เล็งเห็นศาสดาองค์อื่น ที่จะประกอบด้วยธรรม
 คือ ความแสดงธรรมอันสมควรน้อมเข้ามาในตนนี้ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน นอก
 จากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเท่านั้น ดังนี้ ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระ
 องค์นั้น ได้ทรงบัญญัติไว้ดีแล้วว่า สิ่งนี้เป็นกุศล สิ่งเป็นอกุศล สิ่งมีโทษ
 สิ่งไม่มีโทษ สิ่งควรทำตาม สิ่งไม่ควรทำตาม สิ่งเลว สิ่งประณีต
 สิ่งเปรียบด้วยของดำและของขาว เราไม่เล็งเห็นศาสดาอื่น ทั้งในอดีต
 และปัจจุบัน นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จะประกอบด้วยคุณธรรม
 ข้อนั้น ดังนี้ ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ได้ทรงบัญญัติข้อปฏิบัติ

หนทางนิพพานไว้ไว้แล้ววาทะหลาย นีพพานกับข้อปฏิบัตินั้น ก็สมกันเป็นอันดี
 เหมือนกับน้ำในแม่น้ำคงคา ซึ่งสมกันกับน้ำในแม่น้ำยมุนาฉะนั้น เราไม่
 เล็งเห็นศาสดาองค์อื่น ทั้งในอดีตและปัจจุบัน นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้า
 พระองค์นั้น จะประกอบด้วยคุณธรรมข้อนี้ ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระ
 องค์นั้นทรงได้สหายแล้ว คือ ได้พระเสขะทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในปฏิบัติ และได้
 พระขณาสพทั้งหลายที่สำเร็จพรหมจรรย์แล้ว แต่พระองค์ทรงหลักเสียจากสหาย
 เหล่านั้น แล้วทรงประกอบความยินดีอยู่โดยลำพังพระองค์เดียว ไม่เล็งเห็น
 ศาสดาองค์อื่นทั้งในอดีต และปัจจุบัน นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น พระองค์
 จะประกอบด้วยคุณธรรม คือ ความยินดีอยู่โดยลำพังผู้เดียว ดังนี้ ๑ ๑
 ลากสักการะได้เกิดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นอย่างยิ่ง ด้วยภักติ
 ทั้งหลายต่างก็รักใคร่นับถือพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
 พระองค์นั้น ได้ทรงปราศจากความเมา ทรงนำมาเฉพาะอาหารเท่านั้น เราไม่
 เล็งเห็นศาสดาองค์อื่นทั้งในอดีต และปัจจุบัน นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้า
 พระองค์นั้น จะประกอบด้วยคุณธรรม คือ ปราศจากความมัวเมา รับเฉพาะ
 อาหารเท่านั้น ดังนี้ ๑ ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ตรัสอย่างใดก็ทำ
 อย่างนั้น ทำอย่างใดก็ตรัสอย่างนั้น เราไม่เล็งเห็นศาสดาองค์อื่นทั้งในอดีต และ
 ปัจจุบัน นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จะประกอบด้วยคุณธรรม
 คือ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ดังนี้ ๑ ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
 เป็นผู้ข้ามความสงสัยได้แล้ว ปราศจากความกล่าววาทะอย่างไรแล้ว สำเร็จ
 ความดำริแล้ว ด้วยพรหมจรรย์ อันเป็นคุณธรรมอันยิ่ง เราไม่เล็งเห็นศาสดา
 องค์อื่นทั้งในอดีต และปัจจุบัน จะประกอบด้วยคุณธรรม คือ ข้ามความสงสัย
 ได้แล้ว ปราศจากความกล่าววาทะอย่างไรแล้ว สำเร็จความดำริแล้ว ด้วยพรหม
 จรรย์อันเป็นคุณธรรมอันยิ่ง ดังนี้ ๑ ๑ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ท้าวสักกะ
 ผู้เป็นจอมเทพเจ้าทั้งหลาย ได้แสดงพระคุณ ๘ ประการ ตามความเป็นจริง
 ของพระผู้มีพระภาคเจ้า แก่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ทั้งหลาย อย่างนี้แล พระเจ้าข้า ๑
 สันเนอความในพระบาลีตอนนเพชฆทาน

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งมหาโควินทสูตร ในคัมภีร์สมังกล-
 วลาสีนี้ว่า เทพเจ้าเหล่านั้นได้พากันไปเที่ยวในทิศทั้ง ๔ ในชมพูทวีปแล้ว
 กล่าวแสดงความประสงค์กันว่า ขอให้พระชินศรี ๔ พระองค์ได้ทรงแสดงธรรม
 เกิด ๆ อีกพวกหนึ่งหวังความเที่ยวไปด้วยกันในมณฑลทั้ง ๓ แล้ว กล่าวกันว่า
 ขอให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าถึง ๓ พระองค์เกิดขึ้นเกิด ๆ อีกพวกหนึ่งคิดเห็นว่า
 การที่พระพุทธเจ้าถึง ๔ องค์ หรือ ๓ องค์ จะบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการ
 ให้บริบูรณ์แล้ว ได้เกิดขึ้นพร้อมกันในโลกนั้น เป็นของยาก เพียงแต่พระพุทธเจ้า
 องค์หนึ่งอยู่แสดงธรรม อีกองค์หนึ่งเสด็จไปในที่ต่าง ๆ ก็จะทำให้ชมพูทวีป
 งดงามขึ้น ได้ประโยชน์สุขเป็นอันมากขึ้น ดังนี้ จึงได้กล่าวว่า ขอให้พระ
 สัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดขึ้น ๒ พระองค์เกิด

การที่พระอินทร์ตรัสว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นในโลกพร้อม
 กันถึง ๒ องค์นั้น ข้อมเป็นไปไม่ได้ ดังนี้ คำนั้นคำอธิบายว่า พระสัมมาสัม-
 พุทธเจ้าจะเกิดขึ้นพร้อมกันในโลกชาติอันเดียวเป็นอันไม่มี เหมือนกับในโลก
 ชาติหนึ่ง ๆ ก็ต้องมีพระจันทร์ พระอาทิตย์ดวงหนึ่ง ๆ เท่านั้น ๆ คำว่า โลก
 ชาติหนึ่ง ๆ นั้น ได้แก่ ๑ จักรวาลก็มี พันจักรวาลก็มี ๓ พันจักรวาลก็มี
 หมื่นจักรวาลก็มี

คำว่า ด้วยรัศมีและขสนัน คือ ด้วยเครื่องประดับ และบริวาร และบุญ
 สิริ ๆ สันเนื้อความในอรรถกถาตอนนี้เพียงเท่านี้

ฉัหมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในฉัหมัตถาธิบาย ขยายพระพุทธคุณ ๘ ประการ
 นั้นออกไปอีก เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแก่ผู้สดับฟังทั้งหลาย กล่าวคือ พระพุทธคุณ
 ข้อที่ ๑ ที่ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเจ้าทั้งหลายแสดงนั้นว่า ได้แก่การที่พระพุทธ-
 เจ้าทรงปฏิบัติ เพื่อเป็นประโยชน์สุขแก่เทพยดาทั้งหลาย ยิ่งกว่าศาสดาอื่น ๆ

ทั้งในอดีต และปัจจุบัน หมายความว่า ศาสดาอื่น ๆ คือ ครูอื่น ๆ นอกจาก
พระพุทธเจ้าแล้ว ที่จะทำให้เป็นประโยชน์แก่โลกจริง ๆ นั้น ย่อมไม่มี ๆ
ที่ว่าพระพุทธเจ้าทรงทำให้เป็นประโยชน์แก่โลกจริง ๆ นั้น คือ พระองค์ทรงทำ
ทรงพูดทรงคิดสิ่งใด ก็ล้วนแต่ให้ประโยชน์แก่โลกทั้งนั้น การที่พระพุทธเจ้าทรงทำ
พุทธกิจทั้ง ๔ ประจำวัน กล่าวคือ ทรงเที่ยวบิณฑบาตในเวลาเช้า ๑ ทรงแสดง
ธรรมในเวลาเย็น ๑ ทรงสอนภิกษุทั้งหลายในเวลาหัวค่ำ ๑ ทรงแก้ปัญหา
เวทนาในเวลาเที่ยงคืน ๑ ทรงตรวจสัตว์โลกในเวลาจวนสว่าง ๑ เหล่านี้คิด
การที่เสด็จไปโปรดสัตว์โลกในที่ต่าง ๆ นั้นก็คิด การที่ทรงแสดงธรรมไว้ก็ดี ทรง
บัญญัติพระวินัยไว้ก็ดี ล้วนแต่ทรงมุ่งให้เป็นประโยชน์แก่โลกทั้งนั้น ส่วนคน
อื่น ๆ ที่ตั้งตัวว่าเป็นครูบาอาจารย์ของคนทั้งหลายนั้น ย่อมทำประโยชน์ให้แก่
โลกเหมือนอย่างพระพุทธเจ้านั้นไม่ได้

พระพุทธคุณ ข้อที่ ๒ ที่ว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมน้อมเข้ามาในตนนั้น
อธิบายว่า ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น ควรนำมาใช้ได้ทั้งนั้น คือ ข้อใดที่
พระองค์ทรงแสดงว่าไม่ดี ก็ควรละข้อนั้นเสีย สิ่งใดที่พระองค์ทรงแสดงว่าดี
ก็ควรถือสิ่งนั้นไว้ ๆ คำว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมไว้ดีแล้วนั้น คือ
ทรงแสดงไว้ถูกต้องดีแล้วทั้งนั้น ๆ คำว่า ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นั้น
เป็นของเห็นเองนั้น อธิบายว่า เมื่อผู้ใดได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว ตระองตาม
ธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็จะเห็นได้ด้วยตนเองว่า ถูกตามพระพุทธเจ้าทรง
แสดงไว้ เช่นพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่า เมื่อความโลภ ความโกรธ ความ
หลง เกิดขึ้นแล้ว ก็ทำให้ใจมืด ไม่ให้คิดเห็นผิดถูกดีชั่ว ดังนั้น เมื่อผู้ใดจำไว้
แล้ว ครักตรองดู สังเกตดู ผู้นั้นก็จะเข้าใจว่า จริงอย่างพระพุทธเจ้าทรง
แสดงไว้ ๆ คำว่า ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้วนั้น เป็นของไม่เลือก
เวลานั้น อธิบายว่า เมื่อผู้ใดทำผิดในเวลาใด ก็เป็นอันผิดในเวลานั้น ทำถูก
ในเวลาใดก็เป็นอันถูกในเวลานั้น ได้รับโทษและคุณพร้อมกันกับเวลาที่ทำเสมอ
ไป เช่น พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่า ความโกรธไม่ดี ถ้าผู้ใดโกรธในเวลาใด
ก็ต้องไม่ดีในเวลานั้น ความไม่ดีนั้น ได้แก่ความเสียกิริยา กาย วาจา ใจ
หงุดหงิดก่อกวนไม่สบายใจ และโทษก็อย่างอื่น มีทำให้เกิดการทะเลาะวิวาท

กับผู้อื่นเป็นต้น ๆ พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า ความไม่โกรธเป็นความดี ถ้า
ผู้ใดไม่โกรธในเวลาใด ก็รู้สึกใจในเวลานั้น เป็นต้นว่ารู้สึกสบายใจในเวลานั้น
ดังนี้ ๆ คำว่า ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้วนั้น เป็นของควรเรียก
ให้มาคิดได้นั้น อธิบายว่า ธรรมของพระพุทธเจ้านั้น ล้วนแต่เป็นของดีทั้งนั้น
ล้วนแต่เป็นของควรเรียกผู้อื่นให้มาคิดได้นั้น เพราะถ้าเป็นของไม่ดี ก็ไม่ควร
เรียกผู้อื่นให้มาคิด ๆ คำว่า ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้วนั้น เป็นธรรม
ที่รู้จักความทั้งหลาย ต้องรู้ได้เฉพาะตนนั้น อธิบายว่า ผู้รู้จักความนั้น หมายถึง
ทรงจักเตชงสา ซึ่งนับว่าเป็นผู้ใหญ่แล้ว ได้ใจความว่า ผู้ทรงจักเตชงสาแล้ว
ผู้เป็นใหญ่แล้ว เมื่อได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว ตรัสตรงตามแล้ว
ต้องเข้าใจตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ทั้งนั้น เช่นพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่า
ความเกียจคร้านไม่ดี ความขยันคิดดังนี้ เป็นต้น คนที่รู้จักความแล้วต้องเข้าใจ
ว่าจริง ดังนี้ ส่วนพระพุทธคุณข้อต่อไปนั้น พอเป็นที่เข้าใจง่ายแล้ว จึง
ของคพระธรรมเทศนาแก่ชนไว้เพียงเท่านั้น. เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๖๓

คัมภีร์ทศนิกาย มหาวรรค

มหาโควินทสูตร ตอนว่าด้วยสนังกุมารพรหม

เตน สุทฺถิ ภนฺเต พุรุหฺมา สนงฺกุมารโ อุตฺตมโน โหติ ปมฺหิโต ปิณฺ
โสมนสฺสชาโต ภควโต อญฺช ขณฺฑกฺโขเจ วณฺณเณ สุตฺวา ฯ อถ ภนฺเต
พุรุหฺมา สนงฺกุมารโ โอฟาริกิ อุตฺตภาวํ อภินิมฺมิตฺตวา กุมารวณฺโณ หุตฺวา
ปณฺจสโโข เทวานํ ทาวตีสานํ ปาตุรโหสฺสตี.

บาลี

ณ บัณฑิต อาत्मภาพักแสดงมหาโควินทสูตร กณฑ์ที่ ๖๓ ว่าด้วยสนังกุมาร
พรหม แสดงเรื่องพระเจ้าทศสัมบดีแก่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ สืบต่อไป ตามวาระพระ

บาลี อันมีในมหาโควินทสูตรที่ ๕ คัมภีร์ทิกนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็น
 เบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า บัญญัติซึ่งเพชบุตรกราบทูลพระพุทธองค์ว่า ข้าแต่พระ
 ผู้มีพระภาคเจ้า สันถัมภ์มารพรมได้มีความดีใจ เกิดปราโมทย์ ปิติ โสมนัส
 เพราะได้ฟังพระพุทธคุณตามที่จริง ๘ ประการ ของสมเด็จพระบรมศาสดา-
 จารย์สัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วสันถัมภ์มารพรม
 จึงนิรมิตอศภาพให้หายปรากฏเป็นกุมาร มีผม ๕ แขนงขึ้น แก่เทพเจ้าชาว
 ดาวดึงส์ แล้วเหาะขึ้นไปนั่งอยู่บนอากาศโดยเร็วพลัน เหมือนกันกับบุรุษผู้มีกำลัง
 นั่งอยู่ที่ปลัดขันธ์อันปลาดด้วยดี หรือนั่งอยู่ที่ภาคพื้นอันเสมอนั้น ครั้นแล้วจึง
 กล่าวแก่เทพยเจ้าชาวดาวดึงส์ว่า ขอเทพเจ้าชาวดาวดึงส์จงเข้าใจเถิดว่า พระผู้มี
 พระภาคเจ้าพระองค์นี้เป็นผู้มีบุญญามากมาตลอดกาลนานแล้ว ฯ กล่าวคือ
 เมื่อก่อนมีพระราชพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าทิสัมบดี ฯ พระราชาทิสัมบดี
 นั้นมีปโรหิตชื่อว่าโควินทพราหมณ์ มีพระราชโอรสทรงพระนามว่าเรณุกumar ฯ
 โควินทพราหมณ์นั้นมีบุตรชื่อว่าโชติปาละมานพ ฯ โดยเหตุนี้จึงได้มีพระสหาย
 ถึง ๘ คน คือ เรณูราชบุตร ๑ โชติปาละมานพ ๑ กับภักษัตริย์อีก ๖ พระองค์ ฯ
 ครั้นต่อมาโควินทพราหมณ์ก็ทำกาลกิริยา ฯ เมื่อโควินทพราหมณ์ทำกาล
 กิริยาแล้ว พระราชาทิสัมบดีก็ทรงรำพันว่า ในคราวใดเราได้มอบกิจทั้งปวง
 ไว้ให้แก่โควินทพราหมณ์ แล้วบำเรอตนด้วยกามคุณ ๕ ในคราวนั้นโควินท
 พราหมณ์ก็ทำกาลกิริยา ฯ เมื่อพระราชาทิสัมบดีทรงรำพันอย่างนั้นแล้ว พระ
 เรณูราชบุตรจึงกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่สมมติเทวราชเจ้า ขอพระองค์อย่าทรง
 รำพันให้หนักถึงโควินทพราหมณ์ผู้ทำกาลกิริยาเลย พระเจ้าข้า เพราะโควินท
 พราหมณ์มีบุตรที่ชื่อว่าโชติปาละมานพ ซึ่งเป็นผู้มีบุญญามากกว่าบิดา เป็นผู้เห็น
 อรรถธรรมมากกว่าบิดา บิดาของโชติปาละมานพได้สั่งสอนอรรถธรรมเหล่านี้
 อรรถธรรมเหล่านี้เป็นคำสอนของโชติปาละมานพเท่านั้น ฯ พระราชาทิสัมบดี
 จึงตรัสถามว่า อย่างนั้นหรือกุมาร ฯ พระเรณูราชบุตร จึงกราบทูลว่า อย่างนั้น
 พระเจ้าข้า ฯ ลำดับนั้น พระราชาทิสัมบดีจึงตรัสสั่งบุรุษคนหนึ่งว่า เจ้าจงไป
 เรียกโชติปาละมานพมาหาเรา ว่าพระราชาทิสัมบดีใคร่จะเห็น ฯ บุรุษนั้นก็ทูล
 รับว่า พระพุทธเจ้าข้า แล้วก็ไปบอกโชติปาละมานพว่า พระราชาทิสัมบดีตรัสสั่ง

ให้เรียกท่านโชติปาลมานพ เพราะพระองค์มีพระราชประสงค์จะทรงเห็นท่าน ฯ
 โชติปาลมานพรับถ้อยคำแล้ว ก็ไปเฝ้าพระราชาทิสัมบดี ฯ พระราชาทิสัมบดี
 ได้ตรัสว่า คุณก่อนโชติปาลมานพ ขอโชติปาลมานพจงสั่งสอนเรา ขอโชติปาลมานพ
 อย่ากินหน้าทีสั่งสอนให้แก่เรา เราจักตั้งเธอไว้ในตำแหน่งบิดา จักอภิเษกเธอให้
 เป็นโควินทพราหมณ์ ฯ โชติปาลมานพก็ทูลรับว่า พระพุทธเจ้าข้า ฯ ลำดับ
 นั้น พระราชาทิสัมบดี ก็ทรงอภิเษกโชติปาลมานพให้เป็นโควินทพราหมณ์แทน
 ตำแหน่งบิดา ฯ ครั้นโชติปาลมานพได้รับแต่งตั้งให้เป็นโควินทพราหมณ์แทน
 ตำแหน่งบิดาแล้ว บิดาได้สั่งสอนอรรถธรรมเหล่านี้แก่พระราชาทิสัมบดี ก็สั่ง
 สอนอรรถธรรมเหล่านั้น บิดาไม่ได้สั่งสอนอรรถธรรมเหล่านี้ ก็ไม่สั่งสอนอรรถ
 ธรรมเหล่านั้น บิดาจัดแจงการงานเหล่านี้ ก็จัดแจงการงานเหล่านั้น บิดาไม่จัดแจง
 การงานเหล่านี้ ก็ไม่จัดแจงการงานเหล่านั้น ฯ คนทั้งหลายจึงกล่าวกันว่า โชติ
 ปาลมานพเป็นโควินทพราหมณ์แท้ เป็นมหาโควินทพราหมณ์แท้ ฯ ด้วยเหตุนี้
 โชติปาลมานพจึงมีชื่อปรากฏว่ามหาโควินทพราหมณ์

ลำดับนั้น มหาโควินทพราหมณ์ ได้ไปกราบทูลกษัตริย์ ๖ องค์ว่า พระราชา
 ทิสัมบดีทรงพระชราแล้ว ทรงแก่เฒ่าแล้ว ล่วงเสียซึ่งกาลนานแล้ว ถึงซึ่งวัยโดย
 ลำดับแล้ว ใครจักรู้จักชีวิตของท้าวเธอว่าจะมีอยู่เพียงไร เมื่อพระราชาทิสัมบดี
 สวรรคตแล้ว พวกข้าราชการก็จักต้องอภิเษกพระอนุชาบุตรให้เป็นพระราชา
 ได้ พวกเราพากันไปเฝ้าพระอนุชาบุตรเกิด แล้วพวกเราจึงพากันกราบทูลว่า
 พวกข้าพเจ้าเป็นสหายที่รักใคร่ชอบใจของพระอนุชาบุตร พระอนุชาบุตรมี
 สุขอย่างไร พวกข้าพเจ้าก็มีสุขอย่างนั้น พระอนุชาบุตรมีทุกข์อย่างไร พวก
 ข้าพเจ้าก็มีทุกข์อย่างนั้น บัดนี้พระราชาทิสัมบดีทรงพระชราแล้ว ไม่มีใครจะรู้
 พระชนมชีพของท้าวเธอ เมื่อท้าวเธอสวรรคตแล้ว พวกข้าราชการก็จักต้องอภิเษก
 ท่านอนุชาบุตรให้เป็นพระราชาได้ ถ้าท่านอนุชาบุตรได้ราชสมบัติแล้ว
 จงแบ่งสมบัติให้แก่ข้าพเจ้าทั้งหลายด้วย ฯ กษัตริย์ทั้ง ๖ องค์นั้นก็รับถ้อยคำ
 ของมหาโควินทพราหมณ์ แล้วพากันไปเฝ้าพระอนุชาบุตรกราบทูลว่า ข้าพเจ้า
 ทั้งหลายเป็นสหายที่รักใคร่พอใจของท่านเรณูทั้งนั้น ท่านเรณูมีสุขทุกข์อย่างไร
 ข้าพเจ้าทั้งหลายก็มีสุขทุกข์อย่างนั้น บัดนี้พระราชาทิสัมบดีทรงพระชราแล้ว

ไม่มีใครจะรู้พระชนมชีพของท้าวเธอ เมื่อท้าวเธอสวรรคตแล้ว พวกข้าราชการ
ก็จักอภิเษกพระเรณูให้เป็นพระราชา ถ้าท่านเรณูได้ราชสมบัติแล้ว จงแบ่งราช
สมบัติให้แก่ข้าพเจ้าทั้งหลายด้วย ฯ พระเรณูราชกุมารตรัสตอบว่า ผู้นั้นใคร
เล่าจะให้ความสุขในแว่นแคว้นของข้าพเจ้า นอกจากท่านทั้งหลายเท่านั้น ถ้า
ข้าพเจ้าได้ราชสมบัติแล้ว ก็จักแบ่งให้แก่ท่านทั้งหลายด้วย ฯ ครั้นนานมา
พระราชาที่สืบทอดก็สวรรคต ฯ เมื่อพระราชาที่สืบทอดสวรรคตแล้ว พวกข้าราชการ
ก็อภิเษกพระเรณูกุมาร ให้ผ่านราชสมบัติสืบต่อไป ฯ พระเรณูราชกุมารได้
ผ่านราชสมบัติแล้ว ก็ทรงเพียบพร้อมด้วยกามคุณารมณ์ ๕ ประการ ฯ ลำดับ
นั้น มหาโควินทพราหมณ์ จึงไปกราบทูลกษัตริย์ทั้ง ๖ ว่า ข้าแต่ท่านทั้งหลาย พระ
ราชาที่สืบทอดก็สวรรคตแล้ว พระเรณูราชกุมารก็ได้เสวยราชย์แล้ว ใครเล่าจะรู้
จักความมัวเมาของท้าวเธอ เพราะฉะนั้นพวกเราควรเข้าไปเฝ้าพระเจ้าเรณู กราบทูล
ท้าวเธอว่า พระราชาที่สืบทอดก็สวรรคตแล้ว ท่านเรณูได้เสวยราชย์แล้ว พระองค์
ยังทรงระลึกได้ถึงคำนั้นหรือ กษัตริย์ทั้ง ๖ นั้น ก็รับถ้อยคำของโควินทพราหมณ์
ว่าดีละ แล้วพากันไปเฝ้าพระเจ้าเรณู กราบทูลว่า พระราชาที่สืบทอดก็สวรรคตแล้ว
ท่านเรณูก็ได้เสวยราชย์แล้ว แต่พระองค์ท่านยังทรงระลึกถึงคำนั้นได้หรือไม่ ?
พระเจ้าเรณูตรัสตอบว่า เราระลึกได้อยู่ ฯ แล้วตรัสต่อไปว่า ใครจะสามารถแบ่ง
แผ่นดินอันใหญ่ ซึ่งยาวไปทางทิศอุดรเป็นเหมือนหน้าเกวียน ทางทิศทักษิณอันดี
ออกไปเป็น ๘ ส่วนเท่า ๆ กันได้ ฯ กษัตริย์ทั้ง ๖ นั้น จึงทูลตอบว่า นอกจาก
มหาโควินทพราหมณ์แล้วเป็นอันไม่มีใคร ฯ ลำดับนั้น พระเจ้าเรณูจึงตรัสใช้
บุรุษคนหนึ่งให้ไปตามควมหาโควินทพราหมณ์เข้าเฝ้า ฯ บุรุษนั้นทูลรับแล้วก็
ไปบอกมหาโควินทพราหมณ์ว่า พระเจ้าเรณูตรัสสั่งให้หา ฯ มหาโควินท-
พราหมณ์ก็ไปเฝ้าพระเจ้าเรณู แสดงความชื่นชมยินดีต่อพระเจ้าเรณู กล่าววาจา
ปราศรัยเป็นถนุถนอม ครั้นการระลึกถึงแล้ว ก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน ฯ
พระเจ้าเรณู จึงตรัสถามมหาโควินทพราหมณ์นั่งลงในที่สมควร ส่วนหนึ่งแล้วนั้นว่า
ขอท่านโควินทพราหมณ์จงแบ่งแผ่นดินอันใหญ่ ซึ่งยาวไปทางทิศอุดร เป็นหน้า
เกวียนไปทางทิศทักษิณอันนี้ออกให้เป็น ๘ ส่วนเท่า ๆ กัน ฯ มหาโควินทพราหมณ์
ก็ทูลรับว่า พระเจ้าข้า แล้วก็แบ่งแผ่นดินใหญ่ซึ่งยาวไปทางทิศอุดร เป็นหน้า

เกี่ยวกันไปทางทิศทักษิณออกให้เป็น ๗ ส่วนเท่า ๆ กัน ล้วนแต่เป็นหน้าเกี่ยว
 เหมือนกันทั้งนั้น ฯ ตอนกลางนั้นเป็นส่วนของพระเจ้าเรณู ฯ เมืองท
 โควินทพราหมณ์แบ่งนั้น คือ เมืองทันตบุรี ของชาวกาลิงค์ • เมืองโปตนะ ของชาว
 อัสสกะ • เมืองมาหิสสดี ของชาววันตี • เมืองโรรกะ ของชาวโสจระ •
 เมืองมิถิลา ของชาววิเทหะ • เมืองจัมปา ของชาวอังคะ • เมืองพารานสี
 ของชาวกาสิ •

ลำดับนั้น กษัตริย์ทั้ง ๖ นั้น ต่างก็ทรงดีพระทัยที่สำเร็จพระประสงค์ด้วยได้
 ส่วนแบ่งตรงกับความสำเร็จทุกองค์ ฯ กษัตริย์ทั้ง ๖ นั้น คือ สัตก • พรหม-
 ทัต • เวสสภ • ภระ • กัมบทรฐ • รวมกับพระเจ้าเรณู เป็น ๗ พระองค์ด้วย
 กัน ฯ สันเนือความในปฐมภาณวารเพียงเท่านั้น

ลำดับนั้น กษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์นั้น จึงพากันไปหามหาโควินทพราหมณ์
 ครัสบอกว่า ท่านโควินทได้เป็นสหายที่รักใคร่พอใจของพระเจ้าเรณู ฉะนั้น ท่าน
 โควินทก็เป็นสหายที่รักใคร่พอใจของข้าพเจ้าทั้งหลายฉะนี้ ขอท่านโควินทจง
 สั่งสอนข้าพเจ้าทั้งหลาย อย่าได้ปฏิเสธในการที่จะสั่งสอนข้าพเจ้าทั้งหลาย ฯ
 มหาโควินทพราหมณ์ทูลรับถ้อยคำของกษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์นั้นแล้ว ก็ได้รับหน้า
 ที่สั่งสอนต่อไป เป็นอันว่ามหาโควินทพราหมณ์ได้สั่งสอนพระราชาถึง ๗ องค์ ได้
 สั่งสอนพราหมณ์มหาศาลถึง ๗ คน ได้สั่งสอนพวกมหาน้ำที่สงน้ำอีก ๗ ร้อยคน ฯ
 ครั้นต่อมา ขอเสียงอันดีของมหาโควินทพราหมณ์ก็ระบือไปว่า มหาโควินท
 พราหมณ์ได้เห็นพรหม ได้เจรจาสนทนากับพรหม ฯ ครั้นนั้นมหาโควินท
 พราหมณ์จึงคิดว่า กิตติศัพท์อันดีของเราได้ระบือไปว่า มหาโควินทพราหมณ์
 ได้เห็นพรหม ได้เจรจาสนทนากับพรหม ดังนี้ ก็แต่เราไม่ได้เห็นพรหม ไม่ได้
 เจรจาสนทนากับพรหม เป็นแต่เราได้สดับมาจากพวกพราหมณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ผู้เป็น
 อาจารย์และอาจารย์ใหญ่ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า ผู้ใดอยู่ในที่สงัดเจริญกรรมนาน
 ถึง ๔ เดือน ผู้นั้นย่อมได้เห็นพรหม ได้เจรจาสนทนากับพรหม เราจะต้องอยู่ใน
 ที่สงัด เจริญกรรมนานให้ถึง ๔ เดือนให้จงได้ ครั้นมหาโควินทพราหมณ์คิด
 ดังนี้แล้ว จึงเข้าไปกราบทูลพระเจ้าเรณูว่า กิตติศัพท์อันดีของข้าพระองค์ระบือไปว่า
 มหาโควินทพราหมณ์ได้เห็นพรหม ได้สนทนาเจรจากับพรหม ก็แต่ข้าพระองค์

ไม่ได้เห็นพรหม ไม่ได้สนทนาเจรจากับพรหม เป็นแต่ได้สดับถ้อยคำของพวก
พราหมณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้เป็นอาจารย์และอาจารย์ใหญ่ทั้งหลายว่า ผู้ใดอยู่ในที่สงัด
เจริญกรณญาณถึง ๔ เดือนฤดูฝน ผู้นั้นย่อมได้เห็นพรหม ได้สนทนาเจรจากับ
พรหม ข้าพระองค์จึงประสงค์จะอยู่ในที่สงัดแต่ผู้เดียวตลอด ๔ เดือน ฤดูฝน
เพื่อเจริญกรณญาณ ขอย่ำให้ใครเข้าไปหาข้าพระองค์ นอกจากผู้นำอาหารไป
ให้เพียงคนเดียวเท่านั้น ฯ พระเจ้าเรณุกีทรงอนุญาต ฯ ลำดับนั้น มหาโควินท-
พราหมณ์จึงได้กราบทูลกษัตริย์ทั้ง ๖ อีก และไปแจ้งแก่พราหมณ์มหาศาลทั้ง ๑
กับเจ้าพนักงาน ๑ ร้อยอีกเหมือนอย่างเดียวกัน แล้วบอกว่า ขอท่านทั้งหลายจง
พากันสาธยายมนต์ตามที่ได้สดับเล่าเรียนมาให้พิศดาร แล้วจงสอนกันและกัน
ข้าพเจ้าประสงค์จะอยู่ในที่สงัดแต่ผู้เดียวตลอด ๔ เดือนฤดูฝน เพื่อเจริญกรณญาณ
ใคร ๆ ไม่ควรไปหาข้าพเจ้านอกจากผู้นำอาหารไปให้เพียงคนเดียวเท่านั้น ฯ พวก
นั้นก็อนุญาตให้ตามความประสงค์ ฯ ลำดับนั้น มหาโควินทพราหมณ์ จึงไปแจ้ง
แก่ภรรยา ๔๐ คน แล้วก็ให้สร้างสัณฐาคารขึ้นใหม่ในทิศตะวันออกแห่งเมืองนั้น
ครั้นสร้างเสร็จแล้ว ก็ไปเจริญกรณญาณอยู่หนึ่งแต่ผู้เดียวตลอด ๔ เดือนฤดูฝน
นอกจากผู้นำอาหารไปให้เพียงคนเดียวแล้ว ไม่มีใครไปหาโควินทพราหมณ์ ฯ
ครั้นล่วง ๔ เดือนแล้ว มหาโควินทพราหมณ์ก็เกิดทรมนทราษาว่าเราได้สดับคำของ
พวกพราหมณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้เป็นอาจารย์และอาจารย์ใหญ่ทั้งหลายว่าผู้ใดเจริญกรณ
ญาณอยู่ในที่สงัดตลอด ๔ เดือนฤดูฝน ผู้นั้นย่อมได้เห็นพรหม ได้สนทนาปราศรัย
กับพรหม ก็แต่เราไม่ได้เห็นพรหม ไม่ได้สนทนาปราศรัยกับพรหมเหมือนกับ
ท่านนั้น ฯ ลำดับนั้น สันถกุมารพรหมก็ทราบความคิดของมหาโควินทพราหมณ์
แล้วหาขวับไปจากพรหมโลก ลงมาปรากฏในที่เฉพาะหน้ามหาโควินทพราหมณ์
โดยเร็วพลัน เหมือนกันกับบุรุษมีกำลังมากเหยียดแขนออกคู้แขนเข้าฉะนั้น ฯ
ความกลัว ความสะดุ้ง ขนลุกขนพองก็ได้มีแก่มหาโควินทพราหมณ์ เพราะได้
เห็นรูปที่ตนยังไม่เคยเห็น ฯ ลำดับนั้น มหาโควินทพราหมณ์จึงถามสันถกุมารพรหม
ว่า ท่านผู้มีรศมี มียศ มีสิริเป็นใคร ข้าพเจ้าไม่รู้จักท่าน ทำอย่างไรข้าพเจ้า
จึงจะรู้จักท่าน ฯ สันถกุมารพรหมตอบว่า เราชื่อว่าสันถกุมารพรหม เทพเจ้า
ทั้งปวงได้รู้จักเราว่าชื่อสันถกุมารพรหม ฯ มหาโควินทพราหมณ์จึงกล่าวขึ้นว่า

ข้าแต่สันถัมภ์มารพรม ข้าพเจ้าขอเชื่อเชิญให้ท่านนั่ง ขอลาขน้ำและน้ำมันและ
ผัดหนึ่งแก่ท่าน ฯ สันถัมภ์มารพรมจึงกล่าวว่า ตุก่อนโควินทพราหมณ์ เราขึ้นได้รับ
แต่ว่าท่านประสงค์จักกล่าวคำใด เพื่อให้เป็นประโยชน์ในบัดนี้และอนาคต ก็
จงกล่าวไปเถิด ท่านประสงค์จะถามสิ่งใดก็จงถามเถิด ดังนี้ สันเนื้อความในพระ
บาลีตอนนั้นเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งมหาโควินทสูตร ในคัมภีร์สุมังคล-
วิลาสินีว่า ทักกล่าวว่ามีพระผู้พระภาคเจ้าเป็นผู้มีบุญญามากตลอดกาลนาน
แล้วนั้น อธิบายว่า มีบุญญามากมาแต่เมื่อครั้งยังเป็นโพธิสัตว์อยู่ เพราะฉะนั้น
สันถัมภ์มารพรมจึงได้แสดงเรื่องมหาโควินทพราหมณ์ ซึ่งชื่อเดิมว่าโชติปาละ-
มานพต่อไป ฯ ที่ชื่อว่าโชติปาละมานพนั้น ก็เพราะในวันที่โชติปาละมานพเกิด
นั้น อารุขทั้งสี่ในเมืองนั้นได้ลุกเป็นเปลวเพลิง ฯ คำว่า กษัตริย์ทั้ง ๖ นั้น
หมายถึงกษัตริย์เป็นน้องร่วมพระบิดาเดียวกันกับพระอนุชาชาคร ๑ คำว่า พวก
ข้าราชการนั้น หมายถึงพวกอำมาตย์ที่ทำการ ๑ แผ่นดินทั้งมหาโควินทพราหมณ์
แบ่งถวายกษัตริย์ ๑ องค์นั้น องค์หนึ่ง ฯ มีกำหนด ๑ ร้อยโยชน์ ส่วนองค์
พระเจ้าเรณุนั้นเป็นเหมือนกันเพดาน อยู่ในกลางระหว่างกษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์ ฯ
เมืองที่แบ่งออกไปนั้นกิตติ กษัตริย์ทั้ง ๑ องค์นั้นกิตติ ก็มีปรากฏมาดังที่แสดงมา
แล้วตามพระบาลี

การที่กษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์ จักขอให้มหาโควินทพราหมณ์รับหน้าที่สั่งสอน
ตนนั้น ก็เพราะเห็นว่าตนได้ราชสมบัติเพราะคำแนะนำของมหาโควินทพราหมณ์
คำว่าพราหมณ์มหาศาล ๑ คนนั้น ได้แก่อนุปโรหิต ๑ คน มหาโควินทพราหมณ์
ดังนี้ ฯ คำว่า พวกพราหมณ์ที่อาบนั้น ได้แก่พวกพราหมณ์ที่ถือการอาบน้ำ
วันละ ๓ เวลาเป็นกิจวัตร หรืออาบน้ำในเวลาเสร็จทำวัตรแล้ว ฯ จำเดิมแต่อาบ
น้ำแล้วไป พราหมณ์พวกนั้นย่อมไม่กินไม่ดื่มกับพวกพราหมณ์อื่น ๆ ฯ คำว่า สัน-
ฐานการนั้น ได้แก่โรงอันงดงามล้อมด้วยไม้ไผ่ในภายนอก สมควรเป็นที่อยู่ตลอด

ฤดูฝน ๔ เดือน มีทั้งที่พกกกลางคืนและกลางวัน และมีทั้งกรมพร้อม ๆ คำว่า
 กรุณาณานั้น คือ ฌานที่ประกอบด้วยกรุณา ซึ่งหมายถึงพรหมวิหารทั้ง ๓ นอก
 จากนั้นด้วย

เมื่อสัจจกumar พรหมได้รับเชื่อเชิญของมหาโควินทพรหมณ์ เพื่อให้
เป็นคณินัน สัจจกumar พรหมก็รับด้วยวาจา ว่าเป็นอันเราได้รับเชื่อเชิญของท่านแล้ว
ท่านถวายสิ่งใดแก่เรา เราก็ครับสิ่งนั้นแล้ว บัดนี้เราให้โอกาสท่านเพื่อให้ถามสิ่ง
เป็นประโยชน์ในปัจจุบัน และอนาคตต่อไป ๑ สันเนอความในอรรถกถาตอน
เพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนเนื้อความในธัมมัตถาธิบายต่อไปนั้น ก็แต่คำว่าด้วยการเจริญญาณ
เท่านั้น คือ คำว่าการเจริญญาณนั้น ได้แก่การเพ่งพิจารณาธรรมอย่างใดอย่าง
หนึ่งอยู่ในที่สงบแต่โดยลำพังคนเดียว เช่นการเจริญพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา
กรุณา มุทิตา อุเบกขา ของมหาโควินทพราหมณ์ที่แสดงมาแล้วนั้น แต่มีสำคัญ
อยู่อย่างหนึ่งว่า เหตุไรพวกพราหมณ์ผู้เฒ่าผู้แก่จึงได้กล่าวว่า ผู้ใดเจริญกรุณา
ญาณตลอด ๔ เดือนฤดูฝน ผู้นั้นย่อมได้เห็นพรหม ได้สนทนาเจรจากับพรหม
ดังนี้ คำนี้บังคับจำกัดเฉพาะฤดูฝน ๔ เดือนเท่านั้น จะเจริญญาณในฤดูอื่นไม่ได้
หรือ มีคำแก้ไขว่า จะเจริญญาณในฤดูอื่นไม่ได้ แต่พวกพราหมณ์เห็นว่าฤดูฝน ๔
เดือนนั้น เป็นฤดูที่ทำให้กายใจชุ่มชื้น ดีกว่าฤดูอื่น ๆ จึงได้จำกัดไว้เฉพาะ
ฤดูฝน ๔ เดือนเท่านั้น ข้อนี้ก็จริงตามความเห็นของพวกพราหมณ์อย่างมาก
เพราะในทางพุทธ ก็นิยมเจริญสมณธรรมแล้วศึกษาเล่าเรียนบอกกล่าวสั่งสอน
กันภายในฤดูฝนชั่วเวลาเข้าพรรษา ๓ เดือนเท่านั้นโดยมาก ด้วยเหตุนี้ จึงขอเตือน
ท่านผู้ฟังทั้งหลายว่า ขอย่ำเลือกฤดูเหมือนอย่างพวกพราหมณ์ จงปฏิบัติธรรม
ทุกเวลาไป จึงจักได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาท ไม่ปล่อยให้เวลาล่วงไปเปล่าโดย
ปราศจากประโยชน์ อันนี้เป็นใจความในพระธรรมเทศนาถนัดนั้น จึงเป็นอันว่า
จบพระธรรมเทศนาถนัดถนัดเพียงเท่านี้ เอว ก็ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๔

คัมภีร์ทมิฬนิกาย มหาวรรค

มหาโควินทสูตร ตอนว่าด้วยมหาโควินทพราหมณ์

อทโข ภควา มหาโควินทสฺส พฺราหฺมณสฺส เอตทโหสี กตาวกาโส
โชมฺหิ พฺรหฺมูนา สนงฺกุมารเณ กิณฺนุ โข อหิ พฺรหฺมานํ สนงฺกุมารํ ปุจฺเจยฺย
ทฺธิฏฺฐมฺมิกํ วา อคฺคํ สมฺปฺรายิกํ วาติ ฯ อทโข โภ มหาโควินทสฺส
พฺราหฺมณสฺส เอตทโหสีติ.

ณ บัณฑิต อาत्मภาพักได้แสดงมหาโควินทสูตร กัณฑ์ที่ ๖๔ ว่าด้วยมหาโค-
วินทพราหมณ์ถามทางไปพรหมโลกต่อสนังกุมารพรหม ตามพระบาลี อรรถกถา
ธัมมคคธาริยา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธ-
ศาสนิกชนทั้งหลาย ซึ่งประชุมกันอยู่ในที่นี้ ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในมหาโควินทสูตรที่ ๕ คัมภีร์ทมิฬนิกาย
มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ครั้นนั้น มหาโควินท-
พราหมณ์ ได้คิดว่า สนังกุมารพรหมให้โอกาสแก่เราแล้ว เราจะถามสิ่งไร
ซึ่งเป็นประโยชน์ในปัจจุบัน และอนาคต ต่อสนังกุมารพรหม ฯ จึงคิดต่อไปว่า
ประโยชน์ในปัจจุบันเรารู้แล้ว แม้นคนอื่น ๆ ก็เคยถามประโยชน์ในปัจจุบันต่อ
เรา เราจะถามประโยชน์ในอนาคตต่อสนังกุมารพรหม ฯ คิดดังนี้แล้ว จึงถาม
สนังกุมารพรหมขึ้นว่า ข้าพเจ้ามีความสงสัย ขอลถามสนังกุมารพรหมผู้ไม่มี
ความสงสัยในความรู้ของผู้อื่นว่า ผู้ตั้งอยู่ในอะไร ผู้ศึกษาในอะไร จึงจะไปสู่
พรหมโลกอันไม่รู้จักตายได้ ฯ สนังกุมารพรหมตอบว่า คุณอนพราหมณ์ ผู้ละ
ความถือว่าเป็นของเราในมนุษย์ทั้งหลาย แล้วเป็นผู้มีอารมณ์อันเดียว เป็นผู้

มัน้อยในภรรณา เป็นผู้ไม่มีกลิ่นสดคาว เป็นผู้ตเว้นจากเมถนธรรม ผู้ตั้ง
อยู่ในสังน ผู้ศึกษาอยู่ในสังน ย่อมไปพรหมโลกอันไม่รู้จักตาย ดังนี้

มหาโควินทพราหมณ์จึงกล่าวต่อไปว่า คำว่า ละความถือว่าเป็นของเรา
ข้าพเจ้า ๙ กล่าวคือ บางคนในโลกนี้ ละกองทรัพย์ น้อยบ้าง มากบ้าง
ละเครื่องญาติ น้อยบ้าง มากบ้าง แล้วปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้าข้อมผ้าดอก
บรรพชา ๙ คำว่า เป็นผู้มอญอันเจียนนั้น ข้าพเจ้า ๙ กล่าวคือ บางคน
ในโลกนี้ ย่อมอยู่ในเสนาสนะอันสงัด คือป่า โคนต้นไม้ ภูเขา ชอกเขา
ถ้ำ ป่าช้า ป่าใหญ่ ที่แจ้ง ลอมฟาง ๙ คำว่า เป็นผู้มัน้อยในภรรยานั้น
ข้าพเจ้า ๙ กล่าวคือ บางคนในโลกนี้ แม้ใจภรรณาตลอดคัคคิ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓
ที่ ๔ แม้ไปตลอดโลกทั้งสน ทั้งเบื้องต่ำ เบื้องบน และทางขวาง ด้วยใจอัน
ประกอบด้วยภรรณา อันเป็นใจโพบูลย์ เป็นใจมอญใหญ่ เป็นใจหาประมาณ
มิได้ เป็นใจไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แต่คำว่า กลิ่นสดคาวนั้น ข้าพเจ้าไม่รู้
ข้าแต่พรหม กลิ่นสดคาวนั้น ได้แก่อันใดนั้น ข้าพเจ้าไม่รู้จักขอท่านผู้เป็น
นักปราชญ์ จึงบอกแก่ข้าพเจ้าด้วย ทั้งข้าพเจ้าขอถามว่า พวกชาวกรุมอะไรหุ้ม
ห่อไว้ จึงพากันเข้าถึงอบาย ปกปิดพรหมโลกเสีย ? สันถกุมารพรหมตอบว่า
ความโกรธ ๑ ความกล่าวเท็จ ๑ ความหลอกลวง ๑ ความประทุรร้าย ๑
ความตระหนี่ ๑ ความถือตัว ๑ ความริษยา ๑ ความอยาก ๑ ความมัวเมา ๑
ความโง่เขลา ๑ เหล่านี้ เรียกว่ากลิ่นสดคาว ผู้ที่ประกอบในสิ่งเหล่านี้
เรียกว่าเป็นผู้ไม่มีกลิ่นสดคาวมิได้ เรียกว่า เป็นผู้ประกอบด้วยอบาย เป็นผู้
ปกปิดพรหมโลก ดังนี้

มหาโควินทพราหมณ์จึงกล่าวขึ้นว่า เมื่อท่านแสดงกลิ่นสดคาวอย่าง
ข้าพเจ้าก็พอเข้าใจได้ ข้าพเจ้าจะไม่ให้กลิ่นสดคาวนั้นอำมหิตใจได้ ข้าพเจ้า
จักออกบรรพชาให้จงได้ ๙ สันถกุมารพรหมจึงตอบว่า จงดูแต่กาลที่สมควร
เกิด ๙ ลำดับนั้น มหาโควินทพราหมณ์ จึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าเรณูกราบทูลว่า
บัดนี้ ขอพระองค์จงแสวงหาปุโรหิตอื่น ซึ่งจะถวายการสอนแก่พระองค์เกิด
ข้าพระองค์ประสงค์จะออกบรรพชา ไม่ประสงค์จะให้กลิ่นสดคาวตามที่ข้าพระองค์
สตั้มมาจากพรหมอำมหิตใจได้ ข้าพระองค์จักทูลลาออกบรรพชา

มหาโควินทพราหมณ์กราบทูลดังนี้แล้ว จึงกราบทูลต่อไปว่า ข้าพระองค์
 ขอทูลลาพระเจ้าเรณูผู้เป็นใหญ่ในพื้นปฐพี ขอพระองค์จงทรงทราบความเป็น
 พระราชาของพระองค์ ข้าพระองค์ไม่ยินดีในความเป็นปุโรหิต พระเจ้าข้า ฯ
 พระเจ้าเรณูจึงตรัสว่า ถ้าท่านโควินท์บกร่องอยู่ด้วยกามารมณ์ เราก็จะเพิ่ม
 ให้เต็ม ผู้ใดเบียดเบียนท่าน เราผู้เป็นใหญ่ในปฐพีจะห้ามผู้นั้นเสีย ท่านโควินท์
 เป็นบิดาของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเป็นบุตรของท่านโควินท์ ขอท่านโควินท์จงอย่า
 ละข้าพเจ้า ฯ มหาโควินทพราหมณ์จึงกราบทูลว่า ข้าพระองค์ไม่ได้บกร่อง
 ในกามารมณ์ทั้งหลาย ทั้งไม่มีผู้ใดเบียดเบียนข้าพระองค์ด้วย แต่เพราะข้า
 พระองค์ได้ฟังถ้อยคำของผู้ไม่ใช่มนุษย์ จึงไม่ยินดีในบ้านเรือน ฯ พระเจ้า
 เรณูจึงตรัสถามว่า ผู้ไม่ใช่มนุษย์นั้นมีรูปร่างอย่างไร ได้กล่าวเนื้อความอันใด
 แก่ท่านซึ่งเป็นเหตุให้ท่านผู้ใดฟังแล้ว จะละบ้านเรือนและพวกเรாதังนั้น ฯ
 มหาโควินทพราหมณ์จึงกราบทูลว่า เมื่อข้าพระองค์ผู้ได้อยู่ในกุดุณเมื่อก่อน ผู้ใคร่
 จะบูชา ผู้ปุบิโหญาศาลงแล้ว ประารถจะติดไฟนั้น พรหมผู้มช่อเก่า ก็
 ได้ลงมาจากพรหมโลกมาปรากฏแก่ข้าพระองค์ ได้แก้ปัญหาคำของข้าพระองค์ ซึ่งข้า
 พระองค์ได้ฟังแล้วทำให้เกิดความไม่ยินดีอยู่ในบ้านเรือน พระเจ้าข้า ฯ พระเจ้า
 เรณูจึงตรัสว่า ท่านโควินท์ได้กล่าวคำใด ข้าพเจ้าก็เชื่อคำนั้น แต่ท่านได้ฟัง
 ถ้อยคำของผู้ไม่ใช่มนุษย์แล้ว จักประพฤติดังอื่นด้วยอาการใด ข้าพเจ้า
 ก็จะประพฤติดังตาม เพราะท่านโควินท์เป็นครูของข้าพเจ้า แก้วมณีอันไม่ขลุ
 ขลัก อันเป็นของไม่มีหมอง อันเป็นของงดงาม ฉนั้นใด ข้าพเจ้าได้ฟังอย่าง
 นี้แล้ว ก็จะประพฤติดังคำสอนของท่านโควินท์ ดังนี้ สิ้นเนื้อความในพระบาลี
 ตอนนี้อย่างนี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้เนื้อความในอรรถกถา แห่งมหาโควินทสูตร ในคัมภีร์
 สุมังคลวิตาสนี ว่า คำว่า ข้าพเจ้าผู้มีความสงสัย ขอลาสนังกุมารพรหมผู้ไม่มีความ
 สงสัยในความรู้ของผู้อื่น คือ ข้าพเจ้าผู้มีความสงสัย ขอลาสนังกุมารพรหม

ผู้ไม่มีความสงสัยในความของผู้อื่น คือในปัญหาที่ผู้อื่นได้ถาม ที่ปรากฏแก่ผู้อื่นแล้ว เพราะผู้อื่นได้ตั้งปัญหานั่นขึ้น ฯ คำว่า ละความถือว่าเป็นของเรา นั้น คือ ละความเห็นเป็นเหตุให้ถือว่า สิ่งนั้นเป็นของเรา สิ่งนั้นเป็นของเรา ดังนี้เสีย คำว่า ในมนุษย์นั้น คือ ในสัตว์โลกทั้งหลาย ฯ อธิบายว่า ได้แก่ผู้ละความถือว่าเป็นของเราในสัตว์โลกทั้งหลาย ฯ คำว่า เป็นผู้เดียว นั้น คือ เป็นผู้เดียว ผู้เดียว น้อยผู้เดียว ซึ่งได้แก่ประพจน์อยู่โดยลำพังผู้เดียว หรือเป็นผู้คงที่ ฯ คำว่า น้อมไปในกรรมนั้น คือน้อมไปในการเจริญกรรมฐาน อธิบายว่า ได้ ๓ ฐาน ฯ คำว่า มกฺกสันตคาวณฺณ คือปราศจากกลิ่นอันมิพึง ฯ คำว่า ผู้ตั้งอยู่ในสิ่ง คือผู้ตั้งอยู่ในธรรมเหล่านั้น ฯ คำว่า ผู้ศึกษาในสิ่ง คือผู้ศึกษาในธรรมเหล่านั้น ฯ อันเป็นเนื้อความย่อในข้อที่กล่าวมาแล้ว ฯ ส่วนเนื้อความพิสดารนั้น เหมือนกับที่มหาโควินทพราหมณ์ และสันทกุมารพรหมได้กล่าวต่อกันข้างหน้า

คำว่า ไม่รังสฺยเหล่านั้น คือข้าพเจ้าไม่รังสฺยสคคาวเหล่านั้น คำว่า ขอท่านผู้เป็นนักปราชญ์จงกล่าวขึ้นในที่นี้ คือขอท่านผู้เป็นนักปราชญ์จงบอกแก่ข้าพเจ้าในที่นี้ ฯ คำว่า ชาวกรุมฺมสังโฆนห้อมล้อมไว้จึงฟังท่านไป คือคนทั้งหลายมักเลศอันใดห้ามห่อไว้จึงเหมือนฟังไป ฯ คำว่า ประกอบในอบายนั้น คือเข้าถึงซึ่งอบาย ฯ คำว่า บิณฑพรมโลกเสียนั้น คือบิณฑพรมโลกเสีย ฯ คำว่า มหาโควินทพราหมณ์ถามว่า สัตว์โลกนี้มีกิเลสอันใดปกบิณฑพรมโลกไว้ ฯ คำว่า ความโกรธ ความกล่าวเท็จ ความล่อลวง ความประทุษร้ายนั้น เมื่อว่าโดยลักษณะแล้ว ย่อมมีลักษณะต่าง ๆ กัน คือความโกรธนั้น มีความฉุนเฉียวเป็นลักษณะ ฯ ความกล่าวเท็จนั้น มีความกล่าวให้พลาดเป็นลักษณะ ฯ ความล่อลวงนั้น มีการแสดงของเท็จคล้ายกันให้เห็นเป็นลักษณะ ฯ ความประทุษร้ายนั้น มีความทำลายมิตรเป็นลักษณะ ฯ คำว่า ความตระหนี่ ความคหิมนฺพฺยอน ความริษยานั้น มีลักษณะดังต่อไปนี้ คือความตระหนี่นั้น มีความเหนียวแน่นเป็นลักษณะ ฯ ความคหิมนฺพฺยอนนั้น มีความล่งเกินเป็นลักษณะ ฯ ความริษยานั้น มีความคิดเคียดความเคียดเป็นลักษณะ ฯ ความอยาก ความอยากต่าง ๆ ความเบียดเบียนผู้อื่น ทั้ง ๓ คำนี้ ก็ล้วนแต่มีลักษณะเป็นเครื่องหมายทั้งนั้น คือความอยาก

นั้น มีตัณหาเป็นลักษณะ ฯ ความอยากต่าง ๆ นั้น มีความตระหนี่เป็นลักษณะ ฯ ความเบียดเบียนผู้อื่น มีความเบียดเบียนเป็นลักษณะ ฯ ความโลภ ความขัดแค้น ความมัวเมา ความโง่เขลา ทั้ง ๔ คำนี้ ก็ล้วนแต่มีลักษณะบอกให้รู้ทั้งนั้น คือ ความโลภนั้น มีความขาคได้ไม่เลอกเป็นลักษณะ ฯ ความขัดแค้นนั้น มีความขุ่นอยู่ในใจเป็นลักษณะ ฯ ความมัวเมานั้น มีความเมาเป็นลักษณะ ฯ ความโง่เขลานั้น มีความลุ่มหลงเป็นลักษณะ ฯ คำว่า ผู้ประกอบในสิ่งเหล่านี้ ไม่ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีความสดคาวนั้น คือผู้ประกอบในกิเลส ๔ อย่างนั้น ว่าเป็นผู้ไม่กลั่นสดคาวหามิได้ คือเป็นผู้กลั่นเหมือนเหมือนกับซากศพ ฯ คำว่า เป็นผู้เขาสงขยา และเป็นผู้ศุภพรหมโลกนั้น สันถัมมารพรมแสดงว่า เป็นผู้ประกอบด้วยความไม่เจริญด้วย เป็นผู้ศุภพรหมโลกด้วย ฯ ก็ผู้จะแสดงพระสูตรนี้ ควรแสดงด้วยอามคันธสูตร ถึงแม้ว่าจะแสดงอามคันธสูตร ก็ควรแสดงด้วยพระสูตร

คำว่า จะไม่ให้กลั่นสดคาวเหล่านั้นมาขายหัวใจได้นั้น คือ จะไม่ให้กลั่นสดคาวเหล่านั้นขายหัวใจได้ง่าย ฯ คำว่า ขอท่านโควินท์ จงคิดแต่เวลาอันควรเกิดขึ้น คือท่านโควินท์เห็นว่าเวลาใดควรบรรพชา เราจึงบรรพชาเกิด การที่เรา มาในสำนักของท่าน จึงจักเป็นการมาที่ดี การที่แสดงธรรมในสำนักของท่าน จึงจักเป็นการแสดงธรรมที่ดี ท่านเป็นบุรุษที่เลิศในชมพูทวีปทั้งสี่ ทั้งยังเป็นคน หน่อมดงอยู่ในปฐมวัย การละสมบัติอันใหญ่เช่นนี้ออกบรรพชานั้น เป็นเหมือนกับการที่ช่างทำลายพลอกเหล็กออกไป ฉะนั้น การบรรพชาของท่านจึงเป็นการ บรรพชาที่ประเสริฐ ฯ สันถัมมารพรมพูดให้หนักแน่นแก่มหาบุรุษอย่างนั้นแล้ว ก็กลับไปสู่พรหมโลก ฯ ฝ่ายพระมหาบุรุษจึงคิดว่า การที่เราจะออกจากที่นี่ไป บรรพชาที่เคยนั่นย่อมไม่สมควร เพราะเราเป็นผู้รับหน้าที่สั่งสอนราชตระกูล เราจักต้องกราบทูลพระราชาก่อน ถ้าพระราชาจักทรงบรรพชาด้วยก็จะเป็นการดี ถ้าพระราชาไม่ทรงบรรพชาด้วย เราก็จักคืนตำแหน่งปโรหิตแล้วออกไปบรรพชา คิดอย่างนั้นแล้ว จึงได้เข้าไปเฝ้าพระราชา กราบทูลตั้งแสดงมาตามวาระพระบาลี

คำว่า ขอพระองค์จงทรงรับความเป็นพระราชาของพระองค์นั้น คือ มหาโควินทพราหมณ์กราบทูลพระเจ้าเรณูว่า ขอพระองค์จงทรงจัดการเรื่องของราช

สมบัติแต่ลำพังองค์เดียวเกิด ๆ คำว่า ข้าพระองค์ไม่ยินดีในความเป็นปุโรหิต
นั้น คือ ข้าพระองค์ไม่มีความพอใจในความเป็นปุโรหิตต่อไปแล้ว ขอพระองค์
จงทรงเลือกปุโรหิตใหม่เกิด ๆ ลำดับนั้น พระเจ้าเรณูจึงทรงพระดำริว่า เมื่อ
มหาโควินทพราหมณ์อยู่ในที่สงัดแต่ผู้เดียวเป็นนิจตลอดถึง ๔ เดือน ทรัพย์ใน
บ้านเมืองของเขาก็กเบาบางลง จึงตรัสว่า ถ้าการมณเฑียรของท่านบกพร่องเราก็จัก
เพิ่มให้ แล้วทรงพระดำริอีกว่า มหาโควินทพราหมณ์นี้ เมื่ออยู่ผู้เดียวคงจะ
มีผู้เบียดเบียน จึงตรัสว่า ผู้ใดเบียดเบียนท่าน เราผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินจะห้าม
ปรามผู้นั้นเสีย ท่านเป็นบิดาของเรา ส่วนเราเป็นบุตรของท่าน ขอท่านอย่าละ
เราไปเลย ดังนี้

คำนี้มีอธิบายว่า ผู้ใดเบียดเบียนท่าน ขอให้ท่านบอกเกิด เราจะลงโทษ
แก่ผู้นั้น ๆ คำว่า เราผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินนี้ มีคำอธิบายอีกอย่างหนึ่งว่า
เราผู้เป็นเจ้าของแผ่นดิน จะยกราชสมบัติให้ท่าน ๆ คำว่า ท่านเป็นบิดาของ
เรา ส่วนเราเป็นบุตรของท่านนั้น คือท่านจักได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งบิดาของเรา
ส่วนเราจักตั้งอยู่ในตำแหน่งบุตรของท่าน ขอท่านจงนำใจของเราไปเป็นใจของ
ท่าน อย่าได้ละเราไปเสีย ดังนี้ ๆ อีกอย่างหนึ่ง มีเนื้อความว่า ท่านประสงค์
อย่างใดก็จงประพฤติอย่างนั้น ข้าพเจ้าผู้จะทำตามใจของท่าน ผู้จะบริโภคน้ำ
อาหารที่ท่านให้ จักถือหนังสือตามท่านไป หรือไม่อย่างนั้นก็จักขีรถตามท่าน
ไป ขอแต่ท่านอย่าละข้าพเจ้าไป ดังนี้ คำนี้ก็มีเนื้อความว่า ขอท่านจงตั้งอยู่
ในตำแหน่งบิดาของข้าพเจ้า ส่วนข้าพเจ้าจักตั้งอยู่ในตำแหน่งบุตรของท่าน ขอ
ท่านจงอย่าละข้าพเจ้าไป

ในลำดับนั้น เมื่อมหาบุรุษจักแสดงสิ่งที่ไม่มียอยู่ในตน ตามความดำริของ
พระราชา จึงกราบทูลว่า ความบกพร่องด้วยการมณเฑียรทั้งหลาย ข่อมไม่มีแก่
ข้าพระองค์ ผู้เบียดเบียนข้าพระองค์ก็ไม่มี แต่เพราะข้าพระองค์ได้ฟังถ้อยคำ
ของผู้ไม่ไซ่มนุษย์ จึงไม่ยินดีในบ้านเรือน ดังนี้

เมื่อพระราชาได้ฟังดังนี้ จึงตรัสถามว่า ผู้ไม่ไซ่มนุษย์นั้นมีรูปร่างอย่างไร
ได้กล่าวเนื้อความอันใดแก่ท่าน ซึ่งเป็นเหตุจะให้ท่านละพวกเรา ละบ้านเรือน
เสียทั้งสิ้น

คำหลานมคำอธิบายว่า เมื่อพระราชจะทำบ้านเมืองทั้งหลาย อันเต็มด้วยสมบัติของพราหมณ์ ให้เป็นบ้านเรือนของพระองค์ด้วยการสงเคราะห์ จึงตรัสว่า เพราะท่านได้ฟังถ้อยคำอันใด จึงจะละเรือนของข้าพเจ้าทั้งหลายเสีย กับทั้งตัวข้าพเจ้า และชาวชมพูทวีปทั้งสน ฯ เมื่อพระมหาบุรุษจะทูลบอก จึงกราบทูลว่า เมื่อข้าพระองค์อยู่ในฤตฺยุณเมื่อก่อน ดังนี้ เป็นต้น

คำว่า อยู่ในฤตฺยุณนั้น คืออยู่ผู้เดียวถึง ๔ เดือน ตลอดฤตฺยุณ ฯ คำว่า ผู้ลาดใบหญ้าลงแล้วไฟจะลุกเป็นเปลว นั้น คือผู้ไล่ลงไปซึ่งเนยใส เนยข้น น้ำผึ้ง เป็นต้น ใบหญ้านั้นอุปมาไว้แล้ว ปรากรจะก่อไฟขึ้นด้วยคิดว่า จักให้ทานแก่มหาชน ฯ คำว่า พรหมทัมมชอก้านั้น หมายถึงกมารพรหม ฯ ลำดับนั้น พระราชาผู้ประสงค์จะบรรพชา จึงตรัสว่า ท่านโควินทได้กล่าวคำใด เราก็กเล้าค้ำนั้น เป็นต้น

คำว่า ท่านประพฤติดังอื่น โดยอาการอย่างไรมัน ก็ถ้าท่านประพฤติดังอื่นใด เราก็จักประพฤติดังท่าน ถ้าท่านบรรพชาเราก็จักบรรพชาตาม ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาตอนนึ่งเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนเนื้อความในธัมมัตถาธิบายต่อไปนึ่ง ก็มีแต่เพียงว่าด้วยกรุณาทานเท่านั้น คือคำว่า กรุณาทานนั้น หมายถึงการเกิดขึ้นด้วยการเจริญกรุณาพรหมวิหาร คือ ด้วยการแผ่จิตอันประกอบด้วยกรุณาไปในหมู่สัตว์ทั้งปวง อันได้แก่ตั้งใจคิดว่า ขอให้หมู่สัตว์ทั้งปวง ที่ต้องภัยได้ทุกข์ จงปราศจากเสียซึ่งทุกข์ภัยเกิด ดังนี้ ข้อที่ว่าด้วยการเจริญกรุณานี้ มีพิสดารอยู่ในคัมภีร์พระวิสุทธิมรรค ตอนที่๑๖ ด้วยกรุณาพรหมวิหารแล้ว เพราะฉะนั้น จึงของคไว้แต่เพียงเท่านั้น

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๕

คัมภีร์ทิณนิกาย มหาวรรค

มหาโควินทสูตร ตอนว่าด้วยโควินทพราหมณ์ลาออกบรพชา

สเจ ภว โควินโท อการสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิสฺสตี มยฺมปี อการสฺมา
อนคาริยํ ปพฺพชิสฺสามิ อถ ขา เต คติ สา โน คติ ภวิสฺสตีติ ฯ อถโข
โก มหาโควินโท พราหมโณ เชน เต ฌ ขตฺติยา เตนฺอุปสงฺกมิ อุปสงฺกมิตฺวา
เต ฌ ขตฺติเยติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงมหาโควินทสูตร กัณฑ์ที่ ๖๕ ว่าด้วยมหาโควินท-
พราหมณ์ลาออกบรพชา ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายที่ประชุมกัน
ฟังพระธรรมเทศนาอยู่ในสถานที่นี้ ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในโควินทสูตรที่ ๕ คัมภีร์ทิณนิกาย
มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า พระเจ้าเรณูราชตรัส
แก่โควินทพราหมณ์ว่า ถ้าท่านโควินทจะจักออกบรพชา คติของท่านโควินทจะมี
คติอย่างใด คติของเราก็จักมีอย่างนั้น ฯ ครั้นนั้นมหาโควินทพราหมณ์ จึงไป
กราบทูลกษัตริย์ทั้ง ๖ ว่า บัดนี้ ขอพระองค์ทั้งหลายจงแสวงหาปโรหิตใหม่สำหรับสั่ง
สอนเถิด ข้าพระองค์มีความประสงค์จักออกบรพชา ข้าพระองค์ได้ฟังคำของ
พราหมณ์กล่าวถึงกลืนสดกาวด้วยประการใด ข้าพระองค์ผู้อยู่ครองเรือนก็จักมีกลืน
สดกาวเหล่านั้นข้ายหัวใจ ข้าพระองค์จักออกบรพชา สละบ้านเรือนเสีย ลำดับ
นั้น กษัตริย์ทั้ง ๖ องค์ จึงพร้อมกันไปคิติดูในที่แห่งหนึ่งว่า ธรรมดาพราหมณ์
ย่อมเป็นผู้โลกทรพย์ พวกเราต้องเล้าโลมมหาโควินทพราหมณ์ด้วยพริ้งพวดี ฯ ครั้น
ปรึกษากันอย่างนั้นแล้ว จึงพร้อมกันเสด็จไปหามหาโควินทพราหมณ์ แล้วตรัสว่า

ข้าแต่ท่านโควินทะ ในราชสมบัติทั้ง ๑๕ แคว้นนั้น ย่อมมีสมบัติอยู่มาก
ท่านโควินทะต้องการทรัพย์สมบัติเท่าใด ก็จงนำไปตามชอบใจ

มหาโควินทพราหมณ์จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระเจ้าข้า ทรัพย์สมบัติของ
ข้าพระองค์ ก็มีย่อมมากเหมือนกับทรัพย์สมบัติของพระองค์ทั้ง ๑๕ ข้าพระองค์จัก
ละทรัพย์สมบัติทั้งสนออกบรรพชา ผู้ที่อยู่ครองบ้านเรือน ย้ายถิ่นเสด็จตามท
พรหมกล่าวนั้นไม่ได้โดยง่าย ข้าพระองค์จักละบ้านเรือนออกบรรพชา ฯ ลำดับนั้น
กษัตริย์ทั้ง ๑๕ จึงพร้อมกันเสด็จออกไปปรึกษากันอยู่ในที่แห่งหนึ่งว่า ชรรณา
พวกพราหมณ์ย่อมโลกในสตร พวกเราควรประโลมมหาโควินทพราหมณ์ด้วยสตร ฯ
ทรงปรึกษากันอย่างนั้นแล้ว จึงพร้อมกันเสด็จกลับเข้าไปหามหาโควินทพราหมณ์
แล้วตรัสว่า ในราชตระกูลทั้ง ๑๕ นั้น มีสตรอยู่เป็นอันมาก ท่านโควินทะต้อง
การเท่าใด ก็จงนำมาให้เท่านั้น ฯ มหาโควินทพราหมณ์ จึงกราบทูลว่า ข้า
แต่พระเจ้าข้า ภรรยาของข้าพระองค์ทั้ง ๑๕ คน ซึ่งเป็นผู้มาชาติตระกูลเสมอกัน
ก็เป็นทาสีใคร่ของข้าพระองค์ทั้งนั้น แต่ถึงอย่างนั้น ข้าพระองค์ก็จักละภรรยา
เหล่านั้นออกบรรพชา ผู้ที่อยู่ครองบ้านเรือนย้ายถิ่นเสด็จตามทพรหมกล่าวนั้น
ไม่ได้โดยง่าย ข้าพระองค์จักละบ้านเรือนออกบรรพชา ฯ กษัตริย์ทั้ง ๑๕ นั้น
จึงตรัสว่า ถ้าท่านโควินทะจักละบ้านเรือนออกบรรพชาให้ได้แล้ว พวกเราก็จะละ
บ้านเรือนออกบรรพชาเหมือนกัน คติของท่านโควินทะมีอย่างใด คติของพวกเรา
ก็จักมีอย่างนั้น มหาโควินทพราหมณ์ จึงกราบทูลว่า ถ้าพระองค์ทั้งหลาย
จะทรงละกามทั้งหลาย จะมีความเพียรมั่นคง ประกอบด้วยกำลังขันติ ในกาม
ทั้งหลายที่ปฏุนัตติอยู่ ฯ ทางนี้เป็นทางตรง ทางนี้เป็นทางเยียม สัปประ
สัทั้งหลายล้วนแต่รักษาพระสัทธรรม เพื่อให้เกิดในพรหมโลก ฯ กษัตริย์ทั้ง ๑๕ นั้น
จึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น ขอท่านมหาโควินทะจงรออยู่สัก ๑ ปีเกิด ต่อเมื่อ
ล่วง ๑ ปีไปแล้ว พวกเราจึงจะละบ้านเรือนออกบรรพชา คติของท่านมีอย่างใด
คติของพวกเราจักมีอย่างนั้น ฯ มหาโควินทพราหมณ์ จึงกราบทูลว่า การ
ที่จะให้รอ ๑ ปีนั้น นานนักพระเจ้าข้า ข้าพระองค์ไม่อาจจะรออยู่ได้ ๑ ปี ใคร
เล่าจะรู้จักชีวิตว่าจะอยู่เพียงใด ภพหน้านั้นเป็นของจะต้องไปโดยแท้ บุคคล

ควรกำหนดด้วยความคิด ควรทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ ความไม่ตาย
 ข้อมไม่มีแก่ผู้เกิดแล้ว ผู้ที่อยู่ครองบ้านเรือนย้ายถิ่นเสถียรตามที่เขาพระองค์ได้
 พึงมาจากพรหมนั้นโดยง่ายไม่ได้ ข้าพระองค์จักละบ้านเรือน ออกบรรพชา
 กษัตริย์ทั้ง ๖ นั้น ก็ขอให้มหาโควินทพราหมณ์เฝ้าอยู่อีกเพียง ๖ ปี ๕ ปี ๔ ปี ๓ ปี
 ๒ ปี ๑ ปี ลงมาตามลำดับ แต่มหาโควินทพราหมณ์ก็ยังกราบทูลคงเดิมอยู่ว่า
 แม้เพียงบเดียวก็ยังนานนัก ข้าพระองค์ก็ไม่อาจเฝ้าอยู่ได้ เพราะใครเล่าจักรู้จักชีวิต
 ทุกคนจะต้องไปสัพพัญญู จึงควรกำหนดด้วยความคิด ควรทำกุศล ควรประพฤติ
 พรหมจรรย์ ผู้เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี ผู้ที่อยู่ครองบ้านเรือนจะย้ายถิ่น
 เสถียร ซึ่งข้าพระองค์ได้พึงมาจากพรหมนั้นโดยง่ายไม่ได้ ข้าพระองค์จักละบ้าน
 เรือนออกบรรพชา ฯ กษัตริย์ทั้ง ๖ นั้น จึงขอให้เฝ้าอยู่อีก ๑ เดือน ลดลง
 ไปจนกระทั่งถึง ๑ เดือน มหาโควินทพราหมณ์ก็ทูลว่าเฝ้าไม่ได้ จึงขอให้เฝ้าเพียง
 ๑ วัน โดยทรงอ้างว่า ขอให้สั่งสอนบุตรภรรยาในการครองราชสมบัติเสียก่อน
 เมื่อล่วง ๑ วันแล้ว จึงจักออกบรรพชา

มหาโควินทพราหมณ์ จึงทูลว่า เพียง ๑ วันเท่านั้นไม่นาน ข้าพระองค์
 จักรอ ดังนี้ จึงไปลาพราหมณ์มหาศาล ๑ คน พราหมณ์ที่ถือการอาบน้ำเป็นวัตร
 ๑ ร้อยว่า ขอท่านทั้งหลายจงแสวงหาอาจารย์ใหม่ที่จะสั่งสอนความรู้ให้แก่ท่าน
 ทั้งหลายเถิด เราประสงค์จะละบ้านเรือนออกบรรพชา เพราะผู้ที่อยู่ครองบ้าน
 เรือน จะย้ายถิ่นเสถียร ซึ่งเราได้พึงมาจากพรหมนั้นไม่ได้โดยง่าย ฯ พวกนั้น
 จึงห้ามว่า ขอท่านโควินทพราหมณ์อย่าละบ้านเรือนออกบรรพชาเลย เพราะการบรรพชา
 เป็นของมีศักดิ์น้อย มีลาภน้อย ส่วนการเป็นพรหมเป็นของมีศักดิ์มาก มีลาภมาก ฯ
 มหาโควินทพราหมณ์จึงตอบว่า ขอท่านทั้งหลายอย่ากล่าวว่ บรรพชา
 เป็นของมีศักดิ์น้อย มีลาภน้อย ความเป็นพรหมเป็นของมีศักดิ์มาก มีลาภมาก
 นอกจากเราแล้ว ใครเล่าจะมีศักดิ์มาก มีลาภมาก ในบัดนี้ เราเป็นเหมือน
 พระราชาในจำพวกพระราชา เป็นเหมือนพราหมณ์ในจำพวกพราหมณ์ เป็นเหมือนเทวดา
 ในจำพวกกฤหบดี แต่ถึงอย่างนั้น เราก็จักละสิ่งทั้งสี่ออกบรรพชา เพราะผู้ที่อยู่
 ครองบ้านเรือนจะย้ายถิ่นเสถียรตามที่เขาพรหมกล่าวไว้นั้น โดยง่ายไม่ได้ ฯ พวก
 นั้นจึงกล่าวว่า ถ้าท่านโควินทพราหมณ์จักละบ้านเรือนออกบรรพชา พวกข้าพเจ้าจัก

ละบ้านเรือนออกบรรพชาเหมือนกัน คติของท่านมีอย่างใด คติของพวกเขา
ข้าพเจ้าก็จักมีอย่างนั้น ๆ ลำดับนั้น มหาโควินทพราหมณ์ จึงไปบอกแก่ภรรยา
ทั้ง ๔๐ คนว่า ผู้ใดประสงค์สิ่งใดก็จงถือเอาสิ่งนั้นไปสู่ตระกูลญาติของตน ผู้
ประสงค์จะมีภัสตาก็จงแสวงหาภัสตาดิถี เราประสงค์จักละบ้านเรือนออกบรรพชา
เพราะผู้ที่อยู่ครองบ้านเรือน จะกำจัดกลิ่นสดคาวที่พรหมกล่าวนั้นโดยง่ายไม่ได้ ๆ
ภรรยาเหล่านั้น จึงตอบว่า ท่านโควินทเป็นญาติกับข้าพเจ้าทั้งหลาย ซึ่งมีความ
ประสงค์ด้วยญาติ เป็นภัสตาของข้าพเจ้าทั้งหลาย ผู้มีความประสงค์ด้วยภัสตา
ถ้าท่านโควินทจักละบ้านเรือนออกบรรพชา ข้าพเจ้าทั้งหลายก็จักละบ้านเรือนออก
บรรพชาเหมือนกัน คติของท่านโควินทมีอย่างไร คติของข้าพเจ้าทั้งหลายก็จักมี
อย่างนั้น สันเนอความในพระบาลีตอนนั้นเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งมหาโควินทสูตร ในคัมภีร์สมังคล-
วิลาสินีว่า คำว่า มหาโควินทพราหมณ์ได้ไปเฝ้ากษัตริย์ทั้ง ๖ นั้น มีคำอธิบายว่า
มหาโควินทพราหมณ์นั้น ได้เข้าไปเฝ้าพระเจ้าเรณูราชแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่
มหาราชเจ้า อันราชสมบัติเป็นของทุกคนทั้งหลายแย่งชิงกัน ถึงกับฆ่ามารดาบิดา
พี่ชายน้องหญิงเป็นต้น ของคนก็มี การที่มหาราชใครจะทรงสละสิริราชสมบัติอัน
ใหญ่เช่นนี้ออกบรรพชา จักว่าเป็นการกระทำอย่างยิ่ง ดังนั้นแล้ว จึงไปเฝ้ากษัตริย์
ทั้ง ๖ ต่อไปในภายหลัง ๆ คำว่า กษัตริย์ทั้ง ๖ องค์ พร้อมกันทรงดำรินั้น
คือ กษัตริย์ทั้ง ๖ องค์นั้น ทรงเข้าพระทัยว่า บางทีทรัพย์ของมหาโควินทพราหมณ์
จะเสื่อมไป ๆ คำว่า พวกเราก็จักประโลมมหาโควินทพราหมณ์ด้วยทรัพย์นั้น คือ
พวกเราจะสงเคราะห์มหาโควินทพราหมณ์ด้วยทรัพย์ ๆ คำว่า จงนำมาเท่านั้น คือ
ท่านต้องการเท่าใด ก็จงให้คนนำมาเท่านั้น ๆ คำว่า เหมือนสมบัติของท่าน
ทั้งหลายนั้น คือ ทรัพย์สมบัติของข้าพเจ้าก็มาก เหมือนกับทรัพย์สมบัติของท่าน
ทั้งหลาย เพราะท่านทั้งหลายได้พระราชทานให้ข้าพเจ้า

คำว่า ถ้าพระองค์ทั้งหลายจะละกามทั้งหลาย คือ ถ้าพระองค์ท่านทั้งหลาย
จะละวัตถุกาม กิเลสกาม ๆ คำว่า ที่ปลุกชนัตถิอยู่นั้น คือ ในกามทั้งหลาย

ที่ปุณณาคโคอยู่ ๆ คำว่า จมมีความเพี้ยนเป็นคณัน คือ เมื่อเป็นอย่างนั้น จงทำ
ความเพียรให้มั่นคงอย่าย่อหย่อน ๆ คำว่า จงประกอบด้วยกำลังขันตนั้น คือ
ขอพระองค์ท่านทั้งหลายจงประกอบด้วยกำลังขันติ ๆ คำว่า ทางนี้เป็นทางตรงนั้น
คือทางกรณณานันเป็นทางตรง ๆ คำว่า ทางนี้เป็นทางเขยมนั้น คือ เป็นทาง
ไปพรหมโลกอย่างเขยมนั่น ๆ คำว่า สัปบุรุษทั้งหลายได้รักษาพระสัทธรรมนั้น คือ
ธรรมาสัปบุรุษทั้งหลายอันได้แก่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวก
ทั้งหลายล้วนแต่ได้รักษาธรรมทั้งนั้น ๆ มหาโควินพรหมณผู้สรรเสริญ กรณณาน
ชื่อว่าทำให้ใจของกษัตริย์เหล่านั้นมั่นคงขึ้น

คำว่า ใครจะรู้จักชีวิตนั้น คือ ธรรมดาชีวิตเปรียบเหมือนกับฟองน้ำบ้าง เปรียบ
เหมือนกับหยดน้ำค้างที่ปลายหญ้าบ้าง เป็นของมีความระจิดกระจายไปเป็นธรรมดา
ใครจะรู้จักคติของชีวิตนั้นว่าจักแตกในขณะใด คำว่า ต้องไปสู่ภพหน้านั้น คือ
ต้องไปสู่โลกหน้าโดยแท้ กลุบุตรที่เป็นบัณฑิต ต้องพิจารณาให้รู้ในเรื่องภพหน้า
นั้น ๆ มีคำถามว่า จะต้องพิจารณาอย่างไร ? มีคำตอบว่า ชีวิตเป็นของรู้ได้ยาก
ส่วนการไปสู่โลกหน้าเป็นของแน่นอน ๆ ผู้รู้แล้วควรตัดความกังวลทั้งปวง
แล้วตั้งใจทำกุศล ตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์ เพราะผู้เกิดมาแล้วจะไม่ตายนั้น
ย่อมไม่มี

คำว่า มีศักดิ์น้อย มีลาภน้อยนั้น คือ พรหมณผู้พวกล้วนกล่าวว่า ธรรมดา
การบรรพชา ชื่อว่าเป็นของมีขณน้อย เพราะนับแต่บรรพชาไปแล้ว ย่อมมีผู้
เบียดเบียนตักตักหมั่น ที่ชื่อว่ามีลาภน้อยนั้น เพราะบรรพชาตักตักจะเที่ยวไปตลอดบ้าน
ก็หาอาหารพอเลี้ยงท้องได้ยาก ๆ ส่วนความเป็นพรหมนั้น ชื่อว่ามีศักดิ์มาก
เพราะมีขณมาก ชื่อว่ามีลาภมาก เพราะมีลาภสักการะมาก ท่านโควินทะก็เป็นผู้
ปโรหิตอันเลิศในชมพูทวีปทั้งสี่ ในบัดนี้เมื่อไปในที่ใดก็ได้อาสนะที่เลิศ ได้น้ำที่
เลิศ ได้ของหอมที่เลิศ ได้ดอกไม้ที่เลิศ ในที่นั้นทุกแห่งไป ๆ คำว่า เหมือน
พระราชาในพระราชานั้น คือ เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิในท่ามกลางพระราชาปติ ๆ
คำว่า เหมือนพรหมในจำพวกพรหมณนั้น คือ เหมือนกับมหาพรหมในท่ามกลาง
พรหมณปติ ๆ คำว่า เหมือนเทวดาในจำพวกคฤหบดีทั้งหลาย

คำว่า ภรรยา ๔๐ คน ที่มีชาติตระกูลเสมอกันนั้น คือ มหาโควินทพราหมณ์
นั้น มีภรรยาที่มีชาติตระกูลและอายุเป็นต้น เสมอกันนั้นมีเพียง ๔๐ คน ส่วน
นางบำเรอนอกจากนั้น ยังมีอีกเป็นอันมาก สันเนือความในอรรถกถาตอน
เพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายคำว่า กลิ่นสดคาวนั้น ออก
ไปตามที่มาในพระบาลี ซึ่งแสดงมาแล้วในกัณฑ์ก่อน เพื่อจะให้ผู้ที่ไม่ได้ฟังกัณฑ์
ก่อนได้ความรู้ความเข้าใจว่า กลิ่นสดคาวได้แก่สิ่งใดบ้าง คือ ในพระบาลีพร้อมทั้ง
อรรถกถาที่แสดงมาแล้วในกัณฑ์ก่อนนั้นว่า กลิ่นสดคาวนั้น ได้แก่กลิ่นที่มีพิษ คือ
กิเลส ๑๔ ชนิด อันได้แก่ ความโกรธ • ความกล่าวเท็จ • ความล่อลวง • ความ
ประทุษร้าย • ความตระหนี่ • ความดุนทุมนุ่มน • ความริษยา • ความอยาก •
ความอยากต่าง ๆ • ความเบียดเบียน • ความโลภ • ความขุ่นเคือง • ความมัวเมา •
ความโง่เขลา • รวมเป็นกิเลส ๑๔ ชนิดด้วยกัน กิเลสทั้ง ๑๔ ชนิดนี้แล เรียกว่า
กลิ่นสดคาว เพราะทำให้กลิ่นสดคาวฟุ้งไป กล่าวคือ ผู้ใดประกอบด้วยกิเลส
เหล่านี้ แม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งก็ต้องเสียดื้อเสียดังนั้น ต้องเสียดื้อความดีทั้งนั้น
เช่น เมื่อเกิดความโกรธขึ้นมาในเวลาใด ก็เสียดื้อความดีสติปัญญาในเวลาใด ๆ ผู้
ที่หมั่นอ่อนด้วยความโกรธ ก็มียุเป็นอันมาก ผู้ที่เลิกขโมยผู้อื่นด้วยความโกรธ
ผู้ที่ไม่กล้าทำกาเมสุมิงฉารด้วยความโกรธ ก็มียุเป็นอันมาก พระเทวทัตที่จะ
ต้องลงไปรับโทษอันสาหัสอยู่ในอเวจีมหานรก ก็เพราะความโกรธ ๆ โภโก สดกมล
โลก ความโกรธเป็นเหมือนสนิมสาตราในโลก คือ ธรรมดาสาตรา เมื่อเกิด
สนิมแล้ว ก็มีคมอันร่อยหรอฉันทิต เมื่อคนเราเกิดความโกรธแล้ว ก็ต้องมีปัญญา
ร่อยหรอไปฉันทิต

ความกล่าวเท็จนั้น ก็ทำให้ผู้กล่าวเสียดื้อเสียดัง ทำให้ผู้ฟังขาดประโยชน์
คือ ถ้าผู้ใดชอบกล่าวเท็จเสมอ ผู้นั้นก็ต้องได้ชื่อว่า เป็นคนโกหกเหลวไหล ฝ่าย
ผู้ฟังคำกล่าวเท็จนั้น ก็ไม่ได้ประโยชน์อันใด เช่น ได้ฟังคำกล่าวเท็จในเรื่อง

หนทางเป็นตัวอย่าง คือ เมื่อผู้ใดหลงทาง แล้วถามทางกับผู้อื่นว่า ทางนี้เป็นทางไปบ้านโน้นใช่หรือไม่ ถ้าผู้นั้นรู้ว่ายไม่ใช่ แต่ตอบว่าใช่ ก็จะทำให้ผู้นั้นเดินทางผิดไป ดังนี้ เป็นต้น

คำว่า ความหลอกลวงนั้น ยิ่งเป็นของมีโทษร้ายแรง คือ ถ้าผู้ใดล่อลวงผู้อื่นด้วยของปลอม ผู้นั้นก็ต้องได้รับโทษอาชญา ในเวลาเขาจับได้เป็นแน่แท้ ถ้าเขาจับไม่ได้ในเวลานั้น ก็จะต้องจับได้ในเวลาหลัง ถ้าจับไม่ได้ในชาตินี้ ก็จะต้องถูกนายนิรยบาลจับได้ในชาติหน้า นับว่าการล่อลวงนั้นเป็นของมีโทษอย่างร้ายแรง ไม่ควรที่ใคร ๆ จะทำเป็นอันขาด

ความประทุษร้ายนั้น หมายความว่า ประทุษร้ายมิตร คือ ความไม่ซื่อตรงต่อมิตร ความทรยศต่อมิตร ความคดเลี้ยวต่อมิตร ความไม่หวังดีต่อมิตร ฯ คำว่า มิตรนั้น ได้แก่ผู้ที่มีเมตตาแก่ตน มีมารดาบิดาเป็นต้น การประทุษร้ายมิตร คือ ประทุษร้ายต่อผู้มีเมตตาแก่ตนนั้น ก็เป็นของให้โทษแรงกล้า สามารถให้ผู้ทำได้รับโทษทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ส่วนกิเลสข้ออื่น ๆ คือ ความตระหนี่ ความคู้หมั่นผู้อื่น ความริษยาผู้อื่น ความอยาก ความอยากไม่เลือก ความเบียดเบียนผู้อื่น ความโลภ ความขี้ดแค้น ความมัวเมา ความโง่เขลานั้น ก็ล้วนแต่เป็นของให้โทษ มีประการต่าง ๆ ทำให้เสียชื่อเสียงเป็นต้นทั้งนั้น จึงกล่าวว่า เป็นกลืนสดขาว ซึ่งเปรียบเหมือนกับกลืนซากศพดิบฉะนั้น ไม่ควรที่ใคร ๆ จะปล่อยให้กิเลสทั้ง ๑๔ ชนิดนี้ ย่ำยีใจของตน ควรพยายามระงับอย่าให้กิเลสทั้ง ๑๔ ชนิดนี้ ย่ำยีใจของตนได้ จึงจะเป็นการดี หมดข้อความที่ควรยกขนขยายในธัมมัตถกถาธิบายเพียงเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงขอศพระธรรมเทศนาแก่ท่านไว้เพียงเท่านี้.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๖

คัมภีร์ทมนิกาย มหาวรรค

มหาโควินทสูตร ตอนที่๔๖พรหมวิหาร ๔

อทโข โภ มหาโควินโท พุราหุมนโณ ตสฺส สตุตฺตาหสฺส อจฺเจน
เกสมสฺสํ โอหาเรตฺวา กาสยานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา อการสฺมา อนคาริยํ
ปพฺพชํ ฯ ปพฺพชิตฺถจ ปน มหาโควินทํ พุราหุมนํ สุตฺต จ ราชานो ขตฺติยา
มุตฺตาวสิตฺตา สุตฺต จ พุราหุมนมหาสาลา สุตฺต จ นฺหาคกสฺตานีติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพก็ได้แสดงมหาโควินทสูตร กัณฑ์ที่ ๖๖ ว่าด้วยมหา
โควินทพราหมณ์บรรพชา และพรหมวิหาร ๔ ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถา-
ธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชน
ทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในมหาโควินทสูตรที่ ๕ ใน
คัมภีร์ทมนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ครั้น
มหาโควินทพราหมณ์อำลาผู้ควรอำลาเสร็จแล้ว ล่วง ๗ วันนั้นไปแล้ว ก็ปลง
ผมและหนวด นุ่งห่มผ้าบิ๊อมผ้าตออกจากฆราวาสไปบรรพชา ฯ พระราชาทั้ง ๗
พระองค์ ซึ่งล้วนแต่เป็นองค์กษัตริย์ผู้ได้ราชาภิเษกแล้ว กับพราหมณ์มหาศาลทั้ง ๗
กับพราหมณ์ท้าวว่า การอาบน้ำเป็นกิจวัตร ๗ ร้อย ภรรยา ๔๐ คน ซึ่งล้วน
แต่ละคน ๆ มีชาติตระกูลเป็นต้น เสมอกัน กับกษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี
สมณาริ อีกพวกละหลายพัน ก็ได้ออกบรรพชาตามมหาโควินทพราหมณ์ ฯ
มหาโควินทพราหมณ์ ก็พาบริวารนั้นเที่ยวจาริกไปในคามนิคมราชธานีทั้งหลาย ฯ
ในคราวนั้น มหาโควินทพราหมณ์เข้าไปสู่บ้านใด นิคมใด ก็เป็นเหมือนพระราชา
ในจำพวกพระราชา เป็นเหมือนพราหมณ์ในจำพวกพราหมณ์ เป็นเหมือนเทวดา

ในจำพวกคฤหบดี ๆ ในคราวนั้น คนเหล่าใดจามไอหรือพลาคล้ม คนเหล่านั้น
ก็กล่าวกันว่า นมฺมกุ มหาโควินทสุส พุราหมณสุส ซึ่งแปลว่า ข้าพเจ้าขอนอบ
น้อมมหาโควินทพราหมณ์ ดังนี้ ถึง ๒ หน ๆ มหาโควินทพราหมณ์นั้น ได้แผ่
ไปตลอดทิศที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ทิศเบื้องบน เบื้องล่าง ทิศทางขวาง ตลอดโลก
ทั้งปวง ด้วยจิตอันประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา อันเป็นจิตหา
เวรมิได้ หาพยาบาทมิได้ เป็นจิตไพบุลย์ เป็นจิตใหญ่ เป็นจิตหาประมาณมิได้
ได้แสดงทางไปพรหมโลกแก่สาวกทั้งหลาย ๆ ในคราวนั้น สาวกเหล่าใดของ
มหาโควินทพราหมณ์ ล่วงรู้ศาสนาทั้งสี่โดยประการทั้งปวง สาวกเหล่านั้น
เวลาตายแล้ว ก็ได้ขึ้นไปเกิดในพรหมโลก ๆ พวกใดไม่รู้ศาสนา โดยประการ
ทั้งปวง เวลาพวกนั้นตายแล้ว ก็ได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ชั้นปรินิรมิตวสวัตติกัม
ชั้นนิมมานรดีกัม ชั้นดุสิตกัม ชั้นดาวดึงส์กัม ชั้นจาตุมมหาราชิกากัม ๆ
พวกใดบำเพ็ญคุณธรรมต่ำกว่าผู้อื่น พวกนั้น ก็ได้เกิดในจำพวกคนธรรพ์ ๆ
เป็นอันว่า การบรรพชาของกุลบุตรเหล่านั้นทั้งสี่ เป็นการบรรพชาหาโทษมิได้
เป็นการบรรพชามีผล เป็นการบรรพชามีกำไร ดังนี้ สิ้นเนื้อความในพระบาลีตอน
เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งมหาโควินทสูตร ในคัมภีร์
สุมังคลวิลาสินีว่า คำว่า มหาโควินทพราหมณ์เที่ยวจาริกไปนั้น คือ เที่ยวจาริก
ไปตามลำดับคามนิคม ในคราวนั้น ได้มีเสียงเอิกเกริกไกลาหล ในที่มหาโควินท-
พราหมณ์ไปถึงแล้วนั้น ๆ เหมือนกับความเอิกเกริกไกลาหลในเวลาพระพุทธเจ้า
เกิดขึ้น ๆ คนทั้งหลายได้ยินว่า มหาโควินทพราหมณ์จะมาถึง ต่างก็ได้
พร้อมกันสร้างประรำไว้คอยท่า หันตักแต่งมรรคาไว้รับ แล้วก็พากันออกไป
ต้อนรับด้วยความยินดี ๆ ลากสักการะเป็นอันมาก ก็ได้เกิดขึ้นแก่มหาโค-
วินทพราหมณ์ เหมือนกับห้วงน้ำใหญ่ ๆ ปุโรหิตทั้ง ๗ นั้น หมายถึง
ปุโรหิตของพระราชาทั้ง ๗ องค์นั้น ๆ ก็บัดนี้เวลาคนทั้งหลายได้รับทุกข์ ย่อม

กล่าวกันว่า นโม พุทธสฺส ตังนํ ฉนฺโต ในคราวนั้นคนทั้งหลายก็กล่าวนอบ
น้อมมหาโควินทพราหมณ์ และปฐิทธิของพระราชาทัง ๘ คล้ายกัน ฉนฺตํ

คำว่า ด้วยจิตอันประกอบด้วยเมตตาเป็นต้นนั้น หมายถึงพรหมวิหาร
ทัง ๔ ๆ ก็มหาบุรุษ คือ มหาโควินทพราหมณ์นั้น ได้สมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕
ด้วย แล้วแสดงธรรมในพรหมโลกแก่สาวกทั้งหลาย ๆ คำว่า สาวกเหล่าใคร
จักศาสนาของมหาโควินทพราหมณ์โดยประการทั้งปวงนั้น หมายถึงได้สมาบัติ ๘
และอภิญญา ๕ ๆ คำว่า พวกใดไม่ล่วงรู้ศาสนาโดยประการทั้งปวงนั้น คือ ไม่
ได้สมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ แม้แต่อย่างใดก็ดี ๆ คำว่า ไม่เปล่านั้น คือ
มีผล ๆ คำว่า มีผลนั้น หมายถึงให้เกิดในเทวโลก นอกจากพรหมโลก ๆ
คำว่า มกัาโรนํ คือ ได้เกิดในพรหมโลก ๆ สันเนอความในอรรถกถาตอนนึ่งเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ก่อนไป เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายคำว่าพรหมวิหารออกไปอีก
เพื่อให้เป็นหนทางปฏิบัติของพุทธศาสนิกบริษัททั้งหลาย คือ คำว่า พรหมวิหารนั้น
แปลว่า ธรรมอันเป็นเครื่องอยู่ของพรหม คือ ธรรมที่มีประจำใจของพรหม หรือ
ธรรมที่ประจำใจผู้ใหญ่ ๆ กล่าวคือ ผู้ใหญ่มีมารดาบิดา อุปัชฌาย์อาจารย์
เป็นต้น ตลอดถึงสมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นที่สุด และพรหมใน
สวรรค์ ต้องมีธรรม ๔ ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ประจำ
ใจทั้งนั้น ต่างกันแต่ว่า มีจำกัดวงแคบ วงกว้างเท่านั้น คือ มารดาบิดา
อุปัชฌาย์ อาจารย์ ที่เป็นปุถุชนนั้น มีพรหมวิหาร ๔ เป็นวงแคบ คือ มีต่อ
บุตรธิดา และศิษยานุศิษย์เท่านั้น ส่วนพระพุทธเจ้าและพรหม หรือผู้ใดอาน
อันเกิดจากพรหมวิหาร ๔ นั้น เป็นผู้มพรหมวิหารเป็นวงกว้าง คือ แผ่เมตตา
กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นวงกว้าง

ก็การแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ที่จักให้เกิดอานสมาบัติ
นั้น ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคโดยพิสดาร แต่ได้นำมาแสดงไว้เพียงแต่
กรุณา มุทิตา อุเบกขาท่านั้น

กล่าวคือ คำแผ่เมตตาในนี้ ได้แก้คำว่า อหิ สุขิโต โหมิ นิหทุกโข โหมิ อเวโร อพฺยาปชฺโณ โหมิ อนินฺโฆ โหมิ สุขิ อุตฺตานํ ปรีหามิ ดังนี้ แปลว่า ขอให้ข้าพเจ้ามีความสุขเกิด ขออย่าให้ข้าพเจ้ามีทุกข์ มีเวร มี พยาบาท มีความคับแค้นเลย จงให้ข้าพเจ้ารักษาดนให้เป็นสุขเกิด ดังนี้ ฯ อันนี้ เป็นคำแผ่เมตตาในตน คือ วิธีแผ่เมตตาในนี้ ต้องแผ่เมตตาให้แก่ตนเสียก่อน เพื่อ ให้อารมณ์มีความรักสุขเกลียดชังทุกขฉันทใด ผ่อนคลายความรักสุขเกลียดชังทุกขฉันทนั้น ฯ เมื่อรู้สึกว่ามีอารมณ์ความรักสุขเกลียดชังเหมือนกับตนแล้ว จึงแผ่เมตตาไป ถึง ผ่อนต่อภายหลังเป็นลำดับไป คือ ให้แผ่เมตตาไปถึงผู้หมั่นคุณแก่ตน มีอุบาสก ๒ อาจารย์ เป็นต้น แล้วจึงแผ่เมตตาไปถึงผู้ตนรักใคร่พอใจ ครั้นแล้วจึงแผ่ เมตตาไปถึงผู้ตนไม่รักไม่ชัง ครั้นแล้วจึงแผ่เมตตาไปถึงผู้ตนเกลียดชังเป็น ลำดับไป ฯ ได้ใจความว่า ให้แผ่เมตตาให้แก่ตนเป็นที่ ๑ ให้แก่คนที่ตนรักใคร่ เป็นที่ ๒ ให้แก่คนที่ตนรักใคร่เป็นที่ ๓ ให้แก่คนที่ตนไม่รักไม่ชังเป็นที่ ๔ ให้แก่คนที่ตนเกลียดชังเป็นที่ ๕ ฯ คำแผ่เมตตาในนี้ ให้ออกชื่อของผู้ตนจะแผ่ เมตตาไปให้คล้ายกับคำแผ่เมตตาในตน คือ ให้นึกว่า ขอให้ผู้นั้นจงเป็นสุขเกิด อย่า ให้ผู้นั้นมีความทุกข์ มีเวร มีพยาบาท มีความคับแค้นเลย จงให้รักษาดนให้เป็น สุขเกิด ดังนี้ ฯ ถ้าจะว่าเป็นภาษาบาลีก็ให้ว่า เอส สปฺปริโส สุขิโต โหตุ นิหทุกโข โหตุ อเวโร โหตุ อพฺยาปชฺโณ โหตุ อนินฺโฆ โหตุ สุขิ อุตฺตานํ ปรีหตุ ดังนี้

เมื่อแผ่เมตตาไปในคนทั้ง ๕ คือผู้มีคุณแก่ตน ผู้ตนรักใคร่ ผู้ที่เป็น กลาง ๆ ผู้ตนเกลียดชัง จนเห็นว่าคนทั้ง ๕ นี้ปรากฏเป็นตรรกของตน เท่า กันแล้ว ให้แผ่เมตตาแก่สัตว์ทั้งปวง โดยไม่เฉพาะด้วยคำทั้ง ๕ ว่า

สพฺเพ สत्ตา อเวรา โหนตุ อพฺยาปชฺฌา โหนตุ อนินฺมา โหนตุ สุขิ อุตฺตานํ อปรีหตุ ดังนี้ ๑ สพฺเพ ปาณา อเวรา โหนตุ อพฺยา- ปชฺฌา โหนตุ อนินฺมา โหนตุ สุขิ อุตฺตานํ ปรีหตุ ดังนี้ ๑ สพฺเพ ภูตา อเวรา โหนตุ อพฺยาปชฺฌา โหนตุ อนินฺมา โหนตุ สุขิ อุตฺตานํ ปรีหตุ ซึ่งแปลว่า ขอผู้เกิดแล้วทั้งปวง จงอย่ามีเวร อย่ามีพยาบาท อย่ามีความคับแค้น จงรักษาดนให้เป็นสุขเกิด ดังนี้ ๑ สพฺเพ ปุคฺคตา

อเวรา โหนตุ อพฺยาปชฺฌา โหนตุ อนินฺชา โหนตุ สุขี อุตฺตานํ
 ปรีหฺรณฺตุ ซึ่งแปลว่า ขออย่าให้บุคคลทั้งหลายมีเวร มีพยาบาท มีความคับแค้นเลย
 จงรักษาตนให้เป็นสุขเกิด ดังนี้ • สพฺเพ อุตฺตภาวปริยาปณฺนา อเวรา โหนตุ
 อพฺยาปชฺฌา โหนตุ อนินฺชา โหนตุ สุขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ ซึ่งแปลว่า
 ขออย่าให้ผู้นับเข้าในอรรถาทั้งปวง มีเวร มีพยาบาท มีความคับแค้นเลย
 จงรักษาตนให้เป็นสุขเกิด ดังนี้ • ๑ คำว่า สัตว์นั้น หมายถึงสัตว์ใน
 จันทร ๕ ๑ คำว่า ผู้มีลมหายใจนั้น หมายถึงผู้มีชีวิตจิตใจ ๑ คำว่า ผู้เกิด
 นั้น หมายถึงผู้เกิดเป็นรูปพรหม และเป็นอสัญญพรหม ๑ คำว่า บุคคลนั้น
 หมายถึงจะไปสู่ที่ปวง ๑ คำว่า ผู้นับเข้าในอรรถาพนั้น หมายถึงผู้มีจันทร ๕
 บริบูรณ์ ได้ใจความว่า คำแผ่เมตตาทั้ง ๕ อย่างนี้ หมายถึงการนี้ก็อยากให้
 สัตว์โลกทั้งปวง มีความสุขเท่านั้น

เมื่อแผ่เมตตาแก่สัตว์โลกทั้งปวง โดยไม่เฉพาะเจาะจงอย่างนั้นแล้ว ให้
 แผ่เมตตาไปโดยเฉพาะเจาะจงถึงสตรี บุรุษ พระอริยเจ้า ผู้ไม่ใช่พระอริยเจ้า
 เทวดา มนุษย์ เปตทั้งปวง ด้วยคำว่า สพฺพา อิตฺถิโย อเวรา โหนตุ
 อพฺยาปชฺฌา โหนตุ อนินฺชา โหนตุ สุขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ ซึ่งแปลว่า
 ขออย่าให้สตรีทั้งปวง มีเวร มีพยาบาท มีความคับแค้นเลย จงรักษาตนให้
 เป็นสุขเกิด ดังนี้ • สพฺเพ ปุริสา อเวรา โหนตุ อพฺยาปชฺฌา โหนตุ
 อนินฺชา โหนตุ สุขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ แปลว่า ขออย่าให้บุรุษทั้งปวงมีเวร
 มีพยาบาท มีความคับแค้นเลย จงรักษาตนให้เป็นสุขเกิด ดังนี้ • สพฺเพ
 อริยา อเวรา โหนตุ อพฺยาปชฺฌา โหนตุ อนินฺชา โหนตุ สุขี อุตฺตานํ
 ปรีหฺรณฺตุ ขออย่าให้พระอริยะทั้งปวง มีเวร มีพยาบาท มีความคับแค้นเลย
 จงรักษาตนให้เป็นสุขเกิด ดังนี้ • สพฺเพ อนริยา อเวรา โหนตุ อพฺยาปชฺฌา
 โหนตุ อนินฺชา โหนตุ สุขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ แปลว่า ขอให้ผู้นับไม่ใช่
 พระอริยะทั้งปวงจงอย่ามีเวร มีพยาบาท มีความคับแค้นเลย จงรักษาตนให้เป็นสุข
 เกิด ดังนี้ • สพฺเพ เทวา อเวรา โหนตุ อพฺยาปชฺฌา โหนตุ อนินฺชา
 โหนตุ สุขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ แปลว่า ขออย่าให้เทวดาทั้งปวงมีเวรแก่กัน
 มีพยาบาทแก่กัน มีความคับแค้นเลย จงรักษาตนให้เป็นสุขเกิด ดังนี้ •

สพฺเพ มนุสฺสา อเวรา โหนตุ อพฺยาปชฺฌา โหนตุ อนีมา โหนตุ สฺขี
 อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ แปลว่า ขออย่าให้มนุษย์ทั้งปวงมีเวรแก่กัน มีพยาบาท
 แก่กัน มีความคับแค้นเลย จงให้รักษาดนให้เป็นสุขเกิด ดังนี้ • สพฺเพ
 วิปฺสาคิกา อเวรา โหนตุ อพฺยาปชฺฌา โหนตุ อนีมา โหนตุ สฺขี
 อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ ขออย่าให้เปรตและอสุรกายทั้งปวงมีเวรแก่กัน มีพยาบาทแก่
 กัน มีความคับแค้นเลย จงมีแต่ความสุขเกิด ดังนี้ • รวมเป็นคำแผ่เมตตา
 เฉพาะ ๑ อย่างด้วยกัน

เมื่อแผ่เมตตาให้คนเหล่านั้นเป็นที่รักของตน เหมือนกับตนของตนแล้ว ให้
 แผ่เมตตาไป โดยไม่เฉพาะแก่สัตว์โลกทั้งปวงในทิศตะวันออก ทิศตะวันตก
 ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศอาคเนย์ ทิศหรดี ทิศพายัพ ทิศอีสาน ทิศ
 เบื้องต่ำ ทิศเบื้องบน ด้วยคำทั้ง ๕ คือ คำว่า สพฺเพ สตุคา สพฺเพ
 ปาณา สพฺเพ ภูตา สพฺเพ ปุคฺคฺลา สพฺเพ อุตฺตภาวปรียาปนฺนา นั้น ประกอบ
 เข้ากับคำว่า อเวรา โหนตุ อพฺยาปชฺฌา โหนตุ อนีมา โหนตุ สฺขี
 อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ แล้วบังทิศตะวันออก หรือตะวันตกเป็นต้น • ใช้คำทั้ง ๑
 มีคำว่า สพฺพา อิกฺกิโย เป็นต้น ประกอบเข้ากับคำว่า อเวรา โหนตุ
 เป็นต้น แล้วบังเฉพาะทิศตะวันออก ทิศตะวันตกเป็นต้น • เมื่อทำอย่างนี้
 จนได้สำเร็จสมาธิแล้ว เรียกว่าได้สำเร็จภาณด้วยเมตตาพรหมวิหาร

คำแผ่กรุณานี้ว่า กิจฺฉาวตฺถิ สคฺโค อาปนฺโน อปฺเปว นาม อิมฺมฺหา
 ทุกฺขา มุญฺเจยฺย ถ้าจะแผ่กรุณาไปแก่สัตว์โลกเป็นอันมากให้ว่า กิจฺฉาวตฺถิ
 สคฺโค อาปนฺนา อปฺเปว นาม อิมฺมฺหา ทุกฺขา ปมุญฺจนฺตุ ปาณิโน
 ดังนี้ คำแปลเหมือนกัน คือ แปลว่า ขอให้ผู้เป็นทุกข์นั้น จงพ้นจากทุกข์เกิด
 ขอให้สัตว์ทั้งปวงพ้นทุกข์นั้นจงพ้นจากทุกข์นั้น เมื่อทำอย่างนี้จนได้สำเร็จอัปปนา-
 สมาธิแล้ว เรียกว่าได้สำเร็จภาณด้วยกรุณาพรหมวิหาร แต่ให้แผ่กรุณาไปตาม
 ลำดับคนทั้ง ๕ เหมือนกับวิธีแผ่เมตตา

คำแผ่มุทิตานี้ว่า อโห วตฺถิ สคฺโค สาธุ อโห สฺกุฏฺฐํ สสม-
 ปตฺติโต มาธิกฺขณฺตุ แปลว่า โอ ! ผู้นี้จริง โอ ! ผู้นี้จริง ขออย่าให้ผู้นี้
 วิบัติจากสมบัติของเขาเลย ดังนี้ และให้แผ่มุทิตาไปตามลำดับคนทั้ง ๕ ดังที่

แสดงมาตามเมตตา เมื่อทำอย่างนั้นสำเร็จอุปนาสมาธิแล้ว เรียกว่าได้สำเร็จ
ฉนด้วยมูทิตาพรหมวิหาร

คำแผ่เมตตาว่า สพฺเพ สัตฺตา ขณฺหา วา ตณฺหา วา กมฺมสฺสกา
โหนตุ แปลว่า สัตว์ทั้งปวงจงเป็นไปตามกรรมของตนเถิด ดังนี้ ไปตามลำดับ
บุคคลทั้ง ๕ ดังที่แสดงมาในเมตตา เมื่อได้สำเร็จอุปนาสมาธิแล้ว ก็เรียก
ว่าได้สำเร็จฉนด้วยอุเบกขาพรหมวิหาร

การแผ่เมตตา กรณา มูทิตา อุเบกขา ตามที่แสดงมาแล้วนี้ เรียกว่า
เจริญพรหมวิหาร ล้วนแต่เป็นหนทางไปสู่พรหมโลกทั้งนั้น แต่จะไปเกิดเป็นพรหม
ก็ต้องไปเกิดด้วยพรหมวิหาร ผู้ที่เป็นพรหมอยู่ในพรหมโลกก็ต้องเจริญพรหมวิหาร
ไปแก่สัตว์ทั้งปวงโดยไม่เลือกหน้า เพราะฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรง
แสดงแก่พราหมณ์หนุ่มทั้งสอง ซึ่งนิมนต์ว่าเสฏฐมาณพ และการทวาชมาณพว่า
การแผ่เมตตา กรณา มูทิตา อุเบกขานั้น ล้วนแต่เป็นหนทางไปสู่พรหมโลก
ทั้งนั้น ดังนี้ สันเนอความในชั้นมัตถาธิบายเพียงเท่านี้

ในที่สุดแห่งเทศนานี้ ขอท่านทั้งหลายจงมีเมตตา กรณา มูทิตา อุเบกขา
แก่กันและกัน จงทุกทีพราศรักาล.

เอวํ กิเม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๖๗

คัมภีร์ทศนิกาย มหาวรรค

มหาโควินทสูตร ตอนว่าด้วยอัฐังคิกมรรค ๘ ประการ

สรวติ ตํ ภควาติ ฯ สรวมํ โก ปญฺจสีข อหฺนฺเตน สมฺเชน มหา
โควินฺโท พุราหฺมโณ อโหสิ อหํ ตํ สวากนํ พุรฺหฺมโลกสหพฺยตาย มคฺคํ
เทเสสิ ตํ โข ปน ปญฺจสีข พุรฺหฺมจริยํ น นิพฺพิทาย น วิราทาย น
นิโรธายาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงมหาโควินทสูตร กัณฑ์ที่ ๖๗ ว่าด้วย
อัฐังคิกมรรค ๘ ประการ ตามพระบาลี อรรถกถา ชัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตาม
สมควรแก่เวลาพึงพระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในมหาโควินทสูตรที่ ๖ ในกัมภีร
ทัณนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า

ปัญฺณสฺย เทพบุตรทลเลาเรอฺมมหาโควินทพราหมณํ ตามที่ตนได้ฟังมาจาก
สังกุมารพรมทวาทสมเดจฺพระสุมฺพระภาคเจ้าจบลงแล้ว จึงทูลถามสมเดจฺพระ
สุมฺพระภาคเจ้าว่า พระสุมฺพระภาคเจ้าทรงระลึกได้หรือไม่ว่า มหาโควินท-
พราหมณํนั้นคือใคร ? สมเดจฺพระสุมฺพระภาคเจ้าตรัสบอกว่า ดูก่อนปัญฺณสฺย
เทพบุตร เราระลึกได้ คือ ในคราวนั้นเรานี้แหละเป็นมหาโควินทพราหมณํ เรา
นี้แหละได้แสดงทางไปพรหมโลกแก่สาวกทั้งหลาย อันจัดว่าเป็นพรหมจรรย์ของ
มหาโควินทพราหมณํในคราวนั้น ก็แต่ว่าพรหมจรรย์ของมหาโควินทพราหมณํใน
คราวนั้น ไม่ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย ความคลาย ความดับ ความสงบ
ความรุ่ง ความรุด ความสำเร็จนิพพาน เพียงแต่เป็นหนทางให้เกิดในพรหมโลก
เท่านั้น ดูก่อนปัญฺณสฺยะ พรหมจรรย์ของเรานั้นเป็นเหตุให้เกิดความเบื่อหน่าย
ความคลาย ความดับ ความสงบ ความรุ่ง ความรุด ความสำเร็จ
นิพพานโดยง่ายเดี๋ยว ๆ ดูก่อนปัญฺณสฺยะ พรหมจรรย์ของเรานี้ คือ อัฐัง-
คิกมรรค ๘ ประการ อันเป็นของพระอริยะ ๆ อัฐังคิกมรรค ๘ ประการ คือ
สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ • สัมมาสังกัปปो ความดำริชอบ • สัมมาวาจา
การพูดชอบ • สัมมากัมมันโต การทำชอบ • สัมมาอาชีโว การเลี้ยงชีพชอบ •
สัมมาวาจาโม การพยายามชอบ • สัมมาสติ การระลึกชอบ • สัมมาสมาธิ
การตั้งใจมั่นชอบ • ๆ ดูก่อนปัญฺณสฺยะ สาวกของเราเหล่าใด รู้จักศาสนาโดย
ประการที่ปวง สาวกของเราเหล่านั้นล้วนแต่ได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญฺณวิมุตติ

อันมีในอาสวะ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายในปัจจุบันนี้ สาวกเหล่าใด
ไม่รู้จักศาสนาทั้งปวง สาวกเหล่านั้นต้องได้เป็นโอปปาติกะ คือ เกิดในพรหมโลก
ปรินิพพานอยู่ในพรหมโลก ไม่กลับมาจากพรหมโลก เพราะความสิ้นไปแห่ง
สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ ๑ บางพวกก็สิ้นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ ประการ ได้
สำเร็จพระสกทาคามี มีราคะ โทสะ โมหะน้อย จักกลับมาสู่โลกนี้อีกเพียง
ครั้งเดียวแล้วก็ทำให้สิ้นทุกข์ได้ ๑ บางพวกก็ได้เป็นพระโสดาบัน สิ้นสังโยชน์
๓ ประการ มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้นั่นนอน เป็นผู้จะตรัสรู้ข้างหน้า ๑
ตักก่อนปัญจสีขะ บรรพชาของกลุบุตรเหล่านั้นทั้งสิ้นเป็นของไม่เปล้า เป็นของไม่มี
โทษ เป็นของมีผล เป็นของมีกำไร ด้วยประการดังนี้ ๑ ครั้นสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว ปัญจสีขะคันธัพพเทพบุตรก็ดีใจ แสดงความชื่นชม
ยินดีต่อถ้อยคำของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วก็ถวายบังคมทำปัทมกนิณแล้วก็
หายวับไปในสถานนั้น จบมหาโควินทสูตรที่ ๖ เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งมหาโควินทสูตร ในคัมภีร์สุมังคล-
วิลาสที่ว่า พระสูตรนี้ชื่อว่าพระพุทธานิเทศ เพราะพระพุทธเจ้าตรัสไว้แก่
ปัญจสีขะเทพบุตรว่า เราตถาคตระลึกได้ดังนี้ ๑ คำว่า ไม่ให้เกิดความเบื่อหน่าย
นั้น คือ ไม่ให้เกิดความเบื่อหน่ายในวัฏฏะ ๑ คำว่า ไม่เกิดความคลายนั้น คือ
ไม่ให้เกิดความคลายในวัฏฏสงสาร ๑ คำว่า ไม่เกิดความดับนั้น คือ ไม่ให้เกิด
ความดับในวัฏฏสงสาร ๑ คำว่า ไม่ให้เกิดความสงบนั้น คือ ไม่ให้เกิดความ
สงบในวัฏฏสงสาร ๑ คำว่า ไม่ให้เกิดความขยับนั้น คือ ไม่ให้เกิดความขยับซึ่ง
วัฏฏสงสาร ๑ คำว่า ไม่ให้เกิดความขยับนั้น คือ ไม่ปลุกให้ตื่นจากวัฏฏสงสาร
ด้วยการตื่นจากความหลับ คือ กิเลส ๑ คำว่า ไม่ให้สำเร็จนิพพานนั้น คือ ไม่ให้
สำเร็จอมตมหานิพพาน ๑ คำว่า เพื่อไม่ให้เกิดความเบื่อหน่ายนั้น คือ เพื่อไม่ให้
เกิดความเบื่อหน่ายในวัฏฏสงสาร ๑ แต่คำว่า ความเบื่อหน่ายนี้ หมายวิปัสสนา ๑
คำว่า ความคลาย หมายมรรค คำว่า ความดับและความสงบ หมายนิพพาน ๑
คำว่า ความขยับ ความขยับ หมายมรรค

ก็คำว่าสมาธิปฏิเป็นต้นนั้น มีกล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ตอนว่าด้วย
 อริยสังแล้ว ๆ ว่า สาวกเหล่าใดไม่รื้อศาสนาโดยประการทั้งปวงนั้น คือ ไม่
 สำเร็จอริยมรรค ๔ แม้แต่เพียงมรรคใดมรรคหนึ่ง ๆ คำว่า ของกลุบุตรเหล่านั้น
 หงสนนั้น คือ ของกลุบุตรที่ประพฤติพรหมจริยหงสน ๆ คำว่า พรหมจริย
 ของกลุบุตรเหล่านั้นหงสน เป็นของไม้เปล่า เป็นของไม่มีโทษ เป็นของมีผล เป็น
 ของมีกำไรนั้น เป็นการให้สมเด็จพระสรเพชญ์พุทธเจ้า ทรงแสดงถึงพระอรหันต์
 อันเป็นยอดแห่งธรรมทั้งปวง ๆ คำว่า บัญญัติสหเทพบุตรถวายบังคมสมเด็จพระ
 มีพระภาคเจ้า แล้วทำปัทมกนิณ คือ เมื่อบัญญัติสหเทพบุตรนั้นทูลรับพระธรรม
 เทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยจิตของตนแล้ว เมื่อจะสรรเสริญด้วยวาจา จึง
 ประคองอัญชลีขึ้นเหนือเศียรเกล้า ถวายอภิวาทในศีลทั้ง ๔ อยู่ในระหว่างพระ
 ฉัพพรรณรังสี ๖ ประการ ของสมเด็จพระทศพลญาณ แล้วก็กระทำปัทมกนิ
 ถึง ๓ ครั้ง จึงหายวับกลับไปสู่เทวโลกอันเป็นสถานที่อยู่ของตน ๆ สิ้นเนื้อความ
 ในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายอธิบายอัฐังคิกมรรค ๘ ประการ
 นั้น สืบต่อไป คือ คำว่าอริยอัฐังคิกมรรค ๘ ประการนั้น ได้กำหนดทางที่ประกอบ
 ด้วยองค์ ๘ ประการ ซึ่งเป็นทางพระอริยะ คือ เป็นทางที่ถูกแท้ อธิบายว่า เป็น
 ทางที่ถูกต้องแท้ ไม่ผิดเพี้ยนประการใด ๆ ทางที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ
 ซึ่งเป็นทางที่ถูกแท้นั้น ถ้ายังไม่เกิดพร้อมกันครบทั้ง ๘ ครอบงำ ก็ยังไม่ได้สำเร็จ
 อริยมรรค อริยผลอย่างใดอย่างนั้น ต่อเมื่อเกิดพร้อมกันทั้ง ๘ จึงจักได้สำเร็จอริยมรรค
 อริยผล เปรียบเหมือนเครื่องดนตรีที่ครบองค์แล้วจึงมีเสียงไพเราะดี ฉะนั้น

ก็ทางที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ซึ่งเป็นทางที่ถูกแท้นั้น พระพุทธเจ้า
 ได้ทรงชี้ไว้ในมหาสังฆนาทสูตรนี้เพียงแต่หัวข้อเท่านั้น หาได้ทรงแจกหัวข้อออก
 ไปให้พิสดารไม่ ส่วนที่พระองค์ทรงแสดงไว้ในที่อื่น ๆ นั้น ได้ทรงแจกหัวข้อไว้
 พิศดารดังที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มรรควิภังค์

แต่เกรงว่าจะไม่ได้ฟังกันทั่วถึง จึงได้ยกมาแสดงไว้ในมหาสิหนาทสูตรนี้อีก เพื่อ
 ให้ได้สดับฟังทั่วถึงกัน กล่าวคือ สัมมาทิฏฐินั้น ได้แก่ความเห็นถูกต้องใน
 อริยสัจ ๔ คือ เห็นว่าความเกิด แก่ เจ็บ ตายเป็นต้น เป็นทุกข์ ๑ เห็นว่าต้นเหตุเป็น
 เหตุให้เกิดทุกข์ ๑ เห็นว่าความหมดต้นเหตุเป็นความหมดทุกข์ ๑ เห็นว่าหนทาง
 ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนี้ เป็นหนทางที่จะทำให้สิ้นทุกข์ ๑ ดังนี้ ส่วนทาง
 เห็นถูกต้องในทางอื่นนั้น จัดเป็นสัมมาทิฏฐิทางโลกีย์ คือเป็นสัมมาทิฏฐิอย่างต่ำ
 เป็นสัมมาทิฏฐิที่จะให้ได้รับผลอันดีในโลก คือ มนุษยสมบัติ และสวรรค์สมบัติ
 เท่านั้น ฯ สัมมาทิฏฐิที่เป็นโลกีย์นั้น ได้แก่ความเห็นถูกต้องในสิ่งที่เป็นบาป
 บุญ คุณโทษ ประโยชน์และไม่ใช่ประโยชน์ คือ สิ่งที่เป็นบาปก็เห็นว่า เป็นบาป สิ่ง
 ที่เป็นบุญก็เห็นว่า เป็นบุญ สิ่งที่เป็นคุณก็เห็นว่า เป็นคุณ สิ่งที่เป็นโทษก็เห็นว่า
 เป็นโทษ สิ่งที่เป็นประโยชน์ ก็เห็นว่า เป็นประโยชน์ สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ก็
 เห็นว่าไม่เป็นประโยชน์ เช่นเห็นว่า การลักขโมยผู้อื่นเป็นบาป การให้ทานแก่
 ผู้อื่นเป็นบุญ การเมตตาการุณาแก่ผู้อื่นเป็นคุณ การพยายามและเบียดเบียนผู้อื่น
 เป็นโทษ การมีความหมั่นในการทำงานเพื่อให้ได้ทรัพย์ เมื่อได้ทรัพย์แล้วก็
 รักษาไว้ให้ดี คบแต่เพื่อนที่ดี ใช้จ่ายทรัพย์แต่พอควร เหล่านี้เป็นประโยชน์
 ในชาติหน้า เห็นว่าการสมบรูณ์ด้วยศรัทธา ศีล สุตระ จาคะ บัญญาเป็นประโยชน์ใน
 ชาติหน้า เห็นว่าการสมบรูณ์ด้วยอริสัจสี่สิกขา อริจิตตสิกขา อริบัญญัติสิกขา เป็น
 ประโยชน์อย่างยิ่ง เห็นว่าการเกียจคร้านการทำงาน การไม่รักษาทรัพย์ การคบ
 เพื่อนเลวทราม การใช้จ่ายทรัพย์ให้น้อยเกินประมาณ หรือมากเกินประมาณ
 ไม่เป็นประโยชน์ในปัจจุบันชาตินี้ เห็นว่าการไม่มีศรัทธา ศีล สุตระ จาคะ บัญญา ไม่
 เป็นประโยชน์ในชาติหน้า ฯ เห็นว่าการไม่สมบรูณ์ด้วยอริสัจสี่สิกขา คือ ศีลอัน
 บริสุทธิ์แท้ ไม่สมบรูณ์ด้วยอริจิตตสิกขา คือ จิตอันบริสุทธิ์แท้ ไม่สมบรูณ์ด้วย
 อริบัญญัติสิกขา คือ บัญญาอันสูง ซึ่งได้แก่วิปัสสนาปัญญา ไม่เป็นประโยชน์อัน
 เข้มที่จะให้สำเร็จมรรคผลนฤพาน การเห็นอย่างนี้เรียกว่าสัมมาทิฏฐิทางโลกีย์ที่จะ
 ให้สำเร็จมนุษยสมบัติ และสวรรค์สมบัติ ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

สัมมาสังกัปปโณนั้น แปลว่า ความดำริชอบ ได้แก่ความดำริ ๓ ประการ คือ ความดำริที่จะออกจากกามารมณ์ • ความดำริไม่ปองร้ายผู้อื่น • ความดำริไม่เบียดเบียนผู้อื่น • ๑ ความดำริ ๓ ประการนี้ ถ้าเป็นความดำริของพระอริยเจ้า ก็จัดเป็นโลกุตตระ ถ้าเป็นความดำริของปุถุชน ก็จัดเป็นทางโลกีย์ ๑ คือ พระอริยเจ้านั้นย่อมดำริได้เด็ดขาด ดำริได้แน่นอน คือ การดำริที่จะออกจากกามารมณ์ และดำริไม่ปองร้ายผู้อื่น ดำริไม่เบียดเบียนผู้อื่นนั้น ก็ดำริได้เด็ดขาด คือ ดำริแล้วไม่กลับกลอกไปมา ส่วนปุถุชนนั้น ยังมีการดำริกลับกลอกไปมา เช่นวันหนึ่งดำริจะออกจากกามารมณ์ แต่พอถึงพรุ่งนี้ดำริจะเข้าหา กามารมณ์ หรือดำริจะออกจากกามารมณ์ยังไม่ทันถึงไหน ก็ดำริจะเวียนเข้าหา กามารมณ์อีก ส่วนการดำริในการไม่ปองร้ายผู้อื่น ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ก็กลับกลอกไปมาเหมือนกัน แต่มีบางคน ซึ่งมีความดำริแน่วแน่นอยู่ในเรื่องจะไม่ปองร้ายผู้อื่น และไม่มีเบียดเบียนผู้อื่น ส่วนการดำริจะออกจากกามารมณ์นั้น ย่อมไม่มีแน่วแน่นในปุถุชน เพราะเหตุว่า ปุถุชนยังมีความเข้าใจผิดอยู่ถึง ๔ ประการ คือ ของที่ไม่สวยงามก็เข้าใจว่าของที่สวยงาม เช่น ร่างกายที่เต็มไปด้วยของน่าเกลียดแต่ ๆ แต่ก็เข้าใจว่าเป็นของน่ารักใคร่ สิ่งที่ไม่เป็นสุข ก็เข้าใจว่าเป็นสุข เช่น เข้าใจว่าได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ตนรักใคร่แล้วจะได้ความสุข • ของที่ไม่เที่ยง เช่น ธาต ๔ ขันธ์ ๕ ก็เข้าใจว่าเป็นของเที่ยง เป็นของยั่งยืน เป็นของคงทนถาวร • ของที่ไม่ใช่ตัวตน คือ ขันธ์ ๕ ก็เข้าใจว่าเป็นตัวตน • รวมใจความว่า ปุถุชนยังมีความเข้าใจผิดจากความจริงอยู่มาก จึงยากที่จะมีความดำริออกจากกามารมณ์ได้แน่นอน ถึงจะออกจากกามารมณ์ได้ ก็ออกได้เพียงกายเท่านั้น ส่วนใจนั้นยังออกไม่ได้เป็นนิจไป ออกได้เพียงบางครั้งบางคราวเท่านั้น เมื่อท่านทั้งหลายได้สดับดังนี้แล้ว ควรพยายามทำความดำริที่จะออกจากกามารมณ์ และที่จะไม่ปองร้าย ไม่เบียดเบียนผู้อื่นจงเสมอไป ๑ ความดำริที่จะให้ทาน รักษาศีล สดับฟังพระธรรมเทศนา หรือความดำริที่จะทำบุญกุศลอื่น ๆ นั้น จัดเป็นความดำริที่เป็นโลกีย์ ซึ่งจะช่วยให้สำเร็จมนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติในชาตินี้ และชาติหน้าได้โดยแท้ ความคิดเมตตาผู้อื่น คือ ความคิดอยากให้อื่นมีความสุขสบายนั้น เป็นความคิดไม่ปองร้าย เมื่อผู้ใดคิดเมตตาผู้อื่น คือ คิดอยาก

ให้ผู้อื่นเป็นสุข ผู้ที่เรียกว่ามีความดำริในการไม่ปองร้าย ๆ ผู้ใดคิดกรณผู้อื่น
คือ เมื่อเห็นผู้อื่นได้รับความทุกข์ ก็อยากช่วยให้พ้นทุกข์ ความคิดของผู้นั้น เรียกว่า
ความดำริในการไม่เบียดเบียน ผู้ที่คิดไม่ปองร้ายและไม่เบียดเบียนผู้อื่นนั้น
จะได้รับผลานิสงส์หาประมาณมิได้ โดยเหตุนี้ ขอให้ท่านทั้งหลายจงหัดคิดเมตตา
กรณผู้อื่นเถิด หัดคิดให้เห็นทุกข์สุขของผู้อื่นเหมือนกับทุกข์สุขของตน ให้
เห็นว่า เมื่อผู้อื่นได้ทุกข์หรือได้สุข ก็เหมือนกับตนได้ทุกข์หรือได้สุข ๆ วิธีหัด
คิดนั้น ให้นึกว่า เมื่อเราได้ทุกข์ เราก็ไม่พอใจฉันใด เมื่อผู้อื่นได้ทุกข์เขาก็จะต้อง
ไม่พอใจฉันนั้น เช่น มีผู้คิดจะปองร้ายเรา คิดจะเบียดเบียนเรา คิดจะฆ่าเรา
คิดจะลักขโมยเรา คิดจะละเมิดสิทธิในทางความรักของเรา คิดจะหลอกลวงเรา
คิดจะโลกเอาของเรา เราก็ไม่พอใจฉันใด คนอื่นก็ต้องไม่พอใจฉันนั้น เพราะ
สิ่งเหล่านี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งนั้น ๆ เมื่อเราได้สุข เช่น ได้ทรัพย์สินเงินทอง
เป็นต้น เราก็มีความพอใจฉันใด ผู้อื่นก็ฉันนั้น เมื่อมีผู้คิดเมตตากรณาเรา เรา
ก็พอใจฉันใด ผู้อื่นก็ฉันนั้น เมื่อหัดคิดอยู่เสมอ ดังนี้แล้ว จะมีสัมมาสังกัปปไป
คือ ความดำริชอบในเรื่องไม่ปองร้ายผู้อื่น และไม่เบียดเบียนผู้อื่นอันจักส่งผลให้ได้
รับผลอันดี คือ ความสขกายสบายใจทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ถึงแม้ว่าความ
คิดที่เป็นบุญกุศลอย่างอื่นทั้งนั้น ก็เรียกว่าสัมมาสังกัปปไป คือ ความดำริชอบที่
เป็นโลกีย์ทั้งนั้น ผู้ที่ทำความดำริชอบในบุญกุศลอื่น ๆ แล้วได้รับผลอันดีทั้งในชาติ
นี้และชาติหน้านั้น มีตัวอย่างอยู่เป็นอันมาก เช่น นางมัลลิกาอัครมเหสีของพระเจ้า
ปเสนทิโกศล และนายสมณมาลาการเป็นต้น ๆ กล่าวคือ พระนางมัลลิกาอัครมเหสี
ของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น เมื่อพระนางยังเป็นกุมาริกาอยู่ ยังไม่ได้เป็น
อัครมเหสีนั้น พระนางได้มีความดำริชอบในทางบุญกุศล คราวหนึ่ง กล่าวคือ
วันหนึ่งเมื่อพระนางทำขนมไปส่งบิดาที่สวนอุททยาน ได้พบพระพุทธเจ้ากำลังเสด็จ
ไปบิณฑบาตในระหว่างมรรคา แล้วพระนางเจ้าก็คิดว่า ควรจะแบ่งขนมเหล่านี้
ใส่บาตรของพระพุทธเจ้า ครั้นคิดแล้วก็ได้แบ่งขนมร้อนเข้าไปใส่บาตรของ
พระพุทธเจ้าด้วยความเลื่อมใสเป็นอันดี ครั้นใส่บาตรแล้วก็นำขนมไปส่งบิดาที่อุททยาน
ในตอนเย็นวันนั้น บุญกุศลที่เกิดจากความดำริชอบของพระนางนั้น ก็บันดาลให้

พระนางได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล ต่อไปพระนางเจ้าก็ยิ่งทรงมั่น
 อยู่ในทางบุญกุศล จนตลอดพระชนชีพ แล้วขึ้นไปเสวยสุขสมบัติอยู่ในสวรรค์ ๆ
 ส่วนนายสุนนมาลาการนั้น ได้มีความดำริชอบ ในการบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 ด้วยดอกมะลิ ๘ กำมือ กล่าวคือ วันหนึ่งเมื่อนายสุนนมาลาการนั้น นำดอกมะลิ
 ไปจากพระราโชทยาน เพื่อจะไปถวายพระเจ้าพิมพิสารมหาราช ในกรุงราชคฤห์นั้น
 นายสุนนมาลาการนั้น ได้พบพระพุทธเจ้ากับเหล่าพระภิกษุสงฆ์ กำลังจะเสด็จ
 เข้าไปบิณฑบาตที่ราชคฤห์ธานี ก็ให้มีความคิดว่า เราควรจะบูชาพระพุทธเจ้า
 ผู้ประเสริฐ ด้วยดอกมะลิเหล่านี้ แต่ว่าดอกมะลิเหล่านี้ เป็นของพระมหากษัตริย์
 เมื่อบูชาพระพุทธเจ้าเสียหมดแล้ว พระมหากษัตริย์ก็จะลงพระราชอาญาแก่เรา
 เมื่อคิดดังนี้แล้ว ก็คิดต่อไปว่า ถึงพระมหากษัตริย์จะลงพระราชอาญาแก่เราอย่างไร
 ก็ตาม เราก็จะบูชาพระพุทธเจ้าให้ได้ เพราะการบูชาพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐ
 เช่นนี้ เราจักต้องได้ผลอันประเสริฐ ในชาติหน้าเป็นเทียงแท้ การที่นายสุน-
 นมาลาการคิดเช่นนั้น ก็เพราะเหตุว่า นายสุนนมาลาการนั้น ได้เห็นพระพุทธเจ้า
 กำลังทรงเปล่งพระรัศมี ๖ ประการ ออกจากพระกายไปทั่วทิศานุทิศ เป็นที่
 อัสภรรยจิตของตนและคนทั้งหลาย ในวันนั้น จึงทำให้ลงความเห็นว่ พระพุทธเจ้า
 เป็นผู้ประเสริฐแท้ ครั้นแน่ใจแล้ว จึงได้โยนดอกมะลิขึ้นบูชาพระพุทธเจ้าทีละกำๆ
 จนถึง ๘ กำ ดอกมะลิทั้ง ๘ กำนั้น ก็กลับกลายเป็นตาข่ายเกาะก่ายกันใน
 เบื้องหน้า เบื้องหลัง เบื้องซ้าย เบื้องขวา และเบื้องบนพระเศียรของพระพุทธเจ้า
 เป็นที่น่าอัศจรรย์ เมื่อนายสุนนมาลาการได้เห็นดังนั้น ก็ยังมีความเลื่อมใส
 เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทรงทราบก็ได้พระราชทานบ้านส่วย และตำแหน่งยศอันใหญ่
 ให้แก่นายสุนนมาลาการในวันนั้น ต่อไปในชาติหน้า นายสุนนมาลาการนั้น
 ก็ได้เสวยทิพยสมบัติในสวรรค์ ในชาติที่สุดก็จักได้บรรลุบิณฑกโพธิญาณ สำเร็จ
 การเป็นพระปัจเจกโพธิ์ ด้วยอำนาจความดำริที่เป็นประโยชน์ในทางบุญกุศล
 ดังแสดงมา เพราะฉะนั้น ขอพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จงหัดดำริจิตอ่าน แต่
 ในทางบุญเสมอไป

สัมมาวาจານัน แปลว่า การพูดชอบ ได้แก่การพูดจริง ๑ พูดอ่อนหวาน ๑
พูดสมานมิตร ๑ พูดสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น ๑ ๗ การพูดทั้ง ๔ อย่าง
เป็นการพูดชอบทั้งนั้น ทำให้ผู้พูดได้ประโยชน์อันดีทั้งนั้น คือ การพูดจริงนั้น ก็
ทำให้ผู้พูดสบายใจ กล่าวคือ ก่อนแต่จะพูดจริงออกไปก็สบายใจ คือ ไม่ต้องคิด
หาหนทางหลบเลี่ยงอย่างใด เมื่อรู้เห็นอย่างใดก็พูดอย่างนั้น ขณะที่พูดนั้นก็
สบายใจ พูดแล้วก็สบายใจ ไม่เหมือนการพูดเท็จ เพราะเหตุว่า การพูดเท็จนั้น
ทำให้ไม่สบายใจ ทั้งในเวลาก่อนจะพูด และในเวลาพูดอยู่ เวลาพูดแล้ว
ด้วยเหตุว่า ผู้จะพูดเท็จนั้น ก่อนจะพูดก็ต้องคิดหาหนทางหลบเลี่ยง เพื่อไม่ให้ผู้
อื่นรู้เท่านั้น ขณะที่พูดอยู่ก็ต้องระวังกลัวเขาจะจับได้ เมื่อพูดแล้วก็ยังร้อนใจ
อยู่อีก ด้วยกลัวเขาจะรู้ความจริง ตนพูดมสา เวลาตายไปแล้ว ก็จะทำให้เกิดใน
อบายภูมิ ๔ มนรกเป็นต้น เวลาเกิดมาเป็นคน ก็ทำให้ถูกกล่าวด้วยเรื่องที่ไม่จริง
ส่วนการพูดจริงนั้น ย่อมทำให้เกิดในสุคติภูมิ คือ มนุษย์หรือสวรรค์อย่างใดอย่างหนึ่ง
เป็นแน่แท้ โดยเหตุนี้ การพูดจริงนั้น พระพุทธเจ้าจึงจัดเป็นสัมมาวาจา
ประการหนึ่ง ๗ การพูดอ่อนหวานนั้น ได้แก่การพูดด้วยเมตตา กรุณา คือ พูด
ด้วยปรารถนาจะให้ผู้อื่นมีความสุขความเจริญ จาให้ผู้ฟังพ้นจากทุกข์ภัยต่าง ๆ ๗
ผู้พูดอ่อนหวานนั้น ย่อมทำให้เป็นมิตรของผู้ฟัง ทำให้ได้ประโยชน์ทั้งในชาติ
และชาติหน้า ที่ได้ประโยชน์ในชาตินี้ ก็คือ ได้ความรักใคร่นับถือของผู้ฟัง
ทั้งหลาย ด้วยเหตุว่าคนทั้งหลายที่ได้ยินคำอ่อนหวานนั้น ก็ย่อมรักใคร่พอใจ
ทั้งนั้น เมื่อรักใคร่พอใจแล้ว ก็ยินดีที่จะทำให้เป็นประโยชน์แก่ผู้พูดอ่อนหวาน
ด้วยประการต่าง ๆ เช่นอย่างโคนันทวิศาลได้ฟังคำอ่อนหวานของพราหมณ์เป็น
ตัวอย่างฉะนั้น กล่าวคือ เมื่อโคนันทวิศาลได้ฟังคำอ่อนหวานของพราหมณ์ผู้เป็น
เจ้าของแล้ว ก็ลากเกวียนบรรทุกเต็มไปด้วยกวดและทราย ถึง ๑๐๐ เล่มไป ให้
พราหมณ์ผู้นั้นได้ชัยชนะมหาเศรษฐี ได้ทรัพย์เป็น ๒ พันตำลึง ดังที่กล่าวไว้ใน
ชาดกเรื่องโคนันทวิศาลนั้น

สัมมากัมมันโต แปลว่า การทำชอบ ได้แก่การช่วยชีวิตผู้อื่น ๑ การ
แบ่งปันความสุขชั่วของเงินทอง หรือความรู้วิชาทางทำมาหากินให้แก่ผู้อื่น ๑
การไม่ล่วงละเมิดในหญิงที่เป็นภรรยาของผู้อื่น ๑ รวมเป็น ๓ ประการด้วยกัน ๗

การทำ ๓ ประการนี้ เป็นเหตุทำให้ผู้ทำได้ความสุกกายสบายใจ ทั้งในชาติและชาติหน้าทั้งนั้น สมควรที่ท่านทั้งหลายจะจดจำ นำไปปฏิบัติให้จงได้ เพราะเหตุว่า
การทำ ๓ ประการนี้ เป็นของที่ไม่เลือกความสามารถของท่านทั้งหลาย กล่าวคือ
การช่วยเหลือชีวิตผู้อื่นนั้น ได้แก่การช่วยรักษาพยาบาลผู้เจ็บไข้บ้าง การช่วยผู้
จะถึงแก่ความตายโดยอันตรายอันใดอันหนึ่ง มีการจะจมน้ำตายเป็นต้นบ้าง การ
แบ่งปันความสุขให้แก่ผู้อื่นนั้น ได้แก่การให้ปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร
การบริโภค ที่อยู่อาศัย ยาแก้โรคร้ายไข้เจ็บแก่ผู้อื่น ๑ ให้ความรู้วิชาในทาง
โลกและทางธรรม ๑ ให้ทางทำมาหากินที่ดัดชอบ ๑ การไม่ล่วงละเมิดในหญิงที่
เป็นภรรยาผู้อื่นนั้น ได้แก่การไม่เป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น ข้างภรรยาก็ไม่นอกใจสามี
สิ่งทั้ง ๓ นี้ เป็นของพอทำได้ง่ายทั้งนั้น เป็นของให้ผู้ทำได้ความสุกกายสบายใจ ใน
ชาติและชาติหน้าทั้งนั้น

สัมมาอาชีโว แปลว่า การหาเลี้ยงชีพโดยชอบ ได้แก่การหาเลี้ยงชีพใน
ทางที่ดี มีการทำนา ทำสวน และการค้าขายเป็นต้น ตามสมควรแก่ตนเป็นกฤหัสถ์
ส่วนการหาเลี้ยงชีพที่ชอบของบรรพชิตนั้น ได้แก่การหาเลี้ยงชีพในทางที่ถูกต้อง
ตามธรรมวินัย มีเลี้ยงชีพด้วยการเที่ยวบิณฑบาตและด้วยอาหารที่เขาถวายเป็นต้น
ไม่เลี้ยงชีพให้ผิดธรรมวินัย ฯ การเลี้ยงชีพชอบนั้น ก็มีผลดีแก่ผู้ประกอบทั้งนั้น

สัมมาวาจาโมหนั้น แปลว่า ความพยายามชอบ ได้แก่ความเพียรชอบ ๔
ประการ คือ ความเพียรระวังไม่ทำความชั่วด้วยกาย วาจา ใจ ๑ เพียรละความชั่ว
ที่เคยทำมาแล้ว ๑ เพียรทำความดีที่ยังไม่เคยทำ ๑ เพียรรักษาความดีที่ทำไว้
แล้ว ๑ ความเพียรทั้ง ๔ นี้ ย่อลงไปเป็น ๒ คือ เพียรละกับเพียรทำเท่านั้น สิ่ง
ใดไม่ดีก็เพียรละสิ่งนั้นเสีย เช่น เพียรละความเกียจคร้าน เพียรละนิสัยที่ไม่ดีงาม
คือ นิสัยชอบความชั่วต่าง ๆ เช่น นิสัยชอบฆ่าต้อน ชอบขโมยผู้อื่น ชอบ
ทำกาเมสุมิจฉาร ชอบกล่าวเท็จ ชอบกล่าวคำหยาบคาย ชอบกล่าวคำเหลวไหล
ไร้ประโยชน์ ชอบเพ่งเอาของผู้อื่น ชอบคิดปองร้ายผู้อื่น ชอบเห็นดีในทางที่ผิด
เป็นต้น กับเพียรทำสิ่งที่ดี เป็นต้นว่า เพียรหัดตนให้เป็นคนมีความขยัน มีนิสัย
ชอบความดี เช่น ชอบช่วยชีวิตผู้อื่น ชอบให้ปันแก่ผู้อื่น เป็นต้น ความพยายาม
ชอบนี้ ก็ทำให้ผู้พยายามได้รับผลชอบทั้งในชาติและชาติหน้า

สัมมาสคินัน แปลว่า ความระลึกชอบ ได้แก่ความระลึกในวัตถุ ๔ ประการ คือ ความระลึกได้ในกาย เวทนา จิต ธรรม ซึ่งได้เคยแสดงมาโดยพิสดารแล้ว ในมหาสิสูตรนั้น กับความระลึกถึงบุญกุศล มีทานเป็นต้น ที่ตามเคยทำมาแล้ว ความระลึกชอบนั้น ก็ทำให้ผู้ระลึกได้รับผลดีผลชอบ ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

สัมมาสมาธิโน แปลว่า ความตั้งใจมั่นในทางที่ชอบ ได้แก่ความตั้งใจมั่น อยู่ในฌานทั้ง ๔ ดังที่มีมาในมหาสิสูตร และความตั้งใจมั่นในการทำสิ่งที่เป็นบุญกุศล เป็นคุณประโยชน์แก่ตนและคนอื่น ซึ่งจักทำตนและคนอื่นให้ได้รับผลอันดีงามทั้ง ในชาตินี้และชาติหน้า โดยเที่ยงแท้ไม่สงสัยๆ ของธรรมมัตถภาชิบาย ในอริยอัฏฐังคิก-มรรค ๘ ประการไว้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กิมี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๘

คัมภีร์ที่ฌนิกาย มหาวรรค

มหาสมยสูตร ตอนว่าด้วยการประชุมใหญ่ของเทวดาทั้งหลาย

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา สกุกเกสุ วิหริติ กปิลวตฺถุสมิ มหาวเน มหตา ภิกฺขุสงฺเขเน สหฺชํ ปณฺจมตฺเตหิ ภิกฺขุสฺเตหิ สพฺเพเหว อรหณเตหิ ฯ ทสฺหิ จ โลกชาตฺุหิ เทวตา เขภฺยุเขเน สนนฺนิปตฺติตา โหนติ ภควนฺตํ ทสฺสณาย ภิกฺขุสงฺขมณฺจาทิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงมหาสมยสูตร กัณฑ์ที่ ๖๘ ว่าด้วยการประชุมใหญ่ของเทวดาทั้งหลาย ที่ไปเฝ้าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในบามหาวน ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ราชธานี ตามวาระพระบาลี อรรถกถา และธรรมมัตถภาชิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ซึ่งมีในมหาสมยสูตรที่ ๑ ในคัมภีร์ที่นิภาภ มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ข้าพเจ้าผู้มีชื่อว่าอนนท ได้สลับมาแล้วอย่างนี้ ๆ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ที่บ้านมหาวัน อันมีในทิศใกล้กับกรุงกบิลพัสดุ์ราชธานี ในแขวงสักกัฏฐประเทศ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งทรงคุณธรรมอันใหญ่ ๕๐๐ องค์ อันเป็นพระอรหันต์ หิงสน ๆ ส่วนเทวดาทั้งหลายในโลกธาตุทั้ง ๑๐ ก็ได้ไปประชุมกันโดยมาก เพื่อ จะได้เห็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ ๆ ครึ่งนั้น เทพเจ้า ๔ องค์ ซึ่งอยู่ในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ได้คิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้ ได้ ประทับอยู่ที่บ้านมหาวัน ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ ในแคว้นแคว้นสักกะ พร้อมด้วย พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งทรงคุณธรรมอันใหญ่ ๕๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่เป็นพระอรหันต์ หิงสน ส่วนเทวดาทั้งหลายก็มาประชุมกันจากโลกธาตุทั้ง ๑๐ โดยมาก เพื่อจะได้ เห็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ ถึงแม้ว่าพวกเราควรจะไปเฝ้า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกล่าวคาถาตนละคาถา ในทิศใกล้สมเด็จพระผู้มีพระ ภาคเจ้า ๆ ลำดับนั้น เทวดาเหล่านั้นก็ได้หาขบวนไปจากสุทธาวาสพรหมโลก มา ปราภฏตรงพระพักตร์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยเร็วพลัน เหมือนกันกับบุรุษผู้มี กำลังเหยียดแขนออกคู่แขนเข้าจะนั้น ๆ ลำดับนั้น เทวดาเหล่านั้น ก็ได้ถวาย บังคมสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วยืนอยู่ในที่สมควรแก่ตน ๆ ๆ เทวดาตน หนึ่ง ๆ ซึ่งยืนอยู่ในที่สมควรแก่ตน ๆ แล้ว ก็ได้กล่าวคาถาชนคาถาหนึ่ง ในทิศ ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังจักแสดงต่อไปในกัณฑ์ที่ ๒ ข้างหน้า ส่วน ในกัณฑ์นี้ ของคณเณรความในพระบาลีไว้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งมหาสมยสูตร ในคัมภีร์สมังคล- วิลาสินีว่า คำว่า แคว้นสักกะนั้น ได้แก่ชนบทอันเป็นที่อยู่ของพระราชกุมาร

ทั้งหลาย ซึ่งได้นามว่าสักกะ เพราะอาศัยอทานของพระราชบิดา สกยา วัต โภ
กมราา ซึ่งแปลว่า กุมารเหล่านี้เป็นสักกะแท้ คือ เป็นผองอาจแท้ ดังนี้ ฯ คำว่า
ข้ามหาวนั้น ได้แก่บาปใหญ่ที่เนื่องคิดเป็นอันเดียวกันกับบาปหิมพานต์ ซึ่งเป็นบาป
เกิดเอง เป็นบาปที่ไม่มีใครปลูก ฯ คำว่า ล้วนแต่เป็นพระอรหันต์นั้น คือ ล้วนแต่
ได้สำเร็จพระอรหันต์ในวันที่แสดงพระสูตรนี้ ฯ ในเรื่องพระอรหันต์ทั้งหลายนั้น
มีเรื่องที่ควรแสดงไปโดยลำดับดังต่อไปนี้

กล่าวคือ พวกสักกะ และพวกโกลิยะให้กันทำนบที่แม่น้ำโรหิณี อันมี
ในระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์ และกรุงโกลิยะต่อกัน แล้วพากันทำนา ฯ เมื่อข้าวกล้า
เขียวแห่งไปในเวลาต้นเดือน ๘ พวกกรรมกรของนครทั้ง ๒ ก็ได้ไปประชุมกัน
ที่แม่น้ำโรหิณีนั้น ฯ พวกกรรมกรชาวโกลิยนครได้กล่าวขึ้นก่อนว่า นานเมื่อไซ
ษณาทง ๒ ฝ่ายก็จักไม่พอกัน ส่วนข้าวกล้าของพวกเราอีกน้ำเดียวเท่านั้น ก็จัก
สำเร็จ พวกท่านจงให้น้ำครวณแก่พวกเราก่อนเถิด ฯ ฝ่ายพวกกบิลพัสดุ์นคร
จึงกล่าวขึ้นว่า เมื่อพวกท่านมีข้าวเต็มย้งแล้ว พวกเราไม่อาจถือเอาเงินทองแก้วแหวน
ใส่ชะลอมไปเที่ยวซื้อหาพวกท่านได้ ข้าวกล้าของพวกเราอีกน้ำเดียวเท่านั้น ก็จัก
สำเร็จเหมือนกัน ขอท่านจงให้น้ำครวณแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายก่อนเถิด ฯ ฝ่ายพวก
โกลิยะก็กล่าวว่าไม่ให้ ฝ่ายพวกสักกะก็กล่าวว่า พวกเราก็ไม่ให้เหมือนกัน ฯ
ได้เริ่มก่อการทะเลาะกันขึ้น คนหนึ่งก็ลุกไปตีคนหนึ่ง แล้วเกิดตีกันใหญ่ มีหน้าซ้ำ
ได้คำว่าทำหายถึงราชตระกูลทั้งหลาย

พวกกรรมกรโกลิยะได้กล่าวขึ้นว่า พวกท่านจงพาชาวกบิลพัสดุ์ไป ช้าง
ม้า สัตรา อวรุช ของพวกกบิลพัสดุ์ที่แต่งงานกับน้องสาวของตน เหมือนกับ
สุนัขป่า และสุนัขจิ้งจอกเป็นต้นนั้น จักทำอะไรให้แก่พวกเราได้ ฯ ฝ่ายพวก
กรรมกรชาวสักกะก็กล่าวขึ้นว่า บัดนี้ พวกท่านจงพาพวกเด็กโรคเรื้อนของท่าน
หนีไป ช้าง ม้า สัตรา อวรุช ของพวกโกลิยะที่อยู่ในโพรงดินกระเบาเหมือนกับ
สัตว์ตรัจฉาน ซึ่งไม่มีทพ ไม่มีคตินั้น จักทำอะไรแก่พวกเราได้ ฯ ครั้นแล้ว
กรรมกรทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น ก็ได้้นำเรื่องนั้นไปบอกแก่พวกอำมาตย์ที่เป็นผู้ดูแลการทำนา ฯ
พวกอำมาตย์ก็ได้นำเรื่องนั้นไปกราบทูลราชตระกูล ฯ ลำดับนั้น พวกสักกะก็ได้

ตระเตรียมยกกองทัพออกไปว่า พวกเราก็กแสดงกำลังฤทธิ์ของพวกท่อยุ่ร่วมน้องสาว
 ของคน ๆ ฝ่ายพวกโกลิยะก็ได้ตระเตรียมยกกองทัพออกเหมือนกัน ด้วยตรัสว่า
 พวกเราจะแสดงกำลังฤทธิ์ของผท่อยุ่ต้นกระเบา ดังนี้

ในเวลาจวนสว่างวันนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จออกจากพระ
 มหากรุณาสมบัติแล้วตรวจดูสัตว์โลก ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุทั้งหลาย ๒ พระนคร
 ได้ทรงยกพลนิกโรออกไป จึงทรงพระดำริว่า เมื่อเรตถาคตเสด็จไป การทะเลาะนั้น
 จักสงบหรือไม่ ก็ทรงเห็นว่าเมื่อเรตถาคตเสด็จไป ก็จักได้แสดงเรื่องชาดก ๓ เรื่อง
 เพื่อปลดเปลื้องระงับเสียซึ่งความทะเลาะวิวาทของพระประยูรญาติทั้ง ๒ พระนคร แล้ว
 ความทะเลาะวิวาทนั้นก็จักสงบไป ครั้นความทะเลาะวิวาทสงบไปแล้ว เรตถาคต
 จักแสดงชาดกอีก ๒ เรื่อง แล้วจักแสดงอรรถกถาสุตตต่อภายหลัง ๆ พระประยูร
 ญาติทั้ง ๒ พระนคร ได้ฟังเทศนาของเรตถาคตแล้วก็จักถวายกุมารข้างละ ๒๕๐ องค์
 แก่เรตถาคต เรตถาคตก็จักให้กุมารเหล่านั้นบรรพชา ในคราวนั้น ก็จักมีการ
 ประชุมใหญ่เกิดขึ้น ครั้นทรงพระดำริดังนี้แล้ว จึงได้ทรงบาตรจีวรเสด็จไปโดย
 ลำพังพระองค์เดียว ไม่ได้ตรัสบอกให้ใคร ๆ ทราบ ได้เสด็จไปประทับนั่งอยู่บน
 อากาศ ในท่ามกลางระหว่างเสนาททั้ง ๒ พระนคร เปล่งพระรัศมี ๖ ประการ ออก
 ไปให้ปรากฏสว่างไสว

พอชาวกรุงกบิลพัสดุ์ ได้แลเห็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงพระ
 ดำริว่า พระบรมศาสดาผู้เป็นพระญาติอันประเสริฐสุดของเราทั้งหลาย ได้เสด็จมา
 แล้ว การทพระองค์เสด็จมานี้ ก็คงเป็นเพราะพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นการ
 ทะเลาะวิวาทของเรทั้งหลายเป็นแน่แท้ จึงตรัสแก่กันว่า เมื่อสมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้าเสด็จมาแล้ว พวกเราไม่อาจทำลายชีวิตของผู้อื่นได้ ถึงพวกชาว
 โกลิยะจักมาหาพวกเรา จะเผาพวกเราก็ตามที่ ตรัสประกาศแก่กันดังนี้แล้ว ก็ได้
 พร้อมกันทั้งอาวุธเสีย พร้อมกันถวายบังคมสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็ได้
 พร้อมกันนั่งอยู่เป็นปกติ ๆ ฝ่ายข้างโกลิยนครก็คิดเหมือนกัน แล้วทั้งอาวุธถวาย
 บังคมสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ๆ ถึงแม้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรง
 ทราบอยู่แล้วก็ตาม ก็ได้ตรัสถามว่า คุณ่อนมหาราชทั้งหลาย พระองค์ทั้งหลาย
 ได้เสด็จมาในที่นี้เพราะเหตุการณ์เป็นประการใด ๆ ฝ่ายภิกษุทั้งหลาย ๒ พระนครนั้น

จึงกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทั้งหลาย
ไม่ได้พากันมาเพื่อเที่ยวเล่นตามท่าน้ำ หรือภูเขา หรือแม่น้ำ หรือชอกเขาแต่
อย่างใด ได้พากันมาในที่นี้เพื่อประสงค์จะทำสงครามต่อกัน พระเจ้าข้า ฯ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามว่า คุณก่อนมหาราชทั้งหลาย ความทะเลาะ
ได้เกิดมีแก่พระองค์ทั้งหลาย เพราะอาศัยสิ่งใด ? กษัตริย์ทั้ง ๒ ฝ่ายได้กราบทูลว่า
เพราะอาศัยน้ำ พระเจ้าข้า ฯ จึงทรงชักต่อไปว่า น้ำมีราคาเท่าใด ฯ
ทูลว่า มีราคาเล็กน้อย ฯ จึงตรัสถามว่า แผ่นดินมีราคาเท่าใด ฯ ทูลตอบว่า
หากำมิได้ ฯ จึงทรงชักต่อไปว่า กษัตริย์เล่าควรค่าเท่าไร ฯ ทูลตอบว่า หากำ
มิได้ พระเจ้าข้า ฯ จึงตรัสว่า คุณก่อนมหาราชทั้งหลาย พระองค์ทั้งหลายจะ
ทำกษัตริย์ที่หากำมิได้ให้ถึงความพินาศ เพราะอาศัยน้ำอันมีราคาเล็กน้อยเพื่อ
ประโยชน์อันใด ฯ อันความสุขย่อมไม่มี เพราะความทะเลาะกัน คุณก่อนมหาราช
หมกมุ่นรบราฆ่าฟันกันได้ผูกอาฆาตกัน เพราะเหตุที่ไม่สมควร ย่อมตลอดกลับไปอัน
ตรัสดังนี้แล้ว จึงทรงแสดงผันทนชาดก อันว่าด้วยเรื่องหมกมุ่นกับไม้สระคร้อต่อไป ฯ
ครั้นทรงแสดงผันทนชาดกจบลงแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนมหาราช บุคคลไม่ควร
เป็นผู้เชื่องนอนฝ่ายเดียว พวกสัตว์ ๔ เท้าในป่าหิมพานต์ อันกว้างได้ ๔ พันโยชน์
ซึ่งเป็นผู้เชื่องนอนฝ่ายเดียว ได้พากันวิ่งไปสู่มหาสมุทร ด้วยถ้อยคำกระต่าย
ตัวเดียว เพราะฉะนั้น ใครๆ ไม่ควรเป็นผู้เชื่องนอนฝ่ายเดียว ตรัสดังนี้แล้ว
จึงทรงแสดงปฐมอุทริยชาดกต่อไป ฯ ครั้นทรงแสดงจบแล้วจึงตรัสว่า คุณก่อน
มหาราชทั้งหลาย บางคราวเมื่อผู้ที่ไม่กำลัง ก็แลเห็นช่องทำร้ายผู้กำลังมาก
บางคราวผู้กำลังมาก ก็แลเห็นช่องทำร้ายผู้กำลังน้อย อย่างนางนกไต้ได้ฆ่าเสียบ
ซึ่งพญาช้างดังนี้แล้ว จึงทรงแสดงลูกก๊กชาดกต่อไป ฯ ครั้นทรงแสดง
ชาดกทั้ง ๓ เพื่อระงับการทะเลาะวิวาทแล้ว จึงทรงแสดงอีก ๒ ชาดก เพื่อให้
ผลแห่งสามัคคี คือ พระองค์ทรงแสดงว่า ใครๆ ย่อมไม่เห็นช่องของผู้ที่
สามัคคีกัน ดังนี้แล้ว จึงทรงแสดงรุกขชรรพชาดก ครั้นทรงแสดงจบแล้ว จึง
ตรัสว่า คุณก่อนมหาราชทั้งหลาย ใครๆ ย่อมไม่อาจเห็นช่องของผู้ที่พร้อมเพรียงกัน
เมื่อใด นกกระจาบทั้งหลายทะเลาะกัน เมื่อนั้น นายพรานก็ได้ฆ่าเสียบแล้ว
นำไปกินเป็นอาหาร อันความสุขย่อมไม่มีในเรื่องวิวาท ดังนี้แล้ว จึงได้ทรงแสดง

วิญญูชาดก ขกชนซึ่งเรื่องนกกกระจาบโปรดประทานเทศนา ครั้นทรงแสดงชาดก
ทั้ง ๕ จบลงแล้ว ก็ทรงแสดงอรรถกถาสูตร สืบต่อไป

พระราชาทรงหลายใน ๒ พระนคร ซึ่งเป็นพระประยูรญาติ ได้สดับพระธรรม-
เทศนาของพระโลกนาถเจ้าแล้ว ก็ทรงเลื่อมใสศรัทธาว่า ถ้าสมเด็จพระบรม-
ศาสดาไม่ทรงเสด็จมาแล้ว พวกเราก็จักฆ่ากันจนโลหิตไหลเป็นเหมือนคังน้ำในแม่น้ำ
พวกเราจะไม่เห็นลูกเต่าพี่น้องของพวกเรา ผู้ที่จกน้ำขาวสาสน์โต้ตอบกันไปมา คังที่
เคยมีมาแล้วนั้นก็จกไม่มี พวกเราได้ชีวิตอันตรัย เพราะอาศัยพระศาสดา ถ้า
พระศาสดาจักทรงครองฆราวาส ก็จักได้ราชสมบัติในทวีปทั้ง ๔ มีทวีปน้อย ๒ พัน
เป็นบริวาร จักมีพระราชโอรสมากกว่าพัน มีภษัตริย์เป็นบริวาร แต่พระองค์
ได้ละราชสมบัติออกบรรพชา แล้วได้ตรัสพระสัมมาสัมโพธิญาณ บัดนี้ ก็ขอให้
มีภษัตริย์เป็นบริวารของพระองค์เถิด ๑ ภษัตริย์ทั้ง ๒ พระนครทรงพระดำริดังนี้แล้ว
จึงถวายพระราชกุมารข้างละ ๒๕๐ องค์ แก่พระบรมศาสดา พระองค์ก็โปรดให้
บรรพชาแล้วพาเสด็จไปที่ป่ามรวณ ๑ พระราชกุมารเหล่านั้นก็เกิดความยินดีในเพศ
บรรพชิต เพราะมีจิตเคารพต่อพระบรมศาสดา ๑ แต่เมื่อเหล่าพระชายาได้ส่ง
ข่าวสาสน์ไปว่า ขอพระลูกเจ้าทั้งหลาย จงมีความกระสันเกิด บ้านเรือนจะไม่
เป็นบ้านเรือนแล้ว ดังนี้เป็นต้น ๑ พระราชกุมารเหล่านั้นจึงได้เกิดความเมื่อน่าย
ขึ้นในเพศบรรพชิต ๑ สมเด็จพระพิชิตมารบรมศาสดาทรงทราบความกระสันของ
ภิกษุเหล่านั้นแล้ว จึงทรงพระดำริว่า ภิกษุเหล่านั้นเมื่ออยู่กับพระพุทธเจ้า ผู้เช่นเรา
ยังเกิดความกระสันขึ้นได้ เราควรจักพรรณนาเรื่องกุณาสระในป่าหิมพานต์ แล้ว
จกนำภิกษุเหล่านั้นไปที่กุณาสระนั้น จึงจักกำจัดความไม่ยินดีของภิกษุเหล่านั้นได้ ทรง
ดำริดังนี้แล้ว ก็ทรงพรรณนาเรื่องกุณาสระให้ภิกษุเหล่านั้นฟังโดยพิสดาร ๑ ภิกษุ
เหล่านั้นก็ใคร่จะเห็น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงพาภิกษุ ๕๐๐ นั้น เลื่อนลอย
ขึ้นไปบนอากาศ ลงประทับนั่งริมฝั่งกุณาสระในป่าหิมพานต์ แล้วจึงตรัสแก่ภิกษุ
เหล่านั้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงถามข้อปลาที่ยังไม่รู้ซึ่งมีอยู่ใน
กุณาสระนี้คือเราตถาคต ๑ ภิกษุเหล่านั้นก็ทูลถามตามสงสัย มิใช่แต่เท่านั้น ยังได้
ทูลถามถึงข้อสัตว์ ๒ เท้า ๔ เท้า และขอนกทั้งหลายที่เชิงเขาอันมีในบ้านนี้ สมเด็จพระ
พระสรรเพชญ์พุทธเจ้าก็ทรงขแรงให้สนักงา

ลำดับนั้น มีพญานกคเหว่าตัวหนึ่ง จับมากกลางท่อนไม้ท่อนหนึ่ง ๒ คาบบินมา และมันบินเป็นบริวารในข้างซ้าย ข้างขวาข้างละ ๒ ตัว และข้างหน้า ข้างหลัง ก็ข้างละ ๒ ตัวเหมือนกัน ๆ ฤๅษเฬรนั้นจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทั้งหลายเข้าใจว่านกตัวนั้นเห็นจักเป็นพญานก ส่วนนอกนั้นเห็นจะเป็น บริวาร ๆ จึงมีพระพุทธรูปบรรพตตอบว่า อย่างนั้นฤๅษเฬรทั้งหลาย อันเป็นวงศ์ ประเพณีของเราตถาคต ๆ ฤๅษเฬรนั้นจึงกราบทูลถามต่อไปว่า ข้าแต่สมเด็จ พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทั้งหลายได้เห็นแต่ปีกเหล่านี้เท่านั้น ส่วนวงศ์ประเพณีของพระผู้มีพระภาคเจ้าในอดีตกาลนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่ได้เห็น ขอได้โปรดทรงแสดงด้วยเกิด พระเจ้าข้า ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงแสดง กุณาลชาดก ประคับด้วยคาถา ๓๐๐ คาถา ในเวลาทรงเทศนาจบลงแล้ว ฤๅษเฬร นั้นก็ได้ตั้งอยู่ในโศคาบัตติผล สมเด็จพระทศพลจึงทรงเหาะกลับสู่บามหาวน

ครั้นถึงบามหาวนแล้ว จึงทรงสอนให้ฤๅษเฬรทั้งหลายเรียนกรรมฐาน เพื่อให้ หักลาญเสียซึ่งกิเลสที่ยังเหลืออยู่ ฤๅษเฬรเหล่านั้นก็ได้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนแล้วแยกกัน ไปเจริญกรรมฐานแห่งละองค์ ๆ จนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ด้วยกันสิ้น แล้วต่างก็ได้ กลับมาเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดา ในเวลานั้น เทวดาในหมื่นจักรวาลทั้งหลายก็ได้ มาประชุมกันที่บามหาวนนั่นแห่งเดียว ได้เป็นมหาสมัย คือ การประชุมใหญ่ขึ้นใน เวลานั้น ส่วนพระฤๅษเฬรที่เป็นพระอรหันต์ทั้ง ๕๐๐ องค์นั้น ได้ถวายบังคมสมเด็จพระ ผู้มีพระภาคเจ้าแล้วก็พากันนั่งอยู่ตามลำดับที่มาถึง เพื่อจักกราบทูลคุณวิเศษของตน ได้แล้วนั้น แต่สมเด็จพระบรมศาสดา

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงเกิดขึ้นในวงศ์ของพระเจ้ามหาสมมติราช ฤๅษเฬรทั้ง ๕๐๐ นั้น ก็ได้เกิดในตระกูลของพระเจ้ามหาสมมติราช พระผู้มีพระ ภาคเจ้าได้ทรงเกิดในตระกูลกษัตริย์ ฤๅษเฬรทั้ง ๕๐๐ นั้น ก็ได้เกิดในตระกูลกษัตริย์ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นราชบรรพชิต ฤๅษเฬรเหล่านั้นก็เป็นราชบรรพชิตเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสละเสวตฉัตรที่จะมาถึงแล้วเสด็จออกบรรพชา ๆ สมเด็จ พระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเป็นผู้บริสุทธิ์ มีบริวารที่บริสุทธิ์ เป็นผู้ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ มีบริวารที่ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ เป็นผู้ไม่มีกิเลส มีบริวาร

ซึ่งไม่มีต้นากิเลส เป็นผู้สงบระงับ เห็นได้ผลแน่นอนอยู่แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว
ซึ่งมีบริวารที่สงบระงับ มีบริวารที่ได้ฝึกฝนอันทรีย์ มีบริวารที่ได้หลุดพ้นแล้ว
ย่อมไฟโรจน์รุ่งเรืองอย่างยิ่งในราตรอันบริสุทธิ์ ปราศจากเมฆหมอก และควัน
ธุลีราหู ซึ่งเป็นคนวิมพาญ ๑๕ คำ ๆ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ท่ามกลางพระภิกษุ ๕๐๐ รูป ซึ่งล้วนแต่เป็นพระ
อรหันต์ ดังนี้

คำว่า เทวดาประชุมกันโดยมากนั้น คือ เทวดาทั้งหลายยกแต่เทวดาในชั้น
อสังขยภูมิและรูปาวจรแล้ว นอกนั้นได้มาประชุมกันเป็นอันมาก ๆ ในครั้งแรกนั้น
เทวดาทั้งหลายในบามหาวัน ได้บาร้องชักชวนกันไปก่อนว่า ต่อก่อนท่านทั้งหลาย
การได้เห็นพระพุทธเจ้า และการได้ฟังธรรม การได้เห็นพระภิกษุสงฆ์ทั้ง ๓ อย่าง
ล้วนแต่เป็นของมีอุปการคุณมากทั้งนั้น ต่อนั้นไป ก็มีเทวดาในจักรวาลหนึ่ง ๆ มา
ประชุมกันตามลำดับ จนตลอดทั้งหมื่นจักรวาล

ห้องจักรวาลทั้งหมื่น ได้เต็มไปด้วยเทวดาทั้งหลายที่ประชุมกันตลอดจนถึง
พรหมโลก เทวโลกทั้งหลายยึดเยียดเบียดเสียดกัน เหมือนกับเข็มที่ในกล่องเข็ม
ฉะนั้น ก็ตั้งแต่พื้นดินขึ้นไปจนถึงพรหมโลกนั้น ไกลกันนักหนา ก้อนศิลาใหญ่เท่า
ปราสาท ๑ ยอด ซึ่งผู้ฤๅษีทั้งหลายจากพรหมโลกลงมา จนกว่าจะถึงพื้นพสุธาณ ก็นเวลา
ได้ ๕ เดือนเป็นกำหนด แต่ถึงอย่างนั้นก็เต็มไปด้วยเทพยดาทั้งนั้น

ในคราวนั้น เทวสุทธาวาสมหาพรหมทั้ง ๔ ที่เป็นพระอนาคามี ก็ได้
มาสู่ที่ประชุมกันเหมือนกัน ครั้นมาถึงแล้วต่างก็กล่าวคาถาองค์ละคาถา แต่องค์
หนึ่ง ๆ ได้อยู่ห่างจากพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งนั้น คือ องค์หนึ่งอยู่ที่ปากขอบจักรวาล
ด้านตะวันออก องค์หนึ่งอยู่ที่ปากขอบจักรวาลด้านใต้ องค์หนึ่งอยู่ที่ปากขอบ
จักรวาลด้านตะวันตก องค์หนึ่งอยู่ที่ปากขอบจักรวาลด้านเหนือ ๆ องค์ที่อยู่ปากขอบ
จักรวาลด้านตะวันออกนั้น ได้เข้านิลกสิน เปล่งรัศมีสีเขียว ให้เหมือนกับ
ปกคลุมเทวดาในหมื่นจักรวาลด้วยแผ่นแก้วมณีฉะนั้น ครั้นแล้วได้จำแสงอัฏฐภาพ
ให้ปรากฏ เข้าไปถวายบังคมสมเด็จพระศรีสุคตเจ้า แล้วก็กล่าวคาถาขึ้น ๑
คาถา ๑ ส่วนพรหมทั้งหลายทางขอบปากจักรวาลด้านใต้นั้น ได้เข้านิลกสิน

เปล่งรัศมีสี่เหลี่ยมดังทองคำ เหมือนกับปกคลุมเทพเจ้าในหมั่นจักรวาลด้วยแผ่นทองคำ แล้วเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ พรหมที่ลงมาทางปากขอบจักรวาลด้านตะวันตกนั้น ได้เข้าโห้ตกสถิต เปล่งรัศมีสีแดงให้ปรากฏทั่วท้องฟ้า ประหนึ่งว่า ปกคลุมเทพเจ้าในหมั่นจักรวาลด้วยผ้ากัมพลแดง แล้วจึงเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ พรหมที่ลงมาทางปากขอบจักรวาลด้านทิศเหนือ นั้น ได้เข้าโห้ตกสถิต เปล่งรัศมีสีขาวให้เป็นราวกะว่าตาข่ายดอกมะลิปกคลุมเทพเจ้าในหมั่นจักรวาล แล้วก็เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ฯ ท้าวสุทธาวาส มหาพรหมทั้ง ๔ นั้น ถวายบังคมสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็ยืนเฝ้าอยู่ในที่สมควรแก่ตน ๆ เพื่อจะกล่าวคาถาขนองคัลละคาถา ดังที่ตนได้คิดไว้ ก็มีในกาลนั้น สันเนือความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนเนื้อความในธัมมัตถาธิบายต่อไปนี้ ก็มีแต่เพียงอธิบาย คำว่า มหาสมยเท่านั้น คือ คำว่า มหาสมยนั้น แปลว่า การประชุมใหญ่ อธิบายว่า ในคราวนั้น เทพเจ้าทั้งหลายในหมั่นจักรวาล ได้มาประชุมกันที่จักรวาลนแห่งเดียวเท่านั้น เพื่อจะได้เห็นพระพุทธเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งล้วนแต่เป็นวงศ์กษัตริย์มหาสมมติราช และปราศจากกิเลสมลทินทั้งนั้น ฯ การที่เทพเจ้าประชุมกับครั้งนั้น จัดเป็นการประชุมใหญ่ในพระพุทธศาสนา ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต อนาคต ก็มีการประชุมใหญ่เท่ากันทั้งนั้น จะได้อธิบายย่อมากกว่ากันนั้นหาไม่ได้ จัดว่าเป็นการประชุมอันน่าอัศจรรย์ในพระพุทธศาสนา สันวาระใจความที่ควรยกขึ้นแสดงเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๘

คัมภีร์ที่มนิกาย มหาวรรค

มหาสมยสูตร ตอนว่าด้วยคาถาพรหม ๔ คาถา

มหาสมโย ปวนสมิ เทวกาชา สมาคตา อากตมฺห อิมิ ชมฺมสมฺมชํ
ทกฺขิตาเชว อปฺราจิตสงฺฆนฺติ อถโข อปฺรา เทวตา ภควโต สนฺติเก อิมิ คถํ
อภาสี ตตฺร ภิกฺขโว สมาทหฺสฺ จิตฺตํ อตฺตโน อชฺชกมกํสฺ สารีถว เนตฺตานิ
คเหตฺวา อินฺทฺริยานิ รกฺขนฺติ ปณฺชิตาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงมหาสมยสูตร กัณฑ์ที่ ๖๘ ว่าด้วยคาถาพรหม
๔ คาถา ตามพระบาลี อรรถกถา อรรถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทฺธ-
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน ตามสมควรแก่เวลาพึง
พระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในมหาสมยสูตรที่ ๑ ในคัมภีร์ที่มนิกาย
มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า เทวตาดนหนึ่งซึ่งยืนอยู่ในที่
สมควรส่วนหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถาขึ้นในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

มหาสมโย ปวนสมิ กราวนํเป็นกราวประชุมใหญ่ในป่าใหญ่ ฯ เทวกาชา
สมาคตา หมู่เทพเจ้าทั้งหลายได้มาประชุมพร้อมกันแล้ว ฯ อากตมฺห อิมิ ชมฺมสมฺมชํ
ข้าพระองค์ทั้งหลายได้มาแล้วสุธรรมสมัยอันนี้ ทกฺขิตาเชว อปฺรา จิตฺตสงฺฆํ เพื่อจะ
เห็นพระสงฆ์ผู้ไม่พ่ายแพ้ ดังนี้

อถโข อปฺรา เทวตา ภควโต สนฺติเก อิมิ คถํ อภาสี ลำดับนั้น
เทวตาดนหนึ่ง จึงกล่าวคาถาอันขึ้นในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ตตฺร
ภิกฺขโว สมาทหฺสฺ ภิกฺขุทั้งหลายที่มีอยู่ในธรรมเทวสถาน ได้มีใจตั้งมั่นแล้ว

จิตต์ อุตโน อชกมกัส ได้ทำจิตของตนให้ตรงแล้ว ฯ สารถิว เนตตานิ
คเหตฺวา อินฺทฺริยานิ รกฺขนฺติ ปณฺชิตา บัณฺชิทํทั้งหลาย บ่อรักษานินทฺริยทั้งหลาย
เหมือนกับนายสารถถือเชือกฉะนั้น ดังนี้

อทฺโข อปฺรา เทวตา ลำดับนั้น เทวตาอีกตนหนึ่ง จึงได้กล่าวคาถา
ขึ้นในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เณฺตฺวา ขิลฺล เณฺตฺวา ปลิ้น อินฺทฺริย
โอทจฺจนเณชา เต จรณฺติ สุทฺธา วิมลา จกฺขมตา สุนฺทรา สสนาตา ซึ่งแปลว่า
ภิกษุทั้งหลายผู้มีใจไม่หวนไหว เพราะตัดสยซึ่งตะปูล่อนเสียขงลม และเสา
เชือกแล้ว ล้วนแต่เป็นผู้บริสุทธิ์ เป็นผู้ปราศจากมลทิน เป็นผู้จักขุ เป็นผู้ได้ฝึกฝน
ดีแล้ว เป็นนาคหนุ่มหงอน ดังนี้

อทฺโข อปฺรา เทวตา ลำดับนั้น เทวตาอีกตนหนึ่ง จึงได้กล่าวคาถา
ขึ้นในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เปเกจิ พุทฺธํ สรณํ กตาเส น เต
คมิสฺสนนฺติ อปายภูมึ ปาพาย มานสํ เทหิ เทวกายํ ปริปุเรสฺสนนฺติ ซึ่งแปลว่า
พวกโคณัถ์ถือพระพุทธเจ้าเป็นทพงแล้ว พวกนั้นละอศภาพมนุษย์แล้วจักไม่ไปส่อขาย-
ภูมิ จักยังหม่เทพเจ้าให้บริบูรณ์ ดังนี้ ฯ สันเนอความในพระบาลี ทว่าด้วยคาถา
พรหม ๔ คาถา เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งมหาสมยสูตร ในคัมภีร์สมังคล-
วิลาสินีว่า คำว่า มหาสมยนั้น แปลว่า การประชุมใหญ่ ฯ คำว่า บ้าใหญ่นั้น
ได้แก่ไพโรสณฺท์ ฯ เทวตานั้น ได้กล่าวขึ้นด้วยคำที่ ๒ ว่า การประชุมใหญ่
ได้มีในป่าใหญ่นั้น โดยหมายความว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า วันนี้ได้มี
การประชุมใหญ่ขึ้นที่ไพโรสณฺท์ ฯ เมื่อเทวตานี้จะแสดงว่า การประชุมนี้เป็น
การประชุมของใคร จึงกล่าวว่า เทวกายา สมากตา ซึ่งแปลว่า หม่เทพเจ้าได้
มาประชุมพร้อมกันแล้ว ดังนี้ ฯ คำว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายก็ได้มาสัธรรมสมั-
อันนี้ คือ เทวตานี้หมายความว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายก็ได้มาสัธรรมประชุม
อันนี้ เพราะได้เห็นหม่เทพเจ้าทั้งหลายประชุมกัน ฯ เทวตานั้นกล่าวขึ้นว่า

เพื่อจะเห็นพระสงฆ์ที่ไม่พ่ายแพ้ ดังนั้น เพื่อจะแก้คำถามว่า เหตุไร ตนจึงมา
 ประชุม ฯ คำว่า เพื่อจะเห็นพระสงฆ์ที่ไม่พ่ายแพ้ นั้น ก็คือเห็นพระสงฆ์
 ที่ไม่พ่ายแพ้แก่ใคร ๆ ท้ายมารทั้งหลายจนได้ชัยชนะแล้วในวันนั้น ฯ ก็เหวคา
 คือ พรหมคนนั้น ครั้นกล่าวคาถาแล้ว ก็ถวายบังคมสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ถอยออกไปยืนอยู่ที่ขอบปากจักรวาลด้านทิศบูรพา ฯ ลำดับนั้น เหวคา คือพรหม
 คนที่ ๒ จึงได้เข้ามากล่าวคาถาที่ ๒ ขึ้นว่า ตตฺร ภิกขโว สมาทหิสฺส เป็นต้น ฯ
 คำว่า ตตฺร ภิกขโว ซึ่งแปลว่า ภิกษุทั้งหลายในที่นั้น คือ ภิกษุทั้งหลายซึ่งอยู่
 ในที่ประชุม นั้น ฯ คำว่า สมาทหิสฺส ผู้มีใจตั้งมั่นแล้ว คือ ผู้ประกอบด้วย
 สมาธิแล้ว ฯ คำว่า จิตฺตํ อคฺคโน อชฺฌมกํสุ ซึ่งแปลว่า ได้ทำจิตของตนให้
 ตรงแล้วนั้น คือ ภิกษุทั้งหลายที่ได้ทำจิตของตนไม่ให้คลกงง แม้แต่อย่างใด
 อย่างหนึ่ง ฯ คำว่า สารถํ เนตฺตานํ คเหตฺวา ซึ่งแปลว่า เหมือนกับนาย
 สารถถือเชือกนั้น คือ นายสารถที่ไม่ต้องใช้ปาก สำหรับม้าสินธพที่วิ่งไป
 แล้ว ไล่แต่เพียงถือเชือกไว้ฉับใด ภิกษุทั้ง ๕๐๐ องค์นั้น ก็ล้วนแต่เป็นผู้ประกอบด้วย
 ด้วยอหังคฺเพกฺขา เป็นผู้คุ้มครองทวารแล้ว เป็นผู้บัญญัติรักษาไว้ซึ่งอันตรัย
 ทั้งหลาย ข้ามแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้ามพระองค์ทั้งหลายได้มาเพื่อจะเห็นภิกษุ
 เหล่านี้ ดังนั้น ฯ ครั้นพรหมคนนั้นกล่าวอย่างนั้นแล้ว ก็ถอยออกไปยืนอยู่ใน
 ที่ของตน ฯ ลำดับนั้น เหวคาคนที่ ๓ จึงได้มากล่าวคาถาที่ ๓ ขึ้นว่า เจตฺวา จล
 เป็นต้น คำว่า เจตฺวา จล ซึ่งแปลว่า เพราะคิดตะปุ่นั้น คือ เพราะคิดตะป
 อันได้แก่ รากะ โทสะ โมหะ ฯ คำว่า ลมฺนํ ได้แก่มม คือ รากะ โทสะ
 โมหะ ฯ คำว่า เสาเชอนนํ ก็ได้แก่เสาเชอน คือ รากะ โทสะ โมหะ ฯ
 คำว่า ผู้ไม่หวั่นไหว เพราะถอนเสานั้น คือ ภิกษุทั้งหลาย ผู้ชื่อว่าไม่หวั่นไหว
 เพราะไม่มีเครื่องหวั่นไหว คือ ตัณหา โดยเหตุที่ถอนเสียซึ่งเสาเชอนแล้ว ฯ คำว่า
 เต จรณฺติ ซึ่งแปลว่า ภิกษุเหล่านั้นย่อมเที่ยวไปในนั้น คือ เที่ยวไปในทิศทั้ง ๔
 โดยไม่ขัดข้อง ฯ คำว่า สุตฺธา ซึ่งแปลว่า ผู้บริสุทธนั้น คือ ผู้ไม่มีเครื่อง
 เสราหมอง ฯ คำว่า วิมฺลา ซึ่งแปลว่า ผู้ปราศจากมลทินนั้น คือ ผู้ไม่มีมลทิน ฯ
 คำว่า ผู้ปราศจากมลทินนี้ เป็นคำใช้แทน คำว่า สุตฺธา ซึ่งแปลว่า ผู้บริสุทธ ฯ
 คำว่า จกฺขุมตา ซึ่งแปลว่า ผู้มีจักษุนั้น คือ ผู้มีจักษุ ๕ ประการ ฯ คำว่า

สุทนต์ฯ ซึ่งแปลว่า ผู้ฝึกฝนแล้วนั้น คือ ผู้ฝึกฝนทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
 ดีแล้ว ฯ คำว่า สุตุนาคา ซึ่งแปลว่า นาคหนุ่มนั้น หมายความว่า พระภิกษุ
 ทั้ง ๕๐๐ นั้น ล้วนแต่เป็นผู้ยังหนุ่ม ล้วนแต่เป็นผู้ประเสริฐทั้งนั้น พรหมตนนั้น
 ได้กราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทั้งหลายได้มาเพื่อจะดู
 นาคหนุ่มทั้งหลายที่ฝึกฝนแล้วด้วยความเพียรอันเข้มแข็ง ฯ กราบทูลดังนี้แล้ว
 ก็ถอยออกไปยืนอยู่ในที่ของตน ฯ ลำดับนั้น พรหมตนที่ ๔ จึงมากราบทูลคาถาที่ ๔
 ขึ้นว่า เบเกจิ พุทธิ สรณํ คตาเส เป็นต้น ฯ คำว่า คตาเส ซึ่งแปลว่า
 นับถือนั้น หมายนับถือโดยไม่มีความสงสัย ฯ ครั้นพรหมตนนั้นกราบทูลจบลงแล้ว
 ก็ถอยออกไปยืนอยู่ในที่ของตน กล่าวคือ ขอบปากจักรวาลเหมือนกับพรหมตนที่ ๑
 ซึ่งแสดงมาแล้วนั้น ฯ สันเนอความในอรรถกถา ตอนนเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ตอนต่อไป เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายเนื้อความในคาถาทั้ง ๔ นั้น
 ออกไปอีก เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแก่ผู้ฟังทั้งหลายว่า ในคาถานั้น มีใจความสำคัญ
 อย่างไร กล่าวคือ ในคาถาที่ ๑ มีใจความสำคัญว่า เทวดาตนที่ ๑ กล่าวคือ
 ท้าวสุทธาวาสมหาพรหมตนที่ ๑ นั้น ได้ทูลประกาศว่า การที่เทพเจ้าทั้งหลาย
 ประชุมกันคราวนั้น เป็นการประชุมใหญ่ ส่วนตนผู้เป็นสุทธาวาสมหาพรหมก็ได้มาสู่
 ที่ประชุมในคราวนั้น เพื่อจะให้เห็นพระสงฆ์ผู้ไม่พ่ายแพ้แก่สิ่งใด ๆ ดังนี้ ฯ คำว่า
 พระสงฆ์ผู้ไม่แพ้แก่สิ่งใด ๆ นั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ผู้ไม่พ่ายแพ้มาร
 ทั้ง ๓ ผู้ชายเสียซึ่งมารทั้ง ๓ ดังนี้ เท่านั้น ท่านไม่ได้อธิบายไว้ว่า มารทั้ง ๓ นั้น
 ได้แก่สิ่งใดบ้าง โดยเหตุนี้จึงควรอธิบายให้ท่านทั้งหลายฟังต่อไปว่า มารทั้ง ๓ นั้น
 คือ กิเลสมาร ๑ ขันธมาร ๑ อภิสังขารมาร ๑

กิเลสมารนั้น ได้แก่กิเลสมีราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ฯ ขันธมารนั้น
 ได้แก่ขันธ์ ๕ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์
 ซึ่งเรียกโดยย่อว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันรวมเรียกว่า

อย่างหนึ่งว่า กาย ใจ ฯ อภิสังขารมานั้น ได้แก่ปญญาภิสังขาร คือ บัญ ๑
 อปญญาภิสังขาร คือ บาป ๑ อเนญซาภิสังขาร คือ ฌานสมาบัติที่เป็นโลกีย์ ๑ ฯ
 เหตุไร ก็เลสทั้งปวงจึงเรียกว่า มาร ชันธ ๕ จึงเรียกว่า มาร ฯ บาป บัญ
 และฌานสมาบัติจึงเรียกว่า มาร ฯ เพราะเหตุว่า ก็เลสทั้งปวงนั้น ล้วนแต่ฆ่าเสีย
 ชิงคุณธรรมของเทพยดา มนุษย์ทั้งหลาย ในเทวดาตนมีกำลังกล้า ฯ กล่าวคือ
 ในเวลาใด ก็เลสทั้งหลายมีกำลังกล้า ในเวลานั้น ก็เลสทั้งหลายก็ฆ่าคุณธรรม
 ของเทพยดา มนุษย์ทั้งหลายให้ถึงความตาย ฯ เช่น ก็เลส คือ ความโลภมีกำลัง
 กล้าขึ้นมาในเวลาใด ก็ฆ่าคุณธรรม คือ จาคเจตนา อันบริจาทานของเทพยดา
 มนุษย์ในเวลานั้น กำจัดเสียชิงเจตนาที่จะบริจาทานของเทพยดา มนุษย์ในเวลานั้น
 ให้สิ้นไปได้ ฯ ในเวลาใด ก็เลส คือ ความโกรธมีกำลังกล้า ในเวลานั้น ก็เลส
 คือ ความโกรธนั้น ก็ฆ่าเสียชิงคุณธรรม คือ เมตตา กรุณา หรือขันติของเทพยดา
 มนุษย์ทั้งหลายให้ถึงความตายได้สิ้น ฯ ในคราวใด ก็เลส คือ ราคะ ความ
 กำหนัดยินดี มีกำลังแก่กล้าขึ้น ในเวลานั้น ก็เลส คือ ราคะนั้น ก็ฆ่าเสียชิง
 คุณธรรม มีสุกกรรมฐานเป็นต้น ให้ถึงความตายได้ดังปรารถนา ฯ ในเวลาใด
 ก็เลส คือ ความเกียจคร้านมีกำลังแก่กล้า ก็ฆ่าเสียได้ชิงคุณธรรม คือ ความ
 พากเพียร ความอดสาหะพยายาม ให้ถึงความตายได้โดยไม่ต้องสงสัย ฯ
 ในเวลาใด ก็เลส คือ ความฟุ้งซ่านมีกำลังแก่กล้า ก็ฆ่าเสียได้ชิงคุณธรรม คือ
 สมาธิ ให้ถึงความตาย กล่าวคือ ให้หายไปไหนใด ฯ ในเวลาที่ก็เลส คือ
 ความโง่เขลามีกำลังแก่กล้า ก็ฆ่าเสียได้ชิงคุณธรรม คือ ปัญญา กล่าวคือ กำจัด
 เสียชิงคุณธรรม คือ ปัญญา ดังนั้นเป็นต้น โดยเหตุผลดังว่ามานี้ จึงเรียกก็เลส
 ทั้งปวงว่า เป็นมาร

ก็คำว่า ชันธ ๕ เล่า เหตุไร จึงเรียกว่า เป็นมาร เหตุว่า ชันธ ๕ นั้น
 ที่จะพ้นจากความตายเป็นอันไม่มี ฯ ในฎีกาแห่งขันธกวรรคว่า อันความตายที่
 จะพ้นจากขันธ ๕ มีรูปขันธเป็นต้น ย่อมไม่มี เมื่อขันธ ๕ มีรูปขันธเป็นต้นแตก
 หักไป ก็ได้ชื่อว่า ความตาย ดังนั้น โดยเหตุนี้จึงได้ใจความว่า ชันธ ๕ ที่เรียกว่า
 มาร นั้น ก็เพราะขันธ ๕ เป็นของมีความแตกหักพังไปเป็นธรรมดา ไม่มีขันธ ๕
 ของผู้ใดจะคงทนถาวรอยู่ แม้แต่ขันธ ๕ ของสมเด็จพระจอมไตรศาสดา ผู้เป็น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ยังถึงซึ่งความแตกหักผุพัง เป็นอนิจจังไปตามสังขาร ฯ
 คำที่ว่าไม่พ่ายแพ้ชนะมารนั้น คือ ไม่ปล่อยให้ชนะ ๕ ครอบจำจิตใจได้ ไม่ปล่อย
 ให้ชนะ ๕ บังคับใจให้เกิดกิเลสได้ ไม่ปล่อยให้ชนะ ๕ ทำให้ใจลำบากได้

ก็คำว่า บาป บุญ และฉานสมาบัติ เหตุไร จึงเรียกว่า มาร มีคำ
 แก่ไขว่ เหตุว่า บาป บุญ และฉานสมาบัติที่เป็นโลกีย์นั้น ยังทำสัตว์โลก
 ทั้งหลายให้ได้รับความลำบากอยู่ในโลก เมื่อยังไม่ถึงนิพพานตรารบใด สัตว์โลก
 ทั้งหลายก็ยังได้รับความลำบากอยู่ตราบนั้น ฯ ความลำบากนั้น ย่อมมีมากและน้อย
 ตามบาป บุญ และฉานสมาบัติของเทพยดา มนุษย์ทั้งหลาย คือ ถ้าเป็นฝ่าย
 บาปก็ทำให้ลำบากมาก คือทำให้ได้หนทุกข์ในอบายภูมิ ๔ มีนรกเป็นต้น ถ้าเป็น
 ฝ่ายบุญ ก็ทำให้ลำบากน้อย คือทำให้ลำบากในสุคติภูมิ ๒ คือ มนุษย์ และสวรรค์
 ชั้นกามาวจร ฯ ผู้ที่เกิดในมนุษย์ และสวรรค์ชั้นกามาวจรนั้น ย่อมเกิดได้
 ด้วยบุญกุศล แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังลำบากอยู่ ด้วยความเกิด แก่ เจ็บ ตาย
 เวทนา ฯ ถ้าเป็นฝ่ายฉานสมาบัติ ซึ่งเบญโลกียทำให้เกิดในพรหมโลก ก็ม
 ความลำบากน้อยลงอีก แต่ถึงอย่างไรก็ดี ก็ยังไม่พ้นจากความลำบาก ฯ ตามท
 ธิบายมานี้ อธิบายตามฎีกาแห่งมารสังยุต ซึ่งท่านแก้ไข คำว่า มาร ออกไว้ว่า
 ได้แก่งสิ่งทำให้ลำบาก ก็คำว่า ไม่พ่ายแพ้ก็สังขารมาร กำจัดก็สังขารมาร
 ได้แล้วนั้น คือ พระอรหันต์ทั้งหลาย เมื่อได้เป็นพระอรหันต์แล้ว ก็เป็นอันละบาป
 ละบุญ ละฉานสมาบัติที่เป็นโลกีย์ได้แล้วทั้งนั้น อันเป็นคำอธิบายในคาถาของ
 พรหมคนแรก

ส่วนคาถาของพรหมคนที่ ๒ ว่า ตตร ภิกขโว สมาทหสฺส เป็นต้น ซึ่ง
 แปลว่า ภิกษุทั้งหลายในที่นั้น ได้มีใจตั้งมั่นแล้ว ได้ทำจิตของตนให้ตรงแล้ว
 ได้รับความอินทรีย์ทั้งหลายไว้ เหมือนกับนายสารถถือเชือกถะนั้น มีใจความ
 เป็น ๓ ข้อ คือ ข้อที่ ๑ ว่า ภิกษุทั้ง ๕๐๐ นั้น ล้วนแต่เป็นผู้ประกอบด้วยสมาธิ ฯ
 ข้อที่ ๒ ว่า ภิกษุทั้ง ๕๐๐ นั้น ล้วนแต่มีใจตรง ปราศจากความคดโกงทั้งนั้น ฯ
 ข้อที่ ๓ ว่า ภิกษุทั้ง ๕๐๐ นั้น ล้วนแต่รักษาอินทรีย์ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น
 กาย ใจ ไว้ได้แล้ว เหมือนกับนายสารถถือเชือกขั้บรถอันเทียมด้วยสินธพพา

ซึ่งวิ่งไปเป็นอันคณานัน ๑ คำว่า ฉพฺงคฺเปกฺขา ในอรรถกถานั้น แปลว่า ความ
เพิกเฉย มิ่งค ๖ อธิบายว่า ได้แก่ความเพิกเฉยทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คือ
ไม่ยินดียินร้ายในเวลาตาได้เห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กาย
ได้ถูกต้องสัมผัส ใจได้คิดถึงอารมณ์ต่าง ๆ ๑ การเพิกเฉยนั้น เปรียบเหมือนกับ
ความเพิกเฉยของนายสารททขับริมมา คือ ธรรมดานายสารททขับริมมานั้น เมื่อนำ
วิ่งไปดี ก็มัดถ่อเชือกเพ่งดูเฉยอยู่เท่านั้น ข้อนั้นใด พระอรหันต์ทั้งหลายก็เพ่งดู
อารมณ์ทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ที่ตาได้เห็น
หูได้ยิน จมูกได้ดม ลิ้นได้ลิ้มเลีย กายได้ถูกต้อง ใจได้คิด ดังนี้

ในคาถาของพรหมคนที่ ๓ ซึ่งมีเนื้อความว่า ภิกษุทั้ง ๕๐๐ นั้น ล้วนแต่
เป็นผู้ไม่หวั่นไหว เพราะได้ตัดตะปูเสียแล้ว ได้ถอนลิ่มเสียแล้ว ได้ถอนเสา
เชื่อนเสียแล้ว ได้เหี่ยวไปโดยไม่ขัดข้อง ได้เป็นผู้บริสุทธิ์ ปราศจากมลทิน
เป็นผู้มีจักษุ เป็นผู้ผกหัตถ์แล้ว เป็นนาคหนุ่ม ดังนั้น มีคำที่ควรยกขึ้นอธิบาย
ซ้ำอีกก็เพียงแต่ คำว่า ตะปู และลิ่ม และเสาเชื่อน เท่านั้น ๑ คำว่า ตะปู
และลิ่ม และเสาเชื่อนั้น พระอรรถกถาจารย์ว่า ได้แก่ราคะ โทสะ โมหะ
ทั้งนั้น แต่ท่านไม่ได้อธิบายไว้ว่า เพราะเหตุไร ราคะ โทสะ โมหะ จึงเรียกว่า
ตะปู และลิ่ม และเสาเชื่อน โดยเหตุนี้ จึงยกอธิบายให้ท่านทั้งหลายฟังต่อไปว่า
ราคะ โทสะ โมหะ ที่เรียกว่า ตะปูนั้น เพราะเป็นของตอกใจ คือ ธรรมดา
ตะปูย่อมใช้สำหรับเป็นของตอกกระดาน หรือตอกไม้ให้แน่นฉันใด ราคะ โทสะ
โมหะ ก็ตอกใจให้แน่นอยู่ในอารมณ์ที่ไม่ดีทั้งนั้น ตรึงใจให้แน่นอยู่ในอารมณ์
ที่ไม่ดีทั้งนั้น คือ ราคะ ก็ตรึงใจให้แน่นอยู่ในอารมณ์ที่น่ารักใคร่ ๑ โทสะ
ก็ตรึงใจให้แน่นอยู่ในสิ่งที่น่าโกรธเคือง ๑ โมหะ ก็ตรึงใจให้แน่นอยู่ในสิ่งที่น่า
ลุ่มหลง ๑ เมื่อใจถูกตอกตรึงให้แน่นอยู่ในอารมณ์อันน่ารักใคร่ น่าโกรธเคือง
น่าลุ่มหลงแล้ว ก็ไม่หลุดพ้นจากความทุกข์ ความลำบากในวิญญูสงสาร ๑
ราคะ โทสะ โมหะ ที่เรียกว่า เป็นลิ่มนั้น ก็เรียกโดยอุปมา ธรรมดาว่า ลิ่ม
ย่อมเป็นของสอดใส่ลงไปในเรื่องใดสิ่งหนึ่ง เช่น ลิ่มประตู ก็ใส่ลงไปให้ประตูแน่น
แต่ศัพท์ที่แปลว่าลิ่มนั้น ถ้าจะแปลว่า กลอนประตูหน้าต่าง หรือลูกสลักประตูหน้าต่าง

ก็แปลได้ อธิบายว่า รากะ โทสะ โมหะ ล้วนแต่เปรียบเหมือนลัมประตุ หรือ กลอนประตุ หรือสลักประตุทั้งนั้น เพราะเป็นของทำใจให้แน่นนอนอยู่ในอารมณ์ อันเป็นเหตุให้เกิดกองทุกข์ทั้งนั้น เป็นของบีบรัดประตุแห่งปัญญาทั้งนั้น ฯ ที่เรียกว่า เสาเขื่อนนั้น ก็เรียกโดยอุปมาเหมือนกัน คือธรรมดาเสาเขื่อน ย่อมฝังลงแน่น ในพื้นแผ่นดินพสุธา ขอนมียุโรปมาฉุดได้ รากะ โทสะ โมหะ ก็ฝังลงแน่นในใจฉนั้น ขากที่จะถอน รากะ โทสะ โมหะ ให้หลุดออกไปจากใจได้ ดังนี้

ในคาถาของพรหมคนที่ ๔ ว่า เขเกจิ พุทธํ สรณํ กตาเส เป็นต้นนั้น ได้ใจความว่า ผู้ที่นับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นของประเสริฐ ย่อมไม่ได้ไปเกิดในอบายภูมิ ย่อมได้เกิดแต่ในสวรรค์เท่านั้น ดังนี้ ฯ สันเนือความที่ ควรยกขึ้นขยายในธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านี้

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๐

คัมภีร์ทศนิกาย มหาวรรค

มหาสมยสูตร ตอนว่าด้วยข้อแห่งเทวดาทั้งหลาย

อถโข ภควา ภิกขุ อามนุเตสิ เบญจขณ ภิกขเว ทสสุ โลกาตตุสุ เทวดา สันนิปติตา โหนติ ตถาคตํ ทสฺสนาย ภิกขุสงฺฆมฺภจฺเจปิ เต ภิกขเว อเหตุํ อติตมทฺธานํ อรหนโต สมฺมาสมฺพุทฺธา เตสมฺปิ ภควนฺตานํ เอตปรมาเขว เทวดา สันนิปติตาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงมหาสมยสูตร กัณฑ์ที่ ๗๐ ว่าด้วยข้อแห่งเทวดาทั้งหลายที่ประชุมกันในป่ามหาวัน ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายที่ประชุมกันอยู่ในสถานที่นี้ ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่มาในมหาสมยสูตรที่ ๑ ในคัมภีร์
 ทิมนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ครั้น
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
 เทวดาในโลกธาตุทั้ง ๑๐ โดยมาก ได้มาประชุมกันแล้ว เพื่อจะเห็นเรตถาคคและ
 ภิกษุสงฆ์ ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระอรหันตสัมมา-
 สัมพุทธเจ้าเหล่าใด ที่ได้มาแล้วในอดีตกาล เทวดาทั้งหลายที่ได้มาประชุมกันเพื่อ
 จะเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น ก็อย่างข้งเพียงเท่านั้น เหมือนกับเรตถาคค
 ในบัดนี้ ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระอรหันตสัมมา-
 สัมพุทธเจ้าเหล่าใด ที่ยังมีในอนาคตกาล เทวดาทั้งหลายที่มาประชุมกันเพื่อ
 จักได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น อย่างข้งเพียงนั้น เหมือนกับเรตถาคค
 ในบัดนี้ ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราก็บอกชื่อพวกเทวดาแก่เธอทั้งหลาย เรา
 จักกล่าวชื่อพวกเทวดาแก่เธอทั้งหลาย เราก็บอกชื่อพวกเทวดาแก่เธอทั้งหลาย
 เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟังให้ดี เราก็บอกให้ฟังในบัดนี้ ฯ ภิกษุเหล่านั้นก็ทูล
 รับถ้อยคำของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าจึงตรัสว่า สีโรกมนุสสามิ เป็นต้น ซึ่งแปลว่า เรตถาคคจักแสดง
 ชื่อภุมมเทพยดาทั้งหลายให้เธอทั้งหลายฟัง ตรัสดังนี้แล้ว จึงได้ตรัสแก่
 ภิกษุทั้งหลายที่อาศัยอยู่ตามชอกเขา ที่มีใจอันส่งไปแล้ว ที่มีใจตั้งมั่นอยู่แล้ว
 ที่อยู่ในที่สงัดโดยลำพังผู้เดียวเหมือนกับราชสีห์ ที่ครอบงำเสียดชิงความเป็นผู้
 ขนลกชนพอง ที่มีใจขาวบริสุทธิ์ผ่องใสไม่ขุ่นมัว รวมกับภิกษุ ๕๐๐ องค์ ซึ่ง
 อยู่ท่าป่าใหญ่ใกล้กบิลพัสดุ์ ที่ยินดีในศาสนาของพระองค์นั้นว่า ดูก่อนภิกษุ
 ฝูงเทพยดาทั้งหลายได้มาประชุมกันแล้ว เธอทั้งหลายจงรู้เถิด ภิกษุเหล่านั้น
 ได้ฟังดังนี้แล้ว ก็ได้กระทำความเพียร ได้ญาณอันเป็นเหตุให้เห็นอมนุษย์
 ทั้งหลายต่าง ๆ กัน กล่าวคือ บางพวกก็ได้เห็นอมนุษย์ร้อยหนึ่ง บางพวก
 ก็ได้เห็นพันหนึ่ง บางพวกก็ได้เห็น ๑๐ พัน บางพวกก็ได้เห็นร้อยพัน บางพวก

ก็ได้เห็นหาที่สุดมิได้ เพราะทิศทั้งสี่เต็มไปด้วยเทวดาทังนั้น ลำดับนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาสมเด็จพระอภัยทรงสั่งทั้งปวงนั้นแล้ว ทรงกำหนดสั่งทั้งปวงนั้นแล้ว ก็ตรัสแก่สาวกทั้งหลายที่ยืนคิในศาสนาของพระองค์ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเทวดาได้มาประชุมกันแล้ว เธอทั้งหลายจงรู้เถิด เราจักแสดงให้เธอทั้งหลายฟังไปตามลำดับต่อไป กล่าวคือ ยักษ์ที่อยู่ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ ๑ พัน ซึ่งล้วนแต่มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีศรี มียศ ก็ได้มาที่ป่าอันเป็นที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย ด้วยความชื่นชมยินดี ฯ พวกเทวดายักษ์ ๖ พัน ซึ่งมีศรี มีต่าง ๆ กัน อันล้วนด้วยผู้มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีศรี มียศ ก็ได้มาที่ป่าอันเป็นที่ประชุมของภิกษุทั้งหลายด้วยความรุ่งเรืองยินดี ฯ พวกสาครียักษ์ ๓ พัน ซึ่งล้วนแต่มีศรี มีต่าง ๆ กัน มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีศรี มียศ ก็ได้มาที่ป่าอันเป็นที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย ด้วยความรุ่งเรืองยินดี ฯ รวมยักษ์ ๓ จำพวกที่กล่าวมาแล้วนี้ เป็นหมื่น ๖ พันด้วยกัน ฯ พวกเวสสามิตยักษ์ ๕ ร้อย ที่มีศรี มีต่าง ๆ กัน ที่มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มียศ ก็ได้มาที่ป่าอันเป็นที่ประชุมของภิกษุสงฆ์ทั้งหลายด้วยความยินดี ฯ กุมภกรียักษ์ ซึ่งอยู่ทภเขาเวปุลลบรรพต ใกล้กรุงราชคฤห์ อันมียักษ์มากกว่าแสนเป็นบริวาร ก็ได้มาที่ป่าอันเป็นที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย ตลอดถึงท้าวมหाराชทั้ง ๔ ซึ่งจักแสดงต่อไปในกัณฑ์ข้างหน้า ก็ได้มาเหมือนกัน สันเนอความในค่อนนี้เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งมหาสมยสูตร ในกัมภีร์สุมังคล-
วิลาสินีว่า เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นเทวดาประชุมกันใน
จักรวาลนี้ ตั้งแต่พื้นปฐพีขึ้นไปจนอนันตภูมิตุพรหมโลกในคราวนั้น จึงทรงพระดำริว่า
เทวดาประชุมกันครั้งนี้เป็นครั้งใหญ่ แต่ภิกษุทั้งหลายไม่รู้ว่าเป็นการประชุมใหญ่
ของเทวดา ควรที่เราตถาคตจักบอกให้ภิกษุทั้งหลายรู้ ทรงพระดำริอย่างนั้นแล้ว
จึงทรงบอกแก่ภิกษุทั้งหลายดังที่แสดงมาแล้วตามพระบาลี

คำว่า อย่างยิ่งก็เพียงเท่านั้น คือ อย่างยิ่งก็ประมาณเพียงเท่านั้น ฯ
 คำว่า เหมือนเราตถาคตในบัดนี้นั้น คือ เหมือนพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา
 ทั้งหลาย ฯ มีคำสอดถามขึ้นมาว่า เพราะเหตุไร สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
 ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักบอกชื่อพวกเทวดาแก่เธอ
 ทั้งหลาย ดังนี้ มีคำแก้ไขว่า เราจะทำให้สมควรแก่จิตของเทวดาทั้งหลาย
 ได้คิดกันว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงบอกแต่นาม และโคตรของเทวดา
 ทั้งหลายที่มีศรีใหญ่ในที่ประชุมใหญ่เท่านั้น จักไม่ทรงแสดงชื่อ และโคตรของ
 เทวดาทั้งหลายที่มีศักดิ์น้อย ฯ อีกอย่างหนึ่ง เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ทรงพระดำริว่า เทวดาเหล่านี้ คิดสิ่งใด ก็ทรงทราบความคิดของเทวดาเหล่านั้น
 เหมือนกับล้วงมือเข้าไปในปากแล้วบังใจ หรือเหมือนกับจับโจรพร้อมทั้งของกลาง
 ได้ฉะนั้น จึงทรงพระดำริว่า เราจักแสดงนามและโคตรของเทวดาทั้งสิ้น ทั้งที่มีศักดิ์
 น้อยและใหญ่ ซึ่งมาแล้วจากหมื่นจักรวาล

ธรรมดาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายล้วนแต่ได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ
 ได้รู้สึก ได้ถึง ได้แสวงหา ได้เที่ยวไป ในอารมณ์ต่าง ๆ ซึ่งโลกทั้งสิ้น
 ได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้สึก ได้ถึง ได้แสวงหา ได้ตรึกตรอง
 แล้วทั้งนั้น ฯ ข้อนั้นพระพุทธพจน์เป็นหลักฐาน คือ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า
 สิ่งใดที่โลกทั้งสิ้นได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้สึก ได้ถึง ได้แสวงหา
 ได้เที่ยวไปแล้วด้วยใจ เราตถาคตได้รู้อย่างนั้น ได้เห็นสิ่งนั้น ได้รู้อย่างนั้น
 ดังนี้ ฯ เป็นอันว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีพระปรีชาญาณไม่ขัดข้อง
 สิ่งทั้งปวงอย่างนี้ ได้ทรงแบ่งเทวดาเหล่านั้นออกเป็น ๒ พวก คือ เป็นพวก
 ควรบรรลุมรรคผล ๑ เป็นพวกไม่ควรบรรลุมรรคผล ๑ ฯ พวกที่ประกอบด้วย
 เครื่องบงกัณมรรคผล มีกรรมเป็นต้น เรียกว่าพวกไม่ควรบรรลุมรรคผล พวก
 ที่ตรงกันข้าม เป็นพวกที่ควรบรรลุมรรคผล ฯ พวกที่ไม่ควรบรรลุมรรคผลนั้น
 ถึงแม้ว่า จะอยู่ในที่ไกล พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ไม่ทรงแลดู ส่วนพวกที่ควรบรรลุมรรคผลนั้น
 ถึงแม้ว่า จะอยู่ใกล้สักปานใด พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็เสด็จไป
 ไปรด ฯ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงละเทวดาทั้งหลายที่
 ไม่ควรบรรลุมรรคผล ซึ่งมีอยู่ในที่ประชุม ทรงกำหนดแต่พวกที่ควรบรรลุมรรคผล

จึงได้ทรงแยกเป็น ๖ จำพวก ด้วยกิจจิต ๖ เป็นประมาณ ว่าพวกที่เป็นราคจิต มีเท่านี้ พวกที่มีโทสจิตมีเท่านี้ พวกที่มีโมหจิตมีเท่านี้ ดังนี้ เป็นต้น

เมื่อสมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพิจารณาถึงกรรมเทศนา อันเป็นที่สบายของเทวดาทั้งหลายนั้น ก็ทรงกำหนดลงว่า เราจักแสดงสัมปรีชาชนัยสูตร แก่เทวดาทั้งหลาย ที่เป็นราคจิต จักแสดงกลหิวาตสูตร แก่เทวดาทั้งหลาย ที่เป็นโทสจิต จักแสดงมหาพยุหสูตร แก่เทวดาทั้งหลาย ที่เป็นโมหจิต จักแสดงอุพพยุหสูตร แก่เทวดาทั้งหลายที่เป็นวิคกจิต จักแสดงวิภูฏปฏิบัติภาแก่เทวดาทั้งหลายที่เป็นสัทธาจิต จักแสดงปราเภทสูตร แก่เทวดาทั้งหลายที่เป็นพุทธิจิต ทรงกำหนดดังนี้แล้ว ก็ได้ทรงคำนึงถึงพวกที่ประชุมกันอีกว่า พวกที่ประชุมกัน จะรู้ได้ด้วยอรรถาक्षยของตน หรือด้วยอรรถาक्षยของผู้อื่น หรือด้วยวัตถุ บัณฑิตเหตุ หรือด้วยการไต่ถาม ก็ทรงทราบว่ ต้องรู้ได้ด้วยการไต่ถาม จึงทรงพระดำริต่อไปอีกว่า ผู้ที่สามารถอรรถาक्षยของเทวดาทั้งหลายแล้วถามปัญหาตามจิต จะมีหรือไม่ ก็ทรงทราบว่า ในภิกษุทั้ง ๕๐๐ นี้ ไม่มีใครสามารถแม้แต่สักรูปเดียว จึงทรงระลึกถึงอสตัมหาสาวก และอัครสาวกทั้ง ๒ ตลอดถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า จะมีใครสามารถบ้าง ก็ทรงเห็นว่า ไม่มีใครสามารถ

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงพระดำริว่า พระพุทธเจ้า ผู้เช่นเราเท่านั้นสามารถ ก็แต่ว่าพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ จะมีอยู่ในที่อื่นหรือไม่ เมื่อพระองค์ทรงแผ่พระญาณอันหาที่สุดมิได้ ไปในโลกหาอันหาที่สุดมิได้ ก็ไม่เห็นพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ จึงทรงบันลือสันทนาว่า อคฺโคหมสมฺมิ โลกสฺส เราเป็นผู้เลิศในโลก ดังนี้ ครั้นแล้วก็ทรงพระดำริอีกว่า ถ้าเราถามเอง แก่เอง เทวดาเหล่านั้น จักไม่อาจรู้แจ้งแทงตลอด แต่เมื่อพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งเป็นผู้ถาม เราศฤาษเป็นผู้นั้น เทวดาเหล่านั้น จึงจักรู้แจ้งแทงตลอด เพราะฉะนั้น เราจึงจักนิรมิตพระพุทธเจ้าขึ้นอีกองค์หนึ่ง ทรงดำริดังนี้แล้ว จึงเสด็จเข้าสู่ภวันอันมีภิกษุญา เป็นที่ตั้ง เสด็จออกจากภวันแล้ว จึงทรงปริกรรมด้วยกามาวจรจริตว่า การถือเอา บาตร และจีวร การค้ำเหยียดแลเหลียว จึงเหมือนกับเราศฤาษแล้วทรงอธิษฐานด้วย รูปาวจรจิต เหมือนกับทรงกระโดดขึ้นจากภูเขายักษ์นครด้านทิศตะวันออก แล้วโผล่ ออกจากดวงจันทร์ ฉะนั้น

หมู่เทพเจ้าได้เห็นดังนั้น ก็กล่าวกันว่า พระจันทร์ขึ้นอีกดวงหนึ่งหรือ
 อย่างไร ? ในเวลาที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานพระจันทร์ลงมาถึง เทพเจ้าทั้งหลาย
 ก็พากันเข้าใจว่าไม่ใช่ดวงจันทร์ คงเป็นดวงอาทิตย์แน่แท้ แต่เวลาใกล้เข้ามาอีก
 เทพเจ้าทั้งหลายก็พากันเข้าใจว่า ไม่ใช่ดวงอาทิตย์ คงเป็นวิมานของ
 เทวดาแน่แท้ เมื่อเลื่อนลงมาใกล้อีก จึงพากันเข้าใจว่า ไม่ใช่วิมานของ
 เทวดา คง เป็นเทวบุตรแน่แท้ เมื่อเข้ามาใกล้อีกจึงรู้ว่าไม่ใช่เทวดา คงเป็น
 มหาพรหมเป็นแน่ เมื่อใกล้เข้ามาอีกจึงรู้ว่าไม่ใช่มหาพรหม คงเป็นพระพุทธเจ้า
 อีกพระองค์หนึ่งเป็นแน่ ฯ พวกเทวดาทั้งหลายที่เป็นปถุชนจึงพากันคิดว่า แม้แต่
 พระพุทธเจ้าพระองค์เดียวก็ยังมีเทวดาประชุมกันมากถึงเพียงนี้ เมื่อมีพระพุทธเจ้า
 ๒ พระองค์เช่นนี้ จักมีการประชุมใหญ่ถึงเพียงไหน ? ฝ่ายเทวดาที่เป็นพระอริยเจ้า
 ได้พากันคิดว่า หจะมีพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์เกิดขึ้นพร้อมกันในโลกธาตุอันเดียว
 ย่อมไม่มี พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ คงเป็นพระพุทธเจ้าที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 พระองค์นครนรมิตชนเป็นแน่

ลำดับนั้น พระพุทธานิมิตก็ได้มาประทับนั่งบนอาสนะอันเสมอกับสมเด็จพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้า ต่อหน้าเทพเจ้าทั้งหลาย ฯ มหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ
 ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กับพระพุทธานิมิตเหมือนกันทั้งนั้น พระพุทธเจ้า
 กับพระพุทธานิมิตต่างก็เปล่งพระรัศมี ๖ ประการ ออกจากพระกายเหมือนกัน ฯ
 พระรัศมี ๖ ประการนั้น ได้พลุ่งขึ้นจากอกนิรุฑพรหมโลก แล้วย้อนตกลงมา
 กรอบศีรษะของเทวดาทั้งหลายจนจบขอบปากจักรวาล ท้องจักรวาลทั้งสี่ ได้
 รุ่งเรืองเหมือนกับเป็นพระเจดีย์ ที่อาศัยด้วยกลอนทองคำฉะนั้น ฯ เทวดาในหมื่น
 จักรวาล ซึ่งมาประชุมกันในจักรวาลนี้ ได้อยู่ภายในรัศมีของพระพุทธเจ้า
 ๒ พระองค์นั้น พระพุทธานิมิตซึ่งประทับอยู่บนอาสน์อันเสมอกับพระพุทธเจ้านั้น
 ได้ตรัสเชยชมการละกิเลสของพระพุทธเจ้าที่ไพริบิลลักว่า ข้าพเจ้าขอถามท่านผู้เป็น
 นักปราชญ์ ผู้มีปัญญามาก ผู้ข้ามภพทั้ง ๓ ผู้ดับเครื่องเราร้อน ผู้มีเหตุที่ยังคงที่
 ผู้ทรงกำจัดกามารมณ์ทั้งหลายแล้วเสด็จออกบรรพชา ทำอย่างไรภิกษุจึงจะตเว้นใน
 โลกได้ดี ดังนี้

ในลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นพระพุทธรเจ้าของเราทั้งหลาย จึงทรงพระดำริว่า เราก็กแสดงนามและโคตร ของเทวดาท้งหลายที่มาประชุมกันแล้ว ในทันที เพื่อให้ถูกต้องตามใจของเทวดาท้งหลาย ดังนี้แล้ว จึงได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจะบอกนามและโคตรของพวกเทพเจ้าทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น

การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเทวดามาประชุมกันแล้ว พวกเขອງรู้เกิด ดังนี้ เพื่อประสงค์จะให้เกิดทิพพจักขุแก่ภิกษุเหล่านั้น ๑ ภิกษุเหล่านั้นก็ได้กระทำความเพียรเพื่อให้เกิดทิพพจักขุ แล้วก็เกิดทิพพจักขุด้วยอำนาจอริยมรรค สามารถให้เห็นมนุษย์ทั้งหลายได้มากน้อยต่าง ๆ กัน ตามที่แสดงมาแล้วในพระบาลีนั้น

คำว่า ยักษ์ ๑ พัน ที่อยู่กรุงกบิลพัสดุ์นั้น หมายถึงภุมมเทพยดาที่อยู่ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ ๑ คำว่า เหมวตายักษ์ ๖ พัน ที่มีรศมีต่าง ๆ กันนั้น หมายถึงพวกยักษ์ซึ่งเกิดที่ภูเขาเหมตบรรพต ๖ พัน ที่มีรศมีต่าง ๆ กัน บางก็มีรศมีสี่เขี้ยว เป็นต้น ๑ คำว่า สาคกรียักษ์ ๓ พันนั้น หมายถึงพวกยักษ์ ๓ พัน ซึ่งเกิดขึ้นที่สาคกริบรรพต ๑ คำว่า เวสสามิตยักษ์ ๕๐๐ นั้น หมายถึงพวกยักษ์ ๕๐๐ ซึ่งเกิดที่เวสสามิตบรรพต ๑ คำว่า กุมภกรียักษ์ที่กรุงราชคฤห์นั้น คือ กุมภกรียักษ์ ซึ่งเกิดที่กรุงราชคฤห์ อันอยู่ที่เขาเวปุลลบรรพต สันเนือความในอรรถกถาตอนนั้นเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนเนื้อความในธัมมัตถาธิบายต่อไปนี้ มีแต่เพียงว่าด้วยจำนวนของเทพเจ้าทั้งหลายเท่านั้น คือ เทพเจ้าทั้งหลายที่มาประชุมกันในคราวนั้น มีหลายพวกด้วยกัน พวกกรุงกบิลพัสดุ์มี ๑ พัน พวกเหมตบรรพตมี ๖ พัน พวกสาคกริบรรพต ๓ พัน พวกเวสสามิตบรรพตมี ๕๐๐ พวกกุมภกรียักษ์มีมากกว่าแสน กับท้าวมหाराชทั้ง ๔ ซึ่งมีบริวารองค์ละแสนโกฏิ อันมาแต่หมื่นจักรวาล จักรวาลละ ๔ องค์ รวมเป็น ๔ หมื่นองค์ ๑ ใน ๔ หมื่นนั้น มีบริวารองค์ละแสนโกฏิ เทพเจ้าเหล่านั้นได้พากันนิรมิตให้ร่างกายเล็กละเอียด

แม่แต่พอจนทราชมารเท่านั้น ก้อยได้ตั้งร้อยองค์ ด้วยมีความประสงค์จะได้เห็น
พระพทธเจ้า กับพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่เป็นสักยราชทั้งนั้น ดังนี้ ฯ
สนเนอความในธัมมัตถาธิบายตอนนั้นเพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณห์ที่ ๗๑

คัมภีร์ทิมนิกาย มหาวรรค

มหาสมยสูตร ตอนว่าด้วยท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔

ปฐมณฺจ ทิสฺส ราชา ชตฺรณฺโง ปสาสติ คณฺหพฺพานํ อาธิปติ มหาราชา
ยสฺสฺสึ โส ฯ ปุคฺคาปํ ตสฺส พหโว อินฺทนามา มหพฺพลา อิทฺธิมนฺโต ชุตฺติมนฺโต
วณฺณวนฺโต ยสฺสฺสโนติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงมหาสมยสูตร กัณห์ที่ ๗๑ ว่าด้วยท้าวจตุ
โลกบาลทั้ง ๔ ที่ไปประชุมในป่ามทวัน คราวประชุมใหญ่ ของเทวดาทั้งหลาย
สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน ตามสมควรแก่เวลา
ทั้งพระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในมหาสมยสูตรที่ ๑ คัมภีร์ทิมนิกาย
มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ซึ่งอยู่ในที่ประชุมนี้ว่า ท้าวธรรหมหาราชผู้ครอง
ทิศบูรพา ผู้เป็นเจ้าของนครทั้งหลาย ผู้มียศ ผู้มีบุตรมาก ซึ่งล้วนแต่
มีชื่อว่าอินทร์ ล้วนแต่มีกำลังมาก ล้วนแต่มีฤทธิ์มาก ล้วนแต่รุ่งเรือง มีวรรณะ
มียศ ก็ได้มาสู่บ้านในที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย ด้วยความร่าเริงยินดี ฯ

ท้าววิรุฬหกมหาราชผู้ครองทิศทักษิณ ผู้เป็นเจ้าของพวกกุมภกันท์ ผู้มียศ ผู้มี
บุตรมาก ซึ่งล้วนแต่มีชื่อว่าอินทรทงนัน ล้วนแต่มีกำลังมาก ล้วนแต่มีฤทธิ์
มีความรุ่งเรือง มีวรรณะ มียศ ก็ได้มาสืบถามเป็นที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย
ด้วยความร่าเริงยินดี ฯ ท้าววิบุลขมหาราช ซึ่งครองทิศปัจฉิมที่เป็นเจ้าของ
พวกนาค ที่มียศ มีบุตรมาก ซึ่งล้วนแต่มีชื่อว่าอินทรทงนัน ล้วนแต่มีกำลังมาก
ล้วนแต่มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีวรรณะ มียศ ก็ได้มาสืบถามเป็นที่ประชุมของ
ภิกษุทั้งหลายด้วยความร่าเริง ยินดี ฯ ท้าวกเวรมหาราชซึ่งครองทิศอุดร ที่เป็น
เจ้าของพวกยักษ์ ที่มียศ มีบุตรมาก ซึ่งบุตรแต่ละคน ๆ มีชื่อว่าอินทรทงนัน
มีกำลังมากทงนัน มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรืองทงนัน มีวรรณะ มียศทงนัน ก็ได้มาสืบ
ถามเป็นที่ประชุมของภิกษุทั้งหลายด้วยความร่าเริง ยินดี ฯ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ คือ
ท้าวธตรฐผู้ครองทิศบูรพา ท้าววิรุฬหกผู้ครองทิศทักษิณ ท้าววิบุลขมผู้ครองทิศปัจฉิม
ท้าวกเวรมผู้ครองทิศอุดร ผู้รุ่งเรือง ได้ขึ้นประจำอยู่ในทิศทั้ง ๔ ในน้ำใกล้กรุง
กบิลพัสดุ์ ดังนี้ สันเนือความในพระบาลีตอนนั้นเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งมหาสมยสูตร ในคัมภีร์สุมังคล-
วิลาสินีว่า คำว่า ท้าวธตรฐมหาราชผู้ครองทิศบูรพานั้น คือ ครองทิศตะวันออก ฯ
คำว่า ผู้เป็นเจ้าของพวกคนธรรพ์นั้น คือ ผู้เป็นใหญ่ของพวกคนธรรพ์ในทิศทั้ง ๔
ผู้ทำพวกคนธรรพ์ให้อยู่ในอำนาจของตน ฯ คำว่า มียศนั้น หมายถึงมีบริวาร ฯ
คำว่า มีบุตรมาก ซึ่งล้วนแต่มีชื่อว่า อินทรทงนัน ล้วนแต่มีกำลังมากทงนัน คือ
ล้วนแต่มีชื่อของท้าวสักกเทวราชทงนัน ฯ คำว่า ท้าววิรุฬหกมหาราช ผู้ครองทิศ
ทักษิณนั้น ก็หมายความว่า ท้าววิรุฬหกมหาราชนั้น เป็นผู้ครองทิศทักษิณ ฯ คำว่า
มีบุตรมากนั้น คือ มีบุตรมากเหมือนกับท้าวธตรฐมหาราช

ท้าวธตรฐมหาราช บ่มมืออยู่ในหมั่นจักรวาล ฯ ท้าวธตรฐมหาราชนั้น
แต่ละองค์ ๆ มีคนธรรพ์แสนโกฏิเป็นบริวาร ได้มาอยู่ในห้องจักรวาลอันนี้ในข้าง

ทิศบูรพา ฯ ท้าววิรุฬหกเป็นต้น ก็เหมือนกัน ฯ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้นมาจากจักรวาลต่าง ๆ แล้ว ก็ย่นเรื่องอยู่ประจำทิศทั้ง ๔ มื้อปมาเหมือนกองไฟอันลุกอยู่บนยอดภูเขาฉะนั้น สันเนอความในอรรถกถาตอนนั้นเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายที่อยู่ของท้าวมหาราชทั้ง ๔ ออกไปตามที่ปรากฏมาในอนาคตสถานต่าง ๆ เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแก่ผู้ฟังทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงตั้งใจฟังให้เกิด กล่าวคือ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ อันได้แก่ท้าวธรรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรุณักษ์ ท้าวเวสวัณนั้น อยู่ทิศสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขายคัณฐ ฯ เขายคัณฐนั้นเป็นเขาที่ ๑ ในจำพวกเขาสัตตปริกัณฐ์ทั้ง ๑ อันอยู่รอบเขาสุเมรุออกไปเป็นชั้น ๆ ฯ เขายคัณฐนั้นต่ำกว่าเขาสุเมรุ ๔ หมื่น ๒ พันโยชน์ การวัดเขาสุเมรุนี้ ก็คือ ๑๐ ศอกก็บัดนี้ขณิมบุรุษเป็น ๑ วา แล้วคิดเป็นเส้นเป็นโยชน์ต่อไป

ส่วนเขาสุเมรุนี้สูง ๘ หมื่น ๔ พันโยชน์ ตั้งลงในท่ามกลางมหาสมุทรลึกลงไป ๘ หมื่น ๔ โยชน์ ต่อจากแผ่นดินลงไปจนถึงแผ่นศิลาอันรองแผ่นดินอยู่ข้างล่างทุกจักรวาลไป คือ จักรวาลหนึ่ง ๆ ล้วนแต่มีเขาสุเมรุทั้งนั้น ฯ คำว่า จักรวาลนั้นหมายส่วนใหญ่แห่งแผ่นดิน มีภูเขาจักรวาลเป็นขอบเขต วัดโดยรอบได้ ๓ ล้าน ๖ แสน ๑ หมื่น ๓๕๐ โยชน์ โดยคิด ๒๒ ศอก มัชฌิมบุรุษเป็น ๑ วา

ก็ภูเขาสิเนรุนี้ ในอรรถกถาแห่งอาฏานาฏิยสูตร กล่าวไว้ว่า ทางทิศบูรพานั้นสำเร็จแล้วด้วยเงิน ทางทิศทักษิณสำเร็จแล้วด้วยแก้วมณี ทางทิศปัจฉิมสำเร็จแล้วด้วยแก้วผลึก ทางทิศอุดรสำเร็จแล้วด้วยทองคำ ฯ ได้ใจความว่า เขาสิเนรุหรือเขาสุเมรุนี้ เป็นเขาสูงใหญ่ตั้งอยู่กลางจักรวาลหนึ่ง ๆ ทางทิศตะวันออกนั้นเป็นเงิน ทางทิศทักษิณนั้นเป็นแก้วมณี ทางทิศปัจฉิมนั้นเป็นแก้วผลึก ทางทิศอุดรนั้นเป็นทองคำ ฯ บนยอดเขาสิเนรุนี้เป็นดาวดึงส์สวรรค์อันกว้างได้หมื่นโยชน์ ในทิศทั้ง ๔ แห่งเขาสิเนรุนี้ มีเขายคัณฐตั้ง

อยู่ทั้ง ๔ ทิศ เขาขัณฑ์ธรนั้น ต่ำกว่าเขาสุเมรุ ๔ หมัน ๒ พันโยชน์ เป็นที่ตั้ง
อยู่แห่งสวรรค์ชั้นจาตุม เป็นอันว่าสวรรค์ชั้นจาตุมนั้นตั้งอยู่ในทิศทั้ง ๔ แห่ง
เขาสุเมรุ มีท้าวมหาราชทั้ง ๔ เป็นผู้ปกครอง คือ ทางทิศบูรพานั้นมีท้าวธรรม
เป็นผู้ปกครอง ฯ ทางทิศทักษิณนั้นมีท้าววิรุฬหกเป็นผู้ปกครอง ฯ ทางทิศปัจฉิม
นั้นมีท้าววิรูปักษ์เป็นผู้ปกครอง ฯ ทางทิศอุดรนั้น มีท้าวกุเวร คือ ท้าวเวส-
วันเป็นผู้ปกครอง ฯ ท้าวธรรมนั้นเป็นเจ้าแห่งพวกคนธรรพ์ ฯ ท้าววิรุฬหก
นั้นเป็นเจ้าแห่งพวกกุมภภักษ์ ฯ ท้าววิรูปักษ์นั้นเป็นเจ้าแห่งพวกนาค ฯ ท้าว
เวสวันนั้นเป็นเจ้าแห่งพวกยักษ์

ทางทิศอุดรแห่งเขาสิเนรุ คือ เขาสุเมรุ นั้น เป็นเมืองของท้าวเวสวัน
แต่มีหลายเมืองด้วยกัน ในคัมภีร์กล่าวไว้ว่า มีอยู่ ๑๐ เมือง คือ อาณานฎา •
กุสินาฎา • ปรุกสินาฎา • นาฏปริยา • ปรุกสินาฎา • กบิวันคะ •
ชโนมะ • นวนวคิยะ • อัมพรคิยะ • อาศกมณฑา •

มีราชธานีอยู่อีกแห่งหนึ่ง ชื่อว่าวิสาณราชธานี เป็นที่ประทับของท้าว
กุเวรมหาราช โดยเหตุนี้ ท้าวกุเวรมหาราช จึงทรงพระนามคล้ายกับนามราช
ธานีว่า เวสวัน

ท้าวเวสวันนั้น มียักษ์รักษาประตูหน้าทสี่บ่าว และตรวจตราเหตุ
การณ์ต่าง ๆ ๑๒ นาย คือ คโคลา • คคตลา • คโคลตา • โอชสี • เตชสี •
คโคชสี • สุระ • ราชะ • สุโรราชะ • อริฏฐะ • เนมิ • อริฏฐเนมิ • ฯ
เมื่อยักษ์พวกนี้ได้ข่าวเหตุการณ์ต่าง ๆ มาแล้ว ก็ไปแจ้งแก่ยักษ์นายประคู้ อีก ๑๒ คน
พวกยักษ์นายประคู้จึงนำเข้าไปกราบทูลแก่ท้าวเวสวันมหาราช

ท้าวเวสวันมหาราชนั้น มียักษ์ที่เป็นเสนาบค้อยู่ ๒๔ นาย คือ มาคลี •
จิตตเสนะ • กัมธัพพะ • นโพราชะ • ชโนสกะ • สาทาคิระ • เหมวตะ •
ปุนณกะ • กรคิยะ • กุพะ • สีวกะ • มุจจลินทะ • เวสสามิตตะ • ขุคัณฐะ •
โคปาละ • สุปปเคธะ • หิริ • เนตติ • มัณธิยะ • บัญจาลจันทะ • อาพวกะ •
ปชุนนะ • สุมุขะ • ทธิมุขะ • มณิ • มานิจระ • ทิมะ • เสริสกะ •

ในวิธานราชธานี ที่ประทับของท้าวเวสวัณมหาราชนั้น มีสระโบกขรณี อยู่สระหนึ่ง ชื่อว่าสระธรณี มีสภาพที่ประชุมของหมู่ยักษ์อยู่สภาพหนึ่งชื่อว่า ภคลวดี

สระโบกขรณีอันชื่อว่าธรณีนัน เป็นสระใหญ่กว้างยาว ๕๐ โยชน์ เต็ม เบี่ยมไปด้วยน้ำเสมอ น้ำในสระนั้นกลายเป็นเมล็ดฝักรุ่งขึ้นไป แล้วตกลงมา อีกเป็นนิตย์ เช่นเดียวกับน้ำพุ

สภาพอันเป็นที่ประชุมของหมู่ยักษ์ ซึ่งมีชื่อว่าภคลวดีนั้น ตั้งอยู่ริมสระนั้น เป็นสภาพใหญ่แล้วด้วยแก้วต่าง ๆ ทางกว้างและยาวประมาณ ๑๒ โยชน์

รอบสระนั้น มีต้นไม้อันมีดอกและผลประจำเป็นนิตย์ และประกอบ ด้วยหม่นกต่าง ๆ คือ นกยูง นกกระเรียน เป็นต้น

พาหนะของพวกยักษ์นั้นมีหลายอย่าง คือ โค สัตว์ของเลียง สตรี บรม เด็กหญิง เด็กชาย พวกยักษ์ที่เป็นบริวารของท้าวเวสวัณนั้นขึ้นสู่พาหนะ เหล่านั้นแล้วขับเข้าไปในที่ต่าง ๆ มีบาลีอ้างว่า บางพวกใช้แม่โคเป็นพาหนะ บางพวกใช้สัตว์ของเลียงต่าง ๆ เป็นพาหนะ บางพวกใช้สตรีเป็นพาหนะ บาง พวกใช้บรมเป็นพาหนะ บางพวกก็ใช้เด็กหญิงเป็นพาหนะ บางพวกก็ใช้ เด็กชายเป็นพาหนะ ครั้นขึ้นขยานพาหนะเหล่านั้นแล้ว ก็ขับไปในทิศทั้งปวง

ในขยานพาหนะเหล่านั้น สำหรับขยาน คือ สตรีนั้น โดยมากพวกยักษ์ ชอบใช้สตรีที่มีครรภ์เป็นพาหนะ เขาขึ้นขี่สตรีมีครรภ์นั้นแล้วเหวี่ยงไป เพราะ หลังของสตรีที่มีครรภ์ไม่นูนกลาง คือ เป็นหลังแอ่นขี้นขาวย ส่วนสตรีที่ไม่มี ครรภ์เขาใช้เหวี่ยงขวดยานต่าง ๆ

ทิพยยาน คือ ขยานอันเป็นที่พำนักของท้าวเวสวัณมหาราชนั้น มีหลายอย่าง คือ ช้าง ม้า ปราสาท วอ กล่าวคือ ท้าวเวสวัณนั้นทรงขยานเหล่านั้น เสด็จไปได้ตามความปรารถนา เป็นต้นว่า ทรงบรรทม ณ ที่ปราสาทหรือ ราชอุทยานอื่น ๆ มีวอเป็นต้น เสด็จไป

บุรพกรรมของท้าวเวสวัณมหาราชนั้น มีปรากฏว่า เมื่อพระพุทธเจ้า ยังไม่อุบัติ มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อกุเวรพราหมณ์ ได้ทำไว้หีบอ้อยขายใน โรงหีบแห่งหนึ่ง ได้ยกน้ำอ้อยให้เป็นทานแก่มหาชน ที่ผ่านไปมาอยู่ตลอด

๒ หนึ่งปี ครั้นตายแล้วได้ไปเกิดเป็นเทพบุตรชอกเวระ อยู่ในชั้นจาตุมหาราชกา
ครั้นต่อมาได้เสวยราชย์ในราชธานี ชื่อว่าวิสาณา จึงทรงพระนามว่า เวสวัน
สวรคัชนัน อยู่ในความปกครองของสวรคัชนันคาวคังส

ก็ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้น เป็นบริวารของพระอินทร์ทั้งนั้น เป็นผู้ช่วยได้
บังคับบัญชาของพระอินทร์ทั้งนั้น เมื่อพระอินทร์ต่อสู้กับพวกอสูร ก็ได้
ตั้งท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้น ไว้เป็นด่านรายทาง ดังปรากฏมาในอรรถกถาแห่ง
อาถรรพวิชัยสูตรว่า ด่านรายทางของพระอินทร์นั้น มีอยู่ ๕ ด่านด้วยกัน คือ
ด่านนวก • ด่านกรุท • ด่านกมุภักดิ์ • ด่านยักษ • ด่านท้าวมหาราชทั้งสี่ • ๑
ด่านนาคนั้นตั้งอยู่ในมหาสมุทรทะเลเบียงชั้น • ของเขาสุเมรุ ๑ ด่านกรุทนั้น
ตั้งอยู่ทะเลเบียงเขาสุเมรุชั้นที่ ๒ สูงขึ้นไปกว่าด่านนาค ๑ ด่านกมุภักดิ์นั้น
คือ ด่านพวกเทพยดาจำพวกหนึ่ง ซึ่งมีท้องใหญ่ มีลูกอันตะใหญ่เหมือน
อย่างหม้อ ตั้งอยู่ทะเลเบียงเขาสุเมรุชั้นที่ ๓ ๑ ด่านยักษนั้นอยู่ทะเลเบียงเขา
สุเมรุชั้นที่ ๔ ๑ ด่านท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้น ตั้งอยู่ทะเลเบียงเขาสุเมรุชั้นที่ ๕ ๑
ก่อนนั้นขึ้นไปก็เป็นยอดเขาสุเมรุ อันเป็นที่ตั้งแห่งคาวคังสสวรคั ซึ่งกว้างได้
หมื่นโยชน์ อันมีพระอินทร์เป็นใหญ่

ในอรรถกถาธรรมบทกล่าวไว้ว่า ในคราวใดพวกอสูรมีกำลังมาก คราว
นั้นกษณะด่านทั้ง ๔ ขึ้นไปเป็นลำดับ จนกระทั่งถึงประตูคาวคังสสวรคั เมื่อ
พระอินทร์ทรงทราบดังนั้น จึงได้เสด็จขึ้นสู่เวชยนครถ เทียบด้วยม้าสินธพ
พันหนึ่งออกต่อสู้ ๑ เวชยนครถนั้นตัวรถยาวได้ ๑๕๐ โยชน์ ชานรถยาว ๕๐
โยชน์ รวมเป็น ๒๐๐ โยชน์ด้วยกัน มีบัลลังก์พระอินทร์สูง ๑ โยชน์ ตั้งอยู่
ท่ามกลางรถ ถ่างกันด้วยเสวตฉัตรสูง ๓๐ โยชน์ มีธงชัยอยู่หน้ารถสูง ๒๕๐
โยชน์ มีดนตรีสำหรับประโคมพร้อม ๑ เมื่อพระอินทร์เสด็จขึ้นทรงเวชยนครถ
แล้ว ก็เสด็จยাত্রาห์ออกจากคาวคังสสวรคั พร้อมด้วยเทพเจ้าชาวคาวคังส
ทัพพระอินทร์เป็นทัพหลวง ทัพปราบคัเทวราชเป็นทัพหน้า ทัพวรพเทวราช
เป็นทัพขวา ทัพอีสานเทวราชเป็นทัพซ้าย หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า ทัพพระ-
อินทร์เป็นทัพหลัง ทัพปราบคัเทวราชเป็นทัพหน้า ทัพสุวรรณเทวราชเป็นทัพขวา

ที่หอสาณเทวราชเป็นทัพซ้าย ฯ เทวราชทั้ง ๓ องค์นั้น มีผิวพรรณวรรณะ

และอายุเสมอกันกับพระอินทร์ อันนี้เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งच्छัคคสูตร

ส่วนในच्छัคคสูตรกล่าวว่า ในขณะที่พระอินทร์จะบาตราทัพออกจาก
 คาวดึงส์สวรรค์นั้น ได้ประกาศแก่เทพยดา คาวดึงส์สวรรค์ว่า ถ้าใครเกิดความ
 สะดุ้งเกรงกลัว จงแลดูปลายธงของเรา ถ้าไม่แลดูปลายธงของเรา ก็จงแลดู
 ปลายธงของปชาบดีเทวราช ถ้าไม่อย่างนั้น ก็จงแลดูปลายธงของวรุณเทวราช
 ถ้าไม่อย่างนั้น จงแลดูปลายธงของอิสานเทวราช ฯ เมื่อแลดูปลายธงของเทวราช
 องค์ใดองค์หนึ่งแล้ว ความหวาดหวั่นเกรงกลัวก็จะหายไปสิ้น ดังนี้

เมื่อพระอินทร์เสด็จกรีธาทัพออกจากคาวดึงส์สวรรค์แล้ว เทพเจ้าเหล่า
 บริวารจึงพร้อมสรรพด้วยเทพสาตรา ก็ได้พร้อมกันขัดฟองอาวุธดั่งท่าฝน ฝ้าย
 พวงอสรเกล้า กรับรองบังบัดด้วยโล่ห์เขนอันแล้วด้วยแก้ว ๘ ประการ แล้ว
 ต่างก็ฟองอาวุธแหลนหลาวธนูศรโต้ตอบกันเป็นสามารภ ท้ายที่สุด กองทัพทั้ง
 ๒ ฝ่ายก็ได้แยกเข้าประชิดติดพันกัน ต่อสู้กันด้วยอาวุธสิ้น แลคมุคครมไปทั่ว
 หังอากาศ เมื่อพวงอสรไม่สามารถจะทานกำลังของพวกเทพยดาได้ ก็พากันแตก
 กลับไปสู่เมืองอสร เข้าประตูเมืองได้แล้วก็ปิดประตูเมืองเสียเป็นอย่างดี ฝ่าย
 กองทัพเทพเจ้าก็ได้แยกไล่ติดตามไป แต่เมื่อไปถึงหลังกมหาสมุทรแล้ว ก็กลับ
 กองทัพ ด้วยไม่สามารถที่จะเข้าเมืองอสรได้

เมืองอสรนั้น ในอรรถกถาต่าง ๆ ว่า ตั้งอยู่ใต้เขาสิเนรุ คือ เขาสุเมรุ
 กว้างยาวได้หมื่นโยชน์ มีท้าวเวปจิตติอสรเป็นพระราชา ฯ แต่ท้าวเวปจิตติ
 อสรนั้นเป็นพระราชา อยู่ในเมืองทิศตะวันออกเท่านั้น คือ ในทิศทั้ง ๔ ที่ตั้งอยู่
 ใต้เขาสิเนรานั้น มีอยู่ ๔ เมืองด้วยกัน เมืองตะวันออกนั้นเป็นเมืองท้าวเวปจิตติ
 อสร ซึ่งเรียกอย่างหนึ่งว่า ท้าวสัจจคอสสร ฯ เมืองทางทิศทักษิณนั้น เป็นเมือง
 ท้าวสัมพรอสร ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ท้าวสัจจอสร ฯ เมืองทางทิศตะวันตกนั้น
 เป็นเมืองท้าวพลอสร ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ท้าวสโรชอสร ฯ เมืองทาง
 ทิศอุดรนั้นเป็นเมืองท้าวปหาราซอสร ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ราหู ฯ เมือง
 ทั้ง ๔ นี้ ตั้งอยู่ท่ามกลางเขตรักฎ ล้อมด้วยกำแพงแก้ว ๘ ประการ สมบูรณ์
 ด้วยแก้วต่าง ๆ อย่างน่าอัศจรรย์ ตามที่กล่าวมาแล้วนี้ มีอยู่ในคัมภีร์โลกที่ปसार

ในอรรถกถาสักกสังยุตว่า พวกอสูรที่อยู่ในเมืองทั้ง ๔ นั้น ล้วนแต่มีอายุ วรรณะ ขศ สมบัติ คล้ายกันกับเทพดาในดาวดึงส์สวรรค์ทั้งนั้น

ในอรรถกถาแห่งกถาวัตถุ ก็มีพระอภิธรรมว่า บริวารของท้าวเวจิตคือสุมัน มีวรรณะ โภคะ อาหาร และอายุ เท่ากันกับเทพยดาดาวดึงส์และแต่งงานกับเทพยดาชาวดาวดึงส์ได้

ในอรรถกถาต่าง ๆ ว่า อสูรทั้งหลายนั้น สูงใหญ่เท่ากับเทพยดาชาวดาวดึงส์สวรรค์ เว้นแต่ราหูสุมันหรือสุมันเพียงเท่านั้น

ก็ข้อที่กล่าวไว้ว่า เมืองอสูรอยู่ใต้เขาสิเนรุ คือ ใต้เขาสิเนรุนี้ มีอธิบายว่า ใต้แผ่นดินลงไปเป็นแผ่นดิน ใต้แผ่นดินลงไปเป็นน้ำ ใต้น้ำลงไปเป็นลม ๑ แผ่นดินนี้มีกำหนดหนาได้ ๒ แสน ๔ หมื่นโยชน์ ๑ แผ่นดินนี้มีกำหนดหนาได้ ๔ แสน ๔ หมื่นโยชน์ ๑ น้ำนั้นหนาได้ ๘ แสน ๖ หมื่นโยชน์ ๑ ลมนั้นหนาไม่มีกำหนด ๑ เขาสิเนรุนี้ตั้งอยู่บนเขาตริภุญ ในท่ามกลางจักรวาลหนึ่ง ๆ เขาตริภุญนี้ตั้งอยู่บนแผ่นดิน ภายในภายนอกเขาตริภุญนี้เป็นทรายแก้ว พิกพอสุมันตั้งอยู่บนทรายแก้ว บนพิกพอสุมันไปจึงเป็นมหาสมุทร ซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกนาค น้ำมหาสมุทรนั้นลึกได้ ๘ หมื่น ๔ พันโยชน์

อีกนัยหนึ่ง พื้นที่ใต้เขาสิเนรุนี้ มีกำหนดกว้างยาวหมื่นโยชน์ เป็นที่ตั้งแห่งพิกพอสุมัน พวกอสูรได้มีนิมิตสถานต่าง ๆ มีมณฑปและสภาเป็นต้นไว้เป็นที่ประชุมที่เชิงเขาสิเนรุราช เป็นอันได้ใจความว่า พิกพอสุมันตั้งอยู่ที่ทรายแก้ว อันมีในรอบนอกแห่งเขาตริภุญ ซึ่งเป็นเขาที่รองรับเขาสิเนรุราช เขาตริภุญนี้ตั้งอยู่บนพื้นโลกชั้น ๒ คือ บนแผ่นดิน ส่วนดาวดึงส์สวรรค์นั้นตั้งอยู่บนยอดเขาสิเนรุราช ดาวดึงส์สวรรค์กับเมืองอสูรนี้รวมเรียกว่า อยุชนบุรี หรืออยุชยาบุรี แปลว่า เมืองที่ไม่มีใครรบได้ เพราะเมื่อเข้าประตูเมืองแล้วปิดประตูเมืองเสีย ไม่มีใครสามารถที่จะเข้าเมืองได้ พวกอสูรทั้งแสน ๆ ก็ไม่สามารถเข้าเมืองดาวดึงส์ได้ พระอินทร์ตั้งแสน ๆ ก็ไม่สามารถเข้าเมืองอสูรได้

ในเวลาปกติ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้น ได้เป็นผู้ดูแลโลกมนุษย์ จดความดีของมนุษย์ส่งไปถวายพระอินทร์ทุกวัน ๑๕ คำ จึงได้นามว่า ท้าวจตุโลกบาล ส่วนในเวลาที่มีสงครามอสูรเกิดขึ้น ก็ได้ช่วยพระอินทร์รบตามคำนำของตน ดังที่

แสดงมาแล้วข้างต้น สันคำแก้วรกล่าวถึงท้าวมหาราชทั้ง ๔ ซึ่งอยู่ในสวรรค์ชั้น
จาตุมอันสูงขึ้นมาจากพื้นดินรณถึง ๔ หมื่น ๒ พันโยชน์ เพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัม ค้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๒

คัมภีร์ทิมนิกาย มหาวรรค

มหาสมยสูตร ค่อนว่าด้วยชื่อเทพเจ้าที่ไปประชุมในป่ามหาวัน

เตสั มาขาวโน ทาสา

อาคฺ วณฺจนิกา สรา

มาขา กุญฺเณชฺช เวญฺเณชฺช

วิญฺ จ วิญฺโณ สห

จนฺทโน กามเสฏฺโฐ จ

กีนฺนุ ฆณฺฑุ นินฺนุชฺช จ ฯ

ปนาโท โอปมณฺโณ จ

เทวทูโต จ มาคฺลิตฺติ.

ณ บัณฺฑิ อาคฺมภาจกัฏฺโฐแสดงมหาสมยสูตร กัณฑ์ที่ ๗๒ ว่าด้วยชื่อ
พวกเทพเจ้าที่ไปประชุมในป่ามหาวันคราวประชุมใหญ่ ตามพระบาลี อรรถกถา
ธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชน
ทั้งหลาย ที่ประชุมกันอยู่ในสถานที่นั้น ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในมหาสมยสูตรที่ ๑ ในคัมภีร์
ทิมนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

เตสั มาขาวโน ทาสา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกทาสที่มีมารยา ที่
ล่อลวง ที่โอ้อวด ของมหาราชทั้ง ๔ นั้นมีอยู่ ทาสที่มีมารยาเหล่านั้นมีอยู่ ๘ จำพวก
ชื่อว่า กุญฺเณชฺชจำพวก ๑ เวญฺเณชฺชจำพวก ๑ วิญฺจำพวก ๑ เวญฺญะจำพวก ๑
จันทนะจำพวก ๑ กามเสฏฺฐะจำพวก ๑ กีนฺนุฆณฺฑุจำพวก ๑ นินฺนุชฺชจำพวก ๑

ปนาโท โอปมณฺโณ จ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวราชทั้ง ๘ คือ ปนาท-
เทวราช • โอปมณฺญเทวราช • เทวสุคมาตลี • จิตตเสนคันธรรพ • นิโรราช •
ชโนสกะ • บัญจสีกะ • คัมพร • สรีรวัจฉสา • กับคันธรรพเทวราชอื่น ๆ ก็
ได้มาสู่ป่าอันเป็นที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย ด้วยความชื่นชมยินดีเหมือนกัน

อถาคู นากสา นาคา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกนาคต่าง ๆ คือ พวก
นาคนากสะ • พวกนาคเวสาลา • พวกนาคคตัจฉกา • พวกนาคกัมพละ • พวก
นาคอัสสตรา • พวกนาคปายะ • พวกนาคยมนา • พวกนาคชตรฐ • นาค
ใหญ่ชื่อเอราวณ • ก็ได้มาสู่ป่าอันเป็นที่ประชุมของภิกษุทั้งหลายเหมือนกัน

เย นาคราชา สหสา หนตฺติ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์มีปีกที่เกิด ๒
ครั้ง ที่เป็นที่พบ ที่มีอกษุบริสทธิ์ ที่นำพวกนาคราชไปโดยเร็วพลันเหล่าใด
สัตว์มีปีก ที่เกิด ๒ หน ที่เกิดเป็นที่พบ ที่มีอกษุบริสทธิ์ ที่ไปในเวหา ที่นำพวก
นาคราชไปโดยเร็วพลันเหล่านั้น ได้มาสู่ท่ามกลางป่าเหมือนกัน ชื่อของสัตว์
มีปีกเหล่านั้น ชื่อว่าจิตตระ • สุบรรณ • ฯ ความไม่กลัวได้มีแก่นนาคราชทั้งหลาย
ในคราวนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงทำความปลอดภัยจากพวกครุฑให้แก่พวกนาค และ
พวกครุฑ จึงได้ผูกกันด้วยวาจาอันอ่อนหวาน วัฒนธรรมก็พระพุทธรูปเป็นที่พัก

จิตา วชิรหตฺเตน สมทฺทํ อสุรา ลิตา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกอสุร
ที่ท้าววชิรหัตถ์ คือ พระอินทร์ได้ชัยชนะแล้ว ก็พากันไปอาศัยอยู่ในสมุทร ที่
เป็นพี่น้องของท้าววาสวะ ที่มีฤทธิ์ มียศศักดิ์ พวกอสุรที่มีร่างกายน่าสพึงกลัว ที่
มีร่างกายใหญ่ ที่คล่องแคล่วในทางธนูก็ดี ท้าวเวปจิตชือสุร ท้าวสุจิตชือสุร
ท้าวมหาราชอสุร นมฺจือสุรก็ดี บุตรของพล้อสุรมีจำนวนคงร้อย ที่มีชื่อ
เหมือนนกบราหฺมเป็นลูกของคนทั้งสี่ ได้รวบรวมเสนาของพล้อสุรแล้ว เข้า
ไปหาหุอสุรินทร์ กล่าวว่า เวลานี้จะเป็นเวลาอันดีของท่าน ดังนี้ แล้วก็ได้
มาสู่ป่าอันเป็นที่ประชุมของภิกษุทั้งหลายเหมือนกัน

อาโป จ เทวา ปจฺวิ จ เตโช วาโย ตทาคมฺมิ เมื่อสมเด็จพระ
พระภาคเจ้า ตรัสบอกแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังที่แสดงมาแล้วนั้น จึงได้ทรงบอกชื่อ
ของเทพเจ้าทั้ง ๖๐ เหล่า ที่ได้มาประชุมกันในครั้งนั้นแก่ภิกษุทั้งหลาย ไปคราว

ละ ๑๐ เหล่าว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกอาโปกเทวคาก็ดี พวกปฐวีเทวคาก็ดี พวกเตโชเทวคาก็ดี พวกวาโยเทวคาก็ดี พวกวรุณเทวคาก็ดี พวกวารุณเทวคาก็ดี พวกโสสมเทวคาก็ดี พวกยสเทวคาก็ดี พวกเมตตาเทวคาก็ดี พวกกรรณาเทวคาก็ดี ก็ได้มาสืบอาณันเป็นทีประชุมของภิกษุทั้งหลาย ด้วยความว่าเรื่ง ยินดีเหมือนกัน ฯ พวกเทวคาทัง ๑๐ จำพวกนี้ ล้วนแต่มีรศมีต่าง ๆ กัน ล้วนแต่มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีรศมี มียศทั้งนั้น อันนี้เป็นเหล่าที่ ๑ ซึ่งมี ๑๐ จำพวก เวณช จ เทวา สหส จ อสมา จ ทเว ยมา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวคาเหล่านี้ ๒ ซึ่งมี ๑๐ จำพวกนั้น คือ เวณชเทวคา ๑ สหสเทวคา ๑ อสมเทวคา ๑ ยมเทวคาอีก ๒ พวก กับเทวคาที่อาศัยดวงจันทร์และที่อาศัยดวงอาทิตย์ ที่อาศัยดวงดาว มณฑลวลาหกเทวคา และท้าววาสะผู้เป็นใหญ่กว่าอสูรทั้งหลาย ผู้ทรงพระนามว่าสักกะ ผู้ให้ให้ทานไว้ในปางก่อน รวมเป็น ๑๐ จำพวกด้วยกัน ฯ เทวคาทัง ๑๐ จำพวกนี้ ล้วนแต่มีรศมีต่าง ๆ กัน ล้วนแต่มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีวรรณะ มียศทั้งนั้น

อถาคู สหกุ เทวา เหล่าที่ ๓ ซึ่งมี ๑๐ จำพวก คือ สหกุเทวคา ที่รุ่งเรืองเหมือนเปลวไฟบนยอดเขา ๑ อริฏฐกเทวคา ๑ โรชเทวคา ที่มีรศมีเหมือนกับดอกผักตบ ๑ วรุณเทวคา ๑ สหขัมมเทวคา ๑ อัจจุคเทวคา ๑ อนนชกเทวคา ๑ สโลยเทวคา ๑ รุจิรเทวคา ๑ วาสวนเสีเทวคา ๑ รวมเป็น ๑๐ จำพวกด้วยกัน ฯ เทวคาทัง ๑๐ จำพวกนี้ ก็ล้วนแต่มีรศมีต่าง ๆ กัน ล้วนแต่มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีวรรณะ มียศทั้งนั้น

สมานา มหาสมานา มานุสา มานุสุตตมา เหล่าที่ ๔ ซึ่งมีอยู่ ๑๐ จำพวก นั้น คือ สมานเทวคาจำพวก ๑ มหาสมานเทวคาจำพวก ๑ มานุสเทวคาจำพวก ๑ มานุสุตตมเทวคาจำพวก ๑ จิตตปาตุสิกเทวคาจำพวก ๑ มโนปาตุสิกเทวคาจำพวก ๑ หริเทวคาจำพวก ๑ โลหิตวาสีเทวคาจำพวก ๑ ปารกเทวคาจำพวก ๑ มหาปารกเทวคาจำพวก ๑ ฯ เทวคาทัง ๑๐ จำพวกนี้ ล้วนแต่มีรศมีต่าง ๆ กัน ล้วนแต่มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีวรรณะ มียศทั้งนั้น

สุกกา กรุมหา อรุณา เหล่าที่ ๕ ซึ่งมี ๑๐ จำพวกนั้น คือ สุกกเทวคาจำพวก ๑ กรุมหเทวคาจำพวก ๑ เวณนสเทวคาจำพวก ๑ อรุณเทวคาจำพวก ๑

เทวดาเป็นหัวหน้าชื่อว่า โอทาคัยยะอำพวก • เทวดาที่ชื่อว่า วิจักขณะ
อำพวก • เทวดาที่ชื่อว่า สหามัตตะอำพวก • เทวดาที่ชื่อว่า หารคชะอำพวก •
เทวดาที่ชื่อว่า มิสสกะอำพวก • กับปณณเทวราช ที่ทำให้ฟ้าร้องฝนตก
อำพวก • รวมเป็น ๑๐ อำพวกด้วยกัน • ทั้ง ๑๐ อำพวกนี้ ก็ล้วนแต่มีรศมี
ต่าง ๆ กัน ล้วนแต่มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีวรรณะ มียศทั้งนั้น

เขมิยา ตสึตา ขามา เหล่าที่ ๖ ซึ่งมี ๑๐ อำพวกนั้น คือ เขมิยเทวดา
อำพวก • ตสึตเทวดาอำพวก • ขามาเทวดาอำพวก • กัญฐกเทวดาอำพวก •
ลัมพิกกเทวดาอำพวก • รามเสฏฐเทวดาอำพวก • โชตินามเทวดาอำพวก •
วาสวเทวดาอำพวก • นิมมานรตเทวดาอำพวก • ปรมีมมิตเทวดาอำพวก •
รวมเป็น ๑๐ อำพวกด้วยกัน • ทั้ง ๑๐ อำพวกนี้ ก็ล้วนแต่มีรศมีต่าง ๆ กัน ล้วนแต่
มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีวรรณะ มียศทั้งนั้น

สญเจเต เทวณิกายา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เทพเจ้าทั้ง ๖๐ อำพวก ซึ่ง
แยกออกเป็น ๖ เหล่า มีรศมีต่างกัน กับเทวดาเหล่านี้ก็คล้ายคลึงกัน ก็ได้มาตาม
ลำดับชื่อ เพื่อจะได้เห็นหมู่ภิกษุที่สนชาติแล้ว ที่ไม่มีตะปู ที่ข้ามแม่น้ำได้แล้ว
ที่ไม่มีอาสวะ ที่บริสุทธิ์เหมือนกับดวงจันทร์

สุพฺรหฺมา ปรมตฺโต จ ปุตฺตา อิทฺธิมฺโต คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พรหมที่
ชื่อว่าสุพรมกัตติ ชื่อว่าปรมัตตะกัตติ ที่เป็นบุตรของผู้มีฤทธิ์ และสังกุมารพรหม
กับคิสสพรหม ก็มาสบำอันเป็นที่ประชุมของภิกษุทั้งหลายเหมือนกัน สหัสส-
พรหมกัตติ มหาพรหมกัตติ มหาพรหมอก ๑๐ อำพวกกัตติ หาริตพรหมผู้มีบริวาร
ก็ได้มาสบำที่ประชุมเหมือนกัน • พรหมเหล่านั้นทั้งสนรื่องกว่าเทพเจ้า ทั้งพระ
อินทร์และพรหมที่มีอยู่ในที่ประชุมนั้น

ในคราวนั้น มารเสนาก็ได้ยกกำลังมาร้องประกาศว่า ท่านทั้งหลาย จงเห็น
กำลังของพวกคำเกิด ดังนี้ แล้วบังคับบริวารของตนว่า เจ้าทั้งหลายจงไปจับ
ไปผูกไว้ด้วยราคะ จงล้อมไว้ให้ล้อม อย่าได้ปล่อยให้ใครหลุดไปได้ ดังนี้ มาร
ผู้เสนาใหญ่ได้กำชับสั่งสอนเสนามารดังนี้แล้ว ก็ตบพนักด้วยฝ่ามือ ทำให้มี
เสียงพลก่น่ากลัว • เมฆทรงกระหม่ครวญครางมโหฬารสายฟ้าแลบแปลบปลาบ

ฉันใด ก็เป็นฉันนั้น ครั้นมารผู้กริ้วโกรธแต่ไม่สามารถให้ผู้ใดตกอยู่ในอำนาจของตนได้ ก็ได้กลับไป

ในลำดับนั้น พระพุทธเจ้าผู้มีพระจักขุทรงทราบเรื่องทั้งปวงนี้แล้ว ทรงกำหนดเรื่องทั้งปวงนี้แล้ว จึงตรัสตอบแก่สาวกทั้งหลายผู้ยินดีในศาสนาของพระองค์ว่า มารเสนาได้มาแล้ว เชอทั้งหลายจงรู้เถิด ภิกษุเหล่านั้นก็ทำความเพียร พวกมารเสนาก็ได้หลีกไปจากพระสาวกทั้งหลายผู้ปราศจากราคะ แม้แต่ชนทั้งหลายของภิกษุเหล่านั้นก็ไม่หวั่นไหว

ในลำดับนั้น มารจึงกล่าวขึ้นว่า ภิกษุทั้งปวงเป็นผู้ชนะสงครามแล้ว เป็นผู้ล่วงเสียซึ่งความกลัวแล้ว เป็นผู้มียศ เป็นผู้ราเริงด้วยพวกที่สำเร็จแล้ว เป็นผู้ปรากฏในโลก ดังนี้ ฯ จบมหาสมยสูตรที่ ๑ ตามพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรธกถา

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในอรรธกถา แห่งมหาสมยสูตร ในคัมภีร์สมังกลวิลาสินีว่า ทาสของท้าวมหाराชทั้ง ๔ นั้น ล้วนแต่ประกอบด้วยมารยา ซึ่งมีลักษณะปกปิดความชั่วของตน มีความประพฤติไม่ซื่อตรง ชอบหลอกลวงโลก ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เต็มไปด้วยความโอ้อวด มีชื่อว่า กุญฺเณชฺช ๐ เวญฺเณชฺช ๐ วิญ ๐ วิญญ ๐ จันฺทนะ ๐ กิณฺณมฺณชฺช ๐ นิมฺณชฺช ๐

คำว่า เทวสุตมาตลันนํ หมายเทพสารถิ ฯ คำว่า จิตฺตเสนคณชรรพฺณํ คือ คณชรรพฺหิชา จิตตะ ๐ เสนะ ๐ ฯ คำว่า นโพรานนํ หมายนพการเทพบุตร ฯ คำว่า ชโนสภะนํ หมายชนวสภเทพบุตร ฯ คำว่า บัญฺจสิขะนํ หมายบัญญัติเทพบุตร ฯ คำว่า ทิมพฺรณํ หมายคณชรรพเทวราช ฯ คำว่า สุริยวจฺจสํ หมายธิดาของคณชรรพเทวราช

คำว่า พวกนาคนาภสะนํ คือพวกนาคที่อยู่ในสระนภสะ ฯ คำว่า พวกนาคเวสาลานนํ คือพวกนาคที่อยู่ในเมืองเวสาลี ฯ คำว่า พวกนาคตัจฉกะนํ คือ พวกนาคที่เป็นบริวารของพวกนาคตัจฉกะ ฯ คำว่า พวกนาคกัมพละ และพวกนาคอัสสตระนํ หมายพวกนาคที่มีศกดาใหญ่ ซึ่งอยู่ที่เชิงเขาสิเนรุราช ที่

พวกครุฑนำไปไม่ได้ ฯ คำว่า พวกนาคปยาณะนั้น คือ พวกนาคที่อยู่ในท่า อันชื่อว่าปยาณะ ฯ คำว่า พวกนาคยมนานั้น ได้แก่พวกนาคที่อยู่ในแม่น้ำยมนา ฯ คำว่า พวกนาครตฐนนั้น ได้แก่พวกนาคที่เกิดในตระกูลตฐน ฯ คำว่า ช้างเระวณนั้น ได้แก่เระวณเทพบุตร

คำว่า พวกครุฑที่มีอกษุบริสุทฐนนั้น คือครุฑพวกนั้นมีอกษุสามารถเห็นพวกนาคได้ในที่คั่งร้อยโยชน์พันโยชน์ คำว่า ความไม่กลัวได้มีแล้วแก่นาคราชทั้งหลายในคราวนั้น หมายความว่า นาคราชทั้งหลายที่ได้มาประชุมในคราวนั้นย่อมไม่มีความกลัวต่อพญาครุฑ เพราะอำนาจของพระพุทธเจ้า ครุฑและนาคได้พุดจาสนทนากันด้วยถ้อยคำอันอ่อนหวาน เหมือนกับญาติมิตรของตน

คำว่า พวกอสูรที่เป็นพี่น้องของห้าวาสวะนั้น เพราะอสูรพวกนั้นได้เป็นพี่น้องของนางสุชาดาอสูรกัญญา

คำว่า อาโปเทวดา ปฐวีเทวดา เตโชเทวดา วาโยเทวดานั้น ได้แก่ผู้ทำบริกรรมในอาโปกสิณ ปฐวิกสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ แล้วได้เกิดเป็นเทวดาตามสมควรแก่กสิณของตนอยู่ในเทวโลก คำว่า เมตตาเทวดา กรุณาเทวดานั้น ได้แก่ผู้ที่เจริญเมตตา กรุณา จนได้สำเร็จมาแล้วเกิดเป็นเทวดา

คำว่า เทวดาพวกมันทวลาหกนั้น หมายพวกเทวดาที่เป็นพวกวาทวลาหก • อัณฑวลาหก • อุณฑวลาหก •

คำว่า ภิกษุผู้สันชาติแล้วนั้น หมายพระอรหันต์ผู้สันความเกิดแล้ว คำว่า ตะปุนั้น หมายราคะ โทสะ โมหะ คำว่า แม่นั้น หมายแม่น้ำทั้ง ๔ ซึ่งเรียกว่าโอชะ ๔ คำว่า อาสวะนั้น หมายอาสวะ ๔ ประการ คำว่า ไม่แปดเบือนสิ่งนั้น หมายความว่าบริสุทฐ

คำว่า สุพรมนั้น ได้แก่พรหมผู้ใหญ่องค์หนึ่ง คำว่า ผู้เป็นบุตรของผู้มีฤทธิ์นั้น คือสุพรมกับปรมาตตพรมนั้น ได้เป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้าผู้มีฤทธิ์ พรหมทั้ง ๒ นั้นเป็นพระอรหันต์ คำว่า ติสสพรมนั้น ได้แก่ตีสสมหาพรหม คำว่า สหัสสพรมนั้น ได้แก่พรหมผู้ที่สามารถทำให้จักรวาลพันหนึ่งสว่างด้วยนวมอันหนึ่งได้ ทำให้จักรวาลทั้งหมดสว่างด้วยนวมอทั้ง ๑๐

ของตนได้ ฯ คำว่า มหาพรหมนั้น หมายพระมหาคะใหญ่กว่าพรหมอื่น ๆ อีก ฯ
 คำว่า ทาริตพรหมนั้น ได้แก่พรหมผู้พรหมแสนหนึ่งเป็นบริวาร

คำว่า มารส่งบริวารของตนว่า ให้ไปจับ ไปผูกนั้น หมายให้ไปจับผูก
 พวกเทพเจ้าที่ประชุมกันในป่าหาววน ให้เกี่ยวพันด้วยราคะ คือ บังคับให้พวก
 เสนามารไปทำให้เทพเจ้าซึ่งอยู่ในที่ประชุมนั้นเกิดราคะดำฤชณา แต่ว่าเมื่อไม่
 สามารถจะทำให้ใครตกอยู่ในอำนาจของตนได้ ก็ได้กลับไปสู่ที่อยู่ของตนด้วย
 ความปราศรัยพ่ายแพ้

ดังได้สดับมาว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า มารนี้ได้เห็น
 สมาคมใหญ่แล้ว ก็ได้ส่งเสนามารมาคิดว่า จักทำอันตรายแก่ที่ประชุม
 แล้วจึงแสดงกริยาน่าสะพึงกลัว ฯ ก็ตามปกติของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าย่อม
 ย่อมว่า ความตรัสรู้มรรคผลจักไม่มีในที่ใด ก็ไม่ทรงห้ามการแสดงอาการอันน่า
 กลัวของมารในที่นั้น ความตรัสรู้ก็มีในที่ใด ก็ทรงอธิษฐานไม่ให้ประชุมชนใน
 ที่นั้นได้เห็นรูปมาร ได้ฟังเสียงมาร ก็ในที่ประชุมคราวนั้น การตรัสรู้ใหญ่จักมี
 ชน เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงอธิษฐานไม่ให้เทวดา
 ทั้งหลายได้เห็นรูปร่างของมาร และได้ฟังเสียงของมาร เพราะฉะนั้น ในพระบาลี
 จึงกล่าวว่า มารได้โกรธแล้วกลับ

คำว่า ท่านผู้มีจักษุทรงรู้และกำหนดสิ่งทั้งปวงนั้น หมายความว่า สมเด็จพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงรู้และทรงกำหนดสิ่งทั้งปวงนั้นแล้ว ฯ คำว่า คุณก่อน
 ภิกษุทั้งหลาย พวกเสนามารมาแล้ว พวกเขອງรู้เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าตรัส
 สั่งให้ภิกษุทั้งหลายเข้าสมาบัติ ฯ คำว่า ภิกษุทั้งหลายได้ทำความเพียรนั้น คือได้
 ทำความเพียรที่จะเข้าสมาบัติ ฯ คำว่า ได้หลักผู้ปราศจากราคะไปแล้วนั้น คือ
 มารและเสนามาร ได้หลักไปจากพระอริยเจ้าผู้ปราศจากราคะแล้ว ฯ คำว่า แม้
 แต่ชนของภิกษุเหล่านั้นก็ไม่หวั่นไหวนั้น คือ แม้แต่ชนทั้งหลายของพระอริยเจ้า
 ทั้งหลายที่ปราศจากกิเลสแล้ว ก็ไม่หวั่นไหว ลำดับนั้น มารจึงสรรเสริญพระภิกษุว่า
 พระสาวกทั้งปวงเป็นผู้ชนะสงครามแล้ว ดังนี้ เป็นต้น

กัมมहाสมยสูตร เป็นสูตรที่รักใคร่พอใจของเทวดาทั้งหลาย เพราะฉะนั้น
 จึงควรสวดพระสูตรนี้ในท่ามกลาง ค่ายเทวดาทั้งหลายจักตั้งใจฟัง

ก็ในเวลา^๑ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า^๒ ทรงแสดงพระสูตร^๓จบลงแล้ว ใน^๔ครั้งนั้น มี^๕เทวดา^๖ได้บรรลุพระอรหันต์^๗ถึงแสนโกฏิ^๘ ที่บรรลุพระโสดาบัน^๙นั้น หา^{๑๐}กำหนดมิได้

ก็^{๑๑}ทัก^{๑๒}กล่าวว่า พระสูตร^{๑๓}นี้เป็น^{๑๔}ที่รัก^{๑๕}ใคร^{๑๖}พอใจ^{๑๗}ของ^{๑๘}เทวดา^{๑๙}ทั้งหลาย^{๒๐} มี^{๒๑}เรื่อง^{๒๒}ปรากฏ^{๒๓}มา^{๒๔}ว่า มี^{๒๕}เทพธิดา^{๒๖}นางหนึ่ง^{๒๗} ยืน^{๒๘}ต้น^{๒๙}กาคะทิง^{๓๐} ที่^{๓๑}ประตู่^{๓๒}ถ้ำ^{๓๓}กาคะทิง^{๓๔} ใน^{๓๕}โกฏิ^{๓๖}ปัณฑวิหาร^{๓๗} ๑ มี^{๓๘}ภิกษุ^{๓๙}หนุ่ม^{๔๐}รูปหนึ่ง^{๔๑}ได้^{๔๒}สาธยาย^{๔๓}พระสูตร^{๔๔}นอ^{๔๕}ภายใน^{๔๖}ถ้ำ ๑ พอ^{๔๗}พระสูตร^{๔๘}จบลง^{๔๙}แล้ว เทพธิดา^{๕๐}นั้นก็^{๕๑}ได้^{๕๒}เปล่ง^{๕๓}เสียง^{๕๔}สาธ^{๕๕}ด้วย^{๕๖}เสียง^{๕๗}อัน^{๕๘}ดัง^{๕๙} ภิกษุนั้น^{๖๐}จึง^{๖๑}ถาม^{๖๒}ว่า นั้น^{๖๓}เป็น^{๖๔}ใคร^{๖๕}? เทพธิดา^{๖๖}นั้น^{๖๗}จึง^{๖๘}ตอบ^{๖๙}ว่า ข้า^{๗๐}พเจ้า^{๗๑}เป็น^{๗๒}เทพธิดา^{๗๓} ภิกษุนั้น^{๗๔}จึง^{๗๕}ถาม^{๗๖}ว่า เพราะ^{๗๗}เหตุ^{๗๘}ไร^{๗๙}ท่าน^{๘๐}จึง^{๘๑}ให้^{๘๒}สาธ^{๘๓}การ^{๘๔}? ตอบ^{๘๕}ว่า ข้า^{๘๖}พเจ้า^{๘๗}ได้^{๘๘}ฟัง^{๘๙}พระสูตร^{๙๐}นี้^{๙๑}ใน^{๙๒}เวลา^{๙๓}ที่^{๙๔}พระ^{๙๕}ทศ^{๙๖}พล^{๙๗}ทรง^{๙๘}แสดง^{๙๙}อยู่^{๑๐๐}ที่^{๑๐๑}ป่า^{๑๐๒}มรวาน^{๑๐๓}มา^{๑๐๔}ครั้ง^{๑๐๕}หนึ่ง^{๑๐๖}แล้ว^{๑๐๗} มา^{๑๐๘}ว่า^{๑๐๙}นั้น^{๑๑๐}ก็^{๑๑๑}ได้^{๑๑๒}ฟัง^{๑๑๓}ท่าน^{๑๑๔}สาธ^{๑๑๕}ยา^{๑๑๖}อีก^{๑๑๗} ท่าน^{๑๑๘}สาธ^{๑๑๙}ยา^{๑๒๐}ได้^{๑๒๑}ถูก^{๑๒๒}ต้อง^{๑๒๓}ไม่^{๑๒๔}ผิด^{๑๒๕}เพี้ยน^{๑๒๖}แม้^{๑๒๗}แต่^{๑๒๘}อัก^{๑๒๙}ขระ^{๑๓๐}เดียว^{๑๓๑} ข้า^{๑๓๒}พเจ้า^{๑๓๓}จึง^{๑๓๔}ได้^{๑๓๕}ให้^{๑๓๖}สาธ^{๑๓๗}การ^{๑๓๘} ภิกษุนั้น^{๑๓๙}จึง^{๑๔๐}ถาม^{๑๔๑}ว่า เมื่อ^{๑๔๒}พระ^{๑๔๓}ทศ^{๑๔๔}พล^{๑๔๕}ทรง^{๑๔๖}แสดง^{๑๔๗}พระ^{๑๔๘}สูตร^{๑๔๙}นี้^{๑๕๐} ค^{๑๕๑}ว่า^{๑๕๒}ท่าน^{๑๕๓}ได้^{๑๕๔}ฟัง^{๑๕๕}หรือ^{๑๕๖}? ตอบ^{๑๕๗}ว่า ได้^{๑๕๘}ฟัง^{๑๕๙} จึง^{๑๖๐}ถาม^{๑๖๑}ว่า ก็^{๑๖๒}เทวดา^{๑๖๓}ประชุม^{๑๖๔}กัน^{๑๖๕}ใน^{๑๖๖}คราว^{๑๖๗}นั้น^{๑๖๘}เป็น^{๑๖๙}คราว^{๑๗๐}ใหญ่^{๑๗๑}ท่าน^{๑๗๒}ขึ้น^{๑๗๓}อยู่^{๑๗๔}ที่^{๑๗๕}ไหน^{๑๗๖}? เทพธิดา^{๑๗๗}นั้น^{๑๗๘}ตอบ^{๑๗๙}ว่า ข้า^{๑๘๐}พเจ้า^{๑๘๑}เป็น^{๑๘๒}เทวดา^{๑๘๓}อยู่^{๑๘๔}ใน^{๑๘๕}ป่า^{๑๘๖}มรวาน^{๑๘๗} เมื่อ^{๑๘๘}เทวดา^{๑๘๙}ที่มี^{๑๙๐}ศักดิ์^{๑๙๑}ดา^{๑๙๒}ใหญ่^{๑๙๓}มา^{๑๙๔}ประชุม^{๑๙๕}กัน^{๑๙๖} ข้า^{๑๙๗}พเจ้า^{๑๙๘}ก็^{๑๙๙}ไม่^{๒๐๐}ได้^{๒๐๑}โอกาส^{๒๐๒}ใน^{๒๐๓}ชม^{๒๐๔}พู่^{๒๐๕}ทวีป^{๒๐๖}ได้^{๒๐๗}ถอย^{๒๐๘}ออก^{๒๐๙}ไป^{๒๑๐}จนถึง^{๒๑๑}ตาม^{๒๑๒}พัณ^{๒๑๓}ณ^{๒๑๔}ทวีป^{๒๑๕}ของ^{๒๑๖}พระ^{๒๑๗}ผู้^{๒๑๘}เป็น^{๒๑๙}เจ้า^{๒๒๐} แล้ว^{๒๒๑}ปราร^{๒๒๒}ภ^{๒๒๓}เพื่อ^{๒๒๔}จะ^{๒๒๕}ขึ้น^{๒๒๖}ฟัง^{๒๒๗}ธรรม^{๒๒๘}อยู่^{๒๒๙}ที่^{๒๓๐}ท่า^{๒๓๑}ชม^{๒๓๒}พู่^{๒๓๓}โกล^{๒๓๔}บ^{๒๓๕}ฏ แต่^{๒๓๖}เมื่อ^{๒๓๗}เทวดา^{๒๓๘}ผู้มี^{๒๓๙}ศักดิ์^{๒๔๐}ดา^{๒๔๑}ใหญ่^{๒๔๒}มา^{๒๔๓}ถึง^{๒๔๔} ข้า^{๒๔๕}พเจ้า^{๒๔๖}ก็^{๒๔๗}ได้^{๒๔๘}ถอย^{๒๔๙}ออก^{๒๕๐}ไป^{๒๕๑}อีก^{๒๕๒}โดย^{๒๕๓}ลำ^{๒๕๔}ดับ^{๒๕๕} ได้^{๒๕๖}ไป^{๒๕๗}ขึ้น^{๒๕๘}ฟัง^{๒๕๙}ธรรม^{๒๖๐}อยู่^{๒๖๑}ที่^{๒๖๒}สม^{๒๖๓}ท^{๒๖๔}ร^{๒๖๕}ฟาก^{๒๖๖}ม^{๒๖๗}หา^{๒๖๘}คาม^{๒๖๙}ใน^{๒๗๐}โร^{๒๗๑}ห^{๒๗๒}น^{๒๗๓}ชน^{๒๗๔}บท^{๒๗๕}โน้น^{๒๗๖} และ^{๒๗๗}ได้^{๒๗๘}ขึ้น^{๒๗๙}อยู่^{๒๘๐}ใน^{๒๘๑}น้ำ^{๒๘๒}พอ^{๒๘๓}เพียง^{๒๘๔}คอ^{๒๘๕}ของ^{๒๘๖}ข้า^{๒๘๗}พเจ้า^{๒๘๘} ภิกษุนั้น^{๒๘๙}จึง^{๒๙๐}ถาม^{๒๙๑}ว่า ท่าน^{๒๙๒}ขึ้น^{๒๙๓}อยู่^{๒๙๔}ใน^{๒๙๕}ที่^{๒๙๖}โกล^{๒๙๗}เช่น^{๒๙๘}นั้น^{๒๙๙}ท่าน^{๓๐๐}ได้^{๓๐๑}เห็น^{๓๐๒}พระ^{๓๐๓}ศา^{๓๐๔}ส^{๓๐๕}ดา^{๓๐๖}หรือ^{๓๐๗}? เทพธิดา^{๓๐๘}นั้น^{๓๐๙}ตอบ^{๓๑๐}ว่า ทำไม^{๓๑๑}ท่าน^{๓๑๒}จึง^{๓๑๓}ถาม^{๓๑๔}อย่าง^{๓๑๕}นี้^{๓๑๖} ก็^{๓๑๗}เมื่อ^{๓๑๘}พระ^{๓๑๙}ศา^{๓๒๐}ส^{๓๒๑}ดา^{๓๒๒}ทรง^{๓๒๓}แสดง^{๓๒๔}ธรรม^{๓๒๕}อยู่^{๓๒๖}ใน^{๓๒๗}ป่า^{๓๒๘}มรวาน^{๓๒๙} ข้า^{๓๓๐}พเจ้า^{๓๓๑}ก็^{๓๓๒}เข้า^{๓๓๓}ใจ^{๓๓๔}อยู่^{๓๓๕}ว่า พระ^{๓๓๖}องค์^{๓๓๗}ทรง^{๓๓๘}แล^{๓๓๙}ดู^{๓๔๐}ข้า^{๓๔๑}พเจ้า^{๓๔๒}อยู่^{๓๔๓}เป็น^{๓๔๔}นิต^{๓๔๕}ย์^{๓๔๖} ข้า^{๓๔๗}พเจ้า^{๓๔๘}ได้^{๓๔๙}มี^{๓๕๐}ความ^{๓๕๑}กลัว^{๓๕๒}และ^{๓๕๓}ความ^{๓๕๔}ละ^{๓๕๕}อาย^{๓๕๖}ต่อ^{๓๕๗}พระ^{๓๕๘}องค์^{๓๕๙}เหมือน^{๓๖๐}กับ^{๓๖๑}อยู่^{๓๖๒}ใน^{๓๖๓}ที่^{๓๖๔}เฉ^{๓๖๕}พา^{๓๖๖}ะ^{๓๖๗}หน้า^{๓๖๘} ภิกษุนั้น^{๓๖๙}จึง^{๓๗๐}ถาม^{๓๗๑}ว่า ได้^{๓๗๒}ขึ้น^{๓๗๓}ว่า^{๓๗๔}ใน^{๓๗๕}วัน^{๓๗๖}นั้น^{๓๗๗}มี^{๓๗๘}เทวดา^{๓๗๙}ได้^{๓๘๐}บรรลุ^{๓๘๑}พระ^{๓๘๒}อร^{๓๘๓}ห^{๓๘๔}ัน^{๓๘๕}ต์^{๓๘๖}ถึง^{๓๘๗}แสน^{๓๘๘}โก^{๓๘๙}ฏิ^{๓๙๐} ก็^{๓๙๑}ค^{๓๙๒}ว่า^{๓๙๓}ท่าน^{๓๙๔}ได้^{๓๙๕}บรรลุ^{๓๙๖}พระ^{๓๙๗}อร^{๓๙๘}ห^{๓๙๙}ัน^{๔๐๐}ต์^{๔๐๑}หรือ^{๔๐๒}ไม่^{๔๐๓}? เทพธิดา^{๔๐๔}นั้น^{๔๐๕}ตอบ^{๔๐๖}ว่า ไม่^{๔๐๗} จึง^{๔๐๘}ถาม^{๔๐๙}ว่า ถ้า^{๔๑๐}อย่าง^{๔๑๑}นั้น^{๔๑๒} เห็น^{๔๑๓}จะ^{๔๑๔}ได้^{๔๑๕}บรรลุ^{๔๑๖}อนา^{๔๑๗}คาม^{๔๑๘}ิ^{๔๑๙}ผล^{๔๒๐} เมื่อ^{๔๒๑}เทพธิดา^{๔๒๒}นั้น^{๔๒๓}ตอบ^{๔๒๔}ว่า ไม่^{๔๒๕} จึง^{๔๒๖}ถาม^{๔๒๗}ว่า ถ้า^{๔๒๘}อย่าง^{๔๒๙}นั้น^{๔๓๐} เห็น^{๔๓๑}จะ^{๔๓๒}ได้^{๔๓๓}บรรลุ^{๔๓๔}ส^{๔๓๕}ก^{๔๓๖}ทา^{๔๓๗}คาม^{๔๓๘}ิ^{๔๓๙}ผล^{๔๔๐} เมื่อ^{๔๔๑}เทพธิดา^{๔๔๒}นั้น^{๔๔๓}ตอบ^{๔๔๔}ว่า ไม่^{๔๔๕} จึง^{๔๔๖}กล่าว^{๔๔๗}ว่า ได้^{๔๔๘}ส^{๔๔๙}ดับ^{๔๕๐}มา^{๔๕๑}ว่า ใน^{๔๕๒}วัน^{๔๕๓}นั้น^{๔๕๔} มี^{๔๕๕}เทวดา

ได้บรรลุผลพ้นที่จะภณนา ตัวท่านเห็นจะบรรลุพระโสดาบันเป็นแน่ ฯ ก็
เทพธิดาตนนั้นได้บรรลุเพียงพระโสดาปัตติผลเท่านั้น จึงรู้สึกละอายใจ ไม่
กล้าบอกตามคำถามของภิกษุนั้น ได้แต่กล่าวว่า พระผู้เป็นเจ้าถามสิ่งที่ข้าพเจ้า
ไม่ควรบอก ลำคับนั้น ภิกษุนั้นจึงกล่าวว่า ดูก่อนเทวดา ท่านอาจแสดงตัวของ
ท่านให้ข้าพเจ้าเห็นจะได้หรือไม่ ? เทพธิดานั้นตอบว่า ไม่ได้ ฯ จะได้อีกก็แค่
เพียงแสดงให้เห็นเพียงข้อมือเท่านั้น ว่าดังนี้แล้ว ก็ได้ทำข้อมือให้ตรงช่อง
ลูกศรประตูตา ฯ ในเวลานั้นก็เกิดแสงสว่างอย่างหนึ่งว่ามพระจันทร์และ
พระอาทิตย์ขึ้นต่งพันดวง ฯ เทพธิดานั้นกล่าวว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ขอพระผู้
เป็นเจ้าจงอย่าประมาท ดังนี้แล้ว ก็มัสการลาภิกษุหนุ่มนั้นไป ฯ ตามที่แสดง
มาแล้วนี้ ได้ใจความว่า พระสูตรนี้เป็นที่รักใคร่พอใจของเทวดาทั้งหลาย คือเทวดา
ทั้งหลายถือว่าพระสูตรเป็นของตน ฯ สันเนอความในอรรถกถาแห่งมหาสมยสูตร
เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนเนื้อความในธัมมัตถาธิบายต่อไปนี้ ก็มีแต่เพียงว่าด้วยเหตุผลที่ทำให้
ให้เทวดาทั้งหลายรักใคร่พอใจมหาสมยสูตรเท่านั้น กล่าวคือ ในมหาสมย-
สูตรนี้ ตอนต้นกล่าวถึงเทวดาในหมื่นโลกธาตุ ได้พากันมาประชุมที่ป่ามทวัน
อันมีในที่ใกล้กับกรุงกบิลพัสดุ์ราชธานี ฯ ตอนที่ ๒ กล่าวถึงท้าวสุทธาวิสมหา
พรหมทั้ง ๔ ได้กล่าวคาถาขึ้นในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า องค์ละพระ
คาถา ฯ ตอนที่ ๓ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าตรัสบอกภิกษุทั้งหลายว่า เทวดาประชุม
กันครั้งนี้เป็นครั้งใหญ่ยิ่ง ตอนที่ ๔ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงบอกชื่อของเทวดาที่
มาประชุมกันนั้นสันเข่งว่า เทวดาที่ประชุมกันนั้น คือจำพวกไหนบ้าง เริ่มแต่
จำพวกต่ำขึ้นไป จนกระทั่งถึงพวกสง ๖๐ จำพวก พร้อมทั้งพรหมและมหาพรหม
ในหมื่นจักรวาล ฯ เทวดาทั้งหลายที่ไปประชุมในคราวนั้น จึงได้บรรลุพระอรหันต์
นั้นมีถึงแสนโกฏิ ที่ได้บรรลุผลต่ำกว่าพระอรหันต์นั้นนับไม่ถ้วน เพราะ
ฉะนั้น เมื่อเทวดาเหล่านั้นได้ฟังพระสูตรในเวลาใด ก็รู้สึกชอบใจในเวลานั้น

ด้วยนึกว่า คนได้ไปในที่ประชุมในคราวนี้ด้วย เหมือนกับเราได้ไปประชุมรณรงค์
ในที่ใดที่หนึ่ง แล้วต่อมาภายหลังมีผลเนื่องถึงการประชุมในคราวนั้น ก็ยอมทำ
ให้เราชอบใจ ด้วยเหตุที่เราได้ไปที่ประชุมนั้นด้วย ดังนั้น โดยเหตุนี้ จึงควร
สาธยายพระสูตรนี้ให้ถูกต้องทุกตัวอักษรจนเป็นการดี ถ้าไม่อย่างนั้นก็จะไม่
เป็นที่พอใจของเทวดาทั้งหลาย เพราะเทวดาทั้งหลายได้ฟังพระสูตรนี้มาเฉพาะ
พระพักตร์พระพุทธเจ้าแล้วแต่คราวนั้น ๆ สันเนอความที่ควรเพิ่มเติมเพียงเท่านี้
ในที่สุดแห่งเทศนามหาสมยสูตรนี้ ขอเทพเจ้าทั้งหลายที่ได้สดับฟัง จงตั้งใจ
อนุโมทนาและช่วยกันอภิบาลรักษาพระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ให้ปราศจากภัยอันตรายของทุกที่พาราตริกกาล. เอวံ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๓

คัมภีร์ทมิฬนิกาย มหาวรรค

สักกบัญญัติ ตอนว่าด้วยพระอินทร์ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา มลเชสุ วิหริติ ปาจิโนโต
ราชคหสฺส อมพสณฺโฑ นาม พุราหุมนคานิโม ตสฺสสุตฺตรโต เวทียเก ปพฺพเต
อินทสาลคฺุหายํ ฯ เตน โข ปน สมเขน สกฺกสฺส เทวานมฺินุสฺส อสฺสูกิ
อุทปาทิ ภควนฺตํ ทสฺสนาชาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพก็ได้แสดงสักกบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๗๓ ว่าด้วยพระอินทร์
ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ตามพระบาลี อรรถกถา ชัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้
เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่
เวลาฟังพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสักกบัญญัติที่ ๘ ในคัมภีร์
ทมิฬนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า ข้าพเจ้าผู้มีชื่อ

ว่า อานนท์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่ถ้ำอินทสาละคุหา ในภูเขาเวทียกบรรพต อันปรากฏในทิศเหนือแห่งบ้านพราหมณ์ นามว่าอัมพลนท ข้างทิศตะวันออกแห่งกรุงราชคฤห์ ในประเทศมคธ ฯ ในคราวนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมของเทพเจ้าทั้งหลาย ได้เกิดความขวนขวายเพื่อจะไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วจึงทรงพระดำริต่อไปว่า บัดนี้สมเด็จพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ประทับอยู่ที่ไหนหนอ ก็ได้ทรงเห็นว่า ประทับอยู่ในถ้ำอินทสาละคุหา ในภูเขาเวทียกบรรพต อันปรากฏในทิศเหนือแห่งบ้านพราหมณ์ นามว่าอัมพลนท ทางทิศตะวันออกแห่งกรุงราชคฤห์ อันมีในมคธประเทศ จึงตรัสแก่เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ว่า ตูก่อนเทพเจ้าทั้งหลาย บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในอินทสาละคุหา ในภูเขาเวทียกบรรพต ซึ่งปรากฏทางทิศเหนือแห่งบ้านพราหมณ์ นามว่าอัมพลนท ซึ่งมีอยู่ทางทิศตะวันออกแห่งกรุงราชคฤห์ ในมคธประเทศ พวกเราควรไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ก็รับถ้อยคำของท้าวสักกะ ผู้เป็นจอมเจ้าเทพเจ้าทั้งหลายว่า พระพุทธเจ้าข้า ฯ ลำดับนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเจ้าทั้งหลาย จึงตรัสสั่งบุญสักคันธิ์พเพทบุตรว่า ตูก่อนบุญสักคันธิ์ บัดนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทับอยู่ในถ้ำอินทสาละคุหา ในภูเขาเวทียกบรรพต ทางทิศเหนือแห่งบ้านพราหมณ์ นามว่าอัมพลนท อันมีทางทิศตะวันออกแห่งกรุงราชคฤห์ พวกเราควรจะไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ในบัดนี้ ฯ บุญสักคันธิ์พเพทบุตรก็ถลันถ้อยคำของผู้เป็นจอมเทพเจ้าทั้งหลายว่า พระพุทธเจ้าข้า ดั่งนั้นแล้ว ก็ถือเอาพนมสเหลืองตั้งผลมะตูมสุก แล้วก็ตามเสด็จท้าวสักกเทวราชผู้เป็นจอมของเทพเจ้าทั้งหลาย ฯ ลำดับนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมของเทพเจ้าทั้งหลาย มีเทพเจ้าชาวดาวดึงส์เป็นบริวาร มีบุญสักคันธิ์พเพทบุตรเป็นผู้นำหน้า ก็ลงมาปรากฏที่ภูเขาเวทียกบรรพตด้านทิศเหนือแห่งบ้านพราหมณ์ อันมีนามว่าอัมพลนท ซึ่งมีทางทิศตะวันออก แห่งกรุงราชคฤห์ ในมคธประเทศโดยเร็วพลัน เหมือนกันกับบุรุษผู้กำลังเหยียดแขนออกสู่แขนเข้า ฉะนั้น ฯ ในคราวนั้น ภูเขาเวทียกบรรพตและบ้านพราหมณ์ อัน

มีนามว่าอัมพสนธ์ ได้สว่างขึ้นนักด้วยอำนาจของเทวดาทั้งหลาย ๆ คนทั้งหลายหมู่บ้านรอบภูเขาเวทียกบรรพตนั้น ก็กล่าวกันว่า วันนีไฟไหม้ภูเขาเวทียกบรรพตแล้ว ไฟเผาภูเขาเวทียกบรรพตแล้ว ไฟทำให้ภูเขาเวทียกบรรพตลุกเป็นเปลวแล้ว วันนีภูเขาเวทียกบรรพต และบ้านพราหมณ์อันมีนามว่าอัมพสนธ์ ได้สว่างเกินไปด้วยเหตุไรหนอ ๆ คนทั้งหลายต่างก็เกิดความสลดใจ มีชนพองสยองเกล้า ๆ ลำคัมภีร์ ท้าวสักกะผู้เป็นจอมของเทพเจ้าทั้งหลาย ได้ตรัสสั่งบัญชาสังคัมภีรเทพบุตรว่า ตูก่อนบัญชาสังคัมภีรเทพเจ้าทั้งหลายผู้เจริญญาณ ผู้ยินดีในญาณ ผู้อยู่ในที่สงัดเสมอ ยากที่ผู้เช่นเราจะเข้าเฝ้าได้ ถ้าบัญชาสังคัมภีรเทพเจ้าทำให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเลื่อมใสได้แล้ว พวกเราจึงจักเข้าเฝ้าต่อภายหลัง ๆ บัญชาสังคัมภีรเทพบุตรก็ทูลรับถ้อยคำของท้าวสักกะผู้เป็นจอมของเทพเจ้าทั้งหลายว่า พระพุทธเจ้าข้า คงแล้ว ก็ถือเอาพิณสีเหลือง ตั้งสัณตะมุขไปยืนค้ำค้ำอยู่ที่ไม้ไผ่และไม่ไผ่ ค่ำสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านัก ด้วยคิดว่าจักให้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้บันเทิงของตน ๆ บัญชาสังคัมภีรเทพบุตร ยืนอยู่ในที่สมควรแก่ตนแล้ว ก็คิดพิจารณาเสวยเกี่ยวกับพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระอรหันต์ ความรักใคร่ มีใจความ ๑๔ ข้อด้วยกัน คือ ข้อที่ ๑ ว่า ตูก่อนแม่สุริยวงศา ผู้มีร่างกายอันเข้มข้อยโสภา ทำให้เกิดความร่าเริงแก่ตัว ทิวพผชอวบบัญชาสังคัมภีรเทพบุตร ขอน้อมอุตตมางคศิริโรตม์ลงกราบไหว้พระเจ้าติสสผู้เป็นบิดาของน้อง ๆ ข้อที่ ๒ ว่า น้องเป็นทรรักของพี่ เหมือนกับลมอันเป็นทรรักของคนกำลังร้อน หรือเหมือนกับน้ำอันเป็นทรรักของคนกำลังกระหาย หรือเหมือนกับธรรมอันเป็นทรรักของคนทั้งหลาย ฉะนั้น ๆ ข้อที่ ๓ ว่า พัดต้องการน้องเหมือนคนไข้ต้องการยา หรือเหมือนคนหิวต้องการอาหาร ฉะนั้น น้องจงดับความร่าเริงของพี่เหมือนกับคนดับไฟด้วยวารี ฉะนั้นเกิด ๆ ข้อที่ ๔ ว่า ช้างที่กำลังร้อนลงเล่นน้ำในสระโบกขรณี อันเต็มไปด้วยเกสรสีปทุมเมศ บ่อมีรสอันใจพิเศษ ฉันทิ คัพพีได้เห็นหนาน้องก็รู้สึกชุ่มชื่นเยือกเย็น ฉะนั้น ๆ ข้อที่ ๕ ว่า ช้างตกมันถูกความแสบด้วยข้อม สับด้วยขอ ก็ไม่รู้สึกตัวฉันทิ พักเป็นประหนึ่งว่าช้างเมามันไม่รู้จักหนทางแก่ความรัก ฉะนั้น ๆ ข้อที่ ๖ ว่า พี่ไม่

อาจคลายความรันท้องออกได้ เหมือนกับปลาอันไม่อาจคลายเบ็ดออกได้ ฉะนั้น ฯ
 ข้อที่ ๗ ว่า ตุก่อนแม่ยอติสเนหา ผู้มีลาชาดังต้นกล้วยทอง ผู้มีการแลดูหน้าต้อง
 คาค้องใจ ขอน้องจงกรุณาให้สมความรักอันดีของพี่ด้วยเถิด ฯ ข้อที่ ๘ ว่า
 ตุก่อนแม่สรียวงศา ผู้มีเกศดังหางมยุรสกุนี ความรักของพี่เหลือที่จะพรรณนา
 เปรียบเหมือนกับทักษิณาทานที่หายากถวายแก่พระอรหันต์ อันมีผลพื้ที่จะประมาณ
 ฉะนั้น ฯ ข้อที่ ๙ ว่า บุญกุศลสุจริตอันใดที่พี่ได้สร้างไว้ในพระอรหันต์ ขอ
 น้องจงเป็นผู้มีส่วนในบุญกุศลอันนั้นโดยเร็วพลัน ฯ ข้อที่ ๑๐ ว่า บรรดาสรรพ
 กุศลทั้งสนทพี่ได้ทำไว้ในปฐมฌาน จงเป็นของนฤมลเสร็จสิ้น ฯ ข้อที่ ๑๑ ว่า
 สมเด็จพระสักยมุนีพุทธเจ้า ทรงแสวงหาแต่พระนฤพาน ฉันใด คิวพี่ก็ตั้งใจสวดส้อง
 แสวงหาน้อง ฉันนั้น ฯ ข้อที่ ๑๒ ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสแล้ว
 มีพระหฤทัยผ่องแผ้ว ฉันใด ถึงพี่ได้ร่วมรักกับน้อง ก็จะต้องมีใจผ่องแผ้วชื่นชม
 ฉันนั้น ฯ ข้อที่ ๑๓ ว่า ถ้าสมเด็จพระนรินทราชาเจ้าผู้เป็นใหญ่ในดาวดึงส์
 สวรรค์ จะประสาทพรให้พี่เลือกเอาสมบัติในดาวดึงส์หรือตวันนึ่ง อย่างใดอย่าง
 หนึ่งแล้วไซ้ พี่จะยอมทั้งสมบัติในดาวดึงส์ทั้งสน ขอเลือกเอาฝ่ายขpinเป็น
 มั่นคง ฯ ข้อที่ ๑๔ ว่า ความที่พี่รันท้องไม่ไซ้รักเป็นครั้งคราว เหมือนกับคันธ
 ์ผลดอกตามฤดูกาล ในสวนแห่งคำรำพันนี้ พี่ขออนอบน้อมบิดาของน้องผู้
 ยอติสเนหา ดังนี้ สนิเณอความในพระบาลีตอนนี้เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสักกปัฏฐสูตร ในคัมภีร์สุมังคล-
 วิลาสินีว่า บ้านพราหมณ์ตำบลนั้น ตั้งอยู่ที่ใกล้อัมพสณฑ์ คือ สวนมะม่วง
 จึงมีชื่อว่าอัมพสณฑ์ ฯ ภู่เขานันมีแนวบ้านอันเขียวช่อมั่งคั่งไพรที่แก้วมณี เกิดอยู่
 เชิงเขา จึงได้ชื่อว่าเขาเวทียกบรรพต ฯ ถ้านันมีอยู่ในระหว่างแห่งภู่เขาทัง ๒
 มีคั่นอินทสาล คือ ต้นคุณอยู่ที่ปากถ้ำ จึงได้นามว่าถ้ำอินทสาลคูลา ฯ ต่อมา
 ภายหลังคนทั้งหลายจึงไปแต่งถ้านันให้มีฝา ประตู หน้าต่าง โบกด้วยปูนเป็นอันดี
 ทำให้วิจิตรด้วยลายดอกและลายเครือ ถวายให้เป็นที่พักประทับของสมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้า

คำว่า ความชวนชวายเป็นเกิดขึ้นแก่ท้าวสักกะ ผู้เป็นจอมเทพเจ้าทั้งหลาย เพื่อจะได้เห็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น หมายความว่าอุตสาหะอันชอบธรรม ๑ มีคำป้อนว่า ท้าวสักกเทวราชนั้นเป็นผู้ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสมอ มิใช่ หรือ เทวสันนิบาตท้าวสักกเทวราชไม่เคยได้เสร็จไปก็ไม่มี เทพบุตรที่จะอยู่ ด้วยความไม่ประมาท เหมือนกับท้าวสักกเทวราชก็ไม่มี แต่เหตุไรจึงกล่าวว่า ความอุตสาหะที่จะเห็น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เกิดขึ้นแก่ท้าวสักกเทวราช ประหนึ่งว่าท้าวสักกเทวราช ไม่เคยได้มาเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ๑ มีคำ วิชันว่า เพราะเหตุท้าวสักกเทวราชทรงสะดุ้งค่อมรณภัย

จึงได้สดับมาว่า ในคราวนั้น อายุของท้าวสักกเทวราชนั้นสิ้นแล้ว ๑ ท้าวสักกเทวราชนั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นบุพพนิมิต ๕ ประการ ก็ทรงทราบว่า บัดนี้อายุของเราสิ้นแล้ว ๑ ก็มรณนิมิตปรากฏแก่เทพบุตรเหล่าใด เทพบุตร เหล่านั้นย่อมมีความสะดุ้งกลัวว่า เมื่อเราจุติแล้ว เราจักเกิดในที่ไหนหนอ อันเป็น ความคิดของพวกที่ทำบุญไว้น้อย ๑ ส่วนพวกที่ทำบุญไว้มาก ย่อมไม่เกิด ความกลัว ด้วยเห็นว่าตนจักได้เสวยสมบัติในสวรรค์ชั้นสูง ๆ ค่อยขึ้นไปด้วย อำนาจ ทาน ศีล ภาวนาของตน ๑ ส่วนท้าวสักกเทวราชได้ทอดพระเนตรเห็น บุพพนิมิตแล้ว ก็เล็งดูทิพยสมบัติทั้งสี่ คือ เทพนครหมื่นโยชน์ เวชยันตปราสาท อันสูงได้พันโยชน์ สุขรรมาเทวสภาอันสูงได้ ๑ ร้อยโยชน์ ต้นไม้ปาริฉัตรกะอัน มีลักษณะเหมือนกับร่มซึ่งสูงได้ร้อยโยชน์ กับบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์อันมีกำหนด ได้ ๖๐ โยชน์ และนางเทพกัญญา ๒ โกฏิกง เทพบริษัทยุติในเทวโลกทั้งสองกับสวน นันทวัน จิตลดาวัน มิสกวัน ปารุสกวันแล้ว ก็ได้ทรงสะดุ้งกลัวว่าสมบัติของเรา จักฉิบหายแน่แล้ว ๑ ลำคับนั้น จึงทรงพระดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์ หรือ มหาพรหม ผู้เป็นบิดาของโลก ที่จะสามารถถอนลูกศร คือ ความเศร้าโศก อันฝังอยู่ในใจของเราออก แล้วทำให้สมบัติของเราถาวรต่อไป จะมีอยู่หรือไม่ หนอ ก็ไม่ทรงเห็นใครนอกจากพระจอมไตรศาสดา ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งทรงพระดำริว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้สามารถถอนลูกศร คือ ความเศร้า โศกอันเกิดขึ้นแก่ผู้เช่นเราแม้ตั้งแสนก็ได้ ๑ เมื่อทรงพระดำริดังนี้แล้ว จึงเกิด ความอุตสาหะที่จะเสด็จลงมาเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

คำว่า บัณฑิตพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ไหนหนอ ก็ พระอินทร์ทรงพระดำริว่า บัณฑิตพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ชนบทไหน นครไหน ทรงรับบัจฉิย์ของใครอยู่ ทรงแสดงธรรมแก่ใครอยู่ ดังนี้ ก็ได้ทรงเห็นชัดว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในถ้ำอินทสาลคฤหา จึงได้ตรัสชักชวนเทพเจ้าชาวดาวดึงส์สวรรค์ให้เสด็จมาด้วย

ดังได้สดับมาว่า เมื่อก่อนครั้งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่สทพมรสถานนั้น สมเด็จพระท้าวมหันตเทวราชได้เสด็จไปเฝ้า โดยลำพังพระองค์เดียว ฯ แต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า บารมีญาณของท้าวมหันตเทวราชนั้นยังไม่แก่กล้า ทรงเห็นว่า เมื่อล่วงไปอีก ๒๓ วัน เวลาเรตถาคคอยู่ถ้ำอินทสาลคฤหา สมเด็จพระอมรินทราบาราชจักทรงเห็นบุพพนิมิต ๕ ประการ แล้วจักทรงกลัวต่อมรณภัย จักพาเทวดาในเทวโลกทั้งสอง ลงมาตามบัญชา ๑๔ ข้อ ต่อเรตถาคค เวลาเราแก้อุเบกขาบัญชาจบลงแล้ว ก็จักได้ตั้งอยู่ในโศคานุสติผลพร้อมด้วยเทวดา ๘ หมื่นตน ดังนี้แล้ว จึงไม่ทรงประทานโอกาสให้เข้าเฝ้า ฯ สมเด็จพระอมรินทราบาราชเจ้าจึงทรงดำริว่า สมเด็จพระบรมศาสดาไม่ทรงให้โอกาสแก่เราในคราวก่อน เพราะเราไปผู้เดียว อุปนิสัยแห่งมรรคผลของเราคงไม่มีเป็นแท้ เมื่ออุปนิสัยของผู้อื่นมีย่อม พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงแสดงธรรมแก่บริษัทตลอดทั้งจักรวาล ผู้ใดผู้หนึ่งในเทวโลกทั้งสองนี้ คงจักมีอุปนิสัยเป็นแน่ พระบรมศาสดาจักได้ทรงแสดงธรรม เพราะผู้มีอุปนิสัยนั้นเป็นต้นเหตุ ฝ่ายเราก็จักได้พลอยฟังธรรมพิเศษของพระองค์ ครั้นได้ฟังแล้วก็จักระงับโทมนัสของเราเสีย ทรงดำริดังนี้แล้วจึงได้ทรงชักชวนเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ ฯ ฝ่ายเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ก็กราบทูลว่า ข้าแต่ महाराज เจ้า ข้าพระองค์ทั้งหลายก็ยินดีจะไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะการที่จะมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นนั้น เป็นของหาได้ยาก

ลำดับนั้น สมเด็จพระอมรินทราบาราชเจ้า จึงตรัสสั่งบัญชาเสขเทพบุตรเพื่อให้เป็นผู้หลอโอกาส ด้วยทรงพระดำริว่า การที่เราจะนำเทวดาในเทวโลกทั้งสองลงไปเฝ้าพระพุทธเจ้านั้น ย่อมเป็นการไม่สมควร ส่วนบัญชาเสขเทพบุตรนี้ได้เป็นอุปัฏฐากใกล้ชิดของพระพุทธเจ้า เข้าไปเฝ้าได้ตามใจประสงค์ จักนำปัญหาอัน

ใดก็ได้ตามบัญญัตินั้นได้ ควรเรากล่าวบัญญัติสิบเทพบุตรนี้ไปก่อน เมื่อได้โอกาสแล้วจึงเข้าเล่าตามปัญหาต่อภายหลัง ๆ บัญญัติสิบเทพบุตรก็ไม่กราบทูลว่าข้อนั้นยังยากไว้เกิด พวกเราจึงไปเที่ยวเล่นสวนอุทยาน หรือไปคู่อ้อมรำพันร้องเป็นต้นเกิด ได้กราบทูลเพิ่มกำลังใจของท้าวสหสันนิษฐานว่า พระพุทธเจ้าข้า ด้วยประสงค์จะแสดงว่า ข้าพระองค์ก็ประสงค์จะเห็นพระพุทธเจ้า ประสงค์จะฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้า ดังนั้นแล้ว ก็ขอเอาพินสัดังมะตุมสูกตามเสด็จพระอินทร์ไป ๆ พินของบัญญัติสิบเทพบุตรนั้น ท่านพรรณนาไว้ว่าสำเร็จด้วยทองคำ แก้วมณีเงิน แก้วประพาฬทั้งนั้น คือ ตัวพินนั้นสำเร็จด้วยทอง คันทินสำเร็จด้วยแก้ว อินทนิล สายพินสำเร็จด้วยเงิน หักสำเร็จด้วยแก้วประพาฬ ใบพินกว้างได้คาวุต ๑ หกสายพินก็ได้คาวุต ๑ คันทินเบื้องบนก็ได้คาวุต ๑ รวมเป็นพินนั้นได้ ๓ คาวุตด้วยกัน ๆ บัญญัติสิบเทพบุตรถือเอาพินนั้นแล้วไปยืนคิด รอเวลาเสด็จของพระอินทร์อยู่ในที่สมควรส่วนหนึ่ง ๆ เทพเจ้าทั้งหลายก็ได้ไปประชุมพร้อมกันด้วยได้ยินเสียงพินนั้น ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงได้พาเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ เสด็จลงมาทูลขอเวทียกบรรพต เพื่อจักเข้าเฝ้าสมเด็จพระศรีสุคตศาสดา ดังที่แสดงมาแล้วตามพระบาลี ส่วนในคำอรรถกถาออกจากรัน ก็ยังมีอยู่อีก แต่ไม่จำเป็นต้องยกมาแสดง เพราะไม่มีข้อความอันสำคัญประการใด จึงขอได้ไว้เพียงเท่านี้ ทั้งธัมมัตถาธิบายก็ไม่ควรจะมี จึงจัดว่าจบพระธรรมเทศนาแก่ชนทั้งหลายเพียงเท่านี้.

เอวံ กัมม คัมภีระการณานิ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๔.

คัมภีร์ทศนิกราย มหาวรรค

สักกบัญญัติ ตอนว่าด้วยบัญญัติสิบเทพบุตร

เอวံ วุตเต ภควา ปญฺจสิขํ กนฺทพฺพปฺคตํ เอตทวโจ สํสฺนหติ โข เต ปญฺจสิข ๑ ตนฺตีสฺสโร ๑ กิตฺตฺสฺสเรณ ๑ กิตฺตฺสฺสโร ๑ จ ตนฺตีสฺสเรณ ๑ เนว ปน เต ปญฺจสิข ๑ ตนฺตีสฺสโร ๑ กิตฺตฺสฺสโร ๑ อตีวตฺตติ น ๑ กิตฺตฺสฺสโร ๑ จ ตนฺตีสฺสโร ๑ กทา สัมพุทฺธา ปน เต ปญฺจสิข อีมา คาถา พุทฺธูปสฺสวหิตาติ.

ณ บัดนี้ จักแสดงสักกบัญญัติที่ ๑๔ ว่าด้วยเรื่องบัญญัติสิบเทพบุตร
ทูลเล่าเรื่องประพันธ์เพลงถวายแก่พระพุทธรเจ้า และเรื่องพระอินทร์เข้าเฝ้าพระ
พุทธรเจ้า ตามวาระพระบาลี อรรถกถา ชัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่มาประชุมฟังพระธรรมเทศนา
อยู่ในสถานที่นี้ ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสักกบัญญัติที่ ๘ ในคัมภีร์
ทิณนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า เมื่อบัญญัติสิบ-
เทพบุตรหยุดร้องเพลงประสานเสียงแล้ว สมเด็จพระประทีปแก้ว บรมศาสดาจึง
ตรัสกับบัญญัติสิบคัมภีร์เทพบุตรนั้นว่า ดูก่อนบัญญัติสิบะ เสียงพินกับเสียงร้อง
ของเรากลมกล่อมกันดี เพลงนี้เธอประพันธ์แต่ครั้งไร บัญญัติสิบเทพบุตรกราบ
ทูลว่า ประพันธ์แต่ครั้งได้พบนางสุริยวัจฉสา ในคราวงานสมโภชพระองค์เมื่อ
ตรัสรู้ใหม่ ๆ ริมแม่น้ำเนรัญชรา ในเวลาที่พระองค์ประทับอยู่ ณ ภายใต้ต้นไม้
อชปาลนิโครธ ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในคราวนั้นนางสุริยวัจฉสา ผู้ขอ
ว่าสุกัททา ซึ่งเป็นธิดาของคณิศรพราชา ททรวงพระนามว่าพระเจ้าติมพล ได้ไป
ที่ประชุมนั้น ข้าพระองค์มีความจำนนรักใคร่นางสุริยวัจฉสา แต่ว่านาง
สุริยวัจฉสาได้รักใคร่ผู้อื่นเสีย คือ เขารักใคร่บุตรของมคธสังคาหก ซึ่งมีชื่อ
ว่าสิกขินทเทพบุตร ฯ เมื่อข้าพระองค์ไม่ได้นางสุริยวัจฉสาโดยอุบายทุกอย่างแล้ว
จึงได้ถือเอาพิณสีเหลืองไปติดประสานเสียงอยู่ที่ใกล้นี้เวศน์ ของพระเจ้าติมพล ผู้
เป็นพระราชอาคันตุกะ ได้ร้องเพลงอันเกี่ยวข้องกับพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
พระอรหันต์ และความรักใคร่ดังที่ข้าพระองค์ได้ร้องประสานเสียง ซึ่งมีใจความ
๑๔ ข้อ โดยข้อต้นว่า ดูก่อนนางสุริยวัจฉสา ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระเจ้า
ติมพลผู้เป็นบิดาของนาง ฯ ข้อที่ ๒ ว่า ดูก่อนแม่สุริยวัจฉสา แม่สุริยวัจฉสา
เป็นที่รักใคร่ของพ่ เหมือนกับลมอันเป็นที่รักของคนอื่น หรือเหมือนกับน้ำอัน
เป็นที่รักของคนกระหาย หรือเหมือนกับธรรมอันเป็นที่รักของพระอรหันต์ ฉะนั้น ฯ

ข้อที่ ๓ ว่า พตองการนอ้งเหมอนกับคนไขตองการยา เหมอนกับคนหิวตองการอาหาร ขอนอ้งจงช่วยคืบความเรวร้อนในอกของพ เหมอนกับคนดับไฟด้วยอุทกวารณะนั้น ฯ ข้อที่ ๔ ว่า ข้างลงเล่นน้ำในสระโบกขรณี อันเต็มด้วยเกสรสีปทุมเมศ รุกข์ขึ้นใจพิเศษ ฉนใด ตัวพได้เห็นหน้านอ้งกรูสึกชุ่มใจเยือกเย็น ฉนนั้น ฯ ข้อที่ ๕ ว่า ข้างตกมันถึงจะถูกไล่ด้วยข้อม ถูกสับด้วยขอกก็ไม่วักตัว ฉนใด พกเป็นประหม่งว่าข้างตกมันอันไม่วักตัว ฉนนั้น ด้วยพไม่วักกหนทางแก้ความรักให้ห่างหายไป ฯ ข้อที่ ๖ ว่า พรักนอ้งไม้อาจคลายความรักออกได้ เหมอนกับปลาไม้อาจคลายเบ็ดออกได้ ฉนนั้น ฯ ข้อที่ ๗ ว่า ตกอนแม่ขอดสีเนหา ผ้มล้าเพลาเทียมหักกัทล มีสายเนตรชมคชวอยน่าเอ็นดู โฉมตรเอยมสำอาก้องค์ ขอนอ้งจงได้เมตตาพ่อย่าเม็นหนี ฯ ข้อที่ ๘ ว่า ตกอนแม่ผมเกศาตึงหางมขรสุกณ ความรักของพเหลือที่จะพรรณนา อุปมาตึงทักษณา-ทานททายกถวายแก่พระอรหันต์ ซึ่งมผลมากเป็นอนันต์ ฉนนั้น ฯ ข้อที่ ๙ ว่า บุญกุศลอันใดที่พได้ก่อสร้างไว้ในพระอรหันต์ ขอนอ้งจงเป็นผมส่วนแห่งบุญกุศลอันนั้นโดยเรวพลัน ฯ ข้อที่ ๑๐ ว่า บรรดาสรพทุกสกลทงสน ฯ ที่พได้ทำไว้บนพนดินทวทึงปฐพมณฑล จงเป็นของนฤมลเสร็จสน ฯ ข้อที่ ๑๑ ว่า สมเด็จพระมนิทรศาสดา ได้ทรงแสวงหาแต่พระนิพพาน ฉนใด ตัวพก็แสวงหาแต่นอ้ง ฉนนั้น ฯ ข้อที่ ๑๒ ว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว มีพระหฤทัยผ่องแผ้วเบิกบาน ฉนใด ถ้าพได้ร่วมอภิรมย์กับนอ้ง ก็จักต้องมีใจเบิกบาน ฉนนั้น ฯ ข้อที่ ๑๓ ว่า ถ้าสมเด็จพระนรินทราธิราชเจ้าจะให้พเลือกเอาสมบัติในดาวดิงส์สวรรค์ หรือตัวนอ้ง อย่างใดอย่างหนึ่งตามประสงค์ พจะขอเลือกเอาข้างอนงค์ยุพินเป็นม่นม่น ฯ ข้อที่ ๑๔ ว่า ความรักของพที่มีต่อนอ้ง ไม่ใช่เป็นครงคราวเหมอนกับดอกกรักทมิตามฤดูกาล ในอวสานแห่งความรำพันนี้ พขอไหว้บิดาของนอ้งผู้ขอดสีเนหา ฯ ข้าแต่พระผ้มพระภาคเจ้า เมื่อข้าพระองค์ร้องเพลงนจบลงแล้ว นางภัททาสรีขวัจนสา จึงตอบข้าพระองค์ว่า ไม่เคยได้เฝ้าพระผ้มพระภาคเจ้าในที่เฉพาะพระพักตร์ เป็นแต่ได้ยินพวกเทพเจ้าชาวดาวดิงส์พูดกัน ในเวลาไปเดินรำที่สุธรรมาเทวสภา เมื่อใดท่านหาโอกาสพาข้าพเจ้าเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าได้ เมื่อนั้นแหละ ข้าพเจ้าจึงจะยินดีร่วมรักกับท่าน

สำหรับวันนั้นจงการสมาคมไว้ก่อนเถิด ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า การสมาคม
กับนางภัททาสีบริจจฉาของข้าพระองค์ ได้มีเพียงเท่านั้น แล้วไม่ได้มีอีกต่อไป
ข้าพระองค์ไม่ได้ว่าอย่างไร ได้แต่กลับไปสู่ที่อยู่ของข้าพระองค์เท่านั้น ฯ เมื่อ
ปัญจสิขเทพบุตร กราบหลพระพุทธรูปอย่างนั้นแล้ว สมเด็จพระนรินทราชาเจ้า
จักรพรรดิราช จึงทรงพระดำริว่า เวลานี้ปัญจสิขะผู้เป็นบุตรคนธรรพ์ คงกำลังชื่นชมยินดีอยู่กับ
พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าก็คงกำลังชื่นชมยินดีอยู่กับปัญจสิขะ จึง
ตรัสแก่ปัญจสิขะว่า ดูก่อนปัญจสิขะ เธอจงถวายอภิवाทนสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ท้าวสักกเทวราช พร้อมด้วยอำมาตย์บริวารขอถวายบังคมพระบาทของพระผู้มี
พระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้าในบัดนี้ ฯ ปัญจสิขะผู้เป็นบุตรของคณธรรพ์ จึงทูลรับ
ว่า พระพุทธรูปเจ้าข้า ดังนี้ แล้วถวายอภิवाทนสมเด็จพระบรมศาสดาว่า ข้าแต่
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ท้าวสักกเทวราชพร้อมด้วยบริวาร ขอกราบถวายบังคม
พระบาทของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระพุทธรูปเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนปัญจสิขะ ท้าวสักกเทวราชพร้อมทั้งอำมาตย์
บริวารจงมีความสุขเกิด เทพยดา มนุษย์ อสูร นาค คณธรรพ์ และสัตว์โลก
อื่น ๆ ที่อยากได้ความสุข ก็จงมีความสุขเกิด

ธรรมดาพระศาสดาเจ้าทั้งหลาย ย่อมตรัสตอบเทพเจ้าผู้มั่งคั่งดาใหญ่อย่าง
นี้ ฯ ท้าวโกสีย์สักกเทวราช ที่สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสตอบอย่างนั้นแล้ว ก็
เสด็จเข้าไปสู่ถ้ำอินทสาละคูหา ถวายอภิवाทนแล้วก็ประทับยืนอยู่ในที่สมควรส่วน
หนึ่ง ฯ ฝ่ายพวกเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ และปัญจสิขคันธัพพเทพบุตร ก็ได้เข้าไปสู่
ถ้ำอินทสาละคูหา ถวายบังคมสมเด็จพระบรมศาสดา แล้วก็ได้ประทับยืนในที่สมควร
แก่ตน ๆ ตามลำดับกัน ฯ ก็แลในคราวนั้น ถ้ำอินทสาละคูหาที่ไม่เสมอกันก็เสมอนั้น
หัดกับแค้นก็กว้างขวางขึ้น ความมืดก็หายไป ความสว่างก็เกิดขึ้น ด้วยอำนาจ
ของเทวดา

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสแก่ท้าวสักกเทวราชว่า เป็นที่
น่าอัศจรรย์ในการที่ท้าวโกสีย์ผู้มั่งคั่งมาก มีภริยาได้เสด็จมาที่นี่ ฯ ท้าวโกสีย์
จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์มีความประสงค์จะมาเฝ้า
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านานมาแล้ว ก็แต่ว่าข้าพระองค์ยังอยู่ด้วยภารกิจของ

เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ทั้งหลาย จึงไม่สามารถมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ ฯ ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า คราวหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระคันธกุฏี ซึ่งทำ
ด้วยไม้สนทกรุงสาวตัก ฯ ครั้นนั้นข้าพระองค์ก็ได้ไปที่ทกรุงสาวตัก เพื่อจะเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ ก็แต่ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าสมาธิเสีย นางบำเรอ
ของท้าวเวสวัณมหาราช ขอร้องให้ขืนประณมอัญชลิตต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
อยู่ข้างนอก ฯ ข้าพระองค์ได้ส่งนางภุชคินีไว้ว่า ได้ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ท้าวสักกเทวราช พร้อมด้วยอำมาตย์บริวารขอกวายนมัสการพระบาทพระผู้มี
พระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า ฯ เมื่อข้าพระองค์ส่งอย่างนั้นแล้วนางภุชคินีจึงตอบว่า
เวลานี้ไม่ใช่เวลาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้า
สมาธิแล้ว ฯ ข้าพระองค์จึงส่งว่า ถ้าอย่างนั้น เวลาพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออก
จากสมาธิแล้ว จงกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าตามคำของเราว่า ท้าวสักกะผู้
เป็นจอมเทวดาทั้งหลาย พร้อมด้วยอำมาตย์บริวารได้ถวายนมัสการพระบาทของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นางภุชคินีได้
ถวายขอถวายพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าบ้างหรือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ระลึกถึงถ้อยคำนางภุชคินีโดยหรือ ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า
ดูก่อนมหาบัณฑิตผู้เป็นจอมเทพเจ้า นางภุชคินีได้ถวายทราตถาคคแล้ว เราตถาคค
ก็ระลึกถึงถ้อยคำของนางภุชคินีโดยหรือ อีกอย่างหนึ่ง เราตถาคคก็ได้ออกจากสมาธิ
ด้วยเสียงกมรณของมหาบัณฑิต ฯ ท้าวสักกเทวราชจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มี
พระภาคเจ้า ข้าพระองค์ได้สดับรับฟังมาเฉพาะหน้าของพวกเทพเจ้าที่เกิดขึ้นใน
ดาวดึงส์ก่อนข้าพระองค์ว่า คราวใดพระตถาคคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย
เกิดขึ้นในโลก คราวนั้นทิพพกายย่อมบริบูรณ์ชน อสุรกายย่อมเสื่อมลง ฯ
ขอนักเห็นจริง เพราะนับแต่พระตถาคคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลก
แล้ว ทิพพกายย่อมบริบูรณ์ชน อสุรกายก็เสื่อมลง ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ธิดาของพวกสักกะ ที่ชื่อว่านางโคปีทาในกรุงกบิลพัสดุ์ ได้เป็นผู้เลื่อมใสใน
พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย แต่นาง
โคปีทานั้น ได้เบือนหน้าความเป็นสตรี ปราภพเป็นบุรุษ เวลาว่างกายแตกแล้ว

ก็ได้ขึ้นไปเกิดในดาวดึงส์สวรรค์ ได้เป็นบุตรของข้าพระองค์ เทพเจ้าทั้งหลาย
เรียกว่าโคปกเทพบุตร ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุอีก ๓ รูปได้ประพฤติ
พรหมจรรย์ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้เกิดเป็นพวกคนธรรพ์อื่น
ต่ำช้า ได้เป็นนักรบของข้าพระองค์ ฯ เวลาเทพบุตร ๓ ตนขึ้นไปเฝ้าข้าพระองค์
โคปกเทพบุตรได้ท้วงขึ้นว่า ดูก่อนท่านทั้ง ๓ ท่านทั้ง ๓ หันหน้าไปที่ไหน
จึงไม่ได้ฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้แต่ข้าพเจ้าเป็นผู้เป็นสตรี ซึ่งได้เลื่อมใส
ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้ทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ได้เบือนหน้า
ความเป็นสตรี ปราศจากความเป็นบุรุษ ก็ยังได้เกิดในดาวดึงส์สวรรค์ ได้เป็น
บุตรของท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเจ้าทั้งหลาย เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ได้เรียกข้าพเจ้า
ว่า โคปกเทพบุตร พวกท่านได้ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนาของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า แต่ได้มาเกิดเป็นพวกคนธรรพ์อื่นต่ำช้า การที่เราได้เห็นพวกประพฤติ
ธรรมด้วยกันเกิดในพวกคนธรรพ์อื่นต่ำช้าเช่นนั้น ย่อมไม่สมควร ฯ ข้าแต่พระผู้มี
พระภาคเจ้า เมื่อโคปกเทพบุตรท้วงขึ้นอย่างนั้นแล้ว เทพบุตร ๒ ตนนั้นก็สถิตใน
ทันที และได้ขึ้นไปเกิดเป็นพรหมปุโรหิต ฯ ส่วนเทพเจ้าอีกองค์หนึ่ง ยังอยู่
ในพวกคนธรรพ์อื่นต่ำชานั้น เมื่อสมเด็จพระรัตนราชกราบตลอดอย่างนั้นแล้ว ก็
เล่าเรื่องอบาสิกาคณหนึ่งอีกต่อไป ดังจักได้แสดงในกัณฑ์ข้างหน้า ส่วนใน
กัณฑ์ ของคณเฑาะฐในพระบาลีไว้แต่เพียงเท่านี้

อรรถกถา

เบองตนแต่นบนเนอความในอรรถกถา แห่งสักกบัญญัติ ทิมนิกาย
คัมภีร์สังคัลลิตาสนีว่า เหตุไรสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงสรรเสริญเสียง
ขบร้องและเสียงพิณของปัญจสิขเทพบุตรดังที่แสดงมาแล้วตามพระบาลีนั้น พระผู้
มีพระภาคเจ้ายังมีความยินดีอยู่ในเสียงเพลงและเสียงพิณนั้นหรือ ฯ แก้ว ไม่มี
เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้เพิกเฉยในอารมณ์ ๖ ประการแล้ว ทรงทราบ
อารมณ์ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาทั้งสิ้นในฐานะของผู้คงที่แล้ว ไม่ทรง
ยินดีต่อสิ่งใด ๆ แล้ว แต่ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงสรรเสริญดังนั้น ปัญจสิข-

เทพบุตรก็จะไม่รู้ว่าพระพุทธองค์ทรงประทานโอกาสให้เข้าเฝ้า ท้าวสักกเทวราช
ก็จะพาเทพบุตรกลับไป จะทำให้เสื่อมเสียประโยชน์อันใหญ่ เมื่อพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงสรรเสริญดังนี้ บัญญัติสิบเทพบุตร จึงอุทธรณ์ว่า พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าอนุญาตให้เข้าเฝ้า สมเด็จพระนรินทราธิราชเจ้าจึงได้เข้าเฝ้าทูลถามปัญหา
ในเวลาพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้ปัญหามาแล้ว เทพเจ้า ๘ หมื่น ๔ พัน ก็ตั้งอยู่
ในโศคาบัตติผล พร้อมกับสมเด็จพระนรินทราธิราช โดยเหตุนี้ สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงได้ทรงสรรเสริญดังแสดงมา ๆ ก็คำว่า ในคราวนั้น คือ ใน
สัปดาห์ที่ ๘ นับแต่วันที่พระพุทธเจ้าตรัสแล้วไป ๆ คำว่า นางภัททาสริย-
วจณยานัน คือ นางภัททานัน มีศมสังคหวาทิตย นางได้ไปดูการพ้อนรำที่
ดาวดึงส์สวรรค์ ได้ฟังพระพุทธคุณ ๘ ประการ ที่ท้าวหมื่นวานทรงแสดง จึงได้
กล่าวแกื่บัญญัติสิบเทพบุตรว่า ข้าพเจ้ายังไม่ได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นแต่ได้
ฟังพระพุทธคุณจากเทพเจ้าชาวดาวดึงส์เท่านั้น

การที่ท้าวสักกเทวราชได้ตรัสบอกบัญญัติสิบจะว่า เสด็จถวายอภิเษกสมเด็จ
พระโลกนาถเจ้าว่า ท้าวสักกะผู้เป็นจอมของเทพเจ้าทั้งหลาย พร้อมทั้งอำมาตย์
บริวารได้ถวายนมัสการพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้าแล้ว เพราะ
ทรงเห็นว่า บัญญัติสิบเทพบุตรมิได้กล่าวเรื่องอันเกี่ยวกับความรักอยู่ ไม่ทำตาม
คำสั่งของเรา เราควรจักเตือนให้รู้ ดังนี้

กิริยาของสมเด็จพระนรินทราธิราชเจ้า เกี่ยวกับเทพเจ้าชาวดาวดึงส์นั้น
คือ เรื่องทรงพิพากษาอรรถคดีเกี่ยวกับเทพบุตรเทพธิดาซึ่งเกิดใหม่ คือ ถ้าเทพบุตร
เทพธิดาที่เกิดใหม่นั้น เกิดขึ้นในคักของผู้ใด ก็นับเป็นบุตรธิดาของผู้นั้น

ถ้าเป็นเทพธิดาเกิดปรากฏบนพื้นดิน จัดเป็นภรรยา ถ้าเกิดข้างพื้นดินจัด
เป็นสาวใช้สำหรับจัดเครื่องประดับประดา ถ้าเกิดในท่ามกลางปราสาท จัดเป็น
ผู้รับใช้ทั่วไป พวกนี้ไม่ต้องเคียดรอนถึงท้าวโกสีย์แม้แต่ประการใด แต่ถ้าเกิด
ในระหว่างแดนต่อแดนของเทพบุตรองค์หนึ่ง องค์โน้นบ้าง เป็นต้องเคียดรอนถึง
ท้าวโกสีย์ ท้าวโกสีย์ต้องวินิจฉัยอรรถคดีเรื่องนั้น คือ ถ้าผู้หนึ่งเกิดอยู่ใกล้วิมาน
ของผู้ใด ก็ยกให้แก่ผู้หนึ่ง ถ้าเกิดอยู่ในกึ่งกลางของวิมานเหล่านั้น ต้องได้สวน

ว่าเมื่อเกิดนั้นเห็นหน้าแลดูวิมานของผู้ใด ก็ต้องตัดสินยกให้แก่ผู้นั้น ถ้าไม่แลดูวิมานของผู้ใด ท้าวสหสัณย์นักทรงรับเป็นของพระองค์เสีย พระอินทร์ทรงอยู่ด้วยอรรธกถาอย่างนเสมอมา

คำว่า พระพุทธเจ้าทรงออกจากสมาธิด้วยเสียงกรรณของพระอินทร์นั้น คือ พ้อออกจากสมาธิได้ยินเสียงรณของพระอินทร์ทีเดียว ไม่ใช่ว่าออกจากสมาธิด้วยเสียงรณพระอินทร์ โดยเหตุว่าผู้ที่เข้าสมาธิย่อมไม่ได้ยินเสียงอันใด ๆ การที่พระพุทธเจ้าทรงออกจากสมาธินั้น ออกด้วยพระองค์ทรงกำหนดเวลาไว้ว่า จะออกเท่านั้น

คำว่า ทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลายนั้น คือ ทำให้บริบูรณ์ในศีล ๕ ๆ คำว่า เบื่อหน่ายเพศสตรนั้น ได้แก่เห็นว่าผู้เป็นสตรีไม่อาจเป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้ ไม่อาจเป็นพระอินทร์ได้ ไม่อาจเป็นพรหมได้ ไม่อาจเป็นพระบิณฑกะพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ ๆ การที่โคปกเทพบุตรจะเดือนเทพบุตรทั้ง ๓ นั้น ชน ก็ด้วยเห็นว่าเทพบุตรทั้ง ๓ นั้น ได้เป็นภิกษุผู้มีศีลอันบริสุทธิ์ และได้เป็นลูกอุปัฏฐากของตนแต่เมื่อได้อยู่เมืองมนุษย์ ไม่ควรจะมาเกิดเป็นพวกคนธรรพ์ที่ต่ำกว่าพวกเทพเจ้าในดาวดึงส์ ๆ คำว่า เทพบุตรทั้งสองได้สติในทันใดนั้น คือ ได้สำเร็จปฐมฌาน แล้วได้ขึ้นไปเกิดในพรหมโลกชั้นปุโรหิตในทันใด แต่เทพบุตรอีกองค์หนึ่งนั้นยังอยู่ในพวกคนธรรพ์ เพราะความคุ้นเคยซึ่งมติดมาแต่ชาติก่อน สัณหรณ์ให้เกิดความยินดี สันเนอความในอรรธกถาตอนนเพียงเท่านั้น ส่วนเนอความในธัมมัตถาธิบาย ก็มีแต่เพียงว่า สตรทำบุญแล้วปรารถนาเป็นบรุษ ย่อมได้เป็นบรุษเหมือนกับโคปกเทพบุตรที่แสดงมา ดังนเท่านั้น นอกจากนั้นพอเป็นที่เข้าใจตามพระบาลี อรรธกถา แล้วทั้งนั้น จึงขอจดพระธรรมเทศนาถนัดขึ้นไว้เพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๗๕

คัมภีร์ที่หมื่นกาย มหาวรรค

สักกปัญหสูตร ตอนว่าด้วยเรื่องนางโคปีกาสักกชิตา

อุปาสิกา จกขุมโค อโหสิ นามปี มบหิ อหุ โคปีกาติ พุทฺเช จ
 รมเม จ อภิปปสนนา สงฺฆณฺจฺปฏฺฐาสี ปสนฺนจิตฺตา ฯ ตสฺเสว พุทฺธสฺส
 สฺฐมฺมตาย สกฺกสฺส ปุตฺโตมฺหิ มหानุภาโว มหาชุตฺติโก ตีหิวัปปนโน ชานนฺติ ม
 อีธาปี โคปโกติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงสักกปัญหสูตร กัณฑ์ที่ ๗๕ ว่าด้วยเรื่อง
 นางโคปีกาสักกชิตา ตามวาระพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็น
 ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน ตาม
 สมควรแก่การพึงพระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสักกปัญหสูตรที่ ๘ ในคัมภีร์
 ที่หมื่นกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ครั้นโคปก-
 เทพบุตรกล่าวแก่เทวบุตร ๔ องค์ ด้วยคำเป็นไวยากรณ์ธรรม์ดาแล้ว จึงกล่าว
 เป็นคาถาต่อไปว่า ข้าพเจ้าได้เป็นอุปาสิกาของพระพุทธเจ้าผู้มีจักขุ ชื่อของ
 ข้าพเจ้าว่าโคปีกา ข้าพเจ้าได้มีความเลื่อมใสยิ่งในพระพุทธ พระธรรม ทั้งได้
 บำรุงพระสงฆ์ ข้าพเจ้าจึงได้เป็นบุตรของท้าวสักกะ เพราะอำนาจพระพุทธ พระ
 ธรรม พระสงฆ์นั้น เวลาข้าพเจ้าเป็นผู้มีอำนาจมาก มีความรุ่งเรืองมาก เกิด
 อยู่ในไตรพิภพ เทพเจ้าทั้งหลายเรียกข้าพเจ้าว่า โคปกเทพบุตร ฯ ข้าพเจ้าได้
 เห็นท่านทั้ง ๓ ที่เคยเป็นภิกษุเมื่อก่อน ได้เกิดเป็นพวกคนสรรพหัตถ์คำช้า เมื่อ
 ข้าพเจ้าเป็นมนุษย์อยู่เมื่อก่อนนั้น ข้าพเจ้าได้เป็นสาวกของพระโคตม ฯ ข้าพเจ้า

ได้บำรุงพระภิกษุสงฆ์ด้วยข้าวและน้ำ ได้ปฏิบัติทำของพระภิกษุสงฆ์อยู่ในนิเวศน์
 ของตน ทำมาทั้ง ๓ นมหนักน้ำไปทางไหนจึงไม่ได้รับธรรมของพระพุทธเจ้า ๆ ก็
 ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว ตรัสรู้แล้วนั้น เป็นของแท้ได้ด้วยตนเอง
 ถึงข้าพเจ้าก็ได้นับถือพระรัตนตรัยเหมือนกับพวกท่าน ได้ฟังถ้อยคำอันดีของพระ
 อรหันต์ทั้งหลาย เหมือนกับพวกท่าน ๆ บัดนี้ข้าพเจ้าได้เกิดในไตรทิพย์ ได้เป็น
 บุตรของท้าวสักกะ ได้เป็นผู้มอญภาพมาก มีความรุ่งเรืองมาก ส่วนท่านทั้ง ๓
 ได้เข้าถึงท่านผู้ประเสริฐสุด ได้ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในศาสนาท่านผู้เยี่ยม แต่
 ได้เกิดในจำพวกเลวทราม การเกิดของพวกท่านเป็นการไม่สมควร การที่ข้าพเจ้า
 ได้เห็นผู้ประพฤติธรรมด้วยกันเกิดในจำพวกที่ต่ำช้าเช่นนั้น ย่อมไม่สมควร ๆ ท่าน
 ทั้ง ๓ ที่เกิดในจำพวกคนธรรพ์ ก็ต้องรับใช้ของเทพเจ้าทั้งหลาย ของคุณ
 วิเศษของข้าพเจ้าผู้อยู่ครองเรือน มาบัดนี้ได้เป็นบุรุษเพียบพร้อมด้วยทิพย์-
 กามารมณ์ ๆ เทพบุตรทั้ง ๓ ท้าวของพระโคตมตักเตือนแล้วนั้น ก็ได้สมาคม
 กับโคปกเทพบุตร ได้ถึงซึ่งความสลดใจ ได้ชักชวนกันขึ้นว่า พวกเราต้อง
 พยายามอย่าให้ได้เป็นผู้รับใช้ของผู้อื่นอีกต่อไป ดังนี้แล้ว เทพบุตร ๒ องค์ ก็
 ระลึกถึงคำสอนของพระโคตม แล้วปรารภความเพียร ๆ เทพบุตรทั้ง ๒ องค์
 นั้นคลายจิตทั้งหลายแล้ว แลเห็นโทษในกามารมณ์ทั้งหลายแล้ว ก็ตัดเสียซึ่ง
 เครื่องเกาะเกี่ยวและเครื่องผูก คือ กามารมณ์ อันเป็นเครื่องเกาะเกี่ยวของมาร
 ฬามาก อันเป็นของท้อมาได้ยาก เหมือนกับช้างทำลายเสียซึ่งปลอกฉนวนนั้น แล้ว
 ก็ลวงเสียซึ่งเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ ๆ เทพเจ้าชาวดาวดึงส์พร้อมทั้งพระอินทร์และ
 ปชาบดี ก็ได้พากันเข้าไปที่สุทธรรมาสภา เทพเจ้าที่ประชุมกันอยู่ในสุทธรรมาสภา
 นั้น ไม่มีใครจะลวงเสียซึ่งเทพบุตรทั้ง ๒ ตนนั้นได้ ๆ ท้าววาสวะผู้เป็นใหญ่กว่า
 เทพเจ้าทั้งหลาย ซึ่งอยู่ในท่ามกลางเทพเจ้า ได้เห็นดังนั้นก็เกิดความสลดใจว่า
 เทพบุตรทั้ง ๒ องค์ที่เกิดในจำพวกต่ำช้านี้ ได้ลวงเสียซึ่งเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ ๆ
 โคปกเทพบุตรเห็นว่าท้าวสักกะสลดใจ จึงกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้
 ประเสริฐ พระพุทธเจ้าผู้ครอบงำเสียซึ่งกามารมณ์ ผู้ทรงพระนามว่า สักกมุนี
 ได้มีอยู่ในมนุษยโลก ๆ เทพบุตรทั้ง ๒ ตนนี้ได้เป็นบุตรของพระพุทธเจ้าพระองค์
 นั้น แต่ปราศจากเสียซึ่งสติ เวลาข้าพระองค์ตักเตือนจึงได้สติ ๆ เมื่อโคปก-

เทพบุตรเล่าให้พระอินทร์ฟังดังนี้แล้ว พระอินทร์จึงทูลพระพุทธเจ้าต่อไปว่า เทพ-
บุตร ๓ องค์นั้น ยังอยู่ในจำพวกคนสรรพ้องคหฬ อิก ๒ องค์ได้เป็นผู้ไปตาม
หนทางตรัสรู้ ได้ตถกเทพเจ้าทั้งหลาย เพราะมีใจตั้งมั่นแล้ว ฯ สาวกองค์ใด
องค์หนึ่งไม่สงสัยสิ่งใดในการประกาศธรรมอันใด การประกาศธรรมอันนั้น บ่อม
เป็นเช่นนั้น ฯ ข้าพเจ้าขออนอบน้อมพระพุทธเจ้าผู้ข้ามห้วงน้ำเสียแล้ว ผู้ตัดความ
สงสัยเสียแล้ว ผู้ชนะแล้ว ผู้เป็นจอมของโลก ฯ เทพบุตรทั้ง ๒ ตนนั้นได้
บรรลุคุณวิเศษ ได้เกิดเป็นพรหมโปรหิต เพราะรู้ธรรมอันใด ข้าพระองค์ก็ได้
มาเพื่อปฏิบัติธรรมอันนั้น ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงประทานโอกาสแก่ข้าพระองค์
ข้าพระองค์จะขอทูลถามปัญหาในบัดนี้ พระเจ้าข้า

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงพระดำริว่า ท้าวสักกะนี้เป็น
ผู้บริสุทธมานานแล้ว จักถามแต่ปัญหาที่มีประโยชน์ต่อเรา จักไม่ถามปัญหาที่
ไม่มีประโยชน์ จักเข้าใจปัญหาที่เราแก้ไขให้ได้โดยเร็วพลัน ทรงพระดำริดังนี้
แล้ว จึงตรัสว่า ตุก่อนท้าววาสวะ พระองค์จ้านงจะถามปัญหาอันใด ต่อเรา
ตถาคต ก็จงถามเถิด เราตถาคตจักแก้ปัญหานั้นให้สิ้นสุดลงไป ดังนี้ สิ้น
เนื้อความในพระบาลี อันมีในปฐมภาณวารเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสักกปัญหสูตร ในคัมภีร์สุมังคล-
วิลาสินีว่า ไตรทพฺยนั้น ได้แก้คำดังสี่สวรรค์ ฯ คำว่า ปฏิบัติเท่าพระภิกษุสงฆ์
นั้น ได้แก้ทั้งเท่าและถวายนํ้ามันทาเท่าแก่พระภิกษุสงฆ์ ฯ คำว่า ถ้อยคำอันดี
ของพระอริยเจ้าทั้งหลายนั้น ได้ถ้อยคำของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ฯ คำว่า
เข้าถึงท่านผู้ประเสริฐสุดนั้น คือ เข้าถึงพระพุทธเจ้า ฯ คำว่า ในศาสนาอันเยี่ยม
นั้น คือ ในศาสนาของพระพุทธเจ้า ฯ คำว่า พรหมจรรย์นั้น ได้แก้ความ
ประพฤตินั้นประเสริฐสุด

คำว่า สาวกพระโคตมฺนั้น หมายถึงโคปิกเทพบุตร ฯ คำว่า คำสั่งสอน
ของพระโคตมฺนั้น ได้แก้ปฐมภาณวารที่เทพบุตรทั้ง ๒ ตนได้แล้ว ฯ คำว่า คลาย

จิตทั้งหลายนั้น คือ คลายจิตที่เกี่ยวข้องกับกามคุณ ๕ ประการ ฯ คำว่า ได้เห็นโทษในกามคุณทั้งหลายนั้น คือ ได้เห็นโทษในกามารมณ์ทั้งหลายด้วยปฐมฌานในเบื้องต้น และได้เห็นเครื่องเกาะเกี่ยวและเครื่องผูกในกามารมณ์ทั้งหลายด้วยอริยมรรคที่ ๓ ฯ คำว่า เครื่องเกาะเกี่ยวของมารนั้น ได้แก่เครื่องผูกของมาร ฯ คำว่า เทพเจ้าทั้งพระอินทร์ และปชาบดีนั้น หมายถึงเทพเจ้าทั้งพระอินทร์และประชาบดีเป็นหัวหน้า ซึ่งเข้าไปสู่ธรรมาเทวสภา

คำว่า ผู้ครอบงำกามารมณ์นั้น ได้แก่ผู้ครอบงำกามารมณ์ทั้ง ๒ ประการ คือ กิเลสกาม พัสดกาม ฯ คำว่า ปราศจากสตินั้น คือ ปราศจากสติในฌาน ฯ คำว่า เดินตามทางตรัสรู้ นั้น ได้แก่การสำเร็จอนาคามิมรรค ฯ คำว่า ตุกเทพเจ้าทั้งหลายนั้น คือ เทพบุตร ๒ องค์นั้น เห็นว่าเทวโลกไม่ดี เห็นว่าเทวโลกเป็นของต่ำด้วยอำนาจฌาน แล้วได้ขึ้นไปเกิดในพรหมโลก ประหนึ่งว่าจะไปรบลงซึ่งธาตุที่เท่าของตนให้ตกลงที่ศีรษะเทวดาทั้งหลาย แล้วเลื่อนลอยขึ้นไปบนอากาศฉะนั้น ฯ คำว่า การประกาศธรรมนั้น หมายถึงการประกาศธรรมที่เป็นองค์คุณของพระสาวกทั้งหลาย ฯ คำว่า ไม่มีสาวกองค์ใดจะสงสัยสิ่งใดนั้น คือ ไม่มีสาวกแม้แต่องค์เดียวจะสงสัยในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ฯ เมื่อองค์อมรินทร์จะสรรเสริญพระพุทธรูป จึงตรัสชวนว่า ข้าพระองค์ขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าผู้ข้ามห้วงน้ำแล้ว ผู้ตัดความสงสัยได้แล้ว ผู้ชนะแล้ว ผู้เป็นจอมของโลก ดังนี้ ฯ คำว่า เทพบุตรทั้ง ๒ องค์นั้น ได้คุณวิเศษ คือ เกิดในพรหมโลกชั้นพรหมปรโรหิต เพราะรู้ธรรมอันใด ข้าพระองค์ก็ได้มาเพื่อปฏิบัติธรรมอันนั้น ดังนี้ คำนี้เป็นคำของท้าวโกสีย์กราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อให้ทรงประทานโอกาสแล้ว จะทูลถามปัญหา นั้น คือ สมเด็จพระอริยราชเจ้ากราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าประทานโอกาสแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ก็จะทูลถามปัญหา ฯ คำว่า ท้าวสักกเทวราชเป็นผู้บริสุทธิ์มานานแล้วนั้น คือ บริสุทธิ์มาแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังไม่เกิด คือ แต่ครั้งพระอิ เทว เกิดเป็นมฆมาณพอยู่ในบ้านอจลคาม ที่มคธประเทศนั้น

ดังได้สดับมาว่า ในคราวนั้น มชฌมานพนั่นตนแต่เช้า แล้วได้ไปทำงาน
ของคนที่หลายในหมู่บ้านนั้น ได้ไปยืนกวาดฝุ่นอยู่ด้วยขันเท้าของตนอยู่ในที่แห่ง
หนึ่ง ทำให้น้ำสะอาดขึ้น ๆ มีบุคคลหนึ่งได้มายืนอยู่ในที่นั้น ๆ มชฌมานพ
นั้นก็นึกขึ้นได้ว่า ที่สะอาดย่อมเป็นที่พอใจของคนทั้งหลาย จึงทำที่ประมาณ
เท่าลาน ในท่ามกลางบ้านนั้นให้สะอาดขึ้น หาทรายมาโปรยลง หาพื้นมาก่อไฟ
ไว้ในหน้าหนาว ๆ ชาวบ้านทั้งเด็กและแก่ได้พากันยืนดูมานั่งอยู่ในที่นั้น ๆ อยู่
มาวันหนึ่ง มชฌมานพจึงคิดว่า เวลาเราเข้าไปในเมือง ได้ยินคนทั้งหลาย มีพระ
ราชาและมหาอำมาตย์เป็นต้นกล่าวกันว่า จันทเทวบุตร สุริยเทวบุตร ดังนี้ เทวบุตร
ทั้ง ๒ นั้นได้สมบัติเหล่านั้น เพราะได้ทำสิ่งไรหนอ ก็คิดว่า คงได้เพราะ
ได้ทำบุญกุศลไว้ ตัวเราก็คงจะทำบุญกุศลไว้เพื่อให้ได้สมบัติเหมือนอย่างนั้น ๆ
รุ่งเช้ามชฌมานพนั้นดื่มข้าวต้มแล้ว ก็ถือเอาเม็ด ขวาน จอบ เสียม ไปที่ทาง
ใหญ่ ๔ แพร่ง ขุดกัน เสียนหนาม หลักตอ ออกจากหนทางที่นั้น ทำให้
หนทางนั้นเรียบราบขึ้น แล้วสร้างศาลาและสระโบกขรณีไว้ที่หนทาง ๔ แพร่งนั้น
ทั้งได้สร้างสะพานไว้ด้วย ทำอย่างนั้นทุกวันไป

มีบุคคลหนึ่งได้ถามขึ้นว่า คุณก่อนมชฌมานพ ท่านออกจากบ้านแต่เช้า
กลับจากบ้านในเวลาเย็น ท่านไปทำสิ่งไรมา ตอบบริชนนั้นว่า ข้าพเจ้าไปทำทาง
สวรรค์มา บริชนนั้นก็ขอทำด้วย ต่อมาวันหลังก็ได้เพื่อนขึ้นอีกโดยลำดับ จน
กระทั่งมีเพื่อนถึง ๓๓ คน

ในคราวนั้น นายบ้านของพวกนั้นได้คิดว่า เมื่อก่อนเราพลอยได้ทรัพย์-
สมบัติจากลูกบ้านของเรา ที่เขาพากันกินเหล้าและฆ่าสัตว์ตัดชีวิต มาบัดนี้เขาได้
พากันเลิกเสียด้วยเขาคิดกันว่า เขาได้ทำบุญ เราจักไปทูลขยงให้พระเจ้าแผ่นดิน
จับพวกนั้นมาเสียให้จงได้ คิดดังนั้นแล้วก็ไปฟ้องต่อพระเจ้าแผ่นดินว่า บริชนทั้ง ๓๓
คนนั้นเป็นพวกโจร พระเจ้าแผ่นดินก็ตรัสสั่งให้ไปจับมา ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินก็
หาได้พิจารณาไต่สวนให้ถ่องแท้ไม่ได้ ได้ตรัสสั่งให้ไล่ช้างเข้าไปเหยียบบริชนทั้ง ๓๓ คน
นั้นเสีย แต่ว่าช้างไม่สามารถจะเหยียบได้ ด้วยอำนาจเมตตาของมาณพทั้ง ๓๓
คน พระเจ้าแผ่นดินทรงเห็นดังนั้นก็ทรงสงสย จึงตรัสสั่งให้นำมาณพทั้ง ๓๓ คน

นั้นไปเล่า ทรงซักถามได้ความว่า เขาได้เป็นพวกโจรตามคำของนายบ้านไม่ จึง
ทรงขกนายบ้านนั้นให้เป็นทาสของมากเพทัง ๓๓ คน ส่วนข้างนั้นก็ได้พระราชทาน
ให้ด้วย

มาณพทั้ง ๓๓ คนได้รับพระราชทานตั้งนั้นแล้ว ก็ยังเกิดความดีใจในบุญ
กุศล ได้ตกลงใจสร้างศาลาให้เป็นที่พักของมหาชนขึ้นในระยะทางแห่งหนึ่ง ซึ่ง
เป็นหนทาง ๔ แพร่ง แต่ตกลงกันไว้ว่าจะไม่ให้ผู้หญิงมีส่วนก่อสร้างด้วย เมื่อ
ตกลงกันตั้งนั้นแล้ว ก็พร้อมกันไปตัดไม้ที่ป่าชนบรทุกเกวียนให้ช่างลากไปเพื่อ
จะปลูกให้เป็นศาลาชน

ก็มีมาณพนันมกรรยา ๔ คน ชื่อนางสุชาดา ๑ สุธรรมา ๑ สุนันทา ๑
สุจิตรา ๑ ๑ นางสุธรรมาได้ถามช่างไม้ว่า มาณพเหล่านั้นพากันออกจากบ้านแต่เช้า
จนถึงเวลาเย็นจึงกลับมา เขาพากันไปทำสิ่งไร ช่างไม้ตอบว่า เขาพากัน
ไปทำศาลา ๑ นางสุธรรมาจึงว่า ขอให้ข้าพเจ้าได้มีส่วนด้วย มาณพเหล่านั้นก็
ตอบว่า พวกเรากตกลงกันจะไม่ให้ผู้หญิงมีส่วนในการสร้างศาลาเป็นอันขาด ๑ นาง
สุธรรมาจึงให้เงินแก่ช่างไม้ ๘ กหาปณะว่า ขอท่านให้ข้าพเจ้าได้ส่วนในการสร้าง
ศาลา ด้วยอุบายอันใดอันหนึ่งให้จงได้ ๑ ช่างไม้รับว่าได้ จึงทำข้อฟ้าไปซ่อน
ไว้ที่บ้านนางสุธรรมา ในเวลาเสร็จการสร้างศาลาแล้ว จึงบอกว่าลืมข้อฟ้า ใน
วันที่จะยกข้อฟ้า มาณพทั้ง ๓๓ คนนั้น ก็ได้พากันเที่ยวหาข้อข้อฟ้า ได้ไปพบที่
เรือนนางสุธรรมา ขอซื้อด้วยราคาเท่าไรก็ได้ ต่อเมื่อตกลงให้นางมีส่วนใน
ศาลาด้วย จึงได้ข้อฟ้านั้นไป ในข้อฟ้านั้นมีอักษรจารึกว่า ศาลานี้เป็นศาลา
นางสุธรรมา แล้วก็ทำพิธียกข้อฟ้า เมื่อสร้างศาลาเสร็จแล้ว ก็สร้างกระดานมา
ไว้ ๓๓ แผ่น บอกช่างไว้ว่า ถ้ามีคนมานั่งแผ่นกระดานของผู้ใด จงนำไปที่บ้าน
ของผู้นั้น การปฏิบัติผู้มาพักนั้นจะเป็นหน้าที่ของเจ้าของกระดานนั้น ตั้งนั้นแล้ว
ก็พากันกลับไป เมื่อช่างนำผู้ใดไปที่บ้านของเจ้าของกระดาน เจ้าของกระดานก็
ต้อนรับเลี้ยงดูผู้นั้นให้เป็นสุขสำราญ

ส่วนมาณพได้ปลูกต้นทองหลางไว้ในที่ใกล้ศาลาต้นหนึ่ง และได้ไป
แผ่นศิลาไว้ภายใต้ต้นทองหลาง เพื่อให้เป็นที่นั่งพักของคนทั้งหลาย

ฝ่ายนางสนั่นทาคิดว่า ศาลาเขาก็สร้างกันแล้ว ซ่อฟ้าเขาก็สร้างกันแล้ว เราไม่ได้สร้างสิ่งใดกับเขา เราควรจะสร้างสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้จงได้ ธรรมดาคนที่เดินทาง เมื่อมาถึงศาลาแล้วควรจะได้อาบน้ำ คั้นน้ำให้สบาย เราควรสร้างสระไว้สักสระหนึ่ง คิดแล้วนางสนั่นทาก็ได้สร้างสระไว้ สมกับความคิดของตน

นางสจิตรา ก็คิดอย่างเดียวกับนางสนั่นทา ได้ตกลงใจสร้างสวนดอกไม้ไว้ ด้วยเห็นว่าเมื่อคนมาพักศาลา ได้อาบน้ำชำระกายให้เป็นที่สบายแล้ว ควรจะได้ประดับดอกไม้ในเวลาไป

ส่วนนางสุชาดาไม่ได้ทำอะไร ได้แต่แต่งตัวอยู่กับบ้านเท่านั้น โดยถือว่า ตัวเป็นลูกของมมมานพด้วย เป็นภรรยาของมมมานพด้วย เมื่อมมมานพทำเป็นอันชื่อว่าตัวทำ ในเวลาคนเหล่านั้นตายแล้ว ก็ได้ขึ้นไปเกิดเป็นเทพบุตร เทพธิดาอยู่ในดาวดึงส์สวรรค์ ช่างตัวนั้นก็ไปเกิดเป็นเฮอร์วันเทพบุตร

ก็แล ดาวดึงส์สวรรค์นั้นเดิมเป็นที่อยู่ของพวกอสูรมาก่อน ในขณะที่มมมานพทั้ง ๓๓ คน กับพวกบริวารได้เกิดขึ้นใหม่นั้น พวกอสูรได้จัดการต้อนรับ เลี้ยงนันทพิบอย่างสนุกสนาน แต่มมมานพเป็นเทพบุตรหัวหน้า ได้ให้อาณัติสัญญาแก่บริวารของตน ไม่ให้ดื่มน้ำที่พยับนั้น เมื่อพวกอสูรดื่มแล้วก็พากันเมาอยู่กับที่ มมมานพเป็นเทพบุตรหัวหน้า จึงพร้อมด้วยบริวารจับพวกอสูรนั้นโยนลงมาจากผาพื้น พวกอสูรนั้นได้ตกลงในมหาสมุทร ด้วยอำนาจ บุญ กุศล จึงกลบับดาลให้เกิดเป็นบ้านเมืองขึ้นที่ใต้เขาสุเมรุ เรียกว่าเมืองอสูร ต่อมาพวกนั้นก็อยู่ที่เมืองนั้นเป็นปกติไป

ในเมื่อพวกนั้นลงไปอยู่ใต้เขาสุเมรุแล้ว ก็มีเทพนครอันกว้างได้หมื่นโยชน์ เกิดขึ้นที่ดาวดึงส์นั้น มีปราสาทหลังหนึ่งชื่อว่าเวชยันต์ ปราสาทนั้นสำเร็จด้วยแก้ว ๑ ประการ สูงได้ ๑๐๐ โยชน์ สร้างด้วยธงอันสูงได้ ๓๐๐ โยชน์ เกิดขึ้นในท่ามกลางพระนคร มมมานพเป็นเทพบุตรหัวหน้า ก็ได้เป็นใหญ่กว่าเทวดาทั้งหลาย บรรดาที่อยู่ในดาวดึงส์นั้นทรงสน ทรงแพร่นามว่า พระอินทร์บ้าง ท้าวสักกเทวราชบ้าง สมเด็จพระนรินทราธิราชบ้าง ท้าวมัจฉวนเทวราชบ้าง ท้าวสุขัมบดีบ้าง ท้าวปรีนทร์บ้าง เทวามินทร์บ้าง ฯ ผลที่มมมานพปลุกต้นทองกลางไว้ใกล้ศาลานั้น บันดาลให้มีต้นไม้ชนิดหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะ

เหมือนกับเสวตฉัตร อันมีชื่อว่าต้นไม้ปาริฉัตตกะ มีปริมาตรได้ ๓๐๐ โยชน์
เกิดขึ้นที่หน้าปราสาทของพระอินทร์ ฯ ผลที่มามากเพียบแผ่นศิลาไว้ที่ใต้ต้นทอง
กลางนั้น บันดาลให้มีบันจกัมพลสีลาอาสน์ สีเหมือนผ้าข้อมดอกคำ ทางยาว
๖๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ หนา ๑๕ โยชน์ อ่อนนุ่มนึ่งกว่าสำลี เกิดขึ้นเป็น
ประทับของพระอินทร์

ข้างตัวนั้น ได้เกิดเป็นเอราวัณเทพบุตร มากเพียง ๓๒ คนนั้นก็เกิดเป็น
เทพบุตรใหญ่กว่าเทพบุตรอื่น ๆ ในดาวดึงส์สวรรค์ เวลาพระอินทร์กับเทพบุตร
ทั้ง ๓๒ องค์นั้น จะเสด็จไปประพาสสวนอุทยาน เอราวัณเทพบุตรนั้นก็นิรมิต
เป็นช่าง ๓๓ เคียร

นางสธรรมานันท์ก็ได้เกิดเป็นมเหสีของพระอินทร์ มีเทวสภากว้างยาว ๕๐๐
โยชน์ อันชื่อว่าสธรรมาสภา เกิดขึ้นด้วยบุญของนางที่ได้สร้างหอฟ้าศาลาไว้

นางสุนันทานันท์ ก็ได้เกิดเป็นมเหสีของพระอินทร์เหมือนกัน มีสระนันทา-
โบกขรณีกว้างยาว ๕๐๐ โยชน์ ด้วยอานิสงส์ที่ได้สร้างสระโบกขรณีนั่นบันดาล
ให้เกิดมี

นางสจิตรานันท์ ก็ได้เกิดเป็นมเหสีของพระอินทร์เหมือนกัน และมีสวน
จิตรลดาวันกว้างยาว ๕๐๐ โยชน์ เกิดขึ้นด้วยอานิสงส์ที่ได้สร้างสวนไว้ในปางก่อน
ฝ่ายนางสุชาดาผัวมงามอนันท์ ได้ไปเกิดเป็นนกยางอยู่ในชอกเขา ต่อมาสมเด็จ
อมรินทร์ราชาเจ้า จึงเสด็จลงไปแนะนำให้รักษาศีล ๕ เมื่อนางสุชาดาตายจาก
ชาติเป็นนกยางแล้ว ได้ไปเกิดเป็นลูกช่างหูกอยู่ในกรุงพาราณสี ท้าวโกสีย์ได้ไป
สั่งสอนให้รักษาศีล ๕ อีก เมื่อตายจากชาตินั้นแล้ว ได้ไปเกิดเป็นพระราชาบุตร
ของท้าวเวปจิตตอสุนิทร ในเมืองอสุร สมเด็จพระอมรินทร์ราชาเจ้าจึงไปทรงนำมา
เป็นอัครมเหสี มุณามว่าสุชาดา ตามที่แสดงมาแล้วนั้นชี้ให้เห็นว่า สมเด็จพระ
อมรินทร์ราชาเจ้านั้นเป็นผู้มีนสยบวิสุทธิมาตลอดกาลนานแล้ว สันเนอความ
ในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนธัมมัตถาธิบายต่อไปนี้ ก็มีแต่เพียงว่า พระอินทร์ที่ไปทูลถามปัญหา
พระพุทธเจ้านั้น ได้สร้างบารมีเหมือนกับพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย คือ พระ

พุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ก็ได้เคยเกิดเป็นมฆมาณพและได้ทำบุญกุศล คือ สร้างถนนหนทางและศาลา ตลอดถึงปลูกต้นทองหลางและวางแผ่นศิลาไว้ ดังที่แสดงมาแล้ว แล้วได้ขึ้นไปเกิดเป็นพระอินทร์เหมือนกันกับพระอินทร์องค์ที่ไปทูลถามปัญหาข้อนี้ เป็นอันว่าผู้จะเป็นพระอินทร์ต้องได้ทำกุศลเหมือนกันทั้งนั้น และได้บำเพ็ญข้อวัตรอีก ๑ ประการ คือ เลี้ยงบิดามารดาตลอดชีวิต ๑ เคารพผู้เฒ่าผู้แก่ตลอดชีวิต ๑ กล่าววาจาอ่อนหวานตลอดชีวิต ๑ ไม่ส่อเสียดยุยงผู้ใดตลอดชีวิต ๑ ไม่ตระหนักลอตชีวิต ๑ พุดจริงเรื่อยไปตลอดชีวิต ๑ ไม่โกรธตลอดชีวิต ๑ ทั้ง ๑ อย่างนี้ ทำในชาติเดียวกันทั้งนั้น ผู้ทำได้ทั้ง ๑ อย่างนี้ และได้สร้างถนนหนทางตลอดถึงศาลาไว้ด้วย จึงจะได้เป็นพระอินทร์ในสวรรค์ ถ้าไม่พร้อมด้วยข้อปฏิบัติ ๑ ประการ ซึ่งเรียกว่าวัตรบท ๑ ประการนี้ เป็นอันไม่ได้เป็นพระอินทร์ในดาวดึงส์สวรรค์ ต้องได้เป็นอย่างอื่นต่อไป สนใจความที่ควรเพิ่มเติมในคอนธัมมัตถกอธิบายเพียงเท่านี้.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๗๖

คัมภีร์ทศนิกาย มหาวรรค

สักกบัญญัติ ตอนว่าด้วยปัญหาของพระอินทร์ ข้อที่ ๑

กตาวกาโส สกุกโก เทวานมินฺโท ภควตา อิมํ ภควนฺตํ ปจฺมํ ปญฺหํ
อปฺปจฺฉิ กิสฺสญฺโฆชนา นุ โข มารีส เทวา มนุสฺสา อสุรา นาคา กนฺธพฺพา
เบ จญฺเฏ สนฺติ ปุณฺณายา เต อเวรา อทฺธชา อสปฺตฺตา อพฺยาปชฺฌา
วิหเรมฺ อเวรีโนติ อิติ จ เนสํ โหติติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสักกบัญญัติที่ ๔ ว่าด้วยปัญหาพระอินทร์ข้อที่ ๑ พร้อมทั้งคำวิสันนา ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถกอธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเป็นความตามวาระพระบาลี อันมีในสัจกปัฏฐสูตรที่ ๘ คัมภีร์ทิฆนิกาย
มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ครนท้าวสักกเทเวศร
ผู้เป็นปิ่นปักเกศเทพยเจ้าในสรวงสวรรค์ ได้พระวโรภาส จากสมเด็จพระบรมโลก-
นาถศาสดา ได้ทูลถามอรรถปริศนาสมพระหฤทัยประสงค์แล้ว ก็มีพระหฤทัย
ผ่องแผ้วเป็นหนักหนา จึงกราบทูลถามปัญหาข้อปฐมว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้หาทุกข์มิได้ เทพยดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ เป็นอันมาก ล้วนแต่ไม่
อยากมีเวร ไม่อยากมีโทษ ไม่อยากมีข้าศึก ไม่อยากมีพยาบาททั้งนั้น แต่ก็ยัง
มีเวร มีโทษ มีข้าศึก มีพยาบาทอยู่ เป็นเพราะมีอะไรเป็นเครื่องเกาะเกี่ยวอยู่
พระเจ้าข้า

ตสฺส ภควา ปญฺหิ ปุญฺโง พยาภาสิ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ท้าว
สักกเทวราชกราบทูลถามปริศนาดังที่แสดงมาแล้วนั้น จึงทรงพยากรณ์แก้ไขว่า ดู
ก่อนพระองค์ผู้เป็นจอมเทพเจ้าทั้งหลาย เทพยดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์
เป็นอันมาก ซึ่งล้วนแต่ไม่อยากมีเวร ไม่อยากมีโทษ ไม่อยากมีข้าศึก ไม่อยากมี
พยาบาท แต่ก็ยังมีเวร มีโทษ มีข้าศึก มีพยาบาทอยู่ ข้อนั้นเป็นเพราะมีความริษยา
และความตระหนี่เป็นเครื่องเกาะเกี่ยวชักจูง ท้าวสักกกรินทรเทเวศรได้ทรงสดับคำ
วิชันนาแก้ปัญหามูลของสมเด็จพระโลกเชฏฐเจ้าอย่างนั้นแล้ว ก็ทรงผ่อง
แผ้วยินดี กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอนเป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า
ข้าพระองค์ได้ฟังปัญหาพยากรณ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าขอนแล้วกสันตสังสัย

ครนท้าวสหัสสนันนกราบทูลอย่างนั้นแล้ว จึงทูลถามปัญหาต่อขึ้นไป ดังจัก
ยกขึ้นแสดงในกัณฑ์ข้างหน้า ส่วนในกัณฑ์ของดพระบาลีไว้เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งสัจกปัฏฐสูตร ในคัมภีร์สมังคล-
วิลาสินีว่า คำว่า เพราะมีอะไรเป็นเครื่องเกาะเกี่ยวนั้น คือ เพราะมีอะไรเป็น
เครื่องผูกพัน ฯ คำว่า ไม่อยากมีเวรนั้น คือ ไม่อยากมีความกระทบกระทั่งกับ

ผู้ใด ๆ คำว่า ไม่อยากมีโทษนั้น คือ อยากพ้นจากถ้ออาวุชและชนุ ๆ
 คำว่า ไม่อยากมีข้าศึคนั้น คือ ไม่อยากมีศัตรู ๆ คำว่า ไม่อยากมีพยาบาทนั้น คือ
 อยากปราศจากโทมนัส ๆ อธิบายว่า สัตว์โลกทั้งหลาย ล้วนแต่ไม่อยากมีเวร
 กับผู้ใด ไม่อยากให้มีเรื่องโกรธเคืองกับผู้ใด อยากอยู่สุขสบายเท่านั้น จึงให้ทาน
 และทำการบูชา แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังไม่ได้สมประสงค์ ๆ คำว่า ความริษยา ได้แก่
 ความ嫉เคียดสมบัตินของผู้อื่น คำว่า ความตระหนี่ ได้แก่ ไม่อยากให้สมบัติของตน
 ทั่วไปแก่คนอื่น ๆ ความริษยาและความตระหนี่ทั้ง ๒ นี้ มีพิสดารอยู่ในคัมภีร์
 พระอภิธรรม

โทษแห่งความตระหนี่อาวาส ต้องเกิดเป็นยักษ์ หรือเปรต ทุนกองหยาก
 เข่ออยู่ทออาวาสนั้น ๆ โทษแห่งความตระหนี่ตระกูล ทำให้ภิกษุผู้ตระหนี่
 ตระกูลอุปัฏฐากนั้น เกิดความเสียใจ ในเมื่อเห็นตระกูลอุปัฏฐากของตนทำบุญ
 แก่คนอื่น บางทีถึงกับมีโลหิตพลุ่งออกจากปากบ้าง ลงท้องบ้าง ไข้ขาดเป็น
 ท่อนน้อยท่อนใหญ่บ้าง ๆ โทษแห่งความตระหนี่ลาภ ไม่อยากให้ลาภของสงฆ์
 และคณะทั่วไปแก่ผู้อื่น อยากบริโภคแต่ลำพังตัวผู้เดียว ทำให้เกิดเป็นยักษ์
 หรือเปรต หรืออุhellอม ๆ โทษแห่งความตระหนี่ชื่อเสียง และตระหนี่ปริยัติ-
 ธรรมนั้น ทำให้เกิดเป็นคนมีชื่อเสียงไม่ดี และเป็นคนโง่เขลา ๆ ความตระหนี่
 ชื่อเสียงนั้น ได้แก่อยากให้มีผู้สรรเสริญตนอย่างเดียว ไม่อยากให้เกิดข้องการ
 สรรเสริญผู้อื่น ๆ ความตระหนี่ปริยัติธรรมนั้น ได้แก่ไม่อยากบอกความรู้ให้
 แก่ผู้ใด ๆ อีกนัยหนึ่ง โทษแห่งความตระหนี่อาวาสนั้น ทำให้เกิดในโลห-
 กุมภันรก ๆ โทษแห่งความตระหนี่ตระกูลอุปัฏฐากนั้น ทำให้มีลาภผลน้อย ๆ
 โทษแห่งความตระหนี่ลาภ ทำให้เกิดในนรกอันเต็มไปด้วยขุณฺณ ๆ โทษแห่ง
 ความตระหนี่ชื่อเสียงนั้น ทำให้มีชื่อเสียงในที่ตนเกิดแล้วนั้น ๆ ๆ โทษแห่งความ
 ตระหนี่ธรรมนั้น ทำให้เกิดในนรกอันเต็มไปด้วยขุณฺณร้อน ๆ น่าฟังกล้วนก็หนา

ก็แลความริษยาและความตระหนี่ทั้งสองนี้ ต้องละได้ด้วยโสตาปัตติมรรคญาณ
 ถ้ายังละไม่ได้ตราบใด ก็ไม่พ้นจากโทษทุกข์ภัยต่าง ๆ มีความมัวเมาเป็นต้น
 อยู่ตราบนั่น ๆ สมเด็จพระมณเฑียรราชได้ทรงสดับคำวิสัชนาบัญญัติข้อปฐม

ตั้งแล้ว จึงกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าพระองค์สิ้นความสงสัยแล้ว
ตั้ง สนทนोकความในอรรถกถาตอนนเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยายเป็นปจฉาวิธาน คล้ายกับพระ
ธรรมเทศนา ๒ ธรรมาสันฉะนัน คือ แสดงให้เหมือนพระเทศน์ ๒ ธรรมาสัน
ฉะนัน เพื่อให้รู้สึกว้าแรง และเข้าใจกว้างขวาง แก่พุทธศาสนิกชนทั้งปวง
สืบต่อไป มีเนื้อความตามนัยเทศนาว่า สมเด็จพระนรินทราธิราชเจ้า ได้กราบทูล
ถามสืบต่อไปว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ความริษยานั้น ได้แก่สิ่งอันใด ๆ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบว่า คุณอนท้าวสหัสสนันท์เทวราช ความริษา
นั้น ได้แก่ความไม่ยินดีในสักการะ ความเคารพ ความนับถือ ความกราบไหว้
ความบูชาของผู้อื่น คือ ได้แก่ความไม่ยินดีในเมื่อเห็นผู้อื่นได้ลาภยศสรรเสริญ
มณคนเคารพ นับถือ กราบไหว้บูชา ไม่อยากไดยินได้ฟังว่าผู้อื่นได้ดี หรือผู้
ใดดี ไม่อยากร้ออยากเห็นว่าผู้อื่นได้ดี ผู้ใดดี เวลาพบเห็นกันลุดไม่เต็มตา
คล้ายกับเห็นของโสโครก หรือคล้ายกับพ่นนเบนเสียนหนามแทงตา เวลาไดยิน
ผู้อื่นสรรเสริญผู้อื่น ก็ไม่อยากฟัง มีอาการดังประหนึ่งว่าเสียงนั้นครดหูเข้าไป
อนันเรียกว่าความริษา ขยายความออกไปอีกว่า ก่อนแต่ผู้อื่นยังไม่ได้ดี ตัวก็
ไม่อยากจะไยดี หาอุปายเกียดกันไว้ แต่เมื่อเกียดกันไม่ไหวก็ยิ่งเพิ่มความไม่
ยินดีอกมาก ๆ เมื่อว่าตามลักษณะแล้ว ความริษยานั้น ได้แก่ความดิเตียน
สมบัติของผู้อื่น ถึงผู้อื่นจะได้ดีควรสรรเสริญอย่างไรก็ตาม ตัวก็ยังนึกด้อยว่าไร
ไม่ยินดียินดีต่อผู้อื่นเลย ตั้งน ๆ ท้าวโกสยจึงทูลถามต่อไปว่า ข้าแต่พระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ก็ความริษยานั้นทำให้โลกเป็นศัตรูกันได้อย่างไร ? สมเด็จพระจอม
ไตรศาสดาตรัสตอบว่า ทำให้โลกเป็นศัตรูกันได้อย่างไร คือ เมื่อริษาเขา ถ้าเขา
รู้ตัวเขาก็จะต้องริษยาตอบ ลงท้ายก็ต้องทำความฉิบหายให้แก่กัน ๆ ท้าวหม้วน
จึงทูลซักว่า ถ้าฝ่ายที่ถูกริษยาไม่รู้ตัว หรือว่ารู้แต่ไม่ริษยาตอบแล้ว จะเป็น
อย่างไร พระพุทธเจ้าข้า ๆ ตรัสตอบว่า ถ้าอย่างนั้นก็ต้องเป็นเหมือนกับคบบมือ

ข้างเดียว ไม่ทำให้ฉิบหายอย่างร้ายแรง เพราะเมื่อข้างหนึ่งไม่ตอบ อีกข้างหนึ่งก็อาจสงบลงทีละน้อย ๆ เว้นแต่เป็นคนพาลเท่านั้น ถ้าฝ่ายที่ถูกริชยาไม่เมตตา หรือมุกตาต่อฝ่ายที่ริชยาแล้ว ก็ยังทำให้ฝ่ายริชยา รสคิดว่าตนเป็นฝ่ายผิดเร็วขึ้น ๆ ถ้าความริชยาแก่กลางชน ถึงกับทำร้ายชีวิตผู้อื่น ซึ่งไม่มีความผิดแล้ว ก็ต้องได้รับโทษในปัจจุบัน ๑๐ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่งโดยเร็วพลัน ทั้งได้รับโทษในอนาคตอีกประการหนึ่งด้วย ฯ โทษในปัจจุบัน ๑๐ ประการนั้น คือ เกิดทุกข์-เวทนา กล้าแข็ง ๑ เกิดเสื่อมเสียทรัพย์สินสมบัติและชื่อเสียง ๑ ถูกทำร้ายร่างกาย ๑ เจ็บป่วยหนัก ๑ มิจิตพึงชานเป็นไปบ้า ๑ ผิดต่อราชการหรือรับราชการภัย ๑ ถูกกล่าวต่ออย่างร้ายแรงด้วยเรื่องของคนอื่น ๑ ทรัพย์สินย่อยยับ ๑ ไม่มีใครนับถือเป็นญาติ ๑ ถูกไฟไหม้บ้านเรือน ๑ ฯ โทษในอนาคตนั้น ได้แก่ ตายไปตกนรก ฯ แต่การริชยาเพียงอย่างเดียว ไม่ถึงกับฆ่าผู้อื่นก็ไม่ได้รับโทษดังแสดงมา

สมเด็จพระนรินทรราชาเจ้า จึงทูลถามต่อไปว่า ทำอย่างไรโลกจึงจะไม่ริชยากัน สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าตรัสตอบว่า ต้องพิจารณาโทษของความริชยาให้มาก จนให้เกลียดความริชยา ให้กลัวความริชยา เหมือนกับเกลียดของโสโครก เหมือนกับกลัวอสรพิษฉะนั้น หรือหัดคิดจนให้เห็นว่า เรากับคนอื่น หัวอกอันเดียวกัน คือ อยากได้ความดีความสุขเหมือนกัน ถ้าไม่ได้ก็เสียใจได้ก็ดีใจ หรือไม่คิดอย่างนี้ ก็ควรคิดว่า เขาได้ดีเพราะความดีของเขา เพราะบุญวาสนาของเขา ถ้าเราอยากได้ดี เราก็ควรทำดี จึงจะสมประสงค์ ต้องทำอย่างทั่วมานั้น โลกจึงจะไม่ริชยากัน แต่ว่าคงละความริชยายังไม่ขาด ต้องมีบางเป็นบางครั้ง จะละให้ขาดทีเดียวก็ต่อเมื่อได้บรรลพระโสดาปัตติมรรค ฯ ถ้าโลกยังมีความริชยากันอยู่ ฝ่ายที่ถูกริชยาถ้าจะตัวจะอย่างไรดี ฯ อย่างริชยาตอบ ให้นึกว่าความริชยาเป็นของไม่ดี ใครคิดขุ่นเคืองของคนนั้น จะให้โทษแก่คนนั้นเอง อย่างน้อยก็ทำให้เขาไม่สบายใจ เสียเวลาที่เขาจะคิดทางอื่น ถึงเขาจะริชยาเราสักเท่าใด ก็ไม่อาจทำลายความดี คือ บุญกุศลสุจริต มีทาน ศีล ภาวนาเป็นต้นของเราให้เสียไปได้ ถ้าไม่นึกอย่างนี้ให้นึกว่า เขาริชยาเรา ขอให้เขาเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปเถิด ให้นึกแผ่เมตตาต่อเขาอย่างนี้ไป จึงจะอาจต่อสู้เขาได้ชัยชนะะ ตัวอย่าง

ตั้งเรื่องนางสาวมาวกับนางมาคันทิยา มาแบพิตร ๆ สมเด็จพระรัตนธรรมาธิบดี
จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า การที่พระองค์ทรงวิสัญญามาแล้วนี้
ประโยชน์แก่เทพตามนุษย์มากนักหนา ควรที่เทพตามนุษย์จะปฏิบัติตาม อย่าให้
มีความริษยาอาชรรย์ต่อกัน เมื่อมีผู้ริษยาต่อเรา เราก็ไม่ควรจะให้มีความริษยาตอบ เมื่อ
เขาโกรธเรา เราก็ไม่โกรธตอบ ไม่ควรสู้ความเลวด้วยความเลว ให้ทำเยี่ยงอย่าง
ราชสีห์ ซึ่งไม่สู้สุกรเพือนคู่ เพราะกลัวคู่จะเพือนตัวฉะนั้น อีกนัยหนึ่ง ให้คำนึง
นึกว่า ธรรมดาคนกิเลสหายาบ มีความริษยาและความโกรธประจำสันดาน ย่อม
เป็นเหมือนก้อนไฟกองใหญ่ไว้ในใจ ถ้าเราริษยาตอบหรือโกรธตอบ ก็เท่ากับเรา
ต่อเอาไฟมาจากเขาฉะนั้น ควรถือตามหลักว่า ให้ชนะความโกรธของผู้อื่นด้วย
ความไม่โกรธตอบ ให้ชนะความไม่ดีของเขา ด้วยความดีของเรา ดังนี้

ก็ความตระหนี่นั้นได้แก่สิ่งใด มีลักษณะหน้าตาอย่างไร มีคำแก้ไขว่า
ความตระหนี่นั้น ได้แก่ความเหนียวแน่น ๆ ลักษณะแห่งความตระหนี่นั้น ได้
แก่ไม่ต้องการให้คนอื่นเกี่ยวข้องกับของ ๆ ตน ๆ หน้าตาของความตระหนี่นั้น คือ
หน้าตาบูดบัง อธิบายว่า ในเวลาเมื่อต้องการของ ๆ ตัว พอตัวจะขี้ได้ก็ขี้
พอตัวจะตวาดได้ก็ตวาด คล้ายกับเสือหวงอาหาร หรือแมวหวงหนูที่จับได้ฉะนั้น
ความตระหนี่นี้มีอยู่ ๕ ประการ คือ ตระหนี่ที่อยู่อาศัย ๑ ตระหนี่ตระกูล ๑
ตระหนี่ลาภ ๑ ตระหนี่ความดี ๑ ตระหนี่ธรรม ๑ ๆ ตระหนี่ที่อยู่อาศัยนั้น
หมายถึงบรรพชิตตระหนี่อาวาสเสนาสนะ ไม่อยากให้พระอาคันตกะมาพักพา
อาศัย ไม่อยากให้ผู้อื่นอยู่ปะปน อยากให้อยู่แต่พวกของตัวเท่านั้น เมื่อจำเป็น
จะต้องให้อยู่ ก็ให้อยู่ในเสนาสนะที่ชำระธุระโทรม หรือเสนาสนะที่คับแคบ
อันหาความสบายมิได้ ๆ ตระหนี่ตระกูลนั้น ได้แก่การที่บรรพชิต หวงตระกูล
อยู่ภูมิกุฎไม่อยากจะให้ใครเข้าไปเกี่ยวข้องกับ กลัวว่าจะไปเลื่อมใสต่อผู้อื่นเสีย ๆ
ตระหนี่ลาภนั้น ได้แก่หวงແหนทางได้ทางดี และหวงແหนสิ่งของที่ได้แล้ว
หวงແหนสิ่งของที่มีอยู่แล้ว ไม่ยินดีเฉลี่ยแบ่งปันแก่ผู้อื่น ทำอาการอย่างประหนึ่ง
ว่านกเขา คือ ธรรมดาคนเขาข่มร้องอยู่บนต้นไม้ไม่ยอมผลว่า ของกู ๆ ดังนี้ แต่
ดอกไม้มิผลไม้นั้นนั้นข่มไม่เป็นของนกเขา ข่มกลายเป็นของนกเหล่าอื่น ข้อนั้น
นั้นใด ธรรมดาคนตระหนี่กตัญญู คือ คนตระหนี่นั้นมิแต่หวงว่า นั้นของกู

นิกของกู แม้แต่ตัวเองจะกินจะใช้ก็เสียดาย เมื่อของเหล่านั้นเป็นอันตราขายไปก็
สูญเปล่า หรือเมื่อตัวตายไปก่อน ของเหล่านั้นก็ต้องตกเป็นของผู้อื่นต่อไป ๆ
ตระหนักรู้ความดั้น ได้แก่ไม่อยากจะใครยกย่องสรรเสริญผู้อื่น เมื่อได้ขึ้นก็คัด
ค้านเสีย หรือสนทนอย่างอื่นแทรกขึ้นมา เพื่อไม่ให้โอกาสเชยชมผู้อื่นได้ ๆ
ตระหนักรู้ธรรมนั้น ได้แก่หวงความรู้ ไม่อยากเป็นครูอาจารย์บอกกล่าวสั่งสอนใคร
ด้วยกลัวว่า จะมีผู้เท่าทันตัว หรือดีกว่าตัวไป ปกปิดไว้ให้เป็นประโยชน์
แก่ตัวผู้เดียวเท่านั้น เช่นคณาจารย์นอกพระพุทธศาสนา บางคนถึงจะสั่งสอน
ความรู้ให้แก่คนอื่น ก็ไม่สั่งสอนให้สิ้นเชิง หรือเช่นแพทย์บางคนหวงยาขนาน
ดีไว้แต่สำหรับตัวเอง เป็นตัวอย่าง

ก็ความตระหนักรู้ประการนั้น อย่างไร มีโทษอย่างไร ? มีคำแก้ไขว่า
ความตระหนักรู้ที่น้อยนั้น มีโทษดังต่อไปนี้ คือ อาจถูกผู้มาขอพักพาอาศัยเฝ้าที่อยู่
ที่อาศัยนั้นเสียก็ได้ หรือไม่อย่างนั้น เวลาตัวไปขอพักพาอาศัยผู้อื่น เขาก็จะ
ไม่ให้พักพาอาศัย ๆ ตระหนักรู้ที่กลั่น ได้แก่ทำให้มีลาภน้อย ๆ ตระหนักรู้
ลาภนั้น มีโทษทำให้มีศัตรูแก่ลาภสักการะที่จะได้มาหรือหมดอยู่ ๆ ตระหนักรู้ความดั้น
มีโทษ คือไม่ได้ขึ้นได้ฟังความดีของผู้อื่น ซึ่งตนควรจะถือเป็นตัวอย่างอันดี ๆ
ตระหนักรู้ธรรมนั้น มีโทษ คือ ความรักตัวมียศนั้น จะต้องเสื่อมสูญสิ้นไป หังตน
จะไม่ได้รับความยกย่องว่า เป็นครูบาอาจารย์ที่ดีของผู้ใด เวลาตัวตายแล้วความ
นั้นก็สูญเปล่า ไม่มีผู้ใดได้รับไว้ให้เป็นประโยชน์ต่อภายหลัง ๆ ตามที่วามาน
เป็นโทษในปัจจุบันที่เห็นได้ด้วยตนเองทั้งนั้น

ส่วนโทษในอนาคตนั้น ก็มตังที่แสดงมาแล้วข้างต้น กล่าวคือ ถ้าบรรพชิต
ตระหนักรู้ที่น้อย เวลาตายแล้วต้องเกิดเป็นยักษ์หรือเปรตทนต์หยาบเขี้ยว อยู่ในอาวาส
นั้นจนกว่าจะสิ้นบาปกรรม ไม่อย่างนั้นก็ตายไปเกิดในโลหกัมภีร์นรก การที่
บรรพชิตตระหนักรู้ที่กลั่น เป็นเหตุให้มีลาภน้อยทั้งในอนาคต และ
ปัจจุบัน ๆ การที่บรรพชิตตระหนักรู้ลาภนั้น ทำให้เกิดเป็นยักษ์ หรือเปรต หรือ
งูเหลือม ไม่อย่างนั้นก็ทำให้ไปเกิดในนรกอันเต็มไปด้วยมูตรคูลและหม่นหมอง
ถ้าภุชสะดีตระหนักรู้ลาภผลของตน ทำให้เกิดเป็นคนยากจนเจ็บใจในภายภาค
หน้า ๆ ตระหนักรู้ความดี คือ ความสรรเสริญนั้น ทำให้เกิดเป็นคนมีผิวพรรณไม่

สวขาม ฯ ตระหนักรรม คือ ความร้น ทำให้งอเกิดในนรกอันเต็มไปด้วย
เถารังอันรุ่มร้อน และทำให้งอเกิดเป็นคณังโง่เขลาในภพภาคหน้า สันคำที่ควร
วิชันนา ในเรื่องความริษยาและความตระหนั เพียงเท่านั้น.
เอว กัม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐที่ ๗๗

คัมภีรที่ทมิณิกาย มหาวรรค

สัฏกปัณฺหสูตร ตอนว่าด้วยปัญฺหาพระอินทร์ ข้อที่ ๒ ถึงข้อที่ ๕

อิติห สกโก เทวานมินโท ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนฺโมทิตฺวา
ภควนฺตํ อุตฺตรํ ปญฺหํ อปฺปจฺฉิ อิสฺสามจฺฉริยํ ปน มารีส กนิทานํ กิสมุทฺธํ
กิชาคํ กิปรํ กิสมิ หิ สติ อิสฺสามจฺฉริยํ โหติ กิสมิ หิ อสฺส
อิสฺสามจฺฉริยํ น โหติติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงสัฏกปัณฺหสูตร กัณฐที่ ๗๗ ว่าด้วยปัญฺหา
พระอินทร์ข้อที่ ๒ จนถึงข้อที่ ๕ ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตาม
สมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสัฏกปัณฺหสูตรที่ ๑ คัมภีร
ทิมนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า สมเด็จพระ
อมรินทราธิราช ทรงแสดงความเปล็ดเพี้ยนขึ้นต่อคำวิชันนาปัญฺหาข้อที่ ๑ ของ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งได้แสดงมาในกัณฐก่อนแล้วนั้น จึงทูลถาม
ปัญฺหาต่อขึ้นไปว่า ข้าแต่พระจอมไตรศาสดาผู้ทรงหาทุกขมิได้ ความริษยาและ
ความตระหนั มีสิ่งใดเป็นต้นเหตุ เมื่อสิ่งไรมียอ ความริษยาและความตระหนั
จึงมี เมื่อสิ่งไรไม่มี ความริษยาและความตระหนัจึงไม่มี ฯ สมเด็จพระผู้มี

พระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า ดูก่อนมหาบพิตร ผู้เป็นอดิศรเทเวศร ความริษยา
และความตระหนง ๒ น มีความรักและความชังเป็นต้นเหตุ เมื่อความรักและ
ความชังมอญ ความริษยาและความตระหนงมอญ เมื่อความรักและความชัง
ไม่มี ความริษยาและความตระหนงก็ไม่มี ฯ ท้าวโกสีย์จึงทูลถามต่อไปว่า
ความรักและความชัง มีสิ่งไรเป็นต้นเหตุ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบ
ว่า ดูก่อนพระองค์ผู้เป็นจอมเทพเจ้าทั้งหลาย ความรักและความเกลียด มี
ความพอใจเป็นต้นเหตุ เมื่อความพอใจมอญ ความรักและความเกลียดจึงมี
เมื่อความพอใจไม่มี ความรักและความเกลียดก็ไม่มี ฯ ท้าวโกสีย์จึงทูลถาม
ต่อไปว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ความพอใจมีสิ่งไรเป็นต้นเหตุ เมื่อสิ่ง
ไรมอญ ความพอใจจึงมอญ เมื่อสิ่งไรไม่มี ความพอใจจึงไม่มี ฯ สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า ความพอใจมีความนึกเป็นต้นเหตุ เมื่อความ
นึกมอญ ความพอใจจึงมอญ เมื่อความนึกไม่มี ความพอใจก็ไม่มี ฯ ท้าว
โกสีย์จึงทูลถามต่อขึ้นไปว่า ก็ความนึกมีสิ่งไรเป็นต้นเหตุ เมื่อสิ่งไรไม่มี ความ
นึกจึงไม่มี ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ความนึกมีกรรมเครื่อง
เนนชาเป็นต้นเหตุ เมื่อกรรมเครื่องเนนชามอญ ความนึกจึงมี เมื่อกรรมเนนชา
ไม่มี ความนึกก็ไม่มี ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีตอนนเพชงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสัทกัมปัญหสูตร ในคัมภีร์สมังคล-
วิลาสินีว่า ความตระหนงมีสัวและสังขารอันเป็นทริกเป็นต้นเหตุ ส่วนความ
ริษยา มีสัวและสังขารอันไม่เป็นทริกเป็นต้นเหตุ อีกอย่างหนึ่ง ความตระหน
และความริษยาทั้ง ๒ น มีสัวและสังขารอันเป็นทริก และไม่เป็นทริกเป็น
ต้นเหตุ ฯ สำหรับบรรพชิต มีสัทธาหารกเป็นต้นเป็นทริก ส่วนคฤหัสถ์
นมนบุตรเป็นต้น และมีสัวของเลียง เช่นช้างมาเป็นต้นเป็นทริก ฯ เมื่อผู้ใด
ไม่เห็นพวกนั้น หรือสัวเหล่านั้นแม้เพียงครู่เดียวก็ไม่อาจทนอยู่ได้ ฯ ผู้ที่
เห็นผู้อื่นใดดีกว่าตนเป็นทริกเช่นนั้น ขอมมความริษยา เวลาผู้นั้นร้องขอว่า ข้าพเจ้า

มกจที่จะต้องใช้สัตว์เช่นนั้น ขอให้ข้าพเจ้าข่มสักรหนึ่งเกิด ก็ไม่อาจให้ได้
 ได้เกิดความแค้นขุ่นแค้นว่า มันจกลำบากหรือมันจกรำคาญ ฯ เป็นอันว่า
 ความริษยาและความตระหนี่ ๒ น มีสัตว์อันเป็นทรกเป็นต้นเหตุอย่างนี้ ฯ
 ทวามสังขารอันเป็นทรกเป็นต้นเหตุนี้ สำหรับภิกษุก็หมายเอาบริวาร มีบาตร
 จีวรเป็นต้น สำหรับคฤหัสถ์ก็หมายเอาสิ่งของต่าง ๆ มีเครื่องแต่งตัวเป็นต้น ฯ
 เวลาได้เห็นผอนไต่สังของเช่นนั้น ข้อมเกิดความริษยาว่า ขอย่ำให้สังนมแถม
 เวลาผอนขอกก็เกิดความตระหนี่ว่า เรากกรักสัง เรากใช้สัง เราไม่อาจให้สัง
 เวลาผอนขอกก็เกิดความตระหนี่ว่า เรากกรักสัง เรากใช้สัง เราไม่อาจให้สัง
 ได้ ฯ อย่างนี้แหละจึงเรียกว่า ความริษยาและความตระหนี่ มีสังขารเป็นต้นเหตุ
 บุคคลเห็นสัตว์และสังขารอันไม่เป็นทรกดังทว่าแล้ว เกิดความริษยาว่า ถ้าสัตว์
 และสังขารเหล่านั้น ไม่เป็นทรกของผมนั้น เพราะเป็นของตรงกันข้ามกับกิเลส
 ทั้งหลาย ยกเราเสียแล้วก็ไม่มีการได้ของเช่นนั้น เวลาผอนขอย่อม ก็เกิด
 ความตระหนี่ให้ข่มไม่ได้ ฯ อย่างนี้แหละเรียกว่า ความริษยาและความตระหนี่
 มีสัตว์และสังขารอันไม่เป็นทรกเป็นต้นเหตุ

คำว่า มีความพอใจเป็นต้นเหตุนี้ หมายความว่า ความพอใจ ๕ ประการ คือ
 ความพอใจในการแสวงหา ๑ ความพอใจในการได้ ๑ ความพอใจในการใช้
 สอย ๑ ความพอใจในการสะสม ๑ ความพอใจในการสละ ๑ ฯ ความพอ
 ใจในการแสวงหานั้น ได้แก่ความพอใจในการพอใจแสวงหา รูป เสียง กลิ่น
 รส โผฏฐัพพะ และทรัพย์สินสมบัติ ฯ ความพอใจในการได้นั้น ได้แก่ความ
 พอใจในการได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และทรัพย์สินสมบัติ ฯ
 ความพอใจในการบริโภคว่าสอยนั้น ได้แก่ความพอใจในการบริโภคว่าสอย รูป
 เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และทรัพย์สินสมบัติทั้งปวง ฯ ความพอใจ
 ในการสะสมนั้น ได้แก่ความพอใจในการสะสมทรัพย์สินสมบัติไว้ เพื่อจักได้อาศัย
 ในเวลามีภัยอันตรายข้างหน้า ความพอใจในการสละนั้น ได้แก่ความพอใจ
 สละทรัพย์สินสมบัติของตนให้แก่ชายข้าง นามว่า นายรถ และพวกธนูดด้วยคิดว่า
 พวกกนจักรรักษาเรา จักคุ้มครองเรา จักรักใคร่เรา จักห้อมล้อมเรา ฯ
 ความพอใจ ๕ ประการนี้ เมื่อรวมลงก็คงได้ใจความว่า ตัณหาเท่านั้น

คำว่า มีความนุกเป็นต้นเหตุ นั้น ได้แก้ความนุกตัดสินด้วยตณหาและทัญญี ๑ ตณหานั้นมี ๑๑๘ ประการ ทัญญีนั้นมี ๖๒ ประการ ๑ การกำหนดอารมณ์อันเป็นที่น่าปรารถนา และไม่เป็นที่น่าปรารถนา เป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก ด้วยอำนาจตณหานี้ย่อมไม่มี ๑ เพราะเหตุว่า อารมณ์นั้น ย่อมเป็นที่ปรารถนาของคนบางคน ไม่เป็นที่ปรารถนาของคนบางคน เช่นพระราชาในปัจฉินตชนบท และพระราชาในมัชฌิมประเทศ ต่างก็ชอบคนละอย่าง คือ พระราชาในปัจฉินตประเทศ ก็ชอบเนอบา สัตว์บา แต่พระราชาในมัชฌิมประเทศ หาทชอบเนอบา สัตว์บาไม่ ๑ การกะสังได้ไว้ด้วยตณหานี้ว่า จักให้รูปแทน จักให้กลิ่นแทน จักให้รสแทน จักให้โณภูัพพะแทน จักให้เราแทน จักให้ผู้อื่นแทน จักเก็บไว้แทน จักบริจาคแทนแทน เรียกว่า ตัดสินด้วยความนุก ๑ เพราะฉะนั้นจึงว่า ความพอใจมีความนุกเป็นต้นเหตุ

คำว่า ธรรมเครื่องเน้นช้านั้น ได้แก้ตณหา มานะ ทัญญี ๑ ตณหานี้ มีอยู่ ๑๑๘ ประการ ๑ มานะนั้น มีอยู่ ๘ ประการ ๑ ทัญญีนั้น มีอยู่ ๖๒ ประการ ๑ ในพระสูตรนี้ หมายเครื่องเน้นซ้ำในตณหา ๑ เพราะเหตุไรตณหาจึงเรียกว่า เครื่องเน้นซ้ำ เพราะเหตุว่า ตณหานี้ เป็นเหตุให้ถึงความมัวเมา สิ้นเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ฉัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในฉัมมัตถาธิบาย ขยายเป็นสกวาทิ ปรวาทิ แทน ท้าวโกสีย์สักกเทวราช และสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชกราบทูลถามสมเด็จพระบรมศาสดาว่า ข้าแต่พระสคตศาสดา ความริษยาและความตระหนักรัง ๒ นี้ เกิดขึ้นเพราะสิ่งไร สิ่งไรทำให้เกิด สิ่งไรเป็นต้นเหตุ พระพุทธเจ้าข้า ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า เกิดขึ้นเพราะความรักเป็นต้นเหตุ ความรักและความเกลียด ทำให้เกิดขึ้น ความรักและความเกลียดเป็นต้นเหตุ ๑ ท้าวสหัสเนตรจึงทูลซักต่อไปว่า คำว่า ความรักและความเกลียดนั้น หมายรักอะไร เกลียดอะไร พระเจ้าข้า ? สมเด็จพระ

บรมศาสดาตรัสตอบว่า หมายรัถสัตว์และสังขาร เกลียคสัตว์และสังขาร ฯ
 จึงทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า คำว่า สัตว์และสังขารทั้ง ๒ คำนี้ยัง
 เป็นภาษามคธอยู่ ผู้เข้าใจก็มี ผู้ไม่เข้าใจก็มี เพราะฉะนั้น จึงขอทูลถามว่า
 คำว่า สัตว์นี้ แปลว่าอย่างไร ? ตรัสตอบว่า ดูก่อนมหาบพิตร คำว่า สัตว์
 แปลว่า ผู้คิด หรือผู้ขง ฯ ทูลถามว่า คิดอะไร ขงอะไร พระ
 พุทธเจ้าข้า ? ตรัสตอบว่า คิดเหยื่อของเหยื่อขิมหาบพิตร ฯ อะไรเป็นเหยื่อเล่า
 พระพุทธเจ้าข้า ? กามคุณ ๕ ขี เป็นเหยื่อมหาบพิตร ฯ กามคุณ ๕
 ได้แก่อะไรเล่า พระพุทธเจ้าข้า ? ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โสภณัพพะขิม
 มหาบพิตร ฯ ก็รูป เสียง กลิ่น รส โสภณัพพะเล่า ได้แก่อะไร
 พระเจ้าข้า ? ดูก่อนมหาบพิตร รูป ได้แก่สิ่งที่แลเห็นด้วยตา มิวินญาณบ้าง
 ไม่มีวิินญาณบ้าง ทมิวิินญาณนั้น ได้แก่คนและสัตว์ดิรัจฉานเป็นต้น ฯ ที่
 ไม่มีวิินญาณนั้น ได้แก่ต้นไม้ ภูเขา เหย้าเรือน เรือกสวน ไร่นา ผ้า
 ผ่อน เงินทองเป็นต้น ฯ ส่วนเสียง กลิ่น รส โสภณัพพะนั้น ก็ได้แก่
 เสียง กลิ่น รส โสภณัพพะ ของสิ่งที่มีวิินญาณและไม่มีวิินญาณตามที่กล่าว
 แล่นั้น ฯ พระอินทร์จึงทูลถามต่อไปว่า ก็กามคุณ ๕ ตามทวามานหรือเป็น
 เหยื่อ พระพุทธเจ้าข้า ? สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า กามคุณทั้ง ๕
 นั้นแหละเป็นเหยื่อมหาบพิตร ฯ ก็คำว่า เป็นเหยื่อหมายความว่าอย่างไร พระ
 เจ้าข้า ? หมายความว่า เป็นเครื่องล่อให้ติด เหมือนกับเหยื่อล่อปลาขิม
 มหาบพิตร ฯ อ้อหมายความว่า เป็นเครื่องล่อให้ติด ล่ออะไรให้ติด พระ
 พุทธเจ้าข้า ? ล่อสัตว์ ซึ่งแปลว่า ผู้คิดหรือผู้ขงขิมหาบพิตร ฯ ก็คำว่าสัตว์
 ซึ่งแปลว่า ผู้คิดหรือผู้ขงเล่า ขให้เห็นชัด ๆ พึงง่าย ๆ ว่า ได้แก่อะไร ?
 ได้แก่พวกที่มีวิินญาณทั้งชั้นต่ำ ชั้นกลาง ชั้นสูง คือ สัตว์นรก เปเรต
 อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน มนุษย์ เทพบุตร เทพธิดาทั้งปวง ฯ ก็สัตว์นรก
 เปเรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน มนุษย์ เทพบุตร เทพธิดาเหล่านั้น ต่างก็มีรูป เสียง
 กลิ่น รส โสภณัพพะ ซึ่งจัดเป็นกามคุณ ๕ ย่อมมีใช่หรือ พระเจ้าข้า ? ข
 มหาบพิตร ฯ ถ้าอย่างนั้น ก็ไม่มีอะไรเป็นเหยื่อ ไม่มีอะไรเป็นผู้คิดนะข
 พระเจ้าข้า เพราะสัตว์ก็ได้แก่กามคุณ ๕ ซึ่งเป็นเหยื่อ กามคุณ ๕ ซึ่งเป็น

เหยื่อเล่า ก็คือ สัตว์ ๑ สัตว์นรก เปต อสุรกาย ติรัจฉาน มนุษย์ เทพบุตร เทพธิดา จะเรียกว่า เป็นสัตว์ก็ได้ เรียกว่า เป็นเหยื่อก็ได้ ยกตัวอย่างใกล้ๆ เช่น บุรุษ สตรี ฝ่ายไหนเป็นเหยื่อ ฝ่ายไหนเป็นผู้คิดเล่า พระเจ้าข้า ? ครั้นตอบว่า มหาบพิตรเข้าใจผิดเสียแล้ว คำว่า สัตว์ ซึ่งแปลว่า ผู้คิด กับคำว่า กามคุณ ๕ ซึ่งเป็นเหยื่อนั้น ไม่ใช่ออย่างนี้ ๑ เป็นแต่อาศัยกันอยู่เท่านั้น คือ คำว่า สัตว์ หมายถึงธรรมชาติอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในสัตว์นรก เปต อสุรกาย ติรัจฉาน มนุษย์ เทพบุตร เทพธิดา ธรรมชาติชนิดนั้น คือ จิต ใจ วิญญาณ ส่วนกามคุณ ๕ นั้น หมายถึงอาการภายนอกของจิตใจวิญญาณ ซึ่งได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะต่างหาก แต่โลกมักเรียกรวมกันหมดว่าสัตว์ เมื่อว่าตามทางปรมัตถ์แล้ว เป็นของแยกกัน คือ คำว่า สัตว์ ซึ่งแปลว่า ผู้คิดผู้ขันธ์ นั้น หมายถึงจิต ใจ วิญญาณ ซึ่งเป็นของภายใน คำว่า กามคุณ ๕ นั้น หมายถึงของภายนอก โดยเหตุนี้ ขันธ์ ๕ จึงย่อยลงเป็น ๒ คือ เป็นภายในกับใจเท่านั้น ๑ อีกนัยหนึ่ง คำว่า สัตว์ หมายถึงสภาพทมวณญาณ คำว่า กามคุณ ๕ หมายถึงอาการของสภาพ ทมวณญาณและไม่มีวณญาณ ตามทอชบายมานี้ เป็นเครื่องชี้ให้เห็นชัดว่า คำว่า สัตว์ซึ่งแปลว่าผู้คิด กับคำว่า กามคุณ ๕ ซึ่งเป็นเหยื่อนั้น ต่างกัน ๑ โดยเหตุนี้ ปัญหาว่าบุรุษกับสตรี ข้างไหนจะเป็นเหยื่อของกันนั้น มีคำแก้ว่า ต้องเป็นเหยื่อของกันและกัน คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะของบุรุษ ก็เป็นเหยื่อ คือ เครื่องล่อใจของสตรีให้คิดหวั่น ฝ่าย รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะของสตรี ก็เป็นเหยื่อเครื่องล่อใจบุรุษให้คิด โดยที่สุดแต่รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะของตัวเอง ก็เป็นเครื่องล่อใจของตัวเองให้รักให้ชอบ เข้าใจหรือยังมหาบพิตร ๑ ตอนนั้นเข้าใจแล้ว พระพุทธเจ้าข้า แต่ยังไม่เข้าใจในตอนต่อไป คือพระองค์ทรงวิสัชนาไว้ว่า ความริษยา และความตระหนี่เกิดขึ้น เพราะความรักและความเกลียดกันนั้น เป็นอย่างไร ? ทรงวิสัชนาแก้ไขว่า เป็นอย่างนี้ คือ ถ้ามีผู้อื่นใดคน หรือสัตว์สิ่งของ ซึ่งตนรักใคร่ชอบใจ ก็เกิด

ความริษยาขึ้นทันที ถ้าเขาขังไม่ได้ เป็นแต่เขายังพยายามอยู่ ก็หาอบายเกียจกัน
 เขาเสีย ไม่อยากให้เขาได้ ไม่อยากให้เขาดี อันนี้เรียกว่า สิ่งรักหรือความรักเป็น
 เหตุให้เกิดริษยา ส่วนความตระหนี่นั้น เกิดขึ้นในเมื่อมีผู้ต้องการคนหรือสัตว์
 หรือที่ หรือสิ่งของอันเป็นที่รักใคร่ชอบใจของตน เช่น บุตร ภรรยา หรือโค
 กระบือ เป็นต้น ที่ตนรักใคร่พอใจ ตนก็ไม่พอใจจะยกให้แก่ผู้อื่น อันนี้เรียกว่า
 ความรักเป็นให้เกิดความตระหนี่ ฯ ส่วน คน สัตว์ ที่ สิ่งของ ซึ่งตนเกลียดชัง
 นั้น ถ้ามีผู้รักใคร่ชอบใจ ตนก็ไม่ชอบใจด้วย ไม่พอใจด้วย ไม่ยินดีด้วย
 มีแต่อยากเกียจกันไม่ให้มีใครชอบ เรียกว่า ความเกลียดทำให้เกิดความริษยา ฯ
 สิ่งที่ตนเกลียด แต่เมื่อถือว่าเป็นของ ๆ ตน ก็ไม่อยากยกให้แก่ใคร ไม่อยากให้
 โดยถือว่าเป็นของ ๆ ตนก็มี ไม่อยากให้โดยถือว่าเป็นของไม่ดีก็มี อันนี้เรียกว่า
 ความเกลียดทำให้เกิดความตระหนี่

ท้าวโกสีย์จึงกราบทูลต่อไปว่า เป็นอันได้ใจความว่า ความรักและความ
 เกลียด เป็นเหตุให้เกิดความริษยาและความตระหนี่แล้ว ก็ความรักและความ
 เกลียดทั้ง ๒ นั้น เกิดขึ้นเพราะอะไร พระพุทธเจ้าข้า ? สมเด็จพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าตรัสตอบว่า เกิดขึ้นเพราะความพอใจชิมหาบพิตร ฯ ก็คำว่า ความ
 พอใจนั้น หมายความว่า ความพอใจในสิ่งอะไรบ้าง พระเจ้าข้า ฯ ตรัสตอบว่า หมาย
 ความพอใจในการแสวงหา ๑ ความพอใจในการได้ ๑ ความพอใจในการบริโภคร ๑
 ความพอใจในการเก็บงำ ๑ ความพอใจในการสละ ๑ ฯ ก็ความพอใจ ๕ อย่างนั้น
 เป็นเหตุให้เกิดความรักและความเกลียดได้อย่างไร พระเจ้าข้า ? ได้อย่างนี้
 คือ ความพอใจในการแสวงหานั่น ถ้าแสวงหาพบปะสิ่งที่ไม่ต้องการก็เกิดความ
 เกลียด ฯ ถ้าได้ของที่ต้องประสงค์ ก็เกิดความรัก ถ้าได้ของที่ไม่ต้องประสงค์
 ก็เกิดความเกลียด ฯ ถ้าบริโภครของที่ถูกใจก็เกิดความรัก ถ้าได้บริโภครของ
 ที่ไม่ถูกใจ ก็เกิดความเกลียด ฯ ถ้าของที่เก็บไว้นั้นเป็นของดี ก็เกิด
 ความรัก ถ้าเป็นของไม่ดี ก็เกิดความเกลียด ฯ ถ้าของที่แจกจ่ายให้คนอื่น
 เป็นของมีประโยชน์ ก็เกิดความรัก ถ้าเป็นของไม่มีประโยชน์ ก็เกิดความ
 เกลียด ฯ รวมใจความว่า อารมณ์ในโลกทั้งสาม เมื่อย่อลงก็คงเป็น ๒
 คือ อริยารมณ์ อันได้แก่สิ่งที่รักใคร่พอใจ ๑ อริยารมณ์ อันได้แก่สิ่งที่ไม่รัก

ใคร่พอใจ • การแสวงหา การได้ การบริโภค การเก็บงำ การแบ่งปันนั้น เป็น
 สิ่งพอใจของคนทั่วไป ข้อมพอใจในการแสวงหา พอใจในการบริโภค พอใจใน
 การเก็บงำ พอใจในการแบ่งปัน ฯ ถ้าสิ่งแสวงหา และสิ่งที่ได้มา สิ่งตน
 บริโภคใช้สอย สิ่งตนเก็บงำ สิ่งตนแบ่งปันให้ผู้อื่นนั้น เป็นอนิฏฐารมณ์ที่
 ก่เกิดความรัก ถ้าเป็นอนิฏฐารมณ์ที่ไม่ดี ก่เกิดความเกลียดเป็นอย่างนั้นแล
 มหาบพิตร

สมเด็จพระอินทร์จึงทูลถามต่อไปว่า ก็ความพอใจ ๕ อย่างนั้น เกิดขึ้น
 เพราะอะไร พระเจ้าข้า ? สมเด็จพระบรมศาสดาสตฺสตอบว่า เกิดขึ้น เพราะ
 ความนึกชิมหาบพิตร ฯ จึงทูลถามว่า ความนึกนั้น หมายความว่าความนึกในฝ่ายชั่ว
 ซึ่งเรียกว่า อกุศลวิคก อย่างนั้นใช่หรือไม่ พระพุทธเจ้าข้า ? คริสฺสตอบว่า ใช่ ฯ
 แต่หมายเพียงอกุศลวิคก ซึ่งเรียกว่า กามวิคกเท่านั้น กามวิคกนั้น คือ ความ
 นึกถึงกามคุณ ๕ ไว้ว่า ท่านจักเป็นส่วนรูป ท่านจักเป็นส่วนเสียง ท่านจัก
 เป็นส่วนกลิ่น ท่านจักเป็นส่วนรส ท่านจักเป็นส่วนโณภูัพพะ ท่านจักเป็น
 ของเรา ท่านจักเป็นของผู้อื่น ท่านจักเก็บไว้ ท่านเราจักให้ ดังนี้ ฯ ก็ความ
 นึกกะไว้ ดังทว่าแล้วนั้น เป็นเหตุให้เกิดความพอใจ ๕ อย่างนั้น ได้อย่างไร ฯ ได้
 อย่างนี้ คือ เมื่อบุคคลนึกกะของที่มีอยู่ไว้เป็นส่วนๆ ดังทว่ามาแล้วนั้น จะรู้สึก
 ว่าเท่าที่มีอยู่นั้นน้อยไป ยิ่งนึกกะไว้มากเท่าใด ก็จะยิ่งเห็นว่า เท่าที่มีอยู่นั้นน้อยไป
 เช่น ผู้มีทรัพย์อยู่พันหนึ่ง เมื่อกะให้เป็นส่วนบำรุงรูป คือ บำรุงเหยาเรือนเป็นคัน
 และบำรุงเสียง คือ ซื้อเครื่องประโคมต่างๆ มีดนตรีเป็นคัน บำรุงกลิ่น เป็นต้นว่า
 ซ่อน้ำหอม บำรุงรส เป็นต้นว่า ซ้ออาหารบริโภค บำรุงโณภูัพพะ เป็นต้นว่า
 ซ้อเครื่องนุ่งห่ม และให้คนอื่นมีบุตรภรรยาเป็นคันบ้าง เก็บไว้บ้าง ทำทุนบ้าง ก็จะ
 เห็นว่า เงินพันหนึ่งนั้นเป็นของน้อย จะนึกอยากได้เพิ่มเติมให้มากขึ้นไปอีก ถ้าได้
 มาสมประสงค์ก็ดีใจ ถ้าไม่ได้สมประสงค์ก็เศร้าใจ จึงว่าความนึกเป็นเหตุให้เกิด
 ความพอใจ ความพอใจมีความนึกเป็นต้นเหตุ

ข้าแต่พระโลกเชษฐเจ้า ก็ความนึกดังทว่ามานี้ เกิดขึ้นด้วยอะไร
 พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า เกิดขึ้นด้วย สิ่งที่ทำให้

เนิ่นช้า คือ ค้นหา มานะ ทิฏฐิ ทั้ง ๓ ประการ ทำมัวมวน จึงทูลถามต่อไปว่า
 ค้นหา มานะ ทิฏฐิ ทั้ง ๓ ประการนั้น ทำให้เนิ่นช้าอย่างไร พระเจ้าข้า ฯ จึง
 ตรัสตอบว่า ทำให้เนิ่นช้าอย่างนี้ คือ ค้นหา นั้น ทำให้มัวเมาอยู่ด้วย ความรักใคร่
 มานะนั้น ทำให้มัวเมาอยู่ด้วย ชาติ ตระกูล ยศ ศักดิ์ สมบัติ บริวาร ความรู้
 ความดีของตน ทิฏฐิ นั้น ทำให้หลงวนเวียนไปในทางผิด ฯ ได้ใจความว่า ค้นหา
 ทิฏฐิ มานะ ทั้ง ๓ นี้ ไม่ให้โอกาสแก่การแสวงหา พระนิพพานได้โดยง่าย มีแต่
 ทำให้จมอยู่ในวัฏฏสงสาร จึงเรียกว่า เป็นเหตุให้เนิ่นช้า กว่าจะถึงพระนิพพานนั้น
 ย่อมช้ายิ่งหนักหนา ดังนี้แล มหาบพิตร ฯ สันเนือความในธัมมัตถาธิบาย ซึ่งขยาย
 เป็นสกวาทิ ปรวาทิ เพียงเท่านั้น. เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๘

คัมภีร์ที่มนิกาย มหาวรรค

สักกบัญญัติ ตอนว่าด้วยปัญหาพระอินทร์ ข้อที่ ๖

กถิ ปฏิปนฺโน ปน มาริส ภิกขุ ปปฺปจสญฺญาสงฺขานนิโรธสารูปปคามินี
 ปฏิปทํ ปฏิปนฺโน โหตฺติ ฯ โสมนสฺส จาหิ เทวานมินฺท ทูวเชน วทามิ
 เสวิตพฺพปี อเสวิตพฺพปี โทมนสฺส จาหิ เทวานมินฺท ทูวเชน วทามิ เสวิตพฺพปี
 อเสวิตพฺพปีติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงสักกบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๗๘ ว่าด้วยปัญหา
 พระอินทร์ข้อที่ ๖ สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็น
 ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน ตาม
 สมควรแก่การพึงพระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสักกบัญญัติที่ ๖ คัมภีร์ที่มนิกาย
 มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานี้ว่า สมเด็จพระนรินทราธิราชเจ้า

ได้ทูลถามบัญญัติ ข้อที่ ๖ ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุปฏิบัติอย่างไร จึงชื่อว่า ปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับ ซึ่งธรรมเครื่องเนิ่นช้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบว่า ดูก่อน เทวานมินทร์ผู้เป็นบัณฑิตพรालัมย์ เราตถาคตกล่าวว่า โสมนัส โทมนัส อุเบกขา มีอย่างละ ๒ คือ ที่ควรให้มี . ไม่ควรให้มี . เท่านั้น ฯ ดูก่อนเทวานมินทร์ ข้อที่เรากล่าวว่า โสมนัส โทมนัส อุเบกขา ที่ควรให้มีและไม่ควรให้มีนั้น คือ อย่างไร คือ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรม เจริญขึ้น เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเสื่อมไป เป็นของที่ไม่ควรให้มี ฯ โสมนัส โทมนัส อุเบกขานั้น มีวิตกวิจารณ์ ไม่มีวิตกวิจารณ์ ฯ ดูก่อนเทวานมินทร์ ส่วนโสมนัส โทมนัส อุเบกขา ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเสื่อมไป เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเจริญขึ้น เป็นของที่ควรให้มี ฯ โสมนัส โทมนัส อุเบกขานั้น มีวิตก วิจารณ์ ไม่มีวิตก วิจารณ์ ฯ ภิกษุต้องปฏิบัติอย่างนี้ จึงจะเรียกว่า ปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับธรรม เครื่องเนิ่นช้า ดังนี้แหละ มหาบพิตร ฯ ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนัก บัญหาข้อจบลงแล้ว สมเด็จพระอินทราชาเจ้ากัทรังษมขมยนต์ กราบทูลว่า อย่างนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า อย่างนั้นพระสุคตเจ้า ข้าพระองค์ได้ข้ามความสงสัย ในบัญญัติข้อนี้เสียแล้ว ได้ปราศจากการกล่าววาทะอย่างไร ฯ ในบัญญัติข้อนี้เสียแล้ว เพราะได้ฟังการแก้ปัญหาของพระผู้มีพระภาคเจ้าในข้อนี้ ดังนี้ สันเนอความในพระ บาท สำหรับคำถามและค้นแก้ปัญหาคำข้อที่ ๖ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งสัทกัมมัญญสูตร ในคัมภีร์สุมังคล- วิจารณ์ บัญหาข้อที่ ๖ นี้ เป็นปัญหาที่ท้าวโกสีย์สักกเทวราชทูลถามถึงวิบัติสมา- อันเป็นหนทางที่จะให้ดับธรรมเครื่องเนิ่นช้า คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงยกเวทนา ๓ ประการ คือ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา ขึ้นวิชันนาแก้ไข ฯ ก็สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้ไขเฉพาะข้อที่ทูลถามแล้ว เท่านั้น ไม่ทรงแก้ไขข้อที่ไม่มีผู้ทูลถาม ทรงแก้ไขข้อที่มีอนุสนธิติดต่อกัน ไม่ทรงแก้ไขข้อที่ไม่มีอนุสนธิติดต่อกันอย่างนั้นหรือ ? แก้วว่า อย่างนั้น คือ พระ

ผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้ไขเฉพาะข้อที่ทุกลามเท่านั้น ทรงแก้ไขเฉพาะข้อที่มีอนุสนธิ
 ทิตต่อกันเท่านั้น ไม่ทรงแก้ไขข้อที่ไม่ทุกลาม ไม่ทรงแก้ไขข้อที่ไม่มีอนุสนธิ
 ทิตต่อกัน ๆ ก็สำหรับเทศาทั้งหลาย ข้อมมีรูปกรรมฐานปรากฏง่าย กว่ารูป
 กรรมฐาน ๆ ถึงแม้ว่าในฝ่ายรูปกรรมฐานก็มีเวทนาปรากฏง่ายกว่า ๆ ข้อนั้นเป็น
 เพราะเหตุใด ๆ แก้ว เป็นเพราะเหตุรักษากายของเทศาทั้งหลายเป็นของละเอียด
 เป็นของเกิดจากกรรม เป็นของมีกำลังแรงกล้า แม้เพียงไม่ได้บริโภคอาหารเวลา
 หนึ่งเท่านั้น รักษากายของเทศาทั้งหลายก็ตั้งอยู่ไม่ได้ ข้อมถึงความจุติไปเหมือน
 กับก้อนเนยใส อันตั้งอยู่บนแผ่นศิลาอันร้อนฉะนั้น เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้า จึงทรงยกเวทนา ๓ คือ โสมนัสเวทนา อันได้แก่ความรู้สึกดีใจ
 โทมนัสเวทนา อันได้แก่ความรู้สึกไม่ดีใจ ๑ อุเบกขาเวทนา อันได้แก่ความรู้สึก
 เฉย ๆ ๑ ขึ้นทรงแสดงให้เป็นหนทางวิปัสสนา แก่สมเด็จพระนรินทราชาเจ้า

ก็กรรมฐานมี ๒ อย่าง คือ รูปกรรมฐาน ๑ อรูปกรรมฐาน ๑ ทั้ง ๒ อย่างนั้น
 ได้แก่การพิจารณารูป ๑ พิจารณาส่งที่ไม่ใช่รูป ๑ ๆ รูปปรากฏแก่ผู้ใด พระผู้มี
 พระภาคเจ้าก็ทรงแสดงรูปกรรมฐานให้ผู้นั้นฟัง โดยทรงยกธาตุทั้ง ๔ ขึ้นชี้แจงให้
 พิจารณา เพื่อให้มนสิการโดยย่อบ้าง โดยพิสดารบ้าง ๆ สิ่งที่ไม่ใช่รูปปรากฏ
 แก่ผู้ใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงแสดงอรูปกรรมฐานแก่ผู้นั้น แต่เมื่อจะทรงแสดง
 อรูปกรรมฐานนั้น ได้ทรงแสดงกรรมฐาน อันเป็นที่อาศัยแห่งรูปกรรมฐานก่อน ๆ
 สำหรับเทพเจ้าทั้งหลายนั้น ข้อมมีสิ่งที่ไม่ใช่รูปปรากฏ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระ
 พระศรีสุคตเจ้า จึงได้ทรงยกเวทนาทั้ง ๓ คือ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา ขึ้นแสดง
 ให้เป็นอรูปกรรมฐาน

ก็ในอรูปกรรมฐานนั้น ข้อมมีการยึดถือ ๓ ประการ คือ ยึดถือผัสสะ ๑
 ยึดถือเวทนา ๑ ยึดถือจิต ๑ ๆ ข้อมมีคำอธิบายอย่างไร ? มีอธิบายอย่างนี้ คือ
 บางคนเรียนรูปกรรมฐาน โดยย่อบ้าง โดยพิสดารบ้าง ความเกิดขึ้นครั้งแรก แห่ง
 จิตและเจตสิกในรูปกรรมฐานนั้นข้อมมีอยู่ เมื่อความถูกต้องรูปกรรมฐานนั้นเกิดขึ้น
 ผัสสะก็ปรากฏขึ้น ๆ บางคนมีเวทนาอันเสวยอารมณ์นั้นปรากฏ ๆ บางคนมี
 วิญญาณอันรู้แจ้งอารมณ์นั้นปรากฏ

ผัสสะปรากฏแก่ผู้ใด ก็ไม่ใช่ว่าจะปรากฏ แต่ผัสสะอย่างเดิวก่อนนั้น ถึง
เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ก็ปรากฏขึ้นด้วยเหมือนกัน ฯ เวทนาปรากฏ
แก่ผู้ใด ก็ไม่ใช่ ปรากฏแต่เวทนาเท่านั้น ผัสสะ คือ ความถูกต้องอารมณ์นั้นกต
สัญญา คือ ความจำอารมณ์นั้นกต เจตนา คือ ความนึกถึงอารมณ์นั้นกต วิญญาณ
คือ ความรู้สึกอารมณ์นั้นกต ก็ปรากฏแก่ผู้ใดด้วย ฯ วิญญาณปรากฏแก่ผู้ใด
ก็ไม่ใช่จะปรากฏแต่วิญญาณเท่านั้น ผัสสะ คือ ความถูกต้องตามอารมณ์นั้นกต
เวทนา คือ ความเสวยอารมณ์นั้นกต สัญญา คือ ความจำ อารมณ์นั้นกต เจตนา
คือ ความนึกถึงอารมณ์นั้นกต ก็เกิดขึ้นแก่ผู้ใดด้วย ฯ ธรรมที่เกิดขึ้นนั้นเรียกว่า
มีผัสสะเป็นที่ ๕ คือ ๕ กับผัสสะ เมื่อจะนับเรียงข้อก็ต้องนับว่า เวทนา สัญญา
เจตนา วิญญาณ ผัสสะ รวมเป็น ๕ ดังนี้

เมื่อผู้ใดพิจารณาว่า ธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นที่ ๕ เหล่านี้ อาศัยอะไร
ก็ทราบได้ว่าอาศัยวัตถุ ฯ กิเลสอันได้แก่รักษาย ซึ่งเป็นที่อาศัยอยู่แห่ง
วิญญาณ ฯ รักษายนั้น เมื่อว่าโดยใจความก็ได้แก่มหาภูตรูปและอุปาทายรูป ฯ
ผู้ใดย่อมเล็งเห็นแต่นามรูป คือ มหาภูตรูปและอุปาทายรูป ธรรมทั้งหลายมี
ผัสสะเป็นที่ ๕ เท่านั้น ฯ ก็รูปนั้นก็ได้แก่รูปขันธ์ นามนั้นก็ได้แก่รูปขันธ์ ๔
เมื่อรวมกันเข้า ก็เป็นแต่ขันธ์ ๕ เท่านั้น ฯ ขันธ์ ๕ นอกออกไปจากนามรูปก็ไม่มี
นามรูปนอกออกไปจากขันธ์ ๕ ก็ไม่มี ฯ เมื่อผู้ใดพิจารณาว่า ขันธ์ ๕ นั้นอะไรบ้าง
เป็นเหตุ จึงเกิดขึ้นได้ ก็ว่าขันธ์ ๕ นั้นมีธรรมทั้งหลาย อันได้แก่อวิชชาเป็นต้น
เป็นเหตุบังจยให้เกิดขึ้น เมื่อเห็นดังนี้แล้ว ก็จะต้องยกเหตุบังจยทั้งหลายกับสิ่งที่
เกิดกับเหตุบังจยขึ้นสู่ไตรลักษณ์ โดยถือนามรูปที่มีเหตุบังจยเป็นอารมณ์ว่า คำว่า
สัพพะหรือนอกคตินอกออกไปจากขันธ์ ๕ นั้นย่อมไม่มี ขันธ์ ๕ นั้นมีแต่กองสังขาร
ล้วนเท่านั้น ดังนี้แล้ว ก็เกิดพิจารณาตามลำดับวิภังคสนาว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
ดังนี้ ฯ เมื่อผู้ใดมองจะให้สำเร็จด้วยตั้งใจว่า เราจักให้สำเร็จในวันนี้ เราจัก
ให้สำเร็จในวันนี้ ดังนี้ ถ้าในวันนี้ได้ฤกษ์เป็นที่สบาย ได้บุคคลเป็นที่สบาย
ได้อาหารเป็นที่สบาย ได้การฟังธรรมเป็นที่สบาย ก็จักทำให้วิภังคสมาธิถึงที่สุดได้
จักสำเร็จพระอรหัตต์ได้ในวันนี้ ฯ เป็นอันว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ทรงแสดงกรรมฐานที่จะสั่งให้ถึงพระอรหัตต์แก่บุคคลทั้ง ๓ จำพวก คือ จำพวกที่

มีผัสสะปรากฏ • จำพวกที่มีเวทนาปรากฏ • จำพวกที่มีวิญญาณปรากฏ • ดังที่
แสดงมาแล้ว

ก็คำว่าในพระสูตรนี้ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดงอุป
กรรมฐาน ก็ได้ทรงยกเวทนาขึ้นแสดง ฯ ถ้าพระองค์ทรงยกผัสสะหรือวิญญาณ
ขึ้นแสดง อุปกรรมฐานก็จักไม่ปรากฏแก่ผู้ฟัง จะปรากฏเหมือนกับเวลาไม้ค
ฉะนั้น คือเมื่อพระองค์ทรงยกเวทนาขึ้นแสดง อุปกรรมฐาน จึงจะปรากฏ ฯ
ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร ฯ เพราะเหตุว่า ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาทั้งหลายย่อม
ปรากฏ ฯ คือ ความเกิดขึ้นแห่งสุขเวทนาและทุกข์เวทนาย่อมปรากฏ ฯ อธิบายว่า
ความสุขเกิดขึ้นในเวลาใด ในเวลานั้น ความสุขนั้นก็แผ่ซ่านไป คลอร่างกาย
เหมือนกับให้บุคคลดื่มน้ำมันที่เคี้ยวตบร่อยครั้ง หรือให้ทานน้ำมันที่หุงคตบร่อยหน
หรือรดน้ำตบร่อยหม้อฉะนั้น ผู้ที่ย่อมเปล่งวาจาว่า สุขจริง สุขจริง ดังนี้
เมื่อใดความทุกข์เกิดขึ้น เมื่อนั้นความทุกข์ก็แผ่ไปตามร่างกาย เหมือนกับเทน้ำ
ลงในกระทะอันร้อน หรือเหมือนกับรดด้วยน้ำทองแดง หรือเหมือนกับโยนไม้แห้ง
และหญ้าแห้งเข้าไปในกองไฟฉะนั้น ผู้ที่ย่อมเปล่งวาจาว่า ทุกข์จริง ทุกข์จริง
ดังนี้ ฯ ความเกิดขึ้นแห่งสุขเวทนาและทุกข์เวทนา ย่อมปรากฏดังที่อธิบายมา
แล้วนี้ ฯ ส่วนอทุกข์ขมสุขเวทนานั้น เป็นของปรากฏได้ยาก เป็นเหมือนตัก
ความมืดครอบงำฉะนั้น ฯ อทุกข์ขมสุขเวทนานั้น ย่อมปรากฏแก่ผู้ถือเอาว่าเป็น
เวทนากลางๆ อยู่ในระหว่างแห่งความสุขและความทุกข์ อยู่ในระหว่างแห่ง
ความดีใจและความไม่ดีใจเท่านั้น ฯ ข้อนี้มีอธิบายอย่างไร ? มีอธิบายว่า เมื่อ
พรานเนื้อตามรอยเนื้อ ที่ขึ้นไปบนแผ่นศิลาแล้ววิ่งหนีไป ย่อมได้เห็นรอยเนื้อ
ที่ปากข้างนี้ หรือปากข้างโน้นแห่งแผ่นศิลา ย่อมไม่เห็นรอยเนื้อในกลางแผ่นศิลา
เมื่อเป็นอย่างนั้น พรานเนื้อนั้นก็เข้าใจเอาว่า เนื้อได้ลงไปทางนี้ หรือทางโน้น
เป็นแน่แท้ ฉะนั้น ความเกิดขึ้นแห่งสุขเวทนาเป็นเหมือนกับรอยเนื้อที่วิ่งบนแผ่นศิลา
ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์เวทนา เป็นเหมือนกับรอยเนื้อที่วิ่งลงแผ่นศิลา ฯ อทุกข์ขมสุข
เวทนานั้น เป็นเหมือนกับรอยเนื้อที่วิ่งไปในท่ามกลางแผ่นศิลา เพราะปรากฏแก่
เพียงว่า อทุกข์ขมสุขเวทนานั้น อยู่ในระหว่างสุขเวทนาและทุกข์เวทนาเท่านั้น

ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงรูปกรรมฐานก่อนแล้ว จึงทรงแสดงรูปกรรมฐานต่อภายหลัง โดยทรงยกเวทนาขึ้นแสดง ฯ แต่ไม่ใช่แสดงอย่างนี้ เพียงในสัทกปัณฺหสูตร สูตรเดียวเท่านั้น ถึงในสูตรอื่น ๆ มีมหาสติปัฏฐานสูตร จุฬัตถาสังขยสูตร มหาตถาสังขยสูตร จุลลเวทกสูตร มหาเวทกสูตร วัฏฏपालสูตร มัคคันทียสูตร ชาตวิภังคสูตร อนเนยฺยสปปายสูตร เวทนาสังยุตตํ^{๕๕} ก็ทรงแสดงรูปกรรมฐานในภายหลัง ด้วยทรงยกเวทนาขึ้นแสดงเหมือนกันทั้งนั้น ฯ ในพระสูตรเหล่านั้นทรงแสดงอย่างไร ในสัทกปัณฺหสูตรนั้น^{๕๔} ทรงแสดงอย่างนั้น คือ พระองค์ทรงแสดงรูปกรรมฐานก่อน แล้วจึงทรงแสดงรูปกรรมฐานต่อภายหลัง โดยทรงยกเวทนาขึ้นแสดง ฯ ก็รูปกรรมฐานที่ทรงยกมาแสดงในพระสูตรนี้ ทรงแสดงไว้โดยย่อ พอให้เป็นอารมณ์แห่งเวทนาเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงไม่มีปรากฏในพระบาลี ฯ สิ่งใดในรูปกรรมฐาน จะปรากฏแก่ท้าวหมั่นวานเทวราช โดยถือเวทนาเป็นประมาณ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ได้ทรงยกเวทนา ๓ ขนแสดงดังนี้

ก็โสมนัสเวทนา คือ ความรู้สึกดีใจ โทมนัสเวทนา คือ ความรู้สึกไม่ดีใจ อทุกขมสุขเวทนา คือ ความรู้สึกเฉย ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ ที่ไม่ควรให้มันนั้น ได้แก่ที่เกี่ยวกับกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจ หรือเฉย ๆ ส่วนที่ควรให้มันนั้น ได้แก่โสมนัส โทมนัส อเบกขา ที่เกี่ยวกับการออกจากกามคุณ ๕ คือ เกี่ยวกับการเล็งเห็นว่ากามคุณ ๕ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน

คำว่า โสมนัส โทมนัส อเบกขา ที่มีวิตกวิจารณ์^{๕๖} ได้แก่โสมนัส โทมนัส อเบกขา ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจการออกจากกามารมณ์ ๑ ด้วยอำนาจวิปัสสนา ๑ ด้วยอำนาจอนุสสติ ๑ ด้วยอำนาจปฐมฌาน ๑ ที่ไม่มีวิตกวิจารณ์^{๕๗} ได้แก่ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจหทัยฌาน ๑ คติฌาน ๑ ที่ว่าประเด็นนั้น ได้แก่ที่ไม่มีวิตกวิจารณ์ ๑ ด้วยคำว่า ไม่มีวิตกวิจารณ์^{๕๘} สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในโสมนัสที่มีวิตกวิจารณ์ไว้แล้ว เมื่อพิจารณาว่า โสมนัสนั้นอาศัยสิ่งไร ก็เห็นได้ว่าอาศัยวัตถุ แล้วก็ได้สำเร็จพระอรหันต์โดยลำดับ

แม้ในโสมนัสที่คงมั่นแล้วยังประณีตกว่ากับเบาะซัน ๆ คือ ขนทมิฬกวีจาร์
ไม่ประณีตเท่าซันที่ไม่มีวิตกวิจารณ์ ๆ แม้ในฝ่ายวิปัสสนาที่ประกอบด้วยโสมนัส
ซึ่งมีวิตกวิจารณ์ ก็ไม่ประณีตเท่าวิปัสสนาที่ประกอบด้วยโสมนัสอันไม่มีวิตกวิจารณ์ ๆ
ผลสมาบัติที่ประกอบด้วยโสมนัส ที่มีวิตกวิจารณ์ ก็ไม่ประณีตเท่าผลสมาบัติที่ประกอบด้วย
โสมนัสอันไม่มีวิตกวิจารณ์ ส่วนโหมนัส อุเบกขา ก็เหมือนกัน ๆ การที่
ภิกษุปฏิบัติในเรื่องโสมนัส โหมนัส อุเบกขา จนกระทั่งได้สำเร็จพระอรหันต์ เรียก
ว่าปฏิบัติให้ถึงความคัมภีรเครื่องแน่นชา คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ฯ เมื่อ
ท้าวโกสีย์สักกเทวราช ได้ทรงสดับคำแก้ปัญหานั้นจบลงแล้ว ก็ได้สำเร็จเป็น
พระโสดาบัน

พอเป็นพระโสดาบันแล้ว ก็จัดต่อพระพักตร์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้ว
กลับเกิดอีกทันที ฯ ก็เมื่อเหวคาทั้งหลายจุกยอมไม่มีอัศภาพปรากฏ ข้อม
เป็นเหมือนกับเปลวไฟอันดับไปฉะนั้น เพราะฉะนั้น เหวคาทั้งหลายซึ่งอยู่ในที่
ประชุมนั้นจึงไม่มีใครรู้ รู้ได้เฉพาะท้าวสักกเทวราช กับสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
เท่านั้น ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงทรงดำริว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ทรงแสดงผลแห่งการเกิดในที่ทั้ง ๓ แก่เราแล้ว ก็แต่ว่า เราไม่อาจจะสำเร็จได้
เหมือนบุคคลไม่อาจจับนก ซึ่งบินไปในอากาศได้ฉะนั้น แต่เราควรทูลถามข้อ
ปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้นของพระอรหันต์ต่อขึ้นไป ฯ เมื่อทรงดำริดังนี้แล้ว
จึงได้ทูลถามปัญหาต่อขึ้นไป ดังจักได้นำมาแสดงในกัณฑ์ข้างหน้า ส่วนในกัณฑ์
ของคอรรถกถาไว้เพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

เนื้อความในธัมมัตถาธิบายต่อไปนี้มีแต่เพียงว่าด้วยโสมนัส โหมนัส
อุเบกขาเท่านั้น คือ โสมนัส โหมนัส อุเบกขานั้น ข้อมมีทั้งฝ่ายดีฝ่ายชั่ว ๆ
บุคคลควรละฝ่ายชั่วไว้แต่ฝ่ายดี คือ ควรละความดีใจความไม่ดีใจ ความเพิก
เฉย ที่จะให้เกิดบาปอกุศล ควรถือไว้แต่ฝ่ายที่จะเกิดบุญกุศล ฯ สำหรับผู้
เจริญวิปัสสนานั้น ก็ควรนึกว่า โสมนัส โหมนัส อุเบกขา ทั้ง ๓ ประการนี้

ล้วนแต่อาศัยว่างกายซึ่งเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนคนสัตว์ทั้งนั้น เมื่อเป็นอย่างนี้ โสมนัส โทมนัส อเบกขา ก็ต้องเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนคนสัตว์เหมือนกัน เมื่อนึกอย่างนี้ให้มากแล้ว ใจก็จะผ่องแผ้วขึ้นไปทุกที เมื่อมีวาสนาบารมีแก่กล้าก็จักได้สำเร็จมรรค ผล นฤพาน โดยเที่ยงแท้ไม่สงสัย ส่วนในอรรถกถาท่านว่าไว้โดยพิสดาร แต่ดัดเป็นการพื้นเพ่อน แก่ผู้สดับฟังทั้งหลาย จึงไม่ได้ยกมาแสดง แสดงไว้แต่โดยย่อเพียงเท่านั้น นับว่าสมควรแก่ภูมิของผู้สดับฟังทั้งหลายแล้ว จึงขอจบพระธรรมเทศนาไว้เพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๕

คัมภีร์ทศนิกาย มหาวรรค

สักกปัญหสูตร ตอนว่าด้วยปัญหาพระอินทร์ ข้อที่ ๗

อิติห สกโก เทวานมินโท ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนฺโมทิตฺวา ภควนฺตํ อุตฺตริ ปณฺหํ อปฺปจฺฉิ กถํ ปฏฺธิปนฺโน ปน มาริส ภิกฺขุ ปาฏิโมกฺข-
สํวราย ปฏฺธิปนฺโน โหตฺติ ฯ กายสมาจารํ จาหํ เทวานมินฺท ทูริเชน วทามิ
เสวิตพฺพํ อเสวิตพฺพํติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงสักกปัญหสูตร กัณฑ์ที่ ๗๕ ว่าด้วยปัญหาพระอินทร์ข้อที่ ๗ ตามพระบาลี อรรถกถา ขัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลาฟังพระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินการตามวาระพระบาลี อันมีในสักกปัญหสูตรที่ ๗ ในคัมภีร์ทศนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า ท้าวสักกเทวานมินทร์ ผู้เป็นปิ่นเทพเจ้าทั้งหลาย แสดงความชื่นชมยินดีต่อคำแก้ปัญหของ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังที่แสดงมาในกัณฑ์ก่อนนั้นแล้ว จึงทูลถามปัญหา
 ต่อขึ้นไปว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้หาทุกข์มิได้ ภิกษุปฏิบัติอย่างไร จึง
 เรียกว่าปฏิบัติเพื่อสํารวมในพระปาฏิโมกข์ ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
 ตอบว่า คุณก่อนเทวานมินทร์ กายสมาจาร คือ ความประพฤติทางกาย วจฺสมาจาร
 คือ ความประพฤติทางวาจา และการแสวงหา ทั้ง ๓ อย่างนี้ เราตถาคตกล่าวว่า
 มื่ออย่างละ ๒ คือ ทักฺขรโหมิ ๑ ไม่ควรโหมิ ๑ ฯ ข้อที่เรากล่าวอย่างนี้ มื่ออธิบาย
 อย่างไร ? มื่ออธิบายว่า กายสมาจาร วจฺสมาจาร และการแสวงหาอันใดที่ทำให้
 ให้อกุศลธรรมเจริญขึ้น ทำให้กุศลธรรมเสื่อมไป กายสมาจาร วจฺสมาจาร
 และการแสวงหาอันนั้น ไม่ควรโหมิ ฯ กายสมาจาร วจฺสมาจาร และการ
 แสวงหาอันใด ทำให้กุศลธรรมเสื่อมไป ทำให้กุศลธรรมเจริญขึ้น กาย-
 สมาจาร วจฺสมาจาร และการแสวงหาอันนั้นควรโหมิขึ้น ฯ คุณก่อนเทวานมินทร์
 ผู้เป็นบัณฑิตเจ้าทั้งหลาย ภิกษุปฏิบัติอย่างนั้นแล เรียกว่าปฏิบัติเพื่อสํารวมใน
 พระปาฏิโมกข์

ท้าวสักกเทวานมินทร์ ผู้เป็นบัณฑิตเจ้าทั้งหลาย จึงทูลถามปัญหาคือ
 ไปว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้หาทุกข์มิได้ ภิกษุปฏิบัติอย่างไร จึงเรียกว่า
 ปฏิบัติเพื่อสํารวมอันตรัย ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณ
 เทวานมินทร์ รูป เสียง กลิ่น รส โสณฺฑัพพะ ธรรม ที่ควรรู้ด้วยตา หู
 จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้น เราตถาคตกล่าวว่า มื่ออย่างละ ๒ ๆ คือ ทักฺขรโหมิ ๑
 ไม่ควรโหมิ ๑ ดังนี้ ฯ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบอย่างนั้นแล้ว ท้าว
 สักกเทวานมินทร์จึงกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้อยคำที่พระองค์
 ตรัสโดยย่อนี้ ข้าพระองค์เข้าใจโดยพิสดารว่า รูป เสียง กลิ่น รส โสณฺฑัพพะ
 ธรรม ที่ควรรู้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันใด ทำให้กุศลธรรมเจริญขึ้น
 ทำให้กุศลธรรมเสื่อมไป รูป เสียง กลิ่น รส โสณฺฑัพพะ ธรรม ที่ควรรู้ด้วยตา
 หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันนั้น เป็นของไม่ควรโหมิ รูป เสียง กลิ่น รส โสณฺฑัพพะ
 ธรรม ที่ควรรู้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันใด ทำให้กุศลธรรมเสื่อมไป
 ทำให้กุศลธรรมเจริญขึ้น รูป เสียง กลิ่น รส โสณฺฑัพพะ ธรรม ที่ควรรู้ด้วยตา
 หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันนั้น เป็นของควรโหมิขึ้น ดังนี้ เมื่อข้าพระองค์เข้าใจ

ดังนี้ ก็สันความสงสัยในปัญหาข้อนี้ พระเจ้าข้า ของคณเณรในพระบาลีใน
คณนโไว้เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งสัทกัมมัญญสูตร ในคัมภีร์สมังกล-
วิลาสินีว่า คำว่า เพื่อสำรวมในพระปาฏิโมกข์นั้น คือ เพื่อสำรวมในศีลอัน
ประเสริฐสูงสุด ฯ คำว่า กายสมาจารเป็นต้นนั้น สมเด็จพระทศพลทรงแสดง
ไว้เพื่อแสดงความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ ด้วยทรงยกกายสมาจาร ที่ควรให้มี
เป็นต้น ขึ้นทรงแสดงให้แลเห็น ฯ อันศีลกถาอันควรแสดงเป็นกรรมบท ๑
เป็นบัญญัติ ๑ ๑ เมื่อจะแสดงให้เป็นกรรมบทนั้น ควรแสดงกายสมาจารที่
ไม่ควรให้มี ด้วยชื่อว่าด้วยปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจร เมื่อ
จะแสดงให้เป็นบัญญัตินั้น ควรแสดงการล่วงสิกขาบท ที่ทรงบัญญัติไว้ทางกาย-
ทวาร ฯ เมื่อจะแสดงกายสมาจารที่ควรให้มนั้น ควรแสดงด้วยการงควัน
ปาณาติบาตเป็นต้น และด้วยการไม่ล่วงสิกขาบท ที่ทรงบัญญัติไว้ทางกายทวาร ฯ
เมื่อจะแสดงวจีสมาจารที่ไม่ควรให้มี ควรแสดงด้วยวจีทุจริต มิมุสวาทเป็นต้น
และด้วยการล่วงสิกขาบท ที่ทรงบัญญัติไว้ในวจีทวาร เมื่อจะแสดงวจีสมาจาร
ที่ควรให้มี ควรแสดงด้วยการงควันจากมุสวาท เป็นต้น และด้วยการไม่ล่วง
สิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ทางวจีทวาร

ก็การแสวงหานั้น ได้แก่การแสวงหาด้วยกายและวาจา ฯ ถึงแม้ว่า
กล่าวถึงการแสวงหาด้วยกายสมาจาร วจีสมาจารแล้วก็ตาม อาชีวะมัญญูกสัลล
คือ ศีลอันมีการเลียงชีพเป็นข้อ ๘ ย่อมเกิดขึ้นในทวารทั้ง ๒ นั้น ไม่เกิดขึ้นในที่
ว่างเปล่า เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้อีกแผนกหนึ่ง
เพื่อทรงแสดงอาชีวะมัญญูกสัลล คือ ศีลอันว่าด้วยข้อเลียงชีพเป็นข้อที่ ๘ ๑ การ
แสวงหาที่ไม่ควรให้มนั้น ได้แก่การแสวงหาอันไม่ประเสริฐ ฯ การแสวงหา
ที่ควรให้มนั้น ได้แก่การแสวงหาอันประเสริฐ

ข้อนี้ปรากฏมาในพระบาลีว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงว่า
คุก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหาเมื่ออยู่ ๒ ประการ คือ การแสวงหาอันไม่ประ-

เสริฐ ๑ การแสวงหาอันประเสริฐ ๑ ฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหาอันไม่ประเสริฐนั้น ได้แก่การแสวงหาอย่างไร ได้แก่การแสวงหาอย่างนี้ คือบางคนในโลกนี้ ตนเองก็มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศกเศร้า ความเศร้าหมองเป็นธรรมดาอยู่แล้ว แต่ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าใจ ความเศร้าหมองเป็นธรรมดา คือ แสวงหาบครภรรยา ทาสี ทาสา แพะ แกะ ไก่ สุนัข ช้าง ม้า พา เงิน ทอง อันมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าใจเป็นธรรมดาเหมือนกัน ดังนี้ ฯ อีกอย่างหนึ่ง การแสวงหา ๕ อย่าง มีการลงโลก เป็นต้น กิฉิ การแสวงหา ๖ อย่าง อันว่าด้วยการโคจรกิฉิ การแสวงหา ๒๐ อย่าง อันว่าด้วยเวชกรรม เป็นต้น ก็เรียกว่าการแสวงหาอันไม่ประเสริฐทั้งนั้น

การแสวงหาอันประเสริฐนั้น ได้แก่การเห็นโทษในความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าใจ ความเศร้าหมอง แล้วแสวงหาพระนิพพาน อันไม่รู้จักเกิด แก่ เจ็บ ตาย ไม่รู้จักเศร้าหมอง อีกนัยหนึ่ง ได้แก่การงดเว้นจากการแสวงหา ๕ อย่าง มีแสวงหาด้วยการลงโลก เป็นต้น ๑ ได้แก่โคจร ๖ ประการ ๑ ได้แก่การแสวงหาที่ไม่ควร ๒๐ อย่าง ๑ แล้วแสวงหาปัจจัย ๔ โดยชอบธรรม ด้วยการเที่ยวภิกขาจาร

ก็ในพระบาลีนั้น สมาจารใด ๆ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ไม่ควรให้มี สมาจารอันนั้นไม่ควรให้มี เริ่มแต่การแสวงหาเครื่องประกอบ และการพยายามกระทำการไปแห่งปาณาติบาต เป็นต้น ในส่วนเบื้องต้น ฯ ส่วนสมาจารนอกจากไม่ควรให้มี เริ่มแต่ต้นไป ฯ เมื่อไม่อาจจะให้มีขึ้นได้ก็ควรให้คิดไว้ ฯ อีกนัยหนึ่ง ไม่ควรทำกายสมาจารเหมือนกับกายสมาจารแห่งภิกษุทั้งหลาย มีพระเทวทัต เป็นต้น ที่พากันไปเพื่อจะทำความฉิบหาย มีทำให้สงฆ์แตกกัน เป็นต้น ฯ ควรให้มีกายสมาจารเหมือนกายสมาจารของภิกษุทั้งหลาย มีพระสารีบุตร และพระโมคคัลลาน์ เป็นต้น ซึ่งเป็นไปด้วยการไปสัถบำรุงพระรัตนตรัย วันละ ๓ ครั้ง เป็นต้น ฯ ไม่ควรให้มีจิตสมาจาร ซึ่งเป็นเหมือนกับจิตสมาจารของคนทั้งหลาย มีพระเทวทัต เป็นต้น ซึ่งเปล่งวาจาในทางฉิบหาย มีทางให้พวกนายขมังธนู เป็นต้น ฯ ควรให้มีจิตสมาจาร ที่เป็นไปด้วยการสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย

เป็นต้น เหมือนกับวงสมาจารของบัณฑิตชนทั้งหลาย มีพระธรรมเสนาบดีและ
พระมหาโมคคัลลานเถระเจ้า เป็นต้น ฯ ไม่ควรให้มีการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ
เหมือนการแสวงหาของพาลชนทั้งหลาย มีพระเทวทัตเป็นต้น ฯ ควรให้มีแต่
การแสวงหาอันประเสริฐ เหมือนอย่างการแสวงหาของพระธรรมเสนาบดี และ
พระมหาโมคคัลลานเถระเจ้า เป็นต้น ภิกษุปฏิบัติเพื่อจะละกายสมาจาร วิ-
สมาจาร และการแสวงหาที่ไม่ควรให้มี และเพื่อความบริบูรณ์แห่งกายสมาจาร
วิสมาจาร ด้วยการแสวงหาที่ควรให้มีอย่างทั่วมานี้ จึงเรียกว่าภิกษุปฏิบัติเพื่อ
สำรวมในพระปาฏิโมกข์

คำว่า เพื่อสำรวมอินทรีย์นั้น คือ เพื่อบริหารอินทรีย์ทั้ง ๖ ฯ คำว่า รูป
ที่ควรระวังจักเป็นต้นนั้น สมเด็จพระทศพลครุสไว้ เพื่อทรงแสดงการสำรวม
อินทรีย์อันเกี่ยวกับรูป ที่ควรให้มีเป็นต้น ฯ ท้าวสักกะผู้เป็นจอมของเทพเจ้า
ทั้งหลายจักเข้าใจคำแก้ไขปัญหานั้นได้โดยพิสดารนั้น เพราะได้ทรงสดับการแก้
ปัญหานั้นว่าด้วยโสมนัสเป็นต้นมาแล้วในข้อก่อน

ที่รูป เสียง กลิ่น รส โสณฺฑัพพะ ธรรม อันใด ทำให้เกิดกิเลสมีราคะ
เป็นต้น รูป เสียง กลิ่น รส โสณฺฑัพพะ ธรรม อันนั้น ภิกษุไม่ควรเกี่ยวข้อง ส่วน
รูป เสียง กลิ่น รส โสณฺฑัพพะ ธรรม อันใด ที่ให้เกิดอสุภสัญญา หรือเกิดความ
เลื่อมใส หรือได้อนิจจสัญญา รูป เสียง กลิ่น รส โสณฺฑัพพะ ธรรม อันนั้น ภิกษุ
ควรเกี่ยวข้อง ฯ โสณฺฑัพพะที่ทำให้สันอาสวกิเลส และความเพียรของพระ
สาวบริตรเถระเจ้า เป็นต้น อันควรเป็นตัวอย่างของหมู่ชนในภายหลังนั้น เป็น
โสณฺฑัพพะที่ควรให้มี

ดังได้สดับมาว่า พระสาวบริตรเถระเจ้าไม่ได้เหี้ยมดหลังลงบนเตียง ถึง ๓๐ ปี
พระมหาโมคคัลลานเถระเจ้าก็เหมือนกัน ฯ พระมหากัสสปเถระเจ้า ไม่ได้เหี้ยมด
หลังลงบนเตียง ๑๒๐ ปี ฯ พระอนุรุทธเถระเจ้า ไม่ได้เหี้ยมดหลังลงบนเตียง
ถึง ๕๕ ปี ฯ พระภัททิยเถระเจ้าไม่ได้เหี้ยมดหลังลงบนเตียงถึง ๓๐ ปี ฯ พระ
โสณเถระเจ้า ไม่ได้เหี้ยมดหลังลงบนเตียงถึง ๓๘ ปี ฯ พระวัฐบาลเถระเจ้า ไม่ได้
เหี้ยมดหลังลงบนเตียงถึง ๑๒ ปี ฯ พระอานนทเถระเจ้า ไม่ได้เหี้ยมดหลังลงบน

ได้ถึง ๑๕ ปี ฯ พระราหูเถระเจ้าไม่ได้เหยียดหลังลงบนเตียงถึง ๑๒ ปี ฯ

พระพากุลเถระเจ้า ๘๐ ปี ฯ พระนาฬิกเถระเจ้าจนกระทั่งถึงเวลาปรินิพพาน

ก็เลศทั้งหลาย มีรากะเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ถึงอารมณ์ทางใจเหล่านี้ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดอกุศลว่า ขอให้ของผู้อื่นเป็นของเรา ตั้งเป็นต้น อารมณ์ทางใจเหล่านี้ เป็นอารมณ์ที่ไม่ควรให้เกิดขึ้น ส่วนอารมณ์ที่ทำให้เกิดคุณธรรมมีเมตตา เป็นต้น เหมือนกับอารมณ์ของพระเถระเจ้า ๓ องค์ เป็นอารมณ์ที่ควรให้เกิดขึ้น ฯ ดังได้สดับมาว่า พระเถระเจ้า ๓ องค์นั้น ได้ตกลงกันไว้ในวันเข้าพรรษาว่า พวกเราไม่ควรนึกถึงสิ่งที่ไม่ดี มีกามารมณ์ เป็นต้น ฯ ครั้นถึงวันปวารณาองค์หัวหน้าได้ถามองค์ใหม่ขึ้นว่า ท่านได้ปล่อยให้อจิตแล่นไปในที่เท่าไร ใน ๑ เดือนนี้ ฯ ภิกษุองค์ใหม่นั้นตอบว่า ข้าพเจ้าไม่เคยให้อจิตแล่นออกไปภายนอกจากบริเวณที่กำหนดไว้ ฯ องค์ใหญ่จึงถามองค์ที่ ๒ ว่า ท่านปล่อยให้อจิตแล่นไปในที่ประมาณเท่าใด องค์ที่ ๒ นั้นตอบว่า ข้าพเจ้าไม่ได้ปล่อยให้อจิตแล่นไปในภายนอกที่อยู่ แล้วทั้ง ๒ องค์นั้นจึงถามองค์ใหญ่ว่า ท่านเล่า ? องค์ใหญ่ตอบว่า ข้าพเจ้าไม่เคยปล่อยให้อจิตแล่นไปในภายนอกชั้น ๕ ของตน ฯ ภิกษุทั้ง ๒ รูปนั้น จึงสรรเสริญว่า ท่านทำสิ่งที่ทำได้ยากแล้ว ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาตอนนั้นเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยายความแห่งคำว่า กายสมาจาร วจีสมาจาร และการแสวงหาเป็นคัมภีร์ที่ออกไปอีก เพื่อให้เป็นหนทางปฏิบัติของพุทธศาสนิกทั้งหลายตามสมควรแก่เวลา ฯ กล่าวคือ คำว่า กายสมาจารนั้น แปลว่า ความประพฤติทางกาย ฯ วจีสมาจารนั้น แปลว่า ความประพฤติทางวาจา ฯ อธิบายว่า ความประพฤติทางกายนั้น ได้แก่การทำทางกาย ฯ ความประพฤติทางวาจานั้น ได้แก่การทำทางวาจา ฯ การทำทางกายและวาจานั้น มีอย่างละ ๒ ๆ คือ อย่างที่ควรให้มี ๑ อย่างที่ไม่ควรให้มี ๑ ฯ อย่างที่ไม่ควรให้มันนั้น ได้แก่อย่างที่ไม่ดี ฯ อย่างที่ควรให้มันนั้น ได้แก่อย่าง

ที่ ๑ อย่างที่ไม่คั่น ได้แก่กายทุจริต ๓ วาจทุจริต ๔ ๑ อย่างที่คั่น ได้แก่ กายสุจริต ๓ วาสุจริต ๔ และได้แก่การไม่ล่วงสิกขาบท ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ให้ทำตามด้วยกายและวาจาทั้งสี่ กับการไม่ล่วงสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ให้ประพฤติตามทางกายและวาจา ๑ กายทุจริต ๓ นั้น ได้แก่ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร คือ การทำร้ายชีวิตผู้อื่น การลักขโมยผู้อื่น การประพฤติดิลกุ่มีผู้อื่น ๑ วาทุจริต ๔ นั้น ได้แก่ มุสาวาท การพูดเท็จ ๑ บิสุณาวาท การพูดส่อเสียด ๑ ผรุสวาท การพูดหยาบช้ากล้าแข็ง ๑ สัมผัปปลาปวาท การพูดสิ่งที่ไม่มียุติประโยชน์ ๑ กายสุจริต ๓ นั้น ได้แก่ ปาณาติปาตา เวรมณี คือ การงดเว้นจากการฆ่าผู้อื่น ๑ อทินนาทานาเวรมณี การงดเว้นจากการลักขโมยของผู้อื่น ๑ กาเมสุมิจาจาราเวรมณี การงดเว้นจากการประพฤติดิลกุ่มีผู้อื่น ๑ ๑ วาสุจริต ๔ นั้น ได้แก่ มุสาวาทาเวรมณี คือ การงดเว้นจากการกล่าวเท็จ ๑ บิสุณาวาจาเวรมณี การงดเว้นจากการกล่าวส่อเสียด ๑ ผรุสวาจาเวรมณี การงดเว้นจากการกล่าวหยาบช้ากล้าแข็ง ๑ สัมผัปปลาปาเวรมณี การงดเว้นจากการพูดสิ่งที่ไม่มียุติประโยชน์ ๑ ๑ ส่วนสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้สำหรับทางกายและวาจานั้น ได้แก่ สิกขาบท ๘ สิกขาบท ๑๐ และ สิกขาบท ๒๒ ข้อ ที่เกี่ยวกับกายและวาจา

คำว่า อาชวัมภูฏกสัล ซึ่งแปลว่า ศัลมีชื่อว่า ด้วยอาชวะเป็นที่ ๘ นั้น ได้แก่กายสุจริต ๓ วาสุจริต ๔ กับการหาเลี้ยงชีพอันบริสุทธิ์

คำว่า การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐนั้น โดยใจความก็ได้แก่การแสวงหาของปฤชนทั้งหลาย คือ ปฤชนทั้งหลายย่อมแสวงหาแต่สิ่งที่ไม่ประเสริฐ คือ แสวงหาบุตรภรรยา บ่าวไพร่ สัตว์พาหนะ ทรัพย์สินเงินทอง ซึ่งเป็นของมีความแก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา ส่วนการแสวงหาที่ประเสริฐนั้น ได้แก่การแสวงหาบรรณคุณูปทาน ด้วยการ ให้ทานรักษาศีลสดับฟังพระธรรมเทศนา และเจริญภาวนา เป็นต้น ๑ การรักษานิตยนั้น ได้แก่ไม่ดื่มน้ำเมา ไม่ฟัง ไม่พูด ไม่คิด ไม่เล้า ไม่ถูกต้อง ไม่คิดนึกถึง สิ่งที่ไม่ดีเลวสมิราจะเป็นต้น ๑ แต่สิ่งที่ไม่ให้

๒๐๘ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๑ นิกายที่ ๒ ที่มนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒

เกิดกิเลส พังแต่สิ่งที่ไม่เกิดกิเลส สุกตมแต่กลั้วที่ไม่เกิดกิเลส บริโภคแต่ของ
ที่ไม่เกิดกิเลส ถูกต้องแต่สิ่งที่ไม่เกิดกิเลส คิดแต่สิ่งที่ไม่ให้เกิดกิเลสเท่านั้น
สนใจความในธัมมัตถาธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัมมี้ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณห์ที่ ๘๐

คัมภีร์ที่มนิกาย มหาวรรค

สัถกบัญญัติ ตอนว่าด้วยบัญญัติพระอินทร์ ข้อที่ ๘-๘

อิติห สกุกโก เทวานมินุโท ภควโต ภาสิตัง อภินนุทิตฺวา อนุโมทิตฺวา
ภควนุคัง อุตฺตรัง ปญฺหัง อาปุจฺฉิ สพฺเพ นุ โข มาริส สมณพฺรหฺมณา
เอกนฺตวาทา เอกนฺตสึลา เอกนฺตจฺจนฺทา เอกนฺตอชฺโณसानาติ ฯ น โข
เทวานมินุท สพฺเพ สมณพฺรหฺมณา เอกนฺตวาทา เอกนฺตสึลา เอกนฺตจฺจนฺทา
เอกนฺตอชฺโณसानาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงสัถกบัญญัติ กัณห์ที่ ๘๐ ว่าด้วยบัญญัติ
พระอินทร์ ข้อที่ ๘ ข้อที่ ๘ ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่ประชุมกันอยู่ใน
สถานที่นี้ จนกว่าจะจบสัถกบัญญัติเทศนา

บาลี

ดำเนินการตามวาระพระบาลี ในสัถกบัญญัติที่ ๘ ในคัมภีร์ที่มนิกาย
มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนาแล้วว่า ครั้นสมเด็จพระนรินทรราชาเจ้า
ทรงแสดงความชื่นชมยินดีต่อการแก้ปัญหาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังที่แสดงมา
ในกัณห์ที่ ๗๕ นั้นแล้ว จึงทูลถามปัญหาต่อขึ้นไปว่า ข้าแต่พระองค์ผู้หาทุกข์

มิได้ สมณพราหมณ์ทั้งสน มีการกล่าวอย่างเดียวกัน มีสโลอย่างเดียวกัน มีความพอใจอย่างเดียวกัน มีความตั้งใจอย่างเดียวกันทั้งหมดหรือ พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนเทวานมินทร์ สมณพราหมณ์ทั้งสน ไม่ใช่มีการกล่าวอย่างเดียวกัน ไม่ใช่มีสโลอย่างเดียวกัน ไม่ใช่มีความพอใจอย่างเดียวกัน ไม่ใช่มีความตั้งใจอย่างเดียวกันทั้งหมด ฯ สมเด็จพระอินทร์จึงทูลถามว่า เป็นเพราะเหตุไร สมเด็จพระจอมไตรศาสดา ตรัสตอบว่า เป็นพระชาติต่างกัน เพราะชาติในโลกนี้มีอยู่เป็นอันมาก สัตว์โลกทั้งหลายถือชาติใด ๆ ในโลก ซึ่งมีชาติต่าง ๆ กัน ก็กล่าวว่าชาติอย่างนั้นเป็นของจริง ชาติอย่างอื่นเป็นของไม่จริง เพราะฉะนั้น สมณพราหมณ์ทั้งหลาย จึงไม่มีการกล่าวอย่างเดียวกัน ไม่มีสโลอย่างเดียวกัน ไม่มีความพอใจอย่างเดียวกัน ไม่มีความตั้งใจอย่างเดียวกัน ฯ ครั้นสมเด็จพระอินทร์ทรงสดับคำแก้ไขอย่างนั้นแล้ว ก็สิ้นความสงสัย กราบทูลว่า ข้าพระองค์สิ้นความสงสัยในปัญหาข้อนี้แล้ว พระเจ้าข้า

ครั้นกราบทูลอย่างนั้นแล้ว จึงทูลถามปัญหาต่อขึ้นไปว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้หาทุกข์มิได้ สมณพราหมณ์ทั้งหลายสำเร็จอย่างเดียวกันหมดหรือ ปลอดโปร่งจากเครื่องร้อยรัดอย่างเดียวกันหมดหรือ เป็นพรหมจรรย์อย่างเดียวกันหมดหรือ ถึงที่สุดอย่างเดียวกันหมดหรือ พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนเทวานมินทร์ สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ไม่สำเร็จอย่างเดียวกันหมด ไม่ปลอดโปร่งจากเครื่องเกาะเกี่ยวอย่างเดียวกันหมด ไม่เป็นพรหมจรรย์อย่างเดียวกันหมด ไม่ถึงที่สุดอย่างเดียวกันหมด จึงทูลถามว่า ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร ตรัสตอบว่า เป็นเพราะเหตุคตินหา คือ ภิกษุเหล่าใดหลุดพ้นจากทุกข์ เพราะสันตคตินหาได้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นก็สำเร็จ ก็ปลอดโปร่งจากเครื่องร้อยรัด ก็เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ก็ถึงที่สุดดังนี้แล เทวานมินทร์ ฯ ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแก้ปัญหาย่างนั้นแล้ว ท้าวสักกเทวานมินทร์ก็ทรงชื่นชมยินดี กราบทูลว่า อย่างนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า อย่างนั้นพระสุคตเจ้า ข้าพระองค์สิ้นความสงสัยในปัญหาข้อนี้แล้ว ดังนี้

อิตถี สกโก เทวานมินโท ท้าวสักกเทวานมินทร์ทรงแสดงความยินดี ต่อถ้อยคำของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนั้นแล้ว จึงกราบทูลต่อไปว่า ข้าแต่

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตัณหา^{๖๔}เป็นโรคนสำคัญ ตัณหา^{๖๕}เป็นส่อนสำคัญ ตัณหา^{๖๖}เป็นลูกสร้อยสำคัญ ฯ ตัณหา^{๖๗}ย่อมฉกคร่าบุคคลไป เพื่อให้เกิดในภพนั้น ฯ เพราะฉะนั้น บุคคลจึงเกิดในที่สูงต่ำต่างกัน ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ก็ไม่ได้โอกาสที่จะถามปัญหาเหล่านี้ในสมณพราหมณ์เหล่านั้น นอกจากพระพุทธศาสนา ปัญหาเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นกาลโลกก็ได้ทรงแก้ไขแก่ข้าพระองค์แล้ว ลกสร คือความสงสัยอันใดของข้าพระองค์ ลกสรคือความสงสัยอันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงถอนเสียแล้ว ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสถามว่า คุณก่อนเทวานมินทร์ พระองค์ได้เคยถามปัญหาเหล่านั้นต่อสมณพราหมณ์เหล่านั้นหรือไม่ เคยถามพระพุทธเจ้าข้า คุณก่อนมหาพิตริสมณพราหมณ์เหล่านั้นแก้ไขอย่างไร ถ้ามหาพิตริไม่หนักพระทัย เชื่อว่าไปเกิด ฯ ไม่หนักเลยพระพุทธเจ้าข้า ฯ ถ้าอย่างนั้น เชื่อว่าไปคติ ฯ ท้าวโกสีย์จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์เข้าใจว่าสมณพราหมณ์เหล่านี้ เป็นผู้ขี้บ่ เป็นผู้ขี้บ่นอยู่ในที่สงัด ข้าพระองค์เข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น แล้วถามปัญหาเหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นก็อดใจ ไม่สามารถแก้ไขได้ กลับถามข้าพระองค์ว่า ชื่ออะไร เป็นอะไร ข้าพระองค์ตอบว่า ชื่อสักกะ เป็นจอมแห่งเทพเจ้าทั้งหลาย แล้วสมณพราหมณ์เหล่านั้น ก็ถามต่อไปว่า พระองค์ทำสิ่งใดจึงได้รับตำแหน่งนี้ ครั้นพระองค์แสดงให้เห็นแล้วก็พากันคิดใจกล่าวว่า ข้าพเจ้าได้เห็นท้าวสักกะเป็นผู้เป็นจอมของเทพเจ้าทั้งหลายแล้ว ข้าพเจ้าได้ถามปัญหาอันใด ก็ได้แก้ปัญหานั้นแก่ข้าพเจ้าแล้ว สมณพราหมณ์เหล่านั้นได้กลายเป็นสาวกของข้าพระองค์ ข้าพระองค์หาได้เป็นสาวกของสมณพราหมณ์เหล่านั้นไม่ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า บัดนี้ข้าพระองค์ได้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้เป็นพระโสดาบันแล้ว มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดาแล้ว เป็นผู้แน่นอนแล้ว เป็นผู้จะตรัสรู้ข้างหน้าแล้ว ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามว่า คุณก่อนเทวานมินทร์ เมื่อก่อนพระองค์ทรงรู้สึกรู้สีกว่าได้รับความโสมนัสสูงสุดเช่นนี้หรือไม่ กราบทูลว่า เคย พระพุทธเจ้าข้า จึงตรัสถามว่า พระองค์ทรงรู้ว่าได้โสมนัสเช่นนี้ เพราะเรื่องอะไร กราบทูลว่า เพราะเรื่องชนะพวกอสูรในกรุงเทवासुरสงคราม ซึ่งประชิดติดพันกันอย่างแข็งแรง แต่ความปลื้มใจนั้น

เป็นความปลื้มใจที่เนื่องด้วยสาตราวุธ ไม่เป็นไปเพื่อความคลาย ความดับ
ความระงับ ความขยับ ความรู้ดี และนิพพาน เหมือนความปลื้มใจในคราวที่
ได้ฟังธรรมแล้วได้สำเร็จพระโสดาบันนั้นเลย พระพุทธเจ้าข้า ฯ มหาบพิตรเล็งเห็น
ประโยชน์อะไร จึงได้ประกาศความดีใจเช่นนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเล็งเห็น
ประโยชน์ ๖ อย่าง คือ ข้าพระองค์จติแล้วได้กลับเกิดเป็นพระอินทร์อีก ๑ เมื่อจติ
จากเทวโลกแล้ว ลงไปเกิดในมนุษยโลก จิบเลือกเกิดในตระกูลใดก็ได้ตามประสงค์
ในภายใน ๑ ชาติ ระหว่างท่องเที่ยวในเทวโลก และมนุษยโลก ๑ เมื่อเกิด
ในมนุษยโลก ก็จักไม่ทำอกุศล คือ กรรมหนัก ๖ อย่าง มีมาตุฆาตเป็นต้น ๑ จัก
ได้สำเร็จเป็นพระสกทาคามี ในมนุษยโลก ๑ เมื่อตายจากมนุษยโลก จักได้เกิด
เป็นพระอินทร์ผู้สูงสุดในเทวโลก และได้สำเร็จพระอนาคามี ๑ เมื่อจติจากดาวดึงส์
แล้ว จักได้ขึ้นไปเกิดในพรหมชั้นอวิหาอยู่ตลอดอายุพันกัลป์ แล้วขึ้นไปเกิด
ในชั้นอติปปายอยู่ ๒ พันกัลป์ ในชั้นสุทัสสา ๔ พันกัลป์ ชั้นสุทัสสี ๘ พันกัลป์
ชั้นอนิฏฐ ๖ พันกัลป์ แล้วสำเร็จนิพพานในอนิฏฐพรหมโลก ฯ เล็งเห็น
อำนาจประโยชน์อย่างนี้แล้ว จึงประกาศความยินดีให้ปรากฏในท่ามกลางเทพบริวาร
พระพุทธเจ้าข้า

อกโข สกุกโก เทวานมินโท ครั้นนั้น สมเด็จพระเจ้าสักกรินทร์เทวราช ได้
ประสาธนาวิสุริยวงศาให้แก่ปัญจสิขเทพบุตร สมดังความปรารถนา ทั้งได้ตั้ง
ให้เป็นพระราชาแห่งพวกคนธรรพ์ทั้งหลาย และยกย่องนับถือประหนึ่งบิดา โดย
ที่ทรงพระดำริเห็นว่า จะได้เข้าเฝ้าพระสัมมาพุทธเจ้า ฟังพระธรรมเทศนาสำเร็จ
พระโสดาปัตติผล ก็เพราะอาศัยปัญจสิขเทพบุตรเป็นมัคคุเทศก์ ครั้นแล้ว
สมเด็จพระเจ้าสุทัสนัยเทเวศร์ จึงทรงตกลง ซึ่งแผ่นปฏิพัทธ์ด้วยพระหัตถ์ เพื่อให้
เป็นพยานว่า แผ่นพสุธาธาร ไม่หวั่นไหวฉนั้นใด แม้เราก็มีความเชื่อมั่นใน
พระพุทธศาสนาไม่หวั่นไหวฉนั้นใด แล้วเปล่งอุทานวาจาถึง ๓ ครั้งว่า นโม ตสฺส
ภควโต อรหโต สมมาสมพุทธสฺส ดังนี้

อิมสมินฺนจ ปน เวชยากรณสฺมิ ภณฺณมานเน เมื่อสมเด็จพระโลกเชฏฐ
ศาสตราจารย์ประทานพระธรรมเทศนา เวชยกรณภาษิตน้อย ดวงตาอันเห็นธรรม
ปราศจากขุณฺณมลทินก็ได้เกิดมีแก่ท้าวสักกเทวราชว่า ไม่ว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งมีความ

เกิดขึ้นเป็นธรรมดา สังเกตเห็นมวลแล้วเห็นความดับเป็นธรรมดา อธิบายว่า ได้สำเร็จพระโสดาปัตติผล ส่วนเทพดาทั้งหลายที่ประชุมฟังปฐกวิสัชชาอยู่ในถ้ำนั้น ได้สำเร็จมรรคผลถึง ๔ หมั่นเป็นประมาณ แล้วทำมัญฉวนเทวราชพร้อมกับเทพดาทั้งหลาย กราบแลถวายนมัสการลาพระบรมศาสดา นิตินาการกลับยังดาวดึงส์ทิวสสถาน จบสักกบัญญัติสูตรที่ ๘ เพียงเท่านี้

อรรถกถา

เบื้องหน้าแต่เป็น เนื้อความในอรรถกถา อันมีมาในสักกบัญญัติสูตร คัมภีร์สมุทฺถลิลาสินว่า คำว่า มีการกล่าวอย่างเดียวกันนั้น คือ มีการกล่าวเหมือนกัน ๆ คำว่า มีสัจอย่างเดียวกันนั้น คือ มีความประพฤติดังเดียวกัน ๆ คำว่า มีความพอใจอย่างเดียวกันนั้น คือ มีลัทธิอย่างเดียวกัน ๆ คำว่า มีความถ่อมกันอย่างเดียวกันนั้น คือ มีที่สุดอย่างเดียวกัน ๆ คำว่า เพราะชาติต่างกันนั้น คือ เพราะอริยาศัยของโลกต่างกัน เช่น คนหนึ่งประสงค์จะไป อีกคนหนึ่งก็ประสงค์จะขืน เมื่อคนหนึ่งประสงค์จะขืน อีกคนหนึ่งประสงค์จะขืน ผู้หนึ่งอริยาศัยเป็นอันเดียวกันนั้นหาได้ยาก ๆ ผู้ใดมีอริยาศัยอย่างใด ก็ถ่อมกันอย่างนั้น กล่าวอย่างนั้นเป็นของดี อย่างอื่นเป็นของไม่ดี ถ้อยคำของตนเป็นของจริง ถ้อยคำของผู้อื่นเป็นของไม่จริง

คำว่า ความสำเร้นั้น หมายความว่า ล่วงเสีย ซึ่งความพินาศ ๆ คำว่า ปลอดโปร่งจากความประสงค์นั้น หมายความว่า เป็นผู้ประพฤดิพรหมจรรย์นั้น หมายความว่า ประพฤติที่ประเสริฐ ๆ คำว่า ที่สัจนั้น หมายความว่า ความสันตัตนทานั้น หมายความว่า มรรคยอมทำตนหาให้สิ้นไป นิพพานยอมเป็นที่สุดไปแห่งตนหา ๆ รวมบัญญัติพยากรณ์ที่แสดงมาแล้วตั้งแต่กัณหาที่ ๑ จนถึงกัณหาที่ ๘ นี้ มีข้อใหญ่ ๕ ข้อด้วยกัน แต่แยกออกไปเป็นข้อย่อย ๑๔ ข้อ คือ ข้อว่าด้วยความริษยาและความตระหนี่ ๑ ว่าด้วยความรักและความชัง ๑ ว่าด้วยความพอใจ ๑ ว่าด้วยความเกียติ ๑ ว่าด้วยโสมนัส ๑ ว่าด้วยโทมนัส ๑ ว่าด้วยอุเบกขา ๑ ว่าด้วยกายสมาจาร ๑ ว่าด้วยวจีสมาจาร ๑

ว่าด้วยการแสวงหา ๑ ว่าด้วยการสำรวจอินทรีย์ ๑ ว่าด้วยธาตุต่าง ๆ ๑ ว่าด้วยความสำเร็จ ๑

คำว่า ค้นหาเป็นโรคนั้น เพราะเป็นของเบียดเบียนให้ลำบาก ฯ ที่ว่า ค้นหาเป็นฝน เพราะเป็นของประทุษร้ายในที่สุด ฯ ที่ว่าค้นหาเป็นลูกศรนั้น เพราะเป็นเครื่องเสียดแทง ฯ คำว่า ค้นหาชักบุคคลให้ไปเกิดในที่ต่าง ๆ นั้น คือ ชักให้ไปเกิดในที่สูงบ้าง ต่ำบ้าง คือ ชักบุคคลให้ไปเกิดในพรหมโลกบ้าง เทวโลกบ้าง มนุษยโลกบ้าง อมนุษย์โลกบ้าง ฯ พรหมโลกสูงกว่าเทวโลก เทวโลกสูงกว่ามนุษย์โลก มนุษยโลกสูงกว่าอมนุษย์โลก ฯ คำว่า ข้าพระองค์ได้แสดงธรรมแก่สมณพราหมณ์เหล่านั้น คือ พระอินทร์กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ข้าพระองค์ได้แสดงวัตถุบท ๑๖ ประการ แก่สมณพราหมณ์เหล่านั้น

ก็คำว่า เทวาสวรรคานั้น คือ สวรรคของพวกเทพดาและอสุร ซึ่งสู้รบกันบนหลังมหาสมุทร ฯ ในการที่สู้รบกันนั้น ไม่มีการฆ่ากันให้ถึงแก่ความตาย ด้วยการตัด ฟัน และการยิงเป็นต้น ฯ ความชนะและความแพ้ นั้น ข้อมมีเหมือนกันเอาแพ้ไม่ชนะกัน ฯ บางคราวเทวดาชนะ บางคราวพวกอสุรชนะ ฯ ในคราวใดเทวดาชนะพวกอสุร ในคราวนั้น พระอินทร์ก็ได้รับความยินดีอย่างแรงกล้า ฯ คำว่า ในที่นี้ คือ ในโอกาสนี้ ฯ ท้าวโกสีย์กราบทูลว่า ข้าพระองค์ได้ชีวิตอีกด้วยผลกรรมอย่างอื่น ดังนี้ ฯ เป็นอันว่า พระอินทร์ได้กราบทูลเรื่องความจิตและความเกิดของตนถวายให้ทรงทราบ ฯ คำว่า เกิดอีก ๑ ครั้งนั้น หมายถึงเกิดในเทวโลก และมนุษย์โลก ฯ คำว่า จักอยู่ด้วยความรื่น คือ ถึงแม้ว่าข้าพระองค์ได้เกิดในมนุษย์ ก็จักอยู่ดีอยู่ชอบ เพราะเป็นผู้ไม่ประกอบ ซึ่งบาปกรรมทั้งหลาย มีการฆ่ามารดาของตนเป็นต้นแล้ว ฯ คำว่า ถ้าความตรัสรู้จักมีนั้น คือ พระอินทร์กราบทูลว่า ถ้าข้าพระองค์จักได้เป็นพระสกทาคามี ฯ คำว่า ข้าพระองค์จักเป็นผู้ทวถิงน คือ จักเป็นผู้ใคร่ที่จะรู้ทวถิง นอกจากนั้นก็มีเนื้อความแจ่มแจ้งดังที่แสดงมาแล้วทั้งนั้น จึงขอคัดลอกถาไว้เพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายว่า ปัญหา ๑๔ ข้อของพระอินทร์นั้น มีใจความเกี่ยวเนื่องกันเป็นลำดับไป สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพรหมราชวง

พิจารณาเห็นว่า โลกเป็นทุกข์ด้วยการเบียดเบียนกันอยู่เสมอ เป็นข้าศึกศัตรูกันอยู่เสมอ คนโน้นไม่ถูกกับคนนี้ คนนี้ไม่ถูกกับคนโน้น ชาวนาเบียดเบียนชาวนา ชาวสวนเบียดเบียนชาวสวน พ่อค้าเบียดเบียนพ่อค้า ข้าราชการเบียดเบียนข้าราชการ พราหมณ์เบียดเบียนพราหมณ์ กษัตริย์เบียดเบียนกษัตริย์ ยักษ์เบียดเบียนยักษ์ นาคเบียดเบียนนาค ครุฑเบียดเบียนครุฑ เทวดาเบียดเบียนเทวดา แปลว่า โลกต่างเบียดเบียนซึ่งความสุขของกันโดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง จึงไหวพริบกินอยู่เป็นนิจ แต่พระองค์คิดไม่ออกว่า เป็นเพราะเหตุอะไรแน่ คิดหาหลักฐานมันคงไม่ได้ จึงได้เที่ยวถามสมณพราหมณ์มาเป็นอันมาก ก็มีใครผู้ใดตอบได้ เวลาจนจะสิ้นอายุขัยจากสวรรค์ จึงได้โอกาสทูลถามพระพุทธเจ้าของชาวเรา ได้รับพุทธพยากรณ์ว่า เป็นเพราะความริษยา และความตระหนี่เป็นต้นเหตุ เพราะฉะนั้น เมื่อพวกเราไม่ต้องการเป็นข้าศึกกัน ก็ควรระวังอย่าริษยากัน อย่าตระหนี่ต่อกัน ให้ถ้อยทีถ้อยยอมความเมตตาปรานีแก่กัน เจลยแบ่งปันที่อยู่ ที่อาศัยแก่กันบ้าง ผ่อนปรนตระกูลแก่กันบ้าง แจกจ่ายสิ่งของหรือช่องทางหาผลประโยชน์แก่กันบ้าง รู้จักให้การยกย่องสรรเสริญกันบ้าง ให้ความรู้ทางคดีโลก คดีธรรมแก่กันบ้าง เมื่อโลกประพฤติดำตามธรรมไม่มาก แต่เพียงไม่ริษยาตาร้อนต่อกัน ไม่ตระหนี่หวงแหนต่อกันตามสมควรเท่านั้น โลกก็จะอยู่เย็นเป็นสุขขึ้น มากยิ่งนักหนา ถ้าพวกใดหมั่นประพฤติได้ ก็ย่อมมีความสุขความเย็นใจเกิดขึ้น ในพวกนั้น หมั่นเป็นข้าศึกเบียดเบียนกัน โดยมากเป็นพวกที่เดินทาง ๆ เดียวกัน เช่น ชาวนาก็เป็นข้าศึกกัน ในจำพวกชาวนาด้วยกัน มีการชิงกันในทางขายข้าว หรือแย่งนำทำนาเป็นต้น ชาวนาที่จะเอื้อนไปเป็นข้าศึกกับชาวสวน หรือพ่อค้า ข้าราชการ ในเรื่องการอาชีพก็ไม่ค่อยมี ถึงชาวสวน พ่อค้า ข้าราชการเป็นต้น ก็ทำนองเดียวกัน

โดยเหตุนี้ ให้ระวังในพวกที่เดินทาง ๆ เดียวกัน อย่าให้มีความริษยาตระหนี่ต่อกันขึ้นได้ ส่วนพวกอื่นไม่จำเป็นเท่าไรนัก เพราะเดินคนละทางไม่ค่อยโดนกันเบียดเบียนกันได้ง่าย

วิธีระวัง ได้แก่หัดคิดให้มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาต่อกันตามสมควร หรือว่าโดยย่อ ก็ได้แก่การรู้จักอกเขาออกเรา คือ ให้รู้สึกว่า เรากายาได้

สุขเกลียดทุกข์ฉนั้นใด ผ่อนก็อยากได้สุขเกลียดทุกข์ฉนั้นนั้น เมื่อมีความรักตัว
อย่างนั้นเสมอแล้ว จะไม่อย่ากริษา คือเกียดกันความดีของใคร จะไม่ตระหน
คือไม่เห็นแก่ตัวคนเดียว หรือพรรคพวกของตัวฝ่ายเดียว จะรักแลเหลียวถึงผ
อันพวกอันบ้าง อันเป็นเหตุอย่างขึ้นสู่ความเป็นผู้ไม่มีศรั เมื่อไม่มีศรัก็อยู่เย็น
เป็นสุข เปรียบเหมือนไม่มีโรค การมีศรัถึงแม้ว่าจะน้อย ก็อาจให้เกิดอันตราย
ได้ เหมือนโรคในร่างกายถึงจะน้อยถ้าไม่เยียวยา ก็อาจตายได้ อย่าตฤกศัตรว่ามี
ส่วนน้อยหรือมีกำลังน้อย เพราะแม้ข้างสารก็ยังตายด้วยอำนาจนกลีได้ และอย่า
ตฤกศัตรว่าคำทรม เพราะว่ามันก็ยังช่วยราชสีห์ได้ ส่วนศัตรมีมากเท่าใด ก็ให้
ทุกข์มากเท่านั้น ส่วนมิตรกลับตรงกันข้าม

เมื่อใดปฏิบัติตนไม่ให้มีริษา และตระหนได้ ผู้นั้นนับว่าไม่เสียเวลา
เสียแรงท่งพึงบัญญัติหาพระอินทร์ในวันนั้น เพราะจะเป็นผู้ไม่มีบัจจามิตรคิดทำลาย
จะมีแต่มิตรสหายช่วยเหลือ ด้วยอานุภาพประพฤติธรรม ชมโม หเว รกษติ
ชมมจารี ธรรมแลย่อมรักษาประพฤติธรรม ไม่ใช่สิ่งอื่น มีภตผบศางหรือพระ
เป็นเจ้าอะไรจะรักษา คือความดีความชอบที่ตัวทำไว้ พุคไว้ กิตไว้ นั้นเองรักษา ฯ
ชมโม สุขญโณ สุขมาวหาติ ธรรมที่ประพฤติไว้ นั้นแหละนำความสุขมาให้ ไม่
ใช่ใครนำมาให้ การทำดี พุคดี กิตดีนั้นเอง หากความสุข คือความเย็นใจมา
ให้ ฯ เอसानิสโส ชมเม สุขญณ ในการประพฤติธรรม ก็มีมีความสุข คือความ
เย็นใจเท่านั้นแหละเป็นอันสงส ไม่มีความทุกข์ คือความร้อนใจเลย แต่ถ้า
ประพฤติธรรมผิดทาง คือ ธรรมอย่างหนึ่งควรจะใช้อย่างหนึ่งแต่นำไปใช้เสียทางอื่น
อาจให้ทุกข์ให้ร้อนได้ เหมือนใช้ยาผิด ซึ่งไม่ตรงกับสมุฏฐานของโรคฉนั้น
โดยเหตุนี้ จึงขอตักเตือนไว้ เพื่อให้ตรึตรองตามธรรมเทศนาสัทกัมมัญญบท
ดังแสดงมา

เทศनावसान ในที่สุดแห่งเทศนาสัทกัมมัญญสูตรนี้ ขอความสวัสดิ์จงมี
แก่ท่านทั้งหลาย ด้วยอานุภาพพระรัตนตรัย จงทุกทิพาราตรีกาล.
เอว กมิ ด้วยประการฉนั้น ฯ

กัณฑ์ที่ ๘๑

คัมภีร์ทิณนิกาย มหาวรรค

มหาสติปัฏฐานสูตร ตอนว่าด้วยหัวข้อสติปัฏฐานทั้ง ๔

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมย์ ภควา กุรุสุ วิหริตี กมฺมาสทมมํ นาม
กุรูนํ นิคโม ฯ ตตร โข ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตสึ ภิกฺขโวติ ฯ ภทนฺเตติ เต
ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจสฺสโสสุ ฯ ภควา เอตทโวจ เอกายโน อयํ ภิกฺขเว มคฺโค
สตุตฺตํ วิสทฺธิยาติ.

ณ บัดนี้ อาคณภาพักแสดงมหาสติปัฏฐานสูตร กัณฑ์ที่ ๘๑ ว่าด้วยหัวข้อ
สติปัฏฐาน ๔ ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในมหาสติปัฏฐานสูตรที่ ๘ ในคัมภีร์
ทิณนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า ข้าพเจ้าผู้ขอว่า
อาณนทฺ์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ในนิคมแห่งชาวกุรุ อันชื่อว่ากัมมาสทมมะ ในแคว้นแคว้นกุรุ ฯ
ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเตือนภิกษุทั้งหลาย เพื่อให้ตั้งใจฟัง
พระธรรมเทศนาว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นก็ได้ทูลรับถ้อยคำ
ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ? สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เอกายนมรรคนํ เป็นเหตุให้เกิดความบริสุทธิ์
ให้ล่วงเสียดังความโศกและความรำพัน ให้สิ้นทุกข์โทมนัส ให้ได้ความรู้ง
ธรรมที่ควรรู้ ให้กระทำให้ง่พระนิพพานแก่สัตว์โลกทั้งหลาย เอกายนมรรค
นํ คือ สติปัฏฐาน ๔ ฯ สติปัฏฐาน ๔ คือ สิ่งไรบ้าง ? คือ การที่ภิกษุใน
พระธรรมวินัยนํ เป็นผู้มีคามเพียร มีความรู้สึกดี มีความระลึกได้

เล็งเห็นขงกายในกาย กำจัดอภิชฌาโทมนัสในโลกเสียได้ ๑ มีความเพียร
มีความรู้สึกดี มีความระลึกได้ เล็งเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย กำจัด
อภิชฌาโทมนัสในโลกเสียได้ ๑ มีความเพียร มีความรู้สึกดี มีความระลึกได้
เล็งเห็นจิตในจิต กำจัดอภิชฌาโทมนัสในโลกเสียได้ ๑ มีความเพียร มีความ
รู้สึกดี มีความระลึกได้ เล็งเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย กำจัดอภิชฌา
โทมนัสในโลกเสียได้ ๑ ดังนี้ ๑ สิ้นหัวข้อสติปัฏฐานทั้ง ๔ ตามวาระพระบาลี
อันมีในอุทเทสวารกถาเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร อันมีมาใน
คัมภีร์สมังควลาลินว่า เพราะเหตุไร สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงแสดง
พระสูตรนี้ ? มีคำวิสัชนาว่า เพราะพวกชาวกรุงรัฐสามารถรับเทศนาอันลึกซึ้งได้

กล่าวคือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ชาวกรุงรัฐนั้น เป็นผู้ร่างกาย
สมบูรณ์ มีจิตชุ่มชื้นอ่อนโยน ด้วยได้รับความสบายพร้อมทุกประการ มีความ
สบายด้วยฤทธค้ออากาศเป็นต้น ๑ พวกนั้นเป็นผู้กำลังปัญญาบริบูรณ์ดี สามารถรับ
เทศนาอันลึกซึ้งได้ ๑ เพราะฉะนั้น เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนึกเห็นว่า
พวกชาวกรุงรัฐเป็นผู้สามารถรับเทศนาอันลึกซึ้งได้ จึงได้ทรงแสดงมหาสติปัฏฐาน
สูตรอันมีเนื้อความลึกซึ้ง บรรจุด้วยกรรมฐาน ๒๐ ประการ ซึ่งล้วนแต่จะส่งให้ถึง
พระอรหัตตังค บรูษได้ผอบดอกไม้มากแล้ว ต้องใส่ดอกไม้ต่าง ๆ ลง
หรือได้กระอบทองแล้ว ต้องใส่แก้ว ๑๐ ประการลงฉันใด สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าได้บริษัทชาวกรุงรัฐแล้ว ก็ประทานซึ่งเทศนาอันลึกซึ้งฉนั้น ๑ เพราะ
ฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงแสดงพระสูตรอื่น ๆ ซึ่งมีเนื้อความ
อันลึกซึ้งอีกหลายสูตร คือ มหานิพพานสูตรในคัมภีร์ทมนิกาย ๑ สติปัฏฐานสูตร
สาโรปนสูตร รุกโขปนสูตร รัฐपालสูตร มัคคณชัยสูตร อาเนญชสัปปายสูตร
ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย ๑

อีกอย่างหนึ่ง บริษัท ๔ ในชนบทนั้น เป็นผู้ประกอบในการอบรมสติปัญญา
อยู่โดยปกติแล้ว ฯ โดยที่สวดมนต์ทำสมาธิกรรมกรีกกล่าวกันแต่เรื่องอันประกอบ
ด้วยสติปัญญาทั้งนั้น ฯ ในที่ต่าง ๆ มีทำนาและโรงทอหูกเป็นต้น ข้อมไม่
มีการเจรจากันด้วยเรื่องอันหาประโยชน์มิได้ ฯ ถ้าหญิงคนใดถูกถามว่า เธอมี
สติปัญญาข้อไหนเป็นอารมณ์ หรือว่าหาไม่ได้ ถ้าตอบว่า หาไม่ได้ ก็ต้องถูกติเตียน
ว่า ชีวิตของเธอไม่มีประโยชน์ ถึงเธอยังมีชีวิตอยู่ก็เท่ากับคนที่ตายแล้ว
แล้วพากันสั่งสอนว่า เธออย่าทำอย่างนั้นอีก ครั้นแล้วก็ให้เรียนสติปัญญาข้อใด
ข้อหนึ่ง ฯ ถ้าหญิงคนใดกล่าวว่า ข้าพเจ้ามีสติปัญญาข้อไหนเป็นอารมณ์
พวกที่ถามก็ให้สาธการว่า ค่ะ ฯ แล้วสรรเสริญว่า ชีวิตของเธอเป็นชีวิต
เธอได้ถึงความเป็นมนุษย์แล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์แก่เธอ ฯ
ไม่ใช่แค่มนุษย์เท่านั้น ที่ประกอบในสติปัญญา แม้แต่สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย
ที่อาศัยมนุษย์เหล่านั้นอยู่ ก็ประกอบในสติปัญญาเหมือนกัน ฯ ซึ่งมีเรื่อง
ดังต่อไปนี้

กล่าวคือ มีบุคคลหนึ่งได้ลูกนกแขกเต้าตัวหนึ่งมาเลี้ยงไว้ ฯ แต่บุรุษ
นั้นได้ไปลืมนกแขกเต้าไว้ในหอยของพวกนางภิกษุณี ฯ พวกสามเณรได้
เลี้ยงลูกนกแขกเต้าไว้ ตั้งชื่อว่าพทรรักจิต ฯ อยู่มาวันหนึ่ง พระมหาเถร
องค์หนึ่งได้เห็นลูกนกแขกเต้าตัวนั้นเกาะอยู่ข้างหน้า จึงเรียกว่า พทรรักจิต ฯ
ลูกนกแขกเต้าตัวนั้นตอบว่า อะไรพระแม่เจ้า ฯ พระมหาเถรนั้นจึงตอบว่า เจ้าได้
ภาวนาบทใดบทหนึ่งบ้าง หรือหาไม่ได้ ? ลูกนกแขกเต้าตัวนั้นตอบว่า หาไม่ได้ ฯ
พระมหาเถรนั้นจึงกล่าวว่า อันนี้ที่อยู่ในสำนักบรรพชิตทั้งหลาย ข้อมไม่สมควร
อยู่ด้วยปล่อยตัวเช่นนั้น ควรให้มีมนสิการอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เจ้าคงจักไม่
อาจที่จะเรียนมนสิการอย่างอื่นได้ เจ้าจงสาธยายแต่เพียงว่า อัญญิ ฯ เท่านั้นเป็น
การดี ฯ ลูกนกแขกเต้าตัวนั้นก็ตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาเถร แล้วเที่ยว
สาธยายไปว่า อัญญิ ฯ ฯ อยู่มาวันหนึ่ง ลูกนกแขกเต้าตัวนั้นเกาะฝั่งแดดอยู่ที่ปลาย
เสาได้ ได้ถูกเหยี่ยวตัวหนึ่งเฉี่ยวไป ได้ร้องขึ้นด้วยเสียงอันดังจนกระทั่งเสียงได้
ยินถึงพวกสามเณร พวกสามเณรก็ได้พากันไล่ติดตามไป พากันขว้างด้วยไม้ค้อน
ก้อนดินเป็นต้น จนทำให้เหยี่ยวตัวนั้นตกใจแล้วปล่อยลูกนกแขกเต้าตัวนั้นลง

มา ฯ เมื่อลูกนกแขกเต้าตัวนั้นกลับมากลางทอยแล้วพระมหาเถรนั้นจึงถามว่า ดูก่อน
พทรรักจิต ในเวลาที่เหยี่ยวเฉยเข้าไปในนั้นเจ้าคิดอย่างไร ? ลูกนกแขกเต้า
ตัวนั้นจึงตอบว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า ข้าพเจ้าไม่ได้คิดอย่างอื่นนอกไปจากกอง
อณู คือข้าพเจ้าคิดว่า กองอณูได้พากองอณูไป กองอณูนี้จักกระจัด
กระจายอยู่ที่ไหน ดังนี้เท่านั้น ฯ พระมหาเถรนั้นจึงกล่าวว่า ดิถีพท-
รรักจิต การคิดดังนี้จักเป็นมัจฉาให้เจ้าสนทนน้อยใหญ่ ในอนาคตกาลภายภาค
หน้า ฯ แม้แต่สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายซึ่งอยู่ในภพในภพนี้ ก็ได้ประกอบใน
สติปัฏฐานอย่างนี้ เพราะฉะนั้น เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบความ
เจริญแห่งสติปัฏฐานของชาวภพนี้ จึงได้ทรงแสดงพระสูตรนี้

ก็ถอยคำทั้งหลายที่อยู่ในพระสูตรนี้ มีคำที่ควรแก้ไขออกไปอีกเป็นอันมาก
เริ่มแต่คำว่า เอกายนมรรคเป็นต้นไป ฯ กล่าวคือ คำว่า เอกายนมรรคนั้น
แปลว่า ทางเอก ฯ ก็คำว่า ทาง มีศัพท์อยู่หลายศัพท์ว่า มรรค ๑ ศัพท์
ว่าบนละ ๑ ศัพท์ว่าปละ ๑ ศัพท์ว่าบชชะ ๑ ศัพท์ว่าอญชชะ ๑ วชฎมาชะ ๑
นาวา ๑ อุตตรเสตุ ๑ กลละ ๑ ภิสสังกะ ๑ ดังนี้ ก็ในพระสูตรนี้พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงแสดงด้วยศัพท์ว่า อยนนะ ฯ เพราะฉะนั้น ในคำว่า เอกายนมรรค
จึงควรทราบเนื้อความว่าเป็นทางเอก คือ ไม่ใช่ทาง ๒ แห่ง

อีกนัยหนึ่ง คำว่า เอกายนมรรคนี้ แปลว่า เป็นทางที่ผู้เดียวควรไป
คือ เป็นทางที่บุคคลผู้หนึ่งออกจากหมอยแต่ผู้เดียวควรปฏิบัติ ฯ อีกอย่างหนึ่ง
คำว่า เอกายนมรรคนี้ แปลว่า เป็นทางเคลื่อนไปสันนิพพานของบุคคลผู้เดียว
คือของบุคคลผู้ประเสริฐ อันได้แก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ ถึงแม้ว่าชนเหล่า
อื่นเดินตามทางนี้ก็ตาม แต่ทางนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงทำให้เกิดขึ้นก่อน ฯ ข้อนี
มีเนื้อความที่มาจากในพระบาลีแห่งหนึ่งว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ทำหนทางที่
ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ฯ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า เอกายนมรรคนี้ แปลว่า เป็นทางที่
อยู่ในพระธรรมวินัยแห่งเดียวเท่านั้น ฯ ข้อนี มีคำในมหาปริณิพพานสูตร
เป็นหลักฐานว่า สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ได้ตรัสแก่สุภทัตปริพาชก
ไว้ว่า ดูก่อนสุภทัต หนทางอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ อันเป็นทาง
พระอริยเจ้า ข้อมนี้อยู่ในพระธรรมวินัยเท่านั้น ดังนี้ ฯ คำว่า หนทางประกอบ

ด้วยองค์ ๔ ประการ ซึ่งเรียกว่าอฏฐังคิกมรรค กับคำว่า เอกายนมรรค
ต่างกับแต่เทศนาเท่านั้น ส่วนเนื้อความนั้นเหมือนกัน

อีกนัยหนึ่ง คำว่า เอกายนมรรค แปลว่า ทางเป็นทีไปสัต์แห่งเดียว
คือเป็นทางไปนิพพานแห่งเดียวเท่านั้น ฯ ขอนี้ มีเนื้อความในสังยุตตนิกาย
มหาวรรค เป็นหลักฐาน คือ ในสังยุตตนิกาย มหาวรรค นั้น สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ได้ตรัสไว้แก่สัพพัญญูว่า เราตถาคตเห็นความสันไปแห่ง
ชาติ ผู้นั้นเพราะสิ่งที่เป็นประโยชน์ ย่อมรู้จักเอกายนมรรค สัตว์โลก
ทั้งหลายในปางก่อน ได้ข้ามแม่น้ำไปด้วยเอกายนมรรค สัตว์โลกทั้งหลายใน
อนาคต ก็จักข้ามแม่น้ำไปด้วยเอกายนมรรค สัตว์โลกทั้งหลายในบัดนี้ ก็จัก
ข้ามแม่น้ำไปด้วยเอกายนมรรค ดังนี้

ส่วนเกจิอาจารย์ทั้งหลาย กล่าวตามนัยแห่งคำกล่าว สัตว์โลกทั้งหลาย
ย่อมไม่ข้ามฟากไปถึง ๒ ครั้ง ดังนี้ว่า บุคคลย่อมไปสู่นิพพานเพียงครั้งเดียว
ด้วยหนทางนี้ เพราะฉะนั้น หนทางนี้ จึงเรียกว่าเอกายนมรรค แปลว่า ทางไป
เพียงครั้งเดียว ดังนี้ ฯ คำของเกจิอาจารย์เหล่านั้นไม่ถูก ฯ เพราะถ้าจะว่า
ตามเนื้อความขอนี้แล้ว ควรจะมีพยัญชนะว่า สกิ อยโน ซึ่งแปลว่า ทางไป
ครั้งเดียว ดังนี้ ก็ถ้าว่าควรประกอบเนื้อความว่า ทางไปอันเดียว คือ คติ
อันเดียวดังนี้แล้ว ก็ควรประกอบพยัญชนะให้ได้ว่าความว่าอย่างนี้ ฯ แต่ข้อความ
ทั้ง ๒ นั้น ไม่ถูกทั้งนั้น ฯ ขอนี้ เพราะเหตุไร เพราะคำว่าเอกายนมรรค
นั้น เป็นหนทางเบื้องต้น ฯ คือเป็นโลกีย์ ไม่ใช่ทางโลกุตตระ เป็นทางไป
หลายครั้ง ไม่ใช่เป็นทางไปครั้งเดียวเท่านั้น

เมื่อก่อน พระมหาเถรเจ้าทั้งหลายได้สนทนากันในบิณฑบาตแล้ว คือ พระ
ติปิฎกจุลลนาคเถรเจ้ากล่าวว่า ทางสติปัฏฐานนี้เป็นทางเบื้องต้น ฯ ส่วนอาจารย์
ของท่านซึ่งมีนามว่า ติปิฎกจุลลสุมณเถรเจ้ากล่าวว่า ทางสติปัฏฐานนี้เป็น
ทางเจือกัณเฏาะโลกิยะและโลกุตตระ ฯ ต่างได้โต้ตอบกันหลายครั้ง ฯ ต่อมาภายหลัง
พระเถรเจ้าเป็นอาจารย์ไปนั้นได้ในเวลาไปอาบน้ำว่า เรากล่าวว่า เป็นทาง
เจือ ส่วนจุลลนาคกล่าวว่า เป็นทางเบื้องต้น คำของใครหนอจะถูก เมื่อท่าน
คิดอย่างนั้นแล้ว ก็ได้พิจารณาหาสติปัฏฐานสูตรที่ตั้งต้นจนตลอดปลาย จึงได้

ใจความว่า ไม่ใช่โลกุตตรมรรค และไม่ใช่มรรคที่เจือด้วยโลกีย์และโลกุตระ เพราะเหตุว่า ในตอนท้ายพระสูตรว่า ผู้ใดเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ น้อยตลอด ๑ ปี ตั้งนเปกขณ ต้องได้อเนกามิผล หรืออรหัตผล อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่แท้ จึงแน่ใจว่า เป็นทางเบื้องต้นเหมือนกับถ้อยคำของพระจุลลนาค จึงได้ประกาศให้ทราบทั่วกันในวันปัจฉิม ๘ คำแห่งเดือนนั้น

ดังได้สดับมาว่า พระเถระเจ้าทั้งหลายในปางก่อน ได้มีการฟังธรรมเป็นครั้งแรก พอได้ฟังเรื่องนั้นชนทั้งหลายไปประชุมพร้อมกันว่า ข้าพเจ้าจักฟังก่อน ข้าพเจ้าจักฟังก่อน ดังนี้ ฯ ก็ในวันนั้นเป็นวาระเทศนาของพระจุลลนาคเถระเจ้า ฯ ท่านชนนั้นบรรณาสนแล้ว จึงคิดว่า แม้แต่ในบัดนี้อาจารย์ของเราได้ทรงพระไตรปิฎกก็ยังเกิดพินเฝ้าเช่นนั้น ต่อไปในอนาคตกายภาวหน้า ปัญหาอันจักพินเฝ้ามากขึ้น เราจักทำให้หมดความพินเฝ้า คิดดังนี้แล้วก็ได้เริ่มแสดงธรรม เมื่อแสดงธรรมไปสมควรแก่เวลาแล้ว จึงกล่าวถึงปัญหาอันชนเหล่านั้นเกิดความในพระสูตรต่าง ๆ มาอ้างอิง ให้เห็นว่า ทาง คือสติปัฏฐานนี้เป็นทางโลกีย์ ลงท้ายได้สาธกพระคาถาว่า มคฺคานญฺชคิโก เสฏฺโฐ เป็นต้น ซึ่งมีเนื้อความว่า ทางประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ เป็นทางประเสริฐกว่าทางทั้งหลาย อริยสัจ ๔ เป็นความจริงที่ประเสริฐกว่าความจริงทั้งหลาย ฯ ธรรมที่ปราศจากกิเลส เป็นธรรมที่ประเสริฐกว่าธรรมทั้งหลาย ฯ พระพุทธเจ้าผู้มีพระจักษุญาณเป็นผู้ประเสริฐกว่าสัตว์โลกทั้งหลาย ที่มี ๒ เท้า คือ เทพตามนุษย์ ฯ ทางนอกจากนี้ที่จะเป็นทางให้เกิดความริ่ความเห็นประเสริฐ เป็นทางอันบริสุทธิ์นั้นย่อมไม่มี ฯ ท่านทั้งหลาย จงเดินตามทางที่เหยียบย่ำเสวยซึ่งเสนามารอนันต์เกิด เพราะท่านทั้งหลายเดินตามทางมาแล้ว ก็จักสนิทสุข ดังนี้

ก็คำว่า มรรค มีอธิบายว่า เป็นทางที่ผู้ต้องการนิพพานควรเดิน หรือเป็นทางไปสู่นิพพาน

คำว่า สุตตานิ วิสทฺธิยา อันมีในท้ายสติปัฏฐานสูตร ซึ่งแปลว่า เอกายนมรรคนี้ เป็นทางให้เกิดความบริสุทธิ์แก่สัตว์โลกทั้งหลายนั้น อธิบายว่าเป็นทางให้สัตว์โลกทั้งหลายบริสุทธิ์จากมลทิน มีรากะเป็นต้น และบริสุทธิ์จากเครื่องเศร้าหมอง ๑๐ ประการ มีความโลกไม่เลือกเป็นต้น ฯ ข้อนี้ จริงอย่าง

นน เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวกเจ้าทั้งหลาย ล้วนแต่ได้ความบริสุทธิ์ ด้วยเอกายนมรรคนั้น เช่น พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายที่ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาตลอด ๔ อสงไขย กับเศษแสนกลับเป็นต้น ก็ได้รับความบริสุทธิ์ด้วยทางค คือสติปัฏฐานน ๆ คำว่า ความบริสุทธิ์น หมายถึงบริสุทธิ์ใจ ด้วยเหตุนั้น ความเศร้าหมองและความมัวมัว พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติไว้สำหรับรูปกายภายนอก ทรงบัญญัติไว้สำหรับใจภายในเท่านั้น ๆ

ข้อนี้สมกับคาถาประพันธ์ว่า รูปเป็น สงกิลฺลฺเรน เป็นต้น ซึ่งได้ใจความว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติว่า สัตว์โลกทั้งหลาย เศร้าหมองและมัวมัวทางรูปกาย คือเศร้าหมองและมัวมัวทางใจเท่านั้น ดังนี้ เป็นอันได้ใจความว่า สัตว์โลกทั้งหลาย จักเศร้าหมองและมัวมัวก็เป็นอย่างใจเท่านั้น ความมัวมัวแห่งใจนั้น ย่อมมีด้วยหนทางค คือสติปัฏฐานน เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงแสดงไว้ว่า สุตตานํ วิสุทฺธิยา ซึ่งแปลว่า เอกายนมรรค อันได้แก่ทางค คือสติปัฏฐานน เป็นเหตุให้เกิดความบริสุทธิ์แก่สัตว์โลกทั้งหลาย ดังนี้ ๆ ของคเนื้อความในอรรถกถาตอนนี้อย่างนี้เท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายคำแปลแห่งคำว่า สติปัฏฐาน พอให้เป็นที่เข้าใจของผู้สัทบัณฑิตทั้งหลายว่า คำว่า สติปัฏฐานน นี้คำแปลว่าการตั้งไว้ซึ่งสติ ธิบายว่า การตั้งสติไว้ให้อยู่ในอารมณ์อันใด ซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ ๔ ประการ คือ กาย ๑ เวทนา ๑ จิต ๑ ธรรม ๑ ๆ ทั้ง ๔ ประการนี้เป็นอารมณ์อันใดที่ควรตั้งสติไว้ทั้งนั้น ๆ ก็การตั้งสติไว้ในอารมณ์ ๔ ประการ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม นั้น ได้แก่การพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม ตามที่จักแสดงต่อไปในกัณฑ์ข้างหน้า สำหรับในกัณฑ์นี้ จะว่าไว้แต่โดยย่อ คือข้อว่าด้วยการเล็งเห็นกายในกาย เล็งเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย เล็งเห็นจิตในจิตทั้งหลาย เล็งเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายนั้น ได้แก่การพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งมีอยู่ในจำพวกกาย เวทนา จิต

ธรรม ไม่ใช่หมายการพิจารณาเห็น หรือการแลเห็นรวมกันเป็นก้อนเดียว
หมวดเดียว เหมือนกับปฐชนเห็น ก็การพิจารณาภายใน ได้แก่การพิจารณา
ภายในไม่เที่ยง ไม่สุขสบาย ไม่อยู่ในอำนาจของใคร ไม่สวยงาม ๑ แยกพิจารณา
ตามประเภททั้ง ๖ คือ พิจารณาลมหายใจเข้าออก และอริยาบท สัมผัสัญญะ
ปฏิกูลธาตุ อสภ ๑ พิจารณาว่า ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา เป็นแต่อาการส่วนหนึ่งๆ
ซึ่งรวมกันเข้าเป็นร่างกาย ๑ พิจารณาตามอนุปัสสนา ๘ ว่า ร่างกายนี้ไม่เที่ยง เป็น
ทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ควรเบื่อหน่าย ควรคลายความรัก ควรดับความรัก ควร
สละความรัก ๑ ดังนี้

การพิจารณาเวทนานั้น ได้แก่การพิจารณาว่า สุขเวทนา คือ ความรู้สึก
สบายนี้ จะต้องเป็นทุกขเวทนา คือ ความไม่สบาย หรือทุกขเวทนา คือ ความ
ไม่สบายนี้ เป็นของเปรียบเหมือนกับลูกศร เพราะทำใจไม่ให้สบาย อเบกขา-
เวทนา คือ ความเฉยๆ นี้ เป็นของไม่เที่ยง คือ เป็นของไม่คงที่ เป็นของ
ไม่ยั่งยืนอยู่ได้ ดังนี้ ๑ พิจารณาตามอนุปัสสนา ๘ ว่า เวทนา คือ สุข ทุกข์
อเบกขานี้ ล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ควรเบื่อหน่าย
ควรคลายความรัก ควรดับความรัก ควรสละความรัก ๑ พิจารณาตามประเภท
แห่งเวทนาทั้ง ๘ ซึ่งจักแสดงต่อไปในกัณฑ์ข้างหน้า ๑

การพิจารณาจิตนั้น ได้แก่การพิจารณาอารมณ์ อธิบดี สหชาติ ภูมิ
กรรม วิบาก อริยาแห่งจิต ๑ พิจารณาตามอนุปัสสนา ๘ ดังที่ว่าแล้วนั้น พิจารณา
ตามประเภทแห่งจิต ๑๖ อย่าง ซึ่งจักแสดงไว้ในกัณฑ์ข้างหน้า ๑

พิจารณาธรรมนั้น ได้แก่การพิจารณาถึงความว่างเปล่าแห่งลักษณะของธรรม
และพิจารณาลักษณะแห่งธรรมทั้งหลาย ๑ พิจารณาตามอนุปัสสนา ๘ ดังที่ว่าไว้
แล้ว ๑ พิจารณาตามประเภทแห่งธรรม ซึ่งจักกล่าวไว้ในกัณฑ์ข้างหน้า ๑ ดังนี้

เมื่อพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ตามที่อธิบายมาโดยย่อแล้วนั้น จน
ให้ใจคงที่ ไม่วอกแวกไปในทางกิเลส บาป กรรม ซึ่งเรียกว่า การเจริญ
สติปัฏฐาน คือ การตั้งสติไว้ สิ้นใจความในกัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น. เอวัง ก็มี ฯ

กัณฑ์ที่ ๘๒

คัมภีร์ทิฆนิกาย มหาวรรค

มหาสุทฺธสฺสนสูตร ตอนว่าด้วยคำในอุเทศแห่งสติปัฏฐาน ๔

โสกปริเทวานํ สมตฺกุกฺกมาชาติ โสกสฺส จ ปริเทวสฺส จ สมตฺกุกฺกมา
ปหานาชาติ อตฺโต ๑ อัมมํ หิ มคฺโค ภาวฺโต สนฺตติมฺหามคฺตาหิโน วีย โสก-
สมตฺกุกฺกมา ปฏาจาราหิโน วีย ปริเทวสมตฺกุกฺกมา สํวตฺตติติ.

ณ บัดนี้ อาคณภาพักแสดงมหาสติปัฏฐานสูตร กัณฑ์ที่ ๘๒ ว่าด้วยคำใน
อุเทศแห่งสติปัฏฐานทั้ง ๔ ตามอรรถกถา ธิมมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามอรรถกถา แห่งมหาสติปัฏฐานสูตร อันมีมาในคัมภีร์สุมังกล-
วิลาสินี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า คำในอุเทศแห่งสติปัฏฐาน ๔ ว่า
โสกปริเทวานํ สมตฺกุกฺกมา ซึ่งแปลว่า เป็นเหตุให้ล่วงเสียบซึ่งความโสก
และความรำพันนั้น อธิบายว่า เป็นเหตุให้ละเสียบซึ่งความโสกเศร้าเสียใจ และ
ความพิโรธรำพัน เพราะเหตุว่าทางสติปัฏฐานนี้ เมื่อบุคคลปฏิบัติดีแล้ว ย่อม
เป็นเหตุให้ละเสียบซึ่งความโสกเศร้าเสียใจ เหมือนกับคนทั้งหลายมีสันตติมหาอำมาตย์
เป็นต้น คือ สติปัฏฐานนี้ เมื่อบุคคลปฏิบัติตามได้แล้ว เป็นเหตุให้ละเสียบ
ซึ่งความพิโรธรำพัน เหมือนกับนางปฐาจารา เป็นต้น ๑ กล่าวคือ สันตติมหา-
อำมาตย์นั้น ได้ฟังพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า เชือง
ละเสียบซึ่งความกังวล ทั้งที่ล่วงมาแล้วในภายหลัง จงอย่าถือความกังวลในปัจจุบัน
ไว้ เธอก็จักเป็นผู้สงบระงับ ดังนี้ ก็ได้สำเร็จพระอรหัตพร้อมด้วยปฎิสัมภทา
ทั้งหลายในทันใด

นางปฐาจารานัน ได้ฟังธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า ไม่มี
บุตร ไม่มีบิดา ไม่มีพวกพ้อง ไม่มีญาติผู้หนึ่งผู้ใดที่จะป้องกันไม่ให้ตายได้ ดังนี้
แล้ว ก็ได้ตั้งอยู่ในพระโสตค้ำสติผล ฯ อันการภาวนาไม่ว่าภาวนาอย่างใด ที่จะ
ไม่เกี่ยวกับสติปัฏฐาน ๔ เป็นอันไม่มี เพราะฉะนั้น จึงควรทราบว่ คนทั้งหลาย
มีสันตติมหาอำนาจ และนางปฐาจาราเป็นต้นนั้น ได้ล่วงเสียแล้วซึ่งความโศก
และความรำไร ด้วยทางคือสติปัฏฐาน

คำในโอเทศว่า ทุกขโทมนสฺสํ อธิคฺมาย ซึ่งแปลว่า เป็นเหตุให้สิ้น
ทุกขโทมนสนั้น คือ เป็นเหตุให้ทุกข์และโทมนสฺสใจดับไป ฯ อธิบายว่า ทาง คือ
สติปัฏฐาน เมื่อบุคคลปฏิบัติตามได้แล้ว ก็เป็นเหตุให้ดับทุกข์ เหมือนกับพระ
คิสสเถระเจ้า เป็นต้น และเป็นเหตุให้ดับโทมนสฺส เหมือนกับท้าวสักกะ เป็นต้น ฯ
เรื่องพระคิสสเถระเจ้าและท้าวสักกะนั้น มีปรากฏว่า

สาวกดิยํ กิร คิสฺโส นาม กุณฺณพิภฺพุตโต ในกรุงสาวัตถี บุตรของ
กุณณพคณหนึ่งชื่อว่าคิสสะ ได้สละทรัพย์ ๕๐ โกฏิ ออกบรพชาอยู่ในป่า โดย
ลำพังผู้เดียว ฯ ภรรยาของน้องชายได้คิดสินบนโจร ๕๐๐ ให้ฆ่าพระเถระเจ้านั้น ฯ
พวกโจร ๕๐๐ ก็พากันไปล้อมพระเถระเจ้า ซึ่งอยู่ในป่าในเวลารাত্রี ฯ พระ
เถระเจ้าได้ถามพวกโจร ๕๐๐ นั้นว่า พวกอุบาสกพากันมาทำไม ฯ พวกโจร ๕๐๐
ตอบว่า พากันมาเพื่อจักฆ่าท่านเสีย ฯ พระเถระเจ้าจึงกล่าวว่า คุณอุบาสก
ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงรับผู้ประกันของเราแล้ว ให้ชีวิตแก่เราสักคนหนึ่งเถิด
พวกโจรจึงถามว่า จ้าแต่สมณะ ใครจักเป็นผู้รับรองท่านในที่นี้ ฯ พระเถระเจ้า
จึงยกก้อนศิลาใหญ่ก้อนหนึ่งขึ้นทิ่มกระดุกขาทั้งสองให้แตก แล้วถามว่า ผู้รับประกัน
อย่างนี้สมควรเชื่อได้แล้วหรือยัง ฯ โจรเหล่านั้นก็พากันถอยออกไปก่อไฟ
นอนเฝ้าอยู่ในที่สด แห่งท้องกรมของพระเถระเจ้า ฯ เมื่อพระเถระเจ้าข่มเวทนาไว้
ได้แล้วพิจารณาดี เมื่อเห็นว่าศีลบริสุทธฺก็เกิดปีติปราโมทย์ ฯ ลำคับนั้น ท่านก็
เจริญวิปัสสนาให้แก่กล้าไปตามลำดับ พอรณฺขณ ท่านก็ได้สำเร็จอรหัตผล
แล้วท่านจึงเปล่งอุทานขึ้นว่า เราได้ทำลายเท้าทั้งสองแล้วถึงความสำรวม เพราะ
เรามีความอดอดบ่หน่าย กลับขัดต่อความตายของผู้ไม่ปราศจากโรค ฯ ครั้น

เราคืออย่างนั้นแล้ว ก็ได้เห็นแจ้งตามความเป็นจริง ได้บรรลุพระอรหัตในเวลา
อรุณขึ้น

ยังมีภิกษุอีก ๓๐ รูป เวียนกรรมฐานจากสมเด็จพระบรมศาสดาแล้ว พากัน
ไปจำพรรษาอยู่ในอรัญวิหาร แล้วให้ภิกษุพากันไว้ว่า พวกเราต้องเจริญสมณธรรม
อยู่จนตลอดคราคร เมื่อยังไม่ตลอดคราคร ไม่ควรไปมาหากันเป็นอันขาด ฯ
เมื่อภิกษุเหล่านั้นพากันไปทำสมณธรรมอยู่ดังนี้ ก็มีเสือโคร่งตัวหนึ่ง ได้คาบ
เอาภิกษุไปกินทีละรูป ๆ แต่ภิกษุที่ถูกเสือโคร่งคาบไปนั้น ไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งร้อง
โวยวายว่าเสือโคร่งจับ ฯ เสือโคร่งได้จับภิกษุไปกินโดยอาการเงิบ ๆ อย่าง
ถึง ๑๕ รูป พอถึงวันอุโบสถจึงได้รู้เรื่องกันขึ้นในเวลาประชุม แล้วให้ภิกษุพากันว่า
ก่อนไปเมื่อเสือโคร่งจับใคร ก็ควรบอกแก่กัน ฯ ครั้นต่อมาเสือโคร่งก็ได้จับภิกษุ
หนุ่มรูปหนึ่งอีก ฯ ภิกษุนั้นก็ได้ร้องขึ้นว่า เสือโคร่ง ๆ ภิกษุทั้งหลายก็ได้
พากันถือไม้เท้าและคบเพลิง ออกไล่ติดตาม ฯ แต่เสือโคร่งนั้นได้ขึ้นสู่เขาซาคะ
ภิกษุทั้งหลายตามขึ้นไม่ได้ แล้วปรารภจะกินภิกษุนั้นตั้งแต่ปลายเท้าไป ฯ เพื่อน
ภิกษุทั้งหลายที่ติดตามไปนั้น จึงร้องบอกว่า ดูก่อนท่านผู้เป็นสัปบุรุษ สิ่งข้าพเจ้า
ทั้งหลายจะทำให้ท่านเป็นอันไม่มีแล้ว อันคุณวิเศษย่อมมีแก่ภิกษุทั้งหลาย ใน
เวลามีเหตุเช่นนั้น ฯ ขณะที่ภิกษุนั้นอยู่ในปากเสือโคร่ง ได้ข่มเวทนาไว้
แล้วเจริญวิปัสสนา เวลาเสือโคร่งกัดกินเข้าไปถึงข้อเท้า ก็ได้สำเร็จเป็นพระ
โสดาบัน เวลาเสือกัดกินเข้าไปถึงหัวเข่า ก็ได้เป็นพระสกทาคามี เวลาเสือกัด
กินเข้าไปถึงสะดือ ก็ได้เป็นพระอนาคามี เวลาเสือกัดกินเข้าไปจนจะถึงหัวใจ
ก็ได้สำเร็จพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย แล้วเปล่งอุทานขึ้นว่า เรา
ผู้มศีล ผู้สมบูรณ์ด้วยข้อวัตร ผู้สมาธิและปัญญา อาศัยความไม่ประมาทเพียง
ครึ่งเดียว ไม่ได้โกรธตอบเสือโคร่ง เสือโคร่งได้จับเรามาบนภูเขาเช่นนั้นแล้ว เสือ
โคร่งกัดกินเราก็ดำเนิน เราได้ทำกิเลสให้สิ้นไปแล้ว เราได้ถูกต้องวิมุตติแล้ว ดังนี้

มีพระเถระเจ้าอีกรูปหนึ่ง ชื่อว่าพระขัตติมลเถระเจ้า เป็นผู้ผดุงใน ๓ ประเทศ
ในเมื่อท่านยังเป็นฆราวาสอยู่โน้น คราวหนึ่ง ท่านได้มาที่ตามพืชนกทวีป เพื่อ
เฝ้าพระเจ้าตามพืชนกทวีป เวลาออกจากที่เฝ้าแล้ว ได้เดินไปในที่ใกล้ประตูกิริย-
กาสนศาลา ได้ฟังนคุมหากวรรคว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา

สังขาร วิญญาณ ไม่ใช่ของพวกเธอ พวกเธอจงพากันละความยินดียินดีร้ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นเสีย ครั้นพวกเธอละเสียได้แล้ว จักเป็นประโยชน์สุขแก่พวกเธอตลอดกาลนาน ดังนี้แล้ว ก็คิดว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้ ไม่ใช่ของเรา ฯ เขาคิดดังนี้แล้ว จึงไปขอบรรพชาอุปสมบท อยู่ทวาร ได้เรียนบทมคคา ๒ บท ได้คล่องแคล่วแล้ว พวกภิกษุ ๓๐ รูป ไปเจริญสมณธรรมอยู่ในสถานที่แห่งหนึ่ง ฯ เมื่อพระบิณฑลละนั้นเดินจงกรมด้วยเท้าไม่ได้ ก็เดินจงกรมด้วยเข่า ฯ เมื่อญมนายพรานคนหนึ่งไปเที่ยวหาขิงเนื้อในเวลากลางวัน เข้าใจว่าพระบิณฑลละนั้นเป็นเนื้อ จึงแทงด้วยหอก ฯ ครั้นแล้วจึงรู้ว่า เป็นพระบิณฑลละ ได้ชักหอกออกแล้ว ก็อุตปากมผลด้วยเกลียวหญ้า พยุงให้ลุกขึ้น นั่งอยู่บนแผ่นศิลา พอให้ท่านได้โอกาสเจริญวิปัสสนา เมื่อท่านเจริญวิปัสสนา ไป ก็ได้สำเร็จพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา เวลาได้ยินเสียงฆ้องของภิกษุทั้งหลายที่กำลังเดินมา จึงเปล่งอุทานวราชันว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ลำเลิศในโลก ได้ตรัสไว้ว่า รูปนี้ไม่ใช่ของพวกเธอ พวกเธอจงพากันละรูป นเสีย ฯ สังขารทั้งหลายล้วนแต่ไม่เที่ยง ล้วนแต่มีความเกิดดับไปเป็นธรรมดา ครั้นเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป การที่สังขารเหล่านั้นไม่เกิดอีก ย่อมเป็นสุข ดังนี้

หนทาง คือ สติปัฏฐานนี้ เป็นเหตุให้ดับทุกข์แก่ผู้ปฏิบัติตาม มีพระติสสเถระเจ้า เป็นต้น ดังที่แสดงมา ส่วนเรื่องของท้าวสักกะนั้นมีว่า ท้าวสักกะผู้เป็นจอมของเทพเจ้าทั้งหลาย ที่เราทั้งหลายเรียกว่าพระอินทร์นั้น ครั้นอยู่มาวันหนึ่ง พระอินทร์ได้เห็นบุพพนิมิต ๕ ประการ เกิดขึ้นแก่พระองค์แล้ว ก็ทรงสะดุ้งต่อมรณภัย ได้ความโหม่นสั่นเป็นอันมาก จึงเสด็จลงมาเฝ้าทูลถามปัญหาต่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ ในเวลาจบการวิสัชนาปัญหาชื่อว่าด้วยอุเบกขา สมเด็จพระอินทร์นั้น ก็ได้ตั้งอยู่ในพระโสดาปัตติผล พร้อมด้วยเทพยดา ๘ หมื่น ๔ พัน คน ฯ ครั้นสำเร็จโสดาปัตติผลแล้วก็จติ แล้วกลับเกิดอีกในทันใด ฯ มีเทพบุตร อีกคนหนึ่ง ชื่อว่าสุพรมเทพบุตรทมิฬนางอัปสรพินหนึ่งเป็นบริวาร ได้เล็งเห็นพวกนางอัปสรของตน ๕๐๐ นาง จุตินแล้วไปเกิดในนรก จึงพิจารณาถึงอายุของตนว่า อายุของเรายังเหลืออยู่อีกเท่าไร ก็ทราบว่า อายุของตนสิ้นแล้ว และทราบว่า ตนจักต้องเกิดในนรก ก็เกิดความกลัวและความโหม่นสั่นอย่างยิ่ง จึง

คิดว่า ผู้นั้นนอกจากพระพุทธเจ้าแล้ว ไม่มีใครที่จะทำให้ความโหม่นัสของเราสิ้นไปได้ จึงได้พานางอัปสรอีก ๕๐๐ ไปทูลถามปัญหาต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า จิตนี้สะดุ้งอยู่เป็นเนือง จิตนี้หวาดเสียวอยู่เป็นเนือง ในกิจที่ยังไม่เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ถ้าความไม่สะดุ้งมีอยู่ ขอพระองค์ได้โปรดบอกข้าพระองค์ด้วยเถิด

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า นอกจากความรู้ ความเพียร ความสำรวมอินทรีย์ ความสละสิ่งทั้งปวงแล้ว เป็นอันไม่มีสิ่งใดที่จะทำไม่ให้สะดุ้ง เราตถาคตไม่เล็งเห็นความสวัสดิของสัตว์โลกทั้งหลายในทางอื่น นอกจากทางความรู้และความเพียร ความสำรวมอินทรีย์ ความสละสิ่งทั้งปวงดังนี้แล้ว สุปรรหมเทพบุตรนั้นก็ได้ตั้งอยู่ในพระโสดาปัตติผล พร้อมด้วยนางอัปสร ๕๐๐ แล้ว ก็หล้ากลับสู่พรมโลก ๆ ทาง คือ สติปัญฐานนี้ ขอให้ผู้มีปัญญาทั้งหลายเข้าใจว่า เป็นทางดับโหม่นัสดังที่แสดงมา

ก็คำในอุเทศว่า ฌายสส อธิคมาย ซึ่งแปลว่า เพื่อให้ได้ความรู้ซึ่งธรรมที่ควรรู้นั้น คือ เพื่อให้ได้ปริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ๆ ก็ทางสติปัญฐานนี้ เบื้องต้นเป็นโลกีย์ แต่เมื่อบุคคลอบรมให้เกิดขึ้นแล้ว ก็ทำให้ได้ทางโลกุตระ เพราะฉะนั้น จึงว่าทางคือสติปัญฐานนี้ เป็นทางให้ได้ความรู้ซึ่งธรรมที่ควรรู้ ดังนี้

คำในอุเทศว่า นิพพานสส สัจฉิกิริยา ซึ่งแปลว่า เพื่อจะทำให้แจ้งนิพพานนั้น คือ เพื่อจะทำให้ได้ซึ่งธรรมอันไม่รู้จักตาย ที่ได้นามว่านิพพาน เพราะธรรมไม่รู้จักตายนั้น เป็นของปราศจากเครื่องร้อยรัด คือ ตัณหา ๆ ก็ทาง คือ สติปัญฐานนี้ เมื่อบุคคลทำได้แล้ว ย่อมให้สำเร็จนิพพานโดยลำดับกาล

ก็เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า สุตตานํ วิสุทฺธิยา ซึ่งแปลว่า ทาง คือ สติปัญฐานนี้ เป็นทางทำให้เกิดความบริสุทธิ์แก่สัตว์โลกทั้งหลาย ดังนี้ ก็เป็นอันได้ความแล้วว่า ทาง คือ สติปัญฐานนี้ เป็นทางให้ละความโศกและความรำพันทั้งหลายก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น ก็ไม่ปรากฏแก่คนเหล่านั้นนอกจากผู้ฉลาดในทางศาสนา สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงทำผู้ฉลาดในทางศาสนา ให้เป็นประธานก่อน แล้วทรงแสดงธรรมต่อภายหลังก็หาไม่ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงให้รู้เนื้อความนั้น ๆ ด้วยพระสูตรน ทางคือสติปัญฐาน อันเป็นทางเอกนี้ ให้

สำเร็จเนื่อความใด ๆ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงไขเนื่อความนั้น ๆ ให้ปรากฏ จึงตรัสว่า โสกปริเทวานํ สมตักกมาย ซึ่งแปลว่า ทางอันเอก คือ สติปัฏฐานนํ เป็นทางทำให้ล่วงเสียบซึ่งความเศร้าโศกและความรำพัน ตั้งนํเป็นต้น ฯ อีกนัยหนึ่ง ความบริสุทธิ์อันใดมีขึ้นด้วยทางอันเอกนํ ความบริสุทธิ์นั้นนํ ก็มีขึ้นด้วยความล่วงเสียบซึ่งความเศร้าโศกและความรำพัน ฯ การล่วงเสียบซึ่งความเศร้าโศกและความรำพัน ก็มีขึ้นด้วยการสันทกข์และโทมนัส การสันทกข์โทมนัสก็มีขึ้นด้วยการได้ธรรมที่ควรรู้ การได้ธรรมที่ควรรู้ก็มีขึ้นด้วยการได้สำเร็จนิพพาน เพราะฉะนั้น เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์จะทรงแสดงไปตามลำดับนี้ จึงได้ทรงแสดงว่า สุตตานํ วิสุทธินา ตั้งนํแล้ว ทรงแสดงว่า โสกปริเทวานํ สมตักกมายนํ ตั้งนํเป็นต้น ของตเนื่อความในอรรถกถาตอนนํเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ก่อนไป เป็นเนื่อความในธัมมัตถาธิบายขยายคำว่า สุตตานํ วิสุทธินา เป็นต้น ซึ่งเป็นคำมอญในอเทศ คือ หัวข้อแห่งสติปัฏฐานซึ่งแสดงมาแล้วนั้น ออกไปอีกเพื่อให้เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งแก่ผู้สดับฟังทั้งหลาย คือ คำในอเทศที่พระพุทธเจ้าผู้เศษในโลกนํ ทรงยกขึ้นแสดงประกาศคุณแห่งสติปัฏฐานนํ มีอยู่ ๕ คำด้วยกัน คือ คำว่า สุตตานํ วิสุทธินา ๑ โสกปริเทวานํ สมตักกมาย ๑ ทุกขโทมนสฺसानํ อญฺจิมาย ๑ ฌายสฺส อธิคมาย ๑ นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยา ๑ ฯ คำทั้ง ๕ นํ ล้วนแต่เป็นคำแสดงคุณแห่งสติปัฏฐานทั้งนํ คือ สมเด็จพระสรเพชญ์พุทธเจ้าได้ทรงแสดงคุณแห่งสติปัฏฐาน ๔ ไว้ว่า สุตตานํ วิสุทธินา เป็นเหตุให้เกิดความบริสุทธิ์แก่สัตว์โลกทั้งหลาย ๑ โสกปริเทวานํ สมตักกมาย เป็นเหตุให้ล่วงเสียบซึ่งความโศกเศร้าและความรำพัน ๑ ทุกขโทมนสฺसानํ อญฺจิมาย เป็นเหตุให้สันทกข์โทมนัส ๑ ฌายสฺส อธิคมาย เป็นเหตุให้ได้ธรรมที่ควรรู้ ๑ นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยา เป็นเหตุให้สำเร็จนิพพาน ๑ ดังนี้

ความบริสุทธิ์นํ หมายเอาความบริสุทธิ์ใจ คือ หมายใจอันผ่องใสโดยไม่มีกิเลสมลทินประการใด ฯ คำว่า ความโศกเศร้า และความรำพันนํนี้ก็คือ

คำว่า ความทุกข์และโหม่นสนั่นก็ดี หมายอาการอย่างเดียวกันทั้งนั้น คือ หมาย ความทุกข์เหมือนกันทั้งนั้น แต่ว่าต่างกันโดยอาการเท่านั้น คือ อาการที่ใจเหี่ยวแห้ง ด้วยทุกข์ต่าง ๆ มีทุกข์วิบัติเป็นต้นนั้น เรียกว่าความโสกเศร้า ๆ อาการ บั่นเพื่อปรับทุกข์ต่าง ๆ ในยามวิบัตินั้น เรียกว่า ความพิโรธรำพัน ๆ อาการ ที่ร่างกายเป็นทุกข์ ด้วยการตกแดดตากฝน หรือถูกผู้อื่นประทุษร้าย เป็นต้น เรียกว่าทุกข์ ๆ อาการที่ใจไม่สบาย เรียกว่าโหม่นสนั่น ๆ อริยมรรคประกอบด้วย องค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น เรียกว่าธรรมที่ควรรู้ ๆ ความไม่มีกิเลสตัณหา เรียกว่านิพพาน ๆ ทางที่จะให้เกิดความบริสุทธิ์ที่ดี ให้ล่วงเสียซึ่งความโสกเศร้า และความรำพันก็ดี ให้สิ้นทุกข์โหม่นสนั่นก็ดี ให้ได้ธรรมที่ควรรู้ก็ดี ให้สำเร็จนิพพานก็ดี ก็คือสติปัฏฐาน ๔ อันได้แก่การตั้งสติไว้ในอารมณ์ ๔ ประการ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยพิจารณาว่า เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ดังที่แสดงมาแล้วในกัณฑ์ที่ ๘๐ นั้น ส่วนในกัณฑ์นี้ ของคไว้มิเพียงเท่านั้น

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๘๓

คัมภีร์ที่ชนิกาย มหาวรรค

มหาสุทฺธสสนสูตร ตอนว่าด้วยคำในอุเทศแห่งสติปัฏฐาน ๔

อปัจจ วนฺณภณฺณเมตฺถิ เอกายนฺนมคฺคสุสฺส ฯ ยถา หิ ภควา ชมฺมํ โว ภิกฺขเว เทสิสุสฺสามิ อาทิกฺขยาณํ มชฺเชกฺกยาณํ ปรีโยसानกฺกยาณํ สาคฺคํ สหฺยณฺชนํ เภวลปรีปฺณณํ ปรีสุทฺธํ พุรฺหมจฺริยํ ปกาสะยิสฺสามิ ยทิตฺถํ ฉ ฉกฺกานํติ ฉฉกฺกเทสฺสนาย อญฺชหิ ปเทหิ วนฺณํ อภาสํติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงมหาสติปัฏฐานสูตร กัณฑ์ที่ ๘๓ ว่าด้วยคำ ในอุเทศแห่งสติปัฏฐาน ๔ ตามอรรถกถา ชัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็น ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา

อรรถกถา

ดำเนินความตามอรรถกถา แห่งมหาสติปัฏฐานสูตร ในคัมภีร์สุมังกล-
 วลาสินี ที่แก้ไขคำในอุทเทส แห่งมหาสติปัฏฐานสูตร อันว่าด้วยคำสรรเสริญ
 สติปัฏฐานทั้ง ๔ คำ มี คำว่า สุตตานํ วิสทฺธิยา ซึ่งแปลว่า เพื่อความบริสุทธิ์
 แห่งสัตว์ทั้งหลาย ดังนั้นเป็นต้นนั้นว่า อีกนัยหนึ่ง การที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ได้ทรงสรรเสริญเอกายนมรรคไว้ว่า เป็นเหตุให้เกิดความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย
 ดังนั้น มีคำอธิบายว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงสรรเสริญฉกฺกเทศนา
 ไว้ด้วยบททั้ง ๔ ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคคจักแสดงธรรมมีคุณอันดีใน
 เบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด พร้อมด้วยอรรถพยัญชนะ จักประกาศพรหมจรรย์อัน
 บริสุทธิ์สิ้นเชิง แก่เธอทั้งหลาย คือ หมวด ๖ แห่งธรรมอย่างละ ๖ มีอายตนะ
 ภายใน ๖ เป็นต้น ดังนั้นใด อีกอย่างหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรง
 สรรเสริญอริยวงศ์ ปฏิบัติไว้ด้วยบททั้ง ๘ ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยวงศ์ ๔
 ประการนี้ เป็นของที่นักปราชญ์ทั้งหลายรู้จักแล้วว่าเลิศ รู้กันแล้วว่ามีมานาน
 รู้กันแล้วว่า เป็นวงศ์พระอริยเจ้า เป็นของเก่า เป็นของที่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย
 ลบล้างไม่ได้ ไม่เคยมีสมณพราหมณ์คนใดลบล้าง ไม่มีสมณพราหมณ์ทั้งหลาย
 ในบัดนี้ลบล้างอยู่ หรือจักลบล้างในอนาคต ไม่มีสมณพราหมณ์ทั้งหลายที่มี
 ความรัก คัดค้านได้ ดังนั้นใด สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรง
 สรรเสริญเอกายนมรรคไว้ด้วยบททั้ง ๑ มีบทว่า สุตตานํ วิสทฺธิยา เป็นต้น
 ฉะนั้น ๑ ถ้ามีคำปจฉาว่า เพราะเหตุไร สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรง
 สรรเสริญเอกายนมรรคไว้ด้วยบททั้ง ๑ นั้น ๑ ก็ควรแก้ไขว่า เพราะเหตุจะให้
 เกิดความอดสาหะแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่ได้ฟังมหาสติปัฏฐานสูตร ๑ เพราะภิกษุ
 ทั้งหลายที่ได้ฟังมหาสติปัฏฐานสูตร ในคราวนั้น เมื่อได้ฟังคำสรรเสริญสติ-
 ปัฏฐาน อันมีโวหารว่า เอกายนมรรค ดังนั้นแล้ว ก็เกิดความอดสาหะว่า
 ทางนี้ ข้อมกำจัดความโศก อันเผลาญาติใจ กำจัดความรำพัน อันได้แก่ความ

บันเพอ กัจจัตความเก็ชกาย เก็ชใจ และอบัทวะ ๔ ประการเสีย นำมาซึ่ง
คุณวิเศษ ๓ ประการ คือ ความบริสุทธิ์ • ธรรมที่ควรรู้ • นิพพาน • ดังนั้นแล้ว
ก็เห็นว่า มหาสติปัฏฐานสูตรเทศนานี้ เป็นของควรเล่าเรียน จำทรง บอกกล่าว
สั่งสอน ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสรรเสริญเอกายนมรรค คือ สติปัฏฐาน
เพื่อให้เกิดความอดสาหะแก่สัจดับทั้งหลาย ดังที่แสดงมาแล้วนี้ มีอุปมาเหมือน
กับพ่อค้าทั้งหลาย มีพ่อค้าฝักมัลเป็นต้น ซึ่งสรรเสริญสินค้า มีฝักมัลเป็นต้น
ฉะนั้น

กล่าวว่า เมื่อพ่อค้าฝักมัลที่มีราคาแสนหนึ่ง ร้องขายฝักมัลไปว่า
ท่านทั้งหลายจงพากันซื้อฝักมัลเพียงเท่านั้น คนทั้งหลายย่อมไม่รู้ว่ ฝักมัล
เป็นฝักชนิดใด เพราะฝักมัลมีหลายชนิด ชนิดที่ทอด้วยผมนคนและชนสัตว์
ร้ายเป็นต้น หมักกลิ่นเหม็น มีเนื้อหยาบก็มี ต่อเมื่อพ่อค้าฝักมัลนั้นสรรเสริญ
คุณฝักมัลว่า ฝักมัลเป็นฝักมัลสีแดง มาจากคันธารประเทศ เป็น
ฝักมัลเนอละเอียด มีสัมผัสดี ดังนั้น พวกที่มทรพย์พอกซื้อ พวกที่ไม่
มทรพย์พอกก็ต้องการดู ฉันทใด เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงแต่เพียงว่า
เอกายโน ภิกษเว อัย มคโค ทางคือสติปัฏฐานน เป็นทางเอก ดังนั้นท่านน ก็ยัง
ไม่แจ่มแจ้งว่าเป็นทางเอกอย่างไร เพราะทางมอຍเป็นอันมาก ต่อเมื่อสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ทรงแสดงคุณไว้ว่า สัตตานํ วิสทฐิยา ทางคือสติปัฏฐานน เป็นทาง
ให้เกิดความบริสุทธิ์แก่สัตว์โลกทั้งหลาย ดังนั้น จึงจกมีมุขินคศึกษาเล่าเรียนบอกกล่าว
สั่งสอน และปฏิบัติตาม ฉันทัน ถึงพ่อค้าทองชมพูท และพ่อค้าแก้วต่าง ๆ ก็ต้อง
สรรเสริญคุณแห่งสินค้าของตนทั้งนั้น

ก็ คำว่า เอกายนมรรค คือ สติปัฏฐาน อันเป็นทางเอก มีอยู่ ๔ ประการนั้น
เป็นคำกำหนดสติปัฏฐานให้เห็นว่า สติปัฏฐานน มีเพียง ๔ เท่านั้น ไม่ยิ่งไม่หย่อน
ไปกว่า ๔ ฯ ของคอรรถกถาไว้เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย เก็บข้อความในบาลี และอรรถกถา
ซึ่งมีอยู่ในหัวข้อสติปัฏฐานทง ๔ มาแสดงสืบต่อไป เพื่อให้เป็นที่เข้าใจง่ายแก่ผู้ฟัง

ทั้งหลาย เริ่มแต่ คำว่า สติปัฏฐาน ๔ เป็นต้นไป คือ ถ้าจะมีคำถามสอดขึ้นมาว่า เหตุไร สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงไว้ว่า สติปัฏฐาน ๔ ดังนี้ ก็คำแก้ว่า เพราะอารมณ์แห่งสติมีถึง ๔ หากจะมีคำถามอีกว่า ก็เมื่ออารมณ์แห่งสติมีถึง ๔ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ดังนั้น เหตุไรจึงตรัสไว้ว่า เอกายโน อโย ภิกขเว มคโค ซึ่งแปลว่า ทางคือสติปัฏฐานนี้ เป็นทางเอกดังนี้เล่า ก็ว่า ถึงอารมณ์ของสติจะมีถึง ๔ ก็ตาม เมื่อรวมลงก็ยังมีอย่างเดียว คือ ทางไปสู่พระนิพพานเท่านั้น

ก็แลสติปัฏฐานนี้ แปลว่า ที่ตั้งแห่งสติ ฯ คำว่า สติ แปลว่า ความระลึกได้ โดยลักษณะมีอย่างเดียว ทว่ามากมายเพราะว่าตามอารมณ์ ฯ การที่ทรงแสดงที่ตั้งแห่งสติไว้ ๔ อย่าง เป็นกำหนดไม่ยิ่งไม่หย่อน เป็นเพราะเหตุ ๓ อย่าง คือ พอเหมาะแก่บุคคลที่ควรแนะนำ ๑ พอเหมาะกับการละกิเลส ๑ พอเหมาะกับการขจัดอุปมา ๑

ทว่าพอเหมาะแก่บุคคลที่ควรแนะนำนั้น มีคำอธิบาย ๒ อย่าง อย่างหนึ่งว่า ด้วยตัณหา ทิฏฐิ สมณะ วิภัสสนา ผู้มีตัณหาหยาบ ควรเจริญสติปัฏฐานข้อแรก ผู้มีตัณหาละเอียด ควรเจริญข้อ ๒ ผู้มีตัณหาหยาบคาย ควรเจริญข้อ ๓ ผู้มีทิฏฐิละเอียด ควรเจริญข้อ ๔ ฯ ส่วนผู้เจริญสมณะ และวิภัสสนา ก็มีอย่างอ่อนและอย่างกล้า อย่างละ ๒ รวมเป็น ๔ พอดีกับสติปัฏฐาน ๔

อีกอย่างหนึ่ง พอดีกับบุคคล ผู้ติดในความสวยงาม ความสุข ความเข้าใจว่าเที่ยง ความเข้าใจว่าเป็นตัวตนในสัตว์ บุคคล และสิ่งของต่าง ๆ อันไม่เป็นของสวยงาม ไม่สุข ไม่เที่ยง ไม่ใช่ตัวตน ฯ คือ ผู้เจริญสติปัฏฐานข้อที่ ๑ จะละความเข้าใจว่าร่างกายเป็นของสวยงามได้ ผู้เจริญข้อที่ ๒-๓-๔ จะละความเข้าใจผิดว่าเป็นของเที่ยง เป็นตัวตน

ชื่อว่าพอเหมาะกับการละกิเลส นั้น คือ พอเหมาะกับการละสภาพเครื่องทำให้เศร้าหมอง ซึ่งมีข้อต่าง ๆ คือ โสมะ โขละ อาสวะ คันถะ อุปาทาน อคติ ซึ่งมีอย่างละ ๔ ประเภท

ชื่อว่า พอเหมาะกับการขจัดอุปมานั้น คือ ท่านเปรียบสติปัฏฐาน ๔ ด้วยประตูพระนครทั้ง ๔ โดยอธิบายว่า คนที่มาแต่ ๔ ทิศ ย่อมเข้าไปสู่พระนครแห่ง

เดียวกัน ฉันทโค เวไนยนิกรผู้ปฏิบัติในสติปัฏฐาน ๔ นี้ ก็ย่อมเข้าไปสู่พระนคร คือ พระนิพพานแห่งเดียว ฉันทัน

คำว่า กาย มีคำแปลและคำอธิบาย ๒ อย่าง คือ ๑. แปลว่า ประชุม ได้แก่ประชุมแห่งอวัยวะน้อยใหญ่ และประชุมแห่งอาการ ๓๒ มีผมเป็นต้น และประชุมแห่งดิน น้ำ ไฟ ลม แต่ละส่วน ๆ คือ แยกดิน น้ำ ไฟ ลม ออกเป็นส่วน ๆ เรียกว่า ประชุมแห่งส่วนหนึ่ง ๆ

๒. แปลว่า ที่เกิดแห่งของน้ำเกลียวค มีผม และขน เป็นต้น ท่านแยกศัพท์ว่า กาย เป็น กุ อาย ๆ อาย แก่เป็น อุปฺปคฺคิเตส โดยวิเคราะห์ว่า กุจฺฉิตานํ อาโยติ กาโย

ในบาลีพูดถึงกาย ๒ หน้่ากันว่า พิจารณาเห็นกายในกาย หมายความว่า พิจารณาเห็นส่วนย่อยเฉพาะอย่างหนึ่ง ๆ ซึ่งมีอยู่ในส่วนใหญ่ คือ คำว่า ในกาย หมายส่วนใหญ่ คำว่า พิจารณาเห็นกาย หมายพิจารณาเห็นส่วนย่อย ไม่ใช่พิจารณาเห็นรวมกันหมด เปรียบเหมือนเห็นเครื่องรถเฉพาะอย่างหนึ่ง ๆ ซึ่งมีอยู่ในรถ ๆ ไม่เห็นรวมกันว่าเป็นสัตว์ บุคคล หลึงชาย ถ้าเห็นรวมกันไม่เรียกว่า พิจารณาเห็นกายในกาย

ข้อนี้ สมกับโบราณภาษิตว่า บุคคลพบสิ่งใด ไม่ชื่อว่าเห็นสิ่งนั้น เห็นสิ่งใด ไม่ชื่อว่า พบสิ่งนั้น ฯ เมื่อไม่พบก็หลงคิด เมื่อคิด ก็ไม่พ้น ดังนี้

ก็กายซึ่งมีคำแปลและคำอธิบาย ดังที่ว้ามาแล้วนี้ มีวิธพิจารณา ๔ อย่าง คือ ๑. ต้องพิจารณาว่า กายนี้ไม่เที่ยง ไม่สุขสบาย ไม่อยู่ในอำนาจใคร ไม่สวยงาม ฯ ๒. ต้องแยกพิจารณาตามประเภท ๖ คือ ลมหายใจ อิริยาบถ สัมผัสสัญญาะ ปฏิกุส ธาตุ อสภ ซึ่งจะกล่าวในนิทเทสวาร ฯ ๓. ต้องพิจารณาว่า ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา เป็นแต่อาการส่วนหนึ่ง ๆ รวมกันเข้าเป็นกายต่างหาก ฯ ๔. ต้องพิจารณาว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ควรเบื่อหน่าย ควรคลายความรัก ควรดับความรัก ควรสละความรัก คือ ความพอใจ ฯ วิธีนี้เรียกว่า อนุปัสสนา ๗

คำว่า พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย หมายความว่า พิจารณาเห็นเวทนาส่วนหนึ่ง ๆ ซึ่งมีอยู่ในจำพวกเวทนา คือ เห็นแยกเป็นแผนก ๆ ๆ ก็ คำว่า เวทนา แปลตามที่แปลกันโดยมาก แปลว่า การเสวยอารมณ์ หากจะแปลตามศัพท์เดิมจริง ๆ แปลว่า การรู้ ทั้งสองอย่างนี้ หมายความว่า อย่างเดียวกัน คือ ได้แก่การเสวย หรือการรู้สึกว่าเป็นสบาย ไม่สบาย เฉย ๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นความรู้สึกของคนและสัตว์ ๆ ก็ เวทนานี้ มีวิธพิจารณา ๓ อย่าง คือ พิจารณาว่า ความสบาย ย่อมเป็นความไม่สบาย คือ ต้องแปลไปเป็นอย่างอื่นแน่นอน เช่น รู้สึกว่าสบายโดยไม่เจ็บบ้าง ให้นึกว่าจะต้องไม่สบาย โดยจะต้องเจ็บบ้างในเวลาใดเวลาหนึ่งจงได้ ๆ ถ้ารู้สึกไม่สบาย เช่น เจ็บบ้าง ให้คิดว่าความไม่สบายนี้เป็นลูกศร คือ เป็นของเสียบแทงกายค่างหาก ไม่ใช่เสียบแทงใคร ๆ ถ้ารู้สึกว่าเป็นเฉย ๆ อยู่ ให้คำนึงว่า ความเฉย ๆ นั้น เป็นของไม่เที่ยง คือ ไม่คงที่ อยู่ได้ ไม่ยั่งยืนอยู่ได้

เมื่อพิจารณาเวทนาทั้ง ๓ ตามที่แสดงมาแล้ว จักว่าเป็นการพิจารณาเห็นถูกสมตามคาถาประพันธ์ว่า ภิกษุใดเห็นสุขเป็นทุกข์ เห็นทุกข์เป็นลูกศร เห็นความไม่สุข ไม่ทุกข์ เป็นของไม่เที่ยง ภิกษุนั้นชื่อว่าเห็นถูก จักสงบระงับอยู่ได้

๒. ต้องพิจารณาโดยอนุปัสสนาวิธ ๑ ว่า เวทนานี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ควรเบื่อหน่าย ควรคลายความรัก ควรดับความรัก ควรละความรัก คือ ความพอใจ

๓. ควรพิจารณาตามประเภทแห่งเวทนา ๘ ซึ่งจะกล่าวต่อไปในนิทเทสวาร คือ ตอนจำแนกซึ่งเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานข้างหน้า

คำว่า พิจารณาเห็นจิตในจิต ได้แก่พิจารณาเห็นจิตเฉพาะชนิดหนึ่ง ๆ ซึ่งมีในจำพวกจิตทั้งหลาย ๆ ก็ คำว่า จิตนี้ แปลว่า ความคิด หรือแปลง่าย ๆ ว่าใจ

มีวิธพิจารณา ๓ อย่าง คือ ๑. พิจารณาเห็นอารมณ์ ความเป็นใหญ่ ความเป็นที่เกียดค้ำ พร้อมกับอารมณ์เครื่องประกอบ จิตอันเป็นไปตามภมี ๔ จิตอันเป็นกรรม จิตที่เป็นนิวาส จิตที่เป็นกิริยา คือ สักว่าเป็นแต่สิ่งทกคั่นก หรือรู้สึก

๕ ๘ ๗
เท่านั้นเป็นต้น ตามภาษาบาลีว่า อารมณํ อธิปัตติ สหชาต ภูมि กรรม วิบาก
กริยา ๖๔๕๖
กริยา ๖๔๕๖
กริยา ๖๔๕๖

๒. ต้องพิจารณาโดยอนุปัสสนาวิธี ๑ ตามที่กล่าวแล้ว

๓. ต้องพิจารณาตามชนิด ๑๖ อย่าง ซึ่งจะได้อีกกล่าวต่อไปในนิทเทสวาร
ข้างหน้า

คำว่า พิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย ได้แก่การพิจารณาเห็นธรรม คือ สภาพ
ส่วนหนึ่ง ๆ ซึ่งมีอยู่ในจำพวกธรรมทั้งหลาย โดยวิธีแยกกันออกพิจารณาเป็น
อย่าง ๆ

ก็ คำว่า ธรรม แปลว่า สิ่งที่ทรงอยู่ คือ ได้แก่มีประจำอยู่เป็นนิจ เมื่อจะ
กล่าวโดยวิธีพิจารณา มี ๓ คือ

๑. ต้องพิจารณาด้วยสามารถแห่งธรรม คือ ความว่างเปล่าแห่งลักษณะ
ของตน และลักษณะอันทั่วไปแห่งธรรมทั้งหลาย

๒. ต้องพิจารณาด้วยสามารถอนุปัสสนาวิธี ๒ มีความไม่เที่ยงเป็นต้น

๓. ต้องพิจารณาด้วยสามารถประเภทแห่งธรรม ที่จะกล่าวในนิทเทสวาร
ข้างหน้า ๆ ก็กาย เวทนา จิต ธรรม ตามที่กล่าวมาแล้ว ล้วนแต่เป็นโลกีย์

คำว่า มีความเพียร มีความรอบคอบ มีความระลึกรู้ ในบาลีนั้น
หมายความว่า ความเพียร ความรอบคอบ ความระลึกรู้ อันเป็นฝ่ายทถก โดยอธิบายว่า
ถ้าไม่มีธรรม ๓ ข้อนั้น ก็จักไม่สำเร็จวิธีการพิจารณา และเมื่อมีธรรม ๓ ข้อนั้นแล้ว
ต้องละอภิชฌา และโทมนัสได้

คำว่า อภิชฌา แปลว่า การเพ่งเล็ง ได้แก่การขิณัตติ สมกับบาลีในวิภังคที่ว่า
โย ราโค สาราโค อนุโย อนุโรโธ นนทิราโค จิตตสุส สาราโค อภัย วุจติ
อภิชฌา แปลว่า ความกำหนัด ความเป็นไปกับด้วยความกำหนัด ความพอใจ ความ
ขิณัตติ ความเพ่งเล็ง ความกำหนัด ด้วยสามารถแห่งความเพ่งเล็ง ความเป็น
ไปกับด้วยความกำหนัดแห่งใจ ธรรมที่กล่าวมาแล้ว เรียกว่า อภิชฌา

มหาสติปัฏฐานสูตร ตอนว่าด้วยอานาปานสติ อภิยาบท ๔ และสัมปชัญญะ ๔ ๒๔๗

คำว่า โทมนัส ตามที่พูดกันโดยมากว่า ได้แก่ความน้อยใจ อรรถกถาว่า ได้แก่ความไม่ยินดีทางใจ ความทุกข์ทางใจ ทุกขเวทนา คือ ความไม่ยินดีอันเกิดจากความถูกต้องทางใจ ฯ แปลตามศัพท์ว่า ไม่ดีใจ คือ ไม่พอใจนั่นเอง

โดยเหตุนี้ คำว่า อภิชฌา และโทมนัสทั้ง ๒ นี้ ได้ใจความว่า ได้แก่ความยินดี และความไม่ยินดีเท่านั้น คือ ฝ่ายถูกใจ ชอบใจ พอใจ รักใคร่ ติดใจ ต้องการทั้งหลาย จัดเป็นอภิชฌา ฯ ฝ่ายที่ตรงกันข้าม จัดเป็นโทมนัส

คำว่า โลก แปลว่า แดกหัก ผพัง แปรปรวน หมายถึงไปทั้งภายนอกภายใน แต่ในพระสูตรนี้ หมายถึงเฉพาะโลก คือ กาย เวทนา จิต ธรรม เท่านั้น

คำว่า พึงกำจัดในบาลีนั้น หมายถึงกำจัดด้วยตทั้งวินัย และวิกขัมภวินัย คือ กำจัดชั่วคราว และนาน ฯ

เพราะฉะนั้น คำว่า ความเพียร มีความรอบคอบ มีความระลึกรู้ พึงกำจัด อภิชฌา และโทมนัสในโลก ซึ่งมีอยู่ในบาลี สำหรับสติปัฏฐานทั้ง ๔ ข้อนั้น ขอให้ทราบอธิบายตามที่ว่ามาแล้ว ฯ จบอุทเทสวารกถา แต่เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๘๔

คัมภีร์ที่ฌนิกาย มหาวรรค

มหาสติปัฏฐานสูตร ตอนว่าด้วยอานาปานสติ อภิยาบท ๔ และสัมปชัญญะ ๔

กถณฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเย กายานุปัสสี วิหริตฺติ ฯ อิทฺ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อรณฺณคโต วา รุกฺขมุลคโต วา สุลฺลนาคารคโต วา นิสิตฺติ ปลฺลงกํ อากุชิตฺวา อุชฺฐํ กายํ ปณฺธาย ปริมุขํ สคฺคํ อุปฺปชฺเชตฺวา ฯ โส สโต ว อสฺสสตี สโต ปลฺลสสตี.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงมหาสติปัฏฐานสูตร กัณฑ์ที่ ๔๔ ว่าด้วยอานาปานสติ อริยาบท ๔ และสัมปชัญญะ ๔ สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดพระพุทธานุชาต ๕๐๐๐ พรรษา มีพุทธศาสนิกชนในบัดนี้เป็นต้น ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ในมหาสติปัฏฐานสูตรที่ ๕ อันมีในคัมภีร์ ทิมนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นนั้นว่า อย่างไรเล่าภิกษุทั้งหลาย จักชื่อว่าภิกษุพิจารณาเห็นกายในกาย คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าหรือโคนไม้ หรือทว่างเรือน แล้วนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งตัวตรงดำรงสติไว้ให้ดี มีสติหายใจออก หายใจเข้า เมื่อตนหายใจออก หายใจเข้ายาวหรือสั้น ก็รู้สึกได้ ฯ ข้อมศึกษาว่า จักกำหนดกายทั้งปวง แล้วจึงจักหายใจออกหายใจเข้า ฯ จักระงับกายสังขาร แล้วจึงจะหายใจออก หายใจเข้า ฯ ภิกษุทั้งหลาย ช่างกลิ้ง หรือลูกลมอย่างกลิ้ง ฝนลาด เมื่อชักเชือกกลิ้งยาว หรือสั้น ก็รู้สึกได้ ฉะนั้นใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุ หายใจออก หายใจเข้า ยาวหรือสั้น ก็รู้สึกได้ฉะนั้น ฯ ภิกษุนั้นข้อมศึกษาว่า เราจักกำหนดกายทั้งปวง แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า ฯ จักระงับกายสังขาร แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า ฯ อย่างนั้นแล ชื่อว่าภิกษุพิจารณาเห็นกายในกาย ในกายใน หรือในภายนอก หรือทั้งภายในและภายนอก ชื่อว่าพิจารณาเห็นความเกิด หรือความดับ หรือทั้งความเกิดและความดับในกาย หรือมีสติตั้งมั่นว่า กายมีอยู่ เพียงเพื่อความรู้ ความระลึกได้โดยเฉพาะ ฯ และภิกษุนั้น ข้อมไม่อิงอะไร ไม่ถืออะไรในโลก ฯ แม้อย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าภิกษุพิจารณาเห็นกายในกาย ฯ จบชื่อว่าด้วยอานาปานสติ

ในสติปัฏฐาน ชื่อว่าด้วยอริยาบททั้ง ๔ นั้น บาลีว่า ยังมีอีกข้อหนึ่ง คือ เมื่อภิกษุเดิน เชอรู้สึกตัวเราเดิน เมื่อยืนรู้สึกตัวเรายืน เมื่อนั่งรู้สึกตัวเรานั่ง เมื่อนอนรู้สึกตัวเรานอน หรือว่ากายของภิกษุนั้นตั้งอยู่โดยอาการใด ๆ เชอรู้สึก กายนั้นโดยอาการนั้น ๆ ดังนี้ ฯ จบชื่อว่าด้วยอริยาบท ๔

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจำแนกกายานุปัสสนา ด้วยสามารถอริยบท
จบลงแล้ว มีพระพุทธประสงค์จะทรงแสดงด้วยสามารถสัมปชัญญะ ๔ จึงตรัสว่า
ยังมีอีกข้อหนึ่งเป็นต้น รวมใจความในพระบาลีนั้นว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้
เมื่อขณะก้าวไปข้างหน้า ก้าวกลับ แลไป แลมา คู้ เขยิบค นุ่งห่ม ถือบาตร
ฉัน ดื่มน้ำ เคี้ยว ลมเลีย ทำอุจจารกิจ บัสนากรรม เคน ขึ้น นั่ง นอน คืบ-
นอน พุด นิ่ง เหล่านี้ แต่อย่างใดอย่างหนึ่งก็คู้ ก็ยอมทำความรู้สึกได้ตลอดเวลา
เสมอไป ดังนี้ ฯ จบข้อด้วยสัมปชัญญะ ๔ สิ้นเนื้อความในพระบาลีค่อน
เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งมหาสติปัฏฐานสูตร อันมีในคัมภีร์
สมังคลวลาลีนาว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระพุทธประสงค์ เพื่อจะยังบุคคล
ทั้งหลายให้บรรลุธรรมพิเศษต่างๆ ด้วยสติปัฏฐานเทศนา จึงทรงแจกสัมมาสติ
อันเคี้ยวออกให้เป็น ๔ ตามอารมณ์ โดยนัยเป็นต้นว่า ทางอันเป็นที่ไปทางเคี้ยว
คือ สติปัฏฐานทั้ง ๔ นั้น คือ อะไรม้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้พิจารณา
เห็นกายในกาย ดังนี้ ข้อนี้น่าจะเหมือนช่างจักสานผืนลาด ประสงค์จะทำเครื่องใช้ต่างๆ
มีเสื่อลำแพนหยาบ และละเอียด หรือกระเช้า และถังเป็นต้น แล้วผ้าไม้ไผ่
ลำเคี้ยวออกเป็น ๔ จัก แล้วจึงทำให้เป็นเครื่องใช้ต่างๆ ใดฉันนั้น ฯ และเมื่อพระผู้มี
พระภาคเจ้าจะทรงจำแนกสติปัฏฐานข้อหนึ่งๆ ออกเป็นอุทเทสนั้น จึงทรงปรารภ
ซึ่งนิทเทสวารโดยนัยเป็นต้นว่า อย่างไรเล่าภิกษุทั้งหลาย ดังนี้

คำว่า ไปสู่ป่า หรือโคนต้นไม้ หรือที่ว่างเรือก คำนี เป็นเครื่องชี้ถึง
เสนาสนะ อันเหมาะแก่การเจริญอานาปานสติ

คำว่า อย่างนี้ชื่อว่าพิจารณาเห็นกายในกายภายใน หรือพิจารณาเห็นกาย
ในกายภายนอก หรือพิจารณาเห็นกายทั้งภายในและภายนอกนั้น อย่างนี้แล ชื่อว่า

พิจารณาเห็นลมในกองลมหายใจ หายใจออก หายใจเข้าของตน หรือของคนอื่น หรือทั้งของตนและของผู้อื่น ในกาลต่อ ๆ ไป คือ ในการที่เจริญคล่องแคล่วแล้ว ๆ คำว่า พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นในกาย หรือพิจารณาเห็นความดับไปในกาย หรือพิจารณาเห็นทั้งความเกิดขึ้นและความดับไปในกายนั้น ได้แก่การพิจารณาเห็นกาย ช้องจมูก และจิต ว่าเป็นเหตุให้ลมเกิด เหมือนสุมแห่งนายช่างทอง คั้นสุมกำลัง ชักสุมอันทำให้เกิดลมฉะนั้น และพิจารณาเห็นว่า เมื่อของ ๓ อย่าง มีกายเป็นต้น ดับไปแล้ว ลมก็ดับ และพิจารณาเห็นสิ่งที่ให้ลมเกิด และสิ่งที่ให้ลมดับทั้ง ๒ ตามสมควรแก่กาล

คำว่า หรือสติของภิกษุตั้งอยู่เฉพาะว่า กายมีอยู่ ดังนี้ ก็เพียงเพื่อความระลึกเพียงเพื่อความระลึกเฉพาะนั้น ได้แก่การนึกว่า กายมีอยู่ก็จริง แต่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่หญิง ไม่ใช่ชาย ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เป็นที่ตั้งแห่งตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ใคร ไม่ใช่ของใคร การนึกอย่างนี้ เป็นเหตุให้ได้ความรู้อย่างสูง ให้มีสติสัมปชัญญะอย่างบริบูรณ์ ๆ คำว่า ภิกษุนั้นไม่อาศัยอะไร ไม่ถือมั่นอะไร ในโลกนั้น ได้แก่ไม่อิงตัณหา และทิฏฐิ ไม่ถือขั้น ๕ อันใดอันหนึ่งว่า เป็นตัวตน หรือมีอยู่ในตัวตน ๆ คำว่า อย่างนี้แลภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าภิกษุพิจารณา เห็นกาย ในกายนั้น ได้แก่การพิจารณาเห็นลม อันมีอยู่ในจำพวกลม โดยอาการอย่างทกล่าว มาแล้วข้างต้น ๆ การนึกกำหนดลมหายใจเข้าออก ชื่อว่าทกขสัจ ตัณหาเก่า อันทำให้ลมหายใจเกิดขึ้น ชื่อว่าสมุทัยสัจ สิ่งทั้ง ๒ นั้น ไม่เป็นไป ชื่อว่านิโรธสัจ อริยมรรค คือ การกำหนดทุกข์ และสมุทัย มินิโรธเป็นอารมณ์ ชื่อว่ามรรคสัจ การทำให้แจ้งอริยสัจทั้ง ๔ นี้ เป็นลำดับขึ้นไปจนถึงอรหัต ข้อมมีแก่ภิกษุผู้เจริญ อานาปานสติอย่างนี้แล

ในชื่อว่าด้วยอริยาบถนั้น พระอรรถกถาจารย์แก้ว่า ในคำต่างๆ ที่มีอยู่ ในพระบาลีนั้น อธิบายว่า ตามธรรมดาของบุคคลทั้งหลาย ตลอดถึงสัตว์ต่างๆ มีสุนัขบ้า และสุนัขจิ้งจอกเป็นต้น เมื่อเดิน ขึ้น นั่ง นอน ก็ย่อมรู้สึกตัว ตัวเดิน ขึ้น นั่ง นอน แต่การรู้สึกชนิดนั้น ยังไม่ละการถือว่าสัตว์ ไม่ดีดการสำคัญว่า ตัวตน ไม่จัดเป็นกรรมฐาน หรือไม่นับว่าเป็นการเจริญสติปัญญา ๆ ส่วนคำว่า

รู้สึกในพระบาลีนั้น หมายรู้สึกต่อความถ่อมตนสำคัญผิดว่า ตัวตน คนสัตว์ จัดเป็น
ความรู้สึกที่นับว่าเป็นการเจริญสติปัฏฐาน คือ ได้แก่การรู้สึกว่า ไม่มีสัตว์ บุคคล
ตัวตน เรา เขา อะไร ที่จะเดิน ขึ้น นั่ง นอน มีแต่ร่างกายเป็นไปด้วยอำนาจ
แห่งวาโยธาตุ อันเกิดแต่กิริยาจิต ๑ คือ การเป็นไปแห่งร่างกาย ที่โลกเรียกว่า
เราเดิน ขึ้น นั่ง นอน นั้น ความจริง คือ คิดว่า เราจะเดิน ลมก็ไหวขึ้น ทำให้
ร่างกายทั้งหมดไปข้างหน้า ๑ เมื่อคิดว่าจะขึ้น การคิดนั้นก็ทำให้ลมเกิดขึ้น ลม
ชนิดนั้นก็ทำให้ร่างกายหงายหงายขึ้น ๑ เมื่อคิดว่าจะนั่ง ลมที่เกิดจากการคิดนั้น
ก็ทำให้ร่างกายส่วนล่างก็เข้า ส่วนข้างบนฟูขึ้น ๑ เมื่อคิดว่าจะนอน ลมที่เกิดจาก
การคิดนั้น ก็ทำให้กายเหยียดลง

เมื่อร่างกายเปลี่ยนแปลงไปอย่างที่ว่ามาแล้วนี้ โลกก็เรียกกันว่า เราเดิน
ขึ้น นั่ง นอน และเลยเข้าใจว่า เราเดิน ขึ้น นั่ง นอนจริงๆ แต่ความจริงเป็น
ความเข้าใจผิด ที่ถูกไม่เป็นอย่างนั้น ข้อนี้นั้นทราบอุปมาดังต่อไปนี้ คือ มีโวหาร
โลกพูดกันว่า เกวียนเดิน เกวียนหยุด แต่ที่จริงไม่ใช่เกวียนเดิน เกวียนหยุด
คือ คนขับผูกลาคนนำโคเข้าเทียมเกวียนแล้วก็ขับไป โคต่างหากเดิน โคต่างหากหยุด
ส่วนเกวียนนั้นพลอยไปพลอยหยุดตามโค และโคเองก็ไปและหยุดเพราะอำนาจคน
ที่ขับ ตัวคนขับเองก็เป็นแค่ขับดันโค ๑ ร่างกายก็เปรียบเหมือนเกวียน เพราะไม่รู้สึก
อะไร ลมที่เกิดจากจิตผู้คิด เปรียบเหมือนโคที่เทียมเกวียน จิตผู้คิดเปรียบ
เหมือนคนขับ เมื่อจิตคิดขึ้นว่า เราจะเดินเป็นต้น ลมก็เกิดไหวขึ้น ร่างกายก็เป็นไป
โดยอำนาจลม อันเกิดจากจิตผู้คิด จะถือว่า เรา เขาเดินเป็นต้น ก็ไม่ถูก เพราะ
คำว่า เรา คือ จิตอันเปรียบเหมือนคนขับเกวียน ไม่ได้เป็นผู้เดิน ขึ้น นั่ง นอน
อย่างโคอย่างหนึ่งเลย เป็นแค่ผู้ขับโค คือ ทำลมให้ไหว ลมนั้นก็ทำให้กายอันเปรียบ
เหมือนเกวียนเปลี่ยนแปลงไป แต่โลกเรียกกันว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา
เดิน ขึ้น นั่ง นอน ด้วยความเข้าใจผิด มีอุปมาเหมือนกับ คำว่า เกวียนเดิน
เกวียนหยุด ฉะนั้น

ในเรื่องนี้ พระอรรถกถาจารย์ได้ประพันธ์เป็นคาถาไว้ เพื่อแสดงเหตุ
ปัจจัยที่ทำให้ร่างกายเปลี่ยนแปลงไป และถอดใจความในประพันธ์คาถานั้นว่า

เรือใบย่อมแล่นไปได้เพราะกำลังลม ลูกชมย่อมกระเด็นไปได้เพราะกำลังสายชม ฉะนั้น ร่างกายที่กรรมคดแตงนี้ ก็เค้น ขึ้น นั่ง นอน ได้ เพราะกำลังลม และ กำลังสาย คือ จิตใจ ฉะนั้น เมื่อพรากจากเหตุปัจจัยแล้ว ก็จะทำอะไรไม่ได้ตาม ลำพังของตนเอง

เพราะฉะนั้น ควรทราบเถิดว่า การที่ภิกษุซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกมา แสดงว่า เมื่อเธอเค้น ขึ้น นั่ง นอน ก็รู้สึกตัวเค้น ขึ้น นั่ง นอน นั้น หมายความว่า รู้สึกถึงการที่ร่างกายเป็นไปด้วยสามารแห่งเหตุปัจจัย โดยนัยที่แสดง มาแล้วข้างต้น

คำว่า หรือว่ากายของภิกษุนั้นคงอยู่โดยอาการใดๆ เธอก็รู้สึกกายนั้น โดย อาการนั้นๆ ภาสข้อนเป็นเครื่องรู้ถึงความรู้สึกทุกอริยาบถ

ต่อไปนี้ จะกล่าวถึงวิริยเจตฐานุฐานข้อนี้ คือ เมื่อเค้น ขึ้น นั่ง นอน ให้นึกว่า ไม่ใช่เราเค้น ไม่ใช่เราขึ้น ไม่ใช่เรานั่ง ไม่ใช่เรานอน เป็นแต่ร่างกาย เป็นไปด้วยอำนาจลม อันเกิดจากจิตต่างหาก ฯ เมื่อหัดนึกอย่างนี้เสมอไป ทุกอริยาบถ อาจละความสำคัญผิดว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขาเสียได้ ถึงละ ยังไม่ได้ ก็จะมีสติกลายความยึดถือลงไปทีละน้อยๆ ความทุกข์โศกต่างๆ และ ความรัก ความเกลียด อันทำให้ทะเลเหือดหายเป็นต้น จะค่อยเบาบางลงไป จิตใจ ก็จะเบื่อกเย็นเป็นสุขขึ้น

ชื่อว่าด้วยสัมปชัญญะ ๔ นั้น พระอรรัตนอาจารย์ได้กล่าวแก้ไขไว้ว่า คำว่า การก้าวไปข้างหน้า ได้แก่การเค้นไป ฯ คำว่า การก้าวกลับ ได้แก่การกลับ ฯ คำทั้ง ๒ นี้ ย่อมมีได้ทั้ง ๔ อริยาบถ คือ การเค้น เมื่อนำกายไปข้างหน้า ชื่อว่า การก้าวไปข้างหน้า เมื่อกลับถาย ชื่อว่าก้าวกลับ ฯ ในการขึ้น เมื่อโน้มกายไป ข้างหน้า ชื่อว่าก้าวไปข้างหน้า เมื่อน้อมกายมาข้างหลัง ชื่อว่าก้าวกลับ ฯ ในการนั่ง เมื่อนั่งตัวตรงหน้าเฉพาะต่อส่วนเบื้องหน้าแห่งอาสนะ ชื่อว่าก้าวหน้า เมื่อนั่งตัวเอน ไปข้างหลัง ชื่อว่าก้าวกลับ ฯ ส่วนในการนอน ก็ควรเทียบกับนัยที่ว่า มาแล้วนี้ ฯ คำว่า แลไป ได้แก่มองไปข้างหน้า ฯ คำว่า แลมา ได้แก่มองดู

คามทิส ๑ ถึงการมองดูเบื้องต่ำ เบื้องบน ข้างหลัง ก็ย่อมมี แต่ไม่จัดเข้าในทนต์
ส่วนในทนต์จัดเอาเฉพาะ ๒ อย่างเท่านั้น ด้วยสามารถเป็นการสมควร อีกอย่างหนึ่ง
จัดเข้าทั้งหมดก็ได้ ถ้าแลคิดให้เป็นการสมควรแก่สมณะ ๑ คำว่า การคู้ เหยียด
หมายก็เหยียดอวัยวะที่เป็นข้อ เช่น มือและเท้า ๑ คำว่า ย่อมทำความรู้สึกได้ดี
คือ ย่อมมีความรู้สึกได้ดี อีกอย่างหนึ่ง ย่อมทำกิจทั้งหลายด้วยความรู้สึกได้ดี
อธิบายว่า ไม่ปราศจากความรู้สึกทุกอริยาบท

คำว่า การเดิน ขึ้น นั่ง นอน ในชื่อว่าด้วยอริยาบทนั้น เรียกว่าอัทธาน-
อริยาบท แปลว่า อริยาบทนาน หมายถึงถึงการเดินนาน ขึ้นนาน นั่งนาน นอน
นาน ๑ คำว่า การก้าวหน้า กล้าวกลับ แลไป แลมา ก็ เหยียด เรียกว่ามัชฌิม-
อริยาบท แปลว่า อริยาบทกลาง หมายถึงไม่ค่อยนาน คือ พอปานกลาง ๑ คำว่า
เดิน ขึ้น นั่ง นอน คืบนอน พุด นั่ง เรียกว่า ชุททกคุณนียอริยาบท แปลว่า
อริยาบทเล็กน้อย หมายถึงไม่ค่อยกินเวลานาน

คำว่า สัมปชัญญะ ที่แปลว่า ความรู้สึกนั้น มี ๔ อย่าง คือ สาคถกสัมป-
ชัญญะ ความรู้สึกในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ๑ สปปายสัมปชัญญะ ความรู้สึกในสิ่งที่
เป็นความสบาย ๑ โคจรสัมปชัญญะ ความรู้สึก คือ ไม่ทั้งอารมณ์ อันได้แก่กรรม-
ฐานอันคนชอบใจ ชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในกรรมฐาน ๓๘ ประการ ๑ อสัมโมห
สัมปชัญญะ ความรู้สึก คือ ความไม่มึนเมา ๑ รวมเป็น ๔ ด้วยกัน

ในสัมปชัญญะ ๔ อย่างนี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ คือ การกำหนดรู้ว่า สิ่งใด
ไม่เป็นประโยชน์แล้วละเสีย ถือเอาเฉพาะสิ่งที่เป็นประโยชน์ เรียกว่า สาคถก-
สัมปชัญญะ

การกำหนดรอบรู้ ว่า อย่างไรจะไม่เป็นที่สบายของตน จะทำให้ร้อนใจ
ของตน ก็ละเว้นอย่างนั้นเสีย ยึดถือเอาแต่สิ่งที่จะให้เกิดความสบายใจ เรียกว่า
สปปายสัมปชัญญะ

การละอารมณ์ที่ไม่ถูกจิต ไม่ถูกกับนิสสัยใจคอของตน แล้วเลือกเอา
แต่สิ่งที่ถูกกับน้ำใจของตน หมายถึงเลือกกรรมฐานให้ถูกกับจิต เรียกว่า โคจร-
สัมปชัญญะ

การไม่หลงเข้าใจผิดในสิ่งนั้นๆ คือ ไม่เข้าใจตามสมมติ มีคำว่า เราก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น หมายเข้าใจโดยปรมาัต্ম เรียกว่า อสัมโมหสัมปชัญญะ

คำว่า ข้อมทำความรู้สึกได้ดีในบททั้งหมดในพระบาลีนั้น บัณฑิตพึงทราบใจความด้วยสามารถแห่งสัมปชัญญะ อันประกอบด้วยสติ คือ มีความรู้สึกได้ดีทั้ง ๔ อย่างทุกอิริยาบถ ฯ พึงทราบคำอธิบายโดยแจ่มแจ้งดังต่อไปนี้

สำหรับการก้าวหน้า และกลับหลังนั้น เมื่อคิดจะไปไหนให้นึกก่อนว่า จะได้ประโยชน์หรือไม่ จะมีความสบายใจไหม เมื่อเห็นว่าไม่ได้ ไม่สบาย ก็อย่าไป ถ้าเห็นว่าได้ สบายจึงไป ขณะไปก็ให้นึกแต่อารมณ์ที่ดี อย่าหลงเข้าใจว่า เราเดินเป็นคืบ ให้นึกว่า ชาติต่างหากเป็นไป

การแลเหลียวนั้น เมื่อจะแลเหลียวข้างใดข้างหนึ่งก็ดี ให้นึกว่า จะมีประโยชน์ มีความสบายหรือไม่ ถ้าเห็นว่าไม่มี ก็ให้คงเสีย ถ้าเห็นว่ามี จึงจะแลเหลียว ฯ ขณะแลเหลียวก็ให้นึกแต่สิ่งที่ดี อย่าให้เกิดความเข้าใจผิดว่า เราแลเหลียว และอย่าให้เกิดความยินดียินร้ายในสิ่งที่เห็น

ตอนนี้ท่านแสดงอัสสัมโมหสัมปชัญญะไว้อีก ๒ นัย นัยที่ ๑ มี ๒ อย่าง อย่างที่ ๑ ได้แก่ความไม่ลุ่มหลงในอารมณ์ อันเป็นเหมือนแขกผู้มาเยี่ยม และเป็นเหมือนของขโมยจากผู้อื่นชั่วคราว โดยเปรียบอารมณ์ภายนอกมีรูปเป็นต้น เหมือนแขกอารมณ์ภายในมีดวงตาเป็นต้น เหมือนเรือน จิตเดิม ๑ การนึก ๑ การเห็น ๑ การรับอารมณ์เหล่านั้นเข้าไว้ ๑ การตรวจตรา ๑ การกำหนด ๑ กระแสใจที่วิ่ง ๑ ทั้ง ๘ นี้เป็นเจ้าของเรือน ฯ ตามธรรมดาความยินดี และยินร้ายข้อมไม่มีแก่เจ้าของเรือนเหล่านั้น คือเมื่อกระแสใจวิ่งถึง ๘ แล้วจึงจะมี กิเลสทั้ง ๘ นี้ มีอาการรวดเร็วฉับไม่ช้านักผูกหัดจิตแล้วไม่ได้ ฯ ท่านเรียกสิ่งทั้ง ๘ นี้ว่า วิถจิต แปลว่า จิตที่เดินตามลำดับแนว เรืองนี้ท่านเปรียบไว้ว่า เมื่อแขกมาหา เพื่อจะขออะไรสักอย่างหนึ่ง ถ้าเจ้าของเรือนทำหน้าที่เสีย ไม่พูดจาหักทลายปราศรัยแขกจะบังคับไม่สมควรฉันทใด เมื่อแขกคืออารมณ์ภายนอก เข้ามาในเรือนคืออารมณ์ภายใน ฝ่ายเจ้าของเรือนทั้ง ๘ ไม่ยินดียินร้ายแล้ว แขกก็จะบังคับให้ทำอะไรไม่ได้

อย่าง ๒ คือ วิตถิต มีการกำหนดเป็นต้น เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปเป็นลำดับ ส่วนอารมณ์ภายนอกก็เท่ากับของขิม ๆ เมื่อคนในเรือนหลังหนึ่งตายหมด เหลือแต่เพียงคนเดียว และคนที่เหลือก็ต้องตายในขณะนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้นเขาก็ไม่รู้สึกสนุกหรือเจ็บใจ เมื่อจิตอันเกิดตามลำดับทั้ง ๔ ต่างก็ดับไปแล้ว ยังเหลือแต่กระแสใจที่วิ่งซึ่งจะต้องดับในทันใดนั้น เขาก็ไม่ควรยินดียินร้ายต่ออะไรฉนั้น

นิยท ๒ ได้แก่การพิจารณาว่า ขันธ์ อายตนะ ธาตุ บัณฑิตต่างหาก แล เหลือว ไม่ใช่ใครแลเหลือวเลย ต้องหัดนึกให้รู้เช่นนั้นในเวลาแลเหลือว พบปะอะไรต่าง ๆ มีคนเป็นต้น

ในการก็ เขยิบค ซึ่งมือ และเท้า ต้องมุ่งประโยชน์ความสบายก่อน และ ขณะก็ เขยิบค นั้น ก็อย่าหลงการนึกถึงอารมณ์อื่นใด และอย่าเข้าใจผิดว่า เราดี เขยิบค ให้นึกว่า ไม่มีตัวคนอะไรดี เขยิบค เป็นแต่มือ และเท้าเป็นไป เหมือนอย่างหุ่นยนต์ที่เขาชักเท่านั้น

ในการใช้ผ้าสังฆาฏิ บาตร จีวร ๓ อย่าง ต้องใช้โดยมุ่งประโยชน์แก่ร่างกายเท่านั้น อย่ามุ่งความสวยงาม และเลือกใช้เฉพาะที่จะให้ความสบายแก่ตน ขณะที่ใช้ก็อย่าปล่อยอารมณ์อื่นใด และอย่าหลงเข้าใจผิด คือ ให้นึกว่า ไม่ใช่เราใช้ ๆ เพราะของเหล่านั้นก็ไม่มีเจตนา กายก็เหมือนกัน คือ ของเหล่านั้นก็ไม่รู้ว่ากายถูกต้อง กายเล่าก็ไม่รู้ว่าถูกของเหล่านั้น เป็นแต่ธาตุถูกธาตุเท่านั้น อย่าให้เกิดความยินดี เพราะได้ของดี อย่าให้เกิดความยินร้าย เพราะได้ของไม่ดี ให้ทำเหมือนต้นไม้จอมปลวก และเหมือนคัมคับถ่านไฟ เหมือนผ้าปักแผล

ในการฉน และการคัม เคี้ยว ล้ม ก็ควรคำนึงถึงประโยชน์ว่า อย่างไรน จะได้คนและโทษแก่ร่างกาย และขณะนั้นก็ให้คำนึงถึงแต่สิ่งที่ดี อย่าให้ความเข้าใจผิดเกิดขึ้น คือ ให้นึกว่า การทำคำข้าวก็ดี การยกคำข้าวขึ้นก็ดี การอ้าปากก็ดี เป็นด้วยอำนาจลมอันเกิดจากจิต และพื้นเบื้องบนที่ตกลงกับพื้นข้างล่าง และมีน้ำทำให้ชุ่ม คือน้ำลาย บดให้ละเอียดแล้ว ลมก็ส่งลงไป ไฟก็เผา ลมก็ขับออกไป โดยช่องข้างล่าง ถึงการคัม เคี้ยว ล้ม ก็ควรนึกเหมือนอย่างขณะฉน ๆ ไม่ใช่แต่เหตุเท่านั้น ในการแสวงหาที่ต้องแสวงหาโดยอุกกรรมวินัย เมื่อหาได้แล้ว

ก็ให้บริโภคนอกควร อย่าให้น้อยนัก มากนัก ฯ ส่วนในอริยาบถนอกจากนี้ คือ การถ่ายมูล และอุก เค้น ข้น นุ่ง นอน ตื่น พุด นิ่ง ก็ให้มีความรู้สึกดีว่า อย่างไหนจะเป็นคุณประโยชน์ ให้เกิดสุขสบาย ไม่เสียดสีอารมณ์ มีความนิ่ม แน่นมั่นในทางคัคคสมมติให้เป็นปรมัตถ์ทุกอย่างไป ดังนี้ สันข้อความในพระธรรมเทศนาถนัดขึ้นเพียงเท่านั้น.

เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๘๕

คัมภีร์ที่ชนิกาย มหาวรรค

มหาสติปัฏฐานสูตร ตอนว่าด้วยกายานุบัติสสนาสติปัฏฐาน

ปุณ จปร ภิภขเว ภิกขุ อิทเมว กายํ อุทฺธํ ปาทคฺลา อโห กสมคฺคกฺกา
คจฺปฺริยนฺตํ ปุณฺณานปฺปการสฺส อสฺสจฺฉโน ปจฺจเวกฺขติ อคฺคิ อิมสฺมิ กายเ เกสา
โลมา ขนา ทนฺตา คจฺโจ มํสํ นหารุ อญฺชิ อญฺจิมภฺขํ วกฺกํ หทยนฺติ.

ณ บัดนี้ อาคณภาพักแสดมหาสติปัฏฐานสูตร กัณฑ์ที่ ๘๕ ว่าด้วยกายา-
นุบัติสสนาสติปัฏฐาน ขั้วว่าด้วยปฏิภูลธาตุและอสุภ ๘ และเวทนวนุบัติสสนาสติปัฏฐาน
สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา อรรถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทฺธ-
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในมหาสติปัฏฐานสูตรที่ ๘ ในคัมภีร์
ที่ชนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นนั้นว่า กรณพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงจำแนกกายานุบัติสสนา ด้วยสามารถสัมปชัญญะ ๔ ดังที่แสดงมา ในกัณฑ์ก่อน
นั้นจบลงแล้ว มีพระพุทฺธประสงค์จะทรงแสดงด้วยความสามารถใส่ใจในของปฏิภูล

คือ การคำนึงถึงสิ่งทั้งหลายที่สัมผัสอยู่ในร่างกาย เพื่อทำลายความรักใคร่ติดใจให้สิ้นไป จึงทรงแสดงว่า ยังมีอีกข้อหนึ่ง เป็นต้น ย่นใจความได้แก่พิจารณาร่างกายอันนี้เอง พิจารณาเริ่มแต่พื้นเท้าขึ้นไปตลอดคम्म เริ่มแต่ผมไปตลอดพื้นเท้า ซึ่งมีหนังหุ้มรอบข้างนอก ส่วนข้างในเต็มไปด้วยของโสโครกต่าง ๆ ว่า สิ่งที่มีอยู่ในร่างกายนี้ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า คี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร ดังนี้ อันมีประจำกายของคนสัตว์ต่าง ๆ ๆ และหัดพิจารณาไปให้เห็นชัดเจน เหมือนบุรุษที่มีขนตาดี เห็นสิ่งต่าง ๆ ที่เหออกจากใต้ปาก ๒ ข้าง แล้วพิจารณาครั้นว่า เหล้าเป็นข้าวสาลี เหล้าเป็นข้าวเปลือก เหล้าเป็นถั่วเขียว เหล้าเป็นถั่วเหลือง เหล้าเป็นงา เหล้าเป็นข้าวสาร ฉะนั้น จมข้อว่าด้วยปฏิกลตามพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ส่วนวิธีเจริญอย่างพิสดาร ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้ว ๆ ในอรรถกถานี้ ท่านกล่าวไว้แต่โดยย่อ จะยกมากล่าวเฉพาะข้อที่ท่านอุปมา คือ ร่างกายอันประกอบด้วยธาตุ ๔ ท่านเปรียบเหมือนได้ ๒ ปาก ๆ อากาโร มีผม เป็นต้น เปรียบเหมือนของต่าง ๆ ที่ปนกันอยู่ในไถ่นั้น พระโยคาวจร คือ ท่านผู้ฝึกฝนทางใจ เปรียบเหมือนนักบุรุษคดี อากาโรที่พระโยคาวจรพิจารณาเห็นอาการเหล่านั้ได้ชัดเจน เปรียบเหมือนอาการที่บุรุษนั้นเห็นของเหล่านั้ได้ถนัด ดังนี้

บาลี

ครั้นพระโลกนาถเจ้า ทรงจำแนกกายานุสสนา ว่าด้วยปฏิกลจบลงแล้ว จึงทรงแสดงข้อว่าด้วยการใส่ใจในเรื่องธาตุต่อไป

ใจความตามที่มีมาในพระบาลีว่า ภิกษุในศาสนานี้ บ่อมพิจารณาภายในนี้ ที่ตั้งอยู่แล้วอย่างไร ที่วางอยู่แล้วอย่างไร โดยธาตุว่า สิ่งที่มีอยู่ในภายใน คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ พิจารณาเห็นเหมือนกับคนฆ่าโค หรือ ลูกมือคนฆ่าโค ซึ่งฆ่าโคแล้วนำไปขายอยู่ที่ทางใหญ่ ๔ แพร่ง ฉะนั้น ดังนี้ จบข้อว่าด้วยธาตุ ๔ ตามพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ข้อนี้พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ว่า คนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโค บางคน ฆ่าโคแล้วแล่นเนื้อแบ่งนำไปขายให้แก่คนที่มาจากทิศทั้ง ๔ อยู่ที่ทางใหญ่ ๔ แพร่ง อันได้แก่กลางถนนใหญ่ ฉนั้นโค ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ก็พิจารณาภายในที่ตั้งอยู่ วางอยู่ในถนนใหญ่ ๔ แพร่ง คือ อริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ที่มีอยู่ในภายใน ก็คือธาตุ ๔ นั้นเอง ฉนั้น

ท่านขยายคำอุปมาข้อนี้ออกไปโดยพิสดารอีกว่า เมื่อคนฆ่าโคเลี้ยงโคไว้ก็ดี ขณะเมื่อจูงไปยังที่จะฆ่าก็ดี เมื่อจูงไปถึงแล้ว มัดโคเข้าไว้กับหลักหรือเสาที่จะฆ่าก็ดี ฆ่าตายแล้วแต่ยังไม่ได้ชำแหละก็ดี เขาก็ยังมีความเข้าใจอยู่ว่าเป็นโค แต่เมื่อเชือดนำไปนึ่งขาย จึงคลายความสำคัญว่าโค เกิดเห็นเป็นแมนมนั่นชื่อว่า เนื้อ เขาไม่ได้นึกเลวว่าเขาขายโค ขณะที่คนทั้งหลายซื้อไป เขาก็ไม่นึกว่าเขาซื้อโคไป เขานึกแน่ในใจว่าเขาขายเนื้อ คนซื้อเนื้อไป ข้อนี้ฉนั้นโค ภิกษุในพระพุทธศาสนาก็ฉนั้น เมื่อยังเป็นปุถุชนอยู่ ขณะที่เห็นคนถูกฆาตักก็ บรรพชาแล้ว ก็ยังมีความเข้าใจอยู่ว่า นั่นเป็นคน นั่นเป็นสัตว์ แต่เมื่อได้แยกภายในออก พิจารณาเห็นเป็นแต่ธาตุ จึงหมดสัญญาวิปลาสหนหลัง ยังความเข้าใจถูกต้องให้เกิดเห็นว่า ที่มีอยู่ในภายในมีแต่ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ เท่านั้น

ผู้ใคร่จะเจริญสติปัญญาข้อนี้ ควรเวียนจำธาตุ ๔ ให้รอบรู้ในเรื่องธาตุ ๔ ให้ดีก่อนว่า คำว่า ธาตุ แปลว่าอะไร ที่เรียกว่าธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อย่างไรได้แก่อะไร และอย่างไรไม่มีเท่าไร

เมื่อจดจำเข้าใจถ่องแท้แล้ว จึงหัดพิจารณาจึงจะเห็นคุณ ไม่ใช่จำได้แต่เพียงย่อ ๆ ว่า ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เท่านั้น แล้วต้องพิจารณาให้เข้าใจละเอียดกว้างขวางจึงจะใช้ได้ เพื่อจะได้เห็นคน สัตว์ เป็นดิน น้ำ ลม ไฟ ไปข้างในบางคราว เพื่อจะไม่เห่อเหิมทะเยอทะยานต่อคน สัตว์ มากนัก จักได้ชักเตือนใจไม่ให้รักนัก ถึงกับต้องแย่งชิงฆ่าฟันกัน หรือถึงกับพรากรชีวิตตัว เพราะความรัก และเวลาแตกตายก็จะได้เห็นว่า ไม่ใช่เราตาย ไม่ใช่เขาตาย ธาตุแตกต่างหาก จะได้หักห้ามความกลัว และความเสียใจให้น้อยลง

ก็แล้ววิเจริณสติปัฏฐานชั้นนี้ ท่านกล่าวไว้พิสดาร ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้ว ส่วนในที่นี้ท่านกล่าวไว้โดยย่อเพียงเท่านี้

ปาลิ

ครั้นสมเด็จพระบรมศาสดา ทรงจำแนกกายานุสัสนาด้วยสามารถธาตุจบลงแล้ว บัณฑิต เพื่อจะทรงแจกด้วยการแยกแสดงโดยอสุภ ๘ ประการ จึงมีพระพุทธบรรหาร ประทานพระธรรมเทศนาว่า ยังมีอีกข้อหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น ชวนใจความในพระบาลีนั้นว่า อสุภ ๘ อย่างนั้น คือ อสุภที่ตายวันหนึ่งบ้าง ๒ วันบ้าง ๓ วันบ้าง ชงขึ้นพอง มีสีเขียวต่าง ๆ มีหนองหลายอย่าง • อสุภที่หมั่มสัตว์ต่าง ๆ มีกาและแร้ง เป็นต้น กัดกินแล้ว • ที่ยังมีร่างกระดูกเนื้อ โลหิต เส้นเอ็นรัดร้อย • ที่ไม่มีเนื้อยังมีแต่ร่างกระดูกกับเส้นเอ็นรัดร้อย • ที่ไม่มีเนื้อและโลหิต เหลือแต่ร่างกระดูกกับเส้นเอ็นรัดร้อย • ที่ไม่มีเนื้อและโลหิตเส้นเอ็นเลย มีแต่ร่างกระดูกกระจัดกระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ • ที่มีแต่กระดูกขาวเหมือนสังข์ • ที่มีแต่กระดูกกองอยู่ต่งบกกว่า • ที่มีแต่กระดูกเป็นผงแล้ว •

รวมเป็น ๘ อย่างด้วยกัน เมื่อภิกษุเห็นอสุภเหล่านี้ แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ก็น้อมนึกเข้ามาเปรียบเทียบกับตัวเราเองว่า กายเราก็มีย่างนี้เป็นธรรมดา ต้องเป็นอย่างนี้ ไม่พ้นอย่างนี้ไปได้ ดังนี้ จบชื่อว่าด้วยอสุภ ๘ ตามพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ในข้อนี้ พระอรรถกถาจารย์ไม่ได้กล่าวไว้พิสดาร และคำที่แปลจากพระบาลีก็แค่แก้ศัพท์กับนัยอรรถไว้ ส่วนใจความก็มีบ้างเล็กน้อย เช่น กล่าวว่า ข้อที่กายจะเป็นอย่างอสุกเหล่านั้น ก็เพราะหมคของ ๓ อย่าง คือ อายุ ใต้อัน วิญญานเท่านั้น

ผู้ที่ประสงค์จะเจริญสติปัฏฐานข้อนี้ พอเป็นเครื่องบรรเทาความรักใคร่พอใจในร่างกาย และความหลงใหลวุ่นวายในชีวิต ให้เบาบางลงบ้างเล็กน้อย ควรปฏิบัติดังต่อไปนี้ คือ เมื่อทราบข่าวคนตายก็ดี สัตว์ตายก็ดี เห็นหีบหีบอสุกอยู่ข้างในก็ดี เห็นอสุกที่เขากำลังเผาหรือฝังหรือซากอสุกที่ลอยน้ำก็ดี เห็นกระดูกก็ดี ให้รีบนึกถึงตัวว่า เราจะต้องเป็นอย่างนี้ ไม่พ้นไปได้ ฯ ให้มีการระลึกอย่างนี้เสมอ ทุกคราวที่ได้เห็นอสุก หรือทุกคราวที่ไปในกิจอันเกี่ยวข้องกับศพ เช่น ไปรดน้ำศพหรือปลงศพ หรือไปบังสุกุล เป็นต้น และเมื่อพบเห็นแล้ว ให้จำใส่ใจไว้ให้คิดว่า อสุกนั้นเป็นอย่างไร เพื่อจะให้มันก่อมาพิจารณาในเวลา กลับถึงที่อยู่ของตน

ถ้าผู้คิดจะเจริญจนถึงกับให้บรรลุลุณาสมาบัติ มรรค ผล นิพพาน แล้ว ให้เล่าเรียนปฏิบัติตามคัมภีร์วิสุทธิมรรคจนทุกประการ

ก็แลภาษานุสัสนาสติปัฏฐาน ๖ ข้อ คือ อานาปนาสติ ๔ อริยาบท ๔ สัมปชัญญะ ๔ ปฏิกุสธาคู ๔ อสุก ๘ นี้ ท่านแยกออกไปอีกเป็น ๑๔ ข้อ ใน ๑๔ ข้อนั้น ที่จัดเป็นอุปปนากรรมฐานมีอยู่ ๒ คือ ข้อว่าด้วยลมหายใจ กับ ข้อว่าด้วยปฏิกุสธ ฯ อีก ๑๒ ข้อ ท่านจัดเป็นอุปจารกรรม ฯ หมายความว่า เป็นเหตุให้ผู้เจริญได้อุปปนาสมาธิ และอุปจารสมาธิ ฯ จบภาษานุสัสนาสติปัฏฐานเพียงเท่านี้

ปาติ

ในเวทนานุสัสนาสติปัฏฐานนั้น มีใจความตามพระบาลีว่า เมื่อภิกษุได้รับเวทนาทั้ง ๘ คือ สุขเวทนา ความรู้สึกสบาย ๑ ทุกขเวทนา ความรู้สึกไม่

สขาบ • อทุกขมสุขเวทนา การรู้สึกไม่ทุกข์ไม่สุข • สามีสสุขเวทนา สุข-
เวทนาเจือ • นีสามีสสุขเวทนา สุขเวทนาที่ไม่เจือ • สามีสทุกขเวทนา
ทุกขเวทนาเจือ • นีสามีสทุกขเวทนา ทุกขเวทนาที่ไม่เจือ • อามีสอทุกขมสุข
เวทนา การรู้สึกไม่ทุกข์ไม่สุขที่เจือ • นีสามีสอทุกขมสุขเวทนา การรู้สึกไม่ทุกข์
ไม่สุขที่ไม่เจือ • เหล่านี้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งก็ ได้รู้ได้ทันที่ว่าคุณได้รับเวทนา
นั้น ๆ ดังนี้ จบเวทนานุสสนาสติปัฏฐาน ตามวาระพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ พระอรรถกถาจารย์ได้พรรณนาไว้ว่า ครั้นสมเด็จพระบรมศาสดา-
จารย์ ทรงประทานพระธรรมเทศนา ว่าด้วยกายานุสสนาสติปัฏฐาน ๑๔ ประการ
จบลงแล้ว จึงทรงแสดงเวทนานุสสนาสติปัฏฐาน ๘ อย่างว่า อย่างไรเล่าภิกษุ
ทั้งหลาย จึงชื่อว่าภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น

ในคำเหล่านั้น คำว่า ข้อมรู้สึกในพระบาลีนั้น ไม่ได้หมายความว่ารู้สึกตาม
สมมติ หมายรู้สึกตามปรมัตถ์ฝ่ายเดียว เพราะการรู้สึกตามสมมตินั้น ถึงใคร ๆ
ก็ข้อมมี แม้แต่เด็กอ่อนนอนหงายอยู่บนเบาะ ขณะที่ได้รับสุขในเวลาคั่นน่านม
ก็ข้อมรู้สึกได้ว่าเป็นสุข ฯ คำว่า รู้สึกในพระบาลีนั้น ไม่ได้หมายความว่ารู้สึกเช่น
การรู้สึกของเด็กอ่อนนั้น ฯ เพราะการรู้สึกเช่นการรู้สึกของเด็กอ่อนนั้น ยังไม่
ละความสำเร็วจักคนสัตว์ ไม่จัดเป็นกรรมฐาน หรือการเจริญสติปัฏฐานเลย ฯ
ส่วนคำว่า ข้อมรู้สึก ในพระบาลีนั้น หมายความว่ารู้สึกที่ตรงกันข้ามกับที่กล่าว
แล้ว คือ ได้แก่การรู้สึกว่า ไม่ใช่สัตว์บุคคลอะไรรู้สึก การรู้สึกนี้ไม่ใช่เป็นของ
ใคร เวทนา คือ ธรรมชาติเป็นเครื่องรู้สึกต่างหาก ทำเหตุแห่งสุขเป็นต้นนั้น ฯ
ให้เป็นอารมณ์แล้ว ข้อมรู้สึก

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงรูปกรรมฐาน คือ กายานุสสนาจบลงแล้ว
เมื่อจะทรงแสดงอรูปกรรมฐาน จึงทรงแสดงด้วยสามารถแห่งเวทนา ฯ ก็กรรมฐาน
มี ๒ อย่าง คือ รูปกรรมฐาน • อรูปกรรมฐาน • กรรมฐานทั้ง ๒ นี้ นักปราชญ์
เรียกว่า รูปปริกคหะ อรูปปริกคหะ ก็ว่า ฯ ในกรรมฐาน ๒ อย่างนั้น เมื่อ

สมเด็จพะผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงรูปกรรมฐาน ข้อมทรงแสดงการกำหนด
 ชาติ ๔ ด้วยสามารถแห่งมนสิการโดยย่อ หรือโดยพิสดาร ๑ การมนสิการทั้ง ๒
 อย่างนั้น พระพุทธโสมสาจารย์ได้แสดงไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยอาการทั้งปวง
 แล้ว ๑ ก็เมื่อจะทรงแสดงรูปกรรมฐาน โดยมากข้อมทรงแสดงด้วยสามารถ
 แห่งเวทนา ๑ ก็ภินิเวส คือ การปฏิบัติในรูปกรรมฐาน ข้อมมี ๓ อย่าง
 ด้วยสามารถแห่งผัสสะ เวทนา จิต ๑ ข้อมอย่างไร อย่างนี้ คือ บางคน
 พิจารณารูปกรรมฐานโดยย่อ หรือพิสดาร ผัสสะที่เกิดขึ้นถูกต้องอารมณ์ของ
 กรรมฐานในขณะที่จิตและเจตสิกตกไปเฉพาะที่แรก คือ เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกใน
 อารมณ์นั้น ข้อมปรากฏแก่เขา ๑ บางคนมีเวทนาปรากฏ ๑ บางคนมีวิญญาณ
 ปรากฏ ๑ ผู้ใดมีผัสสะปรากฏ ผู้นั้นข้อมกำหนดพิจารณาธรรมทั้งหลาย มีผัสสะ
 เป็นที่ ๕ ว่า ไม่ใช่เกิดแต่ผัสสะ แม้เวทนาที่รับอารมณ์นั้นเกิด สัญญาที่จำ
 อารมณ์นั้นเกิด เจตนาที่คิดนึกอารมณ์นั้นเกิด วิญญาณที่รู้สึกอารมณ์นั้นเกิด ก็ข้อม
 เกิดขึ้นพร้อมกับผัสสะนั้น ๑ ผู้ใดมีเวทนาปรากฏ ผู้นั้นข้อมกำหนดพิจารณา
 ธรรมได้ถึง ๔ ประการ อันมีผัสสะเป็นที่ ๕ ว่า ไม่ใช่เกิดขึ้นแต่เวทนาเท่านั้น
 ถึงผัสสะ สัญญา เจตนา วิญญาณ ก็ข้อมเกิดขึ้นด้วย ๑ ผู้ใดมีวิญญาณปรากฏ
 ผู้นั้นข้อมกำหนดพิจารณาธรรมได้ถึง ๕ ประการ อันมีผัสสะเป็นที่ ๕ ว่าไม่ใช่
 เกิดขึ้นแต่วิญญาณเท่านั้น ถึงผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา ก็ข้อมเกิดขึ้นด้วย ๑
 เมื่อกำหนดพิจารณาได้อย่างนี้แล้ว หากใคร่ครวญดูว่า ธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็น
 ที่ ๕ เหล่านั้น อาศัยอะไร ก็จะได้ว่าอาศัยวัตถุ คือ กรชกาย โดยเนื้อความ
 คือ เมื่อพิจารณาภูตรูป และอุปาทาหารูป ชื่อว่าพิจารณาซึ่งธรรมสักว่านามและ
 รูปนั่นเอง คือ ธรรมอันมีผัสสะเป็นที่ ๕ ชื่อว่านาม วัตถุ คือ กรชกาย ชื่อว่ารูป ๑
 ก็ในนามและรูปนี้ รูปชั้น ๕ ชื่อว่ารูป อรูปชั้น ๔ ชื่อว่านาม รวมเป็นชั้น ๕ ๑
 ก็ชั้น ๕ นอกจากนามและรูป หรือนามและรูป นอกจากชั้น ๕ ข้อมไม่มี ๑
 เมื่อใคร่ครวญว่า ชั้น ๕ เหล่านี้ อาศัยอะไร ก็จะได้ว่าอาศัยเหตุมีอวิชชา เป็นค้ำ
 เมื่อกำหนดรู้อย่างนี้แล้ว ก็จะเห็นว่าไม่มีสัตว์บุคคลอะไร มีแต่กองแห่งสังขาร
 ล้วน แล้วแต่นามรูปพร้อมด้วยปัจจัยขันธ์ไตรลักษณ์พิจารณาว่า ไม่เที่ยง
 เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตน ดังนั้น ไปโดยลำดับแห่งวิปัสสนา ๑ ถ้าหากได้ดู บุคคล

โกชณะ ชัมมัสสวณะ อันเป็นที่สบายในวันหนึ่งต่อการตรัสรู้ อาจได้บรรลุอรหัตผล
ในขณะที่นั่งพิจารณานั้น ฯ เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงกรรมฐาน อัน
จะส่งให้ถึงอรหัต แก่บุคคลทั้ง ๓ พวก อย่างที่วามาแล้วนี้ ฯ แต่ในสติปัฏฐาน
ข้อนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดงอุปกรรมฐาน ได้ทรงแสดงด้วยสามารถ
แห่งเวทนา ฯ เพราะอุปกรรมฐาน ที่ทรงแสดงด้วยสามารถแห่งผัสสะหรือ
วิญญาณ ย่อมไม่ปรากฏ ย่อมเป็นประหนึ่งว่ามืด แต่ถ้าทรงแสดงด้วยสามารถ
แห่งเวทนา จึงปรากฏขึ้นได้ ฯ เพราะอะไร เพราะเวทนาเกิดขึ้นย่อมปรากฏ ฯ
ก็เวทนาที่ปรากฏเห็นได้ง่าย คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา ส่วนอุเบกขาเวทนา
เห็นได้ยาก ฯ เพราะเมื่อสุขเกิดขึ้น ร่างกายทั้งส่นย่อมซาบซ่านไปด้วยความ
ยินดี เหมือนมีผู้ให้คัมภีร์ไสทเจียวตงร้อยครั้ง และเหมือนทาน้ำมันที่ทุงตงร้อยหน
เหมือนทำความร้อนรนให้ดับไปด้วยน้ำตงร้อยโอ่ง ย่อมทำให้เปล่งวาจาว่า สุขจริง
สุขจริง ดังนี้

เมื่อทุกข์เกิดขึ้น มีอาการตรงกันข้าม คือ ทำให้ร่างกายทั้งส่นซาบซ่าน
ไปด้วยความไม่พอใจ คล้ายกับหยั่งลงสู่แม่น้ำที่ร้อน หรือรดด้วยน้ำทองแดงที่
กำลังเดือดพล่าน หรือเหมือนกับโยนคืบเพลิงเข้าไปในป่าหญ้าแห้ง ฉะนั้น ใน
เวลานั้นมักจะพูดว่า ทุกข์จริง ทุกข์จริง ฯ การที่สุขเวทนาและทุกขเวทนาเกิดขึ้น
ย่อมปรากฏเห็นได้ง่าย ด้วยประการฉะนี้

ส่วนเวทนาอันไม่ทุกข์ไม่สุข เป็นของเห็นได้ยากไม่ปรากฏชัดเจน เพียง
แต่รู้กันนัย ๆ ว่า เป็นเวทนาที่อยู่ในท่ามกลางแห่งความยินดียินร้าย อันให้เกิด
สุขและทุกข์ ฯ ข้อนี้เหมือนกับอะไร เหมือนกับเมื่อพรานเนื้อ ซึ่งคิดตามรอย
เนื้อซึ่งวงหนขุ่นแผ่นหิน เมื่อตรวจดูไม่เห็นรอยลงข้างโน้นข้างนี้ ทั้ง ๒ ฟากแล้ว
ก็รู้โดยนัยว่า เมื่อวิ่งไปตามท่ามกลางแผ่นหินอันใด ความอุปไมยก็ฉนั้นนั่น คือ
การที่สุขเวทนาเกิดขึ้น เปรียบเหมือนรอยเนื้อที่วงหนขุ่นบนแผ่นหิน การที่ทุกขเวทนา
เกิดขึ้น เหมือนรอยเนื้อที่วงลงจากแผ่นหินไป ถ้าหากว่าไม่มีสุขหรือทุกข์ ก็เป็นอันเข้าใจ
กันได้ว่าเป็นอทุกขมสุขเวทนา หรืออีกอย่างหนึ่งว่า เป็นอุเบกขาเวทนาเท่านั้น

ก็เวทนาทั้ง ๓ คือ สุข ทุกข์ ไม่ทุกข์ไม่สุข ต่างก็เกิดขึ้นทีละคราว คือ
ไม่เกิดขึ้นพร้อมกัน และทั้งเป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีความแปรปรวนไปเป็น

ธรรมดา ข้อนั้นสมกับที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่อคคิเวสสนพราหมณ์ว่า นี่แน่ะ อคคิเวสสนะ ในคราวที่สุขเวทนาเกิดขึ้น ข้อมไม่มีทุกข์ หรือความไม่ทุกข์ ไม่สุข ฯ ในคราวที่ทุกข์เวทนาเกิดขึ้น เวทนาอีก ๒ อย่างนั้นก็ไม่มี หรือในคราวที่ความไม่ทุกข์ไม่สุขเกิดขึ้น ก็ไม่มีเวทนาอื่นเจือปน ฯ ก็แลเวทนาทั้ง ๓ นั้น ล้วนแต่ไม่เที่ยง ล้วนแต่มีเหตุตกแต่ง อาศัยเหตุเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความกลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา ฯ เมื่ออธิบายให้เห็นอย่างนี้ ข้อมเมื่อหน่ายในเรื่องเวทนาเหล่านั้น เมื่อเมื่อน่ายกก็กลายความยินดีในร้าย เมื่อกลายแล้วก็หลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว สิ้นความเกิดแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์เสร็จแล้ว ไม่ต้องทำอะไรเพื่อให้หลุดพ้นจากทุกข์อีกแล้ว ดังนี้

ในคำว่า สุขเวทนาเป็นต้นนั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ โสมนัสเวทนาที่อาศัยเคหะ คือ อารมณ์อันเป็นเหมือนเรือน ๖ อย่าง ที่อิงอาศัย คือ กามคุณ ๕ ชื่อว่า สามิสสุข ฯ โสมนัสเวทนา ที่อิงเนกขัมมะ ๖ อย่าง ชื่อว่า นีรามิสสุข ฯ โทมนัสเวทนา ที่อาศัยเคหะ ๖ อย่าง ชื่อว่า สามิสทุกข์ ฯ โทมนัสเวทนา ที่อิงเนกขัมมะ ๖ อย่าง ชื่อว่า นีรามิสทุกข์ ฯ อุเบกขาเวทนาที่อาศัยเคหะ ๖ อย่าง ชื่อว่า สามิสอทุกขมสุข ฯ อุเบกขาเวทนา ที่อิงเนกขัมมะ ๖ อย่าง ชื่อว่า นีรามิสอทุกขมสุข ฯ การจำแนกเวทนาเหล่านี้ มีในพระบาลี คัมภีร์มีชัยมนิกาย อุปริปัญญาสกัณห์แล้ว

ในเวทนานุสัสสนาสติปัฏฐานนี้ ผู้ต้องการเจริญควรศึกษาให้รอบรู้เวทนาทั้ง ๘ ตามที่กล่าวแล้วให้เข้าใจดีก่อน แล้วหัดสังเกตว่า เวลาไหนตนได้รับเวทนาชนิดไหน เมื่อรู้จักชนิดแน่นอนแล้ว ให้หัดกำหนดโดยปรมาตม์ คือ หัดนึกว่า ไม่ใช่เราเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเฉย ๆ ธรรมดาอันมีหน้าทรับรู้อย่างหากรู้สึก ฯ ข้อสำคัญที่สุด คือ ในเวลาพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักแล้ว ทำให้เกิดทุกข์ หรือทุกข์เพราะความวิบัติหรือเจ็บไข้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องให้พิจารณาอย่างนี้ หรือพิจารณาคามที่ ว่าไว้ในอุทเทส กัณฑ์ที่ ๑ ซึ่งกล่าวถึงวิวิธพิจารณาเวทนา ๓ อย่างได้ขึงเป็นการดี เพราะจะทำให้คลายทุกข์ได้ตามต้องการดังแสดงมา.

เอวํ กัมมิ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๘๖

คัมภีร์ทมนิกาย มหาวรรค

มหาสติปัฏฐานสูตร ตอนว่าด้วยจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

กถณฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสํ วิหริติ ฯ อิทฺ ภิกฺขเว ภิกฺขุ
สฺรคํ วา จิตฺตํ สฺรคํ จิตฺตณฺติ ปชานา วิตรคํ วา จิตฺตํ วิตรคํ จิตฺตณฺติ
ปชานาติ สโทสํ วา จิตฺตํ สโทสํ จิตฺตณฺติ ปชานาติ วิตโทสํ วา จิตฺตํ วิตโทสํ
จิตฺตณฺติ ปชานาติ สโมหํ วา จิตฺตํ สโมหํ จิตฺตณฺติ ปชานาติติ.

ณ บัณฑิต อาคตภาพจักแสดงมหาสติปัฏฐานสูตร กัณฑ์ที่ ๘๖ ว่าด้วยจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ขอว่าด้วยนวัตร ๕ ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้ในเบื้องต้นนั้นว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสถามว่า คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างไรเล่า ภิกษุทั้งหลายจึงขอว่า ภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิต อย่างนี้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้จักจิตที่มีรากะ หรือปราศจากรากะ มีโทสะหรือปราศจากโทสะ มีโมหะหรือปราศจากโมหะ หตฺถ์ หรือพังชาน มีอารมณ์คิหรือมีอารมณ์ไมคิ ยังมีชนิดอื่นดีกว่า หรือไม่มีชนิดอื่น เทียมถึง คงมั่นหรือไม่คงมั่น หลุดพ้นหรือไม่หลุดพ้น เหล่านี้ครบทั้ง ๑๖ ชนิด ดังนั้น จบจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานเพียงเท่านั้น สนเเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงเวทนานุปัสสนา ๘ ประการจบลงแล้ว จึงตรัสจิตตานุปัสสนา ๑๖ ประการ
สืบต่อนิเทศแห่งพระบาลีว่า อย่างไรเล่าภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น ฯ ที่ในจิตทั้ง ๑๖
ชนิดนั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ คือ คำว่า จิตที่มีรากะ ได้แก่จิตที่ประกอบด้วย
โลภะ ๘ อย่าง ฯ จิตที่ปราศจากรากะ ได้แก่จิตอันเป็นกุศล และอัพยาทุกฝ่าย
โลกีย์ ฯ จิตที่มีโทสะ ได้แก่จิตที่ประกอบด้วยโทมนัส ๒ อย่าง ฯ จิตที่ปราศจาก
โทสะ ได้แก่จิตอันเป็นกุศล และอัพยาทุกฝ่ายโลกีย์ ฯ จิตที่มีโมหะ ได้แก่จิต
ที่ประกอบด้วยความสงสัยและฟุ้งซ่าน ๒ อย่าง ฯ จิตที่ปราศจากโมหะ ได้แก่
จิตอันเป็นกุศล และอัพยาทุกฝ่ายโลกีย์ ฯ จิตที่หคหฺ ได้แก่จิตอันง่วงงุน ฯ จิต
ที่ฟุ้งซ่าน ได้แก่จิตอันเลื่อนลอยกระสับกระส่าย ฯ จิตมีอารมณ์อันดี ได้แก่จิต
อันเป็นรูปาวจร และรูปาวจร ฯ จิตที่มีอารมณ์ไม่ดี ได้แก่จิตอันเป็นรูปาวจร
และรูปาวจร ฯ จิตที่มีอารมณ์ไม่ดี ได้แก่จิตอันเป็นกามาวจร ฯ จิตที่ยังมีชนิด
อื่นดีกว่า ได้แก่จิตอันเป็นกามาวจร ฯ จิตที่ไม่มีชนิดอื่นเทียมถึง ได้แก่จิตอันเป็น
รูปาวจร และรูปาวจร ฯ จิตที่คงมั่น ได้แก่จิตอันเป็นอุปจารสมาธิ และอัปปนา-
สมาธิ ฯ จิตที่ไม่คงมั่น ได้แก่จิตอันปราศจากสมาธิทั้ง ๒ นั้น ฯ จิตที่หลุดพ้น
ได้แก่จิตที่หลุดพ้นจากกิเลสตามลำพังตนเองบ้าง ตามกำลังฌานบ้าง ไม่ได้หมายจิต
อันหลุดพ้นอย่างเด็ดขาด และหลุดพ้นอย่างสงบระงับ กับหลุดพ้นอย่างสลัดออกจาก
โลกเลย ฯ จิตที่ไม่หลุดพ้น ได้แก่จิตอันปราศจากการหลุดพ้นทั้ง ๒ อย่างตอนต้น
กับ ๓ อย่างตอนปลาย ได้ใจความว่า จิตทั้ง ๑๖ ชนิดตามทว่ามาแล้วนี้ ล้วนแต่
ยังเป็นโลกียจิต สันเนื้อความในอรรถกถาตอนนี้เพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายว่า ผู้มีความประสงค์จะเจริญสติ-
ปัฏฐานข้อนี้ ควรสังเกตใจของตนอยู่เสมอ คือ ให้นึกว่า เวลาใจของเราเป็นอย่างไร

ยินดีหรือยินร้าย งามหรืออวดลาด หดหู่หรือฟุ้งซ่าน เป็นชนกามาวจร หรือรูปาวจร
 อรูปาวจร มั่นหรือไม่มั่น หลุดพ้นหรือไม่หลุดพ้น คือ ปล่อยอารมณ์หรือไม่ปล่อย
 เมื่อรู้ว่าเป็นชนิดไหนแล้ว ให้นึกว่าจิตที่เป็นอย่างนั้น ก็คงไม่เป็นอย่างนั้นเป็นนิตย์ไป
 เช่น ใจที่กำลังรักอะไรอยู่ ก็ให้นึกว่ามันไม่รักไปทุกลมหายใจ มันคงละสิ่งนี้ไปรัก
 สิ่งอื่น หรือไปเกลียดสิ่งอื่น หรือกลับเกลียดสิ่งนั้นในเวลาใด เวลาหนึ่งแน่นอน
 หรือเมื่อกำลังใจก็ให้นึกว่า คงไม่ก่อกมลใจอย่างนั้นเสมอไป ต้องมีเวลาหายก่อกมล หรือ
 ทกข์เพราะเรื่องอะไรก็คิด ให้นึกว่า คงไม่ทกข์อย่างนั้นเสมอไปเป็นนิตย์ ต้องมีเวลาสุข
 เป็นแน่ ถ้าเห็นว่าใจเป็นกุศลชนใดชนหนึ่งก็คิด เห็นว่าใจมันคงอย่างใดอย่างหนึ่งก็คิด
 เห็นว่าใจหลุดพ้นจากความเกาะเกี่ยวอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งก็คิด ต้องรักษาใจและให้
 ผุดงขึ้นให้สูงเป็นลำดับไป

เมื่อกล่าวโดยย่อ ถ้าเห็นว่าใจชนิดใดไม่คิดก็รีบหาวิธีแก้ไขให้ดีขึ้น อย่าปล่อย
 ให้เป็นโรคใจ เพราะเมื่อใจเป็นโรค อาจตัดประโยชน์ที่ตนประสงค์ได้ ๆ ถ้าเห็นว่าคิด
 ให้คงไว้ และพยายามทำให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงจักได้รับผลอันเกิดจากใจ คือ เมื่อใจดี
 ใจจะบังคับกาย วาจา ให้ทำ ให้พูด แต่สิ่งที่ดีด้วย

วิธีที่จะแก้ไขชั่วให้เป็นใจดี และทำใจดีให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไปนั้น เกี่ยวกับข้อ
 ว่าด้วยนิรวรณต่อไป ๆ เมื่อจะกล่าวถึงผลแห่งการเจริญสติปัฏฐานข้อนี้มีมากนัก
 สอนถึงอรหัต ชนแต่หัดสังเกตให้รู้ว่าเป็นชนิดใดเท่านั้น ก็ยังมีผล คือ ความสบายใจ
 อย่างหนึ่ง ทั้งจะจับอาการปฏิกิริยาของตนได้ว่า เมื่อใจเป็นอย่างนั้น กายกับวาจา ย่อม
 เป็นอย่างนั้น คือจะไปจะพูดจะทำอย่างนั้น จะช่วยให้บุคคลได้ถูก ซึ่งจะให้ผลดีเหมือน
 การคุดหนัง และสิ่งของออกฉะนั้น ๆ และอย่าลืมวิธีพิจารณาจิตที่ว่าไว้ในอุทเทส ๆ
 จบตอนอธิบายว่าด้วยจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

บาลี

ต่อไปนี้ ว่าด้วยธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ข้อว่าด้วยนิรวรณ ในข้อนี้รวม
 ใจความในพระบาลีว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรม

ทั้งหลาย อันได้แก่นิเวศน์เครื่องกางกั้นความดี คือ กัดขวางไม่ให้ทำความดี ๒ อย่าง คือ กามฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในกามคุณห้า • พยาบาท ได้แก่ความปองร้าย • ถีนีมิทธะ ได้แก่ความง่วงงุนอ่อนแอ • อุทธัจจกุกกุจจะ ได้แก่ความฟุ้งซ่านและรำคาญ • วิจิกิจฉา ได้แก่ความลังเลใจ • ในคำเหล่านี้ว่า อย่างไหนมีในตน หรือไม่มี และรู้จักเหตุที่จะทำให้นิเวศน์ข้อที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น ละอบายที่จะให้ละ คือ แก้นิเวศน์ข้อที่เกิดขึ้นแล้ว กับอบายที่จะทำไม่ให้เกิดอีกต่อไป ดังนี้ ฯ ส่วนโทษของนิเวศน์ท่านไม่ได้กล่าวไว้ในอรรถกถาที่จะว่าต่อไป เพราะฉะนั้น จะขอกล่าวไว้ในที่นี้แต่โดยย่อ คือ

ข้อที่ ๑ ทำให้ร้อนอยากได้เบญจกามารมณ์ ซึ่งตนรักใคร่พอใจ และเมื่อได้แล้วก็ให้ลุ่มหลงมัวเมา ครั้นแล้วคลาดจากความประสงค์ก็เศร้าใจ และอาจให้แสวงหาโดยทางที่ผิด

ข้อที่ ๒ ทำให้เสียเวลาแสวงหาความดีสำหรับตัว และทำให้ร้อนใจทั้งในขณะคิดในเบื้องต้น ท่ามกลาง และต่อไป ถ้าได้ทำลายเขาสมประสงค์ตนก็ต้องได้รับโทษตามสมควรแก่ความผิด คือ ความร้อนใจอันเป็นภายใน และได้รับการตอบแทนหรืออาชญาอันเป็นภายนอก

ข้อที่ ๓ ทำให้หมดความคิด ความสามารถในกิจการทั้งหลาย

ข้อที่ ๔ ทำให้เป็นคนเหลวไหล คว้าอะไรให้เป็นขึ้นเป็นอันไม่ได้

ข้อที่ ๕ ไม่ให้กล้าทำความดีที่ยังไม่ได้ทำ หรือให้ละความดีที่ทำอยู่แล้ว ข้อนั้นก่อให้เกิดความตลอดทุกเรื่องที่ยังอยู่ในความลังเล สมกับที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกไว้ในพระอภิธรรมสังคณี ได้แก่ความสงสัย ๘ อย่าง คือ ความสงสัยในพระศาสนา • ในพระธรรม • ในพระสงฆ์ • ในการศึกษา • ว่า ทั้ง ๔ อย่างนี้จะประเสริฐจริงหรือไม่ ฯ สงสัยในที่สุดเบื้องต้น • ในที่สุดเบื้องปลาย • ทั้งในที่สุดเบื้องต้น และเบื้องปลาย อันได้แก่สงสัยในความเป็นไปของตนในอดีต และอนาคต หรือทั้งอดีตอนาคตว่า เป็นอย่างไร • สงสัยในปฏิจาสัมุปบาท คือ ธรรมอันเกี่ยวเนื่องกันเป็นสาย อาศัยกันและกันเกิดดับ อันมี ๑๒ ประเภท มีอวิชชาเป็นต้น •

การที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงกายนุปัสสนานั้น เป็นอันทรงแสดงถึง การพิจารณารูปอย่างเดียว ๆ ส่วนเวทนานุปัสสนา และจิตตานุปัสสนา ทรงแสดงถึง การพิจารณาอรุปอย่างเดียว ๆ ธรรมานุปัสสนา รวมทั้งรูปและอรุป

อีกอย่างหนึ่ง ทรงแสดงกายนุปัสสนา ว่าด้วยการพิจารณารูปชั้นอย่าง เดียว ๆ ส่วนเวทนานุปัสสนา ว่าด้วยเวทนาชั้น ๆ จิตตานุปัสสนา ว่าด้วยวิญญาณ- ชั้น ๆ ธรรมานุปัสสนา ว่าด้วยสัญญาชั้น ๆ

อรรถกถา

ในคำทั้งหลาย ที่มีอยู่ในพระบาลีนั้น คำว่า มี หมายความว่า กำลังเกิดอยู่ หรือกำเริบอยู่ ๆ คำว่า ไม่มี คือ ยังไม่เกิดหรือสงบอยู่ ๆ ส่วนเหตุที่จะทำให้ นีรวรณเกิดดับและระงับไปอย่างเด็ดขาดนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้ใน ท่อนแล้วทั้งนั้น ซึ่งพระอรรถกถาจารย์รวบรวมมาไว้ในอรรถกถานี้ มีใจความดัง ต่อไปนี้ คือ

เหตุที่จะทำให้กามฉันทะเกิดขึ้นหรือกำเริบขึ้น ได้แก่สุขนิमितตาโยนิโส- มนสิการ คือ การนึกโดยไม่แยบคายในสุขนิमित ๆ อนุปายมนสิการ การนึก โดยไม่มีอบาย ๆ อุปปตฺตมนสิการ การนึกโดยไม่ถูกต้องทาง ได้แก่นึกเห็นอารมณ์ ที่ยังไม่เที่ยง ไม่สุข ไม่ใช่ตน ไม่สวยงามว่า เป็นของเที่ยง เป็นของให้เกิดสุข ไว้ ๒ นัย คือ

นัยที่ ๑ ว่า ได้แก่การนึกหรือการพิจารณา ซึ่งตรงกันข้ามกับที่เข้ามาแล้ว นี้ ๆ นัยที่ ๒ ว่า ได้แก่ธรรม ๖ อย่าง คือ ได้แก่ อสุขนิมิตตอคฤห การเวียน อสุขนิमित ๑ อสุภกาวานาโยค การประกอบในอสุภกาวนา ๑ อินทริยคุตฺตทวารคา รักษาทวารในอินทริย ๑ โภชนมตฺตณฺณตา การรู้จักพอดีในการบริโภค ๑ กลฺยาณ- มิตฺตตา ความเป็นผู้มีศิริดี ๑ สปปายกถา พุทแต่เรื่องอันเป็นที่สบายใจ ๑

คำว่า เวียนอสุขนิमित และประกอบในอสุภกาวนา ได้แก่ศึกษาและอบรม ผูกใจไว้ในเรื่องอสุก ๑๐ ประการ

คำว่า รักษาหาวในอินทรีย์ คือ บัณฑิตของอินทรีย์ ได้แก่ระวังอินทรีย์ ๖ ฯ
 คำว่า รักษาก่อในการบริโภค ได้แก่การรสีกในขณะบริโภคว่า อีก ๔-๕ คำจก้อม
 แลวงคตมนานาเสยส ๔-๕ อีก เพื่อแทนคำข้าวที่เหลืออีก ๔-๕ คำ สมกับใจความใน
 พระพุทธนิพนธ์ว่า ท่านเป็นอันพ่อยุสบายแก่ภิกษุ ผู้ไม่ฉันซึ่งคำข้าวที่ยังเหลืออีก
 ๔-๕ คำ แลวงคตมนานาเสยสคงหน้าประกอบกับความเพียร ฯ ข้อที่ว่าคบคนดีเป็นมิตร
 ประสงค์ความว่า คบแต่ผู้ยินดีในอสุภกาวนา เช่น พระตีสสเถระผู้ประกอบในอสุภ-
 กรรมฐานเป็นต้น ฯ ข้อที่ว่าพูดแต่เรื่องอันเป็นที่สบาย หมายความว่าพูดกันด้วยเรื่อง
 อสุภ ๑๐ ประการ อันจะกันไม่ให้ใจกำเริบร้าวรานด้วยเรื่องรัก ฯ ส่วนเหตุที่จะให้
 ละได้เด็ดขาด คือ พระอรหัตมรรค

เหตุที่จะทำให้พยาบาทเกิดขึ้น หรือกำเริบขึ้น ได้แก่ ปฏิฆนิมิตตาโยนิโส-
 มนสิการ คือ การนึกโดยปราศจากอุบาย ในสิ่งที่กระทบใจให้เกิดความโกรธ คือ
 นึกว่าคนนั้น คนนี้ ตูถูกเรา คำว่าเรา ทบตีเรา เบียดเบียนเรา หรือพรรคพวก
 ของเราโดยไม่สมควรแก่เหตุ หรือเขาทำเกินกว่าเหตุ เราจะต้องแก้แค้นให้จงได้
 ถ้าไม่อย่างนั้น เขาก็จะทำกับเราหนักขึ้น คนอื่นก็จะพลอยตูกูกรเราว่า เป็นคนโฉดเขลา
 เบาปัญญา ไม่สมควรแก่ฐานะของเรา ดังนี้ ส่วนเหตุที่จะทำให้ระงับไป ทรงแสดง
 ไว้ ๒ นัย คือ นัยที่ ๑ ว่า เมตตาเจโตวิมุตติโยนิโสมนสิการ การนึกโดยอุบาย
 อันแนบคายในเมตตาและเจโตวิมุตติ

คำว่า เมตตา ได้แก่อุปปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ อันเกิดจากการเจริญ
 เมตตา ฯ เจโตวิมุตติ ได้แก่จิตอันหลุดพ้นด้วยอัปปนาสมาธิ ฯ การนึกโดยอุบาย
 อันแนบคาย มีอธิบายอย่างว่ามาแล้วนั้น

นัยที่ ๒ ได้แก่กรรม ๖ อย่าง คือ ๑. เมตตานิมิตตอคฤคห การเวียนเมตตา
 นิมิต ๒. เมตตากาวนานุโยค การตั้งใจเจริญเมตตา ๓. กมฺมสุสสกตาปัจจุ-
 เวกฺขณตา การพิจารณาถึงธรรม ๔. ปฏิสงฺขานพหุลตา การพิจารณาให้
 มาก ๕. กลฺยาณมิตฺตตา การคบแต่คนดี ๖. สมุปายกตา การพูดแต่เรื่อง
 ที่สบายใจ ฯ ในธรรม ๖ ข้อนี้นี้ ข้อว่าการเวียนเมตตานิมิตนั้น ได้แก่การเวียน
 แผ่เมตตาโดยจำเพาะ ไม่จำเพาะ และทั่วทิศอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯ ข้อว่าการตั้งใจ
 เจริญเมตตา ได้แก่การตั้งใจแผ่ไมตรีจิต คิดจะให้ผู้อื่นเป็นสุข โดยวิธีทั้ง ๓ นั้น

อย่างใดอย่างหนึ่ง ๑. ข้อว่าการพิจารณาถึงกรรม ได้แก่การพิจารณาถึงกรรม
 ของตนและผู้อื่นว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของ ๆ ตน ตนจะได้ดีหรือชั่วก็เพราะ
 กรรมที่ทํา มา คือ เมื่อเกิดความพยาบาท หรือความโกรธขึ้นในจิตแล้ว ให้รับนึก
 สอนตัวเองว่า ท่านโกรธเขาแล้วจักทำอะไรเขา ท่านจักสามารถทำลายความคัมภีร
 เป็นต้นของเขาได้หรือ ท่านมาด้วยกรรมของท่าน ท่านก็จักไปตามกรรมของท่าน
 ไม่ใช่หรือ การโกรธผู้อื่นก็เท่ากับจับถ่านไฟ หรือก้อนเหล็กแดง หรือก้อนคูด
 เป็นต้นขว้างปาผู้อื่น ๑. ถึงแม้ว่าเขาโกรธให้ท่านก็จักทำอะไรท่าน จักอาจทำลาย
 ความคัมภีร เป็นต้นของท่านได้หรือ เขามาด้วยกรรมของเขา เขาก็จักไปตามกรรม
 ของเขาไม่ใช่หรือ ความโกรธจะให้โทษแก่เขาเอง เหมือนชัฏลุไปเหนื่อลม
 ชลันนั้นจะต้องปลิวกลับมาตกผู้ชัฏจะนั้น ๑. ข้อว่าการพิจารณาให้มาก ได้แก่
 พิจารณาอย่างทั่วถ้วนให้มากทุกที ๑. ข้อว่าการคบแต่คนดี หมายถึงคบแต่ผู้ยินดีใน
 เมตตา ภาวนา คือ ผู้มีใจรักใคร่เอ็นดูผู้อื่นเสมอ เช่น พระอัสสสุตตะเถระเป็นนันทสัน-
 นัย ๑. ข้อว่า ควรพูดแต่เรื่องที่สบายใจ ได้แก่การพูดเรื่องเมตตา หรือเรื่องอะไร
 ก็ตาม แต่อย่าให้เป็นเรื่องที่ขี้ให้โกรธ ๑. ส่วนเหตุให้ละได้ อย่างเค็ดชาด ได้แก่
 พระอนาคามิมรรค

เหตุที่จะให้ถินมีโทษเกิดขึ้น หรือกำเริบขึ้นมี ๕ อย่าง คือ การนึกโดยไม่
 แยกคายในความเบื่อหน่ายคือสังน ๑. การนึกโดยไม่แยกคายในการเมืออาหาร ๑.
 การนึกโดยไม่แยกคายในเรื่องใจหดหู่ ๑. ส่วนเหตุที่จะทำให้สงบระงับทรงแสดงไว้
 ๒ นัย คือ อารพณิกกัมปรกุกมวริยโสมนสิการ อันได้แก่การคำนึงถึงความ
 เพียร ๓ อย่าง คือ ๑. ความเพียรที่เริ่มเกิด ข้อ ๒. ความเพียรที่แก่กล้าสามารถ
 ก้าวหน้าเสมอ

คำว่า การนึกถึงความเพียร ๓ อย่าง โดยแยกคายนั้น หมายความว่า
 ในขณะที่ทั้งวงเหงาหาวนอน ให้คิดว่าเราจะต้องเริ่มความเพียรทำสิ่งนั้น ๆ และ
 ที่แรกเราจะต้องเพียรอย่างอ่อน ๆ ไปก่อน แล้วจึงจักให้แก่กล้าขึ้น จนกว่า
 สิ่งที่เราทำนั้น ๆ จักสำเร็จ ให้ปลุกใจอย่างนี้ เพราะเมื่อนึกอย่างนี้ใจจะคึกคัก
 แข็งแรงขึ้น จักไม่อ่อนแอคือการทำงานนั้น ๆ จักไม่ไปนอนก่อนถึงเวลานอน

เพราะบางคนทำงานยังไม่ทันสำเร็จ และยังไม่ถึงเวลานอน พอเกิดง่วงขึ้นก็ทำงาน
หนีไปนอนเสีย เพราะไม่มีอธิบายเครื่องแก่งงอย่างนี้ หรือเห็นงานยากก็ท้อใจเสีย
เพราะไม่นึกปลุกใจอย่างที่ว่ามาแล้ว เพราะฉะนั้น จึงทรงแสดงการนึกถึงความเพียร
๓ อย่าง โดยแบบกายไว้ เป็นอุบายแก่งงและแก้อ่อนแอ

นัยที่ ๒ ว่า ได้แก่ธรรม ๖ อย่าง คือ อธิโกชนนิมิตตคาท การไม่บริโภค
มากเกินไป • อริยาปถสมุปริวตตนา การเปลี่ยนอริยาปถ • อาโลกสณฺณมฺสนิการ
การนึกถึงแสงสว่างแห่งเดือน หรือตะวันและคบเพลิง • อพฺภูกาสวาส อยู่ในที่แจ้ง
คือ ที่สว่างเปิดเผย • กลฺยาณมิตฺตคา การคบมิตรดี คือ คนที่ไม่ง่วงเหงา อย่างสูง
เช่น พระมหากัสสปเถระเจ้า เป็นต้น • สปปายกกา พูดแต่เรื่องที่ทำให้เกิดความสบายใจ
เช่น เรื่องทำความดีต่าง ๆ มีชุดงค์ เป็นต้น ฯ เหตุที่จะให้ละได้เด็ดขาด คือ
พระอรหัตมรรค

เหตุที่จะให้อุทฺธจอกกุกฺกจะ คือ ความฟุ้งซ่านและรำคาญเกิดขึ้น หรือ
กำเริบขึ้น คือ เจตอวุปสมาโยนิโสมนสิการ การนึกโดยไม่แบบคายในเรื่องใจ
ไม่สงบ ฯ ส่วนเหตุที่จะให้ละมี ๒ นัย นัยที่ ๑ ได้แก่การทำตรงกันข้ามกับที่
มาแล้ว ฯ นัยที่ ๒ ว่า ได้แก่ธรรม ๖ อย่าง คือ พหุสฺสุตตา เป็นผู้สดับเล่าเรียน
มาก • ปริปุจฉกตา การสอบถามเรื่องสงสัย หรือยังไม่เข้าใจกับท่านผู้รู้ •
วินยปคคณฺณตา การเป็นผู้ฉลาดในวินัย • วุฑฺฒเสวิตา การคบหาผู้ใหญ่ คือ
ท่านที่มีอายุพรรษาและวิชาจรรยาดี • กลฺยาณมิตฺตคา การคบมิตรดี • สปปาย-
กกา การพูดแต่เรื่องที่ทำให้สบายใจ อันได้แก่พูดขำเริงในเรื่องที่ควรและไม่
ควร ฯ เหตุที่จะให้ละอุทฺธจจะ คือ ความฟุ้งซ่านได้เด็ดขาดนั้น ได้แก่พระ
อรหัตมรรค ฯ เหตุที่จะให้ละกุกฺกจะ ความรำคาญได้เด็ดขาด ได้แก่พระ
อนาคามิมรรค ฯ เหตุที่จะให้วิจิกิจฉา ความสงสัยเกิดขึ้น หรือกำเริบขึ้น
ได้แก่ วิจิกิจฉานุจานียาโยนิโสมนสิการ การพิจารณาโดยไม่แบบคายให้มาก
ในเรื่องที่ตนสงสัย ฯ ส่วนเหตุที่จะให้ละ ได้แก่ กุสลาธิโยนิโสมนสิการ การนึก
โดยไม่แบบคายในธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ที่มีโทษและไม่มีโทษ ที่ควรส้องเสพ
และไม่ควรส้องเสพ ที่เลวและประณีต ที่เปรียบด้วยของดำและของขาว ฯ
แต่อีกอย่างหนึ่ง มี ๖ คือ พหุสฺสุตตา ความเป็นผู้สดับเล่าเรียนมาก • ปริปุจฉกตา

การสอบถามสิ่งทนต์สงสัย • วินยปกตณฺณตา การเป็นผู้ชำนาญในวินัย • อธิโมกฺข-
พหุลตา การมีความเชื่อมากในทางดี • กลฺยาณมิตฺตตา การคบแต่ท่านผู้เป็นคนดี •
สปปายกถา การกล่าวแต่เรื่องที่ทำให้สบายใจ เช่น พรรณนาคุณของพระรัตนตรัย
เป็นต้น • ๑ ส่วนเหตุที่จะให้หมดสงสัยในพระรัตนตรัยได้เด็ดขาด ได้แก่พระ
โศคาปัตติมรรค

ก็แลพระบาลีที่แสดงไว้ในพระสูตรว่า ภิกฺขุในพระธรรมวินัยนี้ เมื่อมี
นิวรณ์ก็รู้ว่ามี ไม่มีก็รู้ว่าไม่มี และรู้เหตุที่เกิด กับเหตุที่ดับไป และเหตุที่จะ
ไม่ให้เกิดต่อไปอีกนั้น หมายความว่า รู้และปฏิบัติตามที่กล่าวมาแล้วตั้งแต่ต้น

ผู้ต้องการจะเจริญอบรมสติปัฏฐานข้อนี้ ควรเรียนให้รู้จักนิวรณ์ ๕ และให้
พิจารณาเห็นโทษ ทั้งจดจำเหตุต่าง ๆ ตามที่อ้างมาแล้วต่อไป จึงหัดกำหนด
พิจารณา คือ หัดตรวจดูว่า มนิวรณ์ชนิดใดอยู่ในใจเราหรือไม่ ถ้าเห็นว่ามี
ให้นึกสืบสาวหาเหตุทันที เมื่อพบแล้วให้แก้ไข โดยใช้อุบายวิธีที่กล่าวถึงเหตุ
ให้ละเอียดอย่างย่อและอย่างพิสดาร เมื่อแก้ไขได้แล้ว ก็เป็นอันหมดไปคราวหนึ่ง
ถ้าเห็นว่าไม่มี ให้ตรวจดูว่าไม่มีโดยเหตุไร เมื่อเห็นเหตุแล้วให้รักษาเหตุนั้นไว้
คือ ทำตามเหตุนั้นเสมอไป ๑ และให้มั่นว่า จะไม่มีอีกเลยด้วยเหตุไร เมื่อรู้แล้ว
ให้พยายามปฏิบัติตามปธานวิธีที่จะให้ละเอียดอ่อน ที่กล่าวไว้โดยนัยก่อน จนกว่า
จะบรรลुเหตุอันสูงสุด ซึ่งจะให้ละเอียดได้ขาด ดังนี้ ของตรัมมัตถกาธิบายในกัณฺฐนีไว้
เพียงเท่านี้.

เอวํ กิเม คัวยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๘๗

กัมภีร์ที่มนิกาย มหาวรรค

มหาสติปัฏฐานสูตร ตอนว่าด้วยธัมมานุปัตสนาสติปัฏฐาน

ปุณ จปริ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ชมฺเมสุ ชมฺมานุปสฺสี วิหริติ ปณฺจสุ
อุปาทานกฺขนฺเธสุ ฯ กถณฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ชมฺเมสุ ชมฺมานุปสฺสี ปณฺจสุ
อุปาทานกฺขนฺเธสุ ฯ อิท ภิกฺขเว ภิกฺขุ อิติ รุปํ อิติ รูปสฺส สมุทฺโท อิติ รูปสฺส
อคฺคณฺคโมคฺติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักแสดงมหาสติปัฏฐานสูตร กัณฑ์ที่ ๘๗ ว่าด้วยธรรมา-
नुปัตสนาสติปัฏฐาน ขั้วว่าด้วยขันธและอายตนะ สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา
ธัมมคถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชน
ทั้งหลาย ตลอดกาลนาน ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนนความคามวาระพระบาลี อันมีในมหาสติปัฏฐานสูตรที่ ๘ กัมภีร์ที่ม-
นิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นนั้นว่า ภิกฺขุในพระธรรมวินัยนี้ ข่อม
พิจารณาเห็นว่า รูปร่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปร่างนี้ ความดับไปแห่งรูปร่าง
นี้ ฯ เวทนารูปร่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งเวทนารูปร่างนี้ ความดับไปแห่งเวทนารูปร่าง
นี้ ฯ สัญญารูปร่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งสัญญารูปร่างนี้ ความดับไปแห่งสัญญา
รูปร่างนี้ ฯ สังขารทั้งหลายรูปร่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งสังขารทั้งหลายรูปร่างนี้ ความ
ดับไปแห่งสังขารทั้งหลายรูปร่างนี้ ฯ วิญญาณรูปร่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ
รูปร่างนี้ ความดับไปแห่งวิญญาณรูปร่างนี้ ดังนี้ จบขั้วว่าด้วยขันธ ตามวาระพระบาลี
เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่า อุปาทานขันธ ได้แก่ขันธแห่งอุปาทาน ๑ อธิบายว่า ได้แก่กรรมปญฺชะ แผนกกรรม ธรรมราสี กองธรรมอันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ๑ อันเป็นเนื้อความย่อในเรื่องอุปาทานขันธ ๑ ส่วนเรื่องขันธโดยพิสดาร พระพุทธโสดาจารย์ได้กล่าวไว้ในขันธกถา ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้ว ๑ คำว่า รูปร่างนี้ คือ อันเป็นรูป รูปมีเท่านั้น นอกจากนั้นไม่มี ๑ แม้ในเวทนา เป็นต้น ก็มีอธิบายโดยนัยนี้ ๑ คำว่า ความเกิดขึ้นแห่งรูปร่างนี้ ๑ ได้แก่ความเกิดขึ้นแห่งรูปโดยอาการ ๕ มีความเกิดขึ้นเพราะอวิชชา เป็นต้น อย่างนี้ ๑ คำว่า ความดับไปแห่งรูปร่างนี้ ได้แก่ความดับไปแห่งรูปโดยอาการ ๕ ด้วยสามารถแห่งความดับไปแห่งอวิชชา เป็นต้น ๑ แม้ในเวทนา เป็นต้น ก็มีอธิบายเหมือนนัยนี้ ๑ นี่เป็นเนื้อความย่อในเรื่องนี้ คือ เรื่องที่กล่าวถึงความเกิดดับแห่งขันธ ๕ ๑ ส่วนความพิสดาร มีอยู่ในอุทฺทยัพฺพญาณกถา เรื่องว่าด้วยอุทฺทยัพฺพญาณ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้ว สันเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถอธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถอธิบาย ขยายคำว่า ขันธ ออกไป ตามคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวคือ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคท่านอธิบายไว้ว่า คำว่า รูป เมื่อใดก็ตามลักษณะ มีอย่างเดียว คือ สิ่งที่มีความฉิบหายด้วยอันตรายต่าง ๆ มีเย็นและร้อน เป็นต้น รวมหมดทุกชนิดที่มีลักษณะอย่างเดียวกันนี้ เรียกว่า รูปขันธ

สิ่งที่มีลักษณะรู้สึก สุข ทุกข์ เฉย ๆ ทั้งหมด เรียกว่า เวทนาขันธ

สิ่งที่มีลักษณะจำทั้งหมด เรียกว่า สัญญาขันธ

สิ่งที่มีลักษณะปรุงแต่งทั้งหมด เรียกว่า สังขารขันธ

สิ่งที่มีลักษณะรู้สึกอารมณ์ทั้งหมด เรียกว่า วิญญานขันธ

ผู้ต้องการเจริญสติปัญญาขึ้น ควรกำหนดให้รู้จักลักษณะของเบญจขันธ์ แล้วหัดสังเกตว่า เบญจขันธ์ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตนนั้น อย่างไร

วิธีหัดสังเกตนั้น มีหลายอย่าง ชนิดที่พอจะจำกันได้ง่าย คือ สังเกตตัวของตัวเองบ้าง คนอื่นบ้าง ว่าเมื่อยังเล็กอยู่จนกระทั่งบัดนี้ รูปร่างคงเดิมหรือไม่ และเป็นทุกข์อย่างเดียวกัน หรือเป็นสุขอย่างเดียวกัน หรือเฉย ๆ และจะบังคับให้รูปร่างคงเดิม หรือบังคับให้สุขอย่างเดียวกัน ให้ทุกข์ หรือเฉย ๆ อย่างเดียวกัน จะได้หรือไม่ ๆ เวทนา การรับร้อารมณ์ ๆ สัญญา การจำ ๆ สังขาร การนึก ๆ วิญญาณ การรู้สึก ๆ เหล่านี้ คงห้อยอย่างเดียวกัน เป็นสุข เป็นทุกข์ เฉย ๆ อย่างเดียวกันหรือไม่ และบังคับให้รับอารมณ์ ให้จำ ให้คิดนึก ให้รู้สึกเฉพาะสิ่งที่ตนชอบใจ จะได้หรือไม่

เมื่อสังเกตและติดตามตัวของตัวอย่างนี้ ก็จะเห็นได้ว่า สิ่งทั้ง ๕ ล้วนแต่ไม่เที่ยง ล้วนแต่เป็นทุกข์ ล้วนแต่บังคับไม่ได้ คือ เป็นของแปรไปเป็นนิตย์ เป็นของลำบากด้วยเหตุต่าง ๆ เป็นต้นว่า โรคประจำ คือ การเปลี่ยนอิริยาบถ การหิวและกระหาย การถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ กับลำบากด้วยโรคจ্বর คือ เมื่อยขบ เจ็บไข้ต่าง ๆ อันเป็นอาการปรากฏแห่งการเปลี่ยนแปลงจากหลักเดิมของขันธ์ ๕ หรือเรียกว่าร่างกาย และยังลำบากด้วยเรื่องไม่รู้จักพอความประสงค์บ้าง หวังจะบังคับให้อะไรทั้งหมดซึ่งมีอยู่ในร่างกายให้คงที่อยู่ คือ ไม่ให้แปรไป หรือที่แปรไปแล้วไม่ให้แตกสลาย เป็นอันไม่ได้สมความประสงค์ของใครทั้งหมด ๆ ทั้งนี้เพราะอะไร เพราะเหตุอันเป็นเครื่องตกแต่งขันธ์ ๕ ก็เป็นของไม่เที่ยง และเป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ ผลคือขันธ์ ๕ จึงเป็นตามกัน ดังน สันเนอความในธัมมัตถาธิบาย ขั้วว่าด้วยขันธ์เพียงเท่านั้น

บาลี

ชื่อว่าด้วยอายตนะนั้น มีเนื้อความตามวาทะพระบาลีว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ข้อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย อันได้แก่อายตนะภายในและภายนอก อย่างละ ๖ ๆ อายตนะภายใน ได้แก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อายตนะ

ภายนอก ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และพิจารณาเห็นสังโยชน์
ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยสิ่งทั้ง ๒ คือ อายตนะภายในและอายตนะภายนอก เหตุที่ทำให้
สังโยชน์อันยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น . ที่เกิดขึ้นแล้วให้ดับไป ที่ดับแล้วไม่ให้เกิดได้
อีกต่อไป ดังนี้ สันเนอความในข้อว่าด้วยอายตนะ ตามพระบาลีเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ เป็นเนอความในอรรถกถาว่า คำว่า รู้จักอายตนะภายใน คือ จักขุนี้
ได้แก่จักขุประสาท คือ รู้ลักษณะของจักขุได้อย่างชัดเจน

คำว่า รู้จักอายตนะภายนอกคือรูปนั้น ได้แก่วิจักรูปอันเกิดเพราะสมุฏฐาน ๔
ภายนอก สมุฏฐาน ๔ นั้น ได้แก่กรรม ฤๅ จิต อาหาร ตามลักษณะของรูปได้
อย่างชัดเจน

ธัมมัตถาธิบาย

คำว่า รู้จักสังโยชน์อันเกิดเพราะอาศัยสิ่งทั้ง ๒ คือ อายตนะภายใน และ
ภายนอกนั้น ได้แก่ว่า สังโยชน์ ๑๐ คือ กามราคะ ความรักใคร่ในอารมณ์ ๑
ปฏิมะ ความขัดเคือง ๑ มานะ ความถือตัว ๑ ทิฏฐิ ความเห็นผิด ๑ วิกิจจนา
ความสงสัย ๑ สัมผัสพตปรามาส ความลุ่มหลงซึ่งศีลและข้อวัตร ๑ ภวราคะ ความ
ยินดีในภพ ๑ อีสสา ความเกียติกัน ๑ มัจฉริยะ ความเห็นขวนขวายน้อย ๑ อวิชชา
ความไม่รู้ ๑ เหล่านี้ ล้วนเกิดเพราะอาศัยสิ่งทั้ง ๒ คือ อาศัยจักขุกับรูป และรู้ได้
อย่างชัดเจน ๑ ที่สังโยชน์ ๑๐ นั้น เกิดเพราะอาศัยจักขุกับรูปอย่างไร อย่างนี้
คือ กามราคะ ข้อมเกิดแก่บุคคลผู้ยินดีรักใคร่ซึ่งรูปารมณ์อันตนเห็น ๑ ถ้ารักใคร่
ก็เกิดปฏิมะ ๑ ถ้าเห็นว่าเป็นของนอกจากเราไม่มี โดยสามารถรู้แจ้งรูปารมณ์แม้สักอย่าง
หนึ่ง ก็เกิดมานะ ๑ ถ้าถือว่ารูปารมณ์เป็นของเที่ยง ยั่งยืน ก็เกิดทิฏฐิ ๑ ถ้า
สงสัยว่า รูปารมณ์นั้นเป็นสัตว์ บุคคล หรือเป็นของสัตว์ บุคคล ก็เกิด
วิกิจจนา ๑ ถ้าปราศจากภพ คือ รูป ว่าขอให้เราได้รูปชนิดนี้โดยง่ายในภพต่อไป
ก็เกิดภวราคะ ๑ ถ้าสมาทานศีลและข้อวัตรโดยคิดว่า เราอาจได้รูปเช่นนี้ในภพ
ต่อไป เพราะอำนาจศีลและข้อวัตรอันนี้ ก็เกิดสัมผัสพตปรามาส ๑ ถ้าเกี่ยวกับผู้อื่น
คือคิดว่า ขอย่าให้ใครได้รูปชนิดนี้เลย ก็เกิดอีสสา ๑ ถ้าหวงแหนรูปารมณ์

อันคนได้แล้วก็เกิดมัจฉริยะ ๑ ถ้าไม่รู้สิ่งที่เกิดกับคัมภีร์พร้อมด้วยจักษุ และรูปโดย
ประการทั้งปวง ก็เกิดอวิชชา

คำว่า รู้เหตุที่ทำให้สังโยชน์อันยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นนั้น ได้แก่รู้เหตุทำให้
สังโยชน์ ๑๐ อย่าง กำเริบขึ้น

คำว่า รู้เหตุที่ทำให้ละสังโยชน์อันเกิดขึ้นแล้วนั้น ได้แก่รู้เหตุที่ทำให้
สังโยชน์ ๑๐ อย่าง กำเริบ ควตทั้งคปทาน และวิกขัมภนปทาน

คำว่า รู้เหตุที่ทำให้สังโยชน์ที่ตนละแล้วเกิดขึ้นได้อีกต่อไปนั้น ได้แก่รู้ว่า
สังโยชน์ ๕ อย่าง คือ ทุจริต วิภิกขณา สัมผัสทปรมาส อิสสา มัจฉริยะ
ไม่เกิดอีกต่อไป ด้วยอำนาจพระโสคาปัตติมรรค ๑ กามราคะ ปฏิฆะ อย่างหยาบ
ไม่เกิดอีกต่อไป ด้วยอำนาจพระสกทาคามิมรรค ๑ อย่างละเอียดยังไม่เกิดอีกต่อไป
ด้วยอำนาจพระอนาคามิมรรค ๑ มานะ ภวราคะ อวิชชา ไม่เกิดอีกต่อไป ด้วย
อำนาจอรหัตมรรค

ส่วนคำที่จะต้องอธิบาย ในอายตนะภายนอกนี้ พึงทราบโดยนัยที่กล่าวมา
แล้ว ก็และเรื่องอายตนะนี้ มีพิสดารอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ตอนว่าด้วยอายตนะ
แล้ว และในชั้นนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้ทรงชี้ถึงโลกุตตรธรรมเลย ส่วนเหตุ
จะทำให้อายตนะเกิดดับ เหมือนกับในชั้นที่ ๕ ดังที่ได้แสดงมาแล้ว สันเนอความ
ในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยายคำว่า อายตนะ ออกไปตาม
คัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวคือ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคท่านอธิบายไว้ว่า คำว่า อายตนะ
แปลตามพยัญชนะว่า บ่อ ๑ ที่เรียกว่าอายตนะ เพราะเป็นที่อาศัย เป็นบ่อ
เป็นที่ประชุม เป็นที่เกิด เป็นเหตุ รวม ๕ อย่าง

คำว่า เป็นที่อาศัย เช่น คำที่เขาพูดกันในโลก เป็นต้นว่า อิสสุรายคน
ที่อาศัยแห่งอิสรชน ๑ วาสุเทวายคน ที่อาศัยแห่งท้าวสุเทพ

คำว่า เป็นบ่อ เช่น กับคำว่า สุวณฺณายคน บ่อทอง ๑ รตนายคน บ่อแก้ว

คำว่า เป็นที่ประชุม เช่น กับคำว่า สาสเน ปณ มโนสเม อายตเน เสวนติ น วิหังคมา หมูวิหค คือ พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมสมาคมในศาสนา อันเป็นที่ประชุมรณรมย์

คำว่า เป็นที่เกิด เช่น กับคำว่า ทกฺขิณาปโถ กุณฺณ อายตน์ ประเทศ ทกฺขิณาปะถะ เป็นที่เกิดแห่งโคทั้งหลาย

คำว่า เป็นเหตุ เช่น กับคำว่า ตตฺร ตตฺเรว สกฺขิภพฺพคํ ปาปฺณาติ สติ อายตเน เมื่ออายตนะ คือ เหตุมีอยู่ บุคคลจึงเป็นพยานเขาได้ในคดีต่าง ๆ ๑ ดังคำเหล่านี้ เป็นต้น

โดยอธิบายว่า จักขุเป็นต้น ย่อมเป็นที่อาศัย เป็นบ่อ เป็นที่ประชุม เป็นที่เกิด เป็นเหตุแห่งธรรมทั้งหลายอันเป็นไปในจิตและเจตสิก ๑ ที่กล่าวว่า อายตนะ ๑๒ โดยมีเฉพาะทวารและอารมณ์ แห่งการที่วิญญาน คือ สัตว์

คำว่า สังโยชนํ แปลว่า เครื่องร้อยรัด หรือเครื่องเกาะเกี่ยว ๑ อธิบาย ตามอรรถกถามูลปริยายสูตร และอติวุตตะกะ ที่ปรากฏในมงคลทีปนิภาค ๓ ว่า สิ่งทั้ง ๑๐ นั้น ย่อมร้อยรัดเกาะเกี่ยวหนุสัตว์ไว้ในภพ หรือร้อยรัดเกาะเกี่ยวภพไว้ ด้วย ๑ และฎีกามูลปริยายสูตรอธิบายไว้ว่า ที่เรียงลำดับอย่างที่ว่ามาแล้วนั้น เรียงตามลำดับพระอภิธรรมอันเป็นนิปปริยานัย คือ นัยตรง ยกคำว่า รูปราคะ อรูปราคะออกเสีย ใช้คำว่า ภวราคะแทน ๑ ส่วนสุดท้ายคตินัย เรียงแปลกกันไป และไม่มีคำว่า ภวราคะ

คำว่า อวิชชา ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยพิสดาร ดังต่อไปนี้ คือ

ว่าโดยอรรถ คือ ความหมาย มี๑ ได้แก่ คำว่า อวินทียํ วินทคฺคิ อวิชชา ชื่อว่า อวิชชา เพราะประสบสิ่งที่ไม่ควรประสบ ๑ คำว่า ประสบ คือ ได้ ๑ คำว่า สิ่งที่ไม่ควรประสบ ได้แก่ทุจริตอันไม่ควรกระทำ ดังนี้ ๑

วินทียํ น วินทคฺคิ อวิชชา ชื่อว่า อวิชชา เพราะไม่ประสบสิ่งไม่ควร ประสบ คือ ไม่ได้ทำทุจริตอันควรกระทำ ดังนี้ ๑

ขณฺฐานํ ขณฺฐญฺํ ๑ ล ๑ อวิหิตํ กโรตฺติ อวิชชา ทชฺชอววิชชา เพราะ
ทำเนือความว่าขันธแห่งขันธ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ สัจจะทั้งหลายไม่แจ่ม คือ
เข้าใจไม่ตลอด ดังนี้ ๑

ทุกขาหิณํ ๑ ล ๑ อตฺถํ อวิหิตํ กโรตฺติ อวิชชา ทชฺชอววิชชา เพราะ
ทำเนือความทั้ง ๔ มีคำว่า การบีบคั้นเป็นต้น แห่งทุกขสัจเป็นต้นไม่แจ่ม คือ เข้าใจ
อรรถแห่งอริยสัจไม่ตลอด ดังนี้ ๑

อนุตวิริเหเต สํสาเร ๑ ล ๑ ขวาเปตฺติ อวิชชา ทชฺชอววิชชา เพราะยัง
สัตว์ทั้งหลายให้เล่นไปในกำเนิค คติ ภพ วิญญานฐิติ สัตตาวาส ในสังขาร
อันปราศจากที่สุด ดังนี้ ๑

ปรมตฺถโต อวิชฺชมานเสสุ ๑ ล ๑ น ขวตฺติ อวิชชา ทชฺชอววิชชา
เพราะเล่นไปในบุรุษและสตรี เป็นต้น อันไม่มีอยู่โดยปรมาตฺถ์ ดังนี้ ๑

วิชฺชมานเสสุ ขณฺธาหิสฺสุ น ขวตฺติ อวิชชา ทชฺชอววิชชา เพราะไม่
เล่นไปสู่สภาวะธรรมมณฑล เป็นต้น แม้อันมอย ดังนี้ ๑

อีกนัยหนึ่ง ทชฺชอววิชชา เพราะปกปิดกรรมทั้งหลาย คือ ปกปิดอารมณ์
อันเป็นเหตุแห่งวิญญาน ๖ มีจักขุวิญญาน เป็นต้น และปกปิดกรรมทั้งหลายอันเกิด
เนื่องกันเป็นสาย คือ ปฏิจสงฺมุปบาท ๑๒

ในวิเคราะห์ทั้ง ๗ นั้น หากจะแปลตามวิเคราะห์ ซึ่งท่านเล็งเอาศัพท์ใน
วิเคราะห์นั้น ๆ มาเป็นบทปลงเป็นคำว่า อวิชชา ต้องแปลดังต่อไปนี้ คือ ประสบ
สิ่งที่ไม่สมควรประสบ ๑ ไม่ประสบสิ่งที่ควรประสบ ๑ เข้าใจขันธเป็นต้นไม่แจ่ม ๑
เข้าใจอรรถแห่งอริยสัจไม่แจ่ม ๑ ให้เล่นไปในอันปราศจากที่สุด ๑ เล่นไปในสิ่ง
ที่ไม่มี ๑ ไม่เล่นไปในสิ่งที่มี ๑ ดังนี้

ว่าโดยลักษณะ เป็นต้น มีดังต่อไปนี้ คือ อนุญาณลกฺขณา อวิชชา อวิชชา
มีความไม่รู้เป็นลักษณะ ๑ สมุโหนรสา มีความลุ่มหลงเป็นรส ๑ ฉาตฺนปจฺจุปฺปญฺจนา
มีการปกปิดเป็นปัจจุบันกาล ๑ อาสวปทฺยฺหา มีอาสวะเป็นที่ตั้ง

ว่าโดยชนิดตามลำดับ มีดังต่อไปนี้ คือ คำว่า อวิชชาโดยชนิดตาม
ลำดับนั้น ได้แก่อวิชชา ๑ อวิชชา ๒ อวิชชา ๓ อวิชชา ๔ อวิชชา ๕ อวิชชา ๖

มีอธิบายดังจะได้สาธกต่อไปนี้ คือ อวิชชา ๑ ได้แก่การไม่รู้ หรือการไม่เห็น หรือการมงายอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นต้น ๑ อวิชชา ๒ ได้แก่การไม่ปฏิบัติ ๑ การปฏิบัติ ๑ ๑ อวิชชา ๓ ได้แก่อวิชชาที่ประกอบด้วยเวทนา ๓ ๑ อวิชชา ๔ ได้แก่การไม่แทงตลอดสังขะ ๔ ๑ อวิชชา ๕ ได้แก่การปกปิดโทษ คือ ไม่ให้เห็นโทษในกต ๕ อันได้แก่ นรก เปต คิรีจณาน มนุषย์ เทพ ๑ อวิชชา ๖ ได้แก่อวิชชาที่เป็นไปในทวาร ๖ และอารมณ์ ๖

ว่าโดยองค์ มีดังต่อไปนี้ คือ เมื่อจัดเป็นองค์ อันได้แก่อวัยวะแห่งภพจักร หรือเครื่องประกอบกับรถสำหรับแล่นไปในภพมีอย่างเดียว คือ จัดเป็นองค์อันหนึ่งในปฏิจสงสมุปบาท

เมื่อว่าโดยประเภท มี ๔ อย่าง มีการไม่รู้ทุกขสังขเป็นต้น ซึ่งเรียกว่าอวิชชา ๔ คือ โดยนัยแห่งพระสูตรว่า ได้แก่ไม่รู้ในอริยสัจ ๔ ๑ ตามนัยแห่งพระอภิธรรมว่า ได้แก่การไม่รู้ทุกขและเบืองต้นเป็นต้น ๑ คำว่า อวิชชา ๔ นั้น ได้แก่ไม่รู้ทุกข ๑ ไม่รู้เหตุแห่งทุกข ๑ ไม่รู้ความดับทุกข ๑ ไม่รู้จักทางให้ถึงความดับทุกข ๑ ไม่รู้จักปฏิจสงสมุปบาท ๑ ไม่รู้จักเบืองต้น ๑ ไม่รู้จักเบืองปลาย ๑ ไม่รู้จักทั้งเบืองต้นเบืองปลาย ๑

ผู้ต้องการจะเจริญสติปัฏฐานขั้นนี้ ควรรู้จักเรื่องอายตนะและสังโยชน์ว่าได้แก่อะไร แล้วคอยตรวจดูในใจของตนว่าอย่างไหนดมหรือไม่มี ถ้าเห็นว่ามีให้คิดแก้ไข คือกำจัดหรือบรรเทาให้น้อยลง อย่าให้กำเริบได้ โดยวิธีพิจารณาโทษแห่งเครื่องเกาะเกี่ยว คือสังโยชน์ ๑๐ อันเป็นเครื่องร้อยรัดใจของคนให้ติดอยู่ในภพ คือในอารมณ์ต่าง ๆ ถ้าเห็นว่ามี ให้นึกดูว่าไม่มีโดยเหตุไร เมื่อทราบแล้วให้ทำตามเหตุนั้น แล้วให้นึกดูว่า จะกันไม่ให้เกิด หรือที่เกิดแล้วไม่ให้กำเริบได้โดยอุบายอย่างไร ที่ละไปแล้วจะทำอย่างไรจึงจะไม่เกิดขึ้นอีก เช่นเคยโกรธหรือเสียดใจมากมาคราวหนึ่งแล้ว ทำอย่างไรจึงจะไม่เป็นอย่างนั้นอีก เมื่อทราบแล้วควรระวังโดยสังวรวิธี และควรละโดยปหานวิธีตามสมควร เมื่อทำได้อย่างนี้ จึงจะได้ชื่อว่าเจริญสติปัฏฐานขั้นนี้ ขอบุติเทศนาไว้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ คัวยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๘๘

คัมภีร์ทิมนิกาย มหาวรรค

มหาสติปัฏฐานสูตร ตอนว่าด้วยธรรมานุสัสสนาสติปัฏฐาน

ปุณ จปร ภิภขเว ภิภขุ ชมเมสฺ ชมมานุปสฺสี วิหริ สคฺคสฺ
โพชฌงฺเกสฺ ฯ กถณฺจ ภิภขเว ภิภขุ ชมเมสฺ ชมมานุปสฺสี วิหริ สคฺคสฺ
โพชฌงฺเกสฺ ฯ อีธ ภิภขเว ภิภขุ สนฺตํ วา อชฺฌมคฺคํ สติสมฺโพชฌงฺกํ อคฺคิ
เม อชฺฌมคฺคํ สติสมฺโพชฌงฺโกติ.

ณ บัณฑิต อาคมภาพจกแสดงมหาสติปัฏฐานสูตร กัณฑ์ที่ ๘๘ ว่าด้วยธรรมานุสัสสนาสติปัฏฐาน ข้อว่าด้วยโพชฌงค์ ตามพระบาลี อรรถกถา ชัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในมหาสติปัฏฐานสูตรที่ ๘ ในคัมภีร์ ทิมนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมรู้ได้ว่า สัมโพชฌงค์ ๘ คือ สติ ความระลึกได้ ชัมมวิจยะ ความสอดส่องธรรม วิจยะ ความเพียร ปัตติ ความอริยเมตตตา บัณฑิต ความสงบใจ สมาธิ ความตั้งใจมั่น อุเบกขา ความวางเฉย เหล่านี้ อย่างไหนมีในตนหรือไม่มี และรู้จักเหตุที่จะทำ โพชฌงค์นั้น ๆ อันยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วให้เต็มเปี่ยม ดังนี้ จบข้อ ว่าด้วยโพชฌงค์ ฯ สิ้นเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ จะขอยกเนื้อความในอรรถกถา แห่งมหาสติปัฏฐานสูตรว่า คำว่า โพชฌงค์ ได้แก่องค์แห่งผู้จะตรัสรู้ คือ โยคาวจร ฯ คำว่า สัมโพชฌงค์ ได้แก่

องค์แห่งผู้จะตรัสรู้ • ธรรมสามัคคีเครื่องตรัสรู้ • เป็นเครื่องต้นจากกิเลส
นิพพาน • เป็นเครื่องแห่งตลอดสังขารทั้งหลาย • ๑ รวมใจความอย่างเดียว คือ
รู้ดีในทางจิตเท่านั้น ๑ คำว่า องค์ แปลว่า เครื่องกำหนด ๑ คำว่า มี คือ ได้ ๑
คำว่า ไม่มี คือ ไม่ได้ ๑ ก็เหตุที่จะให้โพชฌงค์เกิดขึ้นหรือเจริญขึ้น ท่านว่าไว้
เหมือนกันบ้าง แปรต่างกันบ้าง ที่เหมือนกัน คือ โยนิโสมนสิการ การนึกโดยนัย
คายให้มาก ในโพชฌงค์ข้ออื่น ๆ และเหตุที่จะให้เต็มเปี่ยมได้แก่ พระอรหัต-
มรรค ๑ คำว่า ได้แก่โยนิโสมนสิการ เป็นพุทธานุสสติจะยกมาสำหรับโพชฌงค์
ข้อแรกพอเป็นตัวอย่าง เพราะเทียบกันได้ทุกข้อ สำหรับข้อแรกมีใจความว่า
ภิกขุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุแห่งสติสัมโพชฌงค์ มีอยู่ การทำให้
มากในโยนิโสมนสิการ ในธรรมทั้งหลายเหล่านั้น อันเป็นไปเพื่อให้สติสัม-
โพชฌงค์อันยังไม่เกิดให้เกิด หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญขึ้น ดังนี้

ส่วนเหตุที่แปลกกันดังต่อไปนี้ คือ เหตุที่จะให้สติสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นหรือ
เจริญขึ้น มี ๔ คือ สติสัมปชัญญะ • ไม่คบคนหลง ๆ ลม ๆ • คบแต่คนมีสติมั่น
คง • น้อมใจไปในสตินั้น • ๑ ในข้อทั้ง ๔ นี้ ข้อที่ ๑ อธิบายว่า ได้แก่สติ
สัมปชัญญะในฐานะทั้ง ๓ มีการเดินไปข้างหน้าเป็นต้น ซึ่งเรียกว่าอริยาบถย่อย ๑
ข้อที่ ๒ ได้แก่งดเว้นจากคนที่ชอบพลึงเพลอ เช่นกับกาที่เก็บก้อนข้าวหรือช้อน
อาหาร ๑ ข้อที่ ๓ ได้แก่คบคนที่มีสติมั่นคง มีการทรงจำแม่นยำ เช่นกับพระ
คิณสเถระและพระอภัยเถระ ๑ ข้อที่ ๔ ได้แก่มิใจน้อมไป โอนไป หนักไป
เพื่อให้เกิดสติทุกอริยาบถ ๑ เหตุที่จะให้มัชฌิมวิจยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น หรือ
เจริญขึ้น มี ๓ คือ การสอบถาม • การทำวัตรให้สะอาด • การทำอินทรีให้เสมอ
กัน • การไม่คบคนที่ไม่มัยยัญญา • การคบคนผู้มีมัยยัญญา • การพิจารณาซึ่งการเที่ยว
ไปแห่งญาณในธรรมอันลึก • การน้อมใจไปในมัชฌิมวิจยสัมโพชฌงค์นั้น •

มีอธิบายดังต่อไปนี้ คือ ข้อที่ ๑ ได้แก่การสอบถามเกี่ยวกับใจความแห่ง
ขันธ ชาติ อายุคนะ อินทรี ผละ โพชฌงค์ มรรค องค์ญาณ สมณะ
วิปัสสนา ๑ ข้อที่ ๒ ได้แก่การทำวัตรภายในให้สะอาด คือ ตัดเล็บมือ เล็บเท้า
โกนผม โกนหนวด ทำร่างกายให้ปราศจากเชื้อโรคด้วยการฉนัขาระบาย และ
ชำระธาตุ อาบน้ำ ขัดสรีรกายให้สะอาด และการทำวัตรภายนอกให้สะอาดนั้น ได้

แกชกข้อมจรวรทเกาคร่าคร่า มกลันเหม็นสาบ และระบบบาตร บัดกวาดเสนา-
สนะ ฯ เพราะเมื่อวัตถุภายในและภายนอกไม่สะอาด บรรดาจิตและเจตสิกทั้งหลาย
อันเกิดขึ้นแล้ว แม้ญาณก็ไม่สะอาด เปรียบเหมือนแสงประทีปที่เกิดขึ้นเพราะ
อาศัยเครื่องรอง และใส่น้ำมันอันไม่สะอาด แสงประทีปนั้นก็ไม่ว่างดี ต่อเมื่อ
วัตถุภายในและภายนอกสะอาด บรรดาจิต เจตสิกอันเกิดขึ้นแล้ว แม้ญาณ คือ
ความรู้งจะสะอาด คือ จักรู้สว่างไสวดี เปรียบเหมือนแสงประทีปซึ่งรุ่งเรือง
ดี เพราะอาศัยของสามอย่างสะอาดดี ฉะนั้น ฯ ข้อที่ ๓ ได้แก่การทำอินทรีย์ ๕ คือ
ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ให้เสมอกัน เพราะเมื่ออย่างหนึ่งแก่กล้ากว่า
สิ่งอื่นกว่าก็ไม่อาจทำหน้าที่ของตนได้ ฯ เพราะฉะนั้น เมื่อเห็นว่าอย่างไหนแก่
กล้ามากกว่า ต้องลดหย่อนอย่างนั้นลง ฯ วิธีที่จะลดหย่อนนั้น คือ ให้ตรวจดูว่า
ข้อนั้นแก่กล้าด้วยเหตุไร เมื่อทราบแล้วให้ละเหตุนั้นเสีย เช่นศรัทธาแก่กล้า
กว่าอีก ๔ อย่าง ให้ลดศรัทธาลง โดยการพิจารณาสภาวะธรรม หรือโดยไม่นึก
ถึงเหตุที่ทำให้ศรัทธาแก่กล้า ฯ ถ้าวิริยะแก่กล้าให้ลดลงโดยวิธีการพักสงบไว้
เป็นต้น ฯ ในส่วนอินทรีย์ที่มีได้อธิบายก็พึงทราบโดยนัยนี้ ฯ ก็ในอินทรีย์ทั้ง ๕
นั้น นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญความเสมอกันแห่งศรัทธา กับปัญญา
และความเสมอกันแห่งสมาธิกับวิริยะ ฯ เพราะผู้ศรัทธากลับ ปัญญาอ่อน จะ
เลื่อมใสในสิ่งที่ไม่ควรเลื่อมใส ฯ ผู้มีปัญญากลับ ศรัทธาอ่อน ย่อมมีใจเขวไป
ในทางผิด แก้ไขได้ยากเหมือนโรคที่แสลงยา จะถือการทำบุญด้วยใจอย่างเดียว
ไม่เกี่ยวกับการทำด้วยกายมีทานเป็นต้น เมื่อทำลายชนมีย่อมเกิดในนรก ฯ คือ
เมื่อศรัทธากับปัญญาเท่ากัน จักรู้เลื่อมใสในสิ่งที่ควรเลื่อมใส ฯ ถ้าสมาธิกลับ
วิริยะอ่อน ความเกียจคร้านก็จะครอบงำได้ เพราะสมาธิเป็นฝ่ายเกียจคร้าน ฯ
ถ้าวิริยะกลับ สมาธิอ่อน ความฟุ้งซ่านก็จะครอบงำ เพราะวิริยะเป็นฝ่ายฟุ้งซ่าน
เพราะฉะนั้น ต้องทำธรรมทั้ง ๒ นี้ให้เท่ากัน ฯ เพราะเมื่อเท่ากันจึงจะเป็นอุปปนา-
สมาธิได้ ฯ อีกอย่างหนึ่ง ผู้เจริญสมาธิ คือ สมถกรรมฐาน จะมีศรัทธากลับก็ควร
เพราะทำให้ถึงอุปปนาสมาธิได้ ฯ และในส่วนสมาธิกับปัญญา ผู้เจริญสมาธิ
จะมีเอกัคคตา คือ อารมณ์อันเดียวแก่กล้าก็ควร เพราะจะถึงอุปปนาสมาธิได้ ฯ
ผู้เจริญวิปัสสนา จะมีปัญญากลับก็ควร เพราะจะทำให้รู้แจ้งแทงตลอดคลลัภณะแห่ง

ธรรมต่าง ๆ ได้ ฯ แต่เมื่อสมาธิกับปัญญาเท่ากันนั้นแหละ จะเป็นอุปโปภาสมาธิ
ที่เดียว คือ จะเป็นการแน่วแน่นแพ้นชนทเดียว ฯ ส่วนสติควรให้กำลังกล้าในทห
ไป เพราะจะกันจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน อันเป็นด้วยอำนาจศรัทธา วิริยะ บัณฑิต ซึ่ง
จิตเป็นฝ่ายฟุ้งซ่าน และจะกันไม่ให้จิตเกยจกราน ซึ่งเป็นด้วยอำนาจสมาธิอัน
จิตเป็นฝ่ายเกยจกราน ฯ เพราะฉะนั้น ควรให้มสติกำกับธรรมทุก ๆ ข้อ เช่น
เกลือหรือของทมรสเค็ม เขาย่อมปรองในกับข้าวทั้งหมด และเหมือนกับอำมาตย์
ผู้สำเร็จราชการ ซึ่งจำเป็นต้องกำกับในราชกิจทั่วไป โดยเหตุนี้ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าจึงตรัสไว้ว่า เพราะเหตุไร จิตจึงต้องอาศัยสติ และต้องมีสติเป็นเครื่อง
รักษา เพราะเหตุว่าเมื่อไม่มีสติ จะขย่งจิตหรือข่มจิตไม่ได้ ฯ ในสมัยโมห
วิโนทน์กล่าวว่า ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสติสัมโพชฌงค์ก่อน ก็เพราะ
สติเป็นของเกือกกลแก่สัมโพชฌงค์ทั้งหมด โดยอ้างพระพุทธรพจน์ว่า เทสุ สติณจ
ชวาท ภิกขเว สัพพตถิกิ วทามิ แปลว่า ภิกษุทั้งหลายในโพชฌงค์ทั้ง ๘ นั้น เรา
กล่าวว่าสติแลมีประโยชน์ทั่วไป ดังนี้ ฯ ข้อที่ ๔ ได้แก่การขกเว้นให้ห่างไกล
ซึ่งคนที่ไม่มปัญญา คือ คนที่ไม่รอบรู้ในธรรมอันลึกซึ้งมีชั้นเป็นต้น ฯ ข้อที่ ๕
ได้แก่คบคนผู้มีปัญญา คือ รู้จักความเกิดและความดับแห่งสภาวะธรรมต่าง ๆ ได้ ฯ
ข้อที่ ๖ ได้แก่พิจารณาประเภทแห่งปัญญาอันลึกซึ้งที่เกี่ยวกับการรู้เรื่องสภาวะธรรม
มีชั้นเป็นต้น ซึ่งจัดว่าเป็นธรรมอันลึก ฯ ข้อที่ ๗ ได้แก่มจิตน้อมไป โอนไป
มีชั้นเป็นต้น ซึ่งจัดว่าเป็นธรรมอันลึก ฯ ข้อที่ ๘ ได้แก่มจิตน้อมไป โอนไป
หนักไป ในทางที่จะให้ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นทุกอิริยาบถ

เหตุที่จะให้วิริยะสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น หรือเจริญขึ้น มี ๑๑ อย่าง คือ การ
พิจารณาภัยในอบายภูมิ • การพิจารณาอันสงสแห่งความเพียร • การพิจารณา
ถึงทางดำเนิน • การเคารพต่อบัณฑบาต • การพิจารณาถึงมรรคอันใหญ่ • การ
พิจารณาถึงพระศาสดาผู้ประเสริฐ • การพิจารณาถึงชาติอันสูง • การพิจารณาถึง
เพื่อนพรหมจรรย์ชั้นสูง • การไม่คบคนเกยจกราน • การคบแต่คนขยัน • การ
น้อมไปในธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ • มอธบายดังต่อไปนี้ คือ

ข้อที่ ๑ ซึ่งได้แก่การพิจารณาถึงทุกข์อันใหญ่ มีถูกเครื่องจำ ๕ ประการ
เป็นต้นในนรก • การพิจารณาถึงความอดอยากอันแสนที่จะอดอยากตลอดกาลนาน
ซึ่งมีอยู่แก่พวกเปรตวิสัย • พิจารณาถึงการได้รับทุกข์ด้วยลมและแดดเป็นต้น

อันมีอยู่ในกำเนิดสุรกาย คือ เปเรตจัวพวกหมีตัวสูงตั้ง ๖๐ ศอก ๘๐ ศอก มีร่าง
กายอันหอมที่สุด แลแต่แห่งหมีร่างกระดูกเท่านั้น ๑ พิจารณาถึงความลำบาก
ในการถูกฆ่าและถูกตีเป็นต้น ในกำเนิดสัตว์จรจณ ๑ แล้วให้นักว่า ถ้าเราไปเกิด
เป็นเช่นนั้น เราจักเพียรทำความดีเช่นนั้นไม่ได้เลย และถ้าเราไม่เพียรทำความดี
ให้ได้ เราจักต้องไปเกิดเป็นเช่นนั้นในคราวใดคราวหนึ่งแน่นอน

ข้อที่ ๒ ได้แก่การพิจารณาว่า ผู้ที่เกียจคร้านไม่อาจได้บรรลุโลกุตตร-
ธรรมทั้ง ๘ ได้เลย เว้นแต่ผู้ขยันจำพวกเดียวจึงจะอาจบรรลุได้

ข้อที่ ๓ ได้แก่พิจารณาเห็นว่า ผู้ที่เกียจคร้านไม่อาจเดินทางที่พระพุทธเจ้า
และพระปัจเจกพุทธเจ้า ตลอดถึงพระสาวกใหญ่ ซึ่งได้ดำเนินไปแล้ว

ข้อที่ ๔ ได้แก่พิจารณาเห็นว่า พวกที่ถวายอาหารบิณฑบาตเป็นคั้นแก่
เรา เราไม่ใช่ญาติมิตรหรือทาสกรรมกรของเรา เขาถวายโดยมุ่งผลานิสงส์ใหญ่
ต่างหาก ทั้งพระศาสดาก็ไม่ได้ทรงอนุญาตปัจจัย ๔ ไว้ให้แก่ภิกษุผู้เกียจคร้าน
บริโภคนเลย พระองค์ทรงอนุญาตไว้แก่ภิกษุผู้พากเพียร ในการบำเพ็ญสมณธรรม
อันจักให้พ้นจากวิญญูทุกข์ต่างหาก กับคนเราเป็นผู้เกียจคร้านไม่นับว่าเคารพต่อ
บิณฑบาต เพราะผู้ขยันจึงจะเรียกว่าผู้เคารพต่อบิณฑบาต

ข้อที่ ๕ ได้แก่การพิจารณาเห็นว่า มรคอันใหญ่ซึ่งได้แก่อริยทรัพย์ ๑
เป็นของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยกให้แก่ผู้ที่พากเพียร กระทำตามพระโอวาท
เหมือนบิดามารดาหยกทรัพย์มรดกให้แก่บุตรธิดาผู้ปฏิบัติตามโอวาทของตน แล้ว
นักวว่าเราผู้เกียจคร้านอย่างนี้ จะไม่ให้มรดก คือ อริยทรัพย์อันนั้นเลย จะได้
อยู่ก็ต่อเมื่อเราขยัน

ข้อที่ ๖ ได้แก่การพิจารณาเห็นว่า พระศาสดาเป็นผู้ประเสริฐที่สุด แม้หมื่น
โลกชาติอันใหญ่ก็หวาดหวั่นไหวในขณะที่ยังทรงถือปฏิสนธิบ้าง ประสูติบ้าง
ตรัสรู้บ้าง ทรงแสดงพระธรรมจักรบ้าง ทรงทำยมกปาฏิหาริย์บ้าง เสด็จลงจาก
ดาวโลกบ้าง ทรงปลงอายุสังขารบ้าง ในคราวที่เสด็จปรินิพพานบ้าง แล้วนักวว่า
เราบวชในพระศาสนาของพระศาสดาผู้ประเสริฐเช่นนั้นไม่สมควรเกียจคร้านเลย

ข้อที่ ๗ ได้แก่พิจารณาว่า บัดนี้เมื่อจะว่าโดยชาติแล้ว เราไม่ใช่ชาติต่ำ
ช้าเลย เพราะเมื่อเราบรรพชาแล้ว นับว่าเกิดในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช อันสืบ

เนื่องมาโดยมหาสมมติวงศ์ นับว่าเป็นหลานแห่งพระเจ้าสุทโธทนะมหาราช และ
พระนางมหายาชาเทวี จัดได้ว่าป็นน้องพระราหุล ตัวเราผู้บิณฑุตรแห่งพระชินศรี
เช่นนั้น ไม่สมควรเกียจคร้านเลย

ข้อที่ ๘ ได้แก่พิจารณาเห็นว่า เพื่อนพรหมจรรย์ผู้ใหญ่ คือ พระสารีบุตร
และพระโมคคัลลาน์ กับพระสาวกผู้ใหญ่อีก ๘๐ ล้วนแต่ได้บรรลุโลกุตตรธรรม
ด้วยความสำเร็จทั้งนั้น ส่วนตัวเราก็คงเดินตามเขย่งอย่างหรือไม่

ข้อที่ ๙ ได้แก่การงดเว้นผู้เกียจคร้าน ซึ่งละความเพียรทางกาย ทางใจ
ได้แต่ฉ่ำแฉ้วนอนเหม่อลอยหลอมนั่น

ข้อที่ ๑๐ ได้แก่คบแต่คนพากเพียรจริง ๆ มุ่งต่อการตรัสรู้อย่างเดียว

ข้อที่ ๑๑ ได้แก่มุ่งมั่นไป โอนไป หนักไป เพื่อจะให้เกิดความเพียร
ทุกอริยาบถ

เหตุที่จะให้บิณฑุตรสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นหรือเจริญขึ้นมี ๑๑ อย่าง คือ พุทธานุส-
สติ ระลึกถึงความดีของพระพุทธเจ้า ๑ ธมมานุสสติ ระลึกถึงความดีของพระ
ธรรม ๑ สงฆานุสสติ ระลึกถึงความดีของพระสงฆ์ ๑ สักกานุสสติ ระลึกถึงศัลยัตถ
รักษาตามสมควรแก่ตนเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิต ๑ จาคานุสสติ ระลึกถึงทานที่
ตนบริจาค คือ ได้ถวายโภชนาหารแก่ท่านผู้มีศีล ตามสมควรแก่ตนเป็นคฤหัสถ์
หรือบรรพชิต เทวทานุสสติ ระลึกถึงคุณที่ท้าวคุณให้เป็นเทวดา ว่าผู้จะเป็น
เทวดาได้ด้วยคุณอันใด คุณอันนั้นก็อยู่ในตัวของเรานี้แล้ว ๑ อุปमानุสสติ ระลึก
ถึงความสงบ คือ ระลึกถึงกิเลสที่สงบไปด้วยอำนาจสมาบัติว่า กิเลสเหล่านั้นย่อม
ไม่กำเริบตั้ง ๖๐ ปี ๗๐ ปี ๑ ไม่คบคนเศร้าหมอง คือ คนที่ไม่เลื่อมใสรักใคร่ใน
พระรัตนตรัย ซึ่งปรากฏได้ด้วยอาการที่เขาไม่เคารพต่อพระเจดีย์ ไม่สรีรมหาโพธิ์
และต่อพระเถระเป็นต้น ๑ คบแต่คนที่ผ่องใส คือ คนที่เลื่อมใสยินดีอ่อนน้อมต่อ
พระรัตนตรัย ๑ พิจารณาพระสูตรอันให้เกิดความเลื่อมใส คือ พระสูตรที่แสดง
คุณแห่งพระรัตนตรัย ๑ ได้แก่มุ่งมั่นไป โอนไป หนักไป ในทางที่จะให้เกิด
บิณฑุตรสัมโพชฌงค์ทุกอริยาบถ ๑ รวมเป็น ๑๑ ข้อด้วยกัน ดังนี้

ส่วนเหตุที่จะให้บิณฑุตรสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นหรือเจริญขึ้น มี ๗ อย่าง คือ
การส้องเสพโภชนาหารอันประณีต คือ ได้แก่การฉันอาหารอันเป็นที่สบาย ไม่ให้ทำ

เกิดความฉ้อฉล หรืออ่อนเพลีย หรือกิเลส • การส้องเสพฤๅษณ์เป็นที่สบาย คือ ใ้รับอากาศอันสบาย • การส้องเสพอิริยาบถอันเป็นที่สบาย คือ ใ้ยืน เดิน นั่ง นอน ตามความสบาย และปราศจากวิสภาคารมณ์ ในฤๅษณ์และอิริยาบถนี้ ไม่เลือกอุบายแต่ผู้เป็นชาติมหาบุรุษ คือ ผู้ที่มีร่างกายสมบูรณ์ มีโรคน้อย ย่อมควรแก่ฤๅษณ์และอิริยาบถทั้งหมด ส่วนผู้ที่ไม่ใช่ชาติมหาบุรุษ ต้องเลือกเฉพาะส่วนที่ให้เกิดความสบาย • การประกอบความเป็นกลาง คือ พิจารณาถึงกรรมของตนและผู้อื่นว่า ค่างก็ย่อมเป็นไปตามกรรมของตน ๆ • การไม่คบคนที่ไม่สงบ คือ คนที่ชอบเบียดเบียนผู้อื่นด้วยก้อนดินและท่อนไม้เป็นต้น • คบคนที่ไม่สงบ คือ คนที่ระวังมือเท้าโดยไม่เบียดเบียนใคร • มีจิตน้อมไป โอนไป หนักไป ในทางที่จะให้เกิดผัสสทัตถกอิริยาบถ • ดังนี้

เหตุที่จะให้สมาธิสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นหรือเจริญขึ้น มี ๑๑ อย่าง คือ การทำวัตรภายในและภายนอกให้สะอาดอย่างทั่วมาแล้ว • การทำอินทรีย์ให้เสมอกัน โดยนัยก่อน • การฉลาดในนิมิต คือ ฉลาดถือเอานิมิตแห่งกสิณ • การรู้จักกจิต คือ ขกข้องจิตที่ย่อหย่อนโดยเหตุที่ทำอ่อนแอเกินไปเป็นต้น วิธีนี้ต้องบำรุงให้ธัมมวิริยะ วิริยะ บัคิ เกิดขึ้น • การข่มจิตที่ฟุ้งซ่าน โดยเหตุเพียรเกินไปเป็นต้น วิธีนี้ต้องบำรุงให้บัสสทัตถ สมาธิ อุเบกขา เกิดขึ้น • การทำจิตให้ร่นวัง คือ ถ้าจิตเหี่ยวแห้งโดยเหตุที่ประกอบบัญญัติอ่อนไป หรือโดยเหตุที่ไม่ได้รับความสบาย อันเกิดจากความสงบดี ถ้าจิตสลลไปโดยพิจารณาสังเวควัตถุ ๘ คือ พิจารณาความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทุกข์ในอบาย ทุกข์ในอภิต ทุกข์ในอนาคค ทุกข์ในปัจจุบัน เกี่ยวกับการแสวงหาอาหารเครื่องเลี้ยงชีพกิต ค้องทำให้ใจร่าเริงด้วยการนึกถึงคุณพระรัตนตรัย • การเพิกเฉย ได้แก่ เห็นว่าจิตไม่หดหู่ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่สลล เดินสม่ำเสมอดีในอารมณ์ เดินถูกหนทางสมณะดี แล้วก็ไม่ค้องชวนชวายในการที่จะขกและข่มและให้ร่าเริงอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้เพ่งคุดเฉยอยู่ ให้ทำเหมือนสารถทัชชบรมม้า ในเมื่อม้าเดินดีเขาก็เพ่งคุดเฉยอยู่ฉนั้น • ไม่คบบคนมีจิตไม่ค้งมั่นเพียรเป็นอุปจาระหรืออัปปนา หมายคนที่มีจิตวอกแวก • คบบแต่คนที่มีจิตค้งมั่น เป็นชั้นอุปจาระหรืออัปปนา • พิจารณาณานและวิโมกข์ • มีจิตน้อมไป โอนไป หนักไป ในทางที่จะให้เกิดสมาธิทุกอิริยาบถ • ดังนี้

ส่วนเหตุทำให้อุเบกขาสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นหรือเจริญขึ้น มี ๕ อย่าง คือ
 ความเป็นกลางในสัตว์บุคคล • ความเป็นกลางในสังขาร คือ สิ่งของ • การไม่คบคน
 ที่รักใคร่หวงแหนในสัตว์และสังขาร • คบแต่คนที่ เป็นกลางในสัตว์และสังขาร •
 น้อมใจไปในอุเบกขาสัมโพชฌงค์ • ในคำเหล่านี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ คือ ข้อที่ ๑
 ข้อมสำเร็จได้โดย ๒ วิธี คือ พิจารณากรรมว่า เรามาด้วยกรรมของเรา ก็จักต้อง
 ไปด้วยกรรมของเรา ถึงผู้นั้นก็เหมือนกันอย่างหนึ่ง หรืออีกอย่างหนึ่ง คือการ
 พิจารณาถึงความไม่มีสัตว์บุคคล ซึ่งได้แก่พิจารณาว่า เมื่อว่าโดยปรมาตถ์แล้ว
 ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขาเลย จะต้องรักใคร่หวงแหนอะไร ๆ ข้อที่ ๒
 สำเร็จได้โดย ๒ วิธี คือ พิจารณาถึงความไม่มีใครเป็นเจ้าของแห่งสิ่งของต่าง ๆ มี
 จีวรเป็นต้น โดยคิดว่า จีวรนี้ยอมเสียสละแก่ชาติเป็นผ้าเช็ดเท้าจนถึงกับต้องทิ้ง
 ถ้าหากมีเจ้าของก็ไม่ควรให้เป็นอย่างนั้นอย่างนั้น อีกอย่างหนึ่ง คือ การพิจารณา
 ความเป็นของชั่วคราว แห่งสิ่งของต่าง ๆ มีจีวรเป็นตัวอย่างว่า จีวรก็เป็นของไม่
 ยั่งยืนคงทนไปถึงไหนเป็นต้น ข้อที่ ๓ ได้แก่ไม่คบคนที่ประพฤติกให้ติดอยู่ใน
 บุคคลหรือสิ่งของต่าง ๆ คือถ้าผู้ใดติดอยู่ในอันเตवासก สัทธวัหาริก และผู้ร่วม
 อุบาสายกันเป็นต้น โดยความรักใคร่จริง ๆ แม้ไม่เห็นเพียงชั่วคราวก็ร้องเรียกหา
 ในเวลามีผู้มาวานให้ไปช่วยทำกิจต่าง ๆ ก็ไม่ยอมให้ไป โดยอ้างว่า ตนก็มีกิจ
 ประจำ บอกเขาว่า เมื่อคนนั้นคนนั้นไปแล้ว ข้าพเจ้าต้องลำบาก เพราะมกิจที่จะต้อง
 ทำอยู่เสมอ บุคคลชนิดนี้ เรียกว่า ประพฤติตนให้ติดอยู่ในบุคคลอื่น ส่วนผู้ใด
 รักใคร่คิดใจในสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ มีบาตร จีวร ภาชนะ และไม้เท้าเป็นต้น
 จนถึงกับไม่ยอมให้ผู้อื่นจับต้อง แม้เขาขอยืมชั่วคราวก็ไม่ให้ โดยอ้างว่าข้าพเจ้า
 รักของนี้นัก ให้ยืมไม่ได้ คนชนิดนี้เรียกว่าติดอยู่ในสังขาร คือสิ่งของ แม้
 ฝ่ายภคอุสสัถกพึงเทียบโดยนัยนี้ ท่านให้ละบุคคล ๒ ชนิดนี้แล้ว จึงจักสำเร็จได้
 ในข้อที่ ๓ นี้ ๆ ข้อที่ ๔ ได้แก่คบแต่คนที่มิใช่เป็นกลาง คือไม่รักไม่เกลียด ไม่
 พัวพันอยู่ในบุคคลหรือสิ่งของอะไร ไม่เป็นอย่างคนที่อธิบายมาแล้วในข้อ ๓ โดย
 เขาเห็นว่า ล้วนแต่เป็นไปตามกรรม ล้วนแต่ไม่มีตัวตน ล้วนแต่เป็นของชั่วคราว
 หรือพิจารณาอย่างไรก็ตาม แต่ให้เป็นคนที่ไม่ติดอยู่ในบุคคลหรือสิ่งของจนถึงกับ

ออกหน้าออกตากเป็นอันคบได้ เพราะจะทำให้เป็นตัวอย่างแก่ผู้คบ ๆ ข้อที่ ๕
ได้แก่น้อมใจไป คือยินดีที่จะให้เกิดอุเบกขาทุกอิริยาบถ สันชื่อความในอรรถกถา
แต่เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย มีแต่เพียงว่า ถ้าผู้ใดต้องการเจริญสติ
ปัญญาขึ้นเพื่อให้ทราบวาทะโพชนะ ๗ คืออะไรบ้าง แล้วให้ตรวจดูในใจของตน
ว่าอย่างไรหรือไม่ ถ้าเห็นว่าไม่มีก็ทำให้มันขึ้น ถ้าเห็นว่ามีอยู่แต่ยังไม่บริบูรณ์
หรือยังไม่แก่กล้า ก็ให้พยายามโดยวิธีที่จะให้โพชนะข้อนั้น ๆ เกิดขึ้น หรือแก้
กล่าวตามวิธีอย่างย่อหรือพิสดารดังที่ได้พรรณานาการมาแล้ว ตั้งแต่ต้นจนจบ
สันใจความในธัมมัตถาธิบายแต่เพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ คัวยประการฉะนี้ ฯ

กัณห์ที่ ๘๘

คัมภีร์ทิมนิกาย มหาวรรค

มหาสติปัฏฐานสูตร ตอนว่าด้วยอริยสัจ ๔ นัยที่ ๑-๖

ปุณ จปรํ ภิกขเว ภิกขุ ชมฺเมสุ ชมฺมานุปสฺสึ วิหริติ จตุสุ อริย-
สจฺเจสุ ฯ กถญจ ภิกขเว ภิกขุ ชมฺเมสุ ชมฺมานุปสฺสึ วิหริติ จตุสุ อริย-
สจฺเจสุ ฯ อิทฺ ภิกขเว ภิกขุ อิทํ ทุกฺขนฺติ ขณฺฑกํ ปชานาติ อยํ ทุกฺข-
สมุทฺโตติ ขณฺฑกํ ปชานาติติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงมหาสติปัฏฐานสูตรกัณห์ที่ ๘ ว่าด้วยอริย-
สัจ ๔ ตามพระบาลี อรรถกถา ธัมมัตถาธิบาย กับเติมอริยสัจในวิสุทธิมรรค
จนจบนัยที่ ๖ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธ-
ศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา

ก่อนอนภิกขุทั้งหลาย ก็ทุกข์ได้แก่อะไร ? ได้แก่ความเกิด แก่ เจ็บ
 ตาย เสรีใจ ร่ำไร ไม่สบายใจ น้อยใจ คับใจ ประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก
 การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ไม่ได้สิ่งที่ประสงค์ ขอลงคงได้แก่อุปาทาน-
 ันธ์ ๕ ๑ อันความเกิด ได้แก่ความเกิดขึ้น ความเกิดขึ้นพร้อม ความ
 ก้าวลง ความเกิดมี ความเกิดมีอวัยวะใหญ่ขึ้น ความปรากฏแห่งขันธทั้งหลาย
 ความได้อายตนะทั้งหลาย ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ๑ ความแก่ ได้แก่ความแปรไป
 กิริยาที่แปรไป ความเป็นผู้พ้นหลุด ผสมชนทงอก หนึ่งคดห้ เสื่อมอายุ
 อินทรีย์แก่ห่อมนในหมู่สัตว์นั้น ๆ ๑ ความตาย ได้แก่ความเสื่อม กิริยาที่
 เคลื่อน ความตาย ความหายไป มัจจุ มรณะ กาลกิริยา ความแตกแห่งขันธ
 ๕ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐ ๑๐๑ ๑๐๒ ๑๐๓ ๑๐๔ ๑๐๕ ๑๐๖ ๑๐๗ ๑๐๘ ๑๐๙ ๑๑๐ ๑๑๑ ๑๑๒ ๑๑๓ ๑๑๔ ๑๑๕ ๑๑๖ ๑๑๗ ๑๑๘ ๑๑๙ ๑๒๐ ๑๒๑ ๑๒๒ ๑๒๓ ๑๒๔ ๑๒๕ ๑๒๖ ๑๒๗ ๑๒๘ ๑๒๙ ๑๓๐ ๑๓๑ ๑๓๒ ๑๓๓ ๑๓๔ ๑๓๕ ๑๓๖ ๑๓๗ ๑๓๘ ๑๓๙ ๑๔๐ ๑๔๑ ๑๔๒ ๑๔๓ ๑๔๔ ๑๔๕ ๑๔๖ ๑๔๗ ๑๔๘ ๑๔๙ ๑๕๐ ๑๕๑ ๑๕๒ ๑๕๓ ๑๕๔ ๑๕๕ ๑๕๖ ๑๕๗ ๑๕๘ ๑๕๙ ๑๖๐ ๑๖๑ ๑๖๒ ๑๖๓ ๑๖๔ ๑๖๕ ๑๖๖ ๑๖๗ ๑๖๘ ๑๖๙ ๑๗๐ ๑๗๑ ๑๗๒ ๑๗๓ ๑๗๔ ๑๗๕ ๑๗๖ ๑๗๗ ๑๗๘ ๑๗๙ ๑๘๐ ๑๘๑ ๑๘๒ ๑๘๓ ๑๘๔ ๑๘๕ ๑๘๖ ๑๘๗ ๑๘๘ ๑๘๙ ๑๙๐ ๑๙๑ ๑๙๒ ๑๙๓ ๑๙๔ ๑๙๕ ๑๙๖ ๑๙๗ ๑๙๘ ๑๙๙ ๒๐๐ ๒๐๑ ๒๐๒ ๒๐๓ ๒๐๔ ๒๐๕ ๒๐๖ ๒๐๗ ๒๐๘ ๒๐๙ ๒๑๐ ๒๑๑ ๒๑๒ ๒๑๓ ๒๑๔ ๒๑๕ ๒๑๖ ๒๑๗ ๒๑๘ ๒๑๙ ๒๒๐ ๒๒๑ ๒๒๒ ๒๒๓ ๒๒๔ ๒๒๕ ๒๒๖ ๒๒๗ ๒๒๘ ๒๒๙ ๒๓๐ ๒๓๑ ๒๓๒ ๒๓๓ ๒๓๔ ๒๓๕ ๒๓๖ ๒๓๗ ๒๓๘ ๒๓๙ ๒๔๐ ๒๔๑ ๒๔๒ ๒๔๓ ๒๔๔ ๒๔๕ ๒๔๖ ๒๔๗ ๒๔๘ ๒๔๙ ๒๕๐ ๒๕๑ ๒๕๒ ๒๕๓ ๒๕๔ ๒๕๕ ๒๕๖ ๒๕๗ ๒๕๘ ๒๕๙ ๒๖๐ ๒๖๑ ๒๖๒ ๒๖๓ ๒๖๔ ๒๖๕ ๒๖๖ ๒๖๗ ๒๖๘ ๒๖๙ ๒๗๐ ๒๗๑ ๒๗๒ ๒๗๓ ๒๗๔ ๒๗๕ ๒๗๖ ๒๗๗ ๒๗๘ ๒๗๙ ๒๘๐ ๒๘๑ ๒๘๒ ๒๘๓ ๒๘๔ ๒๘๕ ๒๘๖ ๒๘๗ ๒๘๘ ๒๘๙ ๒๙๐ ๒๙๑ ๒๙๒ ๒๙๓ ๒๙๔ ๒๙๕ ๒๙๖ ๒๙๗ ๒๙๘ ๒๙๙ ๓๐๐ ๓๐๑ ๓๐๒ ๓๐๓ ๓๐๔ ๓๐๕ ๓๐๖ ๓๐๗ ๓๐๘ ๓๐๙ ๓๑๐ ๓๑๑ ๓๑๒ ๓๑๓ ๓๑๔ ๓๑๕ ๓๑๖ ๓๑๗ ๓๑๘ ๓๑๙ ๓๒๐ ๓๒๑ ๓๒๒ ๓๒๓ ๓๒๔ ๓๒๕ ๓๒๖ ๓๒๗ ๓๒๘ ๓๒๙ ๓๓๐ ๓๓๑ ๓๓๒ ๓๓๓ ๓๓๔ ๓๓๕ ๓๓๖ ๓๓๗ ๓๓๘ ๓๓๙ ๓๔๐ ๓๔๑ ๓๔๒ ๓๔๓ ๓๔๔ ๓๔๕ ๓๔๖ ๓๔๗ ๓๔๘ ๓๔๙ ๓๕๐ ๓๕๑ ๓๕๒ ๓๕๓ ๓๕๔ ๓๕๕ ๓๕๖ ๓๕๗ ๓๕๘ ๓๕๙ ๓๖๐ ๓๖๑ ๓๖๒ ๓๖๓ ๓๖๔ ๓๖๕ ๓๖๖ ๓๖๗ ๓๖๘ ๓๖๙ ๓๗๐ ๓๗๑ ๓๗๒ ๓๗๓ ๓๗๔ ๓๗๕ ๓๗๖ ๓๗๗ ๓๗๘ ๓๗๙ ๓๘๐ ๓๘๑ ๓๘๒ ๓๘๓ ๓๘๔ ๓๘๕ ๓๘๖ ๓๘๗ ๓๘๘ ๓๘๙ ๓๙๐ ๓๙๑ ๓๙๒ ๓๙๓ ๓๙๔ ๓๙๕ ๓๙๖ ๓๙๗ ๓๙๘ ๓๙๙ ๔๐๐ ๔๐๑ ๔๐๒ ๔๐๓ ๔๐๔ ๔๐๕ ๔๐๖ ๔๐๗ ๔๐๘ ๔๐๙ ๔๑๐ ๔๑๑ ๔๑๒ ๔๑๓ ๔๑๔ ๔๑๕ ๔๑๖ ๔๑๗ ๔๑๘ ๔๑๙ ๔๒๐ ๔๒๑ ๔๒๒ ๔๒๓ ๔๒๔ ๔๒๕ ๔๒๖ ๔๒๗ ๔๒๘ ๔๒๙ ๔๓๐ ๔๓๑ ๔๓๒ ๔๓๓ ๔๓๔ ๔๓๕ ๔๓๖ ๔๓๗ ๔๓๘ ๔๓๙ ๔๔๐ ๔๔๑ ๔๔๒ ๔๔๓ ๔๔๔ ๔๔๕ ๔๔๖ ๔๔๗ ๔๔๘ ๔๔๙ ๔๕๐ ๔๕๑ ๔๕๒ ๔๕๓ ๔๕๔ ๔๕๕ ๔๕๖ ๔๕๗ ๔๕๘ ๔๕๙ ๔๖๐ ๔๖๑ ๔๖๒ ๔๖๓ ๔๖๔ ๔๖๕ ๔๖๖ ๔๖๗ ๔๖๘ ๔๖๙ ๔๗๐ ๔๗๑ ๔๗๒ ๔๗๓ ๔๗๔ ๔๗๕ ๔๗๖ ๔๗๗ ๔๗๘ ๔๗๙ ๔๘๐ ๔๘๑ ๔๘๒ ๔๘๓ ๔๘๔ ๔๘๕ ๔๘๖ ๔๘๗ ๔๘๘ ๔๘๙ ๔๙๐ ๔๙๑ ๔๙๒ ๔๙๓ ๔๙๔ ๔๙๕ ๔๙๖ ๔๙๗ ๔๙๘ ๔๙๙ ๕๐๐ ๕๐๑ ๕๐๒ ๕๐๓ ๕๐๔ ๕๐๕ ๕๐๖ ๕๐๗ ๕๐๘ ๕๐๙ ๕๑๐ ๕๑๑ ๕๑๒ ๕๑๓ ๕๑๔ ๕๑๕ ๕๑๖ ๕๑๗ ๕๑๘ ๕๑๙ ๕๒๐ ๕๒๑ ๕๒๒ ๕๒๓ ๕๒๔ ๕๒๕ ๕๒๖ ๕๒๗ ๕๒๘ ๕๒๙ ๕๓๐ ๕๓๑ ๕๓๒ ๕๓๓ ๕๓๔ ๕๓๕ ๕๓๖ ๕๓๗ ๕๓๘ ๕๓๙ ๕๔๐ ๕๔๑ ๕๔๒ ๕๔๓ ๕๔๔ ๕๔๕ ๕๔๖ ๕๔๗ ๕๔๘ ๕๔๙ ๕๕๐ ๕๕๑ ๕๕๒ ๕๕๓ ๕๕๔ ๕๕๕ ๕๕๖ ๕๕๗ ๕๕๘ ๕๕๙ ๕๖๐ ๕๖๑ ๕๖๒ ๕๖๓ ๕๖๔ ๕๖๕ ๕๖๖ ๕๖๗ ๕๖๘ ๕๖๙ ๕๗๐ ๕๗๑ ๕๗๒ ๕๗๓ ๕๗๔ ๕๗๕ ๕๗๖ ๕๗๗ ๕๗๘ ๕๗๙ ๕๘๐ ๕๘๑

ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นความสำราญ ไม่เกษมสันต์ให้แก่ตน หรือ
ให้แก่ผู้เกี่ยวข้องกับตน ฯ การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ได้แก่การจาก
รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นสิ่งที่ประสงค์รักใคร่ พอใจ หรือการ
จากผู้มีความมุ่งหมายแต่จะให้^๕เป็นประโยชน์เกื้อกูล สุขสำราญ เกษมสันต์
คือ มารดาบิดา พี่ชายน้องชาย พี่หญิงน้องหญิง มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต ฯ
การที่ไม่ได้สิ่งที่ประสงค์ ได้แก่ไม่สมประสงค์ในทางไม่อยากเกิด ไม่อยากแก่
ไม่อยากเจ็บ ไม่อยากตาย ไม่อยากเศร้าใจ ไม่อยากไร้ไร ไม่อยากลำบากกาย
ไม่อยากลำบากใจ ไม่อยากคับใจ

ทุกข์โดยย่อ คือ อุปาทานขันธ ๕ ได้แก่ทุกข์อันเกิดจากรูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ หันบุคคลถือมั่นว่าเป็นตัวตนเราเขา ฯ เหตุ
ให้เกิดทุกข์ ได้แก่ความคันรน ธรรมชาติอันทำให้เกิดอีก ธรรมชาติอัน
ประกอบด้วยความยินดี คือ ความเพลิดเพลิน ในสิ่งหรือในที่นั้น ๆ ฯ ธรรม-
ชาติชนิดนี้ ได้แก่ความคันรนในความรัก ความคันรนในความมีความเป็น
ความคันรนในความไม่มีไม่เป็น ฯ ก็ความคันรนทั้ง ๓ ชนิดนี้ ย่อมเกิดใน
ปียรูป สาครูป คือสิ่งที่รักใคร่พอใจ ๖๐ อย่าง คือ อายตนะภายใน อายตนะ
ภายนอก วิญญาณ สัมผัส เวทนา ๔ อย่างนี้ หมายถึงอายตนะ
ภายใน สัญญา สัญเจตนา ตัณหา วิตก วิจารณ์ ๕ อย่างนี้ หมายถึงอายตนะ
ภายนอก สิ่งเหล่านี้มีอย่างละ ๖ จึงรวมเป็น ๖๐ ด้วยกัน

ความคับทุกข์ ได้แก่การคับความคันรน คือ คลายเสียได้โดยไม่เหลือ
การสละ การเลิ การปล่อย การไม่เกาะเกี่ยวซึ่งความคันรน คือ ความ
คันรนคับไป^๕ในสิ่งที่รักที่ชอบใจทั้ง ๖๐ นั้นเอง

ทางที่ให้ไปถึงความคับทุกข์ ได้แก่ทางอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันเป็น
ทางที่ถูกแท้ คือ ความเห็นถูก คิดถูก พุทถูก ทำถูก หาเลี้ยงชีพถูก พยายามถูก
ระลึกถูก ตั้งใจถูก

ความเห็นถูก ได้แก่รู้ทุกข์ รู้เหตุให้เกิดทุกข์ รู้ความคับทุกข์ รู้ทาง
ดำเนินให้ถึงความคับทุกข์ ฯ การคิดถูก ได้แก่การคิดออกจากความรัก คิดไม่
ปองร้าย คิดไม่เบียดเบียน ฯ การพุทถูก ได้แก่จเว้นจากการพูดเท็จ พุค

ส่อเสียด พุคคำหาบ พุคเหลวไหล ๑ การทำถูก ได้แก่การรงตเว้นจากการ
ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ผิดประเวณี ๑ การเล่งข้พถูก ได้แก่การละซึ่งการเล่ง
ข้พโดยทางหมดแล้วเล่งข้พในทางที่ถูก ๑ การพยายามถูก ได้แก่การเพียรระวัง
ไม่ให้ความชั่วที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำ
ความดีให้เกิดขึ้น เพียรรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ การระลึกถูก ได้แก่
การระลึกในกาย เวทนา จิต ธรรม ทั้ง ๕ อย่าง ๑ การตั้งใจมั่นถูก ได้แก่การ
ตั้งใจมั่นอันมีอยู่ในฉาน ๔ ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรง
แสดงข้อความด้วยอริยสัจนี้ ในคำว่า ย่อมรู้จักทุกขตามเป็นจริง ดังนี้ อธิบายว่า
ได้ตรัสจักยกคณหาและธรรมใน ๓ ภุมิแล้วว่า อันนี้เป็นทุกข คณหาเก่าที่ทำให้
ทุกขนั้นเกิดขึ้นเป็นต้น เหตุให้เกิดทุกข การไม่เป็นไป คือ การดับซึ่งทุกข
กับเหตุให้เกิดทุกขนั้น ชื่อว่าเป็นความดับทุกข อริยมรรค คือการรอบรู้เรื่อง
ทุกขและเหตุให้เกิดทุกข กระทำให้แจ้งซึ่งความดับทุกข ชื่อว่าทางดำเนินให้
ถึงซึ่งความดับทุกข ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาแค่เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายว่า คุณอนภิกขุทั้งหลาย ไม่ว่า
ผู้ใดผู้หนึ่งพึงเจริญสัทบัญญัติทั้ง ๔ น ตลอด ๗ ปี ๖ ปี ๕ ปี ๔ ปี ๓ ปี ๒ ปี ๑ ปี หรือ
๑-๖-๕-๔-๓-๒-๑ เดือน กึ่งเดือน ๗ วัน ต้องหวังได้ผลทั้ง ๒ อันใดอันหนึ่ง
คือ ธรรมอันบุคคลอื่นรู้ไม่ได้ คำว่า บุคคลอื่น หมายถึงบุคคลนอกจากผู้ที่ได้ หรือ
เมื่ออุปาทิเสสมืออยู่ ต้องหวังได้ซึ่งอนาคามิ ๑ คำว่า คุณอนภิกขุทั้งหลาย
ทางอันที่เป็นที่ไปทางเดียวนี้ ย่อมเป็นไปด้วยความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อ
สิ้นความเศร้าใจและความรำพัน เพื่อสิ้นความทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุ

ธรรมอันควร เพื่อกะทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ทางอนัน คือสติปัฏฐาน ๔ ดังนี้

คำที่พระอานนทเถระเจ้ากล่าวเต็มท้ายพระสูตรว่า ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพระสูตรจบลงแล้ว ภิกษุทั้งหลายที่สดับฟังอยู่ในที่นั้น ต่างก็ เพลิดเพลินชื่นชมยินดีต่อภาสิตแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงพระกรรมฐานไว้ในพระสูตรนี้ ๒๐ อย่าง คือ อานาปานสติ ๔ อริยาบถ ๔ สัมปชัญญะ ๔ อาการ ๓๒ ธาตุ ๔ อสกุ ๘ การพิจารณาเห็นเวทนา จิต นิวรณ์ ขันธ อตนะ โพชนงค์ อริยสัจ ตามลำดับถ้อยคำที่แสดงมา มีประมาณเท่านั้น ฯ อสกุคงให้เป็น ๘ นอกนั้นก็นับเป็น ๑ จึงรวมเป็น ๒๐ อย่างด้วยกัน

ก็ในกรรมฐาน ๒๐ อย่างนั้น ย่อลงเป็น ๒ คือ อานาปานสติ ๔ อาการ ๓๒ อสกุ ๘ ชนิด รวม ๑๐ อย่าง จัดเป็นอัปปนากรรมฐาน ฯ แต่พระมหาสิวเถระ ผู้ข้าของในทิฆนิกายกล่าวว่า อสกุ ๘ ชนิดนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ ด้วยสามารถแห่ง อาทินวามัสสสมา คือ การพิจารณาโทษแห่งเบญจขันธ์แล้ว ดังนี้ ถ้าถือตามมติของท่าน ก็จัดเป็นอัปปนากรรมฐานเพียง ๒ อย่าง คือ ขั้ว ด้วยอานาปานสติ กับขั้วด้วยอาการ ๓๒ เท่านั้น นอกนั้นเป็นอุปจารกรรมฐาน หมด ฯ ก็กนิเวส คือ การดำเนินในวิธกรรมฐาน ย่อมไม่เกิดในขั้วด้วย อริยาบถ สัมปชัญญะ นิวรณ์ โพชนงค์ แต่ถ้าถือตามมติของพระมหาสิวเถระ เป็นอันว่าเกิดได้ในกรรมฐานหมดทั้ง ๒๐ อย่าง โดยเหตุที่ท่านอ้างว่า พระโยคาวจรย่อมพิจารณาว่า อริยาบถ ๔ สัมปชัญญะ ๔ นิวรณ์ ๕ โพชนงค์ ๑ อย่าง ไหน ของเรามีหรือไม่ ฯ คำว่า ไม่ว่าผู้ใดผู้หนึ่ง คือ ไม่ว่าภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้ใดผู้หนึ่ง ฯ คำว่า ฟังเจริญอย่างนี้ คือ ฟังเจริญตาม อย่างภิกษุผู้เจริญในสติปัฏฐานข้อนั้น ๆ ฯ คำว่า ต้องหวังได้ คือ ต้องทำให้เกิดได้อย่างแน่นอน ฯ คำว่า อัญญา แปลว่า ธรรมอนบุคคลอื่นรู้ไม่ได้ หมายถึง พระอรหันต์ ฯ คำว่า เมื่ออุปาทิสสมมอยู่ คือ เมื่อความเกาะเกี่ยวในเบญจขันธ์ยังไม่สิ้นไป ข้อที่ทรงแสดงกำหนดเวลาไว้อย่างนี้ เป็นเพราะเล็งเอาไว้ในขบุคคลที่มีปัญญาอย่างกลาง ฯ ส่วนคำที่ทรงแสดงไว้ในที่อื่นว่า ผู้ที่ได้รับสอน ในตอนเช้า จักได้บรรลุในตอนเย็น ผู้ที่ได้รับสอนในตอนเย็น จักได้บรรลุในวัน

รุ่งขึ้น ดังนี้ เล็งเอาผลที่มีบุญญาอย่างแก่กล้า ๆ ได้ใจความว่า คำสั่งสอนของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าล้วนแต่จะนำให้ถึงซึ่งที่สุด คือพระอรหัต

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในคัมภีร์วิสุทธิมรรคโดยพิสดารว่า

วิภาคโต นิพพจน	ลกขณาหิปปเภทโต
อตุตตะตถารโต เจว	อนุนาธิกโต ตถา
กตโม ชาคิวัตถิ	นิจฺจนฺตา ฌานกิञฺจโต
อนโตคตํ ปภททา	อุปมาโต จตฺตูกโต
สญฺญเตกฺขวิภกฺกํ	สภากวิสภากโต
วินิจฺจนฺโต เวทิตพฺโพ	วิญญฺนา สาสนกุกเมตฺติ.

เมื่อพระพุทธโฆสาจารย์เจ้าจะอธิบายอริยสัจ ท่านได้ตั้งหลักไว้โดยประ-
พันธ์คาถาที่ได้นำมาวางไว้ข้างบนนั้นแล้ว จึงเริ่มบรรยายไปตามเกณฑ์ที่ท่านตั้งไว้
นั้น และในคาถาประพันธ์นั้น แปลได้ใจความว่า นักรู้ในทางศาสนาควรทราบ
วินิจฉัย ซึ่งพระจตุราริยสัจ ๑. โดยวิภาค ๒. โดยนิพพจน์ ๓. โดยประเภทม
ลักษณะเป็นคัม ๔. โดยอรรถ ๕. โดยพินอรรถ ๖. โดยไม่หย่อนไม่ยิ่ง ๗. โดย
ลำดับ ๘. โดยวินิจฉัยชาติเป็นคัม ๙. โดยกิจแห่งฌาน ๑๐. โดยประเภทแห่งธรรม
ทั้งหลายอันอยู่ในภายใน ๑๑. โดยอุปมา ๑๒. โดยหมวด ๑๓. โดยความสุข
๑๔. โดยชนิด ๑๕. โดยสภากและวิสภาก ดังนี้

ต่อไปนี้ เป็นคำอธิบายที่ท่านอธิบายตามหลักวินิจฉัยข้างต้น ทั้ง ๑๕ นัยนั้น
คือ คำว่า โดยวิภาค คือ โดยการแจกใจความแห่งอริยสัจ ๔ อย่างละ ๔ คือ
ทุกข์สัจมีใจความ ๔ อย่าง ได้แก่การบีบคั้น ๑ การถูกปรุ่งแต่ง ๑ การเร้าร้อน ๑
การแปรปรวน ๑ ๑ คำว่า สมุทัยมี ๔ ได้แก่ การประมวลมา ๑ การเป็น
คัมเหตุ ๑ การประกอบ ๑ การกังวล ๑ ๑ คำว่า นิโรธมี ๔ นั้น ได้แก่ การ
สลัดออก ๑ การสกัด ๑ ไม่มีอะไรแต่ง ๑ ไม่ตาย ๑ ๑ มรรคมี ๔ ได้แก่การ
นำออก ๑ เป็นเหตุ ๑ การเห็น ๑ การเป็นใหญ่ ๑

๑. โดยนิพพจน์นั้น คือ โดยการแยกศัพท์ ได้แก่การแยกโดยวิธีต่อไปนี้ คือ
คำว่า ทุกข์ แยกออกเป็น ๒ คือ ทุก คำหนึ่ง ขะ คำหนึ่ง ๑ ทุก แปลว่า

เกลียด ชั่ว เช่นคนทั้งหลายเรียกบุตรที่น่าเกลียด ว่าบุตรชั่ว ๆ จะ แปลว่า
เปล่า เช่นเขาเรียกอากาศว่า ทว่าง ที่เปล่า ๆ โดยความประสงค์ว่า ที่ชื่อว่า เป็น
ที่น่าเกลียด เพราะเป็นที่ตั้งแห่งสิ่งไม่ประสงค์ มีอุบัตะต่าง ๆ เป็นต้น

ที่ชื่อว่าเปล่า เพราะปราศจากความขงขืน ความสวยงาม ความสบาย
ความเป็นตัวตนอันพาลชนถือ ๆ รวมกันเข้าเป็นคำเดียวว่า ทุกข์ แปลว่า เป็น
สิ่งที่น่าเกลียดและว่างเปล่า ๆ คำว่า สมุทัย ก็แยกเป็น ๒ คือ สัม แปลว่า
พร้อม ๆ อหะ แปลว่า เกิด ๆ อยะ แปลว่า เหตุ ๆ โดยอธิบายว่า เมื่อ
พร้อมด้วยปัจจัยที่เหลือแล้ว ต้องให้ทุกข์เกิด ๆ รวมเป็นคำเดียวว่า สมุทัย
แปลว่า เมื่อพร้อมเหตุ ก็เกิดทุกข์ ๆ คำว่า นิโรธ ก็แยกออกเป็น ๒ เหมือน
กัน คือ นิ แปลว่า ไม่มี โรธะ แปลว่า เทียวไป ๆ ได้แก่การเทียวไปแห่ง
ทุกข์ คือการเทียวไปในสงสาร ๆ รวมเป็นคำเดียวว่า ทุกขนิโรธ แปลว่า
ไม่มีการเทียวไปแห่งทุกข์ หรือความดับทุกข์ คำว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
แยกเป็น ๖ คำ แต่ไม่แปลอะไรกับที่ไม่แยก โดยเหตุที่ได้ความอย่างเดีย
กันว่า ทางถึงซึ่งความไม่มีแห่งการเทียวไปแห่งทุกข์ เพราะบ้ายหน้าเฉพาะคือ
ความดับทุกข์นั้น คือทำความดับทุกข์นั้นให้เป็นทยคหน่วง ๆ คำว่า อริยสัจ
แปลตามที่ท่านแยกไว้ว่า ความจริงที่พระอริยะแห่งตลอด ๑ ความจริงแห่งพระ
อริยะ ๑ ความจริงที่ให้สำเร็จเป็นพระอริยะ ๑ ความจริงอย่างถูกแท้ ๑ รวมเป็น
๔ อย่างด้วยกัน เรียกตามภาษาบาลีว่า เอตานิ พุทฺธาหโย อริยา ปฏิวิชฺชติ ๑
อริยสส สจฺจานิ ๑ อริย กาว สิทฺธิโต สจฺจานิ ๑ อริยานิ สจฺจานิ ๑
อริยานิ ตถานติ อวิตฺถานิ อวิสฺวาทกานติ อตฺโต ๑ รวมทั้ง ๔ นัย เป็นอริย-
สัจจะ แปลอย่างที่แปลแล้ว ๆ โดยประเภททมลักษณะเป็นต้น คือ คำว่า ทุกข์
มีการเบียดเบียนเป็นลักษณะ มีการเร่าร้อนเป็นรส มีการเป็นไปเป็นเครื่อง
ปรากฏ ๑ สมุทัย มีการเป็นแดนเกิดเป็นลักษณะ มีการตัดไม้ขาดเป็นรส
มีการกังวลเป็นเครื่องปรากฏ ๑ นิโรธ มีการสงบเป็นลักษณะ มีการไม่มี
เคลื่อนเป็นรส มีการไม่มีเครื่องหมายเป็นเครื่องปรากฏ ๑ มรรค มีการนำออก
เป็นลักษณะ มีการละกิเลสเป็นรส มีการออกเป็นเครื่องปรากฏ ๆ อีกอย่างหนึ่ง
มี ๒ นัย คือ นัยที่ ๑ สัจจะทั้ง ๔ โดยลำดับ มีความเป็นไป เครื่องเป็นไป

ความหยาบ เครื่องหยาบเป็นลักษณะ ๑ นัยที่ ๒ ว่า มีการปรุง การดนเรน การไม่ถูกปรุง การเห็นเป็นลักษณะ ๑ ว่าโดยอรรถ คือ โดยใจความ ได้แก่ ของแท้แห่งพระอริยะ อธิบายว่า เป็นของไม่วิปริต ไม่กลับกลายเปลี่ยนแปลง ย่อมเป็นที่เที่ยวไปแห่งญาณของพระอริยะแท้ทีเดียว ด้วยว่า ทกข์ก็เป็นทกข์ข้อย นั้นเอง ไม่กลับกลายเป็นอย่างอื่น ถึงสมุทัย นิโรธ มรรค ก็เหมือนกัน โดยพื้น อรรถ คือโดยถูกใจความมีชื่อเรียกต่าง ๆ แล้วแต่คำที่เติมลงข้างหน้าใหม่ ได้แก่ คำว่า วาจาจะจริง วาจา วิทิสจะจริง จงดเว้น ทิฏฐิสจะจริง ตามความเห็น ปรมัตถสจะจริง โดยปรมัตถ์ อริยสัจจะจริง โดยที่ถูกต้องแท้

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจไว้เพียง ๔ ไม่ขาด ไม่เกิน ใครจะถือว่าขาดแล้วเพิ่มเข้า ใครจะถือว่าเกินแล้วตัดออกไม่ได้เลย ๑ หรือจะถือว่า ความเกิดเป็นต้น ไม่ใช่ทกข์ก็ไม่ได้ ทั้ง ๒ นี้ ล้วนแต่มีพระพุทธพจน์เป็นเครื่องอ้าง มีใจความว่า ภิกษุทั้งหลาย ไม่ว่าสมณะหรือพราหมณ์ ผู้ใดผู้หนึ่งพูดขึ้นว่า อริยสัจข้อแรก คือทกข์ ที่พระสมณโคตมแสดงไม่ถูก เราจักอริยสัจข้อแรก คือ ทกข์นี้ เราจักบัญญัติอริยสัจข้อแรก คือ ทุกข์อย่างอื่น ดังนี้ ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้ เชนนเป็นต้น

อีกอย่างหนึ่ง ที่ทรงแสดงไว้ ๔ โดยมีพุทธประสงค์ ๔ อย่าง คือ เพื่อจะ ทรงชี้ทุกข์อันเป็นไปพร้อมด้วยเหตุ และความไม่เป็นไปแห่งทุกข์ พร้อมด้วย อุบาย • เพื่อจะทรงชี้ให้เห็นว่า ทุกข์ เป็นของควรรู้ให้รอบคอบ เหตุให้เกิด ทุกข์ เป็นของควรละ ความดับทุกข์ เป็นของควรรู้ให้แจ่มแจ้ง ทางดับทุกข์ เป็นของ ควรทำให้เกิดขึ้น • เพื่อจะทรงชี้ให้เห็นว่า ทุกข์เป็นทั้งแห่งตัณหา สมุทัย คือ ตัวตัณหา ทุกขนิโรธ คือ การดับตัณหา ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ อุบายเครื่อง ดับตัณหา • เพื่อจะทรงชี้ให้เห็นว่า ทุกข์ เป็นอาลัย สมุทัย เป็นตัวขันธ์ใน อาลัย ความดับทุกข์เป็นตัวถอนอาลัย ทางให้ถึงความดับทุกข์เป็นคว้อบายถอน อาลัย คำว่า อาลัย แปลว่า เกาะเกี่ยวบ้าง แปลว่า อาศัยบ้าง ๑ โดยลำดับ คือ โดยลำดับแห่งการแสดง อธิบายว่า การที่ทรงแสดงทกข์อริยสัจก่อน เพราะทกข์เป็นสิ่งที่รู้กันได้ง่าย โดยเหตุที่เป็นของหยาบ และเป็นของทั่วทั่วไป

แก้สรรพสัตว์ แล้วทรงแสดงสมุทัยเป็นที่ ๒ เพื่อจะให้แลเห็นเหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธเป็นที่ ๓ เพื่อให้ทราบว่าจะดับผลได้ เพราะดับเหตุ มรรคสังเป็นที่ ๓ เพื่อให้เล็งเห็นอุบายอันเป็นเครื่องบรรลุมรรคดับทุกข์

อีกอย่างหนึ่ง ที่ทรงแสดงทุกข์ก่อน เพื่อให้เกิดสติใจแก่สัตว์ผู้ยินดีในภวสข แล้วทรงแสดงสมุทัยเป็นที่ ๒ เพื่อให้มองเห็นว่า ทุกข์ต่าง ๆ ไม่ได้มาจากสิ่งอื่น มีอวิชชาเป็นต้น มาจากตนหาตนเอง นิโรธเป็นที่ ๓ เพื่อให้เกิดความดีใจแก่ผู้ใคร่จะหนีจากทุกข์ มรรคเป็นที่ ๔ เพื่อให้บรรลุมรรคดับทุกข์นั้น สมประสงค์ ดังนี้ ๆ สันชื่อความในธัมมัตถาธิบายในกัณฑ์นี้ แต่เพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัม ค้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๕๐

คัมภีร์ทัชฌนิกาย มหาวรรค

มหาสติปัฏฐานสูตร ตอนว่าด้วยอริยสังขตามคัมภีร์วิสุทธิมรรค นัยที่ ๘

ชาติอาทึนํ นิจุฉชาติ ฯ เอ เต อริยสัจจานิ นิตฺติสนฺเตน ภควตา
ชาติปฺปํ ทุกฺขา ชราปฺปํ ทุกฺขา มรณมฺปํ ทุกฺขํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสสุปายาสาปฺปํ
ทุกฺขา อปฺปเบหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข ปิเชหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข ขมฺปิจุณํ น ลภติ
ตมฺปิ ทุกฺขํ สงฺขิตฺเตนาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงมหาสติปัฏฐานสูตร กัณฑ์ที่ ๕๐ ว่าด้วยอริยสังขตามคัมภีร์วิสุทธิมรรค นัยที่ ๘ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน ตามสมควรแก่การพึงพระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งว่าด้วยอริยสังข นัยที่ ๘ ด้วยถ้อยคำที่ยกขึ้นไว้นี้ว่า นัยที่ ๘ นั้น พระพุทธโมสจารย์ได้ออกความเห็นในเรื่องอริยสัง ๔ ไว้ดังต่อไปนี้ก่อน คือ ท่านว่า ในทุกขนิทเทส สมเด็จพระโลกเชษฐเจ้า

ไตรสรณวิถี ๑๒ ประการ คือ ความเกิด • ความแก่ • ความเจ็บ • ความตาย • ความเศร้าใจ • ความบ่นเพ้อรำพัน • ความทุกข์ • ความโหม่นส • ความประจวบตัวของไม่เป็นทั่ว • ความพลัดพรากจากของรัก • ความไม่ได้สมประสงค์ • ทุกข์โดยย่อ คือ อุปาทานขันธทั้งห้า • ๑ ในสมุทัยนิทเทศได้ไตรสรณวิถี ๑ ประการ มีความคั่นร่นในสิ่งที่รักใคร่เป็นต้น • ในนิโรธนิทเทศได้ไตรสรณวิถี ๕ อย่าง แต่โดยใจความได้แก่นิพพานอย่างเดียวกันทั้ง ๕ ชนิด • ในมคคินิทเทศได้ไตรสรณวิถี ๘ อย่าง มีความเห็นชอบเป็นต้น • แล้วจึงย้อนวินิจฉัยชาติทุกข์เป็นต้น คือไป มีใจความว่า คำว่า ชาติ หมายความว่า หลายนอย่าง คือ หมายภพ เช่น คำว่า ระลึกชาติได้ • หมายหมู่ชนชาติต่าง ๆ • หมายสังข-ลักษณะ คือ ธรรมที่มีอาการปรุงแต่งเป็นลักษณะ • หมายปฏิสนธิ คือ จิต หรือ วิญญาณที่เกิดขึ้นครั้งแรก • หมายประสูติ คือ การคลอดจากครรภ์ • หมายตระกูล เช่น คำว่า พุคกระหมอบชาติ • หมายศีลแห่งพระอริยะ เช่น คำว่า เกิดโดยชาติแห่งพระอริยะ •

ส่วนคำว่า ชาติทุกข์ ในอริยสัจจ์ หมายการเกิดแห่งขันธ เริ่มแต่ปฏิสนธิไปกระทั่งตลอดแห่งสัตว์จำพวกที่เกิดในครรภ์ และการเกิดแห่งขันธด้วยปฏิสนธิจิตแห่งสัตว์ชนิดอื่นด้วย ทว่าล้วน เป็นปริยาย

ส่วนนิปริยาย คำว่า ชาติ ได้แก่การปรากฏเริ่มแต่แรกไปแห่งขันธ แห่งหมู่สัตว์ที่เกิดในภพนั้น ๆ • ก็คำว่า ชาตินี้ มีการเกิดเฉพาะเป็นลักษณะ มีการคลอดเป็นรส มีการไต่จากภพก่อนมาปรากฏในภพนี้ เป็นเครื่องปรากฏ อีกอย่างหนึ่ง มีการวิจิตรไปด้วยทุกข์เป็นลักษณะ • มีคำสอดถามขึ้นว่า ก็ความเกิดเป็นทุกข์อย่างไร แก้วว่า ทุกข์อย่างนี้ คือ ทุกข์ต่าง ๆ ล้วนแต่อาศัยความเกิดทั้งสิ้น

ก็ทุกข์ต่าง ๆ ได้แก่อะไรบ้าง ได้แก่ ทุกข์เจ็บ ทุกข์แปร ทุกข์สังขาร ทุกข์ปกปิด ทุกข์ไม่ปกปิด ทุกข์โดยอ้อม ทุกข์โดยตรง • ในทุกข์เหล่านี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ ความรู้สึกไม่สบายกายและใจ เรียกว่า ทุกข์เจ็บ เพราะเป็นทุกข์โดยสภาพ และโดยชื่อ • ความรู้สึกสบาย เพราะความรู้สึกสบายนั้น ย่อมแปรไปเป็นทุกข์อีก ไม่คงที่อยู่ได้ • ความรู้สึกเฉย ๆ กับสังขารทั้ง ๓ ภุมิ

ชื่อว่า ทุกข์สังขาร เพราะถูกความเกิดและความดับบีบคั้นอยู่เสมอ ๆ การเจ็บกาย
มีเจ็บหูและเจ็บฟัน เป็นต้น กับ การเจ็บทางใจ มีความร้าวร้อนอันเกิดจาก
ราคะและโทสะ เป็นต้น จัดเป็นทุกข์ปกปิด เพราะต้องถามผู้เจ็บก่อน จึงจะรู้ได้
และเพราะความเพียรไม่ปรากฏ ๆ การเจ็บอันมีการถูกทำร้ายอาการ ๓๒ เป็นต้น
เป็นสมุฏฐาน จัดเป็นทุกข์ไม่ปกปิด เพราะไม่ต้องถามกรกันใด และเพราะความ
เพียรปรากฏ ๆ ทุกข์ทั้งหมดคัมภีรทุกข์เป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง
ไว้ในทุกข์สังขารจักร์ ยกทุกข์เจ็บเสีย จัดเป็นทุกข์โดยอ้อม เพราะเป็นเหตุแห่ง
ทุกข์นั้น ๆ ๆ ส่วนทุกข์เจ็บ จัดเป็นทุกข์โดยตรง เพราะเป็นทุกข์โดยตรง เป็น
ทุกข์ตามสภาพและตามชอบนเอง ๆ ในทุกข์ ๑๒ อย่างนั้น ที่ชื่อว่าความเกิด
เป็นทุกข์ เพราะเป็นเหตุแห่งทุกข์ในอบาย และทุกข์ในมนุษยสคติ มีทุกข์ขณะ
ที่อยู่ในครรภ์เป็นต้น กล่าวคือ บุคคลที่เกิดในครรภ์มนุษย์ ได้รับทุกข์ดังต่อไปนี้
คือ ทุกข์ที่ต้องอยู่ในครรภ์ อันเป็นทศับแคบนึก มีคนึก เต็มไปด้วยซากอสุภต่าง ๆ
กลบไปด้วยกลิ่นเหม็นร้ายกาจ น่าเกลียดขี้หนักร้อนไปด้วยไออันอันมีใน
ท้องมารดา ถูกคัมเหมือนข้าวต้มมัด และถกนึ่งเหมือนแป้ง เหยียดค้มอเหยียดเท้า
เป็นต้น ไม่ได้ นิ่งของ ๆ ขกมือทั้งสองชนค้ำคาง กอดหัวเข้าของตน ผืนหลัง
ออกข้างพนักท้องของมารดา ผืนหน้าเข้าไปข้างหลังของมารดา พังผืดหุ้มท้อง
กายอยู่เป็นนิจ ๑ ทุกข์อันเกิดจากการบริหารครรภ์ คือ ขณะที่มารดาพลาล้มลง
ยืน เดิน นิ่ง นอน ทารกนั้นก็ตัวซัดไปมา รู้สึกตกใจกลัว เหมือนลูกเนื้อทราย
อันอยู่ในเงอมม่อนักเลงสุรา และเหมือนลูกงูอันอยู่ในมือหมองู และต้องความ
เย็น ร้อน เปรี๊ยว เค็ม เป็นต้น ก็รู้สึกเย็นนัก ร้อนนัก แสบนัก ๑ ได้แก่
ทุกข์ขณะคลอด ซึ่งถูกแพทย์ฉุดคร่า หรือตัดผ่าอวัยวะในเวลาคลอดยาก ๑ ได้
แก่ทุกข์ขณะที่กำลังออกจากท้องมารดาโดยช่องแคบ ซึ่งลมอันเกิดจากกรรม
พัดให้ศีรษะลงเบื่องต่ำ เหมือนบุคคลตกลงในเหวอันลึก รู้สึกตกใจขี้หนักร
พอดกลงถึงช่องกำเนิดก็รู้สึกลำบากขี้หนักร เหมือนกับถูกหนีบด้วยเครื่องขบด และ
เหมือนสัตว์นรกอันถูกบดด้วยภุเขา ๑ ทุกข์ขณะคลอดเสร็จแล้ว คือขณะที่ถูก
จับต้องด้วยมือ และให้อาบน้ำล้างเช็ดเป็นต้น ซึ่งทำให้เจ็บเหมือนถูกแทงด้วย
เข็ม หรือแลด้วยมีดโกน ๑ ได้แก่ทุกข์ที่เกิดจากการกระทำของตนเอง เช่นฆ่า

ตัวเองบ้าง ถือร่างกายนอก มีถ้อยการไม่นิ่งห่มเป็นต้นบ้าง โกรธถึงกับไม่
รับประทานอาหารบ้าง ใจงุ่นง่านด้วยความโกรธบ้าง ๑ ได้แก่ทุกข์ที่เกิดจากการ
กระทำของผู้อื่น มีการถูกรังแก และถูกจองจำเป็นต้น ๑

คำว่า ความแก่ มี ๒ อย่าง คือ แก่ปกติ ได้แก่ แก่เรื่อย ๆ ไป
แก่เบ็ดเตล็ด ได้แก่ แก่ที่ปรากฏมีพินทุผลเป็นต้น ๑ ในทุกขอริยสัจนี้ หมายถึง
หลัง ๆ ก็ความแก่นี้ มีความแก่แห่งชั้นนี้เป็นลักษณะ ๑ มีการให้เข้าไปหา
ความตายเป็นรส ๑ มีการสันความเย็นหนุ่มสาวเป็นเครื่องปรากฏ ๑ ที่จัดว่า
เป็นทุกข์ เพราะเป็นทุกข์แห่งสังขาร และเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

คำว่า ความตาย มี ๒ คือ ตายปกติ ได้แก่ตายเรื่อย ๆ ไป ๑ ตายเบ็ดเตล็ด
ได้แก่ความขาดชีวิตินทรีย์ สิ้นลมหายใจ ๑ ดังนี้ ๑ ในทุกขอริยสัจนี้ หมายถึง
อย่างหลัง ๆ ความตายนั้นมีการเคลื่อนไหวเป็นลักษณะ มีการพลัดพรากเป็นรส มีการ
ละคิดเป็นเครื่องปรากฏ ๑ จัดว่าเป็นทุกข์ เพราะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

คำว่า ความเศร้าใจ ได้แก่ความตรอมใจ ด้วยเหตุต่าง ๆ มีสัญญาติเป็นต้น ๑
ความเศร้าใจนั้นมีความแผดเผา คือ คิดเรวร้อนในใจเป็นลักษณะ มีความเกรี้ยวใจ
เป็นรส มีความเศร้าถึงเป็นอาการปรากฏ ๑ ที่จัดว่าเป็นทุกข์ก็เพราะเป็นทุกข์เจ็บ
และเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

คำว่า ความรำไห่ ได้แก่การบ่นเพ้อด้วยวาจา โดยเหตุต่าง ๆ มีสัญญาติ
เป็นต้น ๑ มีการบ่นเพ้อเป็นลักษณะ มีการคิดถึงคุณและโทษเป็นรส มีการ
หมกมุ่นเป็นอาการปรากฏ ๑ ที่จัดเป็นทุกข์ ก็เพราะเป็นทุกข์แห่งสังขาร และเป็น
เหตุให้เกิดทุกข์

คำว่า ความทุกข์ ได้แก่ความไม่สบาย ๑ มีการเบียดเบียนกายเป็น
ลักษณะ มีการน้อยใจเป็นรส มีการเจ็บกายเป็นอาการปรากฏ ๑ ที่จัดเป็นทุกข์
ก็เพราะเป็นทุกข์เจ็บ และเพราะทำให้เป็นทุกข์ด้วย

คำว่า ความน้อยใจ ได้แก่ความไม่สบายใจ ๑ มีการบีบคั้นหัวใจเป็น
ลักษณะ มีการแค้นใจเป็นรส มีการเจ็บใจเป็นอาการปรากฏ ๑ ที่จัดเป็นทุกข์
เพราะเป็นทุกข์เจ็บ และเพราะทำให้กายเป็นทุกข์ด้วย ๑ ด้วยว่าทุกข์ใจ

หนักเข้า ข้อมสขาบมรื่องให้คร่ำครวญบ้าง ต่อกชกเค็ชรบ้าง กินยาพิษบ้าง
ถูกคอตายบ้าง เป็นต้น

คำว่า ความคับใจ ได้แก่ความอดอึดเต็มไปด้วยทุกข์ใจอย่างยิ่ง โดย
เหตุต่าง ๆ มีสัญญาติเป็นต้น ฯ มีการเรวร้อนใจเป็นลักษณะ มีการทนใจใหญ่
เป็นรส มีการชุกชืดเป็นเครื่องปรากฏ ที่จัดเป็นทุกข์ เพราะเป็นทุกข์แห่งสังขาร
และเพราะความเรวร้อนใจ เพราะทำให้ร่างกายพอม

คำว่า การประจวบด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก ได้แก่การพบปะผู้ที่ไม่ชอบกัน
หรือสิ่งที่ไม่พอใจ ฯ มีการประสพกับสิ่งที่ไม่ต้องประสงค์เป็นลักษณะ มีการ
แค้นใจเป็นรส มีการไม่เจริญเป็นเครื่องส่อ ที่จัดเป็นทุกข์ เพราะเป็นเหตุให้
ทุกข์เกิด

คำว่า ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ได้แก่การจากผู้ที่ชอบกันหรือ
สิ่งอันเป็นที่พอใจ ฯ มีการพลัดพรากจากสิ่งที่ต้องประสงค์เป็นลักษณะ มีการ
ยังความเศร้าใจให้เกิดเป็นรส มีการเสื่อมเป็นเครื่องส่อให้ปรากฏ ฯ ที่จัดเป็นทุกข์
เพราะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ คือ ความเศร้าใจ

คำว่า การไม่ได้สิ่งที่ประสงค์ ได้แก่การไม่สมประสงค์ในทางไม่อยากเกิด
เป็นต้น ฯ มีการประสงค์สิ่งที่ไม่ควรได้เป็นลักษณะ มีการแสวงสิ่งนั้นเป็นรส
มีการไม่เป็นไปตามประสงค์เป็นเครื่องส่อ ฯ ที่จัดเป็นทุกข์ เพราะเป็นเหตุให้
ทุกข์เกิด

คำว่า ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ได้แก่การจากผู้ที่ชอบกัน หรือ
สิ่งอันเป็นที่พอใจ ฯ มีการพลัดพรากจากสิ่งที่ต้องประสงค์เป็นลักษณะ มีการ
ยังความเศร้าใจให้เกิดเป็นรส มีการเสื่อมเป็นเครื่องส่อให้ปรากฏ ฯ ที่จัดเป็นทุกข์
เป็นเพราะเหตุให้เกิดทุกข์ คือความเศร้าใจ

คำว่า การไม่ได้สิ่งที่ประสงค์ ได้แก่การไม่สมประสงค์ในทางไม่อยากเกิด
เป็นต้น ฯ มีการประสงค์สิ่งที่ไม่ควรได้เป็นลักษณะ มีการแสวงสิ่งนั้นเป็นรส
มีการไม่เป็นไปตามความประสงค์ เป็นเครื่องส่อ ฯ ที่จัดเป็นทุกข์ เพราะเป็นเหตุ
ให้ทุกข์เกิด

คำว่า ทุกข์โดยย่อ ได้แก่อุปาทานชั้น ๕ คือ ทุกข์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในอุปาทานชั้น ๕ มากนัก หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงยกขึ้นแสดง ทีละอย่าง ๆ เหมือนที่ทรงยกความเกิดเป็นต้นนั้นขึ้นแสดงทั้งหลายกลับไป ก็ไม่รู้จักสิ้นสุด จึงทรงรวมลงในอุปาทานชั้นเสียทีเดียว

ในสมุทัยนิทเทศน์ ท่านยกคำทั้ง ๓ ซึ่งมีอยู่ในพระบาลีนั้นมาแยกเป็นวิเคราะห์ เมื่อจะแปลตามท่าน คงได้ใจความดังต่อไปนี้ คือ

คำว่า โปโนพุกกา แปลว่า ทำภพอีกบ้าง มีปกติทำภพอีกบ้าง ฯ นนทิวาสหคคา แปลว่า ประกอบด้วยความยินดี ด้วยสามารถแห่งความเพลิน ฯ คุตฺตฺร คุตฺตฺราภินนฺทนี แปลว่า เพลินเฉพาะในภพที่ตนเกิดนั้น

ในทุกขนิโรธนิทเทศ ท่านตั้งเป็นคำถามว่า เพราะอะไร คำต้นจึงว่าดับทุกข์ คำหลังว่า ดับคันหา ฯ แล้ว เพราะทุกข์ บ่มคับไปด้วยการดับคันหา ไม่ใช่ดับโดยเหตุอื่น ฯ แล้วอ้างพุทธพจน์คำถา ซึ่งมีใจความว่า ธรรมาคันไม้มือร่ายยังมั่นคง ถึงจะถูกตัด ต้นไม้ก็ยังงอกได้อีกฉันใด เมื่อยังไม่ตัดคันหาอันสับทุกข์ก็ยังเกิดอยู่รำไปฉันนั้น ฯ แล้วกล่าวต่อไปว่า ธรรมคาพระศากยาคเจ้าทั้งหลาย เมื่อจะดับทุกข์และแสดงการดับทุกข์ บ่มทรงปฏิบัติในเหตุ ไม่ทรงปฏิบัติในผล แล้วอธิบายคำทั้ง ๕ ซึ่งเป็นพุทธพจน์นั้นว่า คำว่า วิราคะ หมายมรรคอย่างหนึ่ง หมายการละอย่างหนึ่ง ฯ และคำทั้ง ๕ นั้น เป็นไวพจน์ คือคำที่ใช้แทน คำว่า นิพพาน แล้วแยกคำว่า อเสสวิราคนิโรโธ ออกเป็น ๓ ชนิด แปลจากชนิดที่ ๑ ว่า การดับคันหาด้วยเครื่องกำจัดโดยไม่เหลือ ฯ ชนิดที่ ๒ ว่า การคลายคันหาและการดับคันหาโดยไม่เหลือ ฯ ถ้าถือตามชนิดที่ ๒ นี้ ต้องเป็น ๖ คำไป และไม่สมกับคำอธิบายต่อไป คือ มีคำอธิบายว่า จะดับ จะละ จะเลิก จะปล่อย จะไม่เกี่ยวของซึ่งคันหา โดยไม่เหลือตามชั้นนั้น ๆ ได้ ก็เพราะเครื่องกำจัด คือ อริยมรรคอันหนึ่งซึ่งนิพพาน ฯ คำว่า นิพพาน มีการสงบเป็นลักษณะ มีการไม่เคลื่อนเป็นรส อีกอย่างหนึ่ง มีการทำให้พระอริยะยินดีเป็นรส มีการไม่มีเครื่องหมาย หรือการไม่มีเครื่องเน้นซ้ำ เป็นเครื่องปรากฏดังนี้

ในมัตถกนิเทศท่านกล่าวว่า ข้าพเจ้าจะกล่าวธรรมทั้ง ๘ ไว้ เพื่อให้ทราบ
 ความแปลกกันแห่งธรรมเหล่านั้น อันมีในขณะเดียวกัน ดังต่อไปนี้ คือ เมื่อว่า
 โดยย่อ คือ ดวงตาอันได้แก่ปัญญา ซึ่งถอนอวิชชาอันประจำใจ มีนิพพานเป็น
 อารมณ์แห่งผู้ปฏิบัติ เพื่อจะให้แห่งตลอด ซึ่งของจริงทั้ง ๔ ชื่อว่าความเห็นชอบ ฯ
 ความเห็นชอบนี้ มีการเห็นเป็นลักษณะ มีการประกาศของแท้เป็นรส มีการ
 ทำลายมถ คืออวิชชาเป็นเครื่องส่อให้รู้ ๑ การยกขึ้นสู่ทางนิพพาน อันฆ่าความ
 ดำริผิดอย่างเด็ดขาด ประกอบด้วยความเห็นชอบแห่งบุคคลผู้เห็นชอบ ชื่อว่า
 ความดำริชอบ ฯ มีการยกใจชอบขึ้นเป็นลักษณะ มีการแนบแน่นเป็นรส
 มีการละความดำริผิดเป็นเครื่องส่อให้ปรากฏ ๑ การงดเว้นจากการพุดผิด อัน
 ขจัดจิตทุจริตประกอบด้วยความดำริชอบ แห่งบุคคลผู้เห็นถูก ตรัสถูก ชื่อว่า
 การพุดชอบ ฯ มีการกำหนดเป็นลักษณะ มีการงดเว้นเป็นรส มีการละการ
 พุดผิดเป็นเครื่องปรากฏ ฯ การงดเว้นจากฆ่าสัตว์เป็นต้น อันตัดทางทำผิด
 ให้ขาด ประกอบด้วยการพุดชอบแห่งบุคคลผู้งดเว้นอย่างนั้น ชื่อว่าการทำชอบ ฯ
 มีการทำชอบขึ้นเป็นลักษณะ มีการงดเว้นเป็นรส มีการละการทำผิด เป็น
 เครื่องปรากฏ ฯ การงดเว้นจากการเลียงชีพผิด อันตัดทางฉ้อโกงเขาเป็นต้น
 ได้ขาด ประกอบด้วยการทำชอบ แห่งบุคคลผู้ทำชอบ ชื่อว่า การเลียงชีพชอบ ฯ
 มีการผ่องใส เป็นลักษณะ มีการดำเนินในทางเลียงชีพโดยถูกต้อง เป็นรส
 มีการละการเลียงชีพผิดเป็นเครื่องปรากฏ ฯ การตั้งความเพียร อันตัดความ
 เกียจคร้านได้ขาด ประกอบด้วยการเลียงชีพชอบ สมควรแก่การเลียงชีพชอบ
 แห่งบุคคลผู้ตั้งอยู่ในศีล คือ การพุดชอบ ทำชอบ เลียงชีพชอบ ชื่อว่า
 ความพยายามชอบ ฯ มีการประกอบสิ่งที่ทำเป็นลักษณะ มีการไม่ให้อกุศลที่
 ยังไม่เกิด ฯ ขึ้นเป็นต้น เป็นรส มีการละพยายามที่ผิดเป็นเครื่องปรากฏ ฯ การที่
 ใจไม่หลง ฯ ลม ฯ อันขจัดความระลึกลึก ประกอบด้วยความพยายามชอบ
 แห่งบุคคลผู้พยายามนั้น ชื่อว่าการระลึกลึกชอบ ฯ มีการปรากฏขึ้นในใจเป็นลักษณะ
 มีการไม่หลงลืมเป็นรส มีการละความระลึกลึกผิดเป็นเครื่องปรากฏ ฯ การ
 ที่ใจมีอารมณ์อย่างเดียว อันขจัดความตั้งใจผิด ประกอบด้วยความระลึกลึกชอบ
 แห่งบุคคลผู้รักษาใจด้วยการระลึกลึกอย่างเปี่ยม ชื่อว่า การตั้งใจมั่นชอบ ฯ มีการ

ไม่ฟังชานเป็นลักษณะ มีการตั้งอยู่ชอบเป็นรส มีการละความตั้งใจมั่นผิดเป็น
เครื่องปรากฏ ดังนี้ ฯ สันเนอความอันว่าด้วย อริยสัจ ๔ ในนัยที่ ๕ แห่งคัมภีร์
วิสุทธิมรรคเพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕๑

คัมภีร์ทन्นิกาย มหาวรรค

มหาสติปัฏฐานสูตร ตอนว่าด้วยอริยสัจตามคัมภีร์วิสุทธิมรรคนัยที่ ๕-๑๓

ญาณกิจจโคติ สจฺจญาณสฺส กิจจโคปิ วิณฺญโย เวทิตพฺโพ ฯ ทฺวริชฺ
หิ สจฺจญาณํ อานุโพชญาณํ ปฏิเวธญาณญจ คตฺถ อานุโพชญาณํ โลกียํ
อนุสฺสวาทิวเสน นิโรเช มคฺเค จ ปวตฺตติ ฯ ปฏิเวธญาณํ โลกุตฺตรํ
นิโรธมารมฺมณํ กตฺวา กิจจโค จตฺตาริปี สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงมหาสติปัฏฐานสูตร กัณฑ์ที่ ๕๑ ว่าด้วย
อริยสัจ ตามคัมภีร์วิสุทธิมรรคนัยที่ ๕ จนจบนัยที่ ๑๓ สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
ตามสมควรแก่การฟังพระสัทธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนินความตามถ้อยคำที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า พระพุทธโฆสจารย์เจ้า ได้
อธิบายอริยสัจ ๔ ตามนัยที่ ๕ ซึ่งได้นามว่า ญาณกิจจนัย คือ ว่าด้วยกิจแห่งญาณ
อันได้แก่ว่าด้วยหน้าที่แห่งญาณ คือ หน้าที่แห่งความรู้ในเรื่องอริยสัจ ๔ นั้นว่า
บัณฑิตควรทราบการวินิจฉัย ซึ่งความรู้ในอริยสัจโดยหน้าที่ ดังต่อไปนี้ ฯ กล่าว
คือ ความรู้ในอริยสัจนั้น มีอยู่ ๒ ประการ คือ อานุโพชญาณ ๑ ปฏิเวธญาณ ๑ ฯ
อานุโพชญาณนั้น แปลว่า ความรู้ตาม ฯ อธิบายว่า รู้อริยสัจตามที่ได้ศึกษา
เล่าเรียนสดับรับฟัง หรือรู้แบบแผนเท่านั้น ไม่ล่วงรู้ยิ่งไปกว่านั้น ฯ ปฏิเวธญาณ

นั่น แปลว่า ความรู้ตลอด คือ รู้รอบรู้ได้ตลอดแถมยิ่งกว่าความรู้ที่ได้จากการศึกษาเล่าเรียนและได้ยิน ได้ฟัง ได้ดแบบแผน ฯ ความรู้ตามนั้นเป็นความรู้ชั้นโลกีย์ ฯ ส่วนความรู้ตลอดนั้น เป็นความรู้ชั้นโลกุตตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์ สมตามพระพุทธภาษิตว่า เมื่อรู้อย่างใดอย่างหนึ่งในอริยสัจ ๔ มีทุกข์เป็นต้นตลอดแล้ว เป็นความรู้หมดทั้ง ๔ ฯ หน้าที่แห่งความรู้ตลอดนี้ ท่านว่าไว้ในญาณทัสสนวิสุทธิ ไม่ได้ว่าไว้ในที่นี้ ส่วนในที่นี้ว่าแต่หน้าที่แห่งความรู้ในโลกีย์ คือ การรู้ทุกข์ มีหน้าที่ห้ามสักกายทิฏฐิ อันกำเริบอย่างแรงกล้า ฯ การรู้เหตุให้เกิดทุกข์ กันความเห็นว่ามีชาติสูญ ฯ การรู้ความดับทุกข์ กันความเห็นว่ามีขันธ์ ฯ การรู้มรรค กันความเห็นว่ามีอนัตตา คือ กันไม่ให้เห็นว่า ขาปบุญไม่มี ฯ อีกนัยหนึ่ง การรู้ทุกข์ กันไม่ให้เข้าใจผิดในผล คือ ขันธ์ ๕ ว่ายั่งยืน สวยงาม สุขสบาย เป็นตัวตน ฯ การรู้เหตุให้เกิดทุกข์ กันไม่ให้เข้าใจผิดในเรื่องเหตุ คือ กันไม่ให้เห็นว่าโลกมีขึ้นได้ด้วยอัสวร คือ พระเป็นเจ้าสร้างขึ้นหรือมีขึ้นตามฤดูกาล เป็นต้น ฯ การรู้ความดับทุกข์ กันไม่ให้เข้าใจผิดว่า ทุกข์ข่มดับไปในโลกอันสงลิม คือ โลกพรหมอันไม่มีรูป ฯ การรู้ทางดับทุกข์ กันไม่ให้เดินทางผิด คือ ทางติดคามสุข และทางติดทุกข์ ได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตakilมณานุโยค ฯ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระคาถาประพันธ์ว่า

โลกเก โลกูปปกเว โลกตุถุคเม สีเว จ ตทูปาเย

สมมุขหติ ตาว นโร น วิชานาติ ยาว สจจันติ.

แปลว่า นรชนยังไม่รู้ของจริงทั้งหลายเพียงใด ก็ข่มลุ่มหลงในโลก เหตุให้โลกเกิด ความดับโลกอันเป็นที่เกษม และอธิบายเครื่องดับโลกเพียงนั้น

โดยประเภทแห่งธรรมทั้งหลายอันอยู่ในภายใน คือ โดยการจัดข้อธรรมให้เข้ากัน เป็นแผนก ๆ คือ ทุกขสัจยกตักเหากับธรรมอันไม่มีอาสวะ คือ ไม่มีเครื่องดองเสีย นอกนั้นทั้งหมดจัดเข้าในแผนกทุกข์

ต้นหาวิจริต ๓๖ จัดเข้าในสมุทัยสัจ ฯ นิโรธสัจ ไม่มีธรรมที่จัดเข้าได้ ฯ ในมรรคสัจ จัดว่ามีสิทธิบาท ปัญญาหริย์ ปัญญาผละ รัชมวิงยะ สัมโพชฌงค์ เข้ากับความเห็นชอบ ๑ จัดวิตกทั้ง ๓ มีเนกขัมมวิตก เป็นต้น เข้ากับ

การดำริชอบ • จิตวิสุจิริต ๔ เข้ากับการพูดชอบ • จัดกายสุจิริต ๓ เข้ากับ
การทำชอบ • จัดความมกน้อย ความสันโดษ สัทธินทรีย์ สัทธาพละ
ฉันทิทธิบาท เข้ากับการเล็งซัพพชอบ •

การที่จัดสัทธินทรีย์ สัทธาพละ ฉันทิทธิบาท เข้ากับการเล็งซัพพชอบ
เพราะการพูดชอบ การทำชอบ การเล็งซัพพชอบ จัดเป็นอริยกันตศีล ซึ่งจะ
ต้องรับด้วยมือ คือ ศรัทธา และต้องมีฉันทะกำกับด้วยจึงจะสำเร็จ ฯ จัดความ
เพียรชอบ ๔ อย่าง วิริยทธิบาท วิริยนทรีย์ วิริยพละ วิริยสัมโพชฌงค์ เข้ากับ
ความเพียรชอบ ฯ จัดสติปัฏฐาน ๔ สตินทรีย์ สติพละ สติสัมโพชฌงค์
เข้ากับการระลึกชอบ จัดสมาธิ ๓ มีสมาธิอันมีวิตกและวิจาร์ เป็นกัน จิตกสมาธิ
สมาธินทรีย์ สมาธิพละ ปัตติ บัณฑิต สสมาธิ อเบกขาสัมโพชฌงค์
เข้ากับการตั้งใจมั่นชอบ ฯ ในมหาภูทกาวา จิตตสมาธิ ได้แก่จิตติทธิบาท

โดยอุปมา คือ โดยอาการเปรียบของจริงทั้ง ๔ นั้น ๑ นัย คือ ทุกขสัง
เปรียบเหมือนของหนัก ฯ สมุทัยสัง เปรียบเหมือนการถือของหนัก ฯ นิโรธสัง
เปรียบเหมือนการวางของหนัก ฯ มรรคสัง เปรียบเหมือนอุบายวางของ
หนัก • ฯ ทุกขสัง เหมือนโรค ฯ สมุทัยสัง เหมือนต้นเหตุของโลก ฯ นิโรธสัง
เหมือนการหายโรค ฯ มรรคสัง เหมือนยารักษาโรค • ฯ ทุกขสัง เหมือน
คราวข้าวแพง ฯ สมุทัยสัง เหมือนฝนแล้ง ฯ นิโรธสัง เหมือนคราวบริบูรณ์
มรรคสัง เหมือนฝนดี • ฯ พึงทราบการเปรียบเทียบสังจะ ๔ เหมือนคนมีเวร ต้นเวร
ระงับเวร อุบายระงับเวร • ฯ เหมือนต้นไม้มีพิษ รากต้นไม้มีพิษ การตัดราก
ต้นไม้มีพิษ อุบายตัดรากต้นไม้มีพิษ • ฯ เหมือนกบฏ ต้นกบฏ การไม่มีกบฏ อุบาย
ไม่มีกบฏ • ฯ เหมือนผืนผ้าขี้ริ้ว แม่น้ำใหญ่ ผืนผ้าขี้ริ้วนั้น อุบายไปถึงผืนผ้าขี้ริ้วนั้น •

โดยหมวด ๔ คือ แยกสังจะ ๔ ออกเป็นอย่างละ ๔ ๆ คือ ทุกข์ที่ไม่ใช่
อริยสังมิอัย ได้แก่ธรรมอันประกอบด้วยมรรคและสามัญญผล ธรรม ๒ ชนิด
นี้จัดเป็นทุกข์ เพราะเป็นทุกข์สังขาร โดยเหตุที่ไม่เที่ยง เพราะมีพระบาลีใน
สังยุตตนิกาย จันธวารวรรคว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์
สิ่งนั้นเป็นอนัตตา ดังนี้ แต่ทุกข์ชนิดนี้ไม่จัดเป็นทุกข์อริยสัง ฯ อริยสังที่ไม่ใช่

ทุกขมียุ ได้แก่นิโรธ คือ นิโรธเป็นอริยสัจ แต่ไม่เป็นทุกข ๑ อีก ๒ สัจจะ คือ สมุทัยกับมรรค ก็น่าจะเป็นทุกขอริยสัจ เพราะเป็นทุกขโดยเหตุที่ไม่เที่ยงเหมือนกัน แต่เป็นไม เพราะทุกขชนิดที่ผู้ประพฤติพหุภพจรรยในพระพุทธศาสนาจะต้องกำหนดรู้ ต้องเป็นทุกขแท้ ๑ ที่เป็นทั้งทุกขและเป็นทั้งอริยสัจมียุ ได้แก่อุปาทานขันธทั้ง ๕ ขกัตถาเสียบ ๑ มหาภูกว่า เมื่อพูดถึงอุปาทานขันธทั้ง ๕ ก็น่าจะพูดถึงคัตถาด้วย ท่านกลัวเข้าใจอย่างนี้ จึงห้ามเสียบด้วยคำว่า ขกัตถาเสียบไม่เป็นทั้งทุกข ไม่เป็นทั้งอริยสัจ ได้แก่ธรรมอันประกอบกับมรรคและสามัญญผล เพราะทุกขชนิดที่ผู้ประพฤติพหุภพจรรยในพระพุทธศาสนา จะต้องกำหนดรู้ ต้องเป็นทุกขแท้

ในอริยสัจอีก ๓ ก็แยกและอธิบายโดยเทียบเคียงกับสัจจะแรก ๑ กล่าวคือ มหาภูกาอธิบายไว้สำหรับสมุทัย สำหรับนิโรธ สำหรับมรรคนั้น ดังต่อไปนี้ คือ สำหรับสมุทัยนั้น ท่านอธิบายไว้ว่า สมุทัยที่ไม่ใช่อริยสัจมียุ ได้แก่ธรรมทั้งหลายมีกิเลสอันเหลือ เป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดผล แต่ไม่จัดเป็นสมุทัยสัจ ๑ อริยสัจที่ไม่ใช่สมุทัยมียุ ได้แก่นิโรธอริยสัจ อีก ๒ สัจจะ คือ ทุกขกับมรรคก็น่าจะเป็นสมุทัยอริยสัจ เพราะเป็นทั้งแห่งปัจจัยของคน ๆ แต่หาเป็นไม โดยเหตุที่สมุทัยชนิดที่ผู้ประพฤติพหุภพจรรย ในพระพุทธศาสนาจะต้องละ ที่ต้องเป็นสมุทัยแท้ ๑ ที่เป็นทั้งสมุทัยและอริยสัจมียุ ได้แก่อุปาทาน ๑ ไม่เป็นทั้งสมุทัยและอริยสัจมียุ ได้แก่ธรรมอันประกอบกับมรรคและสามัญญผล เพราะสมุทัยชนิดที่ผู้ประพฤติพหุภพจรรย ในพระพุทธศาสนาจะต้องละ ต้องเป็นสมุทัยแท้ ๑ ส่วนสัจจะอีก ๒ อย่าง คือ นิโรธกับมรรค ท่านไม่ได้แจกไว้ เป็นแต่อธิบายไว้พอเข้าใจตลอด เพราะฉะนั้น ท่านได้แจกไว้ด้วย เพื่อให้เข้าใจคำอธิบายให้ชัดเจน คือ สำหรับนิโรธที่ไม่ใช่อริยสัจมียุ ได้แก่สังขารนิโรธ การดับสังขาร และนิโรธสมาบัติ คือ การเข้าสู่นิโรธ ๑ อริยสัจที่ไม่ใช่นิโรธมียุ ได้แก่สมุทัยอริยสัจ อีก ๒ สัจจะ คือ ทุกขกับมรรค ก็น่าจะเป็นนิโรธอริยสัจ เพราะมีความดับตามขณะ แต่หาเป็นไม เพราะนิโรธที่ผู้ประพฤติพหุภพจรรยในพระพุทธศาสนาจะต้องทำให้แจ้ง ต้องเป็นนิโรธแท้ ๑ ที่เป็นทั้งนิโรธและอริยสัจมียุ ได้แก่อสงขตธาตุ คือ ธาตุอันไม่มีอะไรปรุงแต่ง หมายนิพพานธาตุ ๑

ที่ไม่เป็นทั้งนิโรธทั้งอริยสัจมีอยู่ ได้แก่ธรรมอันประกอบด้วยมรรค และสามัญญผล เพราะนิโรธชนิดที่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา จะต้องกระทำให้แจ้ง ต้องเป็นนิโรธแท้

สำหรับมรรคที่ไม่ใช่อริยสัจมีอยู่ ได้แก่ทางอันนอกจากอริยมรรค ๘ ฯ อริยสัจที่ไม่ใช่มรรคมีอยู่ ได้แก่นิโรธอริยสัจ อีก ๒ สัจจะ คือ ทุกข์กับสมุทัย ก็น่าจะเป็นมรรคอริยสัจ เพราะเป็นทางไปสู่ภาพ แต่หาเป็นไม่ เพราะทางที่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา จะต้องทำให้เกิด คือ เติบ ต้องเป็นทางแท้ ฯ ที่เป็นทั้งมรรค และอริยสัจมีอยู่ ได้แก่ทางเดินไปสู่ความดับทุกข์ อันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ อริยมรรค ฯ ที่ไม่เป็นทั้งมรรคทั้งอริยสัจมีอยู่ ได้แก่ธรรมอันประกอบด้วยมรรคและสามัญญผล เพราะมรรคที่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา จะต้องทำให้เกิด คือ ดำเนิน ต้องเป็นมรรคแท้ ฯ จบมหาภูคาเพียงเท่านั้น

โดยสูญ คือ โดยว่างเปล่า ข้อนั้นท่านชวักังต่อไปนี้ คือ เมื่อว่าโดยปรมัตถ์แล้ว นักปราชญ์ควรทราบว่ สัจจะทั้งหมดเป็นของว่างเปล่า คือ ไม่มีผู้รับทุกข์ ผู้ทำทุกข์ ผู้ดับทุกข์ ผู้เดินทางดับทุกข์ สัมกับพระศาสดาว่า ทุกขเมว หิ น โภจิ ทุกขโต การโก น กิริยาว วิชชติ อตถิ นิพพุติ นนิพพุโต ปมา มคฺคมตฺถิ คมโก น วิชชตฺถิ ฯ แปลว่า ทุกข์มีอยู่ แต่ไม่มีใครได้รับทุกข์ ฯ กิริยามีอยู่ แต่ไม่มีผู้ทำ ฯ ความดับมีอยู่ แต่ไม่มีผู้ดับ ฯ ทางมีอยู่ แต่ไม่มีผู้เดิน

อธิบายตามมหาภูคาข้อนี้ว่า ทุกข์มีอยู่ แต่ไม่มีใครได้รับทุกข์นั้น คือ เมื่อกล่าวโดยปรมัตถ์แล้ว ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัว ตน เรา เขา ผู้ใดผู้หนึ่งได้รับทุกข์สักคนเลย เป็นแต่เมื่อทุกข์เป็นไปตามเหตุบังจย ก็ย่อมมีคำพูดกันว่า คนโน้นคนนั้นได้รับทุกข์เท่านั้น ฯ ข้อที่ว่า กิริยามีอยู่ แต่ผู้ทำไม่มี คือ ตัณหาอันทำให้ทุกข์เกิดมีอยู่ แต่ไม่มีสัตว์บุคคลผู้ทำ เป็นแต่เมื่อตัณหาเป็นไปตามเหตุบังจย ก็ย่อมมีคำพูดว่า คนโน้นคนนั้นทำให้ทุกข์เกิด ฯ ข้อที่ว่าความดับมีอยู่ แต่ไม่มีผู้ดับ คือ นิพพานอันเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์มีอยู่ แต่ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัว ตน เรา เขา ซึ่งจคว่าเป็นผู้ดับ คือ จะพูดว่าคนโน้นคนนั้นดับไม่ได้ เพราะที่ดับนั้นไม่ใช่คนสัตว์ ตัณหาต่างหากดับ ฯ ข้อที่ว่าทางมีอยู่ แต่ไม่มีผู้เดิน

หมายความว่าทางที่จะให้ถึงความดับทุกข์มีอยู่ แต่ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัว ตน เรา
 เขา ซึ่งนับว่า เป็นผู้เดิม คือ ธรรมชาติชนิดหนึ่งเรียกว่า จิตใจต่างหาก เป็นผู้
 ดำเนิน แต่เมื่อปรากฏออกมาทางกาย วาจา โลกก็เรียกว่า คนโน้นคนนี้
 ดำเนิน แต่เมื่อปรากฏออกมาทางกาย วาจา โลกก็เรียกกันว่า คนโน้นคนนี้
 ดำเนินหรือปฏิบัติ ฯ อีกนัยหนึ่ง ที่กล่าวว่า สัจจะนี้เป็นของว่างเปล่านั้น โดย
 อธิบายดังต่อไปนี้ คือ สัจจะที่ ๑ ถึง ๒ เป็นของว่างเปล่าจากความขังขั้น ความ
 สุข ความสวยงาม ความเป็นตัวตน ฯ สัจจะที่ ๓ เปล่าจากความเป็นตัวตน
 อย่างเดียว ฯ สัจจะที่ ๔ เปล่าจากความขังขั้น ความสุข ความเป็นตัวตน ฯ
 สัจจะทั้ง ๓ เปล่าจากนิโรธ ส่วนนิโรธก็เปล่าจากสัจจะทั้ง ๓ ฯ เหตุเปล่าจากผล
 เพราะความไม่มีทุกข์อยู่ในสมุทัย และความไม่มีนิโรธอยู่ในมรรค คือ เหตุไม่ร่วม
 กับผล ฯ ผลเล่าก็เปล่าจากเหตุ เพราะทุกข์กับสมุทัย และนิโรธกับมรรค
 ต่างก็ไม่ร่วมห่อหุ้มกัน คือ ผลไม่ร่วมกับเหตุ สมกับพระคาถาว่า

ตยมิธ นิโรธสฺสญํ ตยเน เตนابق นิพฺพุติ สฺสญฺญา

สฺสญฺโณ ผลเน เหตุ ผลมฺปิ ตํ เหตุนา สฺสญฺญนฺติ.

แปลว่า ๓ สัจจะเปล่าจากความดับ ความดับเล่าก็ปราศจาก ๓ สัจจะนั้น ฯ เหตุ
 เปล่าจากผล ถึงผลเล่าก็เปล่าจากเหตุ ดังนี้

เมื่ออธิบายตามมหาภูทกาวา ๑ คำว่า สัจจะที่ ๓ เปล่าจากความเป็นตัวตน
 คือ นิโรธจัดเป็นอนัตตา ฯ สัจจะที่ ๔ เปล่าจากความขังขั้น ความสุข ความเป็น
 ตัวตนนั้น คือ เมื่อกล่าวโดยปริยายแล้ว มรรคก็เป็นของที่ไม่ขังขั้น ไม่สุข ไม่เป็น
 ตัวตน ฯ ทว่าสัจจะทั้ง ๓ เปล่าจากนิโรธ นิโรธก็เปล่าจากสัจจะทั้ง ๓ นั้น
 หมายความว่า สัจจะทั้ง ๓ กับนิโรธ ไม่เกี่ยวกัน เกี่ยวเฉพาะ ๓ สัจจะเท่านั้น
 คือ ทุกข์ สมุทัย มรรค ต่างก็เนื่องถึงกัน ฯ คำว่า เหตุเปล่าจากผล คือ เหตุ
 ไม่ปนอยู่ในผล ฯ คำว่า เพราะไม่มีทุกข์อยู่ในสมุทัย คือ เพราะไม่มีการเกิด
 อีกรู้ในคันหาอันกระทำให้เกิดอีก ถึงทุกข์ประกอบด้วยสมุทัย ก็ไม่จัดเป็น
 สมุทัย ฯ คำว่า เพราะไม่มีนิโรธอยู่ในมรรค ก็หมายความว่าอย่างเดียวกัน

คำว่า ผลก็เปล่าจากเหตุ คือ ผลไม่ติดอยู่กับเหตุ ฯ รวมใจความใน
 ข้อ ๓ ข้อ ๔ นี้ว่า เหตุกับผลต่างกันเป็นส่วน ๆ ไม่ได้หมายความว่า เมื่อมี

เหตุแล้วจะไร้จากผล หรือผลไม่ได้เกิดมาจากเหตุ ส่วนคำนอกจากที่ว่ามาแล้วนี้
มีใจความแจ่มแจ้งแล้วทั้งนั้น

ก็แลตามข้อความที่แสดงมาแล้วนั้น ล้วนแต่มีเนื้อความสุขุมคัมภีรภาพ
ทั้งนั้น ต่อเมื่อสดับฟังจดจำได้แล้วนำไปพิจารณาให้ละเอียด จึงจักพอเข้าใจได้
เพราะฉะนั้น จะได้รวบรวมข้อความที่แสดงมาแล้วนั้น ไว้ให้ท่านทั้งหลายจดจำ
ได้ง่ายต่อไป กล่าวคือ ข้อความทั้งหลายที่แสดงมาแล้วนั้น มีอยู่ ๕ นัยด้วยกัน
คือ ญาณกิจนัย อันว่าด้วยหน้าที่ของความรู้วิสัย ฯ อันโตคณนัย อันว่าด้วย
ธรรมทั้งหลายที่อยู่ในภายใน ๑ อุปมาหารนัย อันว่าด้วยการอุปมา ๑ จตกกนัย
อันว่าด้วยหมวดศีล ๑ สุกญญนัย อันว่าด้วยความสุญญ ๑ ดังนี้ นัยทั้ง ๕ นี้
ล้วนแต่ว่าด้วยอริยสัจ ๔ ทั้งนั้น ฯ เมื่อท่านทั้งหลายจำนัยทั้ง ๕ นี้ นัยใดนัยหนึ่ง
ได้แล้ว ก็จะระลึกได้ถึงเนื้อความที่ได้แสดงมาตามลำดับ แห่งเทศนานัยแล้วนั้น
กล่าวคือ ระลึกได้ว่า ญาณกิจนัย อันว่าด้วยหน้าที่ของความรู้ นั้น คือ ว่าด้วยความ
รู้ในเรื่องอริยสัจอันจำแนกแจกออกไปเป็น ๒ คือ รู้ตาม ๑ รู้ตลอด ๑ ดังนี้แล้ว
จะนึกถึงคำอธิบายได้ว่า รู้ตามนั้น คือ ร้อย่างไร รู้ตลอดนั้น คือ ร้อย่างไร

เมื่อจำอันโตคณนัย คือ ขื่อว่าด้วยธรรมทั้งหลายอันอยู่ในภายใน คือ จักเข้า
กันเป็นแผนก ๆ ได้แล้ว ก็จะนึกถึงคำอธิบายได้ว่า ธรรมเหล่าไหนจัดเข้าในแผนก
สมุทัยสัจ ธรรมเหล่าไหนจัดเข้าในนิโรธสัจ ธรรมเหล่าไหนจัดเข้าในมรรคสัจ ฯ
เมื่อจำอุปมาหารนัย คือ ขื่อที่ว่าด้วยอุปมาได้แล้ว ก็จะนึกถึงคำอธิบายได้ว่า
อริยสัจข้อไหนเปรียบเหมือนกับอะไร ท่านเปรียบไว้ก็อย่างด้วยกัน ฯ เมื่อจำ
จตกกนัย คือ ขื่อที่ว่าด้วยอริยสัจอย่างละ ๔ ได้แล้ว ก็จะนึกถึงคำอธิบายได้ว่า
นัยที่ ๑ และที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ อย่างไหนมีคำอธิบายอย่างไร ? เมื่อจำสุกญญนัย
คือ ขื่อที่ว่าด้วยความว่างเปล่าได้แล้ว ก็จะนึกถึงคำอธิบายได้ว่า อริยสัจข้อไหน
ว่างเปล่าอย่างไร ฯ เมื่อนึกได้ทั้ง ๕ นัยนี้แล้ว เรียกว่าได้อนุโพธิญาณ คือ
รู้ตามซึ่งอริยสัจ ๔ ตามที่ได้สดับฟัง ฯ เมื่อมีอนุโพธิญาณ คือ ความรู้ตามใน
เรื่องอริยสัจ ๔ แล้ว จะมีประโยชน์อย่างไร มีคำแก้ไขว่า มีประโยชน์อย่างหนึ่ง
คือ เมื่อมีความรู้ตามอริยสัจแล้ว จะเป็นหนทางให้มีปฏิเวธญาณ คือ ความรู้ตลอด
ต่อไปในภายภาคหน้า กล่าวคือ เนื้อเราทั้งหลาย ได้เกิดพบปะในพระพุทธศาสนา

ในภายภาคหน้าแล้ว ก็จะได้ตรัสรู้หรือเข้าถึงได้โดยง่าย จะได้สำเร็จมรรค ผล นฤพาน โดยง่าย จะไม่ลำบากในการปฏิบัติตามด้วยกาย วาจา ใจ เพราะฉะนั้น ขอท่านทั้งหลายจงหมั่นสดับฟังเรื่องอริยสัจ ๔ ด้วยความสมครใจ จะได้รับผลอันเลิศใน ภายภาคหน้าดังแสดงมา ก็แลเท่าที่แสดงมาแล้วนี้ ก็เห็นว่าพอสมควรแก่เวลา จึงขอจบพระธรรมเทศนาแก่ท่านทั้งหลายเพียงเท่านี้.

เอวี่ กัม คัม คัมประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๒

คัมภีร์ทิณนิกาย มหาวรรค

มหาสติปัฏฐานสูตร ตอนว่าด้วยอริยสัจตามคัมภีร์วิสุทธิมรรคนัยที่ ๑๔ และ ๑๕

เอกวิชาติหิตี ฯ สพุพเมว เจตถ ทุกขัง เอกวิธัง ปวตติภาวโต ฯ ทวิธัง นามรูปโต ฯ ตวิธัง กามรูปารูปปตติภาวเกทโต ฯ จตฺตพฺพิธัง จตฺตอาหารเกทโตติ ฯ ปญจวิธัง ปญจอุปาทานกขนฺธเกทโต ฯ สมุทโธปิ เอกวิธัง ปวตตสภาวโตติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักแสดงมหาสติปัฏฐานสูตร กัณฑ์ที่ ๔๒ ว่าด้วยอริยสัจตามคัมภีร์วิสุทธิมรรคนัยที่ ๑๔ คือ วิธินัย และนัยที่ ๑๕ คือ สภากวิสภากนัยสืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน ตามสมควรแก่การฟังพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนินความตามพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า พระพุทธโฆสาวจารย์ได้แสดงอริยสัจเป็นลำดับตามนัยมาจนถึงนัยที่ ๑๔ นั้นว่า ในอริยสัจ ๔ คือ ทุกขัง สมุทฺทํ นโรธ มรรคํนั้น เมื่อขยายประเภทออกตามลำดับคำ นัยทวีขึ้นเป็นชั้น ๆ ไป บ่อมีดังต่อไปนี้ คือ ทุกขัง ๑ ทุกขัง ๒ ทุกขัง ๓ ทุกขัง ๔ ทุกขัง ๕ คือ ทุกขัง ๑ ได้แก่การเป็นไปแห่งการทอ้งเทียว คือ เทียวเกิดตาย เป็นต้น ฯ ทุกขัง

๒ ได้แก่ว่าโดยนามและรูป คือ ทุกข์ของนามและรูป ๑ ทุกข์ ๓ ได้แก่ว่าโดยภพที่เกิด คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ หมายทุกข์ในภพ ๓ ๑ ทุกข์ ๔ ได้แก่ว่าด้วยอาหาร ๔ หมายทุกข์เกี่ยวกับอาหาร ๔ ชนิด ๑ ทุกข์ ๕ ได้แก่ว่าโดยอุปาทานขันธ ๕ หมายทุกข์อันเกิดด้วยขันธ ๕ ที่บุคคลถือมั่นว่าเป็นตน

สมุทัยมี ๑ ถึง ๖ คือ สมุทัยที่ ๑ ได้แก่การเป็นไปแห่งทุกข์ อันเป็นไป คือเป็นเหตุให้ทุกข์เกิด ๑ สมุทัยที่ ๒ ได้แก่อัตถหาอันประกอบด้วยทิฏฐิ หมายค้นหาชนิดที่เห็นผิด และไม่มีความเห็นผิดประจำด้วย ๑ สมุทัยที่ ๓ ได้แก่อามตัตถหา ภวตัตถหา วิภวตัตถหา ๑ สมุทัยที่ ๔ ได้แก่อัตถหาที่ต้องละด้วยมรรค ๔ ๑ สมุทัยที่ ๕ ได้แก่อัตถหาที่มีอยู่ในอารมณ์ ๕ มีรูปเป็นต้น สมุทัยที่ ๖ ได้แก่อหวมตัตถหา ๖ มีรูปตัตถหาเป็นต้น

นิโรธก็มี ๑ ถึง ๖ เหมือนสมุทัย คือ นิโรธ ๑ ได้แก่อสังขตธาตุ คือ ธาตุอันไม่มีอะไรแต่ง ๑ นิโรธ ๒ ได้แก่อสุปาติเสส และอนุปาติเสสนิพพาน ๑ นิโรธ ๓ ได้แก่การระงับภพ ๓ คือ คัมภพ ๓ ๑ นิโรธ ๔ ได้แก่นิโรธที่ต้องบรรลุด้วยมรรค ๔ ๑ นิโรธ ๕ ได้แก่การระงับขันธ ๕ ๑ นิโรธ ๖ ได้แก่การดับตัตถหา ๖

ส่วนมรรคมีเพียง ๑ ถึง ๔ เท่านั้น คือ มรรค ๑ ได้แก่ความเป็นธรรมที่ควรจะทำให้มี ๑ มรรค ๒ ได้แก่อสมถะและวิปัสสนา หรือการเห็นและการเจริญ คือ การทำให้เกิด ๑ มรรค ๓ ได้แก่มรรคที่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๓ มีใจความที่พระธรรมทันทนาเถรี แสดงแก่วิสาขอุบาสกในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ว่า ท่านวิสาขะ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงสงเคราะห์ขันธ ๓ ด้วยอริยัญญูจึงคึกมรรค ทรงสงเคราะห์อริยัญญูจึงคึกมรรคด้วยขันธ ๓ ต่างหาก ๑ ได้แก่การสงเคราะห์การพูดชอบ การทำชอบ การเลียงชีพชอบ ด้วยสัจขันธ สงเคราะห์การพยายามชอบ การระลึกชอบ ด้วยปัญญาขันธ ดังนี้

การสงเคราะห์ธรรมทั้ง ๓ ด้วยสัจขันธ เพราะมีชาติเสมอกัน ๑ ที่สงเคราะห์ธรรมอีก ๓ ด้วยสมาธิ เพราะลำพังสมาธิ บ่อมนำถึงอุปปนา คือความ

แนบแน่น โดยความแนบแน่นในอารมณ์ได้ ต่อเมื่อมีความเพียร ความระลึกช่วย
เหลือ จึงจะอาจสำเร็จเป็นอุปมาได้ ฯ อุปมาด้วยบรรช ๓ คน เก็บดอกไม้ เรืองน
จะย่อเฉพาะใจความ คือ บรรช ๓ คนนั้น เมื่อยนบ เพนดิน เออมมือเก็บดอกไม้
ไม่ถึง คนที่ ๑ จึงล้มลงให้คนที่ ๒ ยนบนหลัง คนที่ ๓ ยนข้างหน้าของคนทั้ง
เพื่อให้คนที่ย่นหลังจับ จะได้กันตัวสั้น แล้วก็เออมมือเก็บดอกไม้ฉันใด
อารมณ์เหมือนดอกไม้ ความเพียรเหมือนบรรชที่ ๑ ความระลึกเหมือนคนที่ ๒
ความตั้งใจเหมือนคนที่ ๓ ฯ เมื่อสมาธิได้รับสนับสนุนอย่างนี้ จึงอาจถึงอุปมาได้
เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันได้ใจความว่า การทสกระหัดสมาธิด้วยสมาธิ นั้น เพราะ
มีชาติเสมอกัน ฯ สงเคราะห์ความเพียรและความระลึกได้เข้าด้วย เพราะกิริยา
ที่กระทำ

ตามลำพังบัญญัติย่อมไม่อาจตัดสินอารมณ์ว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์
ไม่ใช่ตัวตน ต่อเมื่อมีวัตถุช่วยจึงอาจ เหมือนตกหาปณะให้รู้แน่ด้วยจักษุอย่างเดียว
ไม่ได้ ต้องอาศัยมือเกาะดู พลิกดูข้างโน้นข้างนี้ จึงอาจรู้แน่ได้ ฯ เพราะฉะนั้น
จึงสงเคราะห์ความเห็นชอบด้วยบัญญัติชั้นนี้ โดยมีชาติเสมอกัน ฯ ส่วนความ
ดำรงชอบ สงเคราะห์เข้าด้วย เพราะกิริยาที่กระทำ ฯ มรรคยอมถึง ซึ่งการ
สงเคราะห์ด้วยชั้น ๓ ด้วยอาการชนิดนี้ จึงกล่าวว่ามี ๔ ด้วยความแตกต่าง
แห่งชั้น ๓ ไว้ในเบื้องต้น มรรค ๔ ได้แก่โสตาปัตติมรรคเป็นต้น

อีกนัยหนึ่ง สัจจะแม้นทั้งหมด ขอว่ามชนิดเดียว เพราะล้วนแต่เป็นของไม่
พลาต หรือล้วนแต่เป็นของควรรู้ให้ยิ่ง ฯ ขึ้นไป ฯ ขอว่ามี ๒ เพราะเป็นโลกียบ้าง
และโลกุตระบ้าง เพราะเป็นสังขตะและอสังขตะบ้าง ฯ ขอว่ามี ๓ คือ โดย
ความเป็นของควรละ และไม่ควรละ ด้วยการเห็นและการเจริญ ฯ ขอว่ามี ๔
คือ โดยความเป็นของควรกำหนด ควรละ ควรทำให้เกิด ควรทำให้แจ้ง ดังนั้นแล ฯ
ในข้อนี้ แม้จะเพิ่มมหาภูตบ้างเล็กน้อย สำหรับเลขที่ทำไว้นั้น คือ คำว่า มรรค ๒
ได้แก่สมณะและวิปัสสนา หรือการเห็นและการเจริญนั้น ประสงค์ความว่า ความ
เห็นชอบ ความดำรงชอบ จัดเป็นวิปัสสนา นอกจาก ๒ ข้อนี้ จัดเป็นสมณะ ฯ
คำว่า การทสกระหัดธรรมทั้ง ๓ ด้วยสติขั้นนี้ เพราะมีชาติเสมอกันนั้น ได้แก่เป็น
ชนิดศีลเหมือนกัน ฯ คือ เพราะกระทำสมควรแก่สมาธิ เพราะเหตุตนเอง จึงจัด

สติปัฏฐาน ๔ เป็นนิมิตแห่งสมาธิ สัมมปธาน ๔ เป็นบริวารแห่งสมาธิ ฯ
คำว่า เพราะเป็นของควรรู้ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ข้อนี้อธิบายตามพระพุทธรูปในสังยุตตนิกาย
สฬายตนวรรคบ้าง ในวิกัลป์บ้างว่า ภิกษุทั้งหลาย สัจจะทั้งหมดควรรู้ให้ยิ่ง
ดังนี้ ฯ คำที่พูดถึงชาติและกิริยา ซึ่งมีได้อธิบายไว้ ให้เทียบเคียงดูเถิด ฯ ใน
อรรถกถาสัมโมหวิโนทนี มี คำว่า เป็นของควรละก็ไม่ใช้ ไม่ควรละก็ไม่ใช้
เพิ่มขึ้นเป็น ๓

โดยสภาคและวิสภาค คือ โดยอาการที่เหมือนกันและแตกต่างกันมี ๕ นัย คือ
๑. สัจจะทั้งหมดล้วนแต่เหมือนกัน เพราะต่างก็เป็นของไม่พลาด เป็นของเปล่า
จากความเป็นตัวตน เป็นของรู้ตลอดยาก ฯ ข้อที่ว่าเป็นของรู้ตลอดยากนั้น
มีพระพุทธรูปเป็นเครื่องอ้างอิงความว่า อานนท์ การแผ่ลงลูกศรไปโดยช่องดาล
อันเล็กซึ่งอยู่ในที่ไกล กับการเอาปลายขนทรายที่แตกออกเป็น ๑ ชิกแล้ว ชนกัน
อย่างไหนจะยากกว่ากัน ฯ ท่านทูลว่า การเอาปลายขนทรายที่แตกออกเป็น ๑ ชิก
แล้วชนกัน ยากยิ่งกว่าการแผ่ลงศรไปโดยช่องดาลอันเล็ก ซึ่งอยู่ในที่ไกล แล้ว
ตรัสต่อไปว่า อานนท์ การที่จะรู้สัจจะทั้ง ๔ นตลอด คือแจ่มแจ้งตามความเป็นจริง
ยากยิ่งกว่าการเอาปลายขนทรายที่แตกเป็น ๑ ชิก แล้วชนกัน พระพุทธรูป
มีปรากฏอยู่ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เมื่อว่ากันโดยลักษณะแห่งสัจจะ
นั้นแตกต่างกัน

สัจจะเบื้องต้น ชื่อว่าเหมือนกัน เพราะเป็นของลึกยากที่จะหยั่งได้ และ
เพราะเป็นโลกีย์ เพราะมีอาสวะ ฯ ชื่อว่าแตกต่างกัน เพราะทุกขเป็นผล สมุทัย
เป็นเหตุ และทุกขเป็นของควรรู้ให้รอบคอบ สมุทัยเป็นของควรละ ฯ สัจจะ ๒
เบื้องต้น ขัดแย้งเหมือนกัน เพราะหยั่งทราบได้ยาก โดยความเป็นของลึก และ
เพราะเป็นโลกุตตระ เพราะความเป็นของไม่มีอาสวะ ฯ แตกต่างกันเพราะความ
เป็นวิสัย และมิวิสัย กับการเป็นของควรทำให้แจ้งและควรเจริญ ฯ
สัจจะที่ ๑ ถึงที่ ๓ เหมือนกัน โดยความเป็นผล ฯ แตกต่างกันโดยความเป็นของถูก
ปรุง และไม่ถูกปรุง ฯ สัจจะที่ ๔ เหมือนกันโดยความเป็นเหตุ แตก
กันโดยความเป็นอกุศลและกุศล ฯ สัจจะที่ ๑ ถึงที่ ๔ เหมือนกันโดยถูกปรุง ฯ

แปลกกันโดยเป็นโลกียะ และโลกุตระ ๆ สัจจะที่ ๒-๓ เหมือนกันโดยความเป็น
แนวเสกขานาเสกขะ แปลกกันโดยมีอารมณ์และไม่มีอารมณ์

ก็และพระพุทธโฆสาจารย์เจ้าได้กล่าวไว้ในตอนสุดท้ายนั้นว่า นักปราชญ์
ผู้มีปรีชา พึงทราบการวินิจฉัยสัจจะทั้ง ๔ โดยประการนั้นแล เป็นลำดับมาตั้งแต่
ต้นตลอดจนจบเกิด ๆ ข้าพเจ้าผู้เชื่อว่าพระพุทธโฆสาจารย์ได้พรรณนาปริเฉทที่ ๑๖
อันมีนามว่า อินทรีย์สัจจนิตเทศไว้ในตอนว่าด้วยการอบรมปัญญา ภาวนาวิธี
ในวิสุทธิมรรคปรกณ์ เพื่อให้เกิดปริตติปราโมทย์แก่สาธุชน ด้วยประการฉะนี้แล

ต่อไปนี้ จะได้รวบรวมข้อความทั้ง ๑๕ นัย ที่ได้แสดงมาแล้วในกณฑ์ก่อน ๆ
จนถึงกณฑ์นี้ไว้ในที่นอก เพื่อให้ท่านทั้งหลายจดจำได้ง่าย ว่า อริยสัจ ๔ ที่
พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรนั้น พระพุทธโฆสาจารย์ผู้แตกฉาน
ในพระไตรปิฎกได้ยกขึ้นอธิบายให้กว้างขวางไว้อีก ๑๕ นัย คือ วิภาคนัย อัน
ว่าโดยวิภาค ๑ นิพจนนัย อันว่าโดยนิพจน์ ๑ ลักษณะทิกนัย อันว่าโดย
ลักษณะเป็นต้น ๑ อตถกนัย อันว่าโดยใจความ ๑ อตถุทธารนัย อันว่าโดยการ
พ้นใจความ ๑ อนุชาตินัย อันว่าโดยไม่หย่อนไม่ยิ่ง ๑ อนุกกมนัย อันว่าโดย
ลำดับ ๑ วินิจจนัย อันว่าโดยการวินิจฉัย ๑ ญาณกิจจนัย อันว่าโดยกิจแห่ง
ญาณ ๑ อันโตคตนัย อันว่าโดยจัดธรรมเข้าในอริยสัจข้อนั้น ๆ ๑ อุปมาหารนัย
อันว่าโดยอุปมา ๑ จตุกกนัย อันว่าโดยหมวด ๔ ถึง ๔ นัย ๑ สุกุณุตนัย อัน
ว่าโดยความว่างเปล่า แห่งอริยสัจ ๑ วิธนัย อันว่าโดยชนิดแห่งอริยสัจ ๑
สภาควิสภาคนัย อันว่าโดยสภาคและวิสภาคแห่งอริยสัจ ๑ รวมเป็น ๑๕ นัย
ด้วยกัน ดังนี้

มีคำอธิบายซ้ำ โดยย่อว่า วิภาคนัย อันว่าโดยวิภาคนั้น คือ ว่าโดยการ
แจกใจความ แห่งอริยสัจ ๔ อย่างละ ๔ ๆ เพื่อให้รู้ว่า อะไรเป็นทุกข์ สมุทัย
นิโรธ มรรค ๆ นิพจนนัย อันว่าโดยนิพจน์ คือ โดยการแยกศัพท์นั้น ได้แก่แยก
ศัพท์ว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ออกแปลเป็นคำ ๆ ไป ๆ ลักษณะทิกนัย
อันว่าโดยลักษณะเป็นต้นนั้น คือ กล่าวถึงลักษณะ รส เครื่องปรากฏแห่งอริยสัจ ๔
ไว้อย่างละ ๓ ๆ เพื่อให้เห็นว่า อริยสัจ ข้อไหนมีลักษณะอย่างไร มีรสอย่างไร

มีเครื่องปรากฏอย่างไร ๑ อตถกณัฏฐ์ อันว่าโดยใจความนั้น ได้แก้ว่าโดยใจ
ความแห่งคำว่าอริยสัจ ๑ อตถกถาณัฏฐ์ อันว่าโดยการพิจารณาธรรมนั้น ได้แก้ว่า
โดยดูใจความแห่งคำว่า อริยสัจ ๑ อนุนาสิกณัฏฐ์ อันว่าโดยไม่หยาบและไม่ขี้เกียจ
คือว่าโดยกำหนดอริยสัจให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติอริยสัจไว้เป็น ๔ นั้น
เป็นของพอดี ไม่หยาบไม่ขี้เกียจ ไม่ขาดไม่เกิน ๑ อนุกกมณัฏฐ์ อันว่าโดยลำดับนั้น
ได้แก้แสดงเหตุผล ที่พระพุทธเจ้าทรงวางอริยสัจไว้ตามลำดับ เพื่อให้เห็นว่า
เพราะเหตุไร จึงทรงวางทุกขไว้เป็นที่ ๑ สมุทัยไว้เป็นที่ ๒ นิโรธไว้เป็นที่ ๓
มรรคไว้เป็นที่ ๔ ๑ วินิจฉณณัฏฐ์ อันว่าโดยการวินิจฉัยนั้น คือ ว่าด้วยการออก
ความเห็นในเรื่องอริยสัจ ๔ ไว้โดยพิสดารว่า ข้อไหนหมายความว่าอย่างไร ๑
ญาณกิจจณัฏฐ์ อันว่าโดยหน้าที่แห่งญาณนั้น คือ ว่าด้วยความรู้ในเรื่องอริยสัจ ๑
อันโศคคณัฏฐ์ อันว่าโดยธรรมที่อยู่ในภายในนั้น คือ ว่าด้วยการจัดธรรมข้อนั้น ๆ
เข้าในอริยสัจข้อนั้น ๆ ๑ อุปมาหารณัฏฐ์ ที่ว่าโดยอุปมานั้น คือ ว่าโดยเปรียบอริยสัจ
ทั้ง ๔ ด้วยสิ่งต่าง ๆ ไว้อย่างละ ๑ ๆ ๑ จตุกกณัฏฐ์ คือ ว่าโดยหมวด ๔ นั้น ได้
แก่อธิบายอริยสัจออกอย่างละ ๔ นั้น ๑ สุตญญคณัฏฐ์ ที่ว่าโดยความว่างเปล่าอัน
ได้แก่อธิบายอริยสัจให้เห็นว่าข้อไหนว่างเปล่าอย่างไร ๑ วิธณัฏฐ์ อันว่าโดยชนิดนั้น
คือ แจกอริยสัจออกตามลำดับสังขยา ๑ สภาควิสภาคณัฏฐ์ อันว่าโดยสภาคและ
วิสภาคนั้น ได้แก่อธิบายอริยสัจให้เห็นว่า ข้อไหนเข้ากับข้อไหนได้ ดังนี้

เมื่อผู้ฟังทั้งหลายจดจำหัวข้อโดยย่อได้เป็นอย่างดีแล้ว ก็เป็นเหตุให้นึกได้
ถึงเนื้อความพิสดารตามที่ตนได้สดับเล่าเรียนมา ส่วนผู้ที่ไม่ถึงเนื้อความพิสดาร
ไม่ได้ ก็ยังเตือนใจที่จะให้พยายามจดจำเนื้อความพิสดารต่อไป ในภายภาคหน้า
ข้อสำคัญที่สุดในอริยสัจ ๔ ประการ ก็คือ เหตุกับผลเท่านั้น เพราะเหตุว่า สิ่ง
ทั้งปวงล้วนแต่มีเหตุมีผลทั้งนั้น ถ้าสิ่งใดเกิด สิ่งนั้นก็มีผล สิ่งใดเกิดไม่ดี
สิ่งนั้นก็ต้องมีผลไม่ดี ๑ เมื่อมีเหตุแล้ว ก็จะไม่มีผลนั้นเป็นอันไม่มี ๑ ผลจึงสืบ
เนื่องเกิดมาจากเหตุทั้งนั้น ทว่าเมื่อเกิดเหตุ ผลเกิดขึ้น เช่น เมื่อเราคิดดี ผลแห่งความ
คิด คือ การทำและการพูดก็ดี เมื่อเราคิดไม่ดี ผลคือการทำการพูดก็ไม่ดี ดังผู้ใดคิด
จะลักขโมยผู้อื่นเป็นตัวอย่างฉะนั้น คือ ผู้ใดคิดจะลักขโมยผู้อื่นนั้น ความคิดไม่ดี
อยู่แล้ว ส่วนการทำ คือ การลักขโมยนั้น จึงเป็นของไม่ดี เมื่อการทำให้ไม่ดีแล้ว

ผลที่เกิดจากการทำนั้นก็ไม่ติดตามกัน คือผลที่เกิดจากการลักขโมยนั้น ก็คือความ
ทุกข์ความร้อนใจ ความกลัวเขาจะจับได้ เมื่อเขาจับได้แล้ว ก็ต้องได้รับโทษทัณฑ์
ตามกฎหมายบ้านเมืองที่อยู่ในเมืองมนุษย์ เมื่อตายไปแล้วก็ต้องได้รับโทษทัณฑ์
ตามกฎหมายของพระยายม เมื่อพ้นจากอำนาจพระยายมมาแล้ว ก็ต้องมาเกิดเป็น
เปรตหรือสัตว์วิรัจฉาน พ้นจากนั้นมาแล้ว ก็ต้องมาเกิดเป็นมนุษย์ที่ยากจนเข็ญใจ
ส่วนความคิด หวังให้ผลนั้น เช่น ผู้คิดจะให้ทาน แล้วก็ให้ทานไป ก่อนจะให้
ก็ได้ผล คือ ความดีใจ เมื่อขณะให้อยู่ และให้แล้วก็ได้ผล คือ ความดีใจทั้งนั้น
ก่อนนั้นก็ได้อะไรอื่น ๆ ตามสมควรแก่ทานที่ตนให้ เมื่อตนตายไปแล้ว ก็ได้ผล
คือ ทิพยสมบัติในภพภาคหน้าอีก โดยเหตุนี้ ขอให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจเถิดว่า
ในพระพุทธศาสนาถือเหตุผลเป็นสำคัญ คือ เมื่อเหตุไม่คิดแล้ว ผลก็ต้องไม่คิด
เป็นแน่ เมื่อเหตุคิดแล้ว ผลก็ต้องคิด ๆ เหตุไม่คิดนั้น คือ เหตุที่ไม่เกิดทุกข์ อันได้
แก่สมุทัยอริยสัจ ๆ ผลที่ไม่คิดนั้น ก็คือทุกข์ อันได้แก่ทุกขอริยสัจ ๆ เหตุนี้
ได้แก่มรรคอริยสัจ ๆ ผลนี้ได้อันนิโรธสัจ ดังนี้ ๆ เมื่อจับใจความได้อย่าง
นี้แล้ว จงพยายามละเหตุที่ไม่ดี คือ การทำการพูดการคิดที่ไม่ดีเสีย จงประพฤติ
แต่เหตุที่ดี คือ จงทำ พูด คิดแต่ในทางที่ดี เมื่อทำพูดคิดแต่ในทางที่ดีแล้ว ต้อง
ไม่แคล้วจากผลดี คือ ความสุขทั้งในชาตินี้ และชาติหน้าเป็นแน่แท้ ด้วยมีกระแส
พระพุทธทวณณะว่า มโนปุพฺพงฺมา ธรรมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา มนสา เจ ปสฺสเนน
ภาสตี วา กโรตี วา ตโต น สุขมเนวติ ฉายาว อนฺปายินิ ซึ่งแปลความว่า
ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจ
ผ่องใจดีแล้ว จะทำหรือพูดก็ตาม ก็ย่อมมีสุขติดตามไปเหมือนกับเงาตามตัว
ฉะนั้น ดังนี้ ๆ พระพุทธทวณณะชี้ให้เห็นว่า ความสุขย่อมเกิดจากเหตุดี คือ เกิด
จากการทำพูดคิดที่ดีทั้งนั้น ๆ แต่การทำและการพูดจะดีได้นั้น ก็ต้องอาศัยความ
คิดดี เพราะถ้าเมื่อคิดแล้วก็นำไปทำพูด เมื่อทำพูดแล้ว ผลอันดี
คือ ความสุขก็ติดไป เหมือนกับเงาตามตัวฉะนั้น เมื่อจับหลักได้ดังนี้แล้ว ก็จงเข้าใจ
ได้ว่า อริยสัจ ๔ นั้น คือ เหตุผลที่ดีและไม่มีเท่านั้น พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย
ทรงเล็งเห็นตลอดแล้วว่า ผลที่ไม่คิดนั้น คือ ทุกข์ เหตุที่ไม่คิดนั้น คือ สมุทัย
ได้แก่คณหา ๆ ผลที่คิดนั้น คือ นิโรธ อันได้แก่ความดับทุกข์ เหตุที่คิดนั้น คือ มรรค

อันได้กำหนดทางที่ปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับทุกข์ ฯ สิ่งอื่นนอกจากค้นหาแล้ว ข่อม
ไม่ให้เกิดทุกข์ ทุกข์ย่อมเกิดมาจากค้นหาทั้งนั้น ฯ สิ่งอื่นนอกจากมรรคแล้ว
ข่อมไม่ให้เกิดความสุข คือ นิโรธ นิโรธอันจัดเป็นความสุขอย่างยิ่ง ข่อมเกิดมา
จากมรรคทั้งนั้น ศาสนาอื่น ๆ นั้น ข่อมสั่งสอนกันในเรื่องความทุกข์ความสุข
ต่าง ๆ กัน บ้างก็ว่าความทุกข์ความสุขเป็นของที่พระเจ้าบันดาลให้ บ้างก็ว่าเป็น
ของที่เทพยดาบันดาลให้ บ้างว่าเกิดขึ้นเอง บ้างก็ว่าตัวทำขึ้นต่าง ๆ กัน ตาม
แต่ความรู้ความเข้าใจของผู้ที่เป็นต้นศาสนา ซึ่งล้วนแต่ผิดจากความจริงทั้งนั้น คือ
ความจริงนั้นค้นหาเป็นผู้ให้เกิดทุกข์ มรรคเป็นผู้ให้เกิดสุข คือ เหตุที่ไม่ดีทำให้
เกิดทุกข์ ส่วนเหตุที่ดีทำให้เกิดสุข ฯ บาปอกุศลทุจริตทั้งสามเป็นเหตุที่ไม่ดีทั้งนั้น
ส่วนบุญกุศลสุจริตทั้งสาม เป็นเหตุที่ดีทั้งนั้น เพราะเหตุว่าบาปอกุศลทุจริตทั้งสาม
เป็นเหตุให้เกิดทุกข์แก่ผู้ทำทั้งนั้น ส่วนบุญกุศลสุจริตทั้งสาม เป็นเหตุให้เกิดสุขแก่
ผู้ทำทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ควรที่ทุกคนจะละชั่วทำดีด้วยกันเสมอไป จึงจักได้ความ
สุขสมกับความประสงค์ของตน ฯ ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า จิตว่าจบพระธรรม
เทศนา อันว่าด้วยมหาสติปัฏฐานสูตรกัณฑ์ที่ ๘๒ เพียงเท่านั้น ในที่สุดแห่งเทศนา
ขอสติสัมปชัญญะจงบริบูรณ์แก่ท่านทั้งหลายเสมอไป ขอให้ท่านทั้งหลายจงประสบ
แต่เหตุผลอันดี มีความสุขความเจริญทุกเมื่อ ทั้งจงให้พระพุทธานุสาธนาถาวรตลอด
กาลนาน สมดังมโนปณิธานของนักปราชญ์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น จน
ตลอด ๕๐๐๐ พรรษา ด้วยอำนาจกุศลจริยาสัมมาปฏิบัติของพุทธศาสนิกบริษัท
ทั้งหลาย และด้วยอำนาจพระรัตนตรัย จงทุกทีพาราตริกกาล.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณท์ที่ ๕๓

คัมภีร์ที่มนิกาย มหาวรรค

ปาชาสิราชัญญสูตร ค่อนว่าด้วยพระยาปาชาสิได้สดับข่าวพระกุมารกัสสป

เอวมเม สุตํ ฯ เอกิ สมยํ อายสฺมา กุมารกัสสปโก โสเลสุ จาริก
จรมานโน มหตา ภิกขุสงฺฆเณ สหฺมึ ปณฺจมคฺคเหติ ภิกขุสคฺคเหติ เขน เสตพฺพา
นาม โกสลานํ นครํ คทวสริ ฯ คตฺร สหฺมึ อายสฺมา กุมารกัสสปโก เสตพฺพา
วิหริติ อุตฺตเรน เสตพฺมํ สีสปาเวนติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงปาชาสิราชัญญสูตร กัณท์ที่ ๕๓ ว่าด้วยเรื่อง
พระยาปาชาสิได้สดับข่าวพระกุมารกัสสป ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย
สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ตามสมควรแก่เวลา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในปาชาสิราชัญญสูตรที่ ๑๐ ในคัมภีร์
ที่มนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่า
อาณนทฺ์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่งพระกุมารกัสสปได้จาริกไป
ในแขวงประเทศโกศล พร้อมกับพระภิกษุ ๕๐๐ องค์ ได้ไปแวะที่เสตัพพนคร
พักอยู่ที่บ้านไม้สี่เสียด อันมีในข้างทิศเหนือแห่งเสตัพพนคร ฯ ในคราวนั้น
พระยาปาชาสิได้ครอบครองเสตัพพนคร ซึ่งเป็นนครที่สมบูรณ์ด้วยผู้คน ทรัพย์และ
ไม้พืชมันธุ์ ธัญญาหาร เป็นนครที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพระราชทานให้ ฯ
ก็แลในคราวนั้น ความเห็นอันชั่วช้าลามกได้เกิดขึ้นแก่พระยาปาชาสิว่า โลกหน้า
ไม่มี สัตว์เกิดขึ้นแล้ว โดชนันท์ที่ไม่มี ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วไม่มี ดังนี้ ฯ
พวกพราหมณ์และคฤหบดี ชาวเสตัพพนครได้สดับกิตติศัพท์ว่า พระกุมารกัสสป
ผู้เป็นสาวกของพระสมณโคดม ได้จาริกมาในแขวงประเทศโกศล พร้อมกับด้วย

พระภิกษุ ๕๐๐ องค์ พกอุบายไม้สไลศข้างเสตัพพนคร ฯ พระกุมารกัสสปนั้น
มักคิดศัพทอันดีฟังขจรไปว่า เป็นนักปราชญ์ เป็นผู้ฉลาด เป็นผู้มีหวัคคิ เป็นผู้
ได้ศึกษามาก เป็นผู้มีถ้อยคำอันละเอียด มีปฏิภาณดี มีความรู้ดี เป็นพระอรหันต์
การได้เห็นพระอรหันต์ เช่นพระกุมารกัสสปนั้นเป็นการดี ฯ ครั้นนั้น พวกพราหมณ์
และคฤหบดี ชาวเสตัพพนครได้ออกจากเสตัพพนครไปเป็นหมู่ ๆ บ่ายหน้าสู่ป่าไม้
สไลศอันมีในทิศเหนือแห่งเสตัพพนคร

ก็แลในคราวนั้น พระยาปาชาสินอนกลางวันอยู่ที่ปราสาทชั้นบน ได้เห็น
พวกพราหมณ์ และคฤหบดีชาวเสตัพพนคร ออกจากเสตัพพนครไปเป็นหมู่ ๆ
บ่ายหน้าสู่ป่าไม้สไลศ อันมีทางทิศเหนือแห่งเสตัพพนคร จึงถามขัตตอำมาตย์ว่า
ดูก่อนขัตตอำมาตย์ พวกพราหมณ์ และคฤหบดีชาวเสตัพพนคร ได้ออกจาก
เสตัพพนครไปเป็นหมู่ ๆ บ่ายหน้าสู่ป่าไม้สไลศทางทิศเหนือ ด้วยเหตุใด ?
ขัตตอำมาตย์ตอบว่า มีพระสมณะองค์หนึ่ง ชื่อว่าพระกุมารกัสสป เป็นสาวก
ของพระสมณโคดม ได้จาริกมาในแคว้นประเทศโกศลแล้ว พร้อมด้วย
พระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ องค์ บัดนี้ได้มาถึงเสตัพพนครแล้ว ได้พกอุบายไม้-
สไลศทางทิศเหนือแห่งเสตัพพนคร มักคิดศัพทอันดีระบือไปว่า พระกุมาร
กัสสปนั้นเป็นนักปราชญ์ผู้ฉลาด ผู้มีหวัคคิ เป็นผู้ได้ศึกษามาก เป็นผู้กล่าว
ถ้อยคำอันละเอียด เป็นผู้ปฏิภาณดี เป็นผู้มีความรู้ดี เป็นพระอรหันต์ พวก
พราหมณ์ และคฤหบดีเหล่านั้น ได้พากันออกไปหาพระกุมารกัสสปในบัดนี้ ฯ
พระยาปาชาสิจึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้นท่านขัตตอำมาตย์จงรีบไปบอกพวกพราหมณ์
และคฤหบดีชาวเสตัพพนครว่า พระยาปาชาสิบอกว่า ให้ท่านทั้งหลายคอย
พระยาปาชาสิจักออกไปหาพระกุมารกัสสปด้วย ฯ นี่แน่ะขัตตอำมาตย์ พระกุมาร-
กัสสปเป็นสมณะมานาน จะทำให้พวกพราหมณ์ และคฤหบดีชาวเสตัพพนครที่โง่
เขลาให้หลงเข้าใจผิดว่า โลกหน้ามีอยู่ ผู้ที่เกิดมาแล้วโตขึ้นเห็นหมีอยู่ ผลของกรรมดี
กรรมชั่วมีอยู่ นี่แน่ะขัตตอำมาตย์ ความจริงนั้นโลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดแล้วโตขึ้น
เห็นหมีไม่มี ผลของกรรมดีกรรมชั่วไม่มี ฯ ขัตตอำมาตย์รับถ้อยคำพระยาปาชาสิแล้ว
ก็ออกไปบอกพราหมณ์ และคฤหบดีชาวเสตัพพนครว่า ขอให้ท่านทั้งหลายรอ

พระยาปาชาสีก่อน เพราะพระยาปาชาสีก็จักออกไปหาพระกุมารกัสสปด้วย ๆ
 ลำคืบนั้น พระยาปาชาสีก็มีพวกพราหมณ์ และคฤหบดีชาวเสตัพพนครเป็นบริวาร
 ออกไปหาพระกุมารกัสสป ซึ่งพักอยู่ที่ป่าไม้สีเขียว กล่าววาจาปราศรัยแล้วก็นั่งลง
 ในที่สมควรแก่คน ๆ พวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวเสตัพพนคร บางจำพวกก็ได้
 ให้อาหารพระกุมารกัสสปแล้วจึงพากันนั่งลง บางจำพวกก็เพียงแต่เปล่งวาจาปราศรัย
 บางจำพวกก็ยกมือไหว้ บางจำพวกก็ร้องบอกชื่อและโคตรของตน บางจำพวก
 ก็นั่งลงเฉย ๆ ๆ ครั้นพระยาปาชาสีนั่งลงในที่สมควรแก่คนแล้ว จึงกล่าวต่อ
 พระกุมารกัสสปว่า ข้าแต่พระกัสสป ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า โลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิด
 แล้วโคชนทันทีที่ไม่มี ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มี ๆ พระกุมารกัสสปจึงถามว่า
 ดูก่อนพระยาปาชาสี เราได้เห็นและได้ยินว่า ท่านมีความเห็นอย่างนั้น แต่เหตุไร
 ท่านจึงเห็นว่าโลกหน้าไม่มี ผู้เกิดขึ้นเองแล้วโคชนทันทีที่ไม่มี ผลของกรรมดี
 กรรมชั่วไม่มี ดูก่อนพระยาปาชาสี เราจะขอลาถามท่านในเรื่องนี้ ถ้าท่านเห็นควร
 อย่างไรจงแก้ไขอย่างนั้น คือเราขอลาถามท่านว่า พระจันทร์พระอาทิตย์ทั้ง ๒ นี้
 อยู่ในโลกลี หรือโลกหน้า เป็นเทพยดา หรือมนุษย์ ๆ พระยาปาชาสีตอบว่า
 ข้าแต่พระกัสสป พระจันทร์ พระอาทิตย์ทั้ง ๒ นี้ อยู่ในโลกหน้า ไม่ใช่อยู่ในโลกลี
 เป็นเทพเจ้า ไม่ใช่มนุษย์ ๆ พระกุมารกัสสปจึงกล่าวว่า ดูก่อนพระยาปาชาสี
 ด้วยเหตุอันนี้ท่านจึงเข้าใจเกิดว่า โลกหน้ามีอยู่ ผู้เกิดขึ้นเองแล้วโคชนทันทีที่มีอยู่
 ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วมีอยู่ ดังนี้

พระยาปาชาสีจึงกล่าวต่อไป พระกัสสปกล่าวอย่างนั้นก็จริงอยู่ แต่
 ข้าพเจ้ายังมีความเห็นว่าโลกหน้าไม่มี ผู้เกิดขึ้นเองแล้วโคชนทันทีที่ไม่มี ผล
 แห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มี ๆ พระกุมารกัสสปเถรเจ้าจึงถามว่า ดูก่อนพระยา
 ปาชาสี เหตุที่ทำให้ท่านเห็นว่าโลกหน้าไม่มี ผู้เกิดขึ้นเองแล้วโคชนทันทีที่ไม่มี
 ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มี มีอยู่หรือ ? พระยาปาชาสีตอบว่า ข้าแต่พระกัสสป
 เหตุที่ทำให้ข้าพเจ้าเห็นว่าโลกหน้าไม่มี ผู้เกิดขึ้นเองแล้วโคชนทันทีที่ไม่มี ผลแห่ง
 กรรมดีกรรมชั่วไม่มีนั้นไม่มีอยู่ ๆ พระกุมารกัสสปเถรเจ้าจึงถามว่า เหตุนี้มีอยู่
 อย่างไร ? พระยาปาชาสีตอบว่า ข้าแต่พระกัสสป เหตุนี้มีอยู่อย่างนั้น คือ พวก
 มิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของข้าพเจ้า ที่ทำปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจ-

อาจารย์ กล่าวเท็จ กล่าวส่อเสียด กล่าวหยาบคาย กล่าวเหลวไหล มีความโลภ
เพ่งอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของ ๆ ตัว มีความคิดปองร้ายผู้อื่น มีความเห็นผิดมีอยู่ ๆ
ในเวลาที่พวกนั้นเจ็บไข้หนัก ข้าพเจ้าได้ไปสั่งพวกนั้นว่า ตูก่อนท่านทั้งหลาย พวก
สมณพราหมณ์บางพวกที่เห็นว่าผู้ทำปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิชฌาจาร
กล่าวเท็จ กล่าวส่อเสียด กล่าวคำหยาบคาย กล่าวเหลวไหล มีความโลภอยากได้
ของผู้อื่นมาเป็นของตัวเอง มีความปองร้ายผู้อื่น มีความเห็นผิด คายแล้วไปเกิดใน
อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก คงมีอยู่ ส่วนพวกท่านก็เป็นพวกที่ทำปาณาติบาต
อทินนาทาน กาเมสุมิชฌาจาร กล่าวเท็จ กล่าวส่อเสียด กล่าวคำหยาบคาย
กล่าวเหลวไหล มีความโลภอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตัวเอง มีความคิดปองร้ายผู้อื่น
มีความเห็นผิด ถ้าถ้อยคำของสมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นจริง พวกท่านก็จักได้
ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ถ้าพวกท่านได้ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต
นรกจริงแล้ว ขอให้พวกท่านกลับมาบอกเราว่า โลกหน้ามีอยู่ ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโต
ขึ้นทันหมอย ผลแห่งกรรมคือการชั่วมีอยู่ ๆ ทั้งพวกนั้นก็เป็นพวกที่เชื่อฟัง
ข้าพเจ้า ได้ตอบข้าพเจ้าว่า สิ่งที่ท่านเห็นก็เป็นเหมือนที่พวกข้าพเจ้าเห็น เรื่องนี้
จักต้องทำตามคำสั่งของท่าน คงแล้ว ก็รับถ้อยคำของข้าพเจ้าว่าดีละ แต่พวกนั้น
ก็ไม่ได้กลับมาบอกข้าพเจ้า ไม่ได้ส่งผู้ใดให้มาบอกข้าพเจ้า อันนั้นแหละพระกัสสป
เป็นเหตุให้ข้าพเจ้าเห็นว่า โลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันที่ ไม่มี ผลแห่ง
กรรมคือการชั่วไม่มี

พระกุมารกัสสปเถระเจ้าจึงกล่าวว่า ตูก่อนพระยาปายาสี ถ้าอย่างนั้นเรา
จักขอย้อนถามท่านในเรื่องนี้ ท่านจงตอบตามความเห็นของท่าน คือ ถ้าผู้จับโจร
มาให้ท่าน บอกว่าผู้เป็นโจร เทียวทำโจรกรรม ท่านจงลงโทษผู้เกิด ท่าน
ก็สั่งพวกนั้นว่า ถ้าอย่างนั้นจงมัดมือขุมนไฟล้หลัง โยนหัวเสียแล้วนำไปตระเวน
ตามถนนและตรอกให้ทั่ว แล้วจงนำออกไปทางประตูทิศทักษิณ จงตัดศีรษะเสีย
ที่ตะแลงแกงในข้างทิศทักษิณแห่งนคร พวกนั้นก็รับถ้อยคำของท่านแล้ว ก็มัดมือ
ขุมนไฟล้หลัง นำไปตระเวนตามถนนและตรอกต่าง ๆ แล้วนำไปทางประตูทิศ
ทักษิณ ให้นั่งอยู่ที่ตะแลงแกงสำหรับฆ่าคน โจรนั้นจักขอต่อพวกโจรฆาตได้หรือไม่
ไม่ว่า ขอพวกท่านจงรอก่อน รอให้ข้าพเจ้ากลับไปบอกญาติมิตรสาโลหิตที่บ้านโน้น

หรือนึกมันเสียก่อน แล้วจึงจะกลับมาให้พวกท่านตัดศีรษะ ดังนี้ จะได้หรือไม่ ;
 พระยาปายาสีตอบว่า ไม่ได้ พวกโจรฆาตเขาจะต้องตัดศีรษะทันที ฯ พระกุมาร-
 กัสสปเถระเจ้า จึงกล่าวว่า ดูก่อนพระยาปายาสี โจรนั้นเป็นมนุษย์ พวกข้าก็เป็น
 มนุษย์เหมือนกัน แต่ยักร้องขออย่างนั้นไม่ได้ ก็พวกมิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิต
 ของท่าน ซึ่งทำปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร กล่าวเท็จ กล่าวส่อเสียด
 กล่าวหาบคาย กล่าวเหลวไหล มีความโลภอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตัวเอง มีความ
 เห็นผิด ซึ่งตายไปเกิดในอบาย หุคคิ วินิบาต นรกนั้น จักร้องขอต่อพวกนาย
 นิรยบาลว่า ขอให้พวกข้าพเจ้ากลับไปบอกพระยาปายาสีก่อนว่า โลกหนามียุ
 ผุ้เกิดตนเองแล้วโทษหนักหม้อยู่ ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วมีอยู่ ดังนี้ จักได้อย่างไร
 ด้วยเหตุนั้นแหละพระยาปายาสี ท่านจงเข้าใจเถิดว่าโลกหนามียุ ผุ้เกิดตนเองแล้ว
 โทษหนักหม้อยู่ ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วมีอยู่ ดังนี้ ของคนเฝ้าความในพระบาลีไว้
 เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งปายาสีราชัญญสูตร อันมีในคัมภีร
 สมังคลวลลีสโนว่า พระกุมารกัสสปนั้นแรกเริ่มเดิมทีจะได้ชื่อว่ากุมารกัสสป เพราะ
 ท่านได้บรรพชาแต่ในวัยยังเป็นกุมาร เมื่อท่านได้บรรพชาแล้ว สมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้าได้ตรัสสั่งภิกษุทั้งหลายว่า จงให้ผลไม้แก่กัสสป จงให้ของเคี้ยวของ
 กินแก่กัสสป เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลถามว่า กัสสปองค์ไหน ก็ตรัสตอบว่า
 กุมารกัสสป จำเดิมแต่นั้นมา ท่านก็มีชื่อกุมารกัสสปอยู่จนกระทั่งเวลาแก่เฒ่า ฯ
 อีกประการหนึ่ง ที่เรียกว่ากุมารกัสสปนั้น เพราะท่านเป็นบุตรบุญธรรมของพระราชา
 เรื่องของท่านตั้งแต่อดีตกาลมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันกาลนั้นนับมาว่า

ปทุมุตตรสัส พุทธสัส ภควโต กาลे ในครั้งศาสนาพระปทุมุตตรสัมมา-
 สัมพุทธเจ้าโน้น พระกุมารกัสสปนั้นได้เกิดเป็นบุตรเศรษฐี ฯ อยู่มาวันหนึ่ง
 ได้เห็นพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตั้งสาวกองค์หนึ่ง ไว้ในตำแหน่งแสดง
 ธรรมอันวิจิตร จึงถวายทานแก่พระปทุมุตตระพิชิตมารนั้นอยู่ตลอด ๑ วัน แล้ว

คงความปรารถนาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอให้ข้าพระองค์ได้เป็นสาวก
ของพระพุทธเจ้าผู้แสดงธรรมอันวิจิตรเหมือนกับพระเถระเจ้าองค์นั้นด้วยเถิด ต่อมา
ก็ได้บรรพชาในศาสนาพระพุทธเจ้าอีกพระองค์หนึ่ง ซึ่งทรงพระนามว่าพระกัสสป
แต่ไม่อาจได้บรรลุคุณวิเศษ ฯ ในเวลาศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าจวน
จะเสื่อมหมดไปนั้น มีภิกษุ ๕ รูปด้วยกัน ได้พากันพาพระอรหันต์ไปเจริญ
สมณธรรมอยู่บนภูเขา ฯ เมื่อเจริญสมณธรรมไปได้ ๓ วัน พระเถระเจ้าผู้เป็น
หัวหน้าก็ได้สำเร็จพระอรหันต์ ฯ พอถึงวันที่ ๔ พระเถระเจ้าองค์รองลงมา ก็ได้
สำเร็จเป็นพระอนาคามี ฯ อีก ๓ องค์ไม่อาจได้ธรรมวิเศษ ได้เกิดในเทวโลก
ในเมื่อถึงมรณภาพ ฯ เมื่อถึง ๓ องค์นั้น เสวยสมบัติอยู่ในเทวโลกและมนุษย์-
โลก สันระหว่างพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง แล้วก็ได้ลงมาเกิดในมนุษย์ ฯ องค์
หนึ่งได้ลงมาเกิดในราชตระกูลในเมืองคักกาสีลา ได้เป็นพระราชาทรงพระนามว่า
พระเจ้าปุกกุสสาดิราช ได้บรรพชาเฉพาะคือพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย แล้ว
ออกเดินไปสู่กรุงราชคฤห์ ได้ฟังพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ที่โรงช้างหม้อ ก็ได้สำเร็จพระอนาคามีผล ฯ อีกองค์หนึ่ง ได้เกิดอยู่ที่เมืองท่าสมุทร
แห่งหนึ่ง ได้ลงเรือไปค้าขายทางทะเล เวลารือแตกก็ได้ว่ายข้ามทะเลขึ้นฝั่งได้
แต่ไม่มีผ้าจะนุ่งห่ม จึงได้นุ่งห่มผ้าเปลือกไม้ คนทั้งหลายได้เห็นแล้วก็เข้าใจว่า
เป็นพระอรหันต์ จึงพร้อมกันสักการบูชาด้วยข้าวของเป็นอันมาก เขาก็เลยเข้าใจว่า
ตัวเป็นพระอรหันต์ คือเมื่อมีเทวดาตนหนึ่งบอกให้ว่า ตัวท่านไม่ใช่พระอรหันต์
แล้วแนะนำให้ไปทูลถามปัญหาต่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อได้ฟังคำแก้
ปัญหาของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ฯ อีกองค์
หนึ่งได้เกิดเป็นลูกของกลหาริกานางหนึ่งซึ่งอยู่ในกรุงราชคฤห์ ฯ แตนางกลหาริกา
นั้นได้อ้อนวอนมารดาบิดา เพื่อขอบรรพชาอยู่ตั้งแต่เป็นเด็กมา แต่ไม่ได้
บรรพชาสมกับความปรารถนา ต่อเมื่อได้สามแล้วมครรภชนแล้ว จึงได้ขอ
บรรพชาเป็นภิกษุณเอยกับภิกษุณทั้งหลาย ฯ พวกภิกษุณได้เห็นอาการมครรภแห่ง
ภิกษุณนั้น จึงได้แจ้งแก่พระเทวทัตผู้เป็นหัวหน้า ฯ พระเทวทัตคิดสินว่า ไม่เป็น
สมณ ฯ พวกนางภิกษุณจึงพากันนำนางภิกษุณนั้นไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสั่งให้พระอุบาลีเถระเจ้าเป็นผู้วินิจฉัย ฯ พระอุบาลีเถระเจ้าได้ให้ประชุมตระกูลใหญ่ ๆ ในกรุงสาวัตถี และนางวิสาขาอุบาสิกาพร้อมแล้ว ให้พิสูจน์ดูว่านางภิกษุณีนมมครรภ์แต่เมื่อไร ก็ได้ความว่า มีครรภ์แต่เมื่อยังเป็นฆราวาส จึงตัดสินไม่ให้ขาดจากนางภิกษุณี ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงชมเชยพระอุบาลีเถระเจ้าว่า วินิจฉัยอธิกรณ์ดี ฯ ต่อมานางภิกษุณีนันก็ได้คลอดบุตร ผู้มีผิวพรรณดั่งรูปหล่อทองคำ ฯ พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทรงรับไปเลี้ยงไว้ ทรงตั้งชื่อว่ากัสสป ต่อมาก็ได้นำออกไปบรรพชาในพระพุทธศาสนา คนทั้งหลายจึงเรียกท่านว่า พระกุมารกัสสป เพราะเหตุที่พระราชาทรงเลี้ยงไว้แต่เมื่อยังเป็นกุมารอยู่ ฯ อยู่มาวันหนึ่ง จึงมีเหตุคาดหนึ่ง ให้ท่านเรียนปัญหาแล้วไปทูลถามสมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อท่านได้ฟังคำแก้ปัญหาลงแล้ว ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งอันเลิศ แผนกแสดงธรรมอันวิจิตร คือ ไพเราะ ยิ่งกว่าภิกษุทั้งหลาย ดังนี้

ส่วนในอรรถกถานอกจากนั้น ก็ยังมีคำที่ควรยกขึ้นแสดงอยู่เพียง คำว่า พระยาปายาสี กับคำที่พระกุมารกัสสปเถระ ย้อนถามปัญหาในเรื่องพระจันทร์ พระอาทิตย์เท่านั้น กล่าวคือ คำว่า พระยาปายาสีนั้นเป็นพระราชาไม่ได้อภิเษก ฯ การที่พระกุมารกัสสปเถระเจ้าได้ยกพระจันทร์ พระอาทิตย์ขึ้นถามนั้น ก็เพราะไม่อาจปฏิเสธได้ว่าไม่ใช่เทพบุตร เพราะฉะนั้น พระยาปายาสีจึงได้แก้ว่า พระจันทร์ พระอาทิตย์ทั้ง ๒ นั้น เป็นเทพเจ้าอยู่ในโลกหน้า ดังนี้ สันเนือความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ส่วนเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ที่ควรขยายต่อไปนี้ ก็มีเพียงว่า ความเห็นของพระยาปายาสี ๒ ข้อนั้น เป็นความเห็นผิดทั้งนั้น เป็นความเห็นที่ไม่ถูกต้องตามความเป็นจริงทั้งนั้น เพราะความจริงนั้นมียุว่า โลกหน้านั้นมียุ ผู้ที่เกิดตนเองแล้วโตขึ้นทันที คือ พวกสัตว์นรก พวกเปรตอสุรกาย พวกเทพบุตร เทพธิดานั้น

มียุ่ พวกนั้นเกิดขึ้นโดยไม่มีมารดาบิดา พอเกิดขึ้นก็โตขึ้นทันที มีอุปมาเหมือนรูปที่ปรากฏในกระจกเงา หรือในภาพยนตร์นั้น ผลของกรรมคือการชั่ว คือ ผลของบุญบาปนั้นก็มีอยู่ เมื่อผู้ใดได้ทำบุญ ผู้นั้นก็ได้รับผลบุญ เมื่อผู้ใดทำบาป ผู้นั้นก็ได้รับผลบาป ดังนี้ เป็นอันว่าสิ้นเนื้อความในพระธรรมเทศนาถนัดพิงเท่านั้น.

เอวี่ กัม ค้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๔

คัมภีร์ทมนิกาย มหาวรรค

ปายาสีราชัญญสูตร ทอนว่าด้วยอานิสงส์กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ

กิลฺยาณิ ภรฺ กสฺสป เอมาท อภโฆ เอมเม เอตถ โหติ อิตฺถิ นตฺถิ
ปโร โลโก นตฺถิ สคฺคา โอปปาทิกา นตฺถิ สุกตฺตฺถุณฺณํ กมฺมานิ ผลํ วิปาโกติ ฯ
อตุถิ ปน ราชญฺญ ปรีชาโย เยน เต ปรีชาเยน เอวี่ โหตฺติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักแสดงปายาสีราชัญญสูตร กัณฑ์ที่ ๔๔ ว่าด้วยอานิสงส์กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ตามพระบาลี อรรถกถา ชัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน ตามสมควรแก่เวลาพึงพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ในปายาสีราชัญญสูตรที่ ๑๐ คัมภีร์ทมนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า พระยาปายาสีกล่าวคือ พระกุมารกัสสปเถระเจ้าว่า พระกัสสปกล่าวอย่างนั้นก็จริง แต่ข้าพเจ้ายังเห็นว่า โลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่งกรรมคือการชั่วไม่มี ฯ พระกุมารกัสสปเถระเจ้าจึงถามว่า คุณ่อนพระยาปายาสี เหตุที่ทำให้ท่านเห็นว่า

โลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มีนั่น
 มีย่อยหรือ ? พระยาปายาสีตอบว่า มีย่อยอย่างไรจึงว่าไปคู ? มีย่อยอย่าง
 คือ มีตรอآمدัยญาตีสาลิหิต ทั้งคเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเม
 สมุจฉาจาร งคเว้นจากมุสาวาท การกล่าวเท็จ บิสุณาวาท การกล่าวส่อเสียด
 ฝรุสวาท การกล่าวหยาบคาย สัมผัสปลลาปวาท การกล่าวเหลวไหล และไม่มี
 ความโลภอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตัวเอง ไม่มีจิตคิดปองร้ายผู้อื่น มีความเห็น
 ชอบอยู่เสมอมืออยู่ ต่อมาภายหลังเมื่อข้าพเจ้าทราบว่ พวกนั้นเป็นไขหนักจัก
 ไม่หายแน่แล้ว ข้าพเจ้าจึงไปบอกพวกนั้นว่า คุณก่อนท่านทั้งหลาย สมณพราหมณ์
 บางพวกกล่าวว่า พวกใดงคเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสมุจฉาจาร
 มีจิตคิดปองร้ายผู้อื่น มีความเห็นชอบอยู่เสมอ เวลาผู้นั้นตายแล้วต้องขึ้นไปเกิด
 ในสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้ พวกท่านก็ล้วนแต่เป็นผู้งคเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน
 กาเมสมุจฉาจาร มุสาวาท บิสุณาวาท ฝรุสวาท สัมผัสปลลาปวาท ไม่มี ความโลภ
 อยากได้ของผู้อื่น ไม่มีจิตคิดปองร้ายผู้อื่น มีความเห็นถูกต้องตามคลองธรรม
 อยู่เสมอ ถ้ายอคำของสมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นคำจริงแล้ว เวลาพวก
 ท่านตายแล้วจักได้ขึ้นไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ถ้าพวกท่านได้ขึ้นไปเกิดในสุคติ
 โลกสวรรค์จริงแล้ว พวกท่านจงกลับมาบอกแก่ข้าพเจ้าว่า โลกหน้ามีอยู่ ผู้เกิด
 ขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีมีอยู่ ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วมีอยู่ พวกนั้นล้วนแต่เป็นพวกที่
 เชื่อฟังข้าพเจ้า เมื่อพวกนั้นรับถ้อยคำของข้าพเจ้าแล้ว ก็ไม่เห็นมีใครกลับมาบอก
 ข้าพเจ้า ไม่เห็นมีใครส่งทูตมาบอกข้าพเจ้า อันนี้แหละท่านก็สสไป เป็นเหตุให้
 ข้าพเจ้าเห็นว่าโลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่งกรรมดี
 กรรมชั่วไม่มี ดังนี้

พระกุมารกัสสปเถระเจ้าจึงกล่าวว่า คุณก่อนพระยาปายาสี ถ้อยอย่างนั้นอาตมา
 จักอุปมาให้ท่านฟัง บุรุษที่รู้จักความบางจำพวก ย่อมรู้จักความหมายแห่ง
 ถ้อยคำด้วยอุปมา กล่าวคือ มีบุรุษคนหนึ่งจมลงในหลุมคุตเพียงศีรษะ ลำคืบนั้น
 ท่านก็บังคับพวกบุรุษว่า จงยกบุรุษนั้นให้ขึ้นจากหลุมคุต พวกบุรุษนั้นรับ
 ถ้อยคำของท่านว่าดีละ ดังนี้แล้ว ก็ยกบุรุษนั้นขึ้นจากหลุมคุต ท่านจึงบอกบุรุษ

เหล่านั้นว่า จงพากันขุดออกจากร่างกายบรรณด้วยขี้ไม้ไผ่ บรรณเหล่านั้นก็
กระทำตามคำสั่ง แล้วท่านจึงให้ขุดร่างกายบรรณด้วยดินสีขาวถึง ๓ ครั้ง ครั้น
แล้วจึงให้ขุดด้วยน้ำมัน ให้ทาด้วยผงอันละเอียด ให้โกนผมและหนวดเสียสิ้น
ให้ประดับด้วยดอกไม้มาก ให้ลูบไล้ด้วยเครื่องลูบไล้มาก ให้นั่งห่มผ้า
ห่มมาก แล้วให้พาบรรณขึ้นไปบนปราสาท ให้ปฏิบัติบรรณด้วยกามคุณ ๕
บรรณเหล่านั้นก็ได้ทำตามคำสั่งของท่านทุกประการ บรรณผู้อ่านชำระกายดีแล้ว
ลูบไล้ร่างกายดีแล้ว โกนผมและหนวดเสร็จแล้ว ประดับด้วยแก้วมณีแล้ว
ห่มผ้าอันบริสุทธิ์แล้ว ผูกที่ปราสาทชั้นบน ผู้สมบุรณด้วยกามคุณ ๕ แล้วนั้น
จะยินดีอยากลงไปหล่มคุณนอกรหรือไม่ ฯ พระยาปาชาสรีจึงตอบว่า ไม่ยินดี
เพราะเหตุว่าหล่มคุณนั้นเป็นของไม่สะอาด เป็นของมกกลิ่นเหม็น เป็นของ
น่าเกลียดโสโครก ฯ พระกษัตริย์จึงกล่าวว่า ขอนฉันใด มนุษย์ทั้งหลายก็
เป็นของไม่สะอาด ได้มกกลิ่นเหม็นน่าเกลียดโสโครกแก่เทพยดาทั้งหลายฉันนั้น
กลิ่นของมนุษย์ย่อมปรากฏเหม็นแก่เทพยดาทั้งหลาย ผูกอยู่ในที่ไกลตั้งร้อยโยชน์
เหตุไรมิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของท่าน จึงตเว้นจากปณาดิบาท อทินนาทาน
กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท บิสนาวาท ผรุสวาท สัมผัปปลาปวาท ไม่มีความ
โลกอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตัวเอง ไม่มัจฉคคปองร้ายผู้อื่น มีความเห็นถูก
ต้องตามเป็นจริงอยู่เสมอ ซึ่งตายไปเกิดในสคติโลกสวรรค์แล้วนั้นจะกลับมาบอก
ท่านได้ว่า โลกหน้ามียุ่ ผู้เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันเทียม ผลแห่งกรรมดี
กรรมชั่วมียุ่ ด้วยเหตุนี้แหละพระยาปาชาสรี ท่านจึงรู้เถิดว่าโลกหน้ามียุ่ ผู้
เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันเทียม ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วมียุ่

พระยาปาชาสรีจึงกล่าวต่อไปว่า พระกษัตริย์กล่าวอย่างนั้นก็จริงอยู่ แต่
ข้าพเจ้าก็ยังเห็นว่าโลกหน้าไม่มี ผู้เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันเทียม ผลแห่งกรรม
ดีกรรมชั่วไม่มี ฯ พระเถระเจ้าจึงถามว่า เหตุที่ทำให้ท่านเข้าใจว่าไม่มีนั้นมียุ่หรือ
พระยาปาชาสรีตอบว่า มียุ่ ฯ พระเถระเจ้าจึงถามว่า มียุ่อย่างไร ฯ พระยาปาชาสรี
ตอบว่า มียุ่อย่างนี้ คือ มิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของข้าพเจ้า ทั้งตเว้นจาก
ปณาดิบาท อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท สุราเมรัย นั้นมียุ่ เวลา

พวกนั้นเป็นไขหมักจกไม่รอดจากความตายแน่แล้ว ข้าพเจ้าได้ไปสั่งพวกนั้นว่า
 ดูก่อนท่านทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์บางพวกกล่าวว่า ผู้ที่เกิดจากปาณาติบาต
 อหิงสาทาน กามเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท สุราเมรัย เวลาตายแล้วต้องได้ขึ้นไปเกิด
 ในสุคติโลกโลกสวรรค์ ได้เป็นพรรคพวกของเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ ดังนี้ ก็พวกท่าน
 ล้วนแต่เป็นผู้เกิดจากปาณาติบาต อหิงสาทาน กามเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท
 สุราเมรัย ถ้าเป็นจริงตามถ้อยคำของสมณพราหมณ์เหล่านั้น พวกท่านก็จักได้
 ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ จะได้เป็นพรรคพวกของเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ ถ้าพวก
 ท่านได้ขึ้นไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ได้เป็นพรรคพวกของเทพเจ้าชาวดาวดึงส์
 จริงแล้ว ขอให้พวกท่านกลับมาบอกเราว่า โลกหนาม้อย ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้ว
 โตขึ้นทันหม้อย ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วม้อย พวกนั้นก็รับถ้อยคำของข้าพเจ้า
 แต่ก็ไม่มีใครกลับมาบอกข้าพเจ้า ไม่มีใครส่งหูกกลับมาบอกแก่ข้าพเจ้า อันนี้
 แผลห่านกัสสป เป็นเหตุให้ข้าพเจ้าเข้าใจว่าโลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้ว
 โตขึ้นทันที่ไม่มี ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มี

พระกุมารกัสสปเถระเจ้าจึงกล่าวว่า ดูก่อนพระยาปาชาลี ถ้าอย่างนั้น
 อาตมาจักขอย้อนถามท่าน ขอท่านจงตอบตามความพอใจของท่าน คือ ร้อยปี
 มนุษย์เป็นวันหนึ่งคนหนึ่งของเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ ในดาวดึงส์นั้นกิด ๓๐ วัน
 เป็นเดือนหนึ่ง กิด ๑๒ เดือนเป็นปีหนึ่ง ด้วยวันและเดือนชนิดนั้น เทพเจ้าชาว
 ดาวดึงส์นั้นมอายุพันปีพบด้วยขันธ์คนนั้น มิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของท่าน
 หงตเว้นจากปาณาติบาต อหิงสาทาน กามเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท สุราเมรัย
 ซึ่งได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น ถ้าเขาคิดว่า พวกเราอยู่เสวยสุขสัก ๒-๓
 วันก่อนเกิด จึงค่อยลงไปบอกแก่พระยาปาชาลี ว่าโลกหนาม้อย ผู้ที่เกิดขึ้นเอง
 แล้วโตขึ้นทันหม้อย ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วม้อย พวกนั้นจะทันกลับมาบอกท่าน
 ได้หรือไม่ ฯ พระยาปาชาลีตอบว่าไม่ทัน เพราะนานนักกว่าจะได้ ๒-๓ วันใน
 สวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น ก็แต่ว่าใครบอกแก่ท่านกัสสปว่า เทพเจ้าชาวดาวดึงส์
 อยู่ หรือว่าเทพเจ้าชาวดาวดึงส์มีอายุน้อยอย่างนั้น ข้าพเจ้าไม่เชื่อท่านกัสสปว่า
 เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ม้อย หรือว่าเทพเจ้าชาวดาวดึงส์มีอายุน้อยอย่างนั้น ฯ พระ
 กุมารกัสสปเถระเจ้าจึงกล่าวว่า ดูก่อนพระยาปาชาลี บุรุษที่ตาบอดแต่กำเนิด ไม่

เคยเห็นของดำของขาว ไม่เคยเห็นของเขียวของเหลือง ไม่เคยเห็นของแดงของ
 เลื่อม ไม่เคยเห็นที่เสมอและไม่เสมอ ไม่เคยเห็นดวงดาว ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์
 เขาต้องกล่าวว่าของดำของขาวไม่มี ผิที่เห็นของดำของขาวก็ไม่มี ของเขียวและผิ
 ที่เห็นของเขียวก็ไม่มี ของเหลืองและผิที่เห็นของเหลืองก็ไม่มี ของแดงและผิที่
 เห็นของแดงก็ไม่มี ของเลื่อมและผิที่เห็นของเลื่อมก็ไม่มี ที่เสมอและที่ไม่เสมอ
 ก็ไม่มี ผิที่เห็นซึ่งท่อนเสมอและไม่เสมอก็ไม่มี ดวงดาว ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์
 และผิที่เห็นดวงดาว ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ก็ไม่มี เพราะข้าพเจ้าไม่รู้อันเห็นจึงว่า
 ไม่มี ดังนี้ ท่านพระยาปายาสีจะเห็นว่า บุรุษตาบอดนั้นพูดถูกต้องหรือไม่ ฯ
 พระยาปายาสีตอบว่า ข้าแต่ท่านกัสสป บุรุษตาบอดนั้นพูดไม่ถูกต้อง เพราะของ
 ดำของขาวมอย ผิที่เห็นของดำของขาวก็มอย ของเขียวมอย ผิที่เห็นของเขียวก็มอย
 ของเหลืองมอย ผิที่เห็นของเหลืองก็มอย ของแดงมอย ผิที่เห็นของแดงก็มอย
 ของเลื่อมมอย ผิที่เห็นของเลื่อมก็มอย ที่เสมอและไม่เสมอมอย ผิที่เห็น
 ที่เสมอและไม่เสมอก็มอย ดวงดาว ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์มอย ผิที่เห็นดวงดาว
 ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ก็มอย เพราะฉะนั้น จึงว่าบุรุษตาบอดนั้นพูดไม่ถูกต้อง
 พระกุมารกัสสปเถระเจ้า จึงกล่าวว่า ดูก่อนพระยาปายาสี บุรุษตาบอดนั้นฉันใด
 ท่านก็ฉันนั้น เพราะท่านกล่าวว่า ท่านไม่เชื่ออาตมาว่าเทพเจ้าชาวดาวคงสมมอย
 หรือว่าเทพเจ้าชาวดาวคงสมอายุน้อยอย่างนั้น ดูก่อนพระยาปายาสี โลกหนานี้
 ไม่ใช่จะเห็นด้วยตาธรรมดาเหมือนกับเห็นสิ่งของต่าง ๆ สมณพราหมณ์เหล่าใด
 อยู่ในเสนาสนะบ้านเป็นทสจติ เมื่อสมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้ไม่ประมาท
 มีความพากเพียรเป็นอันดี ได้สำเร็จทัฬหัจฉแล้ว ก็เห็นโลกนี้ด้วย เห็นโลก
 หนาดูด้วย เห็นพวกที่เกศตนเองแล้วโดยชนทัณฑด้วย ด้วยเหตุนั้นแหละพระยาปายาสี
 ท่านจงเข้าใจเถิดว่า โลกหนามอย ผิที่เกศตนเองแล้วโดยชนทัณฑมอย ผลแห่ง
 กรรมดีกรรมชั่วมอย ดังนี้ ของใดเนื้อความในพระบาลีไว้เพียงเท่านี้

อรรถกถา

เบื้องหน้าแต่เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งปายาสีสูตร ในคัมภีร์สมังกล-
 วลสินีว่า ทิวากลันมนุษย์ปรากฏเหมือนแก่เทพยดาทั้งหลาย ซึ่งอยู่ไกลถึงร้อย

โยชนันั้น คือธรรมตากลนมนษย์แม่มกลนพระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้น ทอานา
วันละ ๒-๓ ครั้ง เปลี่ยนเครื่องนุ่งห่มใหม่วัน ๒-๓ ครั้ง ประดับประดาด้วย
เครื่องประดับประดาต่าง ๆ วันละ ๒-๓ ครั้งก็ดี ก็ยังปรากฏเหมือนแก่เทพเจ้า
ทั้งหลาย ซึ่งอยู่ในที่ไกลถึงร้อยโยชน์ เหมือนกับซากศพที่ถูกตัดคอย่นั้น
คำว่า เสนาสนะบ้านเบมเทสจันน หมายเสนาสนะที่ตั้งอยู่ในบ้านใหญ่
ไกลจากหมู่บ้าน ซึ่งเป็นที่อยู่ของสมณพราหมณ์ ซึ่งถืออารัญญิกชุดงค์เท่านั้น
คังน สันเนอความในอรรถกถาตอนนเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยายความออกไปว่า ในพระ
ธรรมเทศนาครั้งนั้น มีคำโต้ตอบกันในเรื่องโลกหน้า และนรกสวรรค์ บาปบุญ
ระหว่างพระกุมารกัสสปเถระเจ้ากับพระยาปายาสิ และด้วยเรื่องอานิสงส์กุศล
กรรมบท ๑๐ และอานิสงส์แห่งศีล ๕ คือ พระยาปายาสิได้เคยฟังมาเสมอว่า ผู้
ที่เว้นจากอกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ ย่อมได้ขึ้นไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์
เขาจึงได้ไปสั่งพวกนั้นไว้ว่า ถ้าพวกท่านตายแล้วขึ้นไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์จริง
จงกลับมาบอกข้าพเจ้าว่า สวรรค์มีอยู่จริง ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันต่อจริง
ผลแห่งบาปบุญมีอยู่จริง แต่เมื่อพระยาปายาสิ ไม่เห็นพวกนั้นกลับมาบอก
จึงเข้าใจว่าโลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันต่อไม่มี ผลแห่งกรรมดีกรรม
ชั่วไม่มี ด้วยพระยาปายาสิไม่ทราบว่า เหตุไรพวกนั้นจึงไม่กลับมาบอก พระ
กุมารกัสสปเถระเจ้าจึงได้อุปมาให้ฟังว่า บุรุษขึ้นพ้นจากหลุมคุถแล้ว ย่อมไม่
ยั้งตกลงไปในหลุมคุถอีกฉันใด ผู้ที่ขึ้นไปสวรรค์แล้วก็ไม่ยั้งตกลงมาในมนุษย์โลก
อีกฉันนั้น เพราะมนุษย์โลกย่อมปรากฏเหมือนแก่เทพยดาทั้งหลาย ซึ่งอยู่ไกลถึง
ร้อยโยชน์ เหมือนกับเหมือนกลนซากอสุก ซึ่งถูกตัดคอย่นนั้น ด้วยเหตุนี้ พวก
ที่ขึ้นไปเกิดบนสวรรค์นั้น จึงไม่มีใครมาบอกพระยาปายาสิ ฯ การที่เทพเจ้า
บนสวรรค์จะลงมาสู่มนุษย์โลกนั้น ย่อมมาด้วยความจำใจ ในเมื่อมีเหตุจำเป็น
เช่น ลงมาเฝ้าพระพุทธเจ้า หรือลงมาช่วยพระโพธิสัตว์เจ้าในเวลาพระโพธิสัตว์

ต้องกับอันตราบเท่านั้น เหมือนกันกับมนุษย์เราซึ่งจะเข้าไปในเว็จโดยไม่จำเป็นนั้น
ข้อมไม่มี ต่อเมื่อจำเป็นเช่นปวตจจาระจึงจักจำใจเข้าไปในเว็จ ฉะนั้น
ด้วยเหตุนี้แล ผู้ทำบุญกุศลเป็นต้นว่าให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาเป็นอันมาก
แล้ว เวลาตายไปแล้วจึงเจ็บไป ไม่เห็นมีผู้ใดลงมากบอกแก่ญาติมิตรสาโลहितที่ยังมี
ชีวิตอยู่ว่า ข้าพเจ้าได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ชั้นนั้นช่น

แต่พระยาปายาสียังไม่สิ้นสงสัย จึงกล่าวต่อไปว่า ข้าพเจ้าได้สั่งพวก
รักษาศีล ๕ ไว้ว่า เมื่อได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์แล้ว จงกลับลงมา
บอกข้าพเจ้าด้วย แต่ก็ไม่เห็นมีใครกลับมาบอก จึงทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจว่า โลก
หน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโดยชนทันทีไม่มี ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มี ชื่อน
พระกุมารกัสสปเถระเจ้าแก้ไขว่า กว่าพวกนั้นจะกลับมาบอก ก็พอดีท่านตายไป
เกิดหลายชาติแล้ว เพราะเหตุว่า ในดาวดึงส์สวรรค์นั้นมีอายุยืนถึงพันทศ
ด้วยคบกับมนุษย์รอบบึงเป็นวันหนึ่งคนหนึ่งในดาวดึงส์สวรรค์ เมื่อผู้ใดไปเกิดใน
ดาวดึงส์สวรรค์นั้น คิดว่า เราจักอยู่เชยชมสมบัติทิพย์สักวันหนึ่งคนหนึ่งก่อนเกิด
จึงค่อยกลับลงไปบอกพระยาปายาสี กว่าจะถึงวันหนึ่งคนหนึ่งนั้น ก็ได้ร้อยปี
ของเราแล้ว ท่านต้องตายไปแล้วเสียก่อนแล้ว เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่เห็นใครกลับลง
มาบอกท่าน เมื่อพระเถระเจ้ากล่าวนี้ พระยาปายาสีจึงคัดค้านว่าไม่เชื่อ แล้ว
ซักว่า ใครบอกท่านว่าดาวดึงส์สวรรค์มีอยู่ พระเถระเจ้าจึงตอบว่า การที่พระยา
ปายาสีไม่เชื่อนั้นก็เพราะพระยาปายาสีไม่เห็น เพราะพระยาปายาสีเปรียบเหมือน
คนตาบอดแต่กำเนิด โดยเหตุที่พระยาปายาสีไม่มีตาทิพย์ สิ่งที่คนตาบอดไม่เห็น
คนตาบอดจะกล่าวว่าไม่มีนั้นข้อมไม่ถูก ฉะนั้น สิ่งที่พระยาปายาสีผู้ไม่มีตาทิพย์
ไม่เห็นจะกล่าวว่าไม่มีนั้นข้อมไม่ถูกฉนั้น ฉะนั้น ขอนเป็นคตอันใดของคนทั้งหลาย
ทุกถ้วนหน้า ว่าสิ่งใดที่ตาตนไม่เห็น อย่าถือว่าสิ่งนั้นไม่มี เพราะเมื่อตนไม่เห็นผู้
อื่นก็อาจเห็น ให้ถือว่าสิ่งตนเห็นมีอยู่ สิ่งที่ตนไม่เห็นก็ต้องมี เช่นเราเห็นว่า
คนทหานมีอยู่ ส่วนคนทหานอน ซึ่งเราไม่เห็นนั้นก็ต้องมีเป็นแท้ นรกเมือง
คนคือคุกตะรางมีอยู่ นรกเมืองผิดต้องมียเป็นแท้ ปราสาทเมืองมนุษย์มีอยู่
ปราสาทเมืองสวรรค์ก็ต้องมีเป็นแท้ แต่ผู้เชื่อกอพระพุทธศาสนาทั้งหลาย
ข้อมไม่มีใครสงสัย มีแต่เชื่อกวามนรกสวรรค์มีอยู่เป็นแน่แท้ การเชื่อเช่น

นี้เป็นเหตุให้และชั่วทำด้วยกาย วาจา ใจ เป็นเหตุให้ได้รับความสุขใจเป็นใจเริ่ม
แต่ในเวลามีชีวิตเป็นต้นไป จนถึงเวลาตายไปข้างหน้า สิ้นข้อความที่ควรยกขึ้น
พรรณนาในพระธรรมเทศนาแก่ชนเพียงท่าน.

เอวี่ กัมมี้ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕๕

คัมภีร์ที่มนิกาย มหาวรรค

ปายาสีราชัญญสูตร ตอนว่าด้วยสมณพราหมณ์ผู้มศีล

กิญจาปี ภวี่ กสฺสโป เอวมาห อถโข เอวมเม เอตถ โหติ อธิปปี
นตฺถิ ปโร โลโก นตฺถิ สตฺตา โอปปาทิกา นตฺถิ สุกตทุกฺกฏานํ กมฺมานํ
ผลํ วิปาโกติ ฯ อตฺถิ ปน ราชญฺญ ปรียาโย เชน เต ปรียาเชน เอวี่ โหติ
อติปปี นตฺถิ ปโร โลโก นตฺถิ สตฺตา โอปปาทิกา นตฺถิ สุกตทุกฺกฏานํ
กมฺมานํ ผลํ วิปาโกติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงปายาสีสูตร กัณฑ์ที่ ๕๕ ว่าด้วยสมณพราหมณ์
ผู้มศีล และการเปรียบด้วยความฝัน เปรียบด้วยก้อนเหล็กแดง ตามพระบาลี
อรรถกถา ธรรมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่เวลา .

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในปายาสีสูตรที่ ๑๐ คัมภีร์ที่มนิกาย
มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า พระบาปายาสีกล่าวต่อ
พระกุมารกัสสปเถระเจ้าว่า ท่านกัสสปกล่าวอย่างนี้จริง แต่ข้าพเจ้ายังเห็นว่า
โลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่ว
ไม่มี ฯ พระกุมารกัสสปเถระเจ้าจึงถามว่า ดูก่อนพระบาปายาสี เหตุที่ทำให้

ท่านเห็นว่า โลกหน้าไม่มี ผู้เกิดตนเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่งกรรมดี
กรรมชั่วไม่มีนั้น มียหรือ ? พระยาปายาสีตอบว่า มีย ฯ พระเถรเจ้าจึง
ถามว่า มียอย่างไร ? พระยาปายาสีตอบว่า มียอย่างนี้ คือ ข้าพเจ้าได้เห็น
สมณพราหมณผสมศล มีธรรมอันงาม ที่ยังมีความอาลัยในชีวิต ไม่อยากตาย
มีความยินดีในสุข เกลียดทุกข์ มียเป็นอันมาก ข้าแต่ท่านกัสสป ข้าพเจ้าจึง
คิดว่า ถ้าสมณพราหมณผสมศล มีธรรมอันดีอย่างนี้ว่า เมื่อเราตายจากชาตินี้
แล้วจักได้ติ สมณพราหมณผสมศล มีธรรมอันดีเหล่านี้ ก็จักต้องกินยาพิษตาย
หรือฆ่าตัวตายด้วยศาสตรา หรือผูกคอตาย หรือโจนเหวตายเป็นแน่ แต่สมณะ
พราหมณผสมศล มีธรรมอันดีเหล่านี้ ไม่รู้ความดีจักมีแก่เราทั้งหลายผู้ตายไป
แล้ว เพราะฉะนั้น สมณพราหมณผสมศล มีธรรมอันดีเหล่านี้ จึงมีความอาลัย
ในชีวิต ไม่อยากตาย มีความรักสุข เกลียดทุกข์ เหน็ดอนันแหละ ท่านกัสสป
ทำให้ข้าพเจ้าเห็นว่า โลกหน้าไม่มี ผู้เกิดตนเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่ง
กรรมดี กรรมชั่วไม่มี

พระกุมารกัสสปเถรเจ้า จึงกล่าวว่า ดูก่อนพระยาปายาสี ถ้าอย่างนั้น
อาตมา จักอุปมาให้ท่านฟัง เพราะบุรุษที่รู้จักความบางพวกในโลกนี้ ย่อมรู้
จักเนื้อความได้ด้วยอุปมา กล่าวคือ เมื่อก่อนมีพราหมณคนหนึ่ง มีภรรยา ๒ คน
ภรรยาคนหนึ่ง มีบุตรอายุ ๑๐ ขวบ หรือ ๑๒ ขวบ อีกคนหนึ่งกำลังมีครรภ์
พราหมณนั้นได้ตายไปเสียก่อน เมื่อพราหมณนั้นตายไปแล้ว เด็กนั้นจึงกล่าว
ต่อมารดาเลียงนนั้นว่า ทรัพย์ ข้าวของ เงินทองอันใดมีย ต้องเป็นของข้าพเจ้า
ทั้งสิน แม่เลียงจะไม่ได้รับส่วนแบ่งใด ๆ เพราะเป็นของบิดาของข้าพเจ้า
แม่เลียงจึงมอบมรดกให้ข้าพเจ้า ฯ เมื่อเด็กนั้นกล่าวอย่างนั้นแล้ว นางพราหมณ
ผู้เป็นแม่เลียงนั้นจึงตอบว่า รอให้แม่คลอดก่อนเกิด ถ้าน้องของเจ้าเป็นผู้ชาย
ก็จักได้แบ่งมรดกให้น้องเจ้าส่วนหนึ่ง ถ้าน้องของเจ้าเป็นผู้หญิง ก็จักยกให้
อยู่กับเจ้า ฯ แต่เด็กนั้นก็ได้ออมนอกเป็นครั้งที่ ๒ ที่ ๓ ฯ ฝ่ายนาง
พราหมณผู้เป็นแม่เลียงนั้น จึงถือเอาเมล็ดเข้าไปในห้อง แหวะท้องของตนออก
ด้วยคิดว่า เราจักต้องให้รู้ว่าลูกในท้องจักเป็นชายหรือเป็นหญิง นางพราหมณนั้น
ก็ทำลายเสียขงตนด้วย ทำลายเสียขงชีวิตด้วย ทำลายเสียขงครรภ์ด้วย ทำลาย

เสียบซึ่งสมบัติด้วย เพราะตนเป็นคนโง่เขลา แสงงามรตกโดยไม่ถูกทาง
 ข้อนั้นใด ดูก่อนพระยาปายาสี ท่านผู้เป็นคนโง่เขลา แสงหาโลกหน้าโดยไม่ถูกทาง
 ก็ถึงถึงความพินาศฉนั้น นางพราหมณ์ผู้โง่เขลา ผู้แสวงหาอมรตกโดยไม่ถูกทาง
 ได้ถึงความพินาศฉนั้น ส่วนสมณพราหมณ์ผู้มศีล มีธรรม
 นั้นดี ถ้าไม่รอให้อันทรีย์แก่กล้า ก็ถึงถึงความพินาศฉนั้น แต่สมณพราหมณ์
 ผู้เป็นบัณฑิต ย่อมรอให้อันทรีย์แก่กล้า จนให้ชีวิตล่วงลับไปเอง ฯ ดูก่อน
 พระยาปายาสี บุคคลเหล่านั้น ย่อมต้องการให้สมณพราหมณ์ผู้มศีล มีธรรม
 อันดี มีชีวิตอยู่ตลอดกาลนาน สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้มศีล มีธรรมอันดี
 มีชีวิตอยู่ตลอดกาลนานด้วยประการใด คนเหล่านั้นก็ได้ประสบบุญเป็นอันมาก
 ด้วยประการนั้น สมณพราหมณ์ผู้มศีล มีธรรมอันดีเหล่านั้น ย่อมปฏิบัติเพื่อ
 ให้เป็นประโยชน์สุขแก่เทพยตามนุษย์เป็นอันมาก ฯ ด้วยเหตุนี้แหละ พระยา
 ปายาสี ท่านจงเข้าใจเถิดว่า โลกหน้ามีอยู่ ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีมีอยู่
 ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วมีอยู่

พระยาปายาสี จึงกล่าวต่อไปว่า ท่านกัสสปกล่าวอย่างนี้จริงอยู่ แต่
 ข้าพเจ้ายังเห็นว่าโลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่ง
 กรรมดี กรรมชั่วไม่มี ฯ พระกษัตริย์กัสสปเถระเจ้าจึงกล่าวว่า ดูก่อนพระยาปายาสี
 เหตุที่ทำให้ท่านเข้าใจว่าโลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่ง
 กรรมดี กรรมชั่วไม่มี นั้นมีอยู่หรือ ฯ พระยาปายาสีตอบว่า มีอยู่ ฯ
 พระเถระเจ้าจึงถามว่า มีอยู่อย่างไร ฯ พระยาปายาสีตอบว่า มีอยู่อย่างนี้ คือ
 เมื่อพวกราชบุรุษจับโจรมาให้ข้าพเจ้า ขอให้ข้าพเจ้าลงโทษ ข้าพเจ้าจึงตอบว่า
 ถ้อยอย่างนั้น พวกท่านจงจับโจรนั้นใส่ลงในหม้อทั้งเป็น ปิดปากหม้อให้ดี จึงด้วย
 หนังสติ๊ก โบกด้วยดินเหนียวให้หนา แล้วยกขึ้นตั้งบนเตาไฟ พวกราชบุรุษ
 รับถ้อยคำของข้าพเจ้าแล้ว ก็จับโจรนั้นใส่ลงในหม้อทั้งเป็น ปิดปากหม้อไว้
 ให้ดี ห่มด้วยหนังสติ๊ก โบกด้วยดินเหนียวให้หนา แล้วยกขึ้นตั้งเตาไฟ ฯ
 เวลาที่ข้าพเจ้ารู้ว่า โจรนั้นตายแล้ว ก็ให้ยกหม้อนั้นลงจากเตา ให้ค่อย ๆ เปิดปาก
 หม้อให้ดู ด้วยคิดว่า ถึงอย่างไรก็ดี ก็จักได้เห็นชีวิตของโจรนั้นออกไป แต่ก็
 หาได้เห็นไม่ ฯ อันนั้นแหละท่านกัสสป เป็นเหตุให้ข้าพเจ้าเห็นว่าโลกหน้าไม่มี

ผู้เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วไม่มี ฯ พระเถระเจ้าจึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น อาตมาจะขอย้อนถามท่านในเรื่องนี้ ถ้าท่านเห็นสมควรอย่างไร ก็ให้แก้ไขอย่างนั้น ฯ คือ เวลาท่านนอนหลับกลางวัน ท่านเคยฝันเห็นสวนอุทยาน หรือป่า หรือสถานที่ต่าง ๆ หรือสระโบกขรณี อันเป็นที่นารัณรมย์หรือไม่ ฯ พระยาปายาสีตอบว่า เคยฝัน คือ ข้าพเจ้านึกได้ว่า เวลาข้าพเจ้านอนกลางวัน ได้เคยฝันเห็นสวนอุทยานอันนารัณรมย์บ้าง เคยฝันเห็นป่าอันนารัณรมย์บ้าง เคยฝันเห็นพนาถอันนารัณรมย์บ้าง เคยฝันเห็นสระโบกขรณีอันนารัณรมย์บ้าง พระเถระเจ้าจึงถามว่า ในเวลานั้น มีผู้คนอยู่รักษาท่านหรือไม่ ฯ พระยาปายาสีตอบว่า มี ฯ พระเถระเจ้าจึงถามว่า พวกนั้นได้เห็นชีวิตของท่านที่เข้ามาสู่ร่างกาย หรือออกไปจากร่างกายของท่านหรือไม่ ฯ พระยาปายาสีตอบว่า ไม่เห็น ฯ พระเถระเจ้าจึงกล่าวว่า พวกนั้นก็ยังมีชีวิตอยู่ ท่านก็ยังมีชีวิตอยู่ แต่พวกนั้นก็ยังไม่เห็นชีวิตของท่าน ซึ่งเข้ามาหรือออกไป ส่วนโจรที่ตายไปแล้วนั้น ท่านจักเห็นชีวิตของเขา ซึ่งเข้ามาหรือออกไปได้อย่างไร ด้วยเหตุอันนี้แหละ พระยาปายาสี ท่านจงเข้าใจเถิดว่า โลกหน้ามีอยู่ ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วมีอยู่

พระยาปายาสีจึงกล่าวต่อไปว่า ท่านก็สับสนกล่าวอย่างนั้นก็จริงอยู่แล แต่ข้าพเจ้ายังเห็นว่าโลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วไม่มี ฯ พระเถระเจ้าจึงถามว่า ตุก่อนพรายาปายาสี เหตุที่ทำให้ท่านเห็นว่าโลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วไม่มีนั้น มีอยู่หรือไม่ ฯ พระยาปายาสีตอบว่า มีอยู่ ฯ พระเถระเจ้าจึงถามว่า มีอยู่อย่างไร ฯ พระยาปายาสีตอบว่า มีอยู่อย่างนี้ คือ เมื่อพวกราชบุรุษจับโจรมาให้ข้าพเจ้าลงโทษ ข้าพเจ้าได้สั่งว่า พวกท่านจงชั่งโจรผู้นั้นทิ้งเป็น แล้วจึงฆ่า กรณฆ่าแล้วจงชั่งดูอีก พวกราชบุรุษก็ทำตามคำสั่งของข้าพเจ้า เมื่อโจรนั้นยังมีชีวิตอยู่ ร่างกายของโจรนั้นก็ยังเบา ยังอ่อนโยน ยังควรแก่การงาน เมื่อโจรนั้นตายแล้ว ได้หนักขึ้นกว่าแต่ก่อน ได้แข็งกระด้างขึ้น ไม่ควรแก่

การงาน อันนํและทํานกัสนป เป็นเหตุให้ข้าพเจ้าเห็นว่าโลกหน้าไม่มี ผู้
เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันที่ไม่มี ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วไม่มี

พระเถระเจ้าจึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น อาตมาจักอุปมาให้ท่านฟัง คือ บุรุษ
ที่รู้จักความบางพวกในโลกนี้ ย่อมเข้าใจความด้วยอุปมา ๆ กล่าวคือ ถ้า
มีบุรุษคนใดคนหนึ่ง ชั่งแห่งเหล็กที่ร้อนด้วยตาชั่งไว้แล้ว เวลาแห่งเหล็กนั้น
เย็นก็ได้ชั่งอีก แห่งเหล็กในเวลาเย็นกับเวลาร้อนนั้น ชั่งไหนจะเบากว่ากัน
อ่อนกว่ากัน ควรแก่การงานกว่ากัน ๆ พระยาปายาสีตอบว่า แห่งเหล็กที่ร้อน
นั้น ประกอบด้วยเตโชธาตุ วาโยธาตุ ย่อมเป็นของเบากว่า อ่อนกว่า ควร
แก่การงานกว่า ส่วนแห่งเหล็กที่เย็นนั้นไม่ประกอบด้วยเตโชธาตุ วาโยธาตุ
ย่อมเป็นของหนักกว่า แข็งกระด้างกว่า ไม่ควรแก่การงานกว่า ๆ พระเถระเจ้า
จึงกล่าวว่า อุปมานั้นใด อุปมานี้ก็ฉนั้น คือ เมื่อร่างกายนี้ยังประกอบด้วย
อายุ ใจอ่อน วิญญาณ ก็ยังเบากว่า อ่อนกว่า ควรแก่การงานกว่า เมื่อร่างกาย
นี้ไม่ประกอบด้วยอายุ ไม่ประกอบด้วยใจอ่อน ไม่ประกอบด้วยวิญญาณ ย่อม
หนักกว่า ย่อมแข็งกว่า ไม่ควรแก่การงานกว่า ฉนั้นนี้ ด้วยเหตุอันนั้นแล
พระยาปายาสี ท่านจงเข้าใจว่าโลกหน้ามีอยู่ ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันที่มีอยู่
ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วมีอยู่ ดังนั้น ของดเนือความในพระบาลี ไว้เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งปายาสีราชัญญสูตร คัมภีร์สุมัง-
คลวิลาสินีว่า คำว่า ธรรมอันดีนั้น หมาธรรมอันดีด้วยศีลนั้น ๆ คำว่า
เกลียดทุกข์นั้น หมายความว่า ไม่ต้องการทุกข์ ๆ คำว่า ความดีจักมีแก่เราผู้
ตายไปแล้วนั้น คือ ความสุขในสุคติ จักมีแก่เราในโลกหน้า ๆ คำว่า ความ
พินาศนั้น คือความทุกข์มาก ๆ คำว่า โดยไม่ถูกทางนั้น คือโดยไม่มีอุบาย ๆ
คำว่า ไม่รอให้อินทรีย์แก่กล้านั้น คือ ทำลายอายุเสียในระหว่างที่ยังไม่สิ้นไป ๆ
คำว่า รออินทรีย์แก่กล้านั้น คือรอให้อายุแก่ถ้วน ๆ ข้อนพระธรรมเสนาบดี

สาริบุตร ได้กล่าวไว้ว่า เราไม่ยินดีต่อความตาย ไม่อาลัยต่อชีวิต เรารอแต่เวลาอันสมควร เหมือนกับลูกจ้างที่รอเวลาฉะนั้น ดังนี้ ฯ คำว่า พวกที่รักษาไม่เห็นชีวิตของท่าน ที่เข้ามา หรือออกไปนั้น คือ ในเวลาที่ท่านฝันนั้น พวกที่อยู่รักษานั้น ข้อมไม่เห็นชีวิต คือ จิต วิญญาณ ที่ออกไปจากร่างกาย หรือเข้ามาสู่ร่างกาย ฯ คำว่า ร่างกายแข็งกระด้างนั้น หมายความว่า ในเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่ ข้อมมีขันธ ๕ บริบูรณ์ แต่เมื่อชีวิตดับไปแล้ว ข้อมมีแต่รูปขันธเท่านั้น เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ ก็ไม่มี วิญญาณขันธก็ไปเสียแล้ว เมื่อยังเหลืออยู่แต่รูปขันธเท่านั้น ก็น่าจะเบา แต่กลับหนักมากขึ้น เพราะฉะนั้น พระยาปาชาส จึงเข้าใจว่า ไม่มีสิ่งใดไปเกิด ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาตอนนั้น เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยายความที่แสดงมาแล้วนั้นออกไปอีก เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งขึ้น แก่ผู้สดับฟังทั้งหลาย กล่าวคือ เนื้อความที่แสดงมาแล้วนั้น มีข้อความอยู่ ๓ ข้อ คือ ข้อที่ ๑ พระยาปาชาสอ้างเหตุว่า ไม่มีสมณพราหมณ์คนใดที่จะฆ่าตัวตาย จึงไม่ลงความเห็นว่ โลกหน้ามีอยู่ ถ้าพวกสมณพราหมณ์ผู้มีศีลธรรมอันดี รู้แน่ว่าเวลาตัวตายไปแล้วจักได้ความสุขในโลกหน้า พวกสมณพราหมณ์นั้นต้องฆ่าตัวตายเป็นแน่ แต่พวกสมณพราหมณ์นั้นก็ไม่ฆ่าตัวตาย พระกุมารกัสสปเถระเจ้าจึงได้ยกเรื่องนางพราหมณ์ที่แห้วท้องของตน ด้วยอยากดูลูกในท้องว่าเป็นชายหรือเป็นหญิงนั้นขึ้นมาแสดงให้ฟัง โดยความมุ่งหมายว่า ถ้าสมณพราหมณ์เหล่านั้นฆ่าตัวตายโดยอยากได้ความสุขในโลกหน้า ก็จักถึงซึ่งความพินาศเสียเปล่า จักไม่มีความสุขในโลกหน้า เหมือนกับนางพราหมณ์ที่ไม่ได้สมบัติของสามี ด้วยเหตุที่ตัวแห้วท้องออกดูลูกในท้องนั้น ถ้านางพราหมณ์นั้น รอให้ท้องแก่จนคลอดลูกออกมาเอง นางพราหมณ์นั้นก็จักไม่เสียชีวิตด้วย ลูกในท้องก็จักไม่ตายด้วย มรดกก็จักได้ด้วยฉันทใจ ถ้าสมณพราหมณ์ผู้มีศีลธรรมอันดี รอให้ตายเอง

ก็จักได้สุขในโลกหน้าฉันนั้น เพราะเหตุว่า ถ้าฆ่าตัวเองด้วยความอยากได้สุขในโลกหน้า ก็เป็นโลกเจตนา เป็นบาปอกุศล ถ้าฆ่าตัวตายด้วยความเกลียดขี้ร่างกาย หรือความโกรธเคืองผู้ใดผู้หนึ่ง ก็เป็นโทสเจตนา เป็นบาปอกุศลอย่างหนึ่ง ถ้าฆ่าตัวตายด้วยความโง่เขลา ก็เป็นโมหเจตนา เป็นบาปอกุศลอย่างหนึ่ง ๆ เจตนาที่เป็นบาปอกุศล ย่อมนำไปสู่ทุกข์ในโลกหน้า เพราะฉะนั้น สมณพราหมณ์ผู้มศีลธรรมอันดีทั้งหลายจึงไม่ฆ่าตัวตาย จึงขอให้ตายเองตามธรรมดา

ข้อที่ ๒ พระยาปายาสี ไม่เห็นชีวิตของใจที่ออกไปจากหม้อ จึงเข้าใจว่า โลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วไม่มี ข้อนพระกุมารกัสสปเถระเจ้าแก้ว่า แม้แต่ชีวิต คือ จิต วิญญาณ ที่ออกจากร่างกายของคนเป็นในเวลาอนหลับ ผันเห็นสิ่งต่าง ๆ นั้น ก็ยังไม่มีผู้ใดรู้เห็น ส่วนชีวิต จิต วิญญาณ ที่ออกจากร่างกายของคนตายนั้น จะเห็นได้อย่างไร

ข้อที่ ๓ พระยาปายาสีเห็นว่า คนตายหนักกว่าคนเป็น จึงเข้าใจว่า ไม่มีสิ่งใดไปเกิด เข้าใจว่า โลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วไม่มี พระกุมารกัสสปเถระเจ้าแก้ไขว่า เหล็กดิบหนักกว่าเหล็กแดง เหล็กแดงเบากว่าเหล็กดิบ เพราะเหล็กแดงมีธาตุไฟ และธาตุลม ประกอบฉันใด คนเป็นก็เบากว่าคนตาย เพราะมีธาตุไฟ ธาตุลมประกอบ มีอายุ มีความอบอุ่น มีวิญญาณประกอบ ฉะนั้น

เมื่อพระยาปายาสี ได้ฟังคำแก้ไขทั้ง ๓ ข้อ ของพระกุมารกัสสปเถระเจ้าดังแสดงมาแล้วนั้น ก็จนปัญญาไปที่ละข้อ จึงได้เปลี่ยนคำพูดเป็นลำดับไปดังที่ได้แสดงมาแล้วนั้น เป็นอันได้ใจความว่า โลกหน้ามีอยู่เป็นแน่ ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีมีอยู่เป็นแน่ ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่ว มีอยู่เป็นแน่ สันกระเสาะความที่ควรอธิบายเพียงเท่านั้น.

เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๙๖

คัมภีรทมนิกาย มหาวรรค

ปาชาสิราชัญญสูตร ตอนว่าด้วยการพิสูจน์ชีวิตของใจ

กิญจาปี ภวํ กสฺสโป เอวมาห อตฺโข เอวเม เตตฺถ โหติ อิตฺตํ
นตฺถิ ปโร โลโก นตฺถิ สตฺตา โอปปตฺติกา นตฺถิ สุกตทุกฺกฏานํ กมฺมาน
ผลํ วิปาโกติ ฯ อตฺถิ ปน ราชญฺญ ปรียาโย เยน เต ปรียาเยน เอว
โหติติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพักได้แสดงปาชาสิราชัญญสูตร กัณฑ์ที่ ๙๖ ว่าด้วย
การพิสูจน์ชีวิตของใจ ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้
เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน ตาม
สมควรแก่การพึงพระธรรมเทศนา

บาลี

ดำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในปาชาสิราชัญญสูตรที่ ๑๐ คัมภีร์
ทมนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า พระยาปาชาสิ
ได้กล่าวต่อพระกุมารกัสสปเถระเจ้าว่า ท่านกัสสปกล่าวอย่างนี้ก็จริง แต่ข้าพเจ้า
ยังเห็นอยู่ว่าโลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่งกรรมดี
กรรมชั่วไม่มี ฯ พระกุมารกัสสปเถระเจ้าจึงถามขึ้นว่า ดูก่อนพระยาปาชาสิ เหตุ
ที่ทำให้ท่านเห็นว่าโลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่งกรรม
ดีกรรมชั่วไม่มีนั้น มื่อยหรือ ฯ พระยาปาชาสิตอบว่า ข้าแต่ท่านกัสสป เหตุ
ที่ทำให้ข้าพเจ้าเห็นว่า โลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่ง
กรรมดีกรรมชั่วไม่มีนั้น มื่อย ฯ พระเถระเจ้าจึงถามว่า มื่อยอย่างไร ฯ พระ
ยาปาชาสิตอบว่า มื่อยอย่างนี้ คือ เวลาพวกราชบุรุษทั้งหลายจับใจมาให้ข้าพเจ้า
ลงโทษ ข้าพเจ้าจึงบอกวาท่าอย่างนั้นพวกท่านจงเชื่อดิฉันว่าบุรุษนี้เข้าไปจน

ถึงหนึ่ง เนอ เอ็น กระตุก เขื่อนในกระตุก เข้าไปที่ละน้อย ๆ จนกว่าจะตาย
 อย่างไม่รู้ตัวเราก็จะต้องเห็นชีวิตของโจรนั้นออกไป พวกราชบุรุษก็รับถ้อยคำของ
 ข้าพเจ้าว่าดีละ แล้วก็เชือดผิวหนังโจรนั้นเข้าไปจนถึงหนึ่ง เนอ เอ็น กระตุก เขื่อนใน
 กระตุกที่ละน้อย ๆ จนโจรนั้นตาย ๆ เมื่อโจรนั้นตายแน่แล้วข้าพเจ้าจึงบอกให้พวก
 ราชบุรุษจับตัวโจรนั้นหงายขึ้น เพื่อดูให้เห็นชีวิตออกจากร่างของเขา พวกราช-
 บุรุษก็จับตัวโจรนั้นหงายขึ้น ๆ แต่ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นชีวิตออกจากตัวโจรนั้น
 ข้าพเจ้าจึงบอกให้พวกราชบุรุษจับตัวโจรนั้นคว่ำลง และตะแคงซ้ายตะแคงขวา
 ยกขึ้นยกลง เคาะดูด้วยฝ่ามือ เคาะดูด้วยก้อนหิน เคาะดูด้วยไม้ค้อน เคาะดู
 ด้วยศาสตรา ผลักไปข้างโน้น ผลักมาข้างนี้ กระชากไปกระชากมา เพื่อดู
 ได้เห็นชีวิตออกจากร่างของโจรนั้น แต่ก็ไม่เห็น ๆ ตาของโจรนั้นก็ยังไม่ปรากฏ
 อยู่ รูปก็ยังไม่ปรากฏอยู่ แต่ตานี้ไม่เห็นรูป ๆ หูของโจรนั้นก็ยังไม่ได้ยิน แต่หู
 นั้นไม่ได้ยินเสียงอันใด จมูกของโจรนั้นก็ยังไม่ดม แต่จมูกนั้นไม่รู้สึกกลิ่นอันใด
 ลิ้นของโจรนั้นก็ยังไม่รู้รสอันใด กายของโจรนั้นก็ยังไม่รู้
 สัมผัสอันใด ๑ อันนั้นแหละท่านกัสสป เป็นเหตุให้ข้าพเจ้าเห็นว่าโลก
 หน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโดยชนัตถ์ไม่มี ผลแห่งกรรมคือกรรมชั่วไม่มี

พระกุมารกัสสปเถระเจ้าจึงกล่าวว่า ดูก่อนพระยาปาชาลี ถ้าอย่างนั้น
 อาตมาจะอุปมาให้ท่านฟัง เพราะพวกที่รู้จักความบางพวกย่อมเข้าใจความหมายได้
 ด้วยอุปมา กล่าวคือ เมื่อก่อนมีบุรุษเป่าสังข์คนหนึ่ง ถือเอาสังข์ออกไปเที่ยวตาม
 หมู่บ้านปลายแดน ๆ บุรุษนั้นได้ไปถึงที่ตำบลหนึ่ง แล้วเป่าสังข์ขึ้นถึง
 ๓ ครั้ง ในท่ามกลางหมู่บ้านนั้น ครั้นเป่าแล้วก็วางสังข์ไว้กับพื้นดิน แล้วนั่งอยู่ ๆ
 ลำดับนั้น ชาวบ้านจึงพากันคิดว่า เสียงนั้นเป็นเสียงอะไรหนอ จึงนารักใคร่
 ยินดี น่าสนุกสนานมาก ๆ คิดดังนั้นแล้วก็ไปประชุมกัน ถามบุรุษเป่าสังข์
 นั้นว่า เสียงที่นารักใคร่ยินดี น่าสนุกสนานนั้น เป็นเสียงอันใด ๆ บุรุษเป่า
 สังข์นั้นจึงบอกว่า เป็นเสียงสังข์ ๆ พวกนั้นก็จับสังข์นั้นหงายขึ้นแล้วบอกว่า
 นี่แน่ะสังข์ ท่านจงทำเสียงดังให้พวกเราฟัง ๆ แต่สังข์นั้นไม่มีเสียงดัง ๆ พวก
 เขาจึงจับสังข์นั้นคว่ำลงแล้วบอกให้ทำเสียงดัง เมื่อสังข์นั้นไม่ทำเสียงดัง ก็
 จับตะแคงซ้ายตะแคงขวา ยกขึ้นยกลง เคาะดูด้วยมือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง

ด้วยไม้ค้อนบ้าง ด้วยศาสตราบ้าง ดังไปข้างโน้นบ้าง ดังมาข้างนี้บ้าง ดังไปดัง
มาบ้าง แต่สังขันธ์ก็ไม่ได้ทำเสียงดัง บรมเจ้าสังขันธ์จึงคิดว่า พวกคนชาวปลาย
แดนโง่เขลาจริง เหตุใดจึงแสวงหาเสียงสังขันธ์ด้วยไม้มีอบายเช่นนั้น ฯ เมื่อ
พวกนั้นกำลังจ้องดูอยู่ บรมเจ้าสังขันธ์จึงจับเอาสังขันธ์ของตนไปถึง ๓ ครั้ง แล้ว
ก็ถึงสังขันธ์นั้นไป พวกปลายแดนนั้นจึงคิดว่า เมื่อใดสังขันธ์ประกอบกับบรม
ด้วย ประกอบกับความพยายามด้วย ประกอบกับลมด้วย เมื่อนั้นสังขันธ์จึงดัง
เมื่อใดสังขันธ์ไม่ประกอบกับบรม ไม่ประกอบกับความพยายาม ไม่ประกอบกับ
ลม สังขันธ์ก็ไม่ได้ดัง ข้อนั้นใด เมื่อใดร่างกายประกอบกับอายด้วย ประกอบ
กับไออุ่นด้วย ประกอบกับวิญญาณด้วย เมื่อนั้นกายนั้นก็เดินไปเดินมาได้ ยืน
เดิน นั่ง นอนได้ เห็นรูปด้วยจักขุได้ ฟังเสียงด้วยหูได้ สูดดมกลิ่นด้วยจมูก
ได้ ลิ้มรสด้วยลิ้นได้ ถูกต้องโณภูมัพพะด้วยกายได้ รู้จักอารมณ์ด้วยใจได้ เมื่อ
ใดกายนั้นไม่ประกอบด้วยอาย ไม่ประกอบด้วยไออุ่น ไม่ประกอบด้วยวิญญาณ
เมื่อนั้นกายนั้นก็เดินไปเดินมาไม่ได้ ยืน เดิน นั่ง นอน ไม่ได้ เห็นรูปด้วยตา
ไม่ได้ ฟังเสียงด้วยหูไม่ได้ สูดดมกลิ่นด้วยจมูกไม่ได้ ลิ้มรสด้วยลิ้นไม่ได้ ถูก
ต้องโณภูมัพพะด้วยกายไม่ได้ รู้จักอารมณ์ด้วยใจไม่ได้ ฯ ด้วยเหตุอันนี้แหละ
พระยาปาชาลี ท่านจงเข้าใจเถิดว่าโลกหน้ามีอยู่ ผู้ที่เกิดมาแล้วโคชนทันที
มีอยู่ ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วมีอยู่

พระยาปาชาลีจึงกล่าวต่อไปว่า ท่านกัศสปกล่าวอย่างนี้ก็จริงอยู่แล แต่ว่า
ข้าพเจ้ายังเห็นอยู่ว่า โลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดมาแล้วโคชนทันทีไม่มี ผลแห่ง
กรรมดีกรรมชั่วไม่มี ฯ พระเถระเจ้าจึงถามว่า ดูก่อนพระยาปาชาลี เหตุที่ทำให้
ท่านเห็นว่าไม่มีนั้น มีอยู่หรือ ฯ พระยาปาชาลีตอบว่า มีอยู่ ฯ พระเถระเจ้าจึง
ถามว่า มีอยู่อย่างไร ฯ พระยาปาชาลีจึงตอบว่า มีอยู่อย่างนี้ คือ เมื่อพวกเราบรม
จับโจรมาให้ข้าพเจ้าลงโทษ ข้าพเจ้าจึงบอกว่า พวกท่านจงตัดผิวหนังของโจร
ออก ถึงอย่างไรเราก็จักเห็นชีวิตของโจรนั้น พวกเราบรมก็ตัดผิวหนังของโจร
ออก แต่ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นชีวิตของโจรนั้น ข้าพเจ้าจึงบอกว่า พวกท่านจงเชือด
หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เนื้อในกระดูกของโจรนั้นออก ถึงอย่างไรเราก็จักเห็น
ชีวิตของโจรนั้น แต่ก็ไม่เห็น อันนั้นแหละท่านกัศสป เป็นเหตุให้ข้าพเจ้าเห็นว่า

โลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มี

พระเถระเจ้าจึงกล่าวว่า คุณก่อนพระยาปายาสี ถ้าอย่างนั้นอาตมาจักอุปมาให้ท่านฟัง เพราะผู้รู้จักความบางคน ย่อมเข้าใจความหมายได้ด้วยอุปมา ๆ กล่าวคือ ครึ่งก่อนมีชฎิลผู้บูชาไฟคนหนึ่ง อยู่ที่กระท่อมใบไม้ในป่า ครึ่งนั้นมพ่อค้าเกวียนที่เป็นชาวชนบทคนหนึ่ง ไปพักค้างคืนอยู่ในที่ใกล้อาศรมของชฎิลผู้บูชาไฟนั้น ๆ ชฎิลผู้บูชาไฟนั้นจึงคิดว่า เราก็จักไปหาพ่อค้าเกวียนคนนั้น บางทีจะได้เครื่องใช้อย่างใดอย่างหนึ่ง ๆ รุ่งเช้าขึ้นชฎิลผู้บูชาไฟคนนั้น ก็ไปหาพ่อค้าเกวียนคนนั้น ได้เห็นเด็กคนหนึ่งกำลังเป็นเด็กอ่อนอยู่กับพ่อค้าเกวียนคนนั้น ซึ่งเขาทิ้งให้นอนหงายอยู่ ครั้นเห็นแล้วจึงคิดว่า การที่เราจะปล่อยมนุษย์ให้ตายเสียย่อมจะไม่สมควรแก่เรา เราก็นำเด็กนั้นไปเลี้ยงไว้ที่อาศรมของเรา ๆ ครั้นคิดแล้วชฎิลผู้บูชาไฟนั้นก็นำเด็กนั้นไปที่อาศรม เลี้ยงเด็กนั้นให้เติบโตขึ้น ๆ เมื่อเด็กนั้นมีอายุได้ ๑๐ ขวบ หรือ ๑๒ ขวบ ชฎิลผู้บูชาไฟคนนั้น ก็มีสิ่งที่จะต้องทำเกิดขึ้นที่ชนบทนั้น ๆ เวลาชฎิลผู้บูชาไฟนั้นจะไปที่ชนบทนั้น จึงได้สั่งเด็กนั้นไว้ว่า เราก็จักไปที่ชนบท เจ้าจงดูแลไฟให้ดี อย่าให้ไฟดับ ถ้าไฟดับลงจงเอามันต์ดีไม่ทำเป็นไม้สไฟแล้วสไฟขึ้นติดไฟ ๆ สั่งดังนี้แล้วชฎิลผู้บูชาไฟนั้นก็ไปที่ชนบทนั้น ๆ เวลาเด็กนั้นมัวแต่เล่น ไฟนั้นก็ดับไป ๆ เด็กนั้นจึงคิดว่า บิดาได้สั่งเราไว้ว่าให้ดูแลไฟ อย่าให้ไฟดับ ถ้าไฟดับ นมิด นมี้ นมี้สไฟ จงทำให้เกิดไฟขึ้นแล้วบูชาไฟต่อไฟ เราก็จักต้องทำไฟให้เกิดขึ้นแล้วบูชาไฟต่อไป ๆ เด็กนั้นก็ถากไม้สไฟนั้นด้วยมีด ด้วยคิดว่าจักได้ไฟ ๆ แต่เมื่อไม่ได้ไฟ ก็ผ่าไม้สไฟนั้นออกเป็น ๒ ซีก เมื่อยังไม่ได้ไฟอีก ก็ผ่าไม้สไฟนั้นออกเป็น ๓ ซีก ๔ ซีก ๕ ซีก ๑๐ ซีก ๒๐ ซีก กระทั่งเป็นซีกเล็ก ๆ ซีกน้อย ๆ แล้วใส่ครกโขลก ครั้นใส่ครกโขลกแล้วก็ไปรยไปตามลมใหญ่ด้วยคิดว่า จักได้ไฟ แต่เขาก็ไม่ได้ไฟสมคิด ๆ เวลาชฎิลผู้บูชาไฟนั้นทำกิจธุระที่ชนบทนั้นเสร็จแล้วกลับมา จึงถามเด็กนั้นว่าไฟดับหรือเปล่า ๆ เด็กนั้นบอกว่า เมื่อข้าพเจ้ามัวแต่เล่นไฟก็ดับ ข้าพเจ้าคิดว่า บิดาได้สั่งไว้ว่าให้บูชาไฟอย่าให้ไฟดับ ถ้าไฟดับ นมิด นมี้ นมี้สไฟ จงทำให้ไฟเกิดขึ้นแล้วบูชาไฟ ข้าพเจ้าจึงคิดต่อ

ไปว่าเราจักทำไฟให้เกิดขึ้นแล้วบูชาไฟ จึงได้ถากไม้สีไฟนั้นด้วยมีด ด้วยคิดว่า
จักได้ไฟ แต่ก็ไม่ได้ไฟ ข้าพเจ้าจึงผ่าไม้สีไฟนั้นออกเป็น ๒ ซีก ๓ ซีก ๔ ซีก
๕ ซีก ถึง ๒๐ ซีก แล้วผ่าให้เป็นซีกเล็ก ๆ ครั้นผ่าเป็นซีกเล็ก ๆ แล้ว ก็โหลก
ที่ครก ครั้นโหลกที่ครกแล้วก็เอาโยนไปตามลมด้วยคิดว่าจักได้ไฟ แต่ก็ไม่ได้
ไฟ ฯ เมื่อชกผู้บูชาไฟนั้นได้ขึ้นคั้งแล้ว ก็คิดว่าเต็กนี้โงะเขามาก อย่าง
ไรจึงแสวงหาไฟโดยไม่มีอุปาย ฯ จึงจับเอาไม้สีไฟมาสีไฟขึ้นต่อหน้าเต็กนั้น
แล้วบอกเต็กนั้นว่า เจ้าต้องทำให้ไฟเกิดขึ้นอย่างนี้ เจ้าอย่าได้แสวงหาไฟโดย
ไม่มีอุปายเช่นนั้น ขอนฉันใด คุณอนพระยาปาชาสิ ตัวท่านก็เป็นคนโงะเขลา
แสวงหาโลกหน้าโดยไม่มีอุปายนั่น ท่านจงสละความเห็นอันลามกนั้นเสีย
อย่าให้ความเห็นอันลามกนั้น ทำให้เกิดโทษทุกข์ภัยแก่ท่านตลอดกาลนาน คั้ง
ของคณเณรความในพระบาลีไว้เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ก่อนไป เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งปาชาสิราชัญญสูตร อันมีใน
คัมภีร์สุมังคลวลลสินี แกะไขศัพท์ไว้เป็นบางศัพท์ ซึ่งได้แปลมาแล้วตามวาระพระ
บาลีนั้น ส่วนศัพท์ที่ท่านแก้ไขไว้ นั้น ที่ควรยกขึ้นแสดงก็มีแต่เพียงว่า คำว่า
คาไม่เห็นรูปนั้น คือรูปต่าง ๆ ไม่ปรากฏแก่ตา ส่วนหู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็
เหมือนกัน คั้งเท่านั้น นอกจากนั้นไม่มีคำใดอีกที่ควรยกขึ้นแสดง เพราะได้
แสดงแจ่มแจ้งมาตามพระบาลีแล้วทั้งนั้น จึงเป็นอันว่าสิ้นเนื้อความในอรรถกถา
เพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ก่อนไป เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยายความออกไปอีกชั้นหนึ่งว่า การที่
พระยาปาชาสิจะเห็นว่าโลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่ง
กรรมดีกรรมชั่วไม่มีนั้น คือพระยาปาชาสิเห็นว่า คนและสัตว์ตายแล้วสูญ ไม่มี

จิตวิญญาณสิ่งใดไปเกิด เมื่อไม่มีสิ่งใดไปเกิดก็เป็นอันว่าโลกหน้าไม่มี เมื่อโลกหน้าไม่มี ก็เป็นอันว่าผู้เกิดขึ้นเองแล้วโดยชนทันที ซึ่งได้แก่พวกนรกและสวรรค์ก็ไม่มี เมื่อไม่มีนรกสวรรค์แล้ว ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วก็ไม่มี พระยาปายาสิเห็นเช่นนั้น การที่พระยาปายาสิได้เห็นอย่างนี้ก็เพราะพระยาปายาสิได้ให้พิสูจน์ว่าคนตายแล้วจิตวิญญาณจะไปเกิดหรือไม่ พระยาปายาสิได้พิสูจน์ด้วยอาการต่าง ๆ ส่วนอาการพิสูจน์ของพระยาปายาสิซึ่งได้ยกขึ้นแสดงในกถาฉะนั้น เพียง ๒ อย่าง คือ อย่างที่ ๑ ได้แก่การที่พระยาปายาสิให้ฆ่าโจรด้วยเชือดผิวหนัง และหนังเนื้อ เอ็น กระดูก เข็มในกระดูกจนถึงโจรนั้นจวนตาย เมื่อโจรนั้นจวนตายก็ให้จับโจรนั้นคว่ำลงบ้าง หายขาขึ้นบ้าง ตะแคงซ้ายตะแคงขวาบ้าง ยกขึ้นยกลงบ้าง ตั้งขึ้นเป็นต้น ด้วยเข้าใจว่าจักได้เห็นจิตวิญญาณของโจรนั้นออกจากร่างไปเกิด ๆ อย่างที่ ๒ พระยาปายาสิให้ฆ่าโจรด้วยตัดผิวหนังออกหมดทั้งตัวเสียก่อน แล้วคอยดูว่าชีวิตจิตใจของโจรนั้นจะออกไปทางไหน เมื่อไม่เห็น จึงให้ตัดหนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เข็มในกระดูกเข้าไปเป็นชั้น ๆ แต่เมื่อไม่เห็นวิญญาณของโจรนั้นออกจากร่างไป พระยาปายาสิจึงเห็นว่าไม่มีสิ่งใดไปเกิด เมื่อพระยาปายาสิเล่าเหตุที่ทำให้ตนเห็นว่าไม่มีสิ่งใดไปเกิด ถวายแก่พระกุมารกัสสปเถระเจ้า ท่านจึงอุปมาให้ฟังด้วยเรื่องพวกแสวงหาเสียงสังข์ โดยไม่มีอุบายปัญญา แล้วแสดงให้เห็นว่า การที่สังข์จะมีเสียงดังนั้น ต้องเกี่ยวกับคน ๑ เกี่ยวกับความพยายามของคน ๑ เกี่ยวกับลมที่คนเป่า ๑ ฉะนั้น ร่างกายนั้นก็ฉะนั้น คือ การที่ร่างกายจะทำอะไรได้ เช่น จะเดินไปเดินมา หรือยืนนั่งนอนได้ ตลอดถึงได้เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้อารมณ์ด้วยใจได้ ก็เพราะอาศัยของ ๓ อย่างประกอบกัน คือ อาศัยอายุ ๑ อาศัยความอบอุ่น ๑ อาศัยวิญญาณ ๑ ถ้าไม่มีอายุ ไม่มีความร้อน ไม่มีวิญญาณประกอบกันแล้ว ร่างกายนั้นก็ทำสิ่งใดไม่ได้ ให้พระยาปายาสิฟัง แล้วบอกพระยาปายาสิให้ลงความเห็นว่าเป็นโลกหน้ามี คือคนและสัตว์ตายแล้วต้องไปเกิด แต่เมื่อพระยาปายาสิยังไม่เชื่อ จึงได้ยกเรื่องเด็กแสวงหาไฟจากไม้สีไฟด้วยความโง่เขลา ขึ้นมาเปรียบเทียบให้ฟัง แล้วบอกให้พระยาปายาสิสละความเห็นที่ไม่ดีนั้นเสีย

ก็แลข้อความตามทยกขณมาแสดงซ้ำอีก เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า พระ
ยาปาชาสินนั้นเข้าใจว่า เมื่อคนสัตว์ตายแล้ว สิ่งที่อยู่ภายในร่างกายของคนละ
สัตว์ไปเกิดนั้น เขาต้องเห็นเป็นแน่ เมื่อเข้าใจอย่างนี้จึงได้พิสูจน์ว่า วิญญาณ
หรือจิต หรือจิตใจของคนและสัตว์ที่จะไปเกิดนั้นจะออกไปทางไหน จะออกไป
จริงหรือไม่ ถ้าออกไปจริงก็จักได้เห็น พระยาปาชาสินเข้าใจอย่างนี้ พระยาปาชาสิน
ไม่เข้าใจว่าจิตจิตใจหรือวิญญาณที่ไปเกิดนั้นเป็นของไม่มีตัวไม่มีตน เป็นของที่
แลไม่เห็น พระกุมารกัสสปเถระเจ้าจึงยกเอาเรื่องพวกชาวบ้านที่โง่เขลา ซึ่งไม่รู้
ว่า สิ่งนั้นค้ำขึ้นด้วยอะไร ไฟที่ไม่สไฟนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร มาเล่าให้ฟัง แล้ว
ว่าพวกนั้นโง่เขลาอันใด พระยาปาชาสินก็โง่เขลาอันนั้น พระยาปาชาสินได้ฟังเรื่อง
อุปมาของพระกุมารกัสสปเถระเจ้าแล้ว ก็ยังไม่ลงความเห็นว่ เมื่อคนและสัตว์ตาย
แล้วมีจิตวิญญาณไปเกิดอีก พระเถระเจ้าจึงขอให้พระยาปาชาสินเลิกละความเห็น
อันนั้นเสีย เพื่อไม่ให้พระยาปาชาสินได้รับโทษทุกข์ตลอดกาลนาน ด้วยว่าถ้าพระ
ยาปาชาสินยังเห็นว่าโลกหน้าไม่มี เห็นว่าผู้เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี เห็น
ว่าผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มีอยู่ตรงใด ก็เป็นอันว่าพระยาปาชาสินมีความเห็น
ผิดอยู่ตรงนั้น เมื่อพระยาปาชาสินตายแล้วก็จักไม่แคล้วจากโลกกันคนรก อัน
เป็นที่หมกหม้อยของหม่อมิจฉาทิฏฐิทั้งหลายเป็นเทียงแท้ เมื่อไปตกโลกกันคนรก
แล้ว ก็ยากที่จะได้ผลได้เกิดมาเป็นมนุษย์อีก ยากที่จะได้ไปสู่สวรรค์นฤพาน
เพราะว่าโทษอันใดจะเปรียบปานดังโทษมีฉาทิฏฐินั้นย่อมไม่มี ฯ อนันตริย-
กรรมทั้ง ๕ คือ มาตุฆาต ฆ่ามารดา บิดฆาต ฆ่าบิดา อรหันตฆาต ฆ่าพระ
อรหันต์ โลหิตุปบาท ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนพระโลหิตห้อ สังฆเภท ทำสงฆ์
ให้แตกจากกัน ซึ่งจัดว่าเป็นของมีโทษมาก ก็ยังไม่มากเท่ามีฉาทิฏฐิ มีฉา-
ทิฏฐิเป็นของมีโทษมากยิ่งกว่าบาปกรรมทั้งปวง ด้วยเหตุนี้ พระกุมารกัสสปเถระเจ้า
ผู้มีเมตตากรุณา หวังอยากให้เป็นประโยชน์สุขแก่พระยาปาชาสินและคนอื่น ๆ จึง
พลอยเช็ดถูพระยาปาชาสิน ให้พ้นจากโทษที่เกิดจากมีฉาทิฏฐิ จึงได้
พยายามชี้แจงด้วยอุบายต่าง ๆ ดังที่แสดงมา เป็นอันว่า สันข้อความในชั้นมัคคา-
ธิบายเพียงเท่านั้น.

เอว ก็มิ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๗

คัมภีร์ทิมนิกาย มหาวรรค

ปาชาสิราชัญญสูตร ตอนว่าด้วยอุปมาด้วยพ่อค้าเกวียนเป็นต้น

กณฺฐาปปี ภวํ กสฺสโป ๑ เอมมาห อถฺโข เนวาทํ สกฺโกมิ อิทํ ปาปํ
ทิจฺจิกคํ ปณฺนิสฺสชฺชิตุํ ราชาปปี มํ ปเสนทิกอสโล ชานาคิ ทิโรราชาโนปปี
ปาชาสิ ราชญฺโณ เอวํวาทิ เอวํทิจฺจ อติปปี นคฺติ ปโร โลโก นคฺติ สคฺคา
โอปปาติกา นคฺติ สุกตทฺถกฺกณฺณํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโกติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงปาชาสิราชัญญสูตร กัณฑ์ที่ ๔๗ ว่าด้วย
พ่อค้าเกวียน และบุรุษเลียงสุกร และนักเลงการพนัน ตามพระบาลี อรรถกถา
และธัมมสังคยาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชน
ทั้งหลายตลอดกาลนาน ตามสมควรแก่การฟังพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า เมื่อพระยาปาชาสิได้ได้
ตอบกับพระกุมารกัสสปเถระเจ้ามาหลายประการแล้ว ก็หมดปฏิภาณที่จะโต้ตอบ
แต่ยังไม่ยอมสละมัจฉาทิฏฐิของตน จึงกล่าวขึ้นว่า พระผู้เป็นเจ้ากัสสปกล่าว
อย่างนี้ก็จริงอยู่แล แต่ว่าข้าพเจ้าไม่อาจสละความเห็นอันลามกนี้ได้ เพราะพระ
เจ้าปเสนทิโกศลก็ดี พระราชานอกประเทศก็ดี ก็ย่อมทรงทราบว่า พระยาปาชาสิ
เห็นว่าโลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่ว
ไม่มี ฯ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้ากัสสป ถ้าข้าพเจ้าจะสละความเห็นอันลามกนี้แล้ว
ก็จะมีผู้กล่าวว่า พระยาปาชาสิเป็นผู้โง่เขลามาก เป็นผู้ถือความเห็นชั่วช้าลามก
ข้าพเจ้าจักจกฆ่าผู้นั้นเสียด้วยความโกรธ จักฆ่าผู้นั้นเสียด้วยความลบหลู่ จักฆ่าผู้
นั้นเสียด้วยความดีเสมอ

พระเถระเจ้าจึงกล่าวว่า ดูก่อนพระยาปายาสี ถ้าอย่างนั้นอาตมะจักอุปมา
 ถวาย เพราะว่าคนทั้งจักความบางคนในโลกนี้ ข้อมเข้าใจความด้วยอุปมา ๆ
 กล่าวคือ ในครั้งก่อน มีพ้อคำเกวียนใหญ่คนหนึ่ง นำเกวียนพันเล่มไปเที่ยว
 คำขาย จากชนบททางตะวันตกออกสู่ชนบททางตะวันตก ๆ เขาไปถึงไหน หนุ้
 พันผกในท้นก็สนไปโดยเร็วพลัน ๆ ในพวกพ้อคำเกวียนนั้นมีหัวหน้าอยู่ ๒ คน
 คนหนึ่ง ๆ มีเกวียนบริวารคนละ ๕๐๐ เล่ม ๆ พ้อคำเกวียน ๒ คนนั้น จึงมาคิดว่า
 พวกเราหากไปพร้อมกันด้วยเกวียนถึงพันเล่มเช่นนี้ ข้อมเป็นการไม่ดี เพราะพวก
 เราไปถึงไหน หนุ้พันผกในท้นก็หมดไปโดยเร็วพลัน ถ้าอย่างไรพวกเราต้อง
 แบ่งกันไปเป็น ๒ พวก พวกละ ๕๐๐ เล่มเกวียนเกิด พ้อคำทั้ง ๒ นั้นก็ได้แยก
 กันออกเป็น ๒ พวก มีเกวียนพวกละ ๕๐๐ เล่ม ๆ พ้อคำเกวียนคนหนึ่งได้บรรทุก
 หนุ้พัน และนำเบื่อนันมากออกเดินทางไปก่อน ๆ พ้อคำเกวียนคนนั้นออก
 เดินทางไปได้ ๒-๓ วัน ก็ได้พบบุรุษปร้างคำทมิฬเประเปอนไปด้วยโลหิต มี
 มือถือแล่งธนู ทักด้วยดอกโกมุท หนึ่งผ้าเบก มีหมอนซุ่ม ขึ้นเกวียนที่เปอน
 ด้วยเบือกตมเดินสวนทางมา จึงถามบุรุษนั้นว่า ท่านมาจากไหน ๆ บุรุษนั้นตอบ
 ว่า ข้าพเจ้ามาจากชนบทโน้น พ้อคำเกวียนนั้นจึงถามอีกว่า ท่านจักไปไหน ๆ
 บุรุษนั้นตอบว่า ข้าพเจ้าจักไปที่ชนบทโน้น ๆ พ้อคำเกวียนนั้นจึงถามว่า ที่โน้น
 มีฝนตกบ้างไหม ๆ บุรุษนั้นตอบว่า ที่โน้นมีฝนตกใหญ่ หนทางและซอกเขาเต็ม
 ไปด้วยน้ำทงนั้น ท่านจงทงหนุ้ ทงพน ทงนาทบรรทุกมานเสียบ ท่านจึงจักไปถึง
 โดยเร็วพลัน จักไม่เป็นการลำบากแก่พวกเกวียน ๆ ครั้นนั้นพ้อคำเกวียนคนนั้น
 จึงสั่งพวกบริวารว่า บุรุษคนนั้นกล่าวว่า ที่ทางกันดารข้างหน้าโน้นมีฝนตกมาใหม่
 หนทางเต็มไปด้วยน้ำ กำลังมีหนุ้พัน มีพน มีนาบริบูรณ์ ท่านทั้งหลายจงทง
 หนุ้พัน ทงพน ทงนาของเก่าเสียบ เมื่อเกวียนเบาแล้วก็จักไปถึงโดยเร็วพลัน
 จักไม่ลำบากแก่พวกเกวียน ดังนี้ โดยเหตุที่ทงทงหลายของทงหนุ้พัน ทงพน ทงนา
 เสียบ จึงไปด้วยเกวียนเบาเกิด พวกบริวารก็เชอพังถอยคำของหัวหน้า แล้วทง
 หนุ้พัน ทงพน ทงนาทบรรทุกไปนั้นเสียบ จะได้ไปด้วยเกวียนเบา เมื่อพวกพ้อคำ
 เกวียนนั้นไปได้วันหนึ่ง ๒ วัน ๓ วัน ตลอดถึง ๗ วัน ก็ไม่พบหนุ้
 น้ำ พัน ผก ได้พากันถึงความตายสน ได้ตกเป็นอาหารแห่งยักษ์นั้นทงคนทั้งโค

ยังเหลือแต่กระดูกเท่านั้น ต่อมาพ่อค้าเกวียนคนที่ ๒ เห็นว่า บัดนี้พ่อค้าเกวียนคนก่อนก็ได้ออกเดินทางไปหลายวันแล้ว จึงได้บรรทุกหญ้านาพินผักเป็นอันมาก ออกเดินทางไป ๆ เมื่อไปได้ ๒-๓ วัน ก็ได้พบบุรุษรูปร่างดำทมิฬ มีอินทรีแปดเปื้อนด้วยโลหิต ผูกสอดด้วยแสงธนู หักด้วยดอกโกมุท มีผ้าและผมเปียกชุ่มไปด้วยน้ำ นั่งขับเกวียนที่เปื้อนด้วยเบือกตมสวนทางมาข้างหน้า จึงถามว่า ท่านมาจากไหน ๆ บุรุษนั้นก็ตอบว่ามาจากชนบทโน้น ๆ พ่อค้าเกวียนนั้นจึงถามว่า ท่านจักไปไหน เมื่อได้รับคำตอบว่าจักไปชนบทโน้น จึงถามว่า ที่ทางกันดารข้างหน้านี้มีฝนตกบ้างหรือหาไม่ บุรุษนั้นจึงตอบว่า มีฝนตกใหม่ ๆ มรรคาลัยกำลังเต็มไปด้วยน้ำ สองฟากข้างมรรคานันบริบูรณ์ด้วยหญ้า นา พิน ผัก ท่านทั้งหลายจงทิ้งหญ้านาพินผักของเก่าเสีย เพื่อให้เกวียนเบาจักได้ไปถึงโดยเร็วพลัน ไม่เป็นการลำบากแก่พวกเกวียน ๆ พ่อค้าเกวียนคนนั้นจึงสั่งบริวารว่า บุรุษนั้นกล่าวว่า ที่ทางกันดารข้างหน้าโน้นมีฝนตกใหม่ หนทางที่จะไปนั้นเต็มไปด้วยน้ำ สองฟากข้างหนทางนั้นบริบูรณ์ด้วยหญ้านาพินผัก ท่านทั้งหลายจงทิ้งหญ้านาพินผักของเก่าเสียเพื่อให้เกวียนเบา จักได้ไปถึงโดยเร็วพลัน อย่าให้เป็นการลำบากแก่พวกเกวียน ดังนี้ ก็แต่บุรุษมิใช่ญาติมิตรสายโลหิตของพวกเรา พวกเราก็จักเชื่อถือนุรุษได้อย่างไร พวกท่านอย่าได้ทิ้งหญ้านาพินผักที่บรรทุกมา ๆ จงขับเกวียนไปด้วยสิ่งของที่บรรทุกมา อย่าได้ทิ้งของเก่าเป็นอันขาด พวกบริวารก็เชื่อถือนแล้วขับเกวียนต่อไป ๆ พ่อไปได้วันหนึ่ง ๒ วัน จนกระทั่งถึงวันที่ ๗ ก็ยังไม่พบหญ้านาพินผักอย่างไร ได้พบแต่พ่อค้าเกวียนคนก่อน ทั้งคนและโคถึงความพินาศทั้งกระดูกไว้เป็นกอง ๆ ดังที่แสดงมา ๆ พ่อค้าเกวียนคนนั้นจึงกล่าวแก่บริวารว่า พ่อค้าเกวียนพวกก่อนได้ถึงความพินาศเพราะมีหัวหน้าที่โง่เขลา ๆ ดูก่อนท่านทั้งหลาย สินค้าเหล่านี้มีราคามันอยู่ในเกวียนของพวกเรา ท่านทั้งหลายจงทิ้งสินค้าเหล่านั้นเสีย จงเลือกบรรทุกเอาสินค้าที่มีค่ามาก ซึ่งมีอยู่ในเกวียนของพวกนี้ ๆ พวกบริวารรับว่าดีละ ดั่งนั้นแล้ว ก็พร้อมกันทิ้งสินค้าซึ่งมีค่าน้อยของตนเสีย เลือกบรรทุกเอาแต่สินค้าที่มีค่ามาก ออกเดินทางต่อไปจนกระทั่งไปพ้นที่กันดารนั้นโดยสวัสดิ์ ที่เป็นดั่งนี้ เพราะหัวหน้าเป็นผู้มีสติปัญญา ๆ ดูก่อนพระยาปายาสิ ท่านเป็นผู้ที่โง่เขลาแสวงหาโลกหน้าโดยไม่เข้าใจแบบแผน ก็จักถึงความพินาศเหมือน

พวกพหุคํ เกวณฺณํ ทานจสละความเห็นอันลามกนเสย อย่าให้ความเห็นอันลามกนทำให้เกิดโทษทุกข์แก่ท่านตลอดกาลนาน

พระยาปาชาสจึงกล่าวขณฺว่า พระผเป็นเจ้ากัสปกล่าวอย่างนั้นก็จริงอย่ กั แต่ว่าข้าพเจ้าไม่อาจสละความเห็นอันลามกนได้ ด้วยว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลตลอดถึงพระราชนอกประเทศ ก็ทรงทราบทั่วกันแล้วว่า พระยาปาชาสเห็นว่าโลกหน้าไม่มี ผุ้เกิดขณเองแล้วโคชนทนต์ที่ไม่มี ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มี ถ้าข้าพเจ้าจักสละความเห็นอันลามกนเสย ก็จักมีคนทั้งหลายกล่าวว่า พระยาปาชาสเป็นคนโง่เขลาถือเอาในทางที่ชั่ว ข้าพเจ้าก็จักมาเขาด้วยความโกรธบ้าง ด้วยความลบหลู่บ้าง ด้วยความดืเสมอบ้าง

พระเถรเจ้าจึงกล่าวว่า ดูก่อนพระยาปาชาส ถ้าอย่างนั้นอาตมาจักอุปมาถวาย เพราะคนทรจักความบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้จักความหมายได้เพราะอุปมา กล่าวคือ ครنگ่อนมบุรุษเลียงสุกรคนหนึ่ง ออกจากบ้านของตนไปที่บ้านอื่น ได้เห็นคูกแห่งเป็นอันมาก ทิศนในบ้านเทไว้ในทนต์ ๆ ๆ ครนบุรุษนั้นได้เห็นแล้วกคิดว่า คูกแห่งเป็นอันมากน จักได้เป็นอาหารสุกรของเรา เราก็นำคูกแห่งนี้ไป ครนเขาคิดตงนแล้ว ก็ป้อนขวามาลงกวาดเขาคูกแห่งมาห่อทนต์ศีรษะไป เมื่อไปในระหว่างทางนนั้นได้มีฝนห่าใหญ่ตกลงมา ๆ บุรุษนั้นก็เปอนด้วยคูกตงแต่ศีรษะลงไปตลอดจนถึงปลายเล็มมือเล็มเท้า แต่ที่ยังแบกห่อคูกนนั้นไป คนทั้งหลายได้เห็นแล้วก็ถามว่า น้แกเป็นบ้าหรือ หรือแกเป็นอย่างไร จึงได้ทนต์ห่อคูกอันมีของโสโครกไหลอาบตัวลงมามาถึงปลายเล็มเช่นนั้น ๆ บุรุษนั้นจึงตอบว่า พวกท่านซึเป็นบ้า พวกท่านซึเป็นคนไม่มีสติ เพราะคูกเหล่านั้นเป็นอาหารสุกรของข้าพเจ้า ขอนฉนใด ดูก่อนพระยาปาชาส ท่านก็เป็นประหนึ่งว่าบุรุษทนต์ห่อคูกไว้บนศีรษะ ฉนนั้น เพราะฉนนั้น ทานจสละความเห็นอันลามกนเสย อย่าให้ความเห็นอันลามกนทำให้ท่านเป็นทุกข์ตลอดกาลนาน

พระยาปาชาสจึงกล่าวว่า พระผเป็นเจ้ากัสปกล่าวอย่างนั้นก็จริงอย่แล แต่ที่ข้าพเจ้าไม่อาจสละความเห็นอันลามกนได้ เพราะพระเจ้าปเสนทิโกศลก็ดี พระราชาต่างประเทศก็ดี ก็ทรงทราบทั่วกันแล้วว่า พระยาปาชาสเห็นว่าโลกหน้าไม่มี ผุ้เกิดขณเองแล้วโคชนทนต์ที่ไม่มี ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มี ถ้าข้าพเจ้าจักสละ

ความเห็นอันลามกนเสย ก็จกัคนทั้งหลายกล่าวว่า พระยาปายาสีเป็นคนโง่เขลา
ถือเอาความเห็นอันลามก ข้าพเจ้าก็จกัมาเขาด้วยความโกรธบ้าง ด้วยความ
ลบหลู่บ้าง ด้วยความดีเสมอบ้าง

พระเถระเจ้าจึงกล่าวว่า ถ้อยคำนั้นอาตมาจกัอุปมาถวาย เพราะคนทั้งจกั
ความบางคนในโลกนี้ ย่อมเข้าใจความได้โดยอุปมา กล่าวคือ เมื่อก่อนมีนักเลง
พนันอยู่ ๒ คน ได้เล่นสกะกัน ๑ นักเลงพนันคนหนึ่งนั้น พอเห็นว่าคนจกัแพ้
ก็กลืนลูกสกะเสีย ๑ นักเลงคนที่ ๒ ได้เห็น แล้วจึงกล่าวว่า ท่านชนะเรามา
มากแล้ว ท่านจงให้ลูกสกะแก่เรา เราจกันำไปบูชา ๑ นักเลงสกะคนนั้นก็ได้อ
ให้ลูกสกะไป คนที่ได้รับลูกสกะไปนั้น ก็ไปย้อมลูกสกะนั้นด้วยยาพิษแล้วกลับ
มาชวนเล่นสกะกันอีก เมื่อเห็นว่าจะแพ้ นักเลงสกะโก่งนั้นก็ได้อกลืนลูกสกะนั้น
เสีย นักเลงสกะที่ขอสตรงนั้นจึงกล่าวขึ้นว่า ท่านได้อกลืนลูกสกะที่ย้อมด้วยยา
พิษอันแรงกล้าแล้ว แต่ท่านไม่รู้สึกตัว ท่านจกัได้รับทุกข์อันร้อนแรงเป็นแน่แท้ ๆ
ดูก่อนพระยาปายาสี ท่านนั้นก็เปรียบเหมือนกับนักเลงสกะโก่งคนนั้น เพราะ
ฉะนั้น ท่านจงสละทิฏฐิอันลามกนเสย อย่าให้ทิฏฐิอันลามกทำให้เกิดทุกข์แก่
ท่านตลอดกาลนานเลย ดังนี้ ของดเนื้อความในพระบาลีที่ยกม้เหลอออยู่ข้างหน้า ไว้
เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งปายาสีราชัญญสูตรว่า พระราชา
นอกประเทศนั้น หมายพระราชาในประเทศอื่น คำว่า โง่เขลานั้น คือไม่ฉลาด ๆ
คำว่า ข้าพเจ้าก็จกัมาผู้นั้นด้วยความโกรธบ้าง ด้วยความลบหลู่บ้าง ด้วยความ
ดีเสมอบ้างนั้น คือ พระยาปายาสีกล่าวว่า ถ้ามีผู้ใดเข่นข้าพเจ้าว่า เป็นคนโง่เขลา
ถือเอาทิฏฐิอันลามกไว้จนตลอดกาลนาน ข้าพเจ้าก็จกัต้องโกรธเขา จกัลบหลู่
ดูถูกเขา จกัดีเสมอเขา จนถึงกับฆ่าเขา ตีเขา ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่อาจสละ
ความเห็นอันลามกนได้ ดังนี้ สันเนื้อความในอรรถกถาที่ควรยกขึ้นแสดง เพียง
เท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายว่า เนื้อความทั้งหลายที่ได้บรรยายมาแล้วในพระธรรมเทศนาภักคันทน์ เมื่อจะหยิบยกขึ้นแสดงเป็นข้อ ๆ ก็มีอยู่ ๒ ข้อด้วยกัน กล่าวคือ อุปมาทั้ง ๓ ที่พระกุมารกัสสปเถระเจ้าได้ยกมาแสดงแก่พระยาปาชาสีเพื่อให้ละมิจฉาทิฏฐินั้นเสีย อุปมาข้อที่ ๑ นั้น มีใจความว่า ถ้าพระยาปาชาสีไม่สละทิฏฐินั้นเสีย ก็จักถึงความพินาศเหมือนพวกพ่อค้าเกวียนผู้โง่เขลา ซึ่งหลงเข้าใจเชื่อถือตามถ้อยคำของยักษ์ที่หลงเอา ฉะนั้น

อุปมาข้อที่ ๒ ว่า ถ้าพระยาปาชาสีไม่สละมิจฉาทิฏฐินั้นเสีย ก็จักเป็นเหมือนบุรุษที่ทุนห่อชุดเงินผ้าฝ่นไป อันมีชุดไหลอาบตัวลงไปกระทั้งปลายเล็บ ฉะนั้น

อุปมาข้อที่ ๓ นั้นว่า ถ้าพระยาปาชาสีไม่สละมิจฉาทิฏฐินั้นเสีย ก็จักได้รับทุกข์อันแรงกล้าเหมือนกับนักเลงสะกาโกง ที่กลืนลูกสะกาอันอาบด้วยยาพิษ ฉะนั้น

ในอุปมาข้อที่ ๑ แสดงให้เห็นว่า พวกพ่อค้าเกวียนที่ถึงความพินาศ ตกเป็นภิกขาหารแห่งยักษ์นั้น ก็เพราะความโง่เขลา ส่วนพวกพ่อค้าเกวียนที่ฉลาดก็ได้รับความสวัสดิ์ ขอนั้นใด ถึงแม้ว่าคนอื่น ๆ ที่ฉันทันนั้น คือ ถ้าใครโง่เขลา คนนั้นก็ได้รับโทษทุกข์ภัยมีประการต่าง ๆ เป็นต้นว่า โทษทุกข์ภัยที่เกิดจากการหลอกลวงของคนอื่น เกิดจากการแนะนำของคนอื่น เกิดจากการบั่นหัวของผู้อื่น เหมือนกับพวกพ่อค้าเกวียนที่แสดงมาแล้วนั้น อันลักษณะคนโง่เขลานั้น เมื่อได้รู้ได้เห็น ได้ยินได้ฟังสิ่งใดแล้ว ก็มักไม่สงสัยในสิ่งนั้น มักไม่คิดว่าสิ่งนั้นจะมีเหตุผลร้าย ๆ เป็นประการใด ส่วนผู้ที่มปัญญาานั้น เมื่อได้รู้ได้เห็นสิ่งใด ได้ยินได้ฟังสิ่งใด ก็มักสงสัยขึ้นก่อนเสมอไป เมื่อเกิดความสงสัยขึ้น ก็เป็นเหตุให้พิจารณา เมื่อพิจารณาก็เป็นเหตุให้รู้ได้ว่าสิ่งนั้นดีชั่วอย่างไร โดยเหตุนี้ ผู้ที่มีปัญญาทั้งหลาย จึงไม่เชื่อใครโดยง่าย ของงเข้าใจเถิดว่า ผู้ที่เชื่อคนง่ายนั้น คือ คนที่โง่เขลา คนที่โง่เขลานั้นแหละย่อมได้รับทุกข์ภัยจากผู้อื่นโดยง่าย โดยเหตุนี้ ขอให้ท่านทั้งหลาย

จงจำไว้เป็นคติสอนใจว่า การเชื่อผู้อื่นง่าย เป็นเหตุให้ได้รับทุกข์ภัยหลายประการ แล้วสอนตัวเองว่า เราจะไม่เชื่อใครง่าย เราจะไม่เชื่อใครง่าย ดังนี้เสมอไป

อุปมาข้อที่ ๒ มีใจความว่า ชรรณคนโง่ข้อมถื่องมง่าย ไม่รู้ว่าสิ่งที่ตนถือนั้นจะชั่วคืออย่างไร เมื่อตนได้ถือน่าอย่างใดก็ถือนั้นไปอย่างนั้น จะถือว่าเราได้ถือน่าอย่างใดก็จักต้องถือน่าไปอย่างนั้น ดังนี้ ข้อมไม่ดี เพราะถ้านสิ่งที่ตนถือน่านั้นเป็นสิ่งที่ไม่ดี ก็จักไม่ดีแก่ตนเองด้วย จักมีผู้เตือนว่าตนเป็นผู้โง่เขลาด้วย จักเป็นเหมือนบุรุษที่ทูนห่อถุกไปด้วยศิระ ฉะนั้น คือ ชรรณตาของไม่ดี ข้อมเปรียบเหมือนกับมูตรถุก เพราะเหตุว่าของไม่ดี ข้อมทำให้เสียชื่อเสียง ทำให้มีชื่อเหมือนเหมือนกับมูตรถุก ฉะนั้น เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงควรเลิกละสิ่งที่ไม่ดี ซึ่งตนได้เคยถือน่าแล้ว เคยได้ประพฤติน่าแล้วให้จงได้

อุปมาข้อที่ ๓ มีความหมายว่า ผู้ถือน่าสิ่งที่ไม่ดีไว้ในใจ ข้อมเหมือนนักเลงสะก้าทอมลูกสะก้าอันอาบด้วยยาพิษ เข้าไว้ในปาก ฉะนั้น ชรรณตาพิษข้อมทำให้ถึงแก่ความตาย หรือทำให้ถึงทุกข์แทบประดาตายทั้งนั้น ฉนั้นโค ชรรณาส่งที่ชั่วช้าลามก ซึ่งบุคคลถือน่าไว้ในใจ ก็ทำให้ถึงซึ่งความตายจากศีลชรรณ ฉนั้นนั้น แต่ว่าสิ่งที่ลามก คือ ลัทธิหรือทฤษฏีต่าง ๆ ซึ่งเป็นฝ่ายไม่ดีนั้น ข้อมทำให้ผู้ถือน่าตายจากศีลชรรณ ทั้งชาตินี้และชาติหน้า เป็นของให้โทษร้ายแรงกว่ายาพิษ เพราะเป็นของทำให้ตายจากศีลชรรณแล้วนำไปเกิดในทุกข์ภูมิ คือ นรก เปต อสุรกาย ติรงฉานกำเนตอยู่ตลอดกาลนาน ด้วยเหตุนี้ พระกุมารกัสสปเถระเจ้าจึงได้อุคสาหะชันจงให้พระยาปายาสิ สละทฤษฏีอันลามกนั้นเสียด้วยถ้อยคำต่าง ๆ ดังนี้สงคมาสนข้อควรอรรธนาธิบายเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๘

คัมภีร์ทมิฬนิกาย มหาวรรค

ปาชาลีราชัญญสูตร ทอนว่าด้วยข้ออุปมา กับคนหาบน้ำ ๒ สหาย

กัญจาปี ภว กสฺสโป เอวมาท อถโข เนวาท สกโกมิ อิท ปาปกั
ทญฺจิกกั ปญฺนิสฺสชฺชิตฺ ราชาปี มํ ปเสนทโกสโล ชานาติ ติโรราชาโนปี
ปาชาลี ราชญโย เอววาทิ เอวทญฺจิ อิกปิ นตฺถิ ปโร โลโก นตฺถิ สตฺตา
โอปปคิกาคิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงปาชาลีราชัญญสูตร กัณฑ์ที่ ๔๘ ว่าด้วยข้อ
อุปมา กับคนหาบน้ำ ๒ สหาย ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย สืบ
ต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ตลอดกาลนาน ตามสมควรแก่การพึงพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในปาชาลีราชัญญสูตรที่ ๑๐ ในคัมภีร์
ทมิฬนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า เมื่อพระยา
ปาชาลีได้พึงพระธรรมเทศนาของพระกุมารกัสสปเถระเจ้าแล้ว จึงกล่าวว่า พระ
ผู้เป็นเจ้ากัสสป กล่าวอย่างนี้ก็จริงอยู่แล แต่ข้าพเจ้าไม่อาจสละความเห็นอัน
ลามกนี้ได้ เพราะพระเจ้าปเสนทโกศล และพระราชาในประเทศอื่น ๆ ก็
ย่อมทรงทราบว่า พระยาปาชาลีมีความเห็นว่า โลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้ว
โตขึ้นทันทีไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมดี กรรมชั่วไม่มี ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้ากัสสป
ถ้าข้าพเจ้าจักสละความเห็นอันลามกนี้เสีย ก็จักมีผู้กล่าวว่า พระยาปาชาลี เป็น
คนโง่เขลา เป็นคนถือเอาซึ่งสิ่งที่ไม่ดีไว้ ข้าพเจ้าก็จักมาหาด้วยความโกรธ
บ้าง ด้วยความลบหลู่บ้าง ด้วยความดื้อสมอ้าง

พระกุมารกัสสปเถระเจ้าจึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น อาตมาจักอุปมาถวาย เพราะผู้จักความบางคนในโลกนี้ ย่อมเข้าใจความได้ด้วยอุปมา ฯ กล่าวคือ เมื่อก่อนมีบ้านตำบลหนึ่ง อยู่ในชนบทแห่งหนึ่ง ฯ ภูวณนั้น มีสหายนหนึ่ง ได้ชวนสหยาอีกคนหนึ่งไปตั้งชนบทนั้น ด้วยประสงค์อยากได้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ฯ เมื่อสองสหยาไปถึงชนบทนั้น ได้พบบ้านเป็นอันมากที่คนทิ้งไว้ในบ้านตำบลหนึ่ง ฯ ครั้นเห็นแล้ว สหยาอีกคนหนึ่ง จึงกล่าวกับสหยาอีกคนหนึ่งว่า ดูก่อนสหยา มนุษย์บ้านนี้เป็นอันมาก เราทั้งสองจงมัดเอาบ้านนี้แบกไปเถิด ฯ สหยาคนนั้น ก็รีบถ้อยคำ แล้วมัดเอาบ้านแบกไป ฯ ตกว่า สหยาทั้ง ๒ นั้น ได้แบกเอาบ้านไปด้วยกันทั้ง ๒ แต่พอไปถึงบ้านอีกตำบลหนึ่ง ก็ได้พบค่ายบ้านเป็นอันมากที่บุคคลทิ้งไว้ ฯ สหยาอีกคนหนึ่ง จึงกล่าวแก่สหยาอีกคนหนึ่งว่า ดูก่อนสหยา เราต้องการบ้านก็เพื่อจะไปทำเป็นค่ายบ้าน บัดนี้ก็ได้พบค่ายบ้านเป็นอันมากแล้ว เราทั้ง ๒ จงพากันทิ้งบ้านเสีย ถอยเอาค่ายบ้านนั้นเถิด ฯ สหยาคนนั้น จึงตอบว่า บ้านนี้เราได้แบกมาไกลแล้ว หวังได้มิดดีแล้ว เราไม่ต้องการที่จะทิ้ง ส่วนสหยาอีกคนหนึ่ง ได้ทิ้งบ้านนั้นเสีย แล้วแบกเอาค่ายบ้านค่อไป ฯ พอไปถึงบ้านอีกตำบลหนึ่ง ก็ได้เห็นผ้าบ้านที่เขาทิ้งไว้เป็นอันมาก ฯ ครั้นเห็นแล้วจึงบอกแก่สหยาอีกคนหนึ่งว่า พวกเราถอยเอาบ้านหรือค่ายบ้านนั้นมา ก็เพื่อต้องการทำเป็นผ้าบ้าน บัดนี้ก็ได้พบผ้าบ้านเป็นอันมากแล้ว ท่านจงทิ้งบ้านเสีย ส่วนเราจักทิ้งค่ายบ้าน แล้วมัดเอาผ้าบ้านนั้นแบกไป ฯ สหยาคนนั้นก็ตอบว่า บ้านนี้ ข้าพเจ้าแบกมาไกลแล้ว หวังได้มิดดีไว้แล้ว อย่าเลยเพื่อนเอ๋ย ข้าพเจ้าไม่ทิ้งละ ฯ เมื่อสหยาคนนั้นได้ฟังดังนั้นแล้ว ก็ทิ้งมัดค่ายบ้านนั้นเสีย มัดเอาผ้าบ้านนั้นแบกไป ฯ เมื่อสหยาทั้ง ๒ นั้นไปถึงบ้านอีกตำบลหนึ่ง ก็ได้พบไผ่เป็นอันมาก และได้พบไผ่ไผ่ ฝ้ายไผ่ ฝ้าย ไผ่ ฝ้าย ฝ้าย เหล็ก ทองเหลือง ดีบุก แร่เงิน และเงิน ทอง เป็นอันมากตามลำดับกันไป ฝ้าย สหยาคนที่ ๑ นั้น ก็ได้ชักชวนสหยาคนที่ ๒ ให้ทิ้งบ้านแล้วถอยเอาค่ายบ้านเป็นต้น ทุกครั้งไป แต่ว่าสหยาคนที่ ๒ นั้นไม่ยอมทิ้งบ้านของตนแบกไป ฯ สหยาคนที่ ๑ นั้น ได้ทิ้งบ้าน และผ้าบ้าน เป็นต้น และถอยเอาของที่ดี ๆ เป็นลำดับไป คือ เมื่อไปพบไผ่ไผ่ ก็ทิ้งผ้าบ้านเสีย แล้วแบกเอาไผ่ไผ่ไป เมื่อไปพบฝ้ายไผ่

ก็ทั้งไข่ม้อยเสีย มัคเอาค้ายไข่ม้อยแบกไป เมื่อไปพบผ้าไข่ม้อย ก็ทั้งค้ายไข่ม้อยเสีย มัคเอาผ้าไข่ม้อยแบกไป เมื่อไปพบค้าย ก็ทั้งผ้าไข่ม้อยเสีย มัคเอาค้ายแบกไป เมื่อไปพบเส้นค้าย ก็ทั้งค้ายเสีย มัคเอาเส้นค้ายแบกไป เมื่อไปพบผ้าค้าย ก็ทั้งเส้นค้ายเสีย มัคเอาผ้าค้ายแบกไป เมื่อไปพบเหล็ก ก็ทั้งผ้าค้ายเสีย แบกเอาเหล็กไป เมื่อไปพบทองแดง ก็ทั้งเหล็กเสีย แบกเอาทองแดงไป เมื่อไปพบคืบก็ทั้งทองแดงเสีย แบกเอาคืบไป เมื่อไปพบแร่เงิน ก็ทั้งคืบเสีย แบกเอาแร่เงินไป เมื่อพบตัวเงิน ก็ทั้งแร่เงินเสีย แบกเอาตัวเงินไป เมื่อไปพบทองคำ ก็ทั้งเงินเสีย แบกเอาทองคำไป ฯ เมื่อสหายทั้ง ๒ นั้นไปถึงบ้านแล้ว มารดาบิดา บุตร ภรรยา มิตร อำมาตย์ ของสหายคนหนึ่ง ๒ ซึ่งแบกบ้านไปนั้น ก็ไม่มีใครจะว่าดี สหายคนที่ ๒ นั้นก็ไม่ได้สุขโสมนัส เพราะบ้านนั้นเป็นต้นเหตุ ฯ ส่วนมารดาบิดา บุตร ภรรยา มิตร อำมาตย์ ของสหายคนที่ ๑ ซึ่งแบกเอาทองคำไปนั้น ต่างก็แสดงความชื่นชมยินดีเป็นอย่างยิ่ง สหายคนที่ ๑ นั้น ก็ได้รับความสุขโสมนัส เพราะทองคำนั้นเป็นต้นเหตุ ฯ

ดูก่อนพระยาปายาสี ท่านก็เห็นจะเป็นเหมือนบรมหาชบ้านนั้นเป็นแน่ เพราะฉะนั้น ท่านจงละความเห็นอันลามกนี้เสีย อย่าให้ความเห็นอันลามกนี้ทำให้เกิดโทษทุกข์แก่ท่านตลอดกาลนาน

พระยาปายาสีจึงกล่าวว่า ข้าพเจ้ายินดีต่ออภัยคำ ของพระผู้เป็นเจ้ากัสสป ด้วยอุปมาข้อนี้ ๆ มาแล้ว ก็แต่ข้าพเจ้าต้องการฟังการโต้ตอบปัญหา อันวิจิตรเหล่านั้น ข้าพเจ้าจึงทำเป็นเห็นพระผู้เป็นเจ้ากัสสปเป็นข้าศึกของข้าพเจ้า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้ากัสสป การแก้ไขปัญหของท่านนี้คดียิ่งนัก ท่านได้ประกาศธรรมให้ข้าพเจ้าฟังโดยอเนกปริยาย เพื่อให้มีประโยชน์แก่ข้าพเจ้า เหมือนกับคนหงายของที่คว่ำ หรือเปิดของที่ปิด หรือบอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือส่องดวงไฟในที่มืด ฉะนั้น ข้าแต่ท่านกัสสป ข้าพเจ้าขอนับถือพระโคตม และพระธรรม พระสงฆ์เป็นทั้ง หอพระผู้เป็นเจ้ากัสสปจงจำข้าพเจ้าไว้ว่า เป็นอาสภณนับถือพระพุทธศาสนา ตั้งแต่วันนี้ไปจนตลอดชีวิตด้วยเถิด พระคุณเจ้าข้าอีกประการหนึ่ง ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะบูชามหาบุญ ขอพระผู้เป็นเจ้ากัสสปจงสั่งสอนพิธีบูชามหาบุญ ที่จักให้เกิดประโยชน์สุขแก่ข้าพเจ้า ตลอดกาลนานด้วย

เกิด พระคุณเจ้าข้า ตอนนี่ไปก็กล่าวถึงพระกุมารกัสสปเถระเจ้า ได้แสดงการบูชา
มหาปัญญาแก่พระยาปายาสี ดังจักแสดงต่อไปในกัณฑ์ข้างหน้า ส่วนในกัณฑ์
ของคไว้นี้แต่เพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ตอนนี่ไป เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย เพราะเหตุว่า ไม่มีเนื้อความอัน
ใดในอรรถกถาตอนนี่ ที่ควรจักยกขึ้นมาแสดง จึงได้เริ่มแสดงให้เป็นธัมมัตถา
ธิบายต่อไป เพื่อให้ผู้สดับฟังทั้งหลายจับข้อความในปายาสีราชัญญสูตร ซึ่ง
แสดงมาแล้วตั้งแต่กัณฑ์ที่ ๑ จนถึงกัณฑ์ที่ ๖ นี้ ได้รู้ว่ามีข้อความอย่างใดบ้าง โดย
เหตุนี้ จึงจักได้เริ่มเก็บข้อความในปายาสีราชัญญสูตร ตั้งแต่ต้น มาแสดง
ซ้ำอีก กล่าวคือ ในปายาสีราชัญญสูตรนี้มีข้อความสำคัญอยู่ว่า พระยาปายาสี
ซึ่งอยู่ในเสตัพพนคร ในแขวงประเทศโกศล ครั้นสมเด็จพระทศพลสัมมาสัม-
พุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ประณิพพานแล้วใหม่ ๆ นั้น เป็นผู้มีความเห็นผิดอยู่ ๓
อย่าง คือ เห็นว่าโลกหน้าไม่มี ๑ เห็นว่าผู้เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ๑
เห็นว่าผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วไม่มี ๑ ซึ่งรวมใจความว่า พระยาปายาสีนั้น
เห็นว่า คน และสัตว์ ตายแล้วขาดสูญไม่เกิดอีกต่อไป เมื่อพระยาปายาสี
ได้ไปหาพระกุมารกัสสปเถระเจ้า ซึ่งเป็นองค์พระอรหันต์ ผู้แตกฉานในพระธรรม
เทศนา ทบปามาเสียดข้างทิศเหนือแห่งเสตัพพนคร จึงได้โต้เถียงกันด้วย
ประการต่าง ๆ ถ้อยทีถ้อยข้ากถ้อยแก้กัน เบื้องต้น พระกุมารกัสสปเถระเจ้า
ได้ถามว่า ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ มีในโลกนี้ หรือโลกหน้า เป็นเทพดาหรือ
มนุษย์ พระยาปายาสีก็ตอบว่า ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ มีอยู่ในโลกหน้า ไม่ใช่
อยู่ในโลกนี้ เป็นเทพดาไม่ใช่มนุษย์ พระกุมารกัสสปเถระเจ้าจึงว่า ถ้ายบ่เงื่อน
ท่านก็เห็นว่าโลกหน้ามีอยู่ ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีมีอยู่ ผลแห่งกรรมดี
กรรมชั่วมีอยู่ แต่พระยาปายาสียังตอบปฏิเสธอยู่

พระกุมารกัสสปเถระเจ้าจึงซักว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงเห็นว่าโลกหน้า
ไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วไม่มี ฯ

พระยาปาชาสรีราชัญญสูตร เพราะว่า ข้าพเจ้าได้สั่งพวกญาติมิตรสาโลหิตที่ทำ
อกุศลกรรมมถ ๑๐ ประการ มีปาณาติบาต เป็นต้น ซึ่งจวนจะตายไว้ว่า ถ้า
พวกท่านได้ไปเกิดในนรก จงกลับมาบอกแก่ข้าพเจ้าด้วยว่า โลกหน้ามีอยู่ ผู้ที่
เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทันมียุข ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วมียุข พวกนั้นรีบ
ปากว่าจะกลับมาบอก แต่ก็ไม่มีใครกลับมาบอก ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าโลก
หน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทันไม่มี ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วไม่มี ฯ
พระกุมารกัสสปเถระเจ้าจึงแก้ว่า พวกไปตกนรกนั้น ไม่อาจกลับมาบอกได้ แม้
แต่พวกเขาจะถูกประหารชีวิตในโลกมนุษย์นี้ ก็ยังไม่อาจขออนุญาตต่อเพชฌฆาต
กลับไปบอกญาติมิตรสหยาทางบ้านได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเห็นเกิดว่าโลกหน้า
มีอยู่ ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทันมียุข ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วมียุข อันนี้
เป็นคำโต้แย้งข้อที่ ๒ ในระหว่างพระยาปาชาสรีราชัญญกับพระกุมารกัสสปเถระเจ้า

คำโต้แย้งข้อที่ ๓ นั้นว่า พระยาปาชาสรีราชัญญกล่าวว่า ถ้าพวกนี้ไปเกิดในนรก
กลับมาบอกไม่ได้ พวกที่ไปเกิดในสวรรค์ก็ควรจะกลับมาบอก เพราะข้าพเจ้า
ได้สั่งพวกญาติมิตรสาโลหิตของข้าพเจ้า ซึ่งจวนจะตายจากอกุศลกรรมมถ ๑๐ ประการ
มีปาณาติบาต เป็นต้น ซึ่งจวนจะตายไว้ว่า ถ้าพวกท่านได้ไปเกิดในสวรรค์
สมกับถ้อยคำของสมณพราหมณ์บางจำพวก ที่กล่าวว่า ผั่งจวนจากปาณาติบาต
เป็นต้น ต้องได้ไปเกิดในสวรรค์ แล้วจึงกลับมาบอกแก่ข้าพเจ้า พวกนั้น
ก็รับคำของข้าพเจ้า แต่ครั้นพวกนั้นตายไปแล้วก็ไม่เห็นใครกลับมาบอก แม้
ด้วยเหตุอันนี้ ก็ทำให้ข้าพเจ้าเห็นว่าโลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทัน
ไม่มี ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วไม่มี พระกุมารกัสสปเถระเจ้า จึงอุปมาดวาทว่า
ผู้ที่ตกลงไปในหลุมคุกกุณมิตีระชะ แล้วฟื้นขึ้นมาจากหลุมคุกกุณมิตีระชะ
จะกลับลงไปหลุมคุกกุณมิตีระชะอีกนั้นได้ ผู้ที่ได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์แล้ว ก็ไม่พอใจ
จะกลับมาสู่มนุษย์อีกนั้นได้ ด้วยเหตุว่า มนุษย์ย่อมปรากฏเป็นหน้าเกลียด
โสโครก แก่เทพดาทั้งหลายในสวรรค์ จึงไม่มีผู้ใดกลับมาบอกท่าน

ข้อที่ ๔ ว่า พระยาปาชาสรีราชัญญ ได้โต้แย้งต่อไปว่า มิใช่แต่ข้าพเจ้าได้สั่งพวก
จวนจะตายจากอกุศลกรรมมถ ๑๐ ประการเท่านั้นไม่ ยังได้สั่งพวกภิกษุ ๕ ไว้
อีกด้วย ถ้าพวกท่านได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ สมกับถ้อยคำของสมณะ

พราหมณ์บางจำพวกที่กล่าวว่า ผู้มีศัล ๕ ต้องได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
จริงแล้ว พวกท่านจงกลับมาบอกแก่ข้าพเจ้าด้วย แต่ก็เจ็บไปอีกเหมือนกัน
ไม่เห็นใครกลับลงมาบอกข้าพเจ้า แม้ด้วยเหตุอันนี้ ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าโลกหน้า
ไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโดยชนพันธุ์ที่ไม่มี ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วไม่มี พระ
กุมารกัสสปเถระเจ้าจึงแก้ไขว่า ที่ดาวดึงส์สวรรค์นั้น มีวันเดือนปีเดียวกับมนุษย์
เรามาก คือ ร้อยปีมนุษย์เราจึงเป็นวันหนึ่ง คืนหนึ่ง ในดาวดึงส์ ถ้าผู้ใดไป
เกิดในดาวดึงส์นั้นคิดว่า จักอยู่ชมทิพย์สมบัติสัก ๒-๓ วันก่อนเกิด จึงค่อยกลับ
ไปบอกพระยาปายาสิ ดังนี้ จนกว่าจะถึง ๒-๓ วันของเขา ก็ได้ ๒-๓ ร้อย
ปีของเราแล้ว โดยเหตุนี้ จึงยังไม่มีใครกลับลงมาบอกท่าน ฯ ในข้อนี้พระยา
ปายาสิจึงแย้งขึ้นว่า ใครบอกท่านกัสสปว่า เทวดาดาวดึงส์มี ใครบอกท่าน
กัสสปว่า เทวดาดาวดึงส์ มีอายุวันเดือนปีเช่นนั้น ข้าพเจ้าไม่เชื่อท่านกัสสป
พระกุมารกัสสปเถระเจ้าจึงตอบว่า การที่ท่านไม่เชื่อถ้อยคำของอาคมาว่า เทวดา
ชั้นดาวดึงส์มีอยู่ หรือสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีวันเดือนปีเช่นนั้น ดังนี้ เปรียบ
เหมือนคนตาบอดแต่กำเนิด ซึ่งไม่เชื่อถ้อยคำของคนตาดีว่า สิ่งที่เขาเห็นด้วยตา
ต่าง ๆ มีของคำ ของขาว เป็นต้น มีอยู่เช่นนั้น ดก่อนพระยาปายาสิ โลกหน้า
นั้นไม่ใช่เห็นด้วยตาปกติ ต้องเห็นได้ด้วยตาทิพย์ ผู้ที่จะได้ตาทิพย์นั้นต้อง
เป็นสมณพราหมณ์ ที่เจริญสมณธรรมอยู่ในป่า ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงเห็นเกิดว่า
โลกหน้าเป็นต้นนั้นมิใช่ แต่พระยาปายาสิยังเห็นว่าไม่มี จึงได้โต้แย้งเป็น
ข้อที่ ๕ ต่อไป

ข้อที่ ๕ นั้นว่า พระยาปายาสิได้แย้งขึ้นว่า ถ้าพวกสมณพราหมณ์ที่มี
ศีลธรรมเป็นอันดี เห็นว่าโลกหน้ามีอยู่จริงแล้ว ก็จักต้องฆ่าตัวตายเพื่อให้ได้
ไปเสวยสุขในโลกหน้า แต่ก็ไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ใดจะฆ่าตัวตาย ด้วยเห็น
ว่าจะได้ความสุขในชาติหน้า มีแต่ไม่อยากจะตายด้วยกันทั้งนั้น ข้าพเจ้าจึงเห็นว่า
โลกหน้า ชาติหน้า เป็นต้นนั้นไม่มี ฯ พระกุมารกัสสปจึงแก้ไขว่า ถ้าสมณ-
พราหมณ์ผู้มีศีลธรรมอันดี ฆ่าตัวตายเพราะอยากได้ความสุขในชาติหน้า ก็จัก
ไม่ได้ความสุขในชาติหน้าสมดังปรารถนา เพราะเจตนาไม่ดี จะเป็นเหมือน
หญิงที่แหะคุลูกในท้อง เพื่ออยากได้มรดกของสามี ฉะนั้น คือ อยากรู้ว่าลูก

ในท้องถิ่น จะเป็นหญิงหรือชาย เมื่อรู้แล้วจะได้จัดการในเรื่องมรดกต่อไป แต่เมื่อหญิงนั้นทำอย่างนั้น ตัวและลูกก็ตายเสียเปล่า มรดกของสามีก็ไม่ได้ อีกประการหนึ่ง คนทั้งหลายก็อยากให้สมณพราหมณ์ผู้มีศีลธรรมอันดี มีชีวิตอยู่ยืนนาน ด้วยเหตุการณ์ ๒ อย่างนี้ สมณพราหมณ์ผู้มีศีลธรรมอันดี จึงไม่ฆ่าตัวตาย เพื่ออยากได้ความสุขในชาติหน้า ท่านจงเข้าใจเถิดว่า โลกหน้า หรือชาติหน้าเป็นต้นนั้นมิอยู่ แต่พระยาปาชาสิยังเห็นว่าไม่มี จึงได้ยกเหตุอย่างอื่นขึ้นมาโต้แย้งเป็นข้อที่ ๖ ต่อไป

คือ ข้อที่ ๖ นั้นว่า พระยาปาชาสิแจ้งว่า ข้าพเจ้าได้จับโจรใส่เข้าไปในหม้อทั้งเป็น ปิดปากหม้อเสียให้ดี หุ้มด้วยหนวดสด ฉาบไปด้วยดินเหนียว แล้วยกขึ้นตั้งไฟ จนเห็นว่าโจรนั้นตายแล้วจึงให้ยกลงมา ค่อยๆ เบ็ดคุ เพื่อจะให้เห็นชีวิตออกจากร่างของโจรนั้นไปเกิด แต่ก็ไม่เห็นชีวิตออกไปเกิด ข้าพเจ้าจึงเห็นว่า โลกหน้าเป็นต้นนั้นไม่มี ขอนพระกุมารกัสสปเถระว่า แม้แต่ชีวิตของคนเป็น ซึ่งออกจากร่างในเวลาสั้น ก็ยังไม่มีใครเห็น ใครเล่าจักเห็นชีวิต คือ จิต วิญญาณ ของคนตายนั้นออกไปจากร่าง ท่านจงเห็นเถิดว่า โลกหน้าเป็นต้นนั้นมิอยู่ แต่พระยาปาชาสิก็ตอบว่า ยังไม่เห็นด้วย จึงได้ยกเหตุอื่นขึ้นมาโต้แย้งเป็นข้อที่ ๗ ต่อไป

คือ ข้อที่ ๗ นั้นว่า พระยาปาชาสิ ได้สั่งให้ขังโจรไว้ก่อนเวลาจะฆ่า ครั้นฆ่าแล้วก็ให้ขังอีก พระยาปาชาสึคิดว่า ถ้าคนตายแล้ว ดวงจิต วิญญาณไปเกิด ร่างกายก็จักเบา แต่เมื่อเห็นร่างกายของคนตายหนักกว่าร่างกายของคนเป็น จึงเห็นว่า ไม่มีสิ่งใดไปเกิด พระกุมารกัสสปเถระเจ้าจึงเถียงว่า ชรรณาคคนเป็น ข้อมเบากว่าคนตาย เพราะคนเป็นนั้นประกอบด้วยอายุ และความอบอุ่น กับ วิญญาณ เปรียบปานดังเหล็กแดง ซึ่งเบากว่าเหล็กดิบ ด้วยประกอบกับธาตุไฟ และธาตุลมฉะนั้น

ข้อที่ ๘ พระยาปาชาสึกล่าวว่า ที่ข้าพเจ้าเห็นว่า โลกหน้าเป็นต้น ไม่มีนั้น เพราะได้ให้ฆ่าโจรด้วยวิธีเชือดผิวหนัง และหนัง เนื้อ กระดูก เบื่อในกระดูก เข้าไปเป็นลำดับ จนถึงโจรนั้นตาย ก็ไม่เห็นมีชีวิตปรากฏออกไปจากร่างกาย

ของโจรนั้น จึงเห็นว่าโลกหน้าเป็นต้นนั้นไม่มี ข้อนพระเถระเจ้าแก่ว่า การที่ท่านทำ
อย่างนั้น ก็เปรียบเหมือนพวกคนที่โกงเขา ซึ่งหาเสียงสังขัตตัวส่งออกไปทีละ
น้อยๆ ก็ไม่พบเสียงสังขัตนั้น เพราะเหตุว่า เสียงสังขัตจะมีขึ้นนั้น ต้องประกอบ
กับคนเบ้า • ความพยายามเบ้า • ลมเบ้า • ฉันทิ ร่ากายก็ฉันทนั้น คือ ร่างกายนี้
จะทำอะไรได้ ก็เพราะประกอบด้วยของ ๓ อย่างนี้ คือ กาย • ความอบอุ่น •
วิญญาณ •

ข้อที่ ๘ พระยาปายาสีอ้างเหตุว่า ข้าพเจ้าได้ให้ฆ่าโจรโดยวิธีเชือดหนัง
เข้าไปทีละน้อยๆ จนถึงเขื่อในกระดูก เพื่อยากเห็นชีวิตว่าจะออกไปจากร่างของ
โจรนั้นอย่างไร ก็ไม่เห็น จึงทำให้เข้าใจว่า โลกหน้าเป็นต้นนั้นไม่มี ข้อนพระ
เถระเจ้าแก่ว่า การที่ท่านพิสูจน์หาชีวิตด้วยอาการอย่างนี้ ก็เหมือนกับเด็กที่โกงเขา
ซึ่งผ่าไม้สีไฟออกเป็นชิ้นน้อย ชิ้นใหญ่ เพื่อให้ได้ไฟฉะนั้น เด็กนั้นจักได้ไฟจากไม้
สีไฟนั้นมาจากไหน

ข้อที่ ๑๐ พระยาปายาสีกล่าวว่า เท้าที่พระผู้เป็นเจ้ากัสสปได้ชี้แจงเปรียบ
เทียบมาแล้วนั้น ข้าพเจ้าก็เห็นจริงด้วยทั้งนั้น แต่ยังไม่อาจสละความเห็นอันลามก
ทั้ง ๓ ข้อนได้ ด้วยใครๆ กรักกันทั่วแล้วว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้ที่เคยเห็นว่ากล่าวอย่างนี้ ถ้า
ข้าพเจ้าจักสละความเห็นทั้ง ๓ ข้อนเสียแล้ว ก็จักเป็นผู้ที่เคยเห็นว่ากล่าว จักทำให้ข้าพเจ้า
เกิดความโกรธ หรือความลบหลู่ หรือความดื้อเสมอ จนถึงกับฆ่าตัวนั้น ต่อไป
พระกุมารกัสสปเถระเจ้า จึงได้ยกเรื่องพ่อค้าเกวียน และเรื่องบุรุษเลี้ยงสุกร เรื่อง
นักเลงสะกา เรื่องสองสหาย ดังที่แสดงมาแล้วนั้น มาแสดงให้พระยาปายาสีฟังจน
พระยาปายาสียอมสละความเห็นอันชั่วช้าลามกทั้ง ๓ ข้อนเสีย แล้วขอให้สั่งสอน
การบูชามหาบุญ ที่จะให้เกิดประโยชน์สุขตลอดกาลนานต่อไป ดังที่จักยกขึ้นแสดง
ในกัณฑ์ข้างหน้า ส่วนในกัณฑ์ของดไว้แต่เพียงเท่านี้.

เอวี่ กัม คัม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๔

คัมภีร์ทมนิกาย มหาวรรค

ปาชาสิราชัญญสูตร ทอนว่าด้วยการบูชามหาขัณ्ड์ ทั้งอย่างผิดและอย่างถูก

ยถารูเป โข ราชญเณ คาโว วา หญญนติ อเชพกา วา หญญนติ
กุกกญฺสุกรา วา หญญนติ วิวิชา วา ปาณา สงฺฆาติ อปาชฺชนติ ปฏิกุลาหกา จ
โหนติ มิจฺฉาทิฏฺฐิ มิจฺฉาสกฺกปฺปา มิจฺฉาวาจา มิจฺฉากมฺมมฺมา มิจฺฉาอาชีวา
มิจฺฉาวายามา มิจฺฉาสติ มิจฺฉาสมาธิติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักแสดงปาชาสิราชัญญสูตร กัณฑ์ที่ ๔๔ ว่าด้วยการบูชา
มหาขัณ्ड์ ทั้งอย่างผิดและอย่างถูก ตามพระบาลี อรรถกถา อรรถาธิบาย สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควร
แก่การพึงพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วว่า พระกุมารกัสสปเถระเจ้า
ได้แสดงการบูชามหาขัณ्ड์ คือ การบริจาททานทั้งอย่างผิดและอย่างถูก ให้พระยา
ปาชาสิพึงว่า คู่ก่อนพระยาปาชาสิ ในการบูชาขัณ्ड์เช่นใด มีการฆ่าโค หรือแพะ
แกะ ไก่ สุนัข หรือฆ่าสัตว์ต่างๆ ส่วนปฏิภาหผู้รับการบูชาขัณ्ड์นั้น ก็เป็น
มิจฺฉาทิฏฺฐิ มีความเห็นผิด เป็นมิจฺฉาสกฺกปฺปะ มีความคำริผิด เป็นมิจฺฉาวาจา
มีการพูดผิด เป็นมิจฺฉากมฺมมฺมา มีการทำผิด เป็นมิจฺฉาอาชีวะ มีการเลียงชีพผิด
เป็นมิจฺฉาวายามา มีการพยายามผิด เป็นมิจฺฉาสติ มีการระลึกผิด เป็นมิจฺฉาสมาธิ
มีการตั้งใจมันผิด ฯ คู่ก่อนพระยาปาชาสิ การบูชาขัณ्ड์เช่นนั้น ไม่มีผลมาก
ไม่มีอานิสงส์มาก ไม่มีความรุ่งเรืองมาก ไม่มีความเจริญมาก คู่ก่อนพระ
ยาปาชาสิ ชาวนาถือเอาพืชและไถเข้าไปสู่ป่า หว่านพืชลงในที่อันไม่ดี ในที่
ไม่ปราศจากหลักคอกและหนาม พืชเหล่านั้นก็เป็นพืชบน เป็นพืชเนา เป็นพืช

ที่ถูกกลม และแตกแตกเผาะ เป็นพืชที่ไม่มีแก่น เป็นพืชที่ตากไม่แห้ง ทั้งฝน
 ก็ไม่ตกดีตามฤดูกาล พืชเหล่านั้นจะเจริญงอกงามไพบูลย์หรือไม่ ชาวนานั้นจะ
 ได้ผลไพบูลย์หรือไม่ ? พระยาปายาสีตอบว่าไม่ คือ พืชเหล่านั้นก็ไม่เจริญงอกงาม
 ไพบูลย์ ชาวนานั้นก็ไม่ได้ผลไพบูลย์ ฯ พระกุมารกัสสปเถระเจ้าจึงกล่าวว่า
 ข้อนั้นใด การบูชาขันธ์นั้นนั้น คือ ในการบูชาขันธ์เช่นใด มีการฆ่าโค
 หรือแพะ แกะ ไก่ สุนัข หรือสัตว์ต่างๆ ทั้งปวงหากผู้รับการบูชาขันธ์นั้นก็เป็น
 มิจฉาทิฎฐิ มีความเห็นผิด เป็นมิจฉาสังกัปปะ มีความดำริผิด เป็นมิจฉาวาจา
 มีการพูดผิด เป็นมิจฉากัมมันตะ มีการทำผิด เป็นมิจฉาอาชีวะ มีการเลียงชีพผิด
 เป็นมิจฉาวายามะ มีการพยายามผิด เป็นมิจฉาสติ มีการระลึกผิด เป็น
 มิจฉาสมาธิ มีการตั้งใจมันผิด ฯ ตุก่อนพระยาปายาสี ขันธุชนิตนั้นย่อมไม่มี
 ผลมาก ไม่มีอันสงสัมาก ไม่มี ความรุ่งเรืองมาก ไม่มี ความเจริญมาก ฯ
 ตุก่อนพระยาปายาสี ในขันธุชนิตใด ไม่มีการฆ่าโค หรือแพะ แกะ ไก่ สุนัข
 หรือสัตว์ต่างๆ ทั้งปวงหากผู้รับการบูชาขันธ์ ก็เป็นสัมมาทิฎฐิ มีความเห็น
 ชอบ เป็นสัมมาสังกัปปะ มีความดำริชอบ เป็นสัมมาวาจา มีการพูดชอบ
 เป็นสัมมากัมมันตะ มีการทำชอบ เป็นสัมมาอาชีวะ มีการเลียงชีพชอบ
 เป็นสัมมาวายามะ มีการพยายามชอบ เป็นสัมมาสติ มีการระลึกชอบ
 เป็นสัมมาสมาธิ มีการตั้งใจมันชอบ ฯ ตุก่อนพระยาปายาสี ขันธุชนิตนั้น
 ย่อมมีผลมาก มีอันสงสัมาก มีความรุ่งเรืองมาก มีความเจริญมาก ฯ ตุก่อน
 พระยาปายาสี ชาวนาถือเอาพืชและไถเข้าไปสู่ป่า แล้วหว่านพืชที่ไม่เป็น ไม่เน่า
 ไม่ถูกแตกกลมแตกเผาะ เป็นพืชมีแก่น เป็นพืชที่ตากแห้ง ลงในดินอันดี อัน
 ปราศจากหลักตอและหนาม ทั้งฝนก็ตกดีตามฤดูกาล พืชเหล่านั้นจะเจริญงอกงาม
 ไพบูลย์หรือไม่ ชาวนานั้นจะได้ผลไพบูลย์หรือไม่ ? พระยาปายาสีตอบว่า ได้ ฯ
 พระกุมารกัสสปเถระเจ้าจึงถวายพรว่า ตุก่อนพระยาปายาสี ข้อนั้นใด ขันธุชนิตใด
 ไม่มีการฆ่าโค หรือแพะ แกะ ไก่ สุนัข หรือสัตว์ต่างๆ ทั้งปวงหากผู้รับการ
 บูชาขันธ์นั้น ก็เป็นสัมมาทิฎฐิ มีความเห็นชอบ เป็นสัมมาสังกัปปะ มีความดำริชอบ
 เป็นสัมมาวาจา มีการพูดชอบ เป็นสัมมากัมมันตะ มีการทำชอบ เป็นสัมมาอาชีวะ

มีการหาเลี้ยงชีวิตชอบ เป็นสัมมาวาชามะ มีการพยายามชอบ เป็นสัมมาสติ มีการ
ระลึกชอบ เป็นสัมมาสมาธิ มีการตั้งใจมั่นชอบ ฯ ก่อนพระยาปายาสี ขันนิค
นั้น ย่อมมีผลมาก มีอันสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก มีความเจริญมาก ดังนี้
สิ้นเนื้อความในวาระพระบาลีเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งปายาสีราชัญญสูตร ในคัมภีร์
สุมังคลวลลสินีว่า คำว่า ผลนั้น หมายถึงบาปผล ฯ คำว่า อันสงส์นั้น หมายถึง
คุณอันสงส์ ฯ คำว่า ความรุ่งเรืองนั้น หมายถึงอานุภาพ ฯ คำว่า ฝนไม่ตกค
ตามฤดูกาลนั้น คือ ไม่ตกตามระยะ ๑๕ วัน ๑๐ วัน ๕ วัน ฯ คำว่า ขันนิค
นั้นไม่มีผลมากนั้น คือ ทานขันนิคนั้นย่อมไม่มีผลมาก เพราะของที่ให้ทานนั้น เป็นการ
ฆ่าผู้อื่น • ทายกผู้ให้ทานก็ไม่บริสุทธ • ปฏิภาทกผู้รับทานก็ไม่บริสุทธ • ฯ ขันนิค
ผลมากนั้น เพราะเหตุ ๒ ประการ คือ เพราะไม่ฆ่าผู้อื่นมาให้ทาน • เพราะทายกผู้
ให้เป็นผู้มีศีล • ปฏิภาทกผู้รับทานเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยคุณธรรมมีสัมมาทิฐิเป็นต้น • ฯ
ถ้าปฏิภาทกนั้นเป็นคุณาธิเรก คือ มีคุณพิเศษยิ่ง ซึ่งได้แก่ปฏิภาทกผู้ออกจากนิโรธ
ใหม่ ทั้งเจตนาของทายกผู้ให้ ก็เป็นเจตนาไพบุลย์ ทานนั้นย่อมให้ผลในปัจจุบัน
ทันตาเห็น ฯ พระยาปายาสีได้ฟังธรรมกถาของพระเถระเจ้าฉะนั้นแล้ว ก็ถวายทาน
แก่พระเถระเจ้าอยู่ตลอด ๑ วัน แล้วได้เริ่มตั้งการบริจาคทานตั้งแต่วันนั้นไป ดังนี้
สิ้นเนื้อความในอรรถกถาแต่เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบายขยายคำว่า ฝนตกไม่คิตตามฤดูกาล
และสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุให้ทานมีผลมากนั้นอีก กล่าวคือ
คำว่า ฝนไม่ตกคิตตามฤดูกาลนั้น ได้แสดงมาตามอรรถกถาแล้วว่า ได้แก่ฝน
ที่ไม่ตก ๑๕ วันต่อครั้ง ๑๐ วันต่อครั้ง ๕ วันต่อครั้ง ดังนี้ คำนี้เป็นคำที่

ควรอธิบายออกไปอีก คือ คำว่า ๑๕ วัน ต่อครั้งนั้น หมายถึงฝนตกในฤดูร้อน
 คำว่า ๑๐ วันต่อครั้งนั้น หมายถึงฝนตกในฤดูหนาว คำว่า ๕ วันต่อครั้งนั้น หมายถึง
 ฝนตกในฤดูฝน ฯ ถ้าฝนตกถูกต้องตามกำหนดนี้ทั้ง ๓ ฤดู เรียกว่าฝนตกดีตาม
 ฤดูกาล ถ้าฝนไม่ตกตามกำหนดที่ว่าแล้วนี้ เรียกว่าฝนไม่ตกดี ตามฤดูกาล ฯ
 พืชที่เสียดซึ่งชาวนาหว่านปลูกลงในที่ไม่ดี ย่อมไม่งอกงามฉ่ำโต การให้ทานที่ไม่ดี
 คือ ขำผ่อนมาให้ทาน ส่วนผู้ให้ทานก็ไม่มัสส ผู้รับทานก็ไม่มัสส ย่อมไม่มีผล
 ฉ่ำฉ่ำนั้น ส่วนพืชที่ชาวนาหว่านลงในนาที่ดี ทั้งฝนก็ตกถูกต้องตามฤดูกาล พืชนั้น
 ย่อมงอกงามดี ย่อมมีผลมากฉ่ำโต ทานที่บริสุทธิ คือ ไม่ขำผ่อนมาให้ทาน ผู้ให้
 ทานก็มัสส ผู้รับทานก็สมบูรณ์ด้วยอริยอัฐฐังคิกมรรค ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิเป็นคณ
 ทานนั้นย่อมมีผลมาก มีผลานิสงส์มาก โดยเหตุนั้น จึงจักขบายอริยอัฐฐังคิกมรรค
 ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิเป็นต้นนั้นออกไปอีก เพื่อให้เป็นที่เข้าใจกว้างขวาง แก่ผู้
 สดับฟังทั้งหลาย แล้วจักได้นำไปปฏิบัติตามสมควรแก่ตนผู้เป็นคฤหัสถ์ หรือบรรพชิต
 เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ก็จ้องันดีตามสมควรแก่ตน ผู้เป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิต เพื่อ
 ให้สำเร็จประโยชน์ก็จ้องันประเสริฐ ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ขอพุทธศาสนิกชน
 ทั้งหลายจงตั้งใจสดับจับใจความให้จงได้ ตามนัยเทศนาที่จะแสดงต่อไปในบัดนี้

กล่าวคือ สัมมาทิฐินั้น ได้แก่ความเห็นถูกต้องในอริยสัจ ๔ คือ เห็นว่า
 ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้น เป็นทุกข์ ๑ เห็นว่าตัณหาเป็นเหตุให้เกิด
 ทุกข์ เห็นว่าความหมดตัณหาเป็นความหมดทุกข์ ๑ เห็นว่าหนทางประกอบ
 ด้วยองค์ ๘ ประการนี้ เป็นหนทางที่จะทำให้สิ้นทุกข์ ๑ ดังนี้ ส่วนการเห็น
 ถูกต้องในทางอื่นนั้น จัดเป็นสัมมาทิฐิทางโลกีย์ คือ เป็นสัมมาทิฐิอย่างต่ำ
 เป็นสัมมาทิฐิที่จะให้ได้รับผลอันดีในโลก คือ มนุษยสมบัติ และสวรรค์สมบัติ
 เท่านั้น ฯ สัมมาทิฐิที่เป็นโลกีย์นั้น ได้แก่ความเห็นถูกต้องในสิ่งที่เป็นบาปบุญ
 คุณโทษ ประโยชน์และไม่ใช่ประโยชน์ คือ สิ่งที่เป็นบาปก็เห็นว่าบาป สิ่ง
 ที่เป็นบุญก็เห็นว่าบุญ สิ่งที่เป็นคุณก็เห็นว่าคุณ สิ่งที่เป็นโทษก็เห็นว่าโทษ
 สิ่งที่เป็นประโยชน์ก็เห็นว่าประโยชน์ สิ่งไม่เป็นประโยชน์ก็เห็นว่าไม่เป็นประ-
 โยชน์ เช่น เห็นว่าการลักขโมยผู้อื่นเป็นบาป การให้ทานแก่ผู้อื่นเป็นบาป การ
 เมตตา กรุณาแก่ผู้อื่นเป็นคุณ การพยายาม และการเบียดเบียนผู้อื่นเป็นโทษ

การมีความหมั่นในการทำงานเพื่อให้ได้ทรัพย์ เมื่อได้มาแล้วรักษาไว้ให้ดี คบแต่เพื่อนที่ดี ใช้จ่ายทรัพย์แต่พอสมควร เหล่านี้ เป็นประโยชน์ในชาตินี้ เห็นว่าการสมบูรณ์ด้วยศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา เป็นประโยชน์ในชาติหน้า เห็นว่าการสมบูรณ์ด้วยอริสสสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา เป็นประโยชน์อย่างเยี่ยม เห็นว่าการเกียจคร้านทำงาน การไม่รักษาทรัพย์ การคบเพื่อนเลวทราม การใช้จ่ายทรัพย์ให้น้อยเกินประมาณ หรือมากเกินประมาณ ไม่เป็นประโยชน์ในปัจจุบันชาตินี้ เห็นว่าการไม่มีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา ไม่เป็นประโยชน์ในชาติหน้า ฯ เห็นว่าการไม่สมบูรณ์ด้วยอริสสสิกขา คือ ศีลอันบริสุทธิ์แท้ ไม่สมบูรณ์ด้วยอธิจิตตสิกขา คือ จิตอันบริสุทธิ์แท้ ไม่สมบูรณ์ด้วยอธิปัญญาสิกขา คือ ปัญญาอันสูง ใต้แก้ววิปัสสนาปัญญา ไม่เป็นประโยชน์อันเยี่ยม ที่จะให้สำเร็จมรรค ผล นฤพาน การเห็นอย่างนี้ เรียกว่า สัมมาทิฐิทางโลกีย์ ที่จะให้สำเร็จมนุษยสมบัติ และสวรรค์สมบัติ ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

สัมมาสังกัปปोโนน แปลว่า ความดำริชอบ ได้แก่ความดำริ ๓ ประการ คือ ความดำริที่จะออกจากกามารมณ์ • ความดำริไม่ปองร้ายผู้อื่น • ความดำริไม่เบียดเบียนผู้อื่น • ฯ ความดำริ ๓ ประการนี้ ถ้าเป็นความดำริของพระอริยเจ้า ก็จัดเป็นโลกุตตระ ถ้าเป็นความดำริของปุถุชน ก็เป็นทางโลกีย์ ฯ คือ พระอริยเจ้านั้น ย่อมดำริได้เด็ดขาด ดำริได้แน่นอน คือ การที่จะออกจากกามารมณ์ และดำริไม่ปองร้ายผู้อื่น ดำริไม่เบียดเบียนผู้อื่นนั้น ก็ดำริได้เด็ดขาด คือ ดำริแล้วไม่กลับกลอกไปมา ส่วนปุถุชนนั้น ยังมีการดำริกลับกลอกไปมา เช่นวันนี้ดำริจะออกจากกามารมณ์ แต่พอถึงวันพรุ่งนี้ ก็ดำริจะเข้าหากามารมณ์ หรือดำริจะออกจากกามารมณ์ยังไม่ทันถึงไหน ก็ดำริจะเวียนเข้าหากามารมณ์อีก ส่วนการดำริในการไม่ปองร้ายผู้อื่น ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ก็กลับกลอกไปมาเหมือนกัน แต่มีบางคนซึ่งมีความดำริแน่วแน่อยู่ในเรื่องจะไม่ปองร้ายผู้อื่น และไม่เบียดเบียนผู้อื่น ส่วนการดำริจะออกจากกามารมณ์ ย่อมไม่มีแน่วแน่ในปุถุชน เพราะเหตุว่า ปุถุชนยังมีความเข้าใจผิดอยู่ถึง ๔ ประการ คือ ของที่ไม่สวยงามก็เข้าใจว่าของที่สวยงาม เช่นร่างกายที่เต็มไปด้วยของที่น่าเกลียดแต่ ๆ แต่ก็เข้าใจว่า

เป็นของน่ารักใคร่ สิ่งที่ไม่เป็นสุขก็เข้าใจว่าเป็นสุข เช่นเข้าใจว่าการได้รูป
เสียง กลิ่น รส โภญฺหฺพะ ที่ตนรักใคร่แล้วจะได้ความสุข ๑ ของที่ไม่เที่ยง เช่น
ธาตุ ๕ ขันธ์ ๕ ก็เข้าใจว่าเป็นของเที่ยง เป็นของยั่งยืน เป็นของคงทน
ถาวร ๑ ของที่ไม่ใช่ตัวตน คือ ขันธ์ ๕ ก็เข้าใจว่าเป็นตัวตน ๑ รวมใจความว่า
ปุถุชนยังมีความเข้าใจผิดจากความจริงอยู่มาก จึงยากที่จะมีความดำริออกจาก
กามารมณ์ได้แน่นอน ถึงจะออกจากกามารมณ์ได้ ก็ออกได้แต่เพียงกายเท่านั้น
ส่วนใจนั้นยังออกไม่ได้เป็นนิตย์ไป ออกได้เพียงบางครั้ง บางคราวเท่านั้น เมื่อ
ท่านทั้งหลายได้สดับดังนี้แล้ว ควรพยายามทำความดำริที่จะออกจากกามารมณ์
และที่จะไม่ปองร้าย ไม่เบียดเบียนผู้อื่นจงเสมอไป ฯ ความดำริที่จะให้ท่าน
รักษาศีล สดับฟังพระธรรมเทศนา หรือความดำริที่จะทำบุญกุศลอื่น ๆ นั้น จัดเป็น
ความดำริที่เป็นโลกีย์ ซึ่งจะได้สำเร็จมนุษย์สมบัติ สวรรคสมบัติ ในชาตินี้และ
ชาติหน้าโดยแท้ ความคิดเมตตาผู้อื่น คือ คิดอยากให้อุอื่นมีความสุขสบายนั้น
เป็นความคิดไม่ปองร้าย เมื่อผู้ใดคิดเมตตาผู้อื่น คือ คิดอยากให้อุอื่น
เป็นสุข ผู้นั้นเรียกว่ามีความดำริในการไม่ปองร้าย ฯ ผู้ใดคิดกรุณาผู้อื่น
คือ เมื่อเห็นผู้อื่นได้รับความทุกข์ ก็อยากช่วยให้พ้นทุกข์ ความคิดของผู้นั้น เรียกว่า
ความดำริในการไม่เบียดเบียน ผู้ที่คิดไม่ปองร้ายและไม่เบียดเบียนผู้อื่นนั้น จะได้
รับอันสงฆ์หาประมาณมิได้ โดยเหตุนี้ ขอให้ท่านทั้งหลายจงหัดคิดเมตตากรุณา
ผู้อื่นเถิด หัดคิดให้เห็นทุกข์สุขของผู้อื่นเหมือนกับทุกข์สุขของตน ให้เห็นว่า
เมื่อเห็นผู้อื่นได้ทุกข์หรือได้สุข ก็เหมือนกันกับตนได้ทุกข์หรือได้สุข ฯ วิธีหัดคิดนั้น
คือ ให้นึกว่า เราได้ทุกข์ เราก็ไม่พอใจฉันใด เมื่อผู้อื่นได้ทุกข์ก็จะต้อง
ไม่พอใจฉันนั้น เช่น มีผู้คิดจะปองร้ายเรา คิดจะเบียดเบียนเรา คิดจะฆ่า
ตีเรา คิดจะลักขโมยเรา คิดจะละเมิดสิทธิในทางความรักของเรา คิดจะ
โกหกหลอกลวงเรา คิดจะด่าว่าเรา คิดจะส่อเสียดเรา คิดจะพูดสิ่งที่ไม่เป็น
ประโยชน์ต่อเรา คิดจะโลภเอาของเรา เราก็ไม่พอใจฉันใด คนอื่นก็ต้อง
ไม่พอใจฉันนั้น เพราะสิ่งเหล่านั้นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งนั้น ฯ เมื่อเราได้สุข
เช่น ได้ทรัพย์สินเงินทองเป็นต้น เราก็มีความพอใจฉันใด ผู้อื่นก็ฉันนั้น เมื่อ
มีผู้คิดเมตตา กรุณาเรา เราก็พอใจฉันใด ผู้อื่นก็ฉันนั้น เมื่อหัดคิดอยู่ดังนี้

เสมอแล้ว จะมีสัมมาสังกัปปो คือ มีความดำริชอบในเรื่องไม่ปองร้ายผู้อื่น และไม่เบียดเบียนผู้อื่น อันจักส่งผลให้ได้รับผลอันดี คือ ความสุขกายสบายใจ ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ถึงแม้ว่าความคิดที่เป็นบุญกุศลอย่างอื่นทั้งนั้น ก็เรียกว่าสัมมาสังกัปปิ์ คือ ความดำริชอบที่เป็นโลกีย์ทั้งนั้น ผู้ที่มีความดำริชอบในบุญกุศลอื่น ๆ แล้ว ก็ได้รับผลอันดีทั้งในชาตินี้ และชาติหน้านั้น มีตัวอย่างอยู่เป็นอันมาก เช่นนางมัลลิกาอัครมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล และนายสุนนมาลาการเป็นต้น ฯ กล่าวคือ นางมัลลิกาอัครมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น เมื่อพระนางยังเป็นกุมาริกาอยู่ ยังไม่ได้เป็นอัครมเหสีนั้น พระนางได้มีความดำริชอบในทางบุญกุศล คราวหนึ่ง กล่าวคือ วันหนึ่งเมื่อพระนางนำขนมไปส่งบิดา ที่สวนอุทยาน ได้พบพระพุทธเจ้ากำลังเสด็จไปบิณฑบาตในระหว่างมรรคา แล้วพระนางเจ้าก็คิดว่า ควรเราจะแบ่งขนมเหล่านี้ ใส่บาตรของพระพุทธเจ้า ครั้นคิดแล้ว ก็ได้แบ่งขนมນ้อมเข้าไปใส่บาตรของพระพุทธเจ้าด้วยความเลื่อมใสเป็นอันดี ครั้นใส่บาตรเสร็จแล้ว ก็นำขนมไปส่งบิดาที่อุทยานในตอนเย็นวันนั้น บุญกุศลที่เกิดจากความดำริชอบของพระนางนั้น ก็บันดาลให้พระนางได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล ต่อไปพระนางเจ้า ก็ยังทรงมั่นอยู่ ในทางบุญกุศลจนตลอดพระชนม์ชีพ แล้วก็นำไปเสวยสุขสมบัติอยู่ในสวรรค์ ฯ ส่วนนายสุนนมาลาการนั้น ได้มีการดำริชอบในการบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยดอกมะลิ ๘ กำมือ กล่าวคือ วันหนึ่งเมื่อนายสุนนมาลาการนั้น นำดอกมะลิไปจากพระราชอุทยาน เพื่อจะไปถวายพระเจ้าพิมพิสารมหาราชในกรุงราชคฤห์นั้น นายสุนนมาลาการนั้น ได้พบพระพุทธเจ้ากับเหล่าพระภิกษุสงฆ์กำลังจะเข้าไปบิณฑบาตที่ราชคฤห์ธานี ก็ให้มีความคิดขึ้นว่า เราควรจะบูชาพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐด้วยดอกมะลิเหล่านี้ แต่ว่าดอกมะลิเหล่านี้ เป็นของพระมหากษัตริย์ เมื่อเราจะบูชาพระพุทธเจ้าเสียหมดแล้ว พระมหากษัตริย์ก็จะลงพระราชอาชญาแก่เรา เมื่อคิดดังนี้แล้ว ก็คิดต่อไปอีกว่า ถึงพระมหากษัตริย์จะลงพระราชอาชญา แก่เราอย่างใด ๆ ก็ตาม เราก็จักบูชาพระพุทธเจ้าให้ได้ เพราะการบูชาพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐเช่นนั้น เราจักต้องได้รับผลอันประเสริฐ

ในชาติหน้าเป็นเทียงแท้ การที่นายสุนนมาลาการคิดเช่นนั้น ก็เพราะเหตุว่า
 นายสุนนมาลาการนั้น ได้เห็นพระพุทธเจ้า กำลังทรงเปล่งพระรัศมี ๖ ประการ
 ออกจากพระกายไปทั่วทิศ เป็นทอัสจรรยจิตของตน และคนทั้งหลายใน
 วันนั้น จึงทำให้เลื่อมใสเห็นว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐแท้ ครั้นแนใจแล้ว
 จึงได้โยนดอกมะลิบูชาพระพุทธเจ้าทีละกำ ๆ จนถึง ๘ กำ ดอกมะลิทั้ง ๘
 กำนั้น ก็กลับกลายเป็นตาข่ายเกาะกั้นในเบื้องหน้า เบื้องหลัง เบื้องซ้าย
 เบื้องขวา และเบื้องบนพระเศียรของพระพุทธเจ้า เป็นทอัสจรรย เมื่อพระ
 พุทธเจ้าเสด็จไปถึงไหน ตาข่ายดอกไม้เหล่านั้น ก็ตามเสด็จไปถึงนั้น เมื่อนาย
 สุนนมาลาการได้เห็นดังนั้น ก็ยังมีความเลื่อมใส เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทรงทราบ
 ก็ได้พระราชทานบ้านส่วย และตำแหน่งยศอันใหญ่ ให้แก่นายสุนนมาลาการใน
 วันนั้น ต่อไปในชาติหน้า นายสุนนมาลาการ ก็ได้เสวยทิพยสมบัติอยู่ในสวรรค์
 ในชาติที่สุกก็จักได้บรรลุปัจเจกโพธิญาณ สำเร็จการเป็นพระปัจเจกโพธิ์ ด้วย
 อำนาจความดีที่เป็นประโยชน์ในทางบุญกุศลดังแสดงมา เพราะฉะนั้น ขอ
 พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จงหัดดำริคิดอ่านแต่ในทางกุศลจงเสมอไป

สัมมาวาจา^๕นั้น แปลว่า การพูดชอบ ได้แก่การพูดจริง ๑ พูดอ่อนหวาน ๑
 พูดสมานมิตร ๑ พูดสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น ๑ ๓ การพูดทั้ง ๔
 อย่างนี้ เป็นการพูดชอบทั้งนั้น ทำให้ผู้พูดได้ประโยชน์อันดีทั้งนั้น คือ การ
 พูดจริงนั้น ก็ทำให้ผู้พูดสบายใจ กล่าวคือ ก่อนแต่จะพูดจริงออกไปก็สบายใจ
 คือไม่ต้องคิดหาหนทางหลบเลี่ยงอย่างใด เมื่อรู้เห็นอย่างใดก็พูดอย่างนั้น ขณะที่
 พูดนั้นก็สบายใจ พูดแล้วก็สบายใจ ไม่เหมือนการพูดเท็จ เพราะเหตุว่า
 การพูดเท็จนั้น ทำให้ไม่สบายใจทั้งในเวลาก่อนจะพูด และในเวลาทีพูดอยู่
 เวลาที่พูดแล้ว ด้วยเหตุว่า ผู้จะพูดเท็จนั้น ก่อนจะพูดต้องคิดหาหนทางหลบ
 เลี่ยงเพื่อไม่ให้ผู้อื่นรู้เท่าทัน ขณะที่พูดอยู่ก็ต้องระวังกลัวเขาจะจับได้ เมื่อ
 พูดแล้วก็ยังต้องร้อนใจอยู่อีก ด้วยกลัวเขาจะรู้ความจริง ว่าตนพูดมุสา เวลา
 ตายไปแล้ว ก็ทำให้เกิดในอบายภูมิ ๔ มักรกเป็นต้น เวลาเกิดมาเป็นคนก็ทำให้
 ถูกกล่าวด้วยเรื่องที่ไม่จริง ส่วนการพูดจริงนั้นย่อมทำให้เกิดในสุคติภูมิ คือ
 มนุษย์หรือสวรรค์ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่แท้ โดยเหตุนี้ การพูดจริงนั้น

พระพุทธเจ้าจึงจัดเป็นสัมมาวาจาประการหนึ่ง ๑ การพูดอ่อนหวานนั้น ได้แก่ การพูดด้วยเมตตา กรุณา คือ พูดด้วยปรารถนา จะให้ผู้ฟังมีความสุขความเจริญ จะให้ผู้ฟังพ้นจากทุกข์ภัยต่าง ๆ ๑ ผู้ที่พูดอ่อนหวานนั้น ย่อมทำให้เป็นที่รักของผู้ฟัง ทำให้ได้ประโยชน์ทั้งในชาตินี้ และชาติหน้า ที่ได้ประโยชน์ในชาตินี้ ก็คือ ได้ความรักใคร่เอ็นดูของผู้ฟังทั้งหลาย ด้วยเหตุว่าคนทั้งหลายที่ได้ยินคำอ่อนหวานนั้น ก็ย่อมรักใคร่พอใจทั้งนั้น เมื่อรักใคร่พอใจแล้ว ก็ยินดีที่จะทำให้เป็นประโยชน์ แก่ผู้พูดอ่อนหวานด้วยประการต่าง ๆ เช่นอย่างโคโคนันทิวาสาล ที่ได้ฟังคำอ่อนหวานของพราหมณ์เป็นตัวอย่างฉะนั้น กล่าวคือ เมื่อโคโคนันทิวาสาล ได้ฟังคำอ่อนหวานของพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าของแล้ว ก็ลากเกวียนอันบรรทุกเต็มไปด้วยกรวด และทรายถึง ๑๐๐ เล่มไปได้ ให้พราหมณ์ผู้นั้นได้ชัยชนะมหาเศรษฐี ได้ทรัพย์เป็น ๒ พันคาลัง ดังที่กล่าวไว้ในชาดกเรื่องโคโคนันทิวาสาลนั้น

สัมมากัมมันโต ซึ่งแปลว่า การทำชอบนั้น ได้แก่การช่วยชีวิตผู้อื่น ๑ การแบ่งปันความสุข ข้าวของเงินทอง หรือความรู้วิชาทางทำมาหากินให้แก่ผู้อื่น ๑ การไม่ล่วงละเมิดในหญิงที่เป็นภรรยาของผู้อื่น ๑ รวมเป็น ๓ ประการด้วยกัน ๑ การทำ ๓ ประการนี้ เป็นเหตุให้ผู้ทำได้ความสุขกายสบายใจ ทั้งในชาตินี้ และชาติหน้าทั้งนั้น สมควรที่ท่านทั้งหลายจะจดจำนำไปปฏิบัติให้จงได้ เพราะเหตุว่า การทำ ๓ ประการนี้เป็นของที่ไม่เหลือความสามารถของท่านทั้งหลาย กล่าวคือ การช่วยเหลือชีวิตผู้อื่นนั้น ได้แก่การช่วยรักษาพยาบาลผู้เจ็บไข้บ้าง การช่วยผู้จะถึงแก่ความตาย โดยอันตรายอันใดอันหนึ่ง มีการจมน้ำตายเป็นต้นบ้าง การแบ่งปันความสุขให้แก่ผู้อื่นนั้น ได้แก่การให้ปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหารการบริโภคน้ำ ท้องที่อาศัย ยาแก้โรคภัยไข้เจ็บ แก่ผู้อื่น ๑ ให้ความรู้วิชาในทางโลกและทางธรรม ๑ ให้ทางทำมาหากินที่ดีที่ชอบ ๑ การไม่ล่วงละเมิดในหญิงที่เป็นภรรยาของผู้อื่นนั้น ได้แก่การไม่เป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น ข้างภรรยาที่ไม่นอกใจสามี สิ่งทั้ง ๓ นี้เป็นของพอทำได้ง่ายทั้งนั้น เป็นของให้ผู้ทำได้ความสุขกายสบายใจในชาตินี้ และชาติหน้าทั้งนั้น

สัมมาอาชีโว แปลว่า การหาเลี้ยงชีพโดยชอบ ได้แก่การหาเลี้ยงชีพในทางที่ดี มีการทำนา ทำสวน และการค้าขายเป็นต้น ตามสมควรแก่ตนเป็น

กฤหัสถ์ ส่วนการหาเลี้ยงชีพที่ชอบของบรรพชิตนั้น ได้แก่การหาเลี้ยงชีพในทางที่ถูกต้องธรรมวินัย มีเลี้ยงชีพด้วยการเที่ยวบิณฑบาต และด้วยอาหารที่เขาถวาย เป็นต้น ไม่เลี้ยงชีพให้ผิดธรรมวินัย ฯ การเลี้ยงชีพชอบนั้นก็มีผลดีแก่ผู้ประกอบทั้งนั้น

สัมมาวาจาโมนั้น แปลว่า ความพยายามชอบ ได้แก่การเพียรชอบ ๔ ประการ คือ ความเพียรระวังไม่ทำความชั่วด้วยกาย วาจา ใจ ๑ เพียรละความชั่วที่เคยทำมาแล้ว ๑ เพียรทำความดีที่ยังไม่เคยทำ ๑ เพียรรักษาความดีที่ทำไว้แล้ว ๑ ฯ ความเพียรทั้ง ๔ นี้ ขอลงไปเป็น ๒ คือ เพียรละกับเพียรทำเท่านั้น สิ่งใดไม่ดีก็เพียรละสิ่งนั้นเสีย เช่น เพียรละความเกียจคร้าน เพียรละนิสัยที่ไม่ดีงาม คือ นิสัยชอบความชั่วต่าง ๆ เช่น นิสัยชอบฆ่าต้อน ชอบลักขโมยผู้อื่น ชอบทำกาเมสุมิฉฉาจาร ชอบกล่าวเท็จ ชอบกล่าวคำหยาบคาย ชอบกล่าวคำเหลวไหลไร้ประโยชน์ ชอบโลภพ่วงเอาของผู้อื่น ชอบคิดปองร้ายผู้อื่น ชอบเห็นดีในทางที่ผิด เป็นต้น กับเพียรทำสิ่งที่ดี เป็นต้นว่า เพียรหัดตนให้เป็นคนมีความขยัน มีนิสัยชอบความดี เช่น ชอบช่วยชีวิตผู้อื่น ชอบให้บ้านแก่มุอัน เป็นต้น ความพยายามชอบนี้ ก็ทำให้ผู้พยายามได้รับผลชอบทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

สัมมาสตินั้น แปลว่า ความระลึกชอบ ได้แก่ความระลึกในวัตถุ ๔ ประการ คือ ความระลึกได้ในกาย เวทนา จิต ธรรม ซึ่งได้เคยแสดงมาโดยพิสดารแล้วในมหาลิสฺตรโน้น กับความระลึกถึงบุญกุศล มีทาน เป็นต้น ที่ตนเคยทำมาแล้ว ความระลึกชอบนั้น ก็ทำให้ผู้ระลึกได้รับผลดีผลชอบทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

สัมมาสมาธินั้น แปลว่า ความตั้งใจมั่นในทางที่ชอบ ให้แก่ความตั้งใจมั่นอยู่ในอณนทั้ง ๔ ดังที่มานิพนธ์ในมหาลิสฺตร และความตั้งใจมั่นในการทำสิ่งที่เป็นบุญกุศลเป็นคุณประโยชน์แก่ตนและคนอื่น ซึ่งจักทำตนและคนอื่นให้ได้รับผลอันดีงามทั้งในชาตินี้และชาติหน้า โดยเที่ยงแท้ไม่สงสัย ของคัมมัฏฏกาธิบายในอริยอัฏฐังคิกมรรค ๘ ประการ ไว้เพียงเท่านั้น.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๐๐

คัมภีร์ทมิฬิกาย มหาวรรค

ปาชาสิราชัญญสูตร ตอนว่าด้วยการให้ทานของพระยาปาชาสิ

ออกโข ปาชาสิ ราชญโณ ทานํ ปุชฺเชติ สมณพราหมณกปณทุฏฺก-
วณิพฺพกขาณํ ๑ คสมิ โข ปน ทาเน เอวํ ปิ โกชนํ ทิยํ กานาชิกํ พิลฺล-
กฺคํ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

ณ บัณฑิต อาคมภาพักแสดงปาชาสิราชัญญสูตรกัณฑ์ที่ ๑๐๐ ว่าด้วยการให้
ทานของพระยาปาชาสิ ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน ตามสมควรแก่การ
พึงพระธรรมเทศนา

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในปาชาสิราชัญญสูตรที่ ๑๐ ในคัมภีร์
ทมิฬิกาย มหาวรรค ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ครั้นพระยา
ปาชาสิถวายมหาทาน แก่พระกุมารกัสสปสัน ๗ วันแล้ว ก็เริ่มตั้งการให้ทานแก่
สมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทางไกล คนร้องเพลงขอทาน และคนขอทาน
ทั้งหลาย ก็แก่การให้ทานของพระยาปาชาสินั้น มีแต่ปลายข้าวกับน้ำส้มผัดคอง
และผ้านเนื้อหยาบ ๆ ที่มีขายครุฑเท่านั้น ๑ ในการให้ทานนั้น อุตตรมาณพเป็นผู้
จัดการ ๑ ครั้นอุตตรมาณพให้ทานแล้วก็ตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ข้าพเจ้าได้พบ
พระยาปาชาสิเพียงแต่ในโลกนี้เท่านั้น อย่าได้พบในโลกหน้าอีก ด้วยผลทาน
อันนี้ ๑ พระยาปาชาสิได้ยินว่า อุตตรมาณพให้ทานแล้วได้ปรารถนาว่า ด้วย
ผลทานนี้สงฆ์แห่งทานนี้ ขอให้ข้าพเจ้าได้พบพระยาปาชาสิเพียงในโลกนี้เท่านั้น อย่า
ได้พบในโลกหน้าอีก ครั้นได้ฟังดังนั้นแล้ว จึงให้หาตัวอุตตรมาณพถามว่า จริง

หรืออุตตรมานพ เธอให้ทานแล้วได้ปรารภว่า ด้วยผลานิสงส์แห่งทานนี้ ขอให้ข้าพเจ้าได้พบพระยาปายาสิเพียงในโลกนี้เท่านั้น อย่าได้พบในโลกหน้าอีก ดังนี้ ฯ

อุตตรมานพตอบว่าจริง ฯ พระยาปายาสิจึงถามว่า เพราะเหตุไร อุตตรมานพ เธอให้ทานแล้วจึงปรารภอย่างนี้ เราเป็นผู้ต้องการบุญ ต้องการผลแห่งทานมิใช่หรือ ฯ อุตตรมานพว่า เพราะเหตุว่า ในทานของท่านมีแต่ปลายข้าว กับน้ำผักตองเท่านั้น ท่านเองแม้แต่เท้าก็ไม่ประสงค์จะให้ถูก ไม่ว่าแต่จะบริโภคน้ำเนื้อหยาบขาคฤษที่ทานให้ทานนั้น แม้ท่านเอง ก็ไม่ประสงค์จะให้เท้าถูก ไม่ว่าแต่จะนั่งห่มเลย ท่านเป็นที่รักใคร่พอใจของข้าพเจ้า เหตุไรจึงให้ข้าพเจ้าทำท่านผู้เป็นที่รักใคร่พอใจ ให้เกี่ยวข้องกับของอันไม่เป็นที่รักใคร่พอใจเช่นนั้น ฯ

พระยาปายาสิจึงว่า ดูก่อนอุตตรมานพ ถ้าอย่างนั้นท่านจงให้ทานอาหารและเครื่องนุ่งห่มอย่างที่เราบริโภคนเอง อย่างที่เรานุ่งห่มเอง เริ่มแต่บัดนี้ไปเถิด ฯ

อุตตรมานพรับถ้อยคำของพระยาปายาสิว่า ดีแล้ว จึงได้เริ่มให้ทานอาหารและเครื่องนุ่งห่มเหมือนกับที่ พระยาปายาสิบริโภค และนุ่งห่มเองตั้งแต่วันนั้นไป ฯ

ครั้นพระยาปายาสิให้ทานโดยไม่เคารพ ไม่ได้ให้ทานด้วยมือของตนเอง ให้ทานโดยไม่มี ความยำเกรง ให้ทานอย่างประหนึ่งว่า หิงให้ โยนให้แล้ว ก็ได้ไปเกิดใน เสรีสกวิมานอันเป็นวิมานว่างเปล่า ซึ่งมีอยู่ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ในเวลาที่ทำการกิริยาไปแล้ว ฯ ส่วนอุตตรมานพผู้ชวนชวนในการให้ทานของพระยาปายาสินั้น เขาได้ให้ทานโดยเคารพ ให้ทานด้วยมือของตนเอง ให้ทานโดยยำเกรง เวลาเขาทำการกิริยาแล้ว ได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้เป็นพรหมพวกของเทพดาชาวดาวดึงส์สวรรค์

ก็แลในคราวนั้น พระควัมบดีเถระเจ้า ได้ขึ้นไปพักกลางวันอยู่ที่เสรีสกวิมานอันว่างเปล่านั้นเนื่อง ฯ ฝ่ายปายาสิเทพบุตร จึงเข้าไปหาพระควัมบดีเถระเจ้า ยกมือขึ้นไหว้แล้ว จึงยืนอยู่ในที่สมควรส่วนหนึ่ง ฯ พระควัมบดีเถระเจ้าได้ถามปายาสิเทพบุตรนั้นว่า ดูก่อนเทพบุตร ท่านคือใคร ? ปายาสิเทพบุตรตอบว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพเจ้าคือ พระยาปายาสิ พระควัมบดีเถระเจ้าจึงถามว่า ดูก่อนปายาสิเทพบุตร ก็ท่านเป็นผู้มีความเห็นว่า โลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันทีไม่มี ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มี ไม่ใช่หรือ ? ปายาสิเทพบุตร

ตอบว่าจริง ข้าพเจ้าได้มีความเห็นว่า โลกหน้าไม่มี ผู้ที่เกิดขึ้นเองแล้วโตขึ้นทันที ไม่มี ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มี ก็แต่ว่าพระกัมมธัมมเจ้าได้ปลดปล่อย ข้าพเจ้า ออกจากความเห็นอันชั่วช้าลามกนั้นเสีย ฯ พระกัมมธัมมเจ้าจึงถามว่า อุตตรมาณพผู้ชวนชวายนในทานของท่านนั้น ไปเกิดในที่ใด ปาชาสเทพบทวตอบว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า อุตตรมาณพผู้ชวนชวายนในทานของข้าพเจ้านั้น ได้ไปเกิดในดาวดึงส์สวรรค์ เพราะเขาได้ให้ทานโดยเคารพ ได้ให้ทานด้วยมือของตนเอง ได้ให้ทานด้วยความยำเกรง ได้ให้ทานโดยไม่ทึงให้โยนให้ ส่วนข้าพเจ้าได้ให้ทานโดยไม่เคารพ ทั้งไม่ได้ให้ทานด้วยมือของตนเอง ได้ให้ทานโดยไม่ยำเกรง ได้ให้ทานเหมือนกับทึงให้โยนให้ เวลาร่างกายแตกแล้วจึงได้ขึ้นมาเกิดในเสรีสกวิมานว่างเปล่า อยู่ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา เพราะฉะนั้นเมื่อพระผู้เป็นเจ้ากลับลงไปสู่มนุษยโลกแล้ว ของขบถแก่คนทั้งหลายด้วยว่า ท่านทั้งหลายจงให้ทานโดยเคารพ จงให้ทานด้วยมือของตนเอง จงให้ทานโดยยำเกรง จงให้ทานโดยไม่ทึงให้โยนให้ พระยาปาชาสให้ทานโดยไม่เคารพ ไม่ได้ให้ทานด้วยมือของตนเอง ให้ทานโดยไม่ยำเกรง ให้ทานโดยเหมือนกับของที่ทึงให้โยนให้ ครั้นร่างกายแตกแล้วได้ขึ้นไปเกิดในเสรีสกวิมาน อันเป็นวิมานว่างเปล่า ที่สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ส่วนอุตตรมาณพผู้ชวนชวายนในทานของพระยาปาชาสินนั้น เขาได้ให้ทานโดยเคารพ ได้ให้ทานด้วยมือของตนเอง ได้ให้ทานโดยยำเกรง ได้ให้ทานโดยไม่ทึงให้โยนให้ เวลาร่างกายเขาแตกแล้วเขาได้ขึ้นไปเกิดในดาวดึงส์สวรรค์ ดังนี้ด้วยเกิด พระผู้เป็นเจ้า ฯ ในเวลาพระกัมมธัมมเจ้ากลับลงมาสู่มนุษยโลกแล้ว ก็ได้ขบถแก่คนทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายจงให้ทานโดยเคารพเกิด จงให้ทานด้วยมือของตนเกิด จงให้ทานโดยยำเกรงเกิด จงให้ทานโดยไม่ทึงให้โยนให้เกิด เพราะพระยาปาชาสได้ให้ทานโดยไม่เคารพ ให้ทานโดยไม่ใช้ให้ด้วยมือของตน ให้ทานโดยไม่ยำเกรง ให้ทานโดยทึงให้โยนให้ เวลาร่างกายแตกแล้ว จึงได้ขึ้นไปเกิดในเสรีสกวิมานอันว่างเปล่า อยู่ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ส่วนอุตตรมาณพผู้ชวนชวายนในทานของพระยาปาชาสินนั้น เขาได้ให้ทานโดยเคารพ ได้ให้ทานด้วยมือของตนเอง ได้ให้ทานโดยยำเกรง ได้ให้ทานโดยไม่ทึงให้โยนให้ เวลาร่างกายเขาแตกแล้ว เขาจึงได้ขึ้นไปเกิด

ในดาวดึงส์สวรรค์ ดังนี้ จบปายาสิราชัญญสูตรที่ ๑๐ และคัมภีร์ที่จณิกาย มหาวรรค อันว่าด้วยพระสูตรทั้ง ๑๐ คือ มหานิพพานสูตร มหานิทานสูตร มหาปริณิพพานสูตร มหาสุทฺธสสนสูตร ขนวลสภสูตร มหาโควินทสูตร มหาสมัยสูตร สักกปัญฺหสูตร มหาสคฺคปัญฺฐานสูตร ปายาสิราชัญญสูตร เพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งปายาสิราชัญญสูตร ในคัมภีร์ สมังคลวิลาสินีว่า ปลาบเข้านั้น ได้แก่วรรสารที่หัก ๆ ปนเกลบบปนรำ ๆ คำว่า ให้ทานโดยไม่เคารพนั้น คือ ให้ทานโดยไม่มีศรัทธา ๆ คำว่า ให้ทานโดยไม่ยำเกรงนั้น คือ ไม่ตั้งความยำเกรงไว้ก่อนแล้วจึงให้ทาน ๆ คำว่า เสรีสกวิมาน อันว่างเปล่านั้น ได้แก่วิมานเงินหลังหนึ่งซึ่งมีชื่อว่า เสรีสกวิมาน ๆ ที่จะมีชื่อว่า เสรีสกวิมานนั้น เพราะมีไม้ซีกต้นใหญ่อยู่ในที่ใกล้ประตูวิมานนั้น ๆ การที่ พระควัมบดีเถระเจ้าขึ้นไปพักกลางวันอยู่ที่เสรีสกวิมานนั้นเอง ๆ เป็นด้วยเหตุที่ ท่านเคยอยู่มาในปางก่อน กล่าวคือ ในปางก่อนพระควัมบดีเถระเจ้านั้น ได้เป็น หัวหน้าของเด็กเลี้ยงโคทั้งหลาย ได้ปิดกวาดโคนต้นไม้ซีกใหญ่ต้นหนึ่ง แล้วนำ เอาทรายมาโปรยลง ครั้นแล้วจึงนิมนต์พระเถระเจ้ารูปหนึ่งให้นั่งที่โคนต้นไม้ซีกนั้น แล้วถวายอาหารของตน เวลาจติจากชาตินั้นแล้วได้ขึ้นไปเกิดในวิมานเงินหลังนั้น ด้วยผลานิสงส์อันนั้น ๆ ทั้งมีไม้ซีกเกิดอยู่ในที่ใกล้ประตูวิมาน ๆ ไม้ซีก นั้น ๕๐ บ้องมีผลครึ่งหนึ่ง ๆ เมื่อไม้ซีกนั้นมีผลในเวลาใดแล้ว เทวบุตรนั้น ก็สลดใจว่า ล่วงไป ๕๐ ปีแล้ว ๆ ครั้นต่อมาถึงเวลาที่พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย เกิดขึ้นในโลก เทวบุตรนั้นจึงจุติลงมาเกิดในมนุษยโลก ได้ฟังพระธรรมเทศนา ของสมเด็จพระบรมศาสดาแล้วให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ มีนามสมัญญาว่า พระควัมบดีเถระเจ้า ดังนี้

เมื่อพระควัมบดีเถระเจ้า ได้บอกแก่คนทั้งหลายตามคำสั่งของปายาสิเทพบุตร ตั้งนั้นแล้ว คนทั้งหลายก็ได้ให้ทานโดยเคารพ แล้วได้ขึ้นไปเกิดในเทวโลก ๆ ส่วนพวกปริจาริกา คือ สาวสรวงำนัลไนของพระยาปายาสินนั้น ก็ได้พากันให้

ทานโดยเคารพ แล้วได้ขึ้นไปเกิดอยู่กับปาชาสิเทพบุตร ในเสรีสกวิมานนั้น ด้วย
ความยินดีของตน ๆ ดังได้สดับมาว่า เสรีสกวิมานนั้น เป็นพิสาจาริกวิมาน
มีอยู่ไฉนแห่งหนึ่ง ซึ่งมีชื่อว่า ดงวนเวียน ๆ อยู่มาวันหนึ่ง ปาชาสิเทพบุตรนั้น
ได้ลงมาแสดงบพพกรรมของตนแก่พ่อค้าทั้งหลาย สันเนือความในอรรถกถาแห่ง
ปาชาสิสูตรเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในธัมมัตถาธิบาย ขยาย คำว่า ด้วยทานนั้น ออกไปอีก
เพื่อให้เป็นที่เข้าใจกว้างขวางแก่ผู้สดับฟังทั้งหลาย กล่าวคือ คำว่า ทานนั้น มีอยู่
หลายประเภทด้วยกัน แต่จะยกมาแสดงเพียง ๒ อย่าง คือ อสัปปริสทาน •
สัปปริสทาน • เท่านั้น ๆ อสัปปริสทานนั้น คือ ทานของอัสัปปุรุษ ๕ ประการ
ได้แก่ให้ทานโดยไม่เคารพ • ให้ทานโดยไม่ยำเกรง • ให้ทานโดยไม่ใช้ให้ด้วยมือ
ของตน • ให้ทานโดยไม่ตั้งใจให้ • ให้ทานโดยไม่เชื่อว่า จะให้ผลในชาติหน้า •
ส่วนสัปปริสทานนั้น มีตรงกันข้าม กล่าวคือ ได้แก่การให้ทานโดยเคารพ • ให้ทาน
โดยยำเกรง • ให้ทานด้วยมือของตน • ให้ทานโดยไม่ตั้งใจให้ • ให้ทาน
โดยเชื่อว่า จะได้ผลในชาติหน้า • ๆ คำว่า เคารพและยำเกรงนั้น หมายถึง
และยำเกรงต่อของที่ให้ทานและผู้รับทาน คือ นักเคารพนับถือของที่ตัวจะให้ทาน
และผู้ที่จะรับทาน ทั้งในเวลาก่อนจะให้และเวลาให้แล้ว หรือเวลากำลังให้อยู่ ๆ
อสัปปริสทานนั้น เป็นทานที่ไม่ดี คือ เป็นทานที่คนไม่ดีให้ คนที่ไม่ศรัทธา คือ คนที่
ไม่มีศรัทธา คนที่ไม่มีศรัทธา นั้น คือ คนที่ไม่เชื่อนรกสวรรค์นิพพาน ไม่เชื่อว่า
การให้ทานจะมีผลทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ๆ ส่วนสัปปริสทานนั้น แปลว่า
ทานของคนดี คนดีนั้น ได้แก่คนมีศรัทธา คือ คนที่เชื่อนรก สวรรค์ นิพพาน เชื่อ
ผลแห่งการให้ทานว่า มีผลทั้งในชาตินี้และชาติหน้า และเชื่อบาปบุญกุศลอื่น ๆ
ว่ามีอยู่ทั้งนั้น

อีกอย่างหนึ่ง สัปปริสทาน คือ การให้ทานของคนนั้น พระพุทธเจ้าทรง
 แสดงไว้ว่ามีอยู่ ๕ ประการ คือ สหุชา ยานํ เทติ ให้ทานด้วยศรัทธา • สกุกจํ
 ยานํ เทติ ให้ทานโดยเคารพ • กาเลน ยานํ เทติ ให้ทานตามกาล • อนุคฺคหิต-
 จิตฺเตน ยานํ เทติ ให้ด้วยจิตอนุเคราะห์ • อุตฺตานญฺจ ปฺรณฺจ อนุปฺพจฺจ ยานํ เทติ
 ให้ทานไม่กระทบตนและผู้อื่น • ส่วนผลแห่งการให้ทาน ๕ อย่างนี้ พระพุทธเจ้า
 ทรงแสดงไว้ว่า สหุชา โข ปณ ภิขเว ยานํ ทตฺวา ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย
 ผลแห่งทานที่บุคคลให้ทานด้วยศรัทธานั้น อหฺมโณ จ โหติ มหฺมฺสฺสโน มหาโกโค
 คือ ทำให้ทานด้วยศรัทธานั้น ให้เป็นผู้มีค้ำมทรัพย์สมบัติมาก • อภิรุโป จ โหติ
 ทสฺสนํโย ทำให้ทานด้วยศรัทธานั้น ให้เป็นผู้มีรูปร่างสวยงามน่าดูน่าเลื่อมใส
 มีผิวพรรณอันงดงามยิ่ง • สกุกจํ โข ปณ ยานํ ทตฺวา ผลแห่งการให้ทาน
 โดยเคารพนั้น ทำให้เกิดเป็นคนมีค้ำด้วยทรัพย์สมบัติ • มํบุตฺตรภรรยาบํวํไพโรยฺใน
 โอวาทคำสั่งสอน • กาเลน โข ภิขเว ยานํ ทตฺวา ผลแห่งการให้ทาน
 ตามฤดูกาลนั้น ทำให้เกิดเป็นคนมีค้ำด้วยทรัพย์สมบัติ • ทำให้สำเร็จความ
 ประสงค์ในเวลาต้องการ • อนุคฺคหิตจิตฺโต โข ปณ ภิขเว ยานํ ทตฺวา
 ผลแห่งการให้ทานด้วยจิตคิดอนุเคราะห์นั้น ทำให้เกิดผลเป็นคนมีค้ำด้วยทรัพย์
 สมบัติ • ทำให้มีใจน้อมไปในความสุขที่ประณีต • ๑ อุตฺตานญฺจ ปฺรณฺจ
 อนุปฺพจฺจ โข ปณ ภิขเว ยานํ ทตฺวา ผลแห่งการให้ทานโดยไม่เบียดเบียนตน
 และผู้อื่นนั้น ทำให้เกิดเป็นคนมีค้ำด้วยทรัพย์สมบัติ • ไม่ได้มีสิ่งใดเบียดเบียน
 ทรัพย์สมบัติ คือ ไม่ให้ทรัพย์สมบัติฉิบหายไปด้วยอัคคีภัย อุทกภัย ราชภัย
 โจรภัย ทายาทภัย • ดังนี้ ๑ โดยเหตุนี้ ขอพุทธศาสนิกชนทั้งหลายที่มุ่งหมาย
 อยากเป็นคนมีค้ำด้วยทรัพย์สมบัติและรูปร่างอันงดงาม จงให้ทานด้วยศรัทธา
 คือ ให้ทานด้วยเชื่อว่าจักได้ผลในชาติหน้า อย่าให้ทานด้วยหวังอยากได้ผลใน
 ชาตินี้ อย่าให้ทานด้วยคิดอยากได้หน้าได้ตา หรือคิดอยากได้ความสรรเสริญ
 เป็นขอแม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ๑ ส่วนที่อยากเป็นคนมีค้ำ อยากให้บุตรภรรยา
 บ่าวไพร่อยู่ในโอวาทคำสั่งสอนในชาติหน้าโน้น จงให้ทานโดยเคารพ คือ เคารพ
 ต่อผู้รับไทยทาน และของที่ตนจะให้ทาน ๑ ผู้ที่ต้องการอยากเกิดเป็นคนมีค้ำและ
 สำเร็จความประสงค์ในเวลาต้องการนั้น จงให้ทานตามเวลาที่ควรให้ทาน คือ

ให้ทานผลไม้ใหม่ หรือพืชพันธุ์ธัญญาหารใหม่ในเวลาฤดูใหม่บ้างใหม่ ๆ ผู้ท้อยาก
เกิดเป็นคนมั่งมี และอยากให้อิณดีในกามสุขที่คิดในภพหน้านั้น จงให้ทานด้วยจิต
คิดอนเกราหะ คือ จงให้ทานด้วยจิตคิดเมตตากรรณา ฯ ส่วนผู้ต้องการอยากเกิด
เป็นคนมั่งมี แล้วไม่ให้ทรัพย์สมบัติเป็นอันครายไปด้วยภัยต่าง ๆ มีอัครภัยเป็นต้น
นั้น จงให้ทานโดยไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น คือ จงให้ทานโดยไม่ฆ่าผู้อื่น หรือ
ลักขโมยผู้อื่นมาให้ทาน หรือฉ้อโกงผู้อื่นมาให้ทาน ก็จักได้ผลใจปรารถนา

ก็เลขของทศวรรให้ทานนั้น มีอยู่ ๑๐ ประการ คือ อนัน ของบริโศก ๑
ปาน น้ำ ๑ วตุ ผ่าผอนท่อนสะไบ ๑ ขาน ขานพาหนะ ๑ มาลา ดอกไม้ ๑
กนฐ ของหอม ๑ เครื่องลูบไล้ ๑ เสบย หนึ่ง ท่อน ๑ อาวาสถ ท่อยุทธาศัย ๑
ปทีเปยย ให้ดวงประทีป ๑ รวมใจความว่า ของทศวรรให้ทานนั้น เมื่อย่อลงคงเป็น
๔ ประการ คือ เครื่องนุ่งห่ม ๑ อาหาร ๑ ท่อยุทธาศัย ๑ ยาแก้โรคภัยไข้เจ็บ ๑

การให้เครื่องนุ่งห่มเป็นทานนั้น มีนางอมมาทนต์ และพระเจ้านันทราช
เป็นตัวอย่าง ฯ การให้อาหารเป็นทานนั้น มีพระนางภิกขาทายิกาเทวี และ
พระเจ้ากุมมาสทายก เป็นตัวอย่าง ฯ การให้ท่อยุทธาศัยเป็นทานนั้น มีนางวิสาขา
และพระเจ้ามहाปนาทราช กับพระเจ้าสังขารจักรเป็นตัวอย่าง ฯ การให้ยาแก้โรค
ภัยเป็นทานนั้น มีพระเจ้าธรรมาโสกราชเป็นตัวอย่าง ฯ กล่าวคือ นางอมมาทนต์
ได้ถวายผ้าข้อมดอกคันทแก่พระภิกษุที่เป็นสาวกของพระพุทธกัสสปในอดีตชาติ ผลอัน
นั้น ส่งให้นางมีรูปสรีรวิลาสอันสวยงาม ในครั้งพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย
พระเจ้านันทราชนั้น เมื่อก่อนได้ถวายผ้าสำหรับเย็บเป็นชายจวรแก่พระบิณฑุพุทธเจ้า
พระองค์หนึ่ง แล้วได้คืนกลับพฤกษ์ อันบริบูรณ์ด้วยผ้าทิพย์ ๑๖ ตัน ในชาติที่
เป็นพระเจ้านันทราช อยู่กรุงพาราณสี

พระนางภิกขาทายิกานั้น เมื่อชาติก่อนได้ถวายอาหารแก่พระบิณฑุ
พุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง แล้วได้เกิดในดาวดึงส์สวรรค์ เวลาจุติจากดาวดึงส์สวรรค์
แล้ว ได้ลงมาเกิดเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าพรหมทัตในกรุงพาราณสี ส่วนพระเจ้า
พรหมทัตเป็นพระราชสวามีนั้น เมื่อชาติก่อนได้ถวายขนมถั่ว ๔ ก้อน แก่
พระบิณฑุพุทธเจ้า ๔ พระองค์ แล้วได้ขึ้นไปเกิดในดาวดึงส์สวรรค์อยู่ช้านาน

จึงได้ลงมาเกิดเป็นพระเจ้าพรหมทัต มีพระนามบัญญัติว่า พระเจ้ากุมมาสทายกราช
พระเจ้ามหาราพนาทราชกับพระเจ้าสังขารจักรนั้น ได้สร้างบรรณศาลา อัน
มุงบังด้วยใบไม้ ถวายแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ เมื่อ
ลงมาเกิดเป็นมนุษย์ ก็มีปราสาท ๗ ชั้น แล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ สูง ๒๕ โยชน์
กว้าง ๑๐ โยชน์ เกิดขึ้นด้วยบุญบารมีอันนั้น

พระเจ้าธรรมาโศกราชนั้น เมื่อชาติก่อนได้เป็นพ่อค้านำผิง ได้ถวาย
นำผิงแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง เวลาที่นำผิงใส่ลงไปในบาตรจนเต็มบาตร
แล้วได้เห็นนำผิงนั้นล้นไหลจากบาตรลงสัพพลธา ก็ปรารถนาให้มีอานุภาพ
อันยิ่งใหญ่ในภพหน้า เวลาตายจากชาตินั้นแล้ว ได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ เมื่อ
จุติจากสวรรค์ ได้ลงมาเกิดในมนุษย์โลก ได้เป็นพระเจ้าธรรมาโศกราช มี
อานุภาพแผ่ไปตลอดชมพูทวีป ทางเบื้องบนนั้น แผ่ไปได้โยชน์ ๑ บรรดา
เทพยดาที่อยู่ในอากาศตั้งแต่ ๑ โยชน์ลงมา ต้องเป็นบริวารของท้าวเธอสิ้น เป็น
ผู้รับใช้ทำกิจต่าง ๆ มีไปนำเอาผ้าทิพย์ในต้นกัลปพฤกษ์ที่ป่าหิมพานต์มาถวายท้าวเธอ
เป็นต้น เบื้องตานั้น ท้าวเธอมีอานุภาพแผ่ไปได้โยชน์ ๑ เหมือนกัน บรรดา
นาคที่อยู่ใต้ดิน ในที่สิ้นเขตกำหนด ๑ โยชน์ ต้องเป็นบ่าวของท้าวเธอทั้งสิ้น
มีหน้าท่นำเอาดินแดง และดอกบัวขาวในเมืองนาค ได้มาสมทรมถวายท้าวเธอ
ทุกวัน ดังนั้น เพราะฉะนั้น ในอสนาแห่งเทศนาปายาสีราชัญญสูตรนี้ อาตมาขอ
เตือนท่านทั้งหลาย ให้เป็นผู้ยินดีต่อการให้ทาน รักษาศีล สดับฟังพระธรรมเทศนา
และเจริญภาวนาตามกำลังของตน ๆ เกิด เพื่อจักได้เกิดผลประโยชน์อันดีงามแก่
ตนและคนอื่น ตามสมควรแก่กาลเวลา เป็นอันว่าจบพระธรรมเทศนาถึกัน
เพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

คัมภีร์ที่มณีกาย มหาวรรค
(จบบริบูรณ์)